

Colloquium Anatolicum

23₂₀₂₄

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

23

• 2024 •

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No:181 Kat:2 34435 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: 0090-212-2920963
E-mail: info@turkinst.org - www.turkinst.org

COLLOQUIUM ANATOLICUM

23

ISSN 1303-8486
E-ISSN 3062-133X

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi uluslararası hakemli bir dergidir,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2024 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Dergi Sahibi

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü adına Necmi Karul

Editörler/Editors

Metin Alparslan
Ali Çiftçi
Gürkan Engin
Eylem Özdoğan

Tasarım ve Uygulama

Bahadır Erşık

Kapak Fotoğrafi

Yerin Bora Uysal, Elbistan Karahöyük Silindir Mühür

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99 - Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bilim Kurulu / Consilium Scientiae

Adolf HOFFMANN (Berlin)	Kemalettin KÖROĞLU (İstanbul)
Alexandru AVRAM (Le Mans)	Lidewijde de JONG (Groningen)
Aliye ÖZTAN (Ankara)	Mark WEEDEN (London)
Andreas SCHACHNER (İstanbul)	Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul)
Belkıs DİNÇOL (İstanbul)	Oğuz TEKİN (İstanbul)
Cahit GÜNBATTI (Ankara)	Önhan TUNCA (Liège)
Catherine M. DRAYCOTT (Durham)	Önder BİLGİ (İstanbul)
Daniel SCHWEMER (Würzburg)	Rene LEBRUN (Leuven)
Elif Tül TULUNAY (İstanbul)	Sevil GÜLÇUR (İstanbul)
Felix PIRSON (İstanbul)	Stefano de MARTİNO (Trieste)
İlya YAKUBUVICH (Chicago)	Theo van den HOUT (Chicago)
İnci DELEMEN (İstanbul)	Turan EFE (İstanbul)
Jak YAKAR (Tel Aviv)	Vedat ÇELGİN (İstanbul)
Jeroen POBLOME (Leuven)	Wolfgang RADT (Berlin)
Joachim MARZAHN (Berlin)	

İçindekiler

Ergül KODAŞ – Charlotte LABEDAN-KODAŞ –
Hasan Devrim MENTEŞE.....1

À propos de deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de
Çemka Höyük (Vallée du Haut Tigre, Anatolie du Sud-Est). Une autre manière
de figurer l'humain au Néolithique précéramique.

*Çemka Höyük'te Bulunan (Yukarı Dicle Vadisi, Güneydoğu Anadolu)
antropomorfik formlu iki taş baton üzerine. Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'de
insanı tasvir etmenin farklı bir yolu.*

Pınar ÇAYLI 19

Cult Tables in Anatolian Prehistory: Sapmaz Höyük Findings

Anadolu Tarihöncesinde Kült Masaları: Sapmaz Höyük Buluntuları

Meral BAŞARAN 53

Erken Tunç Çağı Kil Çapa ve Kancalarına Gelibolu Yarımadası'ndan Örnekler

Early Bronze Age Clay Anchors and Hooks Examples from the Gallipoli Peninsula

Bilcan GÖKCE – Esra KAÇMAZ LEVENT – Mahmut AYDIN.....73

Rescue Excavations of a Stone Cist Grave at Açıkköy, Mardin: An
Archaeological and Archaeometric Evaluation

*Mardin, Açıkköy Taş Sanduka Mezarı Kurtarma Kazısı: Arkeolojik ve Arkeometrik
Değerlendirme*

K. Serdar GİRGINER – Çağıl İSTANBULLUOĞLU-KAYA –

Nergis KILINÇ-MİRDALI – Özlem OYMAN-GİRGINER 93

Bileç Höyük Kurtarma Kazısından Bir Grup Siyah Ağız Kenarlı (Black Topped)
Çanak ve Arkeometrik Analizleri

*A Group of Black Topped Bowls Recovered from the Salvage Excavation at Bilec
Höyük and Their Archaeometric Analysis*

Aslıhan BEYAZIT – Burhan GÜLKAN – Burçin AFŞAR 123

İkiztepe Kazılarının Dünü ve Bugünü

İkiztepe Excavations: From the Past to the Present

Belgin AKSOY - Dirk Paul MIELKE 149

“Doğal ve Arkeolojik Yönleri ile Kangal Havzası’nda (Sivas) Bir Yerleşim Bölgesi: Havuz-Aslantaş ve Karaseki”

“A Settlement Area in the Kangal Basin (Sivas) with Natural and Archaeological Aspects: Havuz-Aslantaş and Karaseki”

Medya KARAKAYA 181

Geç Hitit Sanatında Kadınlar ve Tanrıçalar: Soyluluk ve Kutsallığın Sembolik Anlatımı

Women and Goddesses in Late Hittite Art: Symbolic Expressions of Nobility and Divinity

Bora UYSAL 199

Elbistan Karahöyük Kazılarında Bulunan Eski Assur Stilinde Yapılmış Bir Silindir Mühür

An Old Assyrian Style Cylinder Seal from the Elbistan Karahöyük Excavations

Bekir ÖZER..... 207

Early Iron Age Carian Material Culture: The Beginning of Fibula Production in the Region

Erken Demir Çağı Karia Maddi Kültürü: Fibula Üretiminin Başlangıcı

Hamdi ŞAHİN..... 227

A New Honorary Inscription from Korykion Antron (Kilikia Trakheia) and Some Thoughts on a Publication

Korykion Antron’dan (Kilikia Trakheia) Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı ve Bir Yayın Üzerine Düşünceler

À propos de deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de Çemka Höyük

(Vallée du Haut Tigre, Anatolie du Sud-Est). Une autre manière
de figurer l'humain au Néolithique précéramique.

*Çemka Höyük'te Bulunan (Yukarı Dicle Vadisi, Güneydoğu Anadolu)
antropomorfik formlu iki taş baton üzerine. Çanak-Çömleksiz Neolitik
Dönem'de insanı tasvir etmenin farklı bir yolu.*

**Ergül KODAŞ – Charlotte LABEDAN-KODAŞ –
Hasan Devrim MENTEŞE***

DOI: 10.58488/collan.1454639

Mots-clefs: Bâtons polis, représentation humaine/antropomorphe, Symbolisme, Néolithique, Anatolie du Sud-Est, Mésopotamie.

Le site de Çemka Höyük, situé sur les rives du Tigre, est un établissement néolithique mis au jour par les fouilles de sauvetage effectuées pendant la construction du barrage d'Ilsu. Ces opérations ont révélé la présence de deux bâtons polis anthropomorphes. Cet article en souligne l'originalité au sein du corpus iconographique pour le Néolithique proche-oriental et participe à une interrogation plus large concernant la diversité culturelle des sociétés néolithiques dans le nord de la Mésopotamie.

Anahtar Kelimeler: Taş Batonlar, İnsan temsili/antropomorfik, Sembolizm, Neolitik, Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya.

Dicle Nehri kıyısında bulunan Çemka Höyük yerleşimi Ilsu Barajı inşaat sürecinde yapılan kurtarma kazılarında bir tanesidir. Bu çalışmalar sırasında insan formunda olan iki adet taş baton bulunmuştur. Bu makale de söz konusu batonların Yakın Doğu Neolitikleşme süreci içindeki özgün konumları ve Kuzey Mezopotamya'daki Neolitik toplumların kültürel çeşitliliğine ilişkin bazı öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 18.04.2024 Kabul Tarihi: 29.11.2024

* Ergül Kodaş, T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Mardin, Türkiye. ergulkodas@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8340-5828
Charlotte Labedan-Kodaş, 13 Mart Mahallesi, 47200, Artuklu/Mardin, Türkiye. cha.labedan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4704-2844.
Hasan Devrim Menteşe, Mardin Müzesi, Mardin, Türkiye. devrim-ozcan@hotmail.com.
ORCID: 0000-0001-9934-3991.

Introduction

Les recherches sur le Néolithique proche-oriental ont connu un nouvel essor avec le lancement en 2021 du projet *Taş Tepeler (Stone Mounds)* au sud-est de l'Anatolie, qui suscite la mise en valeur des nombreuses fouilles conduites dans le nord de la Mésopotamie. La communauté scientifique dispose désormais d'une richesse documentaire sans précédent pour cette région concernant les cultures matérielles et les modalités d'échange au cœur des processus de néolithisation. Baigné par les eaux du Tigre, le site de Çemka Höyük prend part aux dynamiques traversant la plaine de Şanlıurfa et le bassin du Moyen-Euphrate en dépit de son éloignement. Surtout, il présente une stratigraphie remarquable qui s'étend de l'Épipaléolithique récent au PPNA. La découverte de bâtons polis anthropomorphes sur ce site, chose unique pour l'ensemble du Proche-Orient, s'inscrit donc dans un contexte lui-même singulier. Sans exagérer leur importance individuelle, il est important de souligner ici leur valeur comme indices de variations culturelles prenant place dans ce qui pourrait - peut-être - se définir comme un territoire préhistorique nord-mésopotamien.

Çemka Höyük, un site de transition vers le Néolithique

Le site de Çemka Höyük (autrement dit, le *tell au bord de l'eau*) est localisé au sud-ouest du barrage d'İlisu dans la province de Mardin (Turquie). Il se trouve sur la rive ouest du Tigre, à environ 900 m au sud-est du site néolithique de Boncuklu Tarla et à quelques 420 m d'altitude. L'emprise des vestiges est relativement réduite : elle mesure environ 65 mètres d'est en ouest pour 135 mètres du nord au sud (Kodaş *et al.*, 2020). Aucun indice archéologique n'avait pu être repéré lors des opérations de prospection entreprises avant la construction du barrage en raison d'une couche d'inondation couvrant les niveaux archéologiques sur une hauteur d'environ 3 mètres. Le site a finalement été découvert en 2018 par l'équipe travaillant sur le site de Boncuklu Tarla suite à des travaux d'aménagement routiers sur rives du Tigre, plus spécialement par le creusement de routes traversant les structures archéologiques (**Fig. 1**, Kodaş *et al.*, 2020). Une saison de fouilles a été menée en 2019 sous l'égide du Musée de Mardin et la direction scientifique d'E. Kodaş (Kodaş *et al.*, 2020). Les études menées sur le mobilier archéologique, les analyses archéobotaniques et archéozoologiques, ainsi que les résultats des datations radiocarbone, ont permis d'établir la chronologie du site, occupé entre l'Épipaléolithique récent et le PPNA (le niveau 2 a été précisément daté d'environ 9350 cal. av. n. è. et le niveau 5 de 9650 à 9350 av. n. è. au ¹⁴C calibré, **Fig. 2**).

Les opérations menées sur le terrain ont révélé la présence d'un véritable établissement villageois composé d'une trentaine de bâtiments domestiques et communautaires ainsi que d'une riche collection d'outils lithiques et de parures en coquillage et en os (Kodaş *et al.*, 2020; Çiftçi 2022). Nous avons en revanche découvert un nombre très réduit

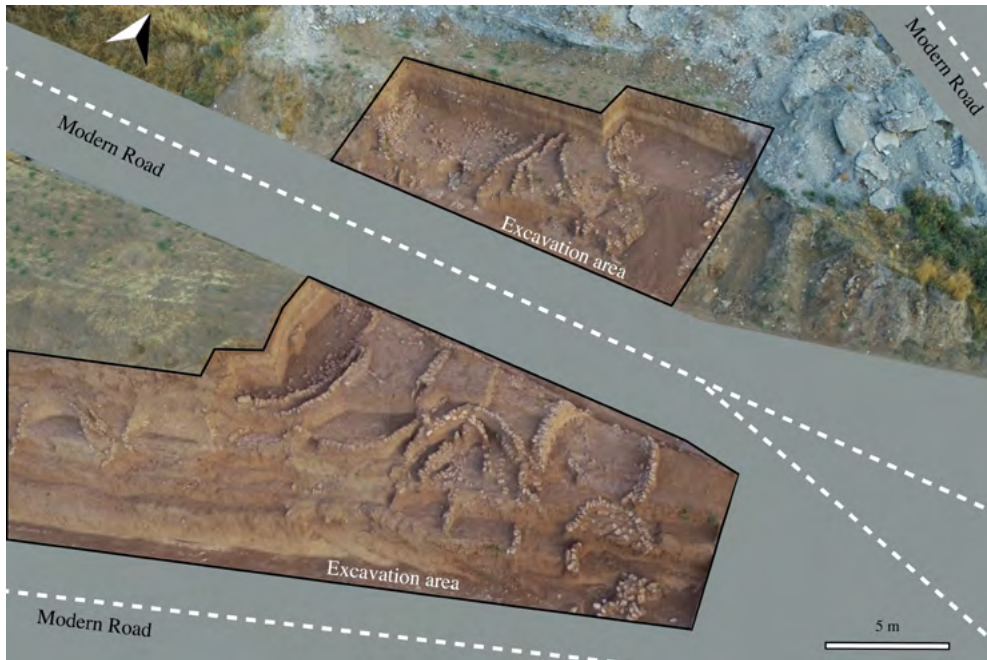
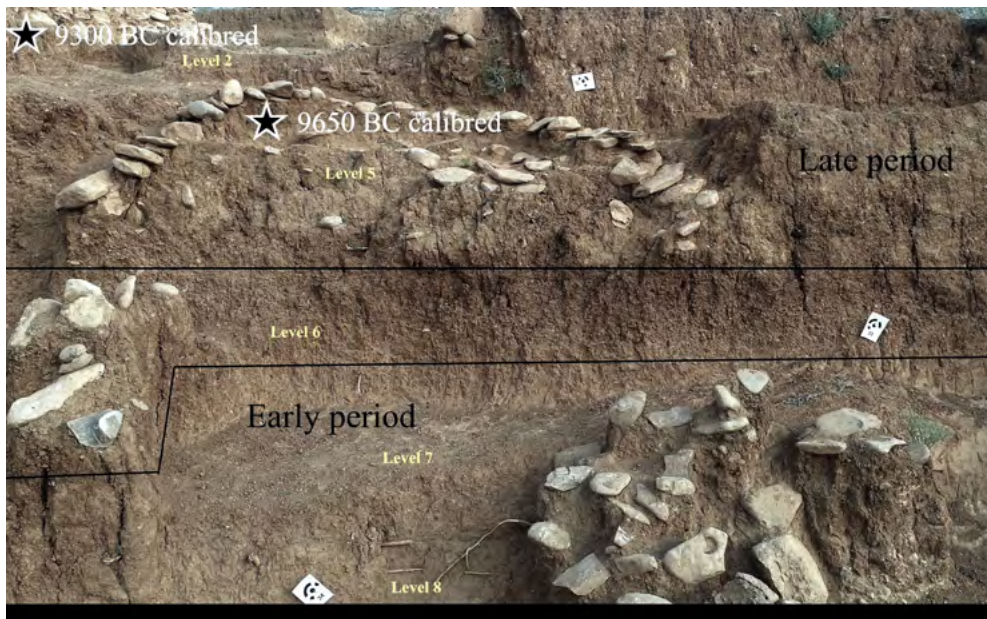

Figure 1. Vue générale de Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

ID	Context	Material	BP	$\delta^{13}\text{C}$	cal BCE
Tübitak 1156	Sector D17 Level 2	charcoal	9970±38	-27.6±03	9558-9313 (75.8%) 9661-9571 (19.6%)
Tübitak 1155	Sector D16 Level 5	charcoal	9970±38	-28.0±08	9672-9317 (94.4%) 9742-9729 (1.0%)

Figure 2. Datation du C14 obtenu sur le site (Archive de Çemka Höyük).

Figure 3. Objets 'symboliques' retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

(n = 34) de vases en pierre, de pierres à rainure, de parures en pierre et de bâtons polis (Fig. 3). L'ensemble des données recueillies en 2019 fait l'objet d'une étude qui permettra la publication d'une monographie.

Le plan des bâtiments fouillés est approximativement rond ou ovale. Leurs murs sont édifiés avec des pierres de petit calibre, renforcés dans les niveaux 2, 3 et 4 par du mortier en argile ou un enduit à la chaux. De manière générale, ce type d'architecture s'inscrit sur le site de Çemka Höyük dans la continuité des structures épipaléolithiques récentes identifiées dans les niveaux 7 et 8 (les plus anciens) pouvant être caractérisées comme des abris ou des huttes (Kodaş *et al.*, 2020: 40-41). L'analyse préliminaire de l'architecture et du mobilier lithique nous a permis de souligner l'importance du site pour éclairer la transition vers un mode de vie semi-nomade depuis l'Épipaléolithique dans cette région (Kodaş 2022). En outre, nous avons commencé à mettre en évidence les influences variées qui pourraient s'être rencontrées sur le Tigre dans le nord-est de la Mésopotamie, en particulier de la cultures zarzienne à la fin de l'Épipaléolithique et de la culture nemrikkienne au PPNA (Kodaş *et al.*, 2020: 44; Kodaş 2022). La découverte de deux bâtons anthropomorphes sur le site de Çemka Höyük s'inscrit dans ce contexte précis.

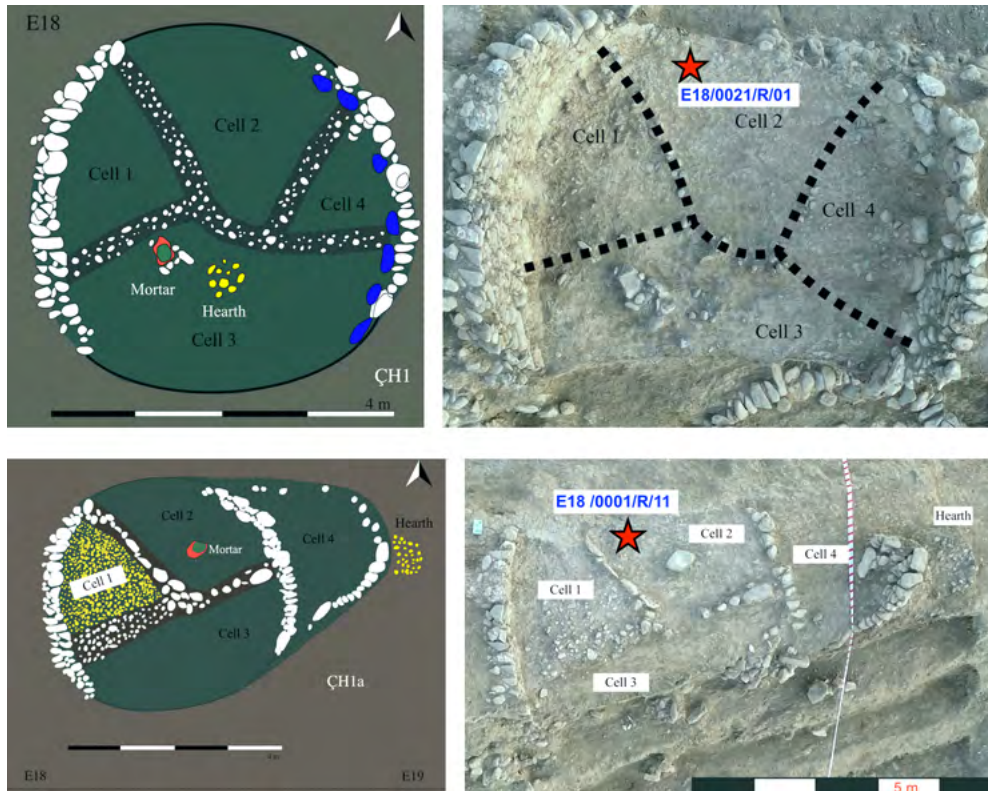
Figure 4. Bâtons polis simples retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

Description des bâtons polis anthropomorphes découverts à Çemka Höyük

Les bâtons polis, au nombre de neuf, sont les mieux représentés au sein du corpus des objets en pierre de Çemka Höyük. Ils ont tous été mis au jour dans le niveau 2, correspondant à la période du PPNA : il s'agit donc de mobilier néolithique. La majeure partie de ces artefacts est façonnée dans une roche volcanique de couleur grise : l'andésite. Il existe également des pièces en chlorite, en marbre et sur galet (Fig. 4). Peu d'entre elles sont complètes. Leur intérêt est de signaler sur le site de Çemka Höyük la présence d'un mobilier caractéristique de l'ensemble des autres sites néolithiques de la région mais présentant des motifs géométriques et figuratifs singuliers.

C'est au sein du même bâtiment, mis au jour dans le secteur E18, qu'ont été découverts les deux bâtons polis anthropomorphes, plus précisément dans deux couches superposées de remplissage du bâtiment ÇH : ÇH1 et ÇH1a (Fig. 5). Ces deux bâtons sont de forme approximativement cylindrique. Ils sont en andésite. Le premier est entier (E18/0021/R/01, Fig. 6/a). Il mesure 6,4 cm de long, 1,4 cm de face et 0,80 cm de côté. Il présente l'aspect d'une silhouette, sa partie supérieure affinée pour représenter l'amorce des épaules vers le cou puis la tête, et la partie inférieure évasée vers le bas pour présenter le tronc du corps et

Figure 5. Le contexte des bâtons polis de forme anthropomorphe retrouvés Çemka Höyük.

les jambes (ces dernières ne sont pas distinguées du tronc mais les proportions du bâton suggèrent qu'elles soient schématiquement figurées dans son prolongement). La jonction entre le tronc et le cou, au niveau des épaules, est asymétrique. Les deux extrémités sont presque plates. La base de l'objet est décorée de trois cercles concentriques, tandis que le sommet comporte un cercle irrégulier incisé sur son pourtour. En outre, trois traits ont été incisés en diagonale dans la partie centrale de l'objet : deux traits parallèles sont visibles sur son profil droit et un autre trait sur son profil gauche. Une incision plus profonde et verticale a été pratiquée sur la face la plus large, dans la partie supérieure gauche du tronc. Par ailleurs, deux trous en diagonale sont placés près de l'extrémité supérieure de l'objet. Nous pensons envisageable d'interpréter au moins certaines des incisions réalisées dans la partie médiane de l'objet comme la représentation des bras croisés sur le corps, étant données leur position et leur orientation. Il est possible de suggérer à titre d'hypothèse que les deux incisions circulaires mentionnées plus haut puissent figurer des yeux en dépit de leur placement incongru et de leur taille. Le second bâton (E18 /0001/R/1, Fig. 6/b) a été découvert dans la couche sous-jacente : sa réalisation est donc plus ancienne. L'objet est amputé de ses parties inférieure et supérieure, si bien que nous possédons seulement la partie centrale du bâton, dont les traits anthropomorphes, s'ils peuvent être ainsi définis, sont également schématiques. Ce deuxième bâton mesure 7,3 cm de long, 2 cm de face et

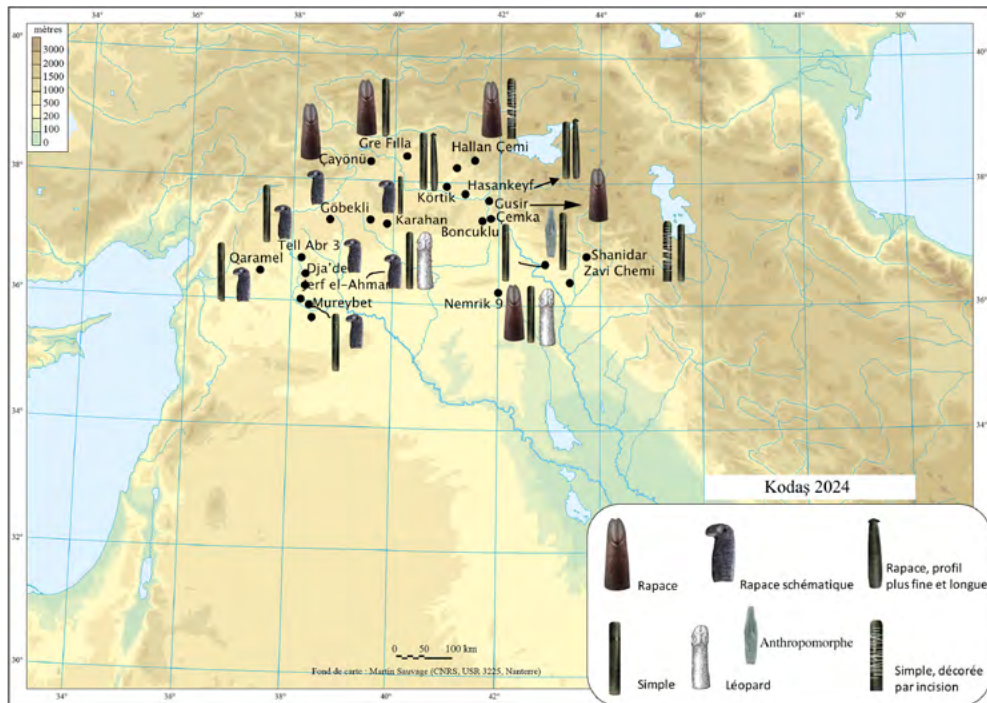
Figure 6. Deux bâtons de forme anthropomorphique retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

1,3 cm de côté. Sa partie inférieure est légèrement évasée vers le bas et sa partie supérieure est affinée, avec le même épaulement que le bâton précédent. Il a été façonné avec moins de soin que le premier. La pierre est irrégulièrement polie. L'absence d'incisions sur sa surface et le manque de finitions peuvent suggérer que l'objet n'a pas été terminé car il a été abandonné en cours de fabrication. Bien que les caractéristiques humaines ne puissent être clairement distinguées sur ce dernier, il a été considéré comme représentant un humain en raison de ses similitudes avec le premier.

Bâtons polis ou figurines ?

La définition des objets présentés dans cet article comme bâtons polis ne va pas de soi. C'est l'utilisation de la pierre, la proximité de taille et de forme ainsi que la similitude du contexte archéologique qui nous incitent à les rapprocher pour les identifier à une même catégorie de mobilier. En effet, si l'on considère les bâtons polis du site de Jerf el Ahmar sur le Moyen-Euphrate syrien ou de Körtik Tepe sur la vallée du Haut Tigre (Stordeur 2014 ; Özkaya *et al.*, 2013), par exemple, nous sommes face à des pierres façonnées de forme cylindrique d'une taille près de trois fois supérieure aux bâtons de Çemka Höyük, et de surface remarquablement plus uniforme, produits lors d'une phase de transition PPNA-PNNB.

Au contraire, on pourrait être tenté de comparer le mobilier de Çemka Höyük à des figurines anthropomorphes telles que celles – en argile – retrouvées dans un niveau du PPNB moyen sur le site de Kharaysin, dans la vallée de Zarqa en Jordanie, dont les bras sont suggérés par des dépressions latérales et le cou par un amincissement de la partie supérieure (Ibáñez *et al.*, 2020). Il nous faut donc revenir un moment sur la spécificité des bâtons polis pour expliciter notre choix d'assigner à cette catégorie les deux objets anthropomorphes de Çemka Höyük.

Figure 7. Deux bâtons de forme anthropomorphique retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

Les bâton polis sont attestés à partir du PPNA au nord du Proche-Orient. La technique même du polissage est utilisée pendant l'ensemble de la phase de transition du Néolithique précéramique A vers le Néolithique précéramique B (Huyard 2013). La fonction de ces objets demeure pourtant énigmatique, ce qui les rapproche d'une autre catégorie de mobilier en pierre poli présentant parfois des motifs animaliers ou géométriques, les pierres à rainure. La question de leur usage pose un problème spécifique en raison du manque d'éléments de comparaison anciens ou modernes. Inversement, la fonction des parures, des plaques gravées et des vases polis est généralement mieux comprise car nous disposons de parallèles évidents nous permettant de saisir leur contexte socio-culturel. Ce manque apparent de fonction pratique peut ainsi conduire le chercheur, dans le cas des bâtons polis, à leur supposer une dimension symbolique ou emblématique (Huyard 2013) pouvant s'inscrire dans un cadre d'interprétation plus vaste. Il est vrai que le polissage, de même que le ciselage, requièrent un investissement technique important au sein d'une chaîne opératoire elle-même complexe. Depuis le choix du matériau jusqu'à l'élimination des dernières irrégularités, l'artisan opère une série de gestes correspondant aussi bien à des choix techniques qu'à la reproduction d'étapes nécessaires pour la réalisation de l'objet voulu. La mise en œuvre d'un tel dispositif pourrait se justifier par des motifs esthétiques ou sociaux que le contexte archéologique vient partiellement éclairer. Quelle que soit la fonction réelle de ce mobilier, nous pouvons en première analyse souligner que

Figure 8. Bâtons polis retrouvés sur différents sites en Mésopotamie du Nord (Yartab 2004 ; Yartab 2013; Ökse 2021; Cauvin 2012; Rosenberg 2011; Özkaya et Coşkun 2011; Kozłowski 1990).

sa production requiert un savoir-faire similaire à celui de figurines en pierre ou d'outils lithiques polis, c'est-à-dire qu'il ne nous paraît pas spécialisé mais qu'il revêt une valeur particulière au sein du répertoire des objets polis, puisque l'effort fourni pour le réaliser ne s'explique – semble-t-il – aucunement par des raisons pratiques.

Ces remarques préliminaires ne doivent pas suggérer une homogénéité trompeuse au sein du corpus des bâtons polis. Nous observons par exemple des différences notables concernant la qualité des bâtons mis au jour. En fait, il est possible de constater une variation régionale entre la vallée du Haut Tigre (qui présente une qualité de polissage élevée) et la vallée du Moyen Euphrate (dans laquelle les objets sont moins finement polis). Les bâtons en pierre retrouvés sur les sites de Körtik Tepe (Özkaya, Coşkun 2011), Boncuklu Tarla (Kodaş 2022), Gre Filla (Ökse 2021), Hallan Çemi (Rosenberg 2011), Çemka Höyük (Kodaş *et al.*, 2020) et Nemrik 9 (Kozłowski 1990) sont pour la plupart finement polis et terminés par une sculpture zoomorphe. En outre, les extrémités zoomorphes de ces bâtons sont plus naturalistes, c'est-à-dire taillées avec une attention plus grande portée aux proportions et à l'anatomie, que les objets issus d'autres sites installés sur l'Euphrate et dans la région de Şanlıurfa: Jerf el-Ahmar (Stordeur 2014), Karahan Tepe (Karul 2021), Mureybet (Cauvin 1994) et Göbekli Tepe (Schmidt 2005 ; Schmidt 2012). Notons cependant que les bâtons polis avec une extrémité zoomorphe sont plus rares dans le nord-est de la Mésopotamie. Ils sont uniquement attestés en Djézireh orientale à Nemrik 9 (Kozłowski

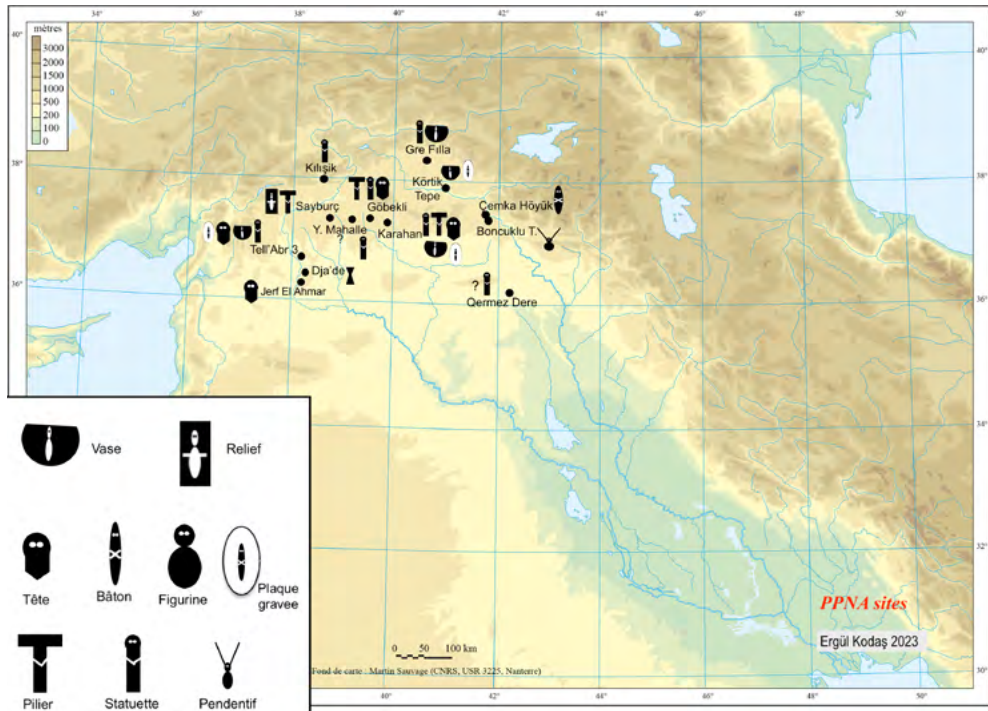

Figure 9. Représentation humaine au Néolithique précéramique au nord de la Mésopotamie (Auteur).

1990), et dans la vallée du Haut Tigre à Körtik Tepe (Özkaya, Coşkun 2011) et Hasankeyf Höyük (Miyake *et al.*, 2012). Les bâtons polis retrouvés sur ces derniers sites sont en outre plus longs que les autres objets de cette catégorie et leur diamètre est inférieur par rapport aux autres exemples mentionnés dans le nord du Proche-Orient.

Cette diversité s'appréhende plus nettement lorsque l'on considère le façonnage des extrémités: la plupart des bâtons sont dénués de tout type d'ornementation mais sont simplement modelés et polis (Huyard 2013) tandis que d'autres sont terminés par des têtes d'oiseaux ou de félins. Ces derniers sont uniquement connus par quelques exemplaires provenant des sites de Nemrik 9, Jerf al-Ahmar et Nevalı Çori (Aurenche, Kozłowski 2000; Aurenche, Kozłowski 2010; Stordeur 2014; Lichter 2007), ce qui rend leur interprétation délicate. Les bâtons polis dont l'extrémité figure la tête d'oiseaux de proie (vautours ou rapaces) ont une meilleure représentation au sein des corpus archéologiques du nord de la Syrie et du sud-est de l'Anatolie : Nemrik 9 en Djézireh Orientale (Kozłowski 1990), Hallan Çemi (Rosenberg 2011), Çayönü (Braidwood, Braidwood, 1982; Erim-Özdoğan 2011), Güsir Höyük (Karul 2011; Karul 2020), Gre Filla (Ökse 2021) Körtik Tepe (Özkaya et Coşkun 2011) et Hasankeyf Höyük (Miyake *et al.*, 2012) dans la vallée du Haut Tigre, Göbekli Tepe dans la vallée du Moyen Euphrate (Schmidt 2012; Braun *et al.*, 2018; Claire *et al.*, 2019), Jerf el Ahmar (Stordeur et Bassam 1995; Stordeur 2014), Mureybet (Cauvin 1973; Cauvin 1994), Tell Qaramel (Mazurowski, Kanjou 2012), Tell

Abr 3 (Yartah 2004; Yartah 2013) et Dja'de (Coqueugniot 2009) en Syrie du Nord (**Fig. 7 & 8**). Les bâtons polis non ciselés sont fréquents dans ces mêmes sites. Ils ont été découverts dans les sites de Çayönü, Nemrik 9, Shanidar, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Jerf al-Ahmar, Mureybet, Tell Qaramel Boncuklu Tarla, Çemka Höyük et Tell Abr 3 (Karul 2011; Miyake *et al.* 2012; Stordeur 2014; Özkaya, Coşkun 2011; Ökse 2021; Braidwood, Braidwood, 1982; Kozłowski 1990; Rosenberg 2011; Yartah 2013; Mazurowski, Kanjou 2012; Kodaş 2019; Solecki *et al.*, 2004). Nous pouvons également évoquer l'existence de bâtons polis provenant des sites de Hallan Çemi et de la Grotte de Shanidar présentant une série d'incisions (Rosenberg 2011; Solecki *et al.*, 2004).

Finalement, plusieurs remarques s'imposent. Premièrement, la production de bâtons polis sur le site de Çemka Höyük représente un point de contact entre les rives du Haut-Tigre et le bassin de l'Euphrate. Cependant, les bâtons de Çemka Höyük possèdent des caractéristiques uniques par rapport aux autres bâtons polis mis au jour sur les sites néolithiques du sud-est de l'Anatolie, du nord de la Syrie et du nord de l'Iraq. Surtout, Çemka Höyük est à ce jour le seul site sur lequel ont été découverts des bâtons polis anthropomorphes. Les bâtons polis du site de Çemka Höyük paraissent donc s'insérer dans un répertoire matériel et iconographique local. Nous aimerions suggérer que cette originalité reflète sans doute le contexte culturel des objets découverts, intermédiaire entre l'Épipaléolithique et le PPNA, et le croisement d'influences trouvant leur origine aussi bien dans le Zagros, la Djézireh ou le nord-ouest de la Mésopotamie. Nous espérons poursuivre cette discussion dans le cadre de nos recherches pour appréhender l'intérêt de ces représentations humaines dans le nord-est de la Mésopotamie et plus largement au Néolithique précéramique dans le nord du Proche-Orient.

La représentation humaine au Néolithique précéramique au Proche-Orient

La représentation humaine est fréquente tout au long du Néolithique au Proche-Orient. Elle se manifeste depuis l'Épipaléolithique récent au Levant Sud sous la forme de figurines. Les statuettes et piliers anthropomorphes constituent les exemples les plus représentatifs de ce type de figuration dans la région de Şanlıurfa au cours du Néolithique (**Fig. 9**). Ils sont présents sur les sites de Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Sayburç et Hurbetsuvan (Schmidt 2012; Karul 2021; Hauptmann 2012; Çelik 2016; Gülüdoğan, Uludağ 2022; Özdoğan, Uludağ 2022). En outre, deux statuettes anthropomorphes ont récemment été signalées sur le site de Gre Filla, dans la Haute vallée du Tigre (Ökse 2021). Une statuette anthropomorphe a également été retrouvée à Tell Abr 3 en Syrie et à Kılışık en Turquie (Yartah 2004; Verhoeven 2001). Dans la région de Şanlıurfa, des motifs humains en bas-relief, taillés dans le sol vierge calcaire, sont attestés à Sayburç (Özdoğan, Uludağ 2022). Il est possible d'interpréter certains motifs schématiques comme la représentation d'humains sur les plaques gravées ou les pierre à rainure

Figure 10. *Diverses formes de la représentation humaine au Néolithique précéramique au nord de la Mésopotamie (Yartah 2004 ; Yartah 2013 ; Stordeur 2014 ; Lichter 2007 ; Verhoeven 2001 ; Çelik 2016 ; Özkaya et Coşkun 2011; Özdoğan ve Uludağ 2022).*

provenant de Tell Abr 3, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Tell Qaramel et Jerf el Ahmar (Schmidt 2012; Mazurowski, Kanjou 2012; Yartah 2013; Stordeur 2015; Karul 2022), de même que sur les vases en pierre de Körtik Tepe, Tell Abr 3, Karahan Tepe et Gre Fill a (Özkaya *et al.*, 2013; Yartah 2013; Ökse 2021; Karul 2022). Deux pendentifs en pierre sculptés en forme d'humains ont par ailleurs été mis au jour sur le site de Boncuklu Tarla (Kodaş 2019), l'un au sein d'un niveau daté du PPNA et l'autre du PPNB ancien. En dernier lieu, une représentation humaine schématique incisée sur des phalanges animales a été identifiée sur le site de Dja'de (Coqueugniot 2009). Il existe donc une claire diversité matérielle et géographique des supports de représentations humaines.

Cet inventaire fait ressortir l'intérêt que présentent les figures anthropomorphes pour les sociétés néolithiques du Proche-Orient et nous invite à les considérer au prisme des comportements humains dévoilés par l'archéologie (Hodder 1982; Cauvin 1973; Cauvin 2002; Benz, Bauer 2013; Benz 2017; Özdoğan 2014; Watkins 2020). Leur valeur pour comprendre la cognition sociale des sociétés néolithiques a été rappelée dans une publication récente (Benz, Bauer 2021). La question de savoir si l'art de figurer l'humain a joué un rôle dans l'émergence de la stratification et de la hiérarchisation sociales au cours de la néolithisation n'est toutefois pas nouvelle (Hodder 1994). Dans cet article, c'est surtout la présence de diversités locales et régionales concernant aussi bien les procédés de

fabrication que les supports matériels et produits visés que nous avons soulignées (Fig. 10). Les objets ou les motifs anthropomorphes attestés par l'archéologie paraissent seulement posséder une certaine homogénéité à l'échelle de microrégions pendant le PPNA. Il nous semble par conséquent envisageable de postuler un socle commun pouvant dater de l'Épipaléolithique récent qui représenterait une phase antérieure de ce développement et surtout de la diversification culturelle propre au Néolithique dans cette région.

Conclusion

Les deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de Çemka Höyük suggèrent la possibilité d'une autre manière de représentation l'humain que nous trouvons surtout attestée par l'archéologie sous la forme de piliers, de statuettes, de figurines ou plus rarement de bas-reliefs et de parures au PPN. Ils s'inscrivent au sein d'une période durant laquelle les sociétés néolithiques se distinguent les unes des autres dans l'espace et le temps par des comportements originaux, possiblement afin de souligner leur identité aux niveaux local ou régional (identité qui ne prend certainement pas en compte les seuls collectifs humains). Dans une perspective plus large, nous pouvons rappeler l'idée selon laquelle les processus de sédentarisation, dans le contexte particulier du Proche-Orient au cours de la néolithisation, paraissent favoriser l'individuation de comportements dont les traits étaient partagés par des groupes plus importants au Paléolithique (Cauvin 1994; Hodder 1994; Watkins 2020). Ce type de variation ne concerne d'ailleurs pas seulement le mobilier ornemental mais aussi les industries lithiques, l'architecture (par exemple la construction des bâtiments communautaires), l'organisation spatiale des sites ou encore les gestes funéraires (Aurenche, Kozłowski 2010; Goring-Morris, Belfer-Cohen 2014; Kodaş 2015). La découverte des bâtons polis de Çemka Höyük est donc essentiellement l'occasion de renouveler ces questionnements et d'enrichir notre compréhension des dynamiques culturelles à l'orée du Néolithique précéramique.

Remerciement

Nous tenons à remercier à la Direction générale du ministère de la Culture et du Tourisme du patrimoine culturel et des musées, Direction du musée de Mardin, Direction de la culture et du tourisme de Mardin et 16e Direction régionale du Travaux de l'Eau d'État (DSI).

Bibliographie

Aurenche, O., Kozłowski, S. K. 2000

La Naissance Du Néolithique Au Proche Orient, Editions Errance, Paris.

- 2010

Territories, Boundaries And Cultures in The Neolithic Near East. Bar International Series 1362, Archaeopress, Oxford.

Benz, M., Bauer, J. 2013

Symbols of Power Symbols of Crisis? A Psycho-Social Approach to Early Neolithic Symbol Systems. *Neo-Lithics* 2/13: 11-24.

Benz, M. 2017

Changing medialities. Symbols of Neolithic corporate identities. *Neolithic Corporate Identities Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 2. Ex oriente, Berlin: 135-156.

Braidwood, L.-S., Braidwood, J.-R. 1982

Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey, British Archaeological Reports-International Series 138, Oxford.

Braun, R., Clare, L., Knitter, D., Schütt, B. 2018

The Symbolic Landscape around Göbekli Tepe. *Landscape Archaeology Conference 2018*. Berlin.

Cauvin, J. 1973

Les premiers villages de Syrie-Palestine du IXe au VIIIe millénaire avant J.-C. Maison de l'Orient Méditerranéen ancien (TMO 4 ; Série Archéologique 3), Lyon.

- 1994

Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture. La révolution des symboles au Néolithique. Cnrs Editions. Paris.

- 2002

The symbolic Foundations of the Neolithic Revolution in the Near East. *Life in Neolithic Farming Communities*. I. Kuijt (ed.) *Social Organisation, Identity and Differentiation*, Oxford, London : 235-252.

Claire, L., Ditrich, O., Gresky-Show, J., 2019

Ritual Practices and Conflict Mitigation at Early Neolithic Körtektepe and Göbekli Tepe, Upper Mesopotamia. *Violence and the Sacred in the Ancient Near East*, Cambridge University Press, Berlin: 96-128.

Coqueugniot, E. 2009

Dja'Dé el Mughara (Syrie), Rapport scientifique 2007. *Archéorient, Maison de l'Orient et de la Méditerranée*, Lyon.

Çelik, B. 2016

A small-scale cult center in Southeast Turkey, Harbetsuvan Tepesi. *Documenta Praehistorica* XLIII: 421-428.

Çiftçi, Y. 2022

Çemka Höyük, Late Epipaleolithic and PPNA Phase Housing Architecture Chronological and Typological Change. *Near Eastern Archaeology* 85/1: 12-22.

Erim-Özdoğan, A. 2011

Çayönü, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds) *The Neolithic in Turkey Volume 1*, Archaeology And Art Publications, İstanbul : 185-269.

Goring-Morris, A.N., Belfer-Cohen, A. 2014

The Neolithic in The Southern Levant Yet Another 'Unique' Phenomenon. *La transition néolithique en Méditerranée*. C. Manen, T. Perrin, J. Guilaine (eds), *The Neolithic transition in the Mediterranean*, Éditions Errance AEP, Toulouse: 59-73.

Güldoğan E., Uludağ C. 2022

Taş Tepeler” Projesinin Doğudaki Sınır Yerleşmesi Sefertepe: İlk Sonuçlar. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 177: 13-26

Hauptmann, H. 2012

The Urfa Region. *Neolithic in Turkey Volume 2*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Archaeology And Art Publications, İstanbul: 85-138.

Hodder, I. 1982.

Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture. Cambridge University Press, Cambridge.

- 1994

The domestication of Europe. Basil Blackwell, Londres.

Huyard, V. 2013

Le baton poli, une approche expérimentale, *Archéorient-Le Blog* (Hypotheses. Org), 1er mars 2013; <http://archeorient.hypotheses.org/578>.

Ibáñez J.J., Muñiz J.R., Huet T., Santana J., Teira L. C., Borrell F., Rosillo R., Iriarte E. 2020
Flint 'figurines' from the Early Neolithic site of Kharaysin, Jordan. *Antiquity* 94: 1-20.

Karul, N. 2011

Gusir Höyük. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds), *Neolithic in Turkey Volume 1*, Archaeology And Art Publications, İstanbul:1-19.

- 2020

The Beginning of the Neolithic in Southeast Anatolia Upper Tigris Basin, *Documenta Praehistorica XLVII*: 76-95.

- 2021

Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe. *Türkiye Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 82: 21-31.

-2022

Karahantepe Çalışmalarına Genel Bir Bakış. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 169: 8-21.

Kodaş, E. 2015

Diversités, Interactions Et Contacts Culturels Dans Les Régions Montagneuses De La Mésopotamie : Un Autre Scénario De La Néolithisation Proche-Orientale. Presses Académiques Francophones, Sarrebruck.

- 2019

Yukarı Dicle'de Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*: 157/158: 7-20

- 2022

Techno-Typological Analysis of the Late Epipaleolithic/ Proto-Neolithic Chipped Stone Tools at Çemka Höyük. *Journal Of The Turkish Institute Of Archaeology And Cultural Heritage*, 2: 97-130.

Kodaş, E., Genç, B., Çiftçi, Y., Labendan-Kodas, C., Erdem Ç. 2020

Çemka Höyük: A Late Epipalaeolithic and Pre-Pottery Neolithic Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia. *Neo-Lithic* 20: 40-46.

Kozłowski, S.-K. 1990

Nemrik 9. Prepottery Neolithic Site in Iraq. Wydawnictwa University Warszawskiego, Warsaw.

Lichter, C. 2007

Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheitsgeschichte, Große Landesausstellung Baden-Württemberg. im Badischen Landesmuseum Schloss Karlsruhe, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H., Gündem, C-Y., 2012

New Excavations At Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. Bc Site On The Upper Tigris, Southeast Anatolia, *Neo-Lithics* 1:12: 3-7.

Mazurowski, R.-F., Kanjou, Y. 2012

Tell Qaramel 1999-2007 Protoneolithic and early pre-pottery Neolithic settlement in northern Syria : preliminary results of Syrian-Polish archaeological excavations 1999-2007 (un village protonéolithique et précéramique en Syrie du Nord : résultats des fouilles syriennes et polonaises 1999-2007), Polish centre of Mediterranean archaeology, University of Warsaw, Warsaw.

Ökse T. 2021

Ambar Dam Salvage Excavations 2018-2020: Ambar Höyük, Gre Filla and Kendale Hecala. S. R. Steadman, G. McMahon (eds), *The Archaeology of Anatolia*, Volume IV, Cambridge Scholars Press, Newcastle: 4-20.

Özdoğan E., Uludağ C. 2022

Sayburç. Şanlıurfa'da Yeni Bir Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 169: 9-24.

Özdoğan, M. 2014.

The Quest for New Criteria in Defining the Emergence and the Dispersal of Neolithic Way of Life. C. Manen, T. Perrin, J. Guilaine (eds), *Transition Néolithique en Méditerranée*, Éditions Errance, Paris: 59-75.

Özkaya, V., Coşkun, A., 2011

Körtik Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds), *Neolithic in Turkey Volume 1*. Archaeology And Art Publications, İstanbul: 89-127.

Özkaya, V., Coşkun, A., Soyukaya, N. 2013

Körtik Tepe. Uygurluğun Diyarbakır'daki İlk Adımları. T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır.

Rosenberg, M. 2011

Hallan Çemi. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds), *Neolithic in Turkey Volume 1*. Archaeology And Art Publications, İstanbul: 61-78.

Schmidt, K. 2005

Ritual Centers and the Neolithisation of Upper Mesopotamia, *Neo-Lithics* 2/05: 13-21

-2012.

Göbekli Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), *Neolithic in Turkey, Volume 2*, Archaeology And Art Publications, İstanbul: 41-83.

Solecki, R.S., Solecki, R. L., Agelarakis, A. P. 2004

The Proto-Neolithic Cemetery in Shanidar Cave. Texas A&M University Anthropology Series (Book 7), Texas A&M University Press, Texas.

Stordeur, D. 2014

Jerf el Ahmar entre 9500 et 8700 av. J.-C. Un village des débuts de l'agriculture. Une société complexe. C. Manen, T. Perrin et J. Guilaine (eds), *La Transition Néolithique en Méditerranée, ou comment des chasseurs devinrent agriculteurs.* Errance, Paris: 27-41.

Stordeur Danielle, Jammous Bassam 1995

Pierre à rainure à décor animal trouvée dans l'horizon PPNA de Jerf el Ahmar (Syrie). *Paléorient* 21, n°1: 129-130.

Verhoeven, M. 2001

Person or Penis? Interpreting a New PPNB Anthropomorphic Statue from the Taurus Foothills. *Neo-Lithics* 1/01: 8-9.

Watkins, T. 2020.

Monumentality in Neolithic of southwest Asia: making memory in time and Space. A. Gebauer, L. Sorensen, A. Teather, A. De Valera (eds), *Monumentalising Life in the Neolithic: Narratives of Change and Continuity.*, Oxbow Books, London: 19-27.

Yartah, T. 2004

Tell Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche. *Paléorient* 30/2: 141-158.

- 2013

Vie quotidienne, vie communautaire et symbolique a Tell Abr 3 – Syrie du Nord. Donnees et Nouvelles reflexions sur l'horizon PPNA au Nord du Levant 10000-9000 BP. Universite de Lyon 2. These de Doctorat, non publiee.

Cult Tables in Anatolian Prehistory: Sapmaz Höyük Findings

Anadolu Tarihöncesinde Kült Masaları: Sapmaz Höyük Buluntuları

Pınar ÇAYLI*

DOI: 10.58488/collan.1541082

Anahtar Kelimeler: Sapmaz Höyük, Kült Masası, Orta Anadolu, Neolitik, Kalkolitik

Köşeli ve çok ayaklı kaplar, bir diğer söylemle “kült masaları” Güneydoğu Avrupa tarihöncesi yerleşmelerinde sıkça karşılaşılan, bununla birlikte fonksiyonlarına ilişkin tartışmaların güncelliğini koruduğu madde kalıntılardandır. Anadolu coğrafyasında Güneydoğu Avrupa’ya göre daha geç tanınan kült masaları, özellikle Trakya, Doğu Marmara ve Batı Anadolu’da yoğunlaşmakta, Göller Bölgesi ve Orta Anadolu’da ise tekil örnekler görünmektedir. Kült masalarının kontekst dışı örneklerde bölgesel ve kronolojik dağılımı, biçim ve bezeme özellikleriyle yapılan tip tanımlamalarıyla takip edilebilmektedir. Bu çalışmada, “Aksaray Tarihöncesi Yüzeysel Araştırması: Kalkolitik Dönem Buluntu Alanları (AKYA)” 2023 sezonunda, Sapmaz (Yassıören) Höyük’te bulunan kült masalarına ait üç örnek değerlendirilmiştir. Höyükteki örneklerden biri taş, diğer iki örneğe pişmiş topraktan yapılmıştır. Buluntular hammadde, tipoloji ve bezeme özelliklerine göre tanımlanmıştır. Anadolu bağlamında kült masalarının genel tip tanımlamaları ve yaygınlık alanlarıyla ilgili genel çerçeve çizilerek, Sapmaz Höyük örneklerinin Fikirtepe ve Güneybatı Anadolu tipleri içindeki yeri değerlendirilmiştir.

Keywords: Sapmaz Höyük, Cult Table, Central Anatolia, Neolithic, Chalcolithic

Angular and multi-legged vessels, also known as “cult tables”, are among the material remains frequently encountered in prehistoric settlements of southeastern Europe. However, the functions of these items remain a topic of debate among scholars. Cult tables, which were recognised in Anatolia later than in southeastern Europe, are particularly concentrated in Thrace, eastern Marmara and western Anatolia, while isolated examples are found in the Lakes District and Central Anatolia. The regional and chronological distribution of cult tables in out-of-context examples can now be traced through the use of type descriptions based on their forms and decorations. The findings of the Aksaray Prehistoric survey of Chalcolithic period find sites (AKYA) project for the 2023 season are presented herewith. At Sapmaz (Yassıören) Höyük, three examples of cult tables were subjected to evaluation. One of the samples from the mound is made of stone, while the other two examples are made of terracotta. The finds were identified according to their raw material, typology and decoration. This paper presents a general outline of the typology and distribution of cult tables in the Anatolian context, and evaluates the place of the Sapmaz Höyük examples within the Fikirtepe and southwestern Anatolian types.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 02.10.2024 Kabul Tarihi: 02.12.2024

* Pınar Çaylı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Oda: 40, Nevşehir, Türkiye. pincarçayli@nevsehir.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0833-5764

Introduction

The site of Sapmaz Höyük has been identified through archaeological surveys conducted in the vicinity of Salt Lake since the latter part of the 20th century. The site was initially documented by I. Todd (1966: 43-44; 1980), then by S. Omura (1991: 71; 1993), and subsequently within the scope of the Central Anatolian Salt Project, which was initiated in 2003 (Erdoğu, Kayacan 2004). Notwithstanding the evidence from the surveys indicating that the region was inhabited during the prehistoric period, no comprehensive excavations have been conducted in the Neolithic and Chalcolithic settlements situated around Salt Lake. The relative dating based on surface finds is predominantly derived from chipped stone tools, indicating a probable date within the Neolithic period¹. In some cases, the chipped stone artifact assemblages were corroborated by pottery², while in others, the prehistoric chronological framework was augmented with new discoveries, as observed in the case of Sapmaz Höyük.

This study analyses the fragments of three distinct cult tables discovered at Sapmaz Höyük, which was visited during the 2023 season as part of the Aksaray Prehistoric Survey (AKYA).³ The assemblage comprises two terracotta fragments and one stone fragment. One of the terracotta fragments represents a single foot, while the other is a body and foot fragment belonging to the same vessel. The terracotta examples display evidence of decoration. The stone one is devoid of decoration and of sufficient size to allow an estimation of the overall dimensions. The sherds were subjected to analysis by the following criteria: raw material, typology and decoration.

Cult tables are a prominent feature of the archaeological record in southeastern Europe throughout the Neolithic and Chalcolithic periods. They are notable for their stylistic diversity and abundance. Since the early 20th century, this region has been the focus of intensified research on prehistoric material culture. Despite the introduction of systematic approaches to the classification and interpretation of cult tables since the 1980s, the interpretation of their functions remains controversial due to the fragmentary nature of the majority of examples, the relatively small number of examples found in defined contexts, and the lack of comprehensive catalogue information on published examples (Schwarzberg 2003; 2006: 128).

Cult tables are most prevalent in eastern Thrace, eastern Marmara, and western Anatolia. However, there are individual examples in the Lakes District and Central Anatolia.

---

¹ For the Neolithic settlements around Salt Lake dated on the basis of bifacial chipped stone tools; for the chipped stone tool industry of Ilıcıpınar, see Mellaart 1958; Todd 1966.

² The similarities of some of the pottery collected around Salt Lake within the Late Neolithic and Chalcolithic settlements known from excavations in the region are emphasised, (Erdoğu et al. 2007: 90, 91; Erdoğu, Özbaşaran 2007: 142).

³ A foot fragment with incised decoration from Sapmaz Höyük is known from the literature (Omura 1991: 77, Fig. 3.1).

Figure 2. *A general view of the Sapmaz Höyük*

(Fig. 2). It is not possible to define the boundaries and height of the mound due to the impact of agricultural activities. However, the mound is approximately 7 hectares large. In this study, an area of 250 x 280 meters was subjected to an intensive survey by a team of six individuals over two working days. The excavation of the illegally dug pits revealed no architectural traces of the settlement, and the damage caused by deep ploughing was evident. However, the construction of a facility on the mound revealed the presence of mud bricks in a section of a three-metre-deep foundation pit excavated by a construction machine (Fig. 3).

The 2023 survey at AKYA Sapmaz Höyük yielded a variety of obsidian artifacts, including flakes, cores, arrowheads, leaf-shaped arrowheads, blades, and re-touched blade fragments. (Fig. 4h-i). Additionally, handmade pottery, raw materials, and tool fragments suitable for grinding stone technology were recovered. It was established that the raw materials employed in the production of grinding stones included diabase, gabbro, basalt, fine-grained gabbro, granite, ignimbrite, tuff and marble (to a lesser extent)⁴ (Fig. 4k). The homogeneous structure of the assemblages indicates that the mound was only occupied during the prehistoric era.

An arrowhead crafted from flint was unearthed in the context of the chipped stone tool

⁴ The identification of the raw materials used in the production of the grinding stone tools was conducted by Dr. Aleš Bajer (Mendel University, Department of Geology and Soil Science) and Mustafa Yıldız (Aksaray University, Department of Geological Engineering).

Figure 3. *Destruction pit at Sapmaz Höyük*

industry (Fig. 4j). It is notable that obsidian was used extensively, with macroscopic observations indicating that the sources were Nenezi, Göllüdağ, Kayırlı, and Kömürcü-Kaletepe.⁵ The archaeological site of Sapmaz Höyük has been dated to the late 8th millennium BC (Late Aceramic Neolithic) based on the observed similarities between the artifacts found there and those from the Musular specimens. These similarities include the presence of unifacially pressure arrowheads with inverse retouch, which is limited to the proximal end. Furthermore, arrowheads crafted using a similar technique have been unearthed in the settlements of the Konya Plain (Erdoğu, Kayacan 2004: 222; Erdoğu, Özbaşaran 2007: 142).

Of particular interest among the sherds that can be dated to the Late Neolithic and Early Chalcolithic, are the grey/brown/buff burnished fine ware groups, the scraped, the finger-printed and incised decorations, a small number of red slipped burnished ware groups and the footed table sherds⁶ (Fig. 4a-g). Initial observations indicate that the ware group

⁵ Previous publications have indicated that the raw materials utilized in the flaked stone industry of Sapmaz Höyük were predominantly obsidian, with a relatively limited number of flint tools. The macroscopic observations of the obsidian revealed a predominantly light grey coloration. The obsidian exhibited a range of colours, including transparent, opaque black, striped and opaque green. The sources of the obsidian could be Göllü Dağ and Nenezi Dağ. For further details, see Erdoğu and Kayacan (2004: 221).

⁶ As the AKYA Sapmaz Höyük ware groups are the subject of a separate study, detailed information will not be provided here. For the ware groups identified in previous studies, please refer to Todd (1966: 43-44) and Erdoğu and Kayacan (2004: 219, 221).

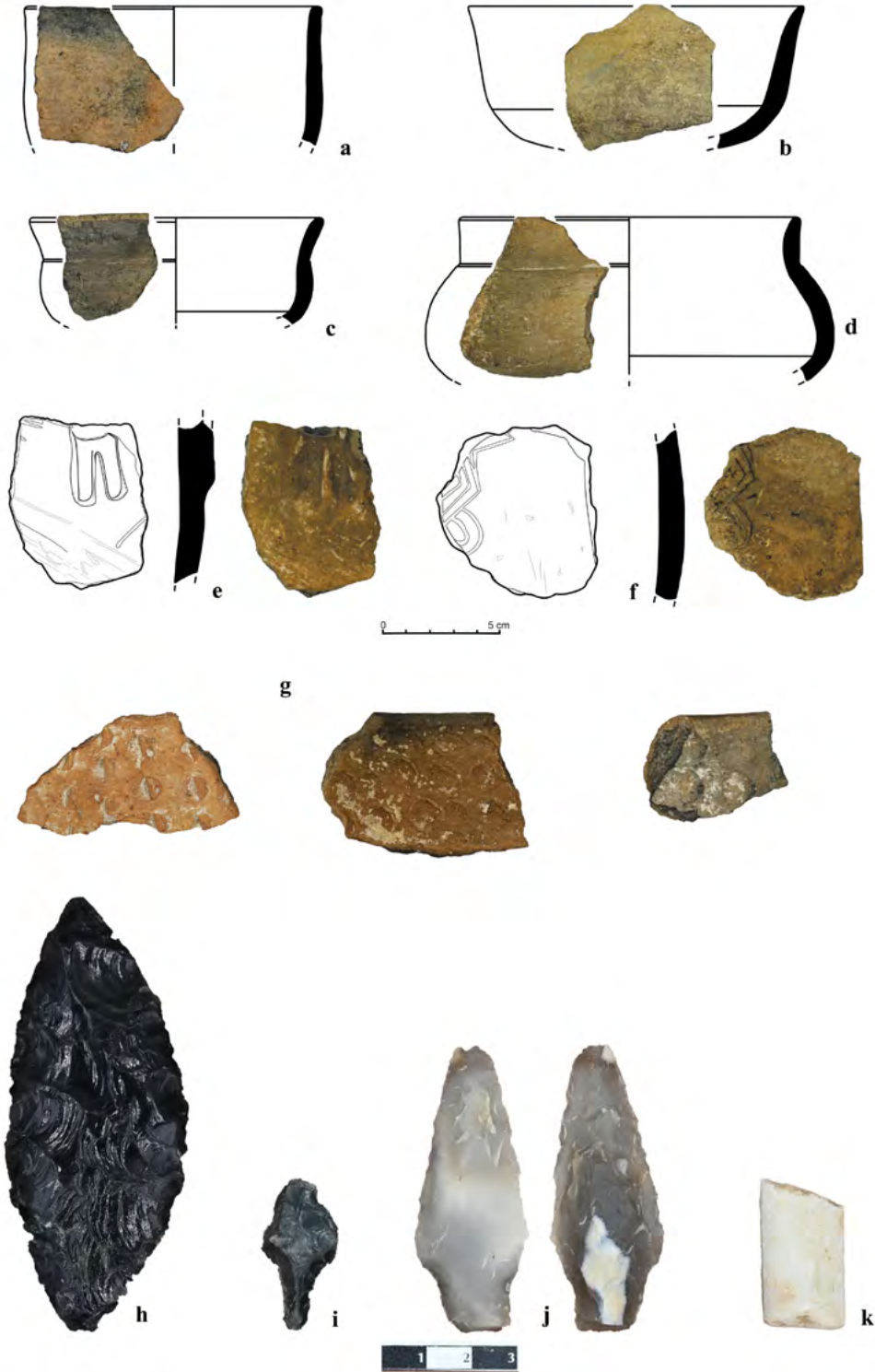

Figure 4. Sapmaz Höyük find samples in AKYA 2023 season

and vessel shape characteristics are comparable to those of the Demircihöyük ware Group E. The finger-printed decorated sherds, grey and greenish grey thin-walled burnished vessels, incised decorated sherds, and short bases, which are not known in the region, exhibit the closest similarities to the Demircihöyük sherds of the Early Chalcolithic. The archaeological evidence comprises the presence of Late Neolithic pottery and chipped stone tools comparable to those from East Çatalhöyük, as well as Chalcolithic material (Omura 1991: fig. 2, 3(1-6), and 10-12). Additionally, the arrowheads with bifacial pressure-retouched found in the chipped stone tool industry are also present and support this dating (Erdoğan, Kayacan 2004: 219, 221, 225). The pottery displays a comparable relief, incised and impressed decoration to that observed at Köşk Höyük 2-3 (Özcan, Özkan 2003: 451), Tepecik Çiftlik 2 (Bıçakçı *et al.* 2007: 243) and Gelveri (Özbudak 2012: 276).

In light of the aforementioned arguments, it appears feasible to delineate an uninterrupted chronological interval spanning from the end of the 8th millennium BC to the beginning of the 6th millennium BC at Sapmaz Höyük.

Research History of Cult Tables and Some Reflections

Despite the introduction of systematic approaches to the classification and interpretation of cult tables, which played a significant role in the inventory of material culture throughout the Neolithic and Chalcolithic periods in southeastern Europe, the interpretation of their functions remains a topic of contention (Schwarzberg 2003; 2006: 128).

Due to the distinctive forms of cult objects, they are referenced in the literature under a variety of terms, including altar, oil lamp, clay table, sacrificial platform, sacrificial vessel, and throne. Nevertheless, despite the implications of these terms regarding the function of the finds, typological analyses are insufficient to prove that they were used for ritual purposes. A comparable situation arises with the term “multi-legged prismatic vessel” which encompasses altars in the form of tables or angular vessels. While these finds, which can be broadly categorized⁷ as three-legged, four-legged, and footless, are a fundamental aspect of the Balkans as a whole, a variety of local forms have also been identified, with notable differences and subtypes, particularly regarding their decorative elements. Furthermore, there are a few examples that feature appliquéd human or animal heads, as well as pedestal altars with intricate anthropomorphic and zoomorphic embellishments. It is hypothesized that these applications serve to reinforce the symbolic meaning of the vessel. Although it has been proposed that in some instances, the receptacle on the table is identified as a platform for liquid or solid objects and that they were utilized as oil lamps or incense burners, there is a paucity of analyses to substantiate these proposed uses. The

⁷ For a comprehensive overview of the sub-forms classified in addition to the three types, please refer to Naumov (2011: 93; 2009: 113–117).

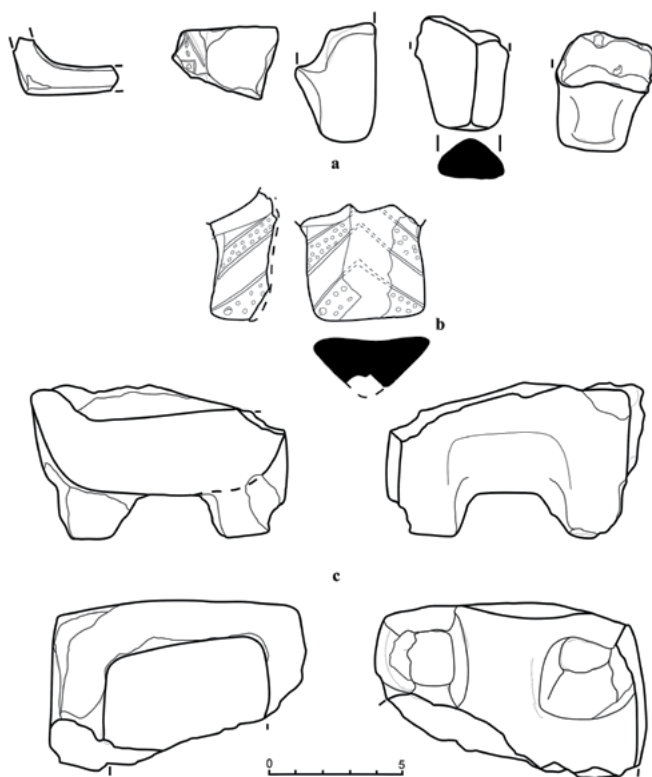

Figure 5. *Sapmaz Höyük cult tables in AKYA 2023 season*

tables with holes in the center, from contexts such as tombs, workshops, ritual pits and/or silos, provide the most compelling indication that these finds were used as cult objects. In the majority of archaeological studies where these finds have been recorded in great detail, they are only recorded as part of the pottery inventory, which makes it challenging to ascertain their function. Notwithstanding, there are notable exceptions that elucidate their symbolic nuances and offer more exhaustive chronological and typological analyses (Schwarzberg 2003; Naumov 2011: 90-93, 95, 100; 2009: 118-123; Stanković 1986).

In the literature, prismatic multi-legged vessels are also referred to as “offering tables” and “cult tables”.⁸ The terms “prismatic multi-legged vessels” and “cult tables” are used to describe terracotta vessels with a prismatic body, triangular, rectangular or square in shape, and three or four legs at the corners, measuring up to 20 cm in length. The decoration is predominantly incised, carved, occasionally burnished and painted, and in a limited number of cases, appliquéd (Schwarzberg 2006: 127-128; 2005a; Çilingiroğlu 2012: 30, 62). The footless, flat prismatic vessels with a flat table surface are typically regarded as

⁸ The term “cult table” will be employed throughout this study to refer to small prismatic multi-legged vessels.

Figure 6. *Sapmaz Höyük cult tables in AKYA 2023 season*

miniature tables. It is recommended that both such vessels and miniature examples of domestic or furniture items be considered as distinct find groups, to be evaluated separately from cult tables (Schwarzberg 2005b: 247, 250-251).

The initial identification of cult tables was made through the examination of examples discovered in Bulgaria (Seure, Degrand 1906: 368, 412-413). During the same period, cult objects from the Vinca culture (Vassits 1910: 38) were also included in the literature. In addition to the southeastern European examples, which also warrant attention due to their high density in the settlements where they were found, Neolithic and Chalcolithic cult objects have been identified in a broad region, including western Anatolia, since the 1970s (Bittel 1971: fig. 9-10; Özdoğan 1979: pl. 49-52, 74, 76; Roodenberg 2001: fig. 3; Seeher 1987: Taf. 16.1-40; 17.1-34; 18.1-4; Schwarzberg 2006).

As previously stated, the challenge in classifying the general typological characteristics and vessel parts of cult tables lies in the fact that they are predominantly recovered in broken fragments. In light of the available descriptions of the complete or incomplete examples, there is a general consensus that these objects are composed of three main parts. These comprise the foot, the body wall and any additional attachments, such as the neck,

handle or protome⁹. The tabletop, which is bounded by the body wall, typically exhibits a concave shape. The tabletop is circumscribed by a rim of varying heights. In some cases, the presence of incised and painted decoration in this area, referred to as the chamber, suggests that it may have been used for the production of oil lamps or incense, thereby reducing the likelihood of its designation as a cult object. The decorations, which are predominantly located on the external surfaces, are limited by a dashed line (see Schwarzberg 2005b: 247-250; 2005a: 259; 2006: 128).

In the initial comprehensive studies on typology, function and dating, the “cult tables” were evaluated in southeastern Europe in conjunction with western Bulgarian painted pottery. A basic classification was established, comprising three- or four-sided forms with or without a hollow tabletop (C’ochadziev 1978: 32; 1983: 29–68). The term “cult vessel” was first employed and the vessel’s constituent parts were identified at the Sitagroi site (Elster 1986: 323, Fig. 10.2.9; Schwarzberg 2005b: 251).

In the 1990s, the classification of the decoration of the cult tables based on the examples from Bulgaria and Croatia, and their inclusion in miniature vessels, as well as typological distinctions based on a limited number of cult objects, were subjected to criticism for being superficial and regional. Nevertheless, the identification and classification of cult table examples from southern Bulgaria (Vandova 1995: 1-7; 1997) is acknowledged as a comprehensive study conducted in 1995. Over time, the scope of research on the subject has expanded, and a variety of views on formal sub-classifications (form, foot, tabletop), decoration and function have been proposed (Schwarzberg 2005b: 252-253). In the 2000s and beyond, there has been a notable increase in the number of studies on cult tables, accompanied by a diversification of typological descriptions (for further details, please see footnote 7 and the works of Buzea 2006; Terziiska, Ignatova 2010, 2018; Mirea 2015; Eduard-Ştefan 2014; Grębska-Kulow, Zidarov 2021).

The distribution of cult tables in geographical areas designed to trace elements of the Neolithic package has been assessed in light of the proliferation of data on the subject from different regions: (1) the primary area of Neolithisation the Levant, northern Syria-Mesopotamia, western Iran, southeastern Anatolia, and the Central Anatolian Plateau, and (2) the western parts of the Anatolian peninsula. This also includes the immediate vicinity of this region, the western parts of the Anatolian peninsula, and possibly the coastal areas of the Aegean Sea and the Lakes District, where cult tables are not a significant feature of the pottery assemblage. Conversely, it is emphasised that (3) in the north-south aligned region in the interior-west of Anatolia and in the eastern parts of the Sea of Marmara, as

⁹ Despite the association of protomes with the appliqué of human and animal heads on vessels and other objects, it is proposed that their meaning be expanded to encompass the practices observed on some cult tables (Schwarzberg 2005b: 247).

well as (4) in most of the Aegean and the Balkans, except for the Adriatic coast, these are common objects (Özdoğan 2014: 35-36, 45).¹⁰

The growth in research activity on the subject of “cult tables” has given rise to the development of new approaches to the topic. Some researchers propose a more comprehensive approach on evaluating this specific group of finds. In light of the aforementioned considerations, it is proposed that the cult tables from southeastern Europe, which have been identified across a vast geographical area and exhibit a range of variants at various stages of the Neolithic process, should be incorporated into the “Neolithic package(s)” by taking chronological and regional arguments into account (Schwarzberg 2006: 131; 2005a: 267). In another study, which discusses the concept of “Neolithic package” from the Near East, which is often used in Neolithic studies, offering vessels/cult tables which are not found in the Neolithic east of the Taurus Mountains according to our current knowledge¹¹, are discussed together with their regional and chronological differences (Çilingiroğlu 2005: 3-4,8).

Neolithic and Chalcolithic “Cult Tables” in Anatolia

The emergence of cult tables in Anatolian archaeology lagged behind that of the same phenomenon in southeastern Europe. The earliest known examples originate from the Marmara and Lakes District. In the initial stages of analysis, the artefacts from the Fikirtepe culture were categorised as “footed vessels” (Bittel 1971: Fig. 10), whereas those from the Lakes District were designated as “boxes” (Duru 1993: 131). Mellaart (1965: 156) and Özdoğan (1979: 122-126) were the first to establish the southeastern European connections of these small finds and to identify them as cult tables. The majority of cult table examples recovered in Anatolia, regardless of whether they are fragments or complete examples, were recovered independently of the levels to which they belong (Schwarzberg 2005b: 251). Additionally, examples from context have been recovered at Fikirtepe (Istanbul), Pendik (Istanbul), Yenikapı (Istanbul), Menteşe (Bursa), Ilıpınar (Bursa), Aktopraklık (Bursa), and Barçın (Bursa). Additionally, examples have been recovered from the following locations: Demircihöyük (Eskişehir), Ulucak (Izmir), Uğurlu (Gökçeada), Bahçelievler (Bilecik), Hacılar (Burdur), Höyücek (Burdur), Kuruçay (Burdur), Bademağacı (Antalya), Doğu Çatalhöyük (Konya), Köşk Höyük (Niğde), Hocaçeşme (Edirne)

¹⁰ For further details on the core and sub-regions designed to follow Neolithic package elements, please refer to Özdoğan (2023: 246-251, Fig. 226).

¹¹ It is worthy of note that two four-legged altars, dated to the late Neolithic period, have been discovered at the Hakemi Use settlement. One is red-slip and unburnished, while the other is paste-coloured with bitumen strip paint on the rim. These examples, which are not attested in northern Mesopotamia, are currently considered to be exclusive to Hakemi Use. Tekin (2007) Figure 18, number 53.

and Aşağıpınar (Kırklareli)¹² (Fig. 1).

In his extensive studies of Balkan and Anatolian examples, H. Schwarzberg defined the Anatolian examples according to typology and decoration groups. The initial group comprises rectangular and box-like forms, typically burnished, with fine incised decoration (geometric forms and checkered patterns) and dot decoration. These characteristics are associated with the Late Neolithic period of northwestern Anatolia, specifically with the Fikirtepe culture, and are referred to as the “Fikirtepe type” in the relevant literature. Examples of this group have also been identified in settlements in western Anatolia. In recent years, with the increase in the number of examples from western Anatolia and the identification of local styles, the term “western Anatolian type” has begun to be used with greater frequency. These examples, which are found extensively on the eastern coast of the Marmara Sea and in the hinterland of Anatolia, are also known from the Burdur Region and Central Anatolia, where they exhibit some typological (absence of large handles) and decorative differences (Schwarzberg 2005a: 256, 262; 2009: 169, 170).

The second group is rectangular and table-like in shape, with a low rim, a shallow chamber at the top, long or short legs, and a markedly rougher surface than the boxes. The examples from the Konya Plain and the Lakes District are typically devoid of any decorative embellishments. In the literature, it is referred to as the “southwestern Anatolian type”. The limited number of examples that have been identified are described in Schwarzberg (2005a: 261, 262; 2009: 169). Duru (2008: 108) defines these finds as “miniature table” or “table model”, which were produced for use in votive offerings or other ceremonial activities during the Neolithic and Chalcolithic periods.

The cult tables with rounded legs and triangular form in Thrace and the quadrangular form at the Gökçeada Uğurlu site, which are evaluated in a separate category and show Balkan connections, are not included in the scope of this study¹³ (Schwarzberg 2005a: 269-270; 2009: 169).

¹² For further details, please refer to Özdoğan (2013: 211, Figs. 8-9), Özdoğan (1983), Kızıltan (2014) and Roodenberg, Alpaslan Roodenberg (2013) 77, Fig. 13; Thissen 2001, Fig. 14; Avcı 2010. Please refer to Plate 53 in Schwarzberg (2009) for further details: 167, 168; Seeher (1987), Table; 16.31-40; 17; 18.1-4; Çilingiroğlu (2012: 21); Çevik, Erdoğan (2019: 12); Sarıaltun et al. (2023: 6, 7); Schwarzberg (2005a: 261, Fig. 7:1); Duru (2008) 108-111, Fig. 199; Duru 2019: 78; Mellaart 1962: 55, Fig. 9.3; Öztan, Özkan 2003: 449, 457, Fig. 3.5; Özdoğan 2013: 242, Fig. 93-94; Özdoğan et al. 1991; Schwarzberg 2005a: 261, Fig. 7: 8-10.

¹³ The majority of cult tables that can be traced without interruption throughout the entire Neolithic period (7th-2nd levels - 5950-4700 cal. BC) at the site of Aşağıpınar originate from the Early Neolithic (Early Chalcolithic in Anatolian chronology). All of the aforementioned examples are triangular in form. From Level 5 onwards, the presence of rounded corners on triangular forms and a scarcity of quadrilateral forms are also observed (Özdoğan 2013: 183; Schwarzberg 2005b: 248, 254, 261-278, Abb.1, Lev. 1-25; Lev. 3/6, 5/1, 6/1, 9/3; Schwarzberg 2005a: 261; 2005b: cat. nos. 20, 38, 39, 87, 139, 201). A foot fragment from the neighbouring Kanlıgeçit site is comparable to the Aşağıpınar examples in terms of decorative elements (Schwarzberg 2005a: 261, Fig. 7/11). Furthermore, triangular or quadrilateral forms (Özdoğan E. 2009: 431, 432; Özdoğan 2013: 182, 242, Figs. 93-94) have been observed. In 2009, Özdoğan (2013: 182, 242, Fig. 93-94) identified a triangular-shaped example from the Middle and

Fikirtepe Type

The Fikirtepe Culture is defined by the data of Neolithic settlements on the coasts of the Marmara Sea, especially in eastern and southern Marmara and western central Anatolia.¹⁴ The area of influence of the culture has been expanding with the research conducted in recent years, and it is also observed in the west of Istanbul and in the interior of northwestern Anatolia (Özdoğan 2018: 21, 22; 2023: 22, 23).

The Fikirtepe settlement, which lends its name to the culture, yielded 160 sherds belonging to cult tables, which Özdoğan (1979) describes as “unusual and interesting components” of the culture (Please refer to Table 49-52; 74; 76; 2013: 211, Figs. 8-9; 2023: 44; Schwarzberg 2005a: 257). The Fikirtepe culture is characterized by the presence of rectangular vessels with multiple legs, also referred to as boxes. These vessels are typically decorated and are not associated with utilitarian purposes. While these types of vessels were uncommon during the Archaic phase, they became prevalent during the subsequent Classic Fikirtepe phase (Özdoğan 2007: 412, Fig. 12-13). The majority of pottery produced during the Fikirtepe culture era is crafted from a paste containing a high proportion of grit temper. The surfaces of the vessels are characterized by a high degree of smoothness and burnishing. The majority of these vessels are characterized by dark colors, primarily brownish black, though not in particularly vibrant tones. The angular footed vessels, which are predominantly dark brown, reddish brown, or blackish brown in color, are typically mottled in their own hue, burnished, and well-fired. The dimensions of the vessels are approximately 10 cm in length and width. The most notable aspect of the pottery

---

Late Neolithic Phase I (levels 1 a-c) at Hoca Çeşme. Similarly, Schwarzberg (2005a: 261, Fig. 7/4-6) also documented an example from the same period. Furthermore, a triangular-shaped example from the Yarımburgaz Cave (dated to 5400 cal. BC) was assigned to Level IV (Özdoğan 2013: 177, 221, Fig. 36; Schwarzberg 2005a: 261). In the Gökçeada Uğurlu context, cult tables were initially observed in small numbers during the early Phase IV period (5900-5500 cal. BC), before becoming more prevalent during Phase III (5500-4900 cal. BC) (Çevik, Erdoğan 2019: 12). It is noteworthy that a significant number of quadrangular cult tables have been unearthed within ritual pits (Erdoğan 2013: 6-7; see Fig. 38, 43; Karamurat 2018: 90-92, Fig. 27, Fig. 28; Karamurat et al. 2021: 28, Fig. 5). The triangular forms, which are absent from the archaeological record of Anatolia, indicate connections with the Balkans (Schwarzberg 2005a: 261, 262, 265). In this section, the names of the prehistoric periods are used in accordance with the Balkan chronology. For further details regarding the chronology employed in eastern Balkan prehistory, the regional context, and their equivalents in Anatolian prehistory, please refer to Özdoğan (2013: 168).

¹⁴ The culture is relatively dated, with finds from the Fikirtepe and Pendik settlements in Istanbul in the 1980s. The cultural connections established through the excavations at Ilıpınar and Demircihöyük in the 1990s, and later at Menteşe, Barçın, Aktopraklık and Yenikapı, demonstrate that the Fikirtepe culture dates back to the mid-7th millennium BC and has a wide geographical distribution. The culture is analysed in four phases: “Archaic Fikirtepe” (Pendik, Ilıpınar X-IX, Menteşe, Demircihöyük, Aktopraklık C, Barçın Höyük), “Classical Fikirtepe” (Fikirtepe, the Pendik phase, the Fikirtepe-Yarımburgaz transition phase (represented by the Demircihöyük and Yenikapı sites), and the Advanced Fikirtepe phase (represented by the Yarımburgaz IV and Ilıpınar VIII sites) are distinguished by Özdoğan (2013: 193-195; 2023: 241-244; 300).

decorations of this culture is the prevalence of simple geometric motifs, including zig-zag, lattice, checkerboard, cross-striped triangles, and dashed lines. Additionally, a small number of decorations are observed to be in a naturalistic style. The decorations, which are predominantly applied to the external surfaces of the vessel walls, are created through the utilization of incision, scratching and punctuation techniques. A total of 30.3% of the decorated vessels at Fikirtepe are of the “Form V” variety, which is characterized by a box-like shape with a base and foot. The incising is executed with extremely thin and shallow lines, which are occasionally nearly invisible. The incised lines are typically shallow, although some of the fragments employ the use of a broad-bladed tool. On occasion, the principal motif is encased within a double-lined panel. Additionally, some foot fragments have been observed to exhibit decorative elements. The feet are positioned either at the corners or inwards from the edges. The height of the feet varies between 2 and 4 centimeters. The presence of rounded edges and horizontal, large handles, also observed on cult tables, is notable for its rarity. The presence of examples with long handles suggests that the vessels may have been used to carry lamps or fires. However, none of the examples show any traces of soot (Özdoğan 2023: 70, 72, 75, 76, 78, 300, 30, Fig. 137/D2, D249, Fig.138/D2, Fig.139/D3, Fig.142/7750, Fig.152, Fig.153/D87, Plate 20-21).

At the Pendik settlement in East Marmara, angular-box sherds commonly display a variety of geometric patterns, including parallel lines, bands, and triangular or quadrilateral motifs filled with fine incised decoration. However, some sherds display incisions of greater depth, filled with a white material. Additionally, rounded edges and banded handles have been observed in this context (Özdoğan 1983: Fig. 5, 6.6.7.10.14.15; Schwarzberg 2005a: 257).

The band handle application on cult tables from Fikirtepe (Özdoğan 2013: 211, Fig. 9; Schwarzberg 2005a: 258, Fig. 2:3) is also known from Menteşe, a settlement in South Marmara. The handle was affixed to one of the shorter sides. The object was recorded as a grave find. The angular vessel, measuring 10 cm, bears a striking resemblance to the Fikirtepe examples in terms of typology, geometric excavation decoration and filling elements (Roodenberg, Alpaslan Roodenberg 2013: 77; Fig. 13).

Similarly, the Ilıpınar site, situated in the same region and associated with the Fikirtepe culture, has yielded incised-decorated angular vessel sherds in Levels X and IX. The most readily identifiable of these is a 5 cm long and 4.5 cm high sherd with a circular motif comprising filled incised and dot decoration (Thissen 2001: Fig. 14; Schwarzberg 2005a: 259, Fig. 3:5).

The examples from Aktopraklık C, dated to the mid-7th millennium BC, are typically square in shape, though triangular examples are also present (Avcı 2010: Pl. 53). As observed at other Fikirtepe culture sites, these vessels are decorated with geometric incised patterns and exhibit a high degree of burnishing. The discovery of cult tables, a defining feature of the Fikirtepe culture, at the earliest phases of the Aktopraklık C, Menteşe, and

Barçın settlements provides compelling evidence of early contact and continuity within the culture (Karul 2017: 71, 92).

Barçın represents one of the most significant Neolithic settlements in the southern Marmara Region, alongside Ilıpınar, Menteşe and Aktopraklık. The initial example is documented in the archaeological surveys conducted in the 1960s (French 1967: Fig. 20, 72). The study of examples of deep, box-shaped cult tables was conducted in great detail. The majority of the samples were retrieved from layers (Özbal *et al.* 2014: 617, Fig. 6). The majority of the vessels are characterized by a dark coloration, predominantly brown or black, and display evidence of both well-fired and burnished manufacture. The mean height of the square or rectangular vessels is 5.5–9 cm. The aforementioned samples are of shorter stature than those from Fikirtepe and Menteşe. The most proximate similarities of the examples with handles (Pendik, Menteşe, Marmaracık, Demircihöyük) (Seeher 1987: Taf. 6/21; 16/36; 17/21.23.30; 18/3) include one example from Barçın (Gerritsen *et al.* 2013: 98, Fig. 11). The majority of the sherds are decorated, with the most common forms of decoration being nets, lattices, zigzags, triangular scratch marks and scrapes. The checkerboard motifs that are commonly used in the northern Marmara region are not present in the Barçın assemblage. While the pottery groups from Barçın are generally reflective of the Fikirtepe culture, local characteristics were identified on the cult tables. The earliest and most clearly defined cult tables of the western Anatolian type are found at the settlement, and the examples originate from levels dated between 6400 and 6200 BC (Schwarzberg 2009: 169–171; Roodenberg, Alpaslan Roodenberg 2008: 55, Fig. 6).

The Yenikapı excavations, conducted as part of the Istanbul Marmaray Metro Transport Project, have not only augmented the archaeological record of Istanbul pertaining to the prehistoric era, but have also yielded new insights into the Fikirtepe culture. The Neolithic layer identified during the Yenikapı excavations yielded evidence of the Archaic and Classical phases of the Fikirtepe culture, as well as pottery groups similar to those of the Yarımburgaz IV pottery. During the course of the excavations, a cult vessel dated to the Fikirtepe Classic Phase was documented. This vessel, characterized by a short four-legged base and a handle breakout on one of the short sides, displays an incised decoration and a distinctive technique. It features checkers on one side and geometric motifs on the other, which are consistent with the attributes observed in cult vessels associated with the Fikirtepe culture. Additionally, foot fragments of such vessels were discovered (Kızıltan 2014: 27; 41, Fig. 11).

One of the settlements in the interior of northwestern Anatolia where the influence of the Fikirtepe culture can be observed is Demircihöyük, located near Eskişehir. The Neolithic and Chalcolithic levels underlying the Early Bronze Age settlement were identified through the analysis of pottery recovered from depth soundings. The seven ware groups (A-G) were dated to the Neolithic and Early Chalcolithic periods (Seeher 1987: 13, 75,

76).¹⁵ Ware groups A-E were attributed to the Neolithic and Early Chalcolithic periods, while ware groups F-G were assigned to the Late Chalcolithic period. The closest analogues of the boxes with and without feet, which are well documented from the Fikirtepe culture sites, are ware Group C (Seeher 1987: 19, 20, Taf. 5-7), which represents Fikirtepe ware, and ware Group B (Seeher 1987: 19, Taf. 2-4), which can be considered as Fikirtepe ware in terms of both formal and decorative characteristics, as well as other ware groups. Furthermore, ware Group E (Seeher 1987: 21, Taf. 16-18) encompasses all the forms of the other ware groups but differs from them in terms of the densest and most mixed material (stoneware) (Seeher 1987: 25, Abb. 3). The samples from the site have been published as a comprehensive collection. The specimens provide evidence for the influence of the “Fikirtepe type”, demonstrating the numerical abundance and diversity of cult tables in northwestern Anatolia (Schwarzberg 2005a: 256-257).

The angular fragments indicate that the cult table forms are rectangular and/or square, as the side walls do not meet at acute angles.¹⁶ A notable feature is the prevalence of sherds with foot projections beneath the corners. It can be observed that in some instances, the length of the feet is relatively short. Of the total number of corner sherds, only two are devoid of feet (Seeher 1987: 26, Taf. 16/34, Taf. 16/32). Despite the considerable number of specimens from Demircihöyük (165 sherds, 60 of which are rim sherds), an attempt has been made to avoid type variations on the sherds, while emphasizing prominent features. While the wall heights of the sherds do not clearly indicate whether there is a fixed proportion between the length and width of the boxes, it is nevertheless possible to speak of different box forms. The turns of the body walls are rounded in ware Group B (Seeher 1987: 27, Taf. 3/16) and angular in Groups C and E. Ware Group E, which is characterized by stylistic diversity, is also characterized by decorative diversity. In addition to the discovery of deep, narrow boxes with high legs, the archaeological record also reveals the presence of flat, table-like boxes with low sides. The height of the vessel is typically between 5 and 7 cm, the feet are 1 to 1.5 cm in height, and the chamber heights range between 3 and 6 cm. The rim is characterized by a rounded and flattened profile. The internal cross-section of the feet is rounded or flattened, while the external surface exhibits a corner. In only three instances does the foot cross-section take the form of a square or an L-shape (Seeher 1987: 27). It can be stated with certainty that one example is an

¹⁵ The majority of research conducted in western and western central Anatolia, that elucidates the expansion of the Fikirtepe culture, was not initiated during the period in which the material was studied.

¹⁶ One of the studies conducted on the Aşağıpınar specimens, which were published as a comprehensive collection, involved the classification of types based on the outer angle of the sides and the angular sum of the foot, corner, or wall fragments associated with the side fragment. In this context, while it may be possible to define a rectangular vessel if the outer angle is approximately 90 degrees and a triangular vessel if the outer angle is 60 degrees, the outer edges of the tables are not always straight, but rather concave. Additionally, there are instances of cult tables where none of the outer angles are identical (Schwarzberg 2005a: 259; 2005b: 264).

animal-shaped cult vessel. However, it is also assumed that several unidentified examples may belong to four-legged animal-shaped vessels. Furthermore, it is assumed that a single handle in the shape of an animal head may have been placed in the center of the box on one of the short sides (Seeher 1987: 27, Taf.18/1-4, Taf.18/2-4).

Of the 165 sherds published as a large collection from the Demircihöyük assemblage, 102 display incised decoration. The majority of the incised decoration is documented on the boxes. The patterns comprise a variety of incised lines, including simple or multiple zigzags, triangles, bands, steps, and filled dots between steps, as well as checkerboard patterns. The presence of filled dots between the steps is a common feature observed in the examples from ware Group E. The decorations are predominantly located on the lateral surfaces of the boxes, typically within delineated areas defined by an incised frame (Seeher 1987: 27, 28, 35; 34-Abb. 6). The sherds of ware Groups B and E, which feature intersecting incised lines arranged in a wide net-like pattern, have also been identified as Fikirtepe ware due to their similarities (Seeher 1987: 35, Taf. 7, 30; Taf. 17, 30-34).

Based on the currently available evidence, the earliest pottery group of western Anatolia has been identified at the Bahçelievler (layers 8-7, 7100 cal. BC). In the sixth layer, which is dated to the middle of the seventh millennium BC, the appearance of Fikirtepe ware and incised and incised decorated pottery marks a significant development. During the same period, a small number of box-shaped vessels were also observed. In the third and second levels, which date to the end of the seventh millennium BC, the pottery is predominantly composed of dark ware, and there is a notable increase in the number of boxes. Furthermore, the diversity of motifs employed in the incised decoration technique, which is a defining feature of the Fikirtepe culture, also expanded. The most common decorations are angled and intersecting lines, which are used in triangle, cage, and checkerboard motifs, and broken lines, which are used in zigzag and step motifs. The majority of vessels with incised decoration are box-shaped and are regarded as cult tables in the academic literature. Nevertheless, the presence of analogous decorative elements in other vessel forms indicates that the decorations should be evaluated beyond their ritual significance. Furthermore, it is important to consider that the decorations may reflect a narrative related to the socio-economic structure of the society or decorative applications reflecting a taste, such as fashion (Sarıaltun *et al.* 2023: 9, 10, 15, 16; Fig. 4, 5, 7).

A number of sherds documented in various excavations and short-term surveys in western central Anatolia can be considered to fall within the Fikirtepe type. Single examples from the settlements of Fındıkkayabaşı and Akmakça in Eskişehir-Kütahya, Alyamak in the Porsuk plain, Coşkuntepe in the Biga Peninsula, and Moralı near Manisa provide comparative material with cult table examples from eastern and southern Marmara, as well as from Western Anatolia, stratified by various excavations (Schwarzberg 2005a: 259, 260 Fig. 3). In the vicinity of Izmir, an incised, line-decorated, four-legged box fragment from the surveys (Dinç 1997: 279, Fig. 20) and examples from the Late Neolithic-Early Chalcolithic (layer IV) levels at the Ulucak settlement, which are not very well preserved,

have been associated with cult tables representing the Fikirtepe type (Çilingiroğlu 2012: 21). A miniature table (Derin 2012: 182, 195, Fig. 21), undecorated and approximately 5 cm in length, bears resemblance to the red slipped, burnished ware group at Ulucak IV (Çilingiroğlu *et al.* 2021: 143, 144, 163 Fig. 10), and was also discovered at Yeşilova (Layer III.1-2).

In addition to the examples from the western and northwestern regions, there are a few from Central Anatolia and the Lakes District. Some of these are known from surveys and some from excavations. They are identified within the Fikirtepe type.

In the Lakes District, a sherd with a lid rim from Hacılar IIa and the examples from Kuruçay (Schwarzberg 2005a: 261, Fig. 7/1, Fig. 3/13-14) and Bademağacı are regarded as Fikirtepe type. The sherd from the Neolithic and Chalcolithic levels of Kuruçay is a fragment of a terracotta cult table, measuring 5.8 cm in height, with a quadrangular table and four short legs. The tabletop features an antithetical bull's head painted in red, while the body wall is decorated with a bull's head in relief within niches (Duru 2008: 111, Fig. 199). The depiction of bullsheads is typically associated with notions of power and fertility. In the prehistory of Anatolia, the most common symbolic elements are relief bullheads and horn depictions on pottery, as evidenced by the archaeological record (Demirtaş 2019). An additional example was discovered in the Early Neolithic II level of the Bademağacı settlement. This consisted of a single short foot, measuring 8.5 cm in height, with a corner part of the body wall rising on the existing foot (Duru 2019: 78, Lev. 125/3). From the manner in which the foot is seated, it can be inferred that it was finished by being drawn inwards towards the other foot with which it is in contact. The body fragment of this deep-topped example is decorated with incised zigzags arranged in a band surrounded by incised decoration.

One of the surface finds from the Central Anatolia region is a red-slipped, burnished box fragment from Sakarlar Höyük near Konya. This was described by Mellaart (1963: 218, Fig. 10/9) and can be classified as the Fikirtepe type based on its incised decoration elements (Schwarzberg 2005a: 259, Fig. 3/11). The other is a fragment of a foot with dot decoration, discovered at Sapmaz Höyük (Omura 1991: 77, Fig. 3.1) during the Central Anatolian surveys, conducted under the direction of Omura in the 1990s. The object measures approximately 7 cm in length, comprising a short single foot and a body fragment rising on it. The fragment displays a deep incised decoration, intersecting bevelled bands, and a single line of incised decoration on the foot. Some of the bands feature a squarish area with dot decoration in the corners. The height of the foot is 2.5 cm.

The first reference to Gelveri in the academic literature appeared at the end of the 1950s, with further data obtained from short-term sounding excavations. It is dated to the beginning of the 6th millennium BC in Central Anatolia. It is associated with the most controversial pottery group in Anatolia, with cultural connections initially established with southeastern Europe and subsequently with new findings from both Central Anatolia and western regions (Özdoğan 2019: 447). The discussion begins with the Gelveri

style ware group, which is characterized by its distinctive decoration techniques in pottery. The primary motif of the Gelveri decoration is a series of intertwined, curved parallel lines, which are predominantly observed on smaller vessels such as bowls and boxes. It is established that the areas delineated by the lines were carved with punctuation, and in the majority of cases, these hollows were filled with white paste (Özbudak 2012: 276, 277; Godon, Özbudak 2022). To date, seven box fragments have been identified, comprising both surface collections and soundings. All of the sherds are characterized by a black and brown color scheme, with a dominant mineral temper and burnished surface. Additionally, they exhibit groove decoration. One of the sherds indicates that some of the boxes had legs (Özbudak 2010: 62, 128, Lev. 11/4), while a 1.5 cm fragment of a foot with incised decoration provides further evidence for the presence of cult tables at the site (Özbudak 2012: 293, Fig. 9:6).

Köşk Höyük, which plays an important role in defining the prehistory of Central Anatolia, has been the subject of considerable research interest due to the presence of incised, relief and painted decoration elements in Neolithic and Chalcolithic pottery finds (Öztan 2002: 58-59). In particular, the Neolithic levels II and III of Köşk Höyük (corresponding to the second half of the 6th millennium BC to the early 5th millennium BC) frequently yield incised and dot-decorated vessels that were left as gifts in subsoil graves. It can be surmised that these decorative techniques were employed on all vessels except for those of a particularly large size. Additionally, simple geometric motifs were applied to the self-slipped and burnished vessels, predominantly in black, brown, and its associated tones. Additionally, a subset of the incised and dot-decorated vessels exhibits a prevalence of spiral and meander motifs. This type of decoration at Köşk Höyük is considered to be the closest analogue of the shallow and deep striped bands that have been identified at Gelveri. Additionally, instances have been documented where the decorations are filled with white paste. It is evident that the spiral decoration is a common feature of the box-like vessels, which can be further categorized as either footed or footless. It has been documented that some of the feet are triangular in cross-section and decorated (Öztan, Özkan 2003: 455, Fig. 1/4). The exterior surface of the cult table's rectangular body wall, which is characterized by diminutive legs measuring approximately 10 cm in length, is adorned with a spiral motif executed through an incised technique that extends to the legs. The decoration commences beneath a band situated beneath the rim, which has also been incised and is filled with white. The Fikirtepe example is comparable to the Menteşe and Sapmaz Höyük examples (Öztan, Özkan 2003: 447, 449, 450).

Southwestern Anatolia Type

The term “southwestern Anatolia” is used to describe a cultural region that encompasses a narrow strip of land extending from Lake Burdur to the southern slopes of the Taurus Mountains. This region separates the coastal plain of Antalya from the Anatolian Plateau.

The region's distinctive characteristics render it a pivotal element in the definition of prehistoric periods in Anatolian archaeology (Duru 2008: 2). The second type of cult table defined within the scope of Anatolian examples is referred to as the “southwestern Anatolian type”, named after this region. This type, exemplified by a limited number of specimens from the Lakes District and Konya Plain, is characterized by a low rim, a shallow bowl at the summit, a rectangular shape, and surfaces that are comparatively coarser than those of the boxes (Schwarzberg 2005a: 261). All prehistoric excavations in southwestern Anatolia have yielded cult tables from the Neolithic and Early Chalcolithic periods. Examples have been documented from Hacilar, Höyücek, Bademağacı, Doğu and Çatalhöyük.

The two short single-legged, shallow-topped sherds from Level V of Hacilar¹⁷ are believed to represent a subgroup within the southwestern Anatolian type (Schwarzberg 2005a: 261). The Late Neolithic Level VI, which includes marble or alabaster stone vessels, yields examples with three or four legs, as well as examples without legs. One of the most noteworthy discoveries is a marble grave offering with three legs, measuring approximately 10 centimeters in length (Mellaart 1963: Pl. IV-e).

Two complete cult tables crafted from terracotta were unearthed at the Neolithic settlement of Höyücek, situated within the confines of the Temple period archaeological site. One of the aforementioned artifacts is located within a silo. The object in question measures 16 cm in height and features a quadrangular top with a shallow bowl on four conical legs, each of which is decorated with animal head reliefs. The vessel, which is coated in a white slip, displays evidence of red paint (Duru 2008: 108, Fig. 194). The other example was discovered on the floor of the temple workshop. The vessel, measuring 8 cm in height, features a shallow tray that rests on four cylindrical feet of minimal height and length. The square-shaped vessel is characterized by the projection of small square inserts at the center of the sides (Duru 2008: 109, Fig. 195). Additionally, there are examples with roughly shaped vessels and a very shallow tray on a single cylindrical foot (Duru 2008: 110, Fig. 198).

The Early Neolithic II level of Bademağacı, where both the Neolithic and Bronze ages were identified, yielded five identifiable terracotta cult tables, undecorated on the exterior, and fragments that may belong to different cult tables. Among these, the atypical example, measuring 7 cm in length, features a slightly pitted, four-leaf clover-shaped tabletop with raised edges, which stands on a single thick cylindrical leg. The interior of the well-burnished bowl exhibits a hard and thin layer of off-white paint (Duru 2019: 78, Lev. 124/1; 2008: 109, Fig. 196). The remaining specimens are rectangular, with lengths ranging between 0.6 cm and 6.5 cm. They feature shallow trays and rest on short legs (Duru 2019: 78, Lev. 124/2.5). Furthermore, three terracotta boxes with shallow chambers were

¹⁷ The aforementioned layers are associated with the initial phase of archaeological excavations. For further discussion on the chronology of Hacilar, please refer to Duru (2016: 26-27).

also discovered (Duru 2019: 78, Lev. 125/1-2, 4). A larger sample, an oval terracotta vessel with a deep chamber and three legs, was identified as an altar in the Early Neolithic II (6450-6080 BC) level (Duru 2008: 60).

In West Çatalhöyük, which is known for the Early Chalcolithic I and II levels, the quadrangular, footed vessels, which cannot be related to the aforementioned levels, are made of andesite. The andesite specimens are approximately 11x5 and 5.5x5 cm in dimensions. One of them is a corner fragment with relief and incised decoration (Mellaart 1965: 151, Fig. 11/18), while the other is a corner fragment and a specimen with incised decorated bevelled bands on the outer surfaces of the fragments (Mellaart 1965: 151, Fig. 11/19). The second period is comparable to the marble examples unearthed during the excavations at East Çatalhöyük. In his 2005 study, Schwarzberg (2005a: 261) posits that these examples represent a sub-type of short-footed cult vessels. A terracotta example from Level III at East Çatalhöyük is approximately 12 cm in height, rectangular in shape, greyish buff in colour, well burnished and undecorated (Mellaart 1962: 55, Fig. 9.3). Mellaart posits that these initial examples are particularly indicative of clay copies bearing resemblance to the wooden vessels unearthed at Çatalhöyük.

Sapmaz Höyük “Cult Table” Fragments

This study describes three different cult table samples found as shards at Sapmaz Höyük, which was visited during the 2023 season within the scope of the Aksaray Prehistoric Survey (AKYA). The samples are described according to their raw material, typology and decoration characteristics.

1- Cult table leg and body wall fragment (Fig. 5a; 6a): The remaining fragments of the vessel, a foot and the other body wall fragment, are also of terracotta.

The mineralised paste of the body wall fragment is tempered with fine grit. The interior and exterior surfaces exhibit a light brown burnished (10YR-5/4) finish, with a grey core. The existing height is 2.2 cm, the present width is 3.7 cm, and the thickness is 1 cm. The fragment displays evidence of burnishing on both the internal and external surfaces.

The rim, which has a thickness of approximately 0.5 cm and is slightly bevelled inwards, appears to have been the subject of careful burnishing. The sherd belonging to the body wall exhibits a combination of two sides. On the outer surface of the short edge, which forms a turn, there is a thin incised decoration with white fillings. The existing decoration is insufficient for the identification of a pattern. The surface displays incised lines that merge with one another and are interspersed with short dashed lines. The bowl of the vessel is devoid of any decorative elements. It is not possible to ascertain from the available evidence how and at what height the fragment was placed on the foot of the vessel. Nevertheless, the height of the fragment suggests that the chamber depth exceeded 2.2 cm.

The foot is composed of mineralised paste, with a finely grit-tempered quartz component. The inner and outer surfaces display a light brown burnished (10YR-5/3) hue, while

the core exhibits a dark grey colouration. The height of the object is 4.1 cm, its width is 3.1 cm, and its thickness is 1.6 cm. Evidence of burnishing is discernible on the unadorned foot.

The foot is triangular in cross-section and 2.1 cm in length. The inner leg has been thinned by means of a pressing technique applied to the centre, resulting in a concave form that rises towards the body wall. The height of this thinning is 2.4 cm. The body chamber, commencing at this level, is fractured in a linear fashion at the point of attachment. The foot, with an exterior height of 4.1 cm, exhibits a 90-degree turn, indicative of its provenance from an angular vessel. The symmetry is maintained on both sides of the turn, with a single wing width of 2.5 cm. In light of the available evidence, it can be inferred that the depth of the bowl exceeded 1.7 cm.

2-Cult table leg (see Figures 5b and 6b): The clay paste is characterised by a finely mineralised and vegetable-tempered composition, with the presence of lime particles. The surface is characterised by a mottled dark brown and black/grey patina (10YR-2/1, 10YR-4/1, 10YR-5/2), with evidence of burnishing on both the interior and exterior. The height, width, and thickness of the object are 4.2 cm, 4.2 cm, and 2 cm, respectively.

The foot posture indicates that the vessel is angular in nature. The foot is triangular in cross-section and 3.5 cm in length. The inner surface is devoid of decoration and concave in shape. In contrast, the outer surface is decorated with a triangular motif that features a bevelled section. On the outer side, symmetrical white-filled deep incised and incised dot decoration is present on both sides of the centre junction line. While the centre line is worn, the overall pattern can still be discerned. On both wings, three parallel and oblique incised lines are present, as well as two densely spaced lines of dot decoration between lines 1 and 2, and between line 3 and the end of the foot. The incised decoration on the outer surface of the foot is delineated by three inverted “V” shaped linear depictions that converge at a 90-degree angle in the centre, as well as a double row of white-filled dots. The foot is fractured on the outer surface at a height of 4.2 cm, where the body wall begins. On the inner surface, the undecorated and burnished table/chamber extends to a height of 3.1 cm. In light of the available evidence, it can be inferred that the depth of the bowl exceeds 1 cm.

3-Cult table fragment (Fig. 5c; 6c): The height of the object is 10 cm, its width 7 cm, and its thickness 2.5 cm. The height of the foot is 1.8 cm. The colored vein was formed as a result of the firing of the secondary tuff layer over the underlying ash layer, with a more intense heat effect. It can be surmised that the raw material used to construct the cult table was extracted from an environment where two consecutive colored veins were formed. It can therefore be concluded that the light tile coloration represents the firing zone.¹⁸ The

¹⁸ The rock description was provided by Dr. Mustafa Yıldız. For a detailed account of the geology of the Sapmaz Höyük region, situated within the Karapınar Formation on the border of the Tuz Lake area, the reader is directed to the seminal work of Uçar (2008).

careful utilization of the raw material has resulted in the cult table surface exhibiting a light tile-white, natural banded appearance in two rows, extending from the foot to the vessel wall. The reddish hue observed on the surface is the result of the subsequent filling of the voids in the tuff with iron oxide.

Two feet are preserved on the rectangular vessel; one foot displays a prominent break, while the body is fractured in a longitudinal direction. The current height of the body wall, rising on four short legs, is approximately 4.5 cm. The diameter of the opening in the short side of the foot is 2.5 cm, while that in the long side is 3.5 cm. The chamber slot, which measures approximately 6 cm in length, is particularly prominent. However, due to the fracture, the depth of the chamber was only 1 cm at its highest point. The interior of the chamber was abraded against the coloured grain, and the slot was smoothed. The feet, which narrow towards their extremities, are rounded towards their bases, which are flat on the ground. The entire surface and the feet display evidence of bevelled flaking. The surface of the body and the floor of the vessel are both smooth.

Evaluation and Conclusion

The majority of documented cult table examples in Anatolian archaeology have been found in a fragmented state, lacking contextual coherence. Consequently, the functions of the vessels remain a topic of ongoing debate. To the best of our knowledge, 19 sites in the Anatolian Peninsula¹⁹ (see pp. 6) have identified the stratum to which the vessels belong, and only a small number of sites have identified the contexts. The identified contexts include grave finds from Menteşe and Hacılar (see pp. 7 and 12), a workshop and two specimens from a silo (see pp. 12) belonging to a special building in the Temple period level at Höyücek, and specimens documented in ritual pits at Uğurlu (see footnote 13). As is the case with numerous other examples, the Sapmaz examples are not contextualised.

While the most commonly used definition of cult tables states that the vessels should be made of terracotta, it is understood that stone examples are also considered cult tables in published sources. The three stone cult tables that have been identified to date (Hacılar Late Neolithic Level VI, see pp. 12; East-West Çatalhöyük, see pp. 13) are considered to belong to the southwestern Anatolian type. The example from Sapmaz Höyük (Fig. 5c; 6c) can also be included in this group due to its raw material preference and the rough shaping of the vessel, which differentiates it from terracotta vessels. The absence of stone vessels in the general vessel repertoire of the aforementioned sites, which are known for their excavations, serves to reinforce the meaning attributed to these vessels. It is notable that stone cult tables are not attested in the Marmara and western Anatolian examples.

---

¹⁹ For further details on the cultural ties with the Balkan geography, see footnote 13, which includes the sites in Gökçeada and the West Marmara group. These ties are not detailed in this study.

While the prismatic multi-legged vessel made of crystal tuff (Fig. 5c; 6c) found at Sapmaz can be classified as a cult table in terms of its dimensions and form, it is an atypical example due to its preference for local raw materials. It is evident that the inhabitants of Central Anatolia and the Lakes District, who have been engaged in stone carving since the early Neolithic period, also employed their expertise in this field to create ritual objects.

Two types are defined for Anatolia in general, on the basis of whole/near-whole or whole samples (Shwarzberg 2005a: Fig. 2, Fig. 4). The first type is the Fikirtepe type, which is rectangular and box-like in form, typically burnished, and decorated with fine or deep incisions and dot motifs. This type, which constitutes the most numerous group, is found mainly in eastern, southern Marmara and northwestern Anatolia, and rarely in Central Anatolia and the Lakes District, as in the terracotta Sapmaz examples. The most illustrative examples of the Fikirtepe type are those from the Fikirtepe, Pendik, Menteşe and Demircihöyük settlements. The earliest examples of this type of pottery appear in southern Marmara (Barçın) and western Anatolia (Bahçelievler) around 6500 BC, and just before this date²⁰, and can be traced back to 5500 BC (Pendik, Köşk Höyük (?)) (see pp. 8-10). The second type, as defined by the examples from the Lakes District and the Konya Plain, is the southwestern Anatolian type. The defining characteristics of this type are a low rim, a shallow bowl, a rectangular and table-like shape, and a rough surface texture that differs from the smooth surfaces of the boxes. The most salient characteristics of this type are exemplified by the findings from Höyücek, Hacılar, Bademağacı and Çatalhöyük (East-West). The earliest examples date to approximately 6400 BC (Höyücek (TD) and Bademağacı (ENII)) and can be traced back to 5700 BC (West Çatalhöyük) (see pp. 13). It can be inferred that the Anatolian examples were in use for approximately 1,000 years, spanning the second half of the 7th millennium BC to the middle of the 6th millennium BC. Furthermore, macroscopic observations on the pottery of Sapmaz Höyük indicate that the terracotta cult table sherds are comparable to the ware groups present in the site's general pottery repertoire (Fig. 4a-g). The closest analogues of this repertoire can be dated to the Demircihöyük ware Group E (Early Chalcolithic) (Seeher 1987: Taf. 13/14-19; 14/1-23; 15/1-24).²¹ Regional analogies with the chipped stone tool industry (see pp. 4) also indicate that the site may have been inhabited until the mid-6th millennium BC. In this context, the Sapmaz samples demonstrate that the utilization of cult tables in Anatolian types persisted until the conclusion of the Early Chalcolithic period (5500 BC).

²⁰ The dates used for the Anatolian examples in this paragraph are taken from Özdoğan (2013). Please refer to Fig. 171 and the chronological tables (p. 270) in the same publication. For further information on the sites in the Marmara Region, please refer to Özdoğan (2023: 254).

²¹ The "S" curved bowl is a common feature of the stoneware-tempered ware Group E. The majority of these bowls are burnished, exhibiting a range of colours including grey, blackish brown, dark brown and beige.

The small size of the Sapmaz specimens and their surface discovery make it challenging to establish an analogy. It is proposed that form or decoration elements may be inconclusive in the chronological evaluation of cult tables, and that evaluations based on ware groups are definitive (Seeher 1987: 52, 53, 56). Despite the cultural dissimilarities between the examples, the striking similarity in typological terms underscores the significance of chronological evaluations based on ware groups (Schwarzberg 2005a: 268, Fig. 7). Nevertheless, parallels can be identified between the decorative elements observed on Anatolian cult tables and those seen on triangular cult tables from southeastern Europe and Thrace (Schwarzberg 2005b: Lev. 1-25; Lev. 3/6, 5/1, 6/1, 9/3; 2005a: 261, Fig. 7/11). Irrespective of the technical characteristics of the form or paste, it is evident that groove, incision or incised bevelled band decorations, with or without filling, were also extensively employed in the Vinča culture (Garašanin 1998: Fig. 13h), the Early Dudești culture (Mirea 2015) and the Karanovo II-III culture (Nikolov 1997: Lev. 59, 64).²² It can therefore be surmised that it will not be possible to delineate sharp regional or chronological boundaries with the aid of the aforementioned criteria alone. In this context, both the example previously published and the terracotta sherds from two cult tables discovered during the AKYA 2023 survey (Fig. 5a; 6a; Fig. 5b; 6b) can be evaluated within the Fikirtepe type based on their form, decoration, or ware group characteristics. No relationship could be established between these examples and the southwestern Anatolian type.

Among the defining characteristics of the Fikirtepe culture are geometric decorations created through a range of techniques, including fine incision, shallow incision, dot, nail print and cut. These types of decorations are predominantly observed on vessels that are not intended for daily use, with the majority concentrated on the body wall, and less frequently on the foot. The examples from the identified sites within the culture demonstrate that deep incising is predominantly employed on the frame lines bordering checker, triangular or quadrilateral motifs filled with fine incised or dot decoration. In some instances, the deep incisions and dots are filled with white pigment (Özdoğan 2007: 412-413; Schwarzberg 2005a: Fig. 3). An examination of the samples from the distribution area of the Fikirtepe culture reveals that in the initial phases, simpler and shallower incised decorations were employed, whereas in the subsequent phases, the incisions became more pronounced and a white filling was introduced (Saraltun *et al.* 2023: 14). The body wall sherd (Fig. 5a; 6a) from the Sapmaz settlement, which is light brown burnished and white, filled with shallow incised lines, is reminiscent of the Fikirtepe type (Pendik, Menteşe, Ilıpınar, Aktopraklık C, Barçın and Bahçelievler) with its shallow incised decoration character.

²² In the context of Anatolian chronology, the Vinča culture is contemporary with the Middle-Late Chalcolithic period, the Early Dudești culture with the late Early Chalcolithic-early Middle Chalcolithic period, and the Karanovo II-III culture with the Early Chalcolithic period.

The location of Demircihöyük at the northwestern edge of the Anatolian highlands is of particular importance for establishing connections between the north and south, between the Marmara Region and the plateau. The majority of the boxes and cult tables unearthed at Demircihöyük are adorned with incisions and dots. The incisions are combined to create patterns such as filled triangles, checkerboards, and steps that are circumscribed by a frame line. The closest analogous examples are known from Fikirtepe, Marmaracik and Barçın (Seeher 1987: 45, 52; Schwarzberg 2005a: 257). The Fikirtepe ware, represented by ware Group C, is characterised by a burnished or plastered surface, exhibiting a brown-black-brown colouration with brown-red mottling. It features shallow incised lattice decoration and triangles between deeply incised bands (Seeher 1987: 86, Taf. 6:20-24). The Early Chalcolithic ware Group E is characterised by a predominantly burnished surface, exhibiting a range of brown, dark brown, black, brown-black, grey-beige, brown-brown-grey and light brown hues. The decoration comprises filled dots and a combination of shallow and deeply incised motifs, including step, zigzag and bevelled bands. Examples of decorated items featuring a combination of filled dots and deep incised decoration cages are most common in this ware group (Seeher 1987: 91, 92, Taf. 17/1-34; Taf. 16/32, 35-38). In addition to its resemblance to the Fikirtepe culture, Fig. 5a; 6a can be linked to ware Group C (Fikirtepe ware group) due to its similar paste colour and shallow excavation decoration with white paste filling on the body wall. Similarly, Fig. 5b; 6b, with its comparable paste colour and foot fragment with white paste filling, deep excavation and dot decoration consisting of bevelled bands, can be associated with Demircihöyük ware Group E (Seeher 1987: Taf.16/40; Taf.17/7). The example published by Omura (1991: 77, Fig. 3.1) with deep incised decoration, intersecting bevelled bands, and a squarish area with dot decoration inside some bands incised into the corners is similar to the examples from Demircihöyük (Seeher 1987: Taf.17/1) and Köşk Höyük (Özkan, Özkan 2003: 456, Fig. 2:9). All terracotta specimens are reminiscent of the Barçın specimens concerning their decoration forms, with the exception of the white filling used in the incisions or dots (Schwarzberg 2009: Fig. 1/1; 2/2; 4/12).

To date, four terracotta sherds, pertaining to three cult tables, have been found at Salmaz Höyük. Two of the sherds are decorated foot fragments. The remaining specimens are sherds from a vessel with a decorated body wall and an undecorated foot. All of the samples can be classified as belonging to a dark-colored ware group. This particular ware group is known to have emerged almost simultaneously²³ in both Anatolia and southeastern Europe (Özdoğan E. 2017: 22). It is known that incised decoration has been present on different ware groups in Anatolia since the early stages of the Neolithic. However, it is understood that geometric decorations formed by incision, deep groove, printing and

²³ It is contemporary with the Early and Middle Neolithic periods in southeastern Europe, and with the Late Neolithic and Early Chalcolithic periods in Anatolia.

punctuation techniques, sometimes filled with a white paste-like material, diversified with dark-faced ware from the end of the 7th millennium BC to the middle of the 6th millennium BC, and continued until the beginning of the 5th millennium BC, albeit with a decrease (Godon, Özbudak 2022: 111-113). In this process, which can also be regarded as an advanced stage of Neolithic culture, the elements in terracotta vessels, which exhibit local and regional differences in Anatolia, are regarded as the product of a new understanding and an important distinction in the Neolithic-Chalcolithic transition. All of the cult table examples known from Sapmaz Höyük and its vicinity (Gelveri, Köşk Höyük, Sakarlar) are consistent with this chronological picture.

The cult tables and other surface finds from Sapmaz Höyük represent a significant data source for understanding the Late Neolithic and Early Chalcolithic periods of Central Anatolia, as well as the cultural connections with the prehistory of northwestern Anatolia, which are currently the least well-known.

Acknowledgements

I would like to express my gratitude to Dr. Işıl Demirtaş for kindly allowing me to study the AKYA survey material and utilizing the project archive. I would also like to acknowledge MA Buse Akkoca for her contributions for the drawings. The valuable comments and editorial suggestions provided by Dr. Hylke Buitenhuis on an earlier draft were of significant assistance to me in making revisions for publication. I accept full responsibility for any remaining errors of fact or interpretation.

Bibliography

Avcı, B. 2010

Aktopraklık Verileri Işığında Doğu ve Güney Marmara'da Fikirtepe Çanak Çömleğinin Gelişim Süreci, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Bıçakçı, E., Altınbilek-Algül, Ç., Balcı, S., Godon, M. 2007

Tepecik-Çiftlik., *Türkiye'de Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.) İstanbul: 237-253.

Bittel K. 1971

Bemerkungen über die prähistorische Ansiedlung auf dem Fikirtepe bei Kadiköy. *Istanbul Mitteilungen* 19/20: 1-19.

Buzea, D. 2006

Models of Altars and Miniature Tables belonging to the Cucuteni-Arushi Culture, discovered at Păuleni Ciuc-Ciomortan, Dâmbovitza County, *Acta Terrae Septemcastrensis*, V: 127-157.

Çevik, Ö., Erdoğan, B. 2019

Multiple Faces of Changes In 5600/5500 Cal. BC Anatolia and Thrace, *Anatolica XLV*: 1-16.

Čochadźiev, M. 1978

Selišta ot rannija neolit v Perniški okrąg. *Thracia Antiqua* 3: 30-32.

- 1983

Die Ausgrabung der neolithischen Siedlung in Pemik. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 52: 29-68.

Çilingiroğlu, Ç. 2005

The Concept of 'Neolithic Package': Considering its Meaning and Applicability, *Documenta Praehistorica XXXII*: 1-13.

-2012

The Neolithic Pottery of Ulucak in Aegean Turkey. Organization of Production, Interregional Comparisons and Relative Chronology. British Archaeological Reports International Series 2426, Archaeopress, Oxford.

Çilingiroğlu, A., Çevik, Ö., Çilingiroğlu, Ç. 2021

Ulucak Höyük: Towards Understanding the Early Farming Communities of Middle West Anatolia: Contribution of Ulucak, *The Neolithic In Turkey, Vol. 4, Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 139-175.

Derin, Z. 2012

Yeşilova Höyük, *The Neolithic In Turkey, Vol. 4, Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 177-195.

Demirtaş, I. 2019

Güvercinkayası'nın Kabartma Betimli Çanak Çömleğinde Sembolizma, *KAPADOKYA Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras*, M. Hakman (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Demirtaş, I., Çaylı, P., Kamış, Y., Kayacan, N., Yıldız, M. 2023

Aksaray Tarihöncesi Yüzey Araştırması (AKYA) 2021 Yılı Çalışmaları, *AST* 38/1: 459-475.

Dinç, R. 1997

Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 255-282.

Duru, R. 1993

Zwei neolithische Miniaturtische aus Höyücek. *Istanbuler Mitteilungen* 43: 129-132.

-2008

MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı, Sunan-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

-2016

Tarımdan Yazıya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (MÖ 8000-MÖ 2000), Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Antalya.

-2019

Küçük Buluntular: Diğer Pişmiş Toprak Eserler, *Bademağacı Höyüğü Kazıları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, Duru, R., Umurtak, G. (eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 78.

Eduard-Ştefan, C. 2014

Some Special Clay Artifacts From Şoimuş-La Avicola (Ferma 2), Hunedoara County, Romania, *The Old Potter's Almanack* 19/2: 14-22.

Elster, E. S. 1986

Tripods, Plastic Vessels and Stands. *A Fragmentary Collection of Sodal Ceramics, Excavations at Sitagroi, a Prehistoric Village in Northeastern Greece 1*, *Monumenta Archaeologica*, 13C. Renfrew, M. Gimbutas, E. S. Elster (eds.): 303-344.

Erdoğan, B. 2013

Uğurlu A Neolithic Settlement on the Aegean Island of Gökçeada, *The Neolithic in Turkey, Vol. 5*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Archaeology and Art Publications, İstanbul: 1-33.

Erdoğan, B., Kayacan, N. 2004

Drive into the White Lake: 2003 Field Survey in the Tuz Gölü Region of Central Anatolia, *Anatolia Antiqua* 7: 217-226.

Erdoğan B., Özbaşaran M. 2007

White, Pure, Immaculate and Incorruptible: Salt In Prehistoric Central Anatoli, L'exploitation du sel à travers le temps, D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller et J. Chapman (eds.) *BMA*, XVIII, Piatra-Neamţ: 135-145.

Erdoğan, B., Kayacan, N., Fazlıoğlu, İ., Yücel, N. 2007

Material Engagement, Resources and New Discoveries in Central Anatolian Neolithic, *Colloquium Anatolicum* VI: 85-96.

French, D. 1967

Prehistoric sites in Northwest Anatolia. 1: The İznik Area, *Anatolian Studies* 17: 49-100.

Garašanin, M. 1998

Kulturströmungen im Neolithikum des Südlichen Balkanraumes, *Prehistorische Zeitschrift*, 73/1: 25-51.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

Barçın Höyük. The Beginning of Farming in the Marmara Region, *The Neolithic In Turkey, Vol. 5*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Archaeology and Art Publications İstanbul: 93-112.

Grębska-Kulow, M., Zidarov, P. 2021

The Routes of Neolithisation: The Middle Struma Valley from a Regional Perspective, *Open Archaeology* 7: 1000-1014.

Godon, M., Özbudak O. 2022

The Downturn in Tepecik-Çiftlik's Ceramic Production Continuity: An Insight Toward the Rapid Emergence of Supra-Regional Homogeneity in Ceramic Style, *6000 BC Transformation and Change in the Near East and Europe*, P. F. Biehl, E. Rosenstock (eds.), Cambridge University Press, Cambridge: 104-124.

Karamurat, C. 2018

Ritual and Social Structure During the Late Neolithic and Early Chalcolithic: Pit Rituals of Uğurlu-Gökçeada, ODTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Karamurat, C., Atakuman, Ç., Erdoğan, B. 2021

Digging Pits and Making Places at Uğurlu During the Sixth Millennium BC, *Oxford Journal of Archaeology* 40(1): 23-42.

Karul, N. 2017

Aktopraklık Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy, Ege Yayınları, İstanbul.

Kızıltan, Z. 2014

Marmaray-Metro Projeleri ve Yenikapı Arkeolojik Kurtarma Kazıları, *Colloquium Anatolicum* XIII: 11-43.

Mellaart, J. 1958

The Neolithic Obsidian Industry of Ilıcapınar and Its Relations, *Istanbul Mitteilungen* 8: 82-92.

-1962

Excavations at Çatal Höyük. First Preliminary Report 1961, *Anatolian Studies* 12: 41-65.

-1963

Early Cultures of the South Anatolian Plateau 2: The Late Chalcolithic and Early Bronze Age in the Konya Plain, *Anatolian Studies* 13: 199-236.

-1965

Çatal Höyük-West, *Anatolian Studies* 15: 135-156.

Mirea, P. 2015

Between Everyday and Ritual Use, "Small Altars" or "Cult Tables" from Magura "Buduiasca", Teleorman County (I): The Early Neolithic Finds, *Buletinul Muzeului Judetean Teleorman, Seria Arheologie* 7: 45-58.

Naumov, G. 2009

Neolithic Visual Culture and Rituals, *Neolithic Communities in the Republic of Macedonia*, G. Naumov, L. Fidanoski, I. Tolevski, A. Ivkowska (eds.), Skopje: 87-135.

-2011

Visual and Conceptual Dynamism of the Neolithic Altars in the Republic Of Macedonia, *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*, V. Nikolov, K. Bacvarov, H. Popov (eds.), Sofia: 89-129.

Nikolov, V. 1997

Die neolithische Keramik, Die Ausgrabungen im Südsektor 1984-1992, I. Karanovo, S. Hiller, V. Nikolov (eds.), Verlag Ferdinand Berger & Söhne, Salzburg, Sofia: 105-146.

Omura, S., 1991

1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri Sınırları İçinde Yürütülen Yüzeysel Araştırmaları, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 69-89.

-1993

1991 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzeysel Araştırmaları, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 365-386.

Özbal, R., Gerritsen, F., Erdalkıran, M., Özbal, H. 2014

2013 Yılı Barçın Höyük Kazıları, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Cilt, 615-630.

Özbudak, O. 2010

Gelveri Kültürü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

-2012

Kapadokya MÖ 6. Binyıl Kronolojisinin Kayıp Halkası: Gelveri Çanak Çömleği, *Colloquium Anatolicum XI*: 267-297.

Özdoğan, E. 2009

Trakya'da Yapılan Son Araştırmalar Işığında Balkanlar'da İlk Neolitik Çağ'dan Orta Neolitik Çağ'a Geçiş Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

-2017

Anatolia and the Balkans. The Role of the Black Sea Between "East" and "West" During the Neolithic Period. *Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations Between the Bosphorus and the Carpatians*, European Association of Archaeologists, Routledge: 19-28.

Özdoğan, M. 1979

Fikirtepe (1952-1954 Yılları Fikirtepe Buluntularının Değerlendirilme ve Tarihlenme Sorunu), İstanbul Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

-1983

Pendik: A Neolithic site of Fikirtepe culture in the Marmara Region, *Beiträge zur Alttertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel*, R. M. Boehmer, H. Hauptmann (eds.), Mainz: 401-411.

-2007

Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri. *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.), İstanbul: 401-426 (metin), 405-430 (levhalar).

-2013

Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme, and Aşağıpınar", *The Neolithic In Turkey, Vol. 5 Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 167-269.

-2014

A New Look at the Introduction of the Neolithic Way of life in Southeastern Europe. Changing Paradigms of the Expansion of the Neolithic Way of Life, *Documenta Praehistorica XLI*: 33-49.

-2018

Marmara Denizi ve Neolitik Yaşam Biçiminin Anadolu'dan Avrupa'ya Aktarımı, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 10: 9-30.

-2019

Yeniden Gelveri, *Sevil Gülçür Armağanı: Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 447-467.

-2023

Fikirtepe: 1952-54 Excavations at the Neolithic Site of Fikirtepe in Istanbul, Archäologie in Eurasien; 42, Studien im Thrakien Marmara-Raum; 4, Bonn: Rudolf Habelt Verlag.

Özdoğan, M., Miyake, Y., Özbaşaran-Dede, N. 1991

An Interim Report on Excavations at Yarımurgaz and Toptepe in Eastern Thrace, *Anatolica* 17: 59-121.

Öztan, A. 2002

Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar, *TÜBA-AR* 5: 55-69.

Öztan, A., Özkan S., 2003

Çizi ve Nokta Bezekli Köşk Höyük Seramikleri, *From Villages to Towns. Studies Presented to Ufuk Esin*, M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen (eds.), İstanbul: 447-458.

Roodenberg, J. 2001

2000 Yılı Menteşe Kazı Sezonu. 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 123-126.

Roodenberg, J., A., Alpaslan-Roodenberg, S. 2008

Barçın Hüyük in the Plain of Yenişehir (2005-2006). A Preliminary Note on the Fieldwork, Pottery and Human Remains of the Prehistoric Levels, *Anatolica* 34: 53-60.

-2013

Ilıpınar and Menteşe: Early Farming Communities in the eastern Marmara”, *The Neolithic In Turkey, Vol. 5 Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul 2013, 69-91.

Sarıaltun, S, Fidan, M. E., Ağaç, S. 2023

Bahçelievler Yerleşmesi Neolitik Çanak Çömleğinde Uygulanan Bezeme ve Kazı Tekniklerin Değerlendirilmesi, *SRMKA: Seramik Araştırmaları Dergisi* 5: 1-30.

Schwarzberg, H. 2003

On Problems in Identifying Ritual Pottery: The Example of the So-Called “Cult Tables”, *Early Symbolic Systems for Communications in Southeast Europe: Volume I*, L. Nikolova (ed.), Oxford: Hedges, 79-84.

-2005a

Prismatic Polypod Vessels and Their Way to Europe, *How did farming reach Europe? BYZAS* 2, C. Lichter (ed.), 255-273.

-2005b

Kultgefäße von Aşağı Pınar ‘Kultischchen’ und ihre Stellung im Neolithikum und Chalkolithikum Südosteuropas und Anatoliens, *Aşağı Pınar II, Die mittel- und spätneolithische Keramik*, H. Parzinger, H. Schwarzberg (eds.), Archäologie in Eurasien 18, Studien im Thrakien-Marmara Raum Band 2, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein: 246-416.

-2006

A New Item for the Neolithic Package? Early Neolithic Cult Vessels in Anatolia and South-East Europe”, *Aegean - Marmara - Black Sea: The Present State of Research on the Early Neolithic*, I. Gatsov, H. Schwarzberg (eds.): 127-134.

-2009

Neolithic “Cult Tables” from Barçın Höyük”, *Anatolica* XXXV: 167-177.

Seeher, J. 1987

Die Keramik 1: A: Die neolithische, chalkolithische Keramik. B: Die frühbronzezeitliche Keramik der älteren Phasen bis Phase G. Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, vol. 3,1, Mainz.

Seure, G., Degrand, A. 1906

Exploration de quelques tells de la Thrace. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 30: 359-432.

Stanković, S. 1986

Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče, Beograd.

Tekin, H. 2007

Hakemi Use, Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 47-56.

Terzijska-Ignatova, S. 2010

A New Type of Late Chalcolithic Zoomorphic Cult Tables, *Studii de Preistorie*/7: 137-143.

-2018

Late Chalcolithic Cult Tables from Tell Yunatsite, Bulgaria, *Communities In Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoglu (eds.), Oxford: Oxbow I books: Oxford & Philadelphia: 140-147.

Thissen, L. C. 2001

The Pottery of Ilipınar, Phases X to VA, *The Ilipınar Excavations 2*, J. J. Roodenberg, L. C. Thissen (eds.), Leiden: 3-154.

Todd, I. A. 1966

Preliminary Report on a Survey of Neolithic Sites in Central Anatolia, *Türk Arkeoloji Dergisi* XV-II: 103-107.

Uçar, L. 2008

Hanobası-Karapınar (KB Aksaray) Kayıtlı Starigrafik İnceleme, *Geosound* 52: 185-212.

Vandova, V. 1995

Tipologija na neolitnite kultovi masički o1 Južna Bălgarija. *Archeologija (Sofija)* 37, H. 1: 1-7.

- 1997

Typology of the neolithic small altars from Southern Bulgaria. *Archaeology in Bulgaria* 1. H. 1: 23-29.

Vassits, M. 1910

Die Hauptergebnisse der prähistorischen Ausgrabung in Vinca 1908. *Prähistorische Zeitschrift* 2: 23-39.

Erken Tunç Çağı Kil Çapa ve Kancalarına Gelibolu Yarımadası'ndan Örnekler

Early Bronze Age Clay Anchors and Hooks Examples from the Gallipoli Peninsula

Meral BAŞARAN*

DOI: 10.58488/collan.1489368

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası İletişim Ağları, Erken Tunç Çağı, Kil Çapa ve Kancalar, Çanakkale Boğazı, İletişim Göstergeleri

Ege kil çapaları olarak bilinen ve Erken Tunç Çağı II-III'te geniş bir sahaya yayılan malzeme grubu belirli bir döneme işaret etmesi ve iletişim ağlarını tanımlaması açısından önemlidir. Genellikle farklı biçimlerdeki bir gövdenin altına iki kol halinde yanlara doğru kıvrılması nedeniyle çapa olarak adlandırılmasına karşın aynı buluntu grubu içinde daha az temsil edilen tek kollu örnekler de bulunmaktadır. Gelibolu Yarımadası'nda yürütülen yüzey araştırmaları sırasında pişmiş topraktan kanca formunda buluntuların ele geçmesi iletişim ağları bağlamında sosyoekonomik ve kültürel gelişmelerin incelendiği Çanakkale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırma Projesi açısından dikkate değer bir bulgudur. Geniş bir sahaya yayılan bir iletişim göstergesinin Gelibolu Yarımadası'nda bulunması malzemenin görüldüğü yerleşmelerle ilgili olarak kültürel aidiyet, iş birliği, iletişim ağlarının tanımlanması, ayrıca buluntuların işlevi ve kökeni gibi birtakım soruların sorulması gerekliliğini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Gelibolu Yarımadası'nda yapılan yüzey araştırmaları sırasında Gözetleme Tepe, Ügütler ve Maltepe yerleşmelerinde bulunan kanca benzeri çift delikli pişmiş toprak objeler ve bu objelerle ilintili iletişim ağları değerlendirilmiştir.

Keywords: *Intercultural Communication Networks, Early Bronze Age, Clay Anchors and Hooks, Çanakkale Strait, Communication Indicators*

The material group known as Aegean clay anchors, which spread over a wide area in the Early Bronze Age II-III, is important in terms of pointing to a specific period and defining communication networks. Although generally referred to as anchors due to their bodies, which often curve sideways into two arms at the bottom, there are also single-armed examples that are less represented in the same group of finds. The discovery of hook-shaped terracotta finds during the surveys conducted on the Gallipoli Peninsula has been a significant finding for the Survey Project of Bronze Age Harbours in the Çanakkale Strait, which examined socio-economic and cultural developments in the context of communication networks. The presence of a communication indicator spread over a wide area in the Gallipoli Peninsula brings up several questions related to cultural identity, cooperation, the definition of communication networks concerning the settlements where the material is found, as well as the function and origin of the finds. Therefore, within the scope of this study, hook-like double-hole terracotta objects found in Gözetleme Tepe, Ügütler and Maltepe settlements during the survey on the Gallipoli Peninsula and networks associated with these objects are evaluated.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 24.05.2024, Kabul Tarihi: 17.11.2024

* Meral BAŞARAN, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Elazığ, Türkiye.
mbmutlu@firat.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4965-0456

Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Proje No: İSBF 23.03) kapsamında desteklenmiştir.

Giriş

İletişim ağlarının, Ege’de birbirinden farklı toplulukların kültürlerarası etkileşimi hızlandırarak geliştirilen pek çok yeniliğin (Van Andel, Runnels 1988) yaygınlaşmasında ve böylece Erken Tunç Çağı II sonrasında bölgede merkezi otoritenin ortaya çıkmasında önemli bir rolü vardır. Karmaşık ve iç içe geçmiş oluşum sürecine etki eden pek çok faktörün olduğu kabul edilmekle birlikte bu çalışmada söz konusu faktörleri bir araya getiren iletişim süreçlerine dikkat çekilmek istenmektedir. Bu doğrultuda kültürlerarası iletişimin izlenebildiği ve merkezi otoritenin oluşum sürecinde yaygın bir biçimde kullanılan pişmiş toprak çapa ve kanca örnekleri ile Gelibolu Yarımadası’nda bulunan buluntular karşılaştırılarak hem arkeolojik materyali değerlendirmek hem de dönemin iletişim ağlarını tanımlamak amaçlanmaktadır.

Tarihöncesi kültürlerarası iletişim ağlarının belirlenmesinde, iletişim göstergesi arkeolojik materyallerin dağılım alanları önemlidir. Arkeoloji literatüründe “kil çapa” olarak bilinen ve büyük çoğunluğu Erken Tunç Çağı II-III’e tarihlendirilen¹ buluntu grubu, dağılım alanı dikkate alındığında kültürlerarası iletişim göstergeleri arasında önemli bir yere sahiptir (Fig. 4). İsmi şekline göre ötürü gemi çapalarından olsa da, aynı buluntu grubu içinde çapa gibi iki veya kanca gibi tek kollu örnekler mevcuttur. Farklı alt tipleri bulunmakla birlikte, aynı gruba atfedilen bulguların Ege, Balkanlar ve Akdeniz’deki yerleşimlerde görülmesi, Erken Tunç Çağı’nda farklı kültürlerin deniz, kara ve akarsu ağlarını kullanarak birbirleriyle iletişime geçtiklerini göstermektedir. Gelibolu Yarımadası’nda ele geçen çift delikli pişmiş toprak objeler ise yakın çevresindeki örnekler dikkate alındığında tekli kanca tipindedir ve söz konusu buluntuların buradaki varlığı yarımadanın uzun mesafeli ve geniş çaplı iletişim ağları ile doğrudan ve/veya dolaylı olarak bağlantıda olduğunu kanıtlamaktadır.

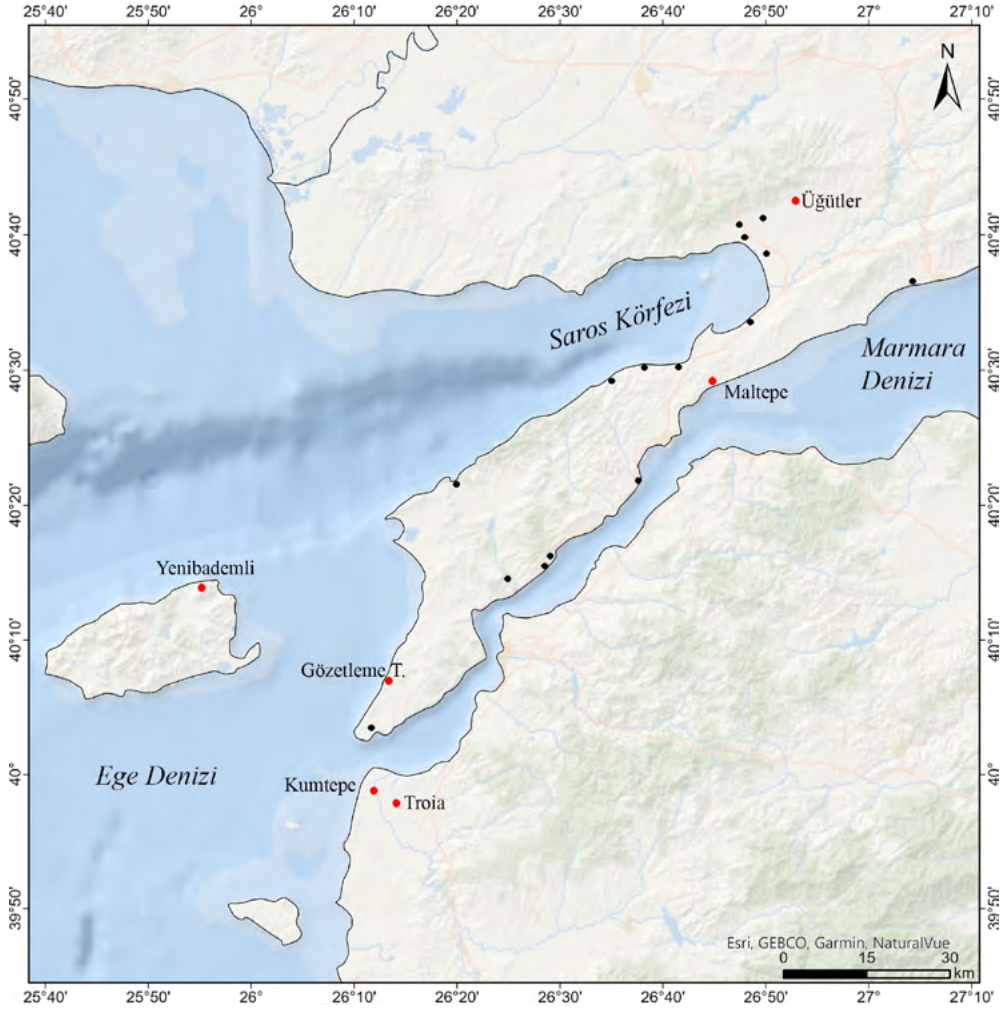
Bulgular

Çanakkale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırma Projesi kapsamında, 2021 yılından itibaren Gelibolu Yarımadası’nda yürütülen yüzey araştırmasında üç farklı yerleşimde önceki çalışmalarda bulunanlarla birlikte toplam altı adet çift delikli pişmiş toprak obje² bulunmuştur. Bu çalışmada sadece dört tanesi detaylı olarak tanımlanmaktadır. Bunlar köşeleri yuvarlatılmış ve aşağı doğru daralan dörtgen biçiminde olup, oval kesitlidir. Hepsinde şekillendirilmiştir ve hepsinin üst kenarı altında pişirilmeden önce yan yana iki delik açılmıştır. Asimetrik görünüm ve yüzeydeki dalgalanmalar özensizce şekillendirildiklerini gösterir. Sadece bir tanesinin içe kavis yaptığı yüzey açılmıştır. Bezeme yapılmamıştır;

¹ Bu buluntu grubunun tamamı ile ilgili bazı tarihlendirme sorunları bulunmaktadır, ayrıca Liman Tepe’deki çapa formundaki bir örnek Troia VI ile benzerlik gösteren seramikler ile birlikte ele geçmiştir (Erkanal 1986: 184).

² Tüm olarak bulunmadıkları için kanca yerine bu tanım özellikle tercih edilmiştir.

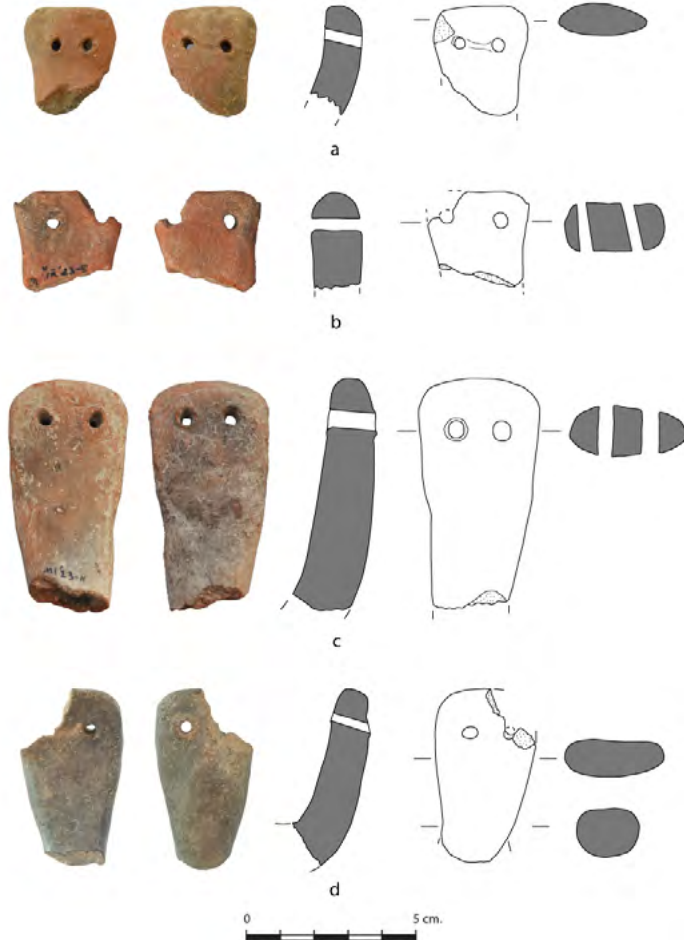
fakat bir örnekte iki delik arasında yatay çizi bulunur ancak bu aşınım izi olarak değerlendirilmiştir. Hepsi orta derecede pişirilmiştir ve çoğunun yüzeyi ısıtılmış işlem kaynaklı olacaktır. Alt kısımları kırıktır; ancak, üçünde içe doğru hafifçe kıvrım olması, bunların kanca biçimine sahip oldukları fikrini vermektedir. Tipolojik değerlendirme olarak, az sayıda ele geçmiş olmasına rağmen yuvarlatılmış köşeleri hafifçe yanlara çekik olanlar ile tepesi ve köşeleri yuvarlatılmış olanlar şeklinde iki alt tipin varlığından söz edilebilir. Söz konusu buluntuların biçimi, tarihlenmesi, dağılım alanı, işlevi ve diğer konular hakkındaki değerlendirmeler ise, karşılaştırmalı olarak bir sonraki alt başlıkta paylaşılmıştır. Buluntuların ele geçtiği yerleşimlerden ilki, Gelibolu Yarımadası'nın güneybatısında, Ege Denizi kıyısındaki Gözetleme Tepe; ikincisi, Saros Körfezi'nin doğusunda, günümüzde iç kesimde yer alan Üğütler; sonuncusu ise, yarımada'nın kuzeyinde, Marmara Denizi kıyısındaki Maltepe'dir (Fig. 1).

Figür 1. Pişmiş toprak çapa ve kanca buluntularıyla ilişkilendirilen yerleşimler ve Gelibolu Yarımadası Erken Tunç Çağı yerleşimleri (© M. Başaran).

Eceabat İlçesi'nin Alçıtepe Köyü sınırları içinde yer alan Gözetleme Tepe yerleşimi, Gözetleme Tepe Şehitliği'nin yaklaşık 1.7 km güneybatısındaki ikiye ayrılan toprak yol ile Ege Denizi kıyısı arasında yer alır. Yerleşimin kuzeyinde derin çukurlar bulunmaktadır ve yağışların da etkisiyle kesitler akmaya devam ettiğinden yüzeydeki malzeme oldukça yoğundur. Yüzeydeki Kuzeybatı Anadolu'ya özgü özellikleri gösteren seramik parçalarına göre yerleşim, tarih öncesi dönemde sadece Geç Kalkolitik Çağ'da ve Erken Tunç Çağı'nda iskân görmüş olmalıdır. Ayrıca Geç Roma Dönemi'ne ait az sayıda seramik parçası tespit edilmiş olup, yerleşimin tepesinde muhtemelen yine Roma Dönemi'ne ait duvar kalıntıları da bulunmaktadır. Gözetleme Tepe'nin tam karşısında Gökçeda bulunur ve çağdaşı Yenibademli Höyük gibi, diğer Ege yerleşimleri ile etkileşime açık bir konuma sahiptir. Yerleşimde 2022 yılı araştırmaları sırasında bir adet iki delikli pişmiş toprak obje parçası bulunmuştur (Fig. 2a, Kat. 1).

Üğütler yerleşmesi, Gelibolu İlçesi'ne bağlı Süleymaniye Köyü'nün 1,7 km kuzeyi ile Bayramiç Köyü'nün 2,2 km batısında yer alır. Günümüzde mevsimlik iki dere arasında ve deniz kıyısına yaklaşık olarak 8,5 km mesafede bulunmaktadır. Höyükte Kuzeybatı

Figür 2. Yüzeyde bulunan çift delikli pişmiş toprak obje parçaları (© Çanakkale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırma Projesi, M. Başaran).

Kuzeybatı Anadolu'ya özgü özelliği gösteren Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı seramiklerin yanında, nokta baskı bezekli, s profilli makara kulplu çanak parçaları ile s profilli kum saati biçimli, ip delik tutamaklı, iyi açkılı kase parçasının varlığı, Kuzeybatı Anadolu'ya yabancı bir etkinin buradaki varlığını göstermektedir. Yerleşimde ayrıca az sayıda Roma Dönemi kırmızı astarlı seramik parçaları da bulunmuştur. Üğütler'de iki farklı yüzey araştırması sırasında (Özbek 2012: 466) toplam üç adet çift delikli pişmiş toprak obje parçası ele geçmiştir (Fig. 2b, Kat. 2, Res. 3b).

Maltepe, Bolayır Köyü'nden Marmara Denizi'ne inen köy yolunun sahil yolu ile birleştiği köşede, Şaban Deresi'nin doğusunda ve Göksu Tatil Köyü'nün karşısında yer almaktadır. Marmara Denizi kıyısında ve doğal bir tepenin üzerinde bulunan yerleşimin Geç Kalkolitik ile Erken Tunç Çağı-Orta Tunç Çağı arasına tarihlendirilen yüzey bulguları, Kuzeybatı Anadolu kültür öğeleriyle uyumludur. Bununla birlikte, höyükte, Erken Tunç Çağı'nda Trakya'nın Marmara kıyılarındaki yerleşimlerden bilinen buğday sırası bezemeli kaplar da (Kılıç 2000: 30) bulunmaktadır. Geç dönemde ise, yerleşim kullanılmaya devam edilmiştir. Tepe üzerinden kuzeye doğru devam eden yamaçlarda, Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlere ait kalıntılar saptanmıştır. Yerleşim, yarımadanın daraldığı kıstak kısmında olduğundan, hem Saros Körfezi'nden kara aktarımı ile Marmara Denizi'ne daha sonra belki Anadolu'ya karasal bağlantısının hem de Marmara Denizi ile Çanakkale Boğazı arasındaki deniz bağlantısının sağlanabileceği bir alanda olması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Yüzey bulgularına göre uzun süre iskân edildiği anlaşılan yerleşimin tercih edilme nedeni, farklı yollar arasında bağlantıyı sağlayan ve kontrol altında tutan bir konuma sahip olması olabilir. Maltepe'de iki farklı dönemde yapılan yüzey araştırmaları sırasında iki adet çift delikli pişmiş toprak obje parçası bulunmuştur³ (Fig. 2c,d, Kat. 3,4).

Kil Çapa ve Kancalar: Karşılaştırma ve Değerlendirme

Yukarıda bahsi geçen yerleşimlerde bulunan pişmiş toprak objeler, eldeki verilere dayanarak Erken Tunç Çağı için tipik ve geniş bir sahaya yayılan "kil çapa ve kancalar" ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla, iletişim ağlarının kanıtı olan göstergelerin varlığı, Çanakkale Boğazı'nın belirli bir dönemdeki kültürel bağlantıları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Diğer yandan, arkeolojik materyallerin farklı olasılıklarının da hesaba katılarak değerlendirilmesi gerektiğini yine bu buluntu grubu üzerinden vurgulamak gerekir. Bu çalışmada ele alınan objeler, yüzeyde buldukları için bağlamlarına ilişkin bilgimizin olmaması ve kırık ele geçmeleri nedeniyle, özellikle işlev, köken ve sembolizm gibi konularla ilgili soruların yanıtlarını kısıtlamaktadır. Bu yüzden farklı ihtimallerin sorgulanması ve inceleme sırasında dikkati çeken detayların paylaşılması gerekli görülmüştür.

³ Söz konusu buluntulardan bir tanesi (Fig. 2d) Zeynep Koçel Erdem'in 2013 yılında yaptığı yüzey araştırması sırasında ele geçmiştir (Koçel-Erdem 2015: 440).

Günümüz gemi çapalarından ismini alan pişmiş toprak çapalar, uzun bir gövdenin altında yanlara doğru kıvrılan iki kollu objelerdir. Aslında bunları çift kanca olarak adlandırmak da mümkündür (Buchholz, Wagner 1987: 124; Minkov 2019: 61). Bu buluntu grubu üzerine kapsamlı bir çalışma yapan H. J. Weisshaar (1980: 33-35) çapaları 10 tip altında gruplamış olmasına rağmen, bu grupların hiçbirine atanamayan ve özel biçimleri temsil eden başka çapalar da olduğunu belirtir. Söz konusu gruplanmayan buluntular içinde değerlendirilmesi gereken kanca formundaki buluntular ise, gövdesi tek yöne doğru kıvrılan, tek kollu buluntulardır ve Kirhha tipinde olduğu gibi (Weisshaar 1980: 34) delikleri kol yönünde açılmıştır. Bahsi geçen kanca formu buluntular Gelibolu Yarımadası bulguları ile karşılaştırıldığında ön plana çıkmaktadır.

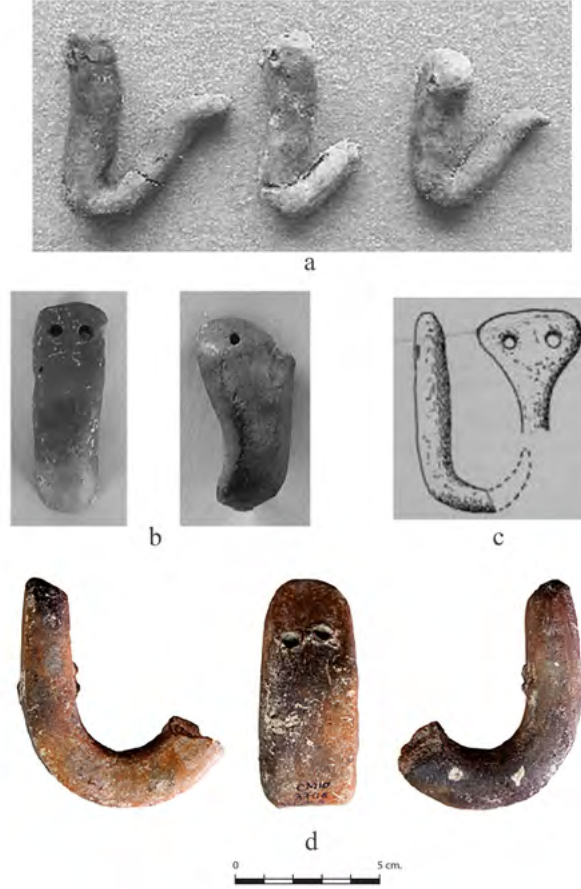
Gelibolu Yarımadası'ndaki çift delikli pişmiş toprak objeler genel olarak kenarları yuvarlatılmış uzun dörtgen biçimli, çift deliklidir ve hepsinin alt kısmı kırıktır o yüzden tekli kanca biçiminde olduklarını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak Gökçeada Yenibademli yerleşmesindeki tüm ve tüme yakın halde bulunan kancalarda⁴ (Fig. 3a) olduğu gibi, Gelibolu örneklerinin çoğunun gövdesi, deliklerin baktığı tarafta, bir yöne doğru hafifçe kıvrılmaktadır. Karşılaştırma sahasındaki benzer diğer örnekler ise kırık olarak ele geçmiştir. Bununla birlikte, Troia (Fig. 3c), Üğütler (Fig. 3b) ve Yunatsite'de (Fig. 3d) bulunan örneklerin kanca gibi belirgin bir kıvrıma sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Kırık olarak ele geçen benzer formdaki buluntulardan bir tanesi, Kumtepe'nin Erken Tunç Çağı tabakasında bulunmuştur (Korfmann *vd.* 1995: 287, Abb. 41.7). Limni Adası'nın doğu kıyısında yer alan Poliochni'nin Azzuro evresinde bulunan üç buluntudan (Bernabò-Brea 1964: 156, Lev. 83, f-h) bir tanesi hafif kavisli olarak tanımlanmıştır ve hepsinin de alt kısmı kırıktır. İzmir-Höyücek'te bulunan pişmiş toprak buluntu (Şenyürek *vd.* 1950: 490, Res. 24c) ve Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'nde Pagasit Körfezi kıyısında bulunan Pevkaki'da (Weisshaar 1980: Fig 2.5-7) benzer formda buluntular kırık olarak ele geçmiştir. Diğer yandan sözü edilen bu parçaların Kirhha (Weisshaar 1980: 34) tipinde olduğu gibi çapa formunda iki yana doğru devam etme ihtimalleri de vardır.

Erken Tunç Çağı'nda pişmiş toprak çapa ve kancalara ait çok sayıda örnek bulunmuş olup, bunlar çeşitli yerleşim yerlerine dağılmıştır (Fig. 4). Bu buluntular, en kuzeyde Güney Romanya'dan güneye; doğu Yukarı Trakya'da, Makedonya, Teselya ve Mora Yarımadası'nda; doğuda, Batı Anadolu kıyıları ve Doğu Ege adalarının bir kısmında; en batıda ise, İtalya'nın güneyinde ve Malta Adası'nda bulunmuştur. Buluntuların bağlamlarına ilişkin verilerin az olmasına ve yeterli C14 tarihlerinin bulunmamasına rağmen, bu buluntu grubu genel olarak Erken Tunç Çağı'nın son iki dönemi (II-III) arasına tarihlendirilmiştir (Weisshaar 1980: 33, 45; Minkov 2019: 62). Gelibolu Yarımadası'ndaki örneklerin bulunduğu yerleşmelerde ise, Geç Kalkolitik Çağ, Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı geçişi ve

⁴ Yenibademli'de çapa formunda pişmiş toprak buluntular da ele geçmiştir (Hüryılmaz 2011: 129). Ayrıca Üğütler'de daha önce bulunan iki örneğin çizimi ve tanımı olmadığından tüm olup olmadıkları anlaşılmamaktadır (Özbek 2012: Res. 9).

Figür 3. a. Yenibademli (Hüryılmaz 2006: Res. 8) b. Ügütler (Özbek 2012: Res. 9) c. Troia (ölçeksiz, Schmidt 1902: no.8835), d. Yunatsite (Minkov 2019: 60, Fig. 5).

Erken Tunç Çağı'na tarihlendiğimiz seramik parçaları çoğunluktadır. Bu bilgiler ışığında, Gelibolu Yarımadası'nda bulunan pişmiş toprak objelerin de göreceli olarak Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilmesi gerekir.

Çok geniş bir sahaya dağılan özel bir buluntu grubunun ilk nereden çıkıp yayıldığı ile ilgili bilgi sahibi olmanın bazı zorlukları vardır. Kesin tarihleme, köken sorununun çözülmesinde en önemli etkidir. Ele aldığımız pişmiş toprak çapa ve kanca örneğinde olduğu gibi *in situ* bulguların azlığı ve tarihleme sorunları, bu sorunun yanıtlanmasına şu aşamada izin vermez. Bununla birlikte C. Smith pişmiş toprak çapa ve kancaların büyük olasılıkla ilk olarak Kuzey Yunanistan'da ortaya çıktığını belirtmektedir (Smith 1975: 241).

Biçimsel sınıflandırmalar, kültür bölgesinin ve o kültür bölgesi ile yakın ilişkideki diğer bölgelerin belirlenmesine fayda sağlayabilir. Çünkü eğer bir ürün hazır şekilde elde edilmiyorsa, kültürlerarası etkileşim gereği, belirli tipteki bir ürün, farklı kültürlerde farklı biçimlerde uygulanabilir, taklit edilebilir. Eldeki veriler ışığında, Çanakkale Boğazı çevresinde aynı tipte kanca formunun görülmesi, bu bölgede Erken Tunç Çağı'nda bir iletişim

Figür 4. Pişmiş toprak çapa ve kancaların dağılım alanını gösteren harita. (Weisshaar 1980: Fig 3; Minkov 2019: 62, Fig 2'den uyarlanmıştır. Çizim: M. Başaran).

birliğinin olduğunu göstermektedir. Yunatsite örneğiyle kurulan biçimsel benzerlik ise, bölgenin Yukarı Trakya ile yakın bağlantı içinde olduğunu düşündürür. Bu durumu kültürel aidiyet ve birliktelik açısından değerlendirmek gerekirse, kazı ve yüzey araştırmalarına göre, Gelibolu ve Biga yarımadalarının Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda Kuzeypatı Anadolu Kültür Bölgesi içinde yer aldığı bilinmektedir. Aynı kültür bölgesi içinde benzer tipte iletişim göstergelerinin olması, özellikle Erken Tunç Çağı'nda Çanakkale Boğazı'ndaki yerleşimlerin sosyoekonomik alanda birlikte hareket ettiğini, dolayısıyla kültürlerarası iletişim ağlarına birlikte hizmet sunduklarını da gösterebilir.

Pişmiş toprak çapa ve kancaların ne amaçla kullanıldıkları belirsiz olmasına rağmen, adak eşyası, amulet ve idol gibi kült objesi veya balık avcılığı ve dokumacılık gibi günlük kullanım eşyası olabilecekleri yönünde farklı görüşler vardır (Weisshaar 1980: 47; Erkanal 1986: 187; Minkov 2019: 63-65). Araştırmacılar en çok dokumacılıkla ilgili işlerde kullanıldığını düşünse de bu konu ile ilgili bazı şüpheler bulunur (Buchholz, Wagner 1987: 124; Smith 2000: 257). Bunların dışında, çapa ve kancaların işlevi için aşağıda paylaşılan

diğer öneriler bulgularımızla uyum göstermektedir; yine de buluntuların bağlamı içinde değerlendirilerek işlevinin tanımlanması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Diğer yandan benzer biçimdeki pek çok buluntu, farklı dönemlerde, farklı yerlerde veya farklı bireylerde ve hatta farklı anlarda bile farklı kullanım amaçlarına sahip olabilirler. Bu sorunun çözümü ise yerleşim ve mekân odağında bağlamsal araştırmalar yapmaya bağlıdır.

K. Müller'e göre çapa ve kancalar, serbestçe asılması gereken bir şeyi asmaya yarayan bir alet olmalıdır (Müller 1938: 64). Böylece peynir yapımında kullanılan süzgeçler veya fare ve diğer haşeratlerden korumak için yiyecekler kancalara asılabilir. H. Schmidt ise bu formdaki buluntuların çivi benzeri obje ile duvara tutturulduğunu düşünmüş olacak ki, Troia'daki örnekleri duvara monte edilmesi için iki veya üç delikli olduğu şeklinde tanımlamıştır (Schmidt 1902: 302). Gözetleme Tepe örneğinin (Fig. 2a) dışa kavis yapan yüzünde, deliklerin arasında yatay vaziyette ince bir çizi bulunmaktadır. Pişirilmeden sonra oluşturduğu anlaşılın bu çizinin bezemeden çok aşınım izi olduğu düşünülmektedir. Bu tek örnekten yola çıkarak, duvara monte etmek yerine deliklerinden ip veya deri geçirilerek sarkıtıldığı düşünülebilir ki benzer bir öneri daha önce de sunulmuştur (Buchholz, Wagner 1987: 124, Abb. 26b). Dolayısıyla, bu şekilde kullanılan çift veya tek kancaların kol kısmında herhangi hafif bir ağırlık taşımaları söz konusu olabilir. Kolların kırık ele geçmesinin ise bu öneriyi desteklediği, yani pişmiş toprak malzemenin ağırlığa karşı dayanıksız olduğu için kırıldığı düşünülebilir.

Gelibolu'daki üç örneğin yüzeyinde yapım sonrasında oluşan ısı işleminin sonucu renk dalgalanmaları görülmüştür. Bu renk değişiminin kullanım sırasında mı yoksa kullanımı bittikten sonra mı olduğunu anlamak hem gözleme dayalı olduğu hem de yüzey buluntusu olduğu için zordur. Diğer yandan üç farklı yerleşimde de benzer durumun olması dikkat çekicidir ve bu buluntuların ısıya maruz bırakılan bir işte kullanılma ihtimalleri akla gelmektedir. Yunatsite'teki kancada benzer şekilde yanık izleri vardır ve Mihalich'teki çapalar ise ocakların yanında bulunmuştur (Minkov 2019: 64). Bu durumla uyumlu olarak çapa ve kancaların etleri tütsülemek veya otları kurutmak için ocağın yakınına yerleştirildiği önerilmektedir (Buchholz, Wagner 1987: 124).

Gelibolu'daki buluntu grubu hakkında yukarıda bahsedilenlerden tamamen farklı bir biçim ve işlev tanımı daha önermek gerekir. Özellikle Maltepe'de diğerlerine göre daha uzun korunan parçalar göz önüne alındığında, bunların sap biçimli kulp olma ihtimali akla gelmiştir. İncelemeler sırasında Maltepe'deki örneklerin hafif eğik bir şekilde durdukları izlenimi oluşmuş ve bir kabın ağız kenarından yükselen bir kulp olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Benzer örnekler Troia ve bölgedeki diğer yerleşimlerde rastlanılmadığından bu parçanın benzerleri çevre kültürlerde aranmıştır. Midilli Adası'nın doğu kıyısında bulunan Thermi'nin Erken Tunç Çağı tabakasındaki çanaklarda ağız kenarından veya ağız kenarı altından hafif eğik yükselen çift delikli sap biçimli kulplar (Lamb 1936: 77, Fig. 27. 3-4,6) bu ihtimali desteklemektedir. Ancak Thermi'deki kulpların üst kenarları Gelibolu'daki parçalardan farklı olarak iç bükeydir. Thermi ile benzer biçimdeki kulplar, diğer Doğu Ege Adaları'nda Ege kronolojisine göre Geç Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na

kadar kullanılmaktadır. Sakız Adası'ndaki Ayio Gala'nın Kumtepe 1 B çağdaşı tabakasında çanak ağzını aşan sap biçimli kulpta ip deliği bulunmaktadır (Hood 1981-1982: 40, 251). Gelibolu'daki örneklerden farklı olarak bu örneğin köşeleri yanlara doğru çıkıntı yapar. Emporio'da ise ağız kenarını aşan sap biçimli delikli kulplar Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na kadar görülmektedir (Hood 1981-1982: 203-214, Fig. 105, 106). Emporio kulplarının üst kısımları Thermi'deki gibi genellikle iç bükey biçimlendirilmiştir. Samos Adası'ndaki Kastro Tigani'de ise Ege kronolojisine Geç Neolitik Çağ'da⁵ yine ağız kenarını aşan üst köşeleri yukarı doğru çıkıntı yapan delikli kulplar bulunmaktadır (Felsch 1988: Taf. 79, 3d, g, i). Anadolu kronolojisine göre Orta ve Geç Kalkolitik dönemleri için karakteristik olan bu kulplar Erken Tunç Çağı başında azalmaktadır. Gelibolu örnekleri ise Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı'nın baskın olduğu yerleşimlerde bulunduğundan daha geç bir tarih vermektedir. Diğer yandan, Gelibolu'daki örnekler adalardaki kulplardan ufak da olsa biçimsel farklılıklara sahiptir ve özensiz yapım şekli, bunların kap eklentisi yerine işlevsel bir obje olduğu izlenimini verir. Ayrıca aşağıdaki paragrafta açıklandığı gibi Gelibolu'daki buluntuların bir kaba ait olabileceği ile ilgili bazı şüpheler bulunmaktadır.

Parçaların kırılma şekli, yapım teknolojisi ve dolaylı olarak işlev ile ilgili bilgiler verebilir. Kapların en dayanıksız kısımları kulp ve tutamak gibi eklentileridir. Bazı durumlarda kulplar tam gövdeye birleştiği kısımdan kırılır ve kırılma şekli eklentinin yapım tekniği gibi bilgiler verebilir. Fakat Gelibolu örnekleri üzerinde kap ile bağlantı kısmı yoktur, ya deliklerin altında gövdenin düz devam ettiği kısımdan ya da hafif kıvrım yaptığı kısımdan kırılmıştır. Ayrıca söz konusu üç yerleşimin yüzeyinde kulp benzeri bir eklentiye sahip olabilecek hem kırıkla eşleşen hem de mal grubu açısından uyumlu bir ağız parçası da bulunmamıştır.⁶ Buluntu grubunun ağırlık taşımak için kanca biçiminde kullanılması durumunda ise, pişmiş toprağın esnek bir malzeme olmaması nedeniyle taşıdığı yükün etkisiyle yine kolayca kırılması mümkündür. Her iki durumda da buluntuların neden kırık ele geçtiğini açıklamak mümkünken, kırılma şekillerini ölçüp değerlendirebilecek kadar yeterli örnek bulunmaması bu soruyu cevapsız bırakmaktadır.

Bir buluntunun işlevi yanında topluluk veya birey için sembolik bir anlamının olması olağandır. O yüzden işlevinden ayrıca düşünülmesi gereken başka bir konu ise bu buluntuların aynı zamanda simgesel anlamlarının da olabileceğidir. Gelibolu örneklerinin göz şeklindeki iki deliği ile insan başını anımsatan şekli, Kuzeybatı Anadolu'ya özgü antropomorfik uygulamaları hatırlatmaktadır. Örneğin Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) yerleşiminde Orta Kalkolitik Çağ'a ait insan biçimli protomların kırık ele geçmelerine rağmen kapların ağız kenarlarından yukarıya doğru yükselen uzantılar olduğu önerisi (Özdemir *vd.* 2014) hem bölgenin sembolik geleneğine hem de bu tür objelerin kap eklentisi olabileceği fikrine vurgu yapmaktadır.

⁵ Menelaou ve Kouka'nın yaptığı çalışmaya göre kulpların görüldüğü Kastro Tigani I. evresi Anadolu kronolojisinde Orta Kalkolitik Çağ ile çağdaştır (Menelaou, Kouka 2022: 6, Tab. 1).

⁶ Diğer yandan bu çıkarım yüzeydeki malzemelere dayandığı için yeterli değildir.

Erken Tunç Çağı İletişim Ağları

Ege'de merkezi otoritenin ortaya çıkmasına dair farklı görüşler bulunmakla birlikte arkeolojik veriler kültürlerarası etkileşimi ön plana çıkarır. Sınıfsal ayrımların yaygınlaşmaya başladığı Kalkolitik Çağ sonlarından itibaren devletleşme öncesi bir süreç başlar. Erken Tunç Çağı'nda ise, uzun mesafeli ve büyük ölçekli ticaret ağları, belirli kuralları ve karşılıklı anlaşmaları olan sistemli bir organizasyona dönüşmüş; böylece hiyerarşik olarak yüksek statüdeki kişilerin (Aykurt *vd.* 2003) ihtiyaçlarını karşılamak için ilk kez idari kontrol uygulanmıştır (ayrıca bkz. Renfrew 1972; Şahoğlu 2019). Ege toplumlarında eş zamanlı merkezi yerleşmelerin ön plana çıktığı yeni sistemde, bir yerleşimin diğeri üzerindeki otoritesine dair herhangi bir kanıt yoktur; ancak, yerleşmeler arasında materyal ve fikir değiş tokuşuna dayalı çok sık bir iletişim olduğuna dair kanıtlar mevcuttur (Wiencke 1989: 508; Cosmopoulos 1991). C. Renfrew, Ege toplumlarında etkileşim sayesinde birbirine denk ve özerk merkezler arasında rekabete dayalı bir ticaret sisteminin mümkün olduğunu ve bunun da merkezi otoritenin veya devlet siyaseti güdülen ekonomilerin doğuşunu hazırladığını öne sürer (Renfrew 1972; 1986:1). Burada vurgulanmak istenen, toplumsal yapıların, komşu yönetimler arasındaki uzun dönemli etkileşimler sonucunda ortaya çıkmasıdır (Cherry 2013: 108) ve Ege toplumlarının her biri Ege'yi hareketli bir etkileşim alanına dönüştüren bu karmaşık süreçte rol oynamıştır (Reinholdt 2003: 256). Kültürlerarası etkileşimi sağlayan iletişim ağları ise, ticaret (Şahoğlu 2005: 341, 344) ve ticareti meydana getiren unsurların da etkisi ile yolların birbirine bağlanmasına ve ulaşım araçlarının geliştirilmesine sebep olmuştur. Farklı bölgeleri çalışan araştırmacılar birbirine uzak mesafelerdeki iletişim göstergesi materyallerin konumlarına bakarak bu yolları tanımlamışlardır. Aşağıda bu araştırmaların sonuçlarına göre farklı coğrafyalardaki iletişim ağları tanımlanırken makaleye konu olan pişmiş toprak çapa ve kancaların dağılım alanlarını kapsayan geniş bölge için Erken Tunç Çağı'na ait bir iletişim ağı önerisi sunulmaktadır (Fig. 5).

Ege Dünyası'nda benzer biçimlerdeki arkeolojik materyalin deniz aşırı mesafelere dağılımı, gemi modelleri ve tasvirleri gibi arkeolojik göstergelerin yanında, kaynak analizleri gibi arkeometrik bulgular, Erken Tunç Çağı'nın deniz ağlarının yoğun olarak kullanılmaya başladığı bir dönem olduğunu göstermektedir. Tunç Çağı başlarında deniz seviyesi günümüze göre 5 m veya daha az bir artışla dengeli hale gelmiştir (Tartaron *vd.* 2003: 28); böylece Tunç Çağı iletişim ağlarının aktörleri olan kıyı yerleşmelerinin tespit edilmesi de kolaylaşmaktadır. Bu yerleşimler Ege'de coğrafi olarak önemli noktalarda bulunan, farklı ulaşım ağlarına sahip, ticari dağıtımın yapılabileceği yerleşimlerdir (*emporia*) ve maden gibi dönemin en çok ihtiyaç duyulan hammaddelerin ticareti ile birlikte sayıları da artar (Van Andel, Runnels 1988). Deniz ağlarını tanımlamamıza yardımcı olan Tunç Çağı limanları hakkında çok az şey bilinmesine rağmen, kıyılardaki doğal koy, körfez ve burunlar dönemin ideal liman koşullarını oluşturmaktadır. Tunç Çağı'ndan itibaren deniz seviyesindeki dengeli durum göz önüne alındığında Tunç Çağı limanlarının günümüz kıyı

şeridine yakın konumda olmaları beklenir. Bununla birlikte, nehir ağzına kurulan kıyı yerleşmelerinin, deniz seviyesinin alçalması ve nehrin getirdiği alüvyonlarla koyu doldurması sonucunda zamanla iç bölgede kalması Troia gibi yerleşmelerden bilinmektedir (Kayan 2001).

Akıntı ve rüzgârların yönleri ve hızları, deneysel çalışmalar, arkeolojik buluntuların dağılımı ve antik kaynaklar Ege Denizi'nin Tunç Çağı rotalarını belirlemekte araştırmacılara yardımcı olmaktadır (Agouridis 1997: Fig. 5). Buna göre Akdeniz'den Kuzey Ege'ye, Rodos Adası üzerinden On İki Ada'ya ve oradan da Batı Anadolu kıyılarını takip ederek ulaşılabilir. Girit'ten kuzeybatıya doğru adaları takip ederek Mora Yarımadası'na, kuzeye doğru Kiklad Adaları'na ve kuzeydoğuya doğru Rodos Adası hattında bulunan adaları takip ederek Anadolu'ya ulaşmak mümkündür. Ayrıca Batı Anadolu kıyılarından Yunanistan'a adalar vasıtasıyla geçiliyor olmalıdır (Papageorgiou 2008: 211, Fig. 4). Kuzey Ege'de ise Çanakkale Boğazı'ndan sonra iki ana rota bulunmaktadır. İlki, Gökçeda'nın doğusundan kuzeye doğru Meriç Nehri deltasına, oradan da batıya doğru kıyılar takip edilerek Halkidiki Yarımadası'nın etrafından Selanik Körfezi'ne ulaşılan rotadır (Cultraro 2004: Fig. 2). Kuzey Ege'deki diğer ana rota, Troia ve Limni arasındadır. Yine akıntı yönüne göre Limni'den güneybatıya Sporadlar'a ve Teselya Bölgesi'ne erişim sağlanabilir.

Aynı dönemde Anadolu ile uzak bölgeler arasında iletişimi sağlayan karasal bir ağın varlığı arkeolojik bulgular vasıtasıyla bilinmektedir (Şahoğlu 2005; 2019; Efe 2007). Söz konusu karasal ağ, Kilikya'dan doğal geçitleri takip ederek Orta Anadolu ve İç Batı Anadolu'da çeşitli rotalara ayrılmıştır. Bu rotaların bazı kolları Batı Anadolu'da kıyılara dik uzanan dağların arasındaki doğal geçitleri kullanarak Ege Denizi kıyılarına ulaşır (Şahoğlu 2005; Oğuzhanoglu 2019). Kuzeybatı Anadolu'ya doğru devam eden başka bir rota ise, Eskişehir Ovası üzerinden batıya doğru dönerek Çanakkale Boğazı'na doğru devam eder; ardından kara ve suyuollarıyla (deniz ve akarsu) Yukarı Trakya'ya bağlanır (Leshtakov 1996: 252; Şahoğlu 2005).

Tarih öncesinde akarsu ağları karasal ağlar ile birlikte kullanılmıştır. Özellikle ulaşım elverişli, debisi alçak ve düzenli rejime sahip Avrupa'daki nehirler üzerinde kurulan iletişim ağları kimi alanlarda kesintiye uğrar. Nehrin hızlı aktığı yerlerde, iki nehir veya göl arasındaki bağlantılarda ulaşımı devam ettirmek için karasal ağlar devreye girer (O'Shea 2011). Kuzey Ege Adaları'ndan kuzeye, Yukarı Trakya ve Makedonya'ya erişim için Vardar, Struma, Meriç ve Tunca nehirleri kullanılmış olmalıdır. Erken Tunç Çağı'nda bu bölgedeki en belirgin nehir ağı ise Meriç Nehri olmalıdır ki zaten Yukarı Trakya'ya Meriç Nehri'nden gidip gelmenin mümkün olduğu bilinmektedir (Leshtakov 1996: 251). Orta ve Güneydoğu Avrupa'da ise birbirinden farklı kültür grupları Tuna Nehri ve kolları sayesinde birbiriyle iletişime geçmiştir (Dietrich 2010). Güneydoğu Avrupa Tunç Çağı kültürleri Tuna Nehri ağı aracılığıyla Ege kültürleriyle bağlantıya geçmiş olmalıdır. Ege ile Tuna'yı birbirine bağlayan en kestirme yol ise Vardar- Morava- Tuna bağlantısıdır (O'Shea 2011). Morava, Tuna ile birleştikten sonra, akarsu ağı kuzeybatıdaki Tisa Nehri'ne yönelir. Tisa Nehri kolları (Mureş, Körös ve Szamos) ile birlikte, Doğu Macaristan ve Romanya'daki

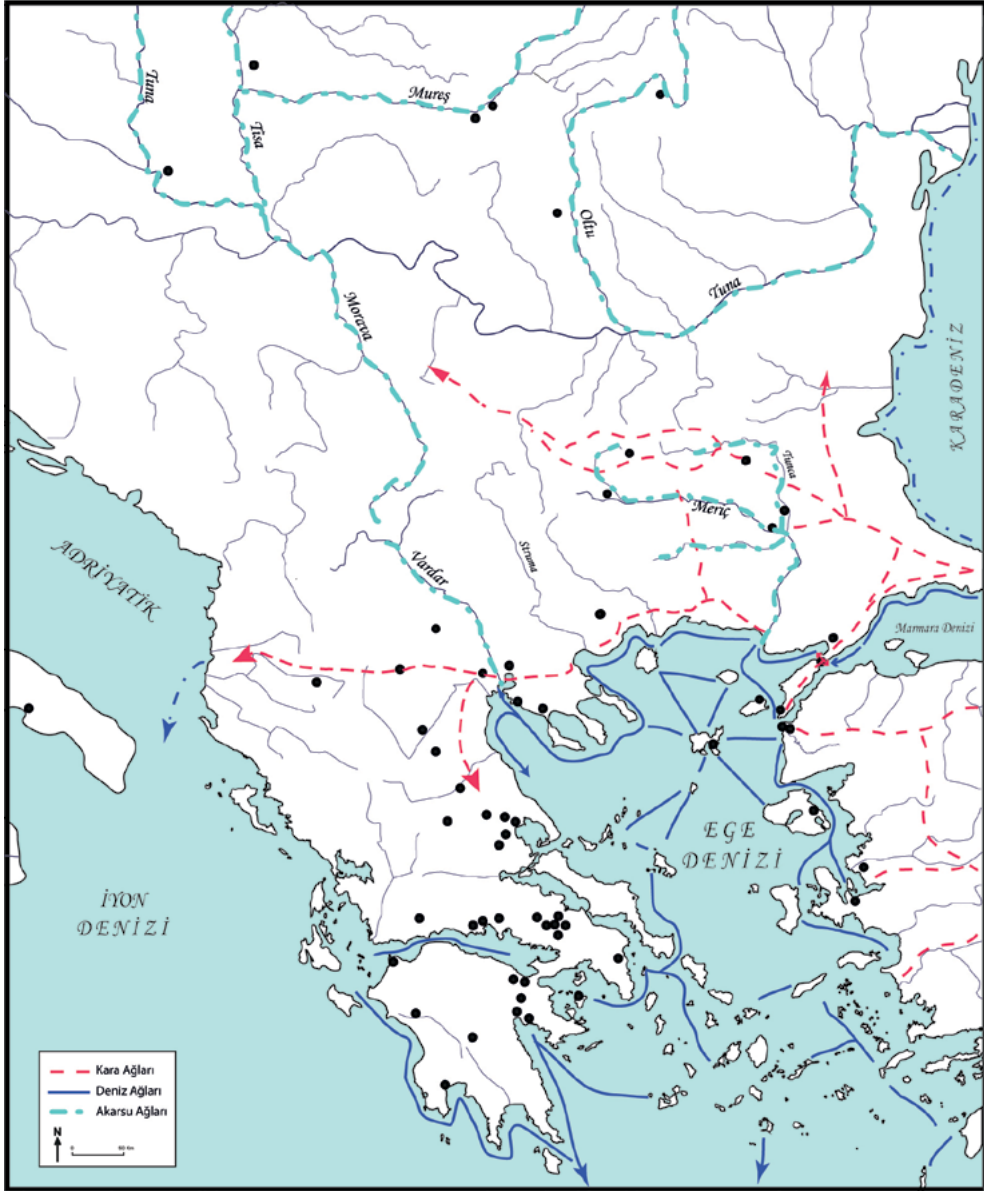
Transilvanya Bölgesi arasındaki iletişimi sağlamaktadır (Kiss 2011: 226; O'Shea 2011). Orta Romanya'dan güneye inen başka bir rota ise Oltu Nehri üzerinden devam ederek güneyde Tuna ile birleşir. Tuna'ya giden bu rotanın Tisa rotasından oldukça farklı şekilde işlev gördüğü ve doğrudan Karadeniz'e yöneldiği, çünkü Oltu Nehri Tuna ile birleştikten sonra akıntının hızlandığı Demirkapı'dan geçerek Morava'ya gitmenin zor olacağı belirtilmektedir (O'Shea 2011: 170).

Makaleye konu olan iletişim göstergesi pişmiş toprak çapa ve kancaların dağılım haritasına bakıldığında ise, (Fig. 5) yerleşimlerin konumlarının yukarıda tanımlanan ağlarla uyumlu olduğu ve Erken Tunç Çağı'nda geniş bir alanda deniz, akarsu ve kara ağlarının birbirlerine bağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla haritaya bakarak bile farklı kültür bölgeleri arasında sistemli ve karmaşık bir organizasyonun var olduğunu anlamak mümkündür. Gelibolu Yarımadası'ndaki buluntuların bu geniş ağ üzerindeki en önemli katkısı ise Çanakkale Boğazı'nın bypass edilerek geçilmiş olabileceğinin (Aydingün 2023) arkeolojik kanıtını sunmasıdır. Bu değerlendirme aynı zamanda Tuna Nehri ve Karadeniz üzerinden Ege'ye gelen başka bir ağın daha varlığına işaret eder. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere, Aşağı Tuna kültürlerinin Oltu Nehri ile Tuna'ya bağlandıktan sonra Morava Nehri yerine akıntıyla birlikte Karadeniz'e doğru yönelmeleri daha güvenlidir. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nın önemli bir kıyı yerleşimi olan Maydos'un MÖ 2. binyılın ilk yarısına ait bulguları, kuzeyli toplulukların bahsi geçen suyollarını takip ederek Çanakkale Boğazı'nın içinden geçebildiklerini göstermiştir (Başaran 2018; 2020a ve 2000b). Fakat Erken Tunç Çağı'nda boğazın su yolu olarak kullanıldığına dair yeterli kanıt yoktur ve ayrıca Batı Karadeniz kıyılarında Ege ile iletişime dair arkeolojik veriler de yetersizdir.

Sonuç

Batı Yunanistan, Korint Körfezi ve Mora Yarımadası'nda yoğun olmak üzere Ege Adaları ve Batı Anadolu'ya, Yukarı Trakya ve Tuna Nehri'nin kuzeyindeki Romanya topraklarına, İyon Denizi çevresindeki Malta Adası ve İtalya'nın güneyine kadar dağılan bir alanda (Fig. 4), pişmiş toprak çapa ve kanca formunun farklı uygulamaları bulunmuştur. Büyük çoğunluğu Erken Tunç Çağı II-III'e tarihlenen bu malzeme grubunun dağılım alanı, farklı kültürlerle ait toplulukların birbirleriyle bağlantıya geçtiklerini ve deniz, akarsu ve kara ağlarının birbirleriyle eş zamanlı olarak kullanıldığını gösterir (Fig. 5). Pişmiş toprak çapa ve kanca grubu ile dönemin diğer iletişim göstergesi bulguların dağılım alanları uyumlu olduğundan, iletişim ağlarını haritalamak kolaylaşmaktadır. Diğer yandan Güneydoğu Avrupa ve Ön Asya'daki tarihöncesi yollar dolayısıyla iletişim ağları pek çok araştırmacı tarafından araştırılmasına rağmen İstanbul ve Çanakkale Boğazı gibi doğal geçitler üzerinden ulaşımın nasıl sağlandığı ise hala bir sorundur. Bununla birlikte, harita üzerinde kolay bir şekilde belirlenen yolların birbirine bağladığı kültürler arasındaki organizasyonun nasıl yürütüldüğünün cevabı için hammadde, egzotik veya taklit buluntular gibi iletişim göstergesi buluntuların detaylı olarak çalışılmasına ve tüm bu bulguların birlikte

Figür 5. Pişmiş toprak çapa ve kancalarla ilişkilendirilen Erken Tunç Çağı iletişim ağları. (Leshtakov 1996: Fig.3 ve 2009: Fig.2; Agouridis 1997: Fig. 5; Cultraro 2004: Fig.2; Şaboğlu 2005: Fig.1; Efe 2007: Fig 17a; O'Shea 2011: Fig.3; Başaran 2020a: Fig. 15 ve 2020b: Res. 10'dan yararlanılmıştır. Çizim: M. Başaran).

değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Yenibademli, Troia ve Yunatsite'de bulunan tüm ve tüme yakın buluntularla kurulan benzerlikler ve diğer değerlendirmeler göz önünde bulundurularak Gelibolu Yarımadası'nda yüzeyde tespit edilen çift delikli pişmiş toprak obje parçalarının yukarıda bahsi geçen çapa ve kanca grubu içindeki tekli kanca tipinde (Fig. 2a, c, d) olması gerekir.

Üğütler'deki bir örneğin ise (Fig. 2b) kıvrımının olmaması nedeniyle her ne kadar baş formu ve deliklerin yönü kancalara benzerlik gösterse de alt kısmının Kirhha tipinde olduğu gibi (Weisshaar 1980: 34) çift kanca formunda olabileceği de düşünülebilir. Bununla birlikte belirtilen örneğin gövdesinin çok kısa olduğu ve Üğütler'de bulunan diğer iki örneğin de (Fig. 3b) kanca formunda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Yüzey buluntusu olmaları nedeniyle bağlamlarına ilişkin elimizde veri olmadığından Gelibolu Yarımadası'ndaki örneklerin tarihlenmesi ve işleviyle ilgili kesin bir bilgi vermek olanaksızdır. Ancak önceki değerlendirmeler ile elimizdeki veriler karşılaştırıldığında Gelibolu örneklerini Erken Tunç Çağı'na tarihlenmek ve bu tür objelerin ısıya maruz bırakılan bir nesneyi asmak için kullanıldığını düşünmek mümkündür. Diğer yandan bu çalışmada ortaya atılan kulp olma ihtimali ile birlikte diğer olasılıklar da kazı yapılan yerleşmelerde dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmanın en önemli sonucu, pişmiş toprak çapa ve kanca buluntu grubunun dağılım haritasına Gelibolu Yarımadası'ndaki söz konusu yerleşmelerin de eklenmesidir. Böylece söz konusu iletişim göstergesi buluntuların Kuzeydoğu Ege'deki varlığı bazı değerlendirmeleri de beraberinde getirmektedir: Öncelikle Çanakkale Boğazı'nın Erken Tunç Çağı II-III'te geniş sahaya yayılan iletişim ağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Yenibademli hariç Çanakkale Boğazı çevresinde sadece belirli bir tipte yani tekli kanca formunun görülmesi, bölgesel bir birliğe işaret ediyor olmalıdır. Seramik tipolojisine göre, Kuzeybatı Anadolu Kültür Bölgesi içinde değerlendirdiğimiz bu yerleşmelerde aynı formda iletişim göstergesi bir buluntunun olması bölgede kültürel aidiyetin ve sosyoekonomik bir birliğin olduğunu göstermektedir. Çanakkale Boğazı'ndaki örneklerle Yunatsite örneği arasındaki biçimsel benzerlik ise, Çanakkale Boğazı ile Yukarı Trakya arasında Meriç Nehri üzerinden yakın bir iletişimi akla getirir.

Çanakkale Boğazı'nın coğrafi olarak kara ve denizler arasında bir geçit olduğu ve iletişim göstergelerinden birinin bu bölgede olduğu düşünülerek, boğazın iletişim ağları içindeki rolü üzerine bir değerlendirme de yapmak gerekir: Troia, Kumtepe, Yenibademli, Gözetleme Tepe ve her ne kadar günümüzde iç kısımda yer alsada Üğütler, Ege Denizi'nden deniz ağlarıyla doğrudan ulaşılabilen yerleşimlerdir. Marmara Denizi kıyısındaki Maltepe ile Ege Denizi arasındaki bağlantı ise teoride iki şekilde sağlanabilir: İlki, deniz ulaşımıdır; ancak, Erken Tunç Çağı denizcilik teknolojisi ile akıntı ve rüzgâra karşı Ege'den Marmara Denizi'ne erişimin olduğunu söylemek için elimizdeki arkeolojik veriler yetersizdir. İkincisi ise, Ege'den Maltepe'ye Gelibolu Yarımadası'nın en dar olduğu noktadan kara üzerinden erişimin sağlandığıdır (Fig. 5). Maltepe'nin Erken Tunç Çağı'nda Saros Körfezi kıyısından Ege ile bağlantısını sağlayabilecek Leştepe, Güneyli Limanı gibi çağdaş kıyı yerleşimlerinin varlığı bu teoriyi desteklese de, bu yerleşimlerde iletişim göstergeleri henüz bulunmamıştır.

Diğer yandan Maltepe'de Ege bağlantısının tespit edilmesi haritaya daha geniş açıdan bakılmasına olanak sağlar. Bu değerlendirme Aşağı Tuna kültürlerinin Ege bağlantısını nasıl olduğuna dair bir açıklama sağlayabilir. Romanya'daki kültürler suyollarını takip

ederek boğazlar üzerinden Ege'ye ulaşmış olabilirler. Boğazlardaki akıntı, hâkim rüzgâr yönü ve şiddeti kuzeyden güneye doğru denizden harekete izin verirken anaför ve fırtına gibi zor koşullar Erken Tunç Çağı'nda her iki boğazın da karadan baypas edilmesine neden olmuş olabilir. Maltepe'deki bulgu, yukarıda da değinildiği üzere böyle bir olasılığı destekler. Orta ve Güney Romanya'dan Tuna'ya bağlanan nehirler aracılığıyla Karadeniz ve Marmara Denizi'ne, ardından yine Maltepe'den Saros Körfezi'ne ve sonunda Ege'ye geçiş yapılmış olmalıdır (Fig. 5). Bu teori için arkeolojik veriler yetersiz olmasına rağmen, Batı Karadeniz ve Kuzey Marmara kıyılarındaki yerleşmelerde pişmiş toprak çapa ve kancaya gibi Ege ve Karadeniz ile bağlantılı iletişim göstergeleri böyle bir ağın var olup olmadığını arkeolojik açıdan kanıtlayacaktır.

Teşekkür

Çanakale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırması projesi 2021 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile yürütülmektedir. Proje, 2023 yılında Fırat Üniversitesi FÜBAP birimi tarafından desteklenmiş olup katkı sağlayan FÜBAP komisyonuna ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yardımları için teşekkür ederiz. Projede yer alan tüm ekip üyelerine ve ayrıca Gelibolu Yarımadası'nda daha önce araştırma yürüten Sayın Mehmet Özdoğan ve Zeynep Koçel Erdem'e yüzey malzemelerini projemiz dâhilinde çalışmamıza izin verdikleri için teşekkür ederiz.

Katalog

1. Gz'22-36, Y:3,3 cm, G:2,8 cm, K:1 cm, DÇ: 0.3 cm. Üst kenarı düz, köşeleri yuvarlatılmış ve hafifçe dışa çekik, aşağı doğru hafifçe daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Alt kısmında bir yöne doğru hafifçe kıvrıldığı yerden kırılmıştır. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. İki delik arasında çizgi halinde yatay bir kazıma izi vardır. İç bükey yapan yüzde deliklerin etrafındaki çapaklar kabartı şeklindedir. İnce yoğun mineral, ince az kireç ve taşçık katkılı hamuru kırmızımsı kahverengindedir (2,5 YR 6/6). Kendinden astarlıdır, dış bükey yapan yüzde yer yer kahverengi alacalıdır. El yapımıdır. Orta pişmiştir ve özü vardır. Alt kısmı eksik, üstteki köşelerinde kırıklar vardır.
2. Üğ'23-5, Y:2,8 cm, G:3 cm, K:1,4 cm, DÇ: 0.4 cm. Üst kenarı düz, sağlam köşesi yuvarlatılmış ve hafifçe dışa çekik, aşağı doğru hafifçe daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. İnce az mineral ve taşçık katkılı hamuru kırmızıdır (2,5 YR 4/6). Yüzeyi yalındır ve her iki yüzde yer yer siyah alacalıdır. El yapımıdır. Orta pişmiştir ve özü vardır. Alt kısmı ve üstteki bir köşesi eksiktir.

3. Ml'23-11, Y:6,8 cm, G:3,5 cm, K: 1,7 cm, DÇ: 0,3 cm. Üst kenarı hafif dış bükey ve her iki köşesi yuvarlatılmış, aşağı doğru hafifçe daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Alt kısmında bir yöne doğru hafifçe kıvrıldığı yerden kırılmıştır. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. Sağ ve sol deliklerin etrafındaki çapaklar farklı yönlerde belirgindir. Bu durum her iki deliğin de ayrı yönlerden açılmış olabileceğini gösterir. İnce az mineral ve kireç ve taşçık katkılı hamuru soluk kırmızı rengindedir (10 R 6/4). Yalın yüzeyi kabaca düzeltilmiştir ve her iki yüzü de hafif alacalıdır. El yapımıdır. Orta pişmiştir ve özü vardır. Alt kısmı eksiktir.
4. Ml'13- 2, Y:5,3 cm, G:2,9 cm, K:1,6 cm, DÇ: 0,4 cm. Üst kenarı hafif dış bükey ve sağlam köşesi yuvarlatılmış, aşağı doğru daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Alt kısmında bir yöne doğru hafifçe kıvrıldığı yerden kırılmıştır. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. İnce az mineral ve mika katkılı hamuru portakalımsı kahverengindedir (5 YR 5/6). Her iki yüzü koyu gri renginde astarlı ve içe kıvrım yapan yüzü ağıldır. El yapımıdır. Orta pişmiştir. Alt kısmı ve üstteki bir köşesi eksiktir.

Kaynakça

Agouridis, C. 1997

Sea Routes and Navigation in the Third Millennium Aegean. *Oxford Journal of Archaeology* 16: 1-24.

Aydınün, H. 2023

Tunç Çağı'nda Boğazlar Bir Su Yolu Muydu Yoksa Bir Engel Mi?, *Trakya'da Arkeoloji* 1, A. Yaraş, G. Üsküplü Akgül (ed.), Ege Yayınları, İstanbul: 91-104.

Aykurt, A., Büyükelsoy, K., Benli-Bağcı, E., Deniz, S. 2003

Bodrum Kesikservi Erken Tunç Çağı I Mezarlığı, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Başaran, M. 2018

MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale.

-2020a

MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege'de İletişim ve Kültürel Bağlantılar: Maydos Kilisetepe Höyüğü, *Propontis ve Çevre Kültürleri*, V. Keleş (ed.), Ege Yayınları, İstanbul: 209-222.

-2020b

Maydos Kilisetepe Bezemeli Mimari Kaplamaları: Tipolojik Değerlendirme ve Kültürel Etkileşim Sahası. *Maydos I*, G. Sazcı (ed.), Ege Yayınları, İstanbul: 147-189.

Bernabó-Brea, L. 1964

Poliochni. Città Preistorica nell' Isola di Lemnos, I. "L Erma" di Bretschneider Rome.

Buchholz, H.G., Wagner, P. 1987

Zu frühbronzezeitlichen Verbindungen Zwischen dem Balkanraum und Hellas. *Ägäische Bronzezeit*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt: 121-136.

Cherry, J. F. 2013

Eşit Yönetimler Arası Etkileşim. *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, C. Renfrew, P. Bahn (ed.), (Çev. Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul: 107-112.

Cosmopoulos, M. 1991

Exchange Networks in Prehistory: The Aegean and the Mediterranean in the Third Millennium B.C. *Aegaeum 7, Thalassa: L'Égée préhistorique et la mer*, R. Laffineur, L. Basch (ed.), Université de Liège, Liège/Austin: 155-168.

Cultraro, M. 2004

Island Isolation And Cultural Interaction in The EBA Northern Aegean: A Case Study From Poliochni (Lemnos). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 4/1: 19-34.

Dietrich, L. 2010

Eliten der Frühen und Mittleren Bronzezeit im Südöstlichen Karpatenbecken. *Praehistorische Zeitschrift*, 85: 191-206.

Efe, T. 2007

The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia. *Anatolian Studies 57, Transanatolia: Bridging Gap between East and West in the Archaeology of Ancient Anatolia*: 47-64.

Erkanal, A. 1986

Klazomenai/ Liman Tepe Kazılarında Ele Geçen Kil Çapalar (Tonanker von Klazomenai-Liman Tepe). *Anadolu Araştırmaları X*: 183-193.

Felsch, R. C. S. 1988

Samos II. Das Kastro Tigani, Die Spätneolithische und Chalkolithische Siedlung, Rudolf Habelt, Bonn.

Hood, S. 1981-1982

Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala, Vol. I-II, Thames and Hudson, Athens, London.

Hüryılmaz, H. 2006

Gökçeada-Yenibademli Yerleşmecilerinin Erken Bronz Çağı'nda Deniz Aşırı İlişkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/17: 1-9.

-2011

Gökçeada-Yenibademli Höyük 2009 Yılı Kazıları. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1: 128-141.

Kayan, İ. 2001

Troia Yöresinin Yüzey Şekilleri, Alüvyon Ovasının Jeomorfolojisi ve Paleocoğrafik Açidan Rekonstrüksiyonu. *Düş ve Gerçek Troia*, (Çev. Selma Bulgurlu Gün), Homer, İstanbul: 309-314.

Kılıç, S. 2000

Marmara Bölgesi İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri. *1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara: 29-45.

Kiss, V. 2011

The Role of the Danube in the Early and Middle Bronze Age of the Carpathian Basin. *Varia Archaeologica Hungarica XXVI*, G. Kovács, G. Kulcsár (ed.), Archeolingua, Budapest: 211-239.

Koçel Erdem, Z. 2015

Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara: 437-460.

Korfmann, M., Girgin, Ç., Morçöl, Ç., Kılıç, S. 1995

Kumtepe 1993. Bericht Über Die Rettungsgrabung/ Report on the Rescue Excavation. *Studia Troica*, 5: 237-289.

Lamb, W. 1936

Excavation at Thermi in Lesbos. Cambridge University Press, Cambridge.

Leshtakov, K. 1996

Trade centres from EBA III and MBA in Upper Thrace. *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (C.A. 3500-2000 BC, Calibrated Dates), Reports on Prehistoric Research Projects 1(2)*, L. Nikolova (ed.), Agatho Publisher, Sofia: 239-287.

-2009

The Second Millennium BC in the Northern Aegean and the Adjacent Balkan Lands: Main Dynamics of Cultural Interaction. *Greeks and Thracians*, Z. I. Μπόνιας, J.Y. Perreault (ed.), Taşoz: 53-82.

Menelaou, S., Kouka, O. 2022

Tracing Interaction On Samos Island: Pottery Traditions And Connectivity At Kastro-Tigani And The Heraion During The Aegean Late-Final Neolithic/Western Anatolian Middle-Late Chalcolithic. *The Annual of the British School at Athens*, 117: 1-52.

Minkov, P. 2019

Раннобронзови Керамични Котви И Куки От Горнотракийската Низина. Годишник, на Регионален Исторически Музей – Пазарджик: 57-77.

Müller, K. 1938

Tiryns IV: Die Urfirmiskeramik, F. Bruckmann Verlag, Munich.

Oğuzhanoğlu, U. 2019

Büyük Menderes'ten Denize Uzanan Yollar: Güneybatı Anadolu Erken Tunç Çağı Bağlamında Yeni Gözlemler. *Kültürlerin Bağlantısı, Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgearası İlişkiler, Anadolu, Ek Dizi 1.4*, V. Şahoğlu, M. Şevketoğlu Y. Erbil (ed.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: 101-114.

O'Shea, J. 2011

A River Runs Through It: Landscape and the Evolution of Bronze Age Networks in the Carpathian Basin. *Journal of World Prehistory*, 24(2/3): 161-174.

Özbek, O. 2012

2010 Yılı Saros Körfezi Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: 463-479.

Özdemir, A. Bamyacı, A. O, Yavşan, Ç. 2014

Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Buluntusu Antropomorfik Objeler, *Höyük 2012*, 5: 11-24.

Papageorgiou, D. 2008

The Marine Environment and its Influence on Seafaring and Maritime Routes in the Prehistoric Aegean. *European Journal of Archaeology*, 11(2-3): 199-222.

Reinholdt, C. 2003

The Aegean And Western Anatolia: Social Forms And Cultural Relationships. *Art of the First Cities. The Third Millenium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, J. Aruz, R. Wallenfels (ed.), Yale University Press, New York: 255-260.

Renfrew, C. 1972

The Emergence of Civilization the Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC, Oxbow Books, London: Methuen.

-1986

Introduction: Peer Polity Interaction and Socio-Political Change. *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*, C. Renfrew, J. F. Cherry (ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 1-18.

Schmidt, H. 1902

Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer, G. Reimer Verlag, Berlin.

Smith, J. C. 1975

Spinning, Weaving and Textile Manufacture in Prehistoric Greece. From the Beginning of the Neolithic to the end of the Mycenaean ages: with Particular Reference to the Evidence Found on Archaeological Excavations. University of Tasmania, Ph.D. Dissertation, Hobart.

-2000

The Small Finds: Clay Spinning and Weaving Implements. *Servia I. Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-1973*, The British School at Athens, London: 207-262.

Şahoğlu, V. 2005

The Anatolian Trade Network and the İzmir Region During the Early Bronze Age. *Oxford Journal of Archaeology*, 24(4): 339-360.

-2019

The Early Bronze age Anatolian Trade Network and Its Role on The Transformation of the Anatolian and Aegean Communities. *Kültürlerin Bağlantısı, Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler, Anadolu, Ek Dizi I.4, V.* Şahoğlu, M. Şevketoğlu Y. Erbil (ed.), Ankara Üniversitesi Basımevi , Ankara: 115-131.

Şenyürek, M. S., Gültekin, H., Şenyürek E., Dönmez, A. 1950

Höyücek Civarında Höyücek'te Yapılan Sondaj. *Belleten* 55: 487-504.

Tartaron, T. F., Rothaus, R. M., Pullen, D. J. 2003

Searching for Prehistoric Aegean Harbors with GIS, Geomorphology, and Archaeology. *Athena Review*, 3(4): 27-36.

Van Andel, T. H., Runnels, C. 1988

An Essay on the Emergence of Civilization in the Aegean World. *Antiquity* 62: 234-247.

Weisshaar, H. J. 1980

Ägäische Tonanker, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, (Ath. Mitt.)* 95: 33-59.

Wiencke, M. H. 1989

Change in Early Helladic II. *American Journal of Archaeology*, 93(4): 495-509.

Rescue Excavations of a Stone Cist Grave at Açıkköy, Mardin: An Archaeological and Archaeometric Evaluation

*Mardin, Açıkköy Taş Sanduka Mezarı Kurtarma Kazısı:
Arkeolojik ve Arkeometrik Değerlendirme*

Bilcan GÖKCE – Esra KAÇMAZ LEVENT – Mahmut AYDIN*

DOI: 10.58488/collan.1460312

Keywords: Stone Cist Grave, Cylinder Seal, Ornamental Pins, Early Bronze Age, Ninevite 5, Jemdet Nasr

In 2015, Mardin Museum conducted salvage excavations at the site of a stone-cist grave, found by illicit diggers in Açıkköy village of Nusaybin district in modern Mardin province. This study presents an archaeological evaluation of the grave structure and its contents, and the results of archaeometric analyses conducted on the ceramic and metal objects deposited as grave goods. In terms of its structure and burial customs, the grave displays characteristics known from cist graves found within the upper Tigris basin. Ceramics belong to Ninevite 5 incised-excised ware and simple ware. Other significant finds in the grave are metal objects including an awl, ornamental pins, and a seal. Comparable examples of the awl and the pin types are attested in the region and neighboring regions, and the seal is engraved in Jemdet Nasr style. Elemental composition analysis of the metal objects demonstrate that they were made of copper (Cu) with arsenic (As) content in high enough proportions to indicate intentional alloying. In the light of its archaeological assemblage, we may conclude that this cist grave is dateable to Early Bronze Age I (3200-3000 BC) and it must have belonged to a high-status individual of the local elite.

Anahtar Kelimeler: Taş Sanduka Mezar, Silindir Mühür, Süs İğneleri, Erken Tunç Çağı, Ninive 5, Cemdet Nasr

Mardin ili Nusaybin ilçesinde bulunan Açıkköy taş sanduka mezarında Mardin Müzesi tarafından 2015 yılında kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Taş sanduka mezarı ve bu mezarda ele geçmiş olan pişmiş toprak ve metal eserler makalenin konusunu oluşturmaktadır. Mezar, mimari ve ölü gömme gelenekleri bakımından Yukarı Dicle Havzası'ndan bilinen diğer taş sanduka mezarlarla ortak özellikler sergiler. Buluntulardan çanak çömlekler Ninive 5 dönemi seramik grubunun çizi-oyma bezemeliler ve basit kaplar grubunu oluşturur. Diğer önemli buluntular arasında ise bız, süs iğneleri ve mühür gelir. Bız ve süs iğnelerinin benzerleri hem yerel kültürde hem de çevre kültür bölgelerinden bilinmektedir. Mühür ise üslup olarak Cemdet Nasr özellikleri taşır. Ayrıca metal eserler üzerinde yapılan arkeometrik analizler neticesinde, bunların yüksek oranda bakırdan (Cu) üretildiği, Cu içeriğinin yanı sıra tüm eserlerde alaşıma bilinçli olarak arsenik (As) katıldığı tespit edilmiştir. Yerel bir elite ait olduğu düşünülen taş sanduka mezar arkeolojik veriler ışığında, Erken Tunç Çağı I'e (MÖ 3200-3000) tarihlenebilir.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 28.03.2024, Kabul Tarihi: 07.11.2024

* Bilcan Gökce, İğdır University, Faculty of Letters, Art History Department, İğdır, Türkiye.

bilcan.g@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1213-7752

Esra Kaçmaz Levent, Batman University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology,

Batman, Türkiye. arkeoesra@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-2489-9527

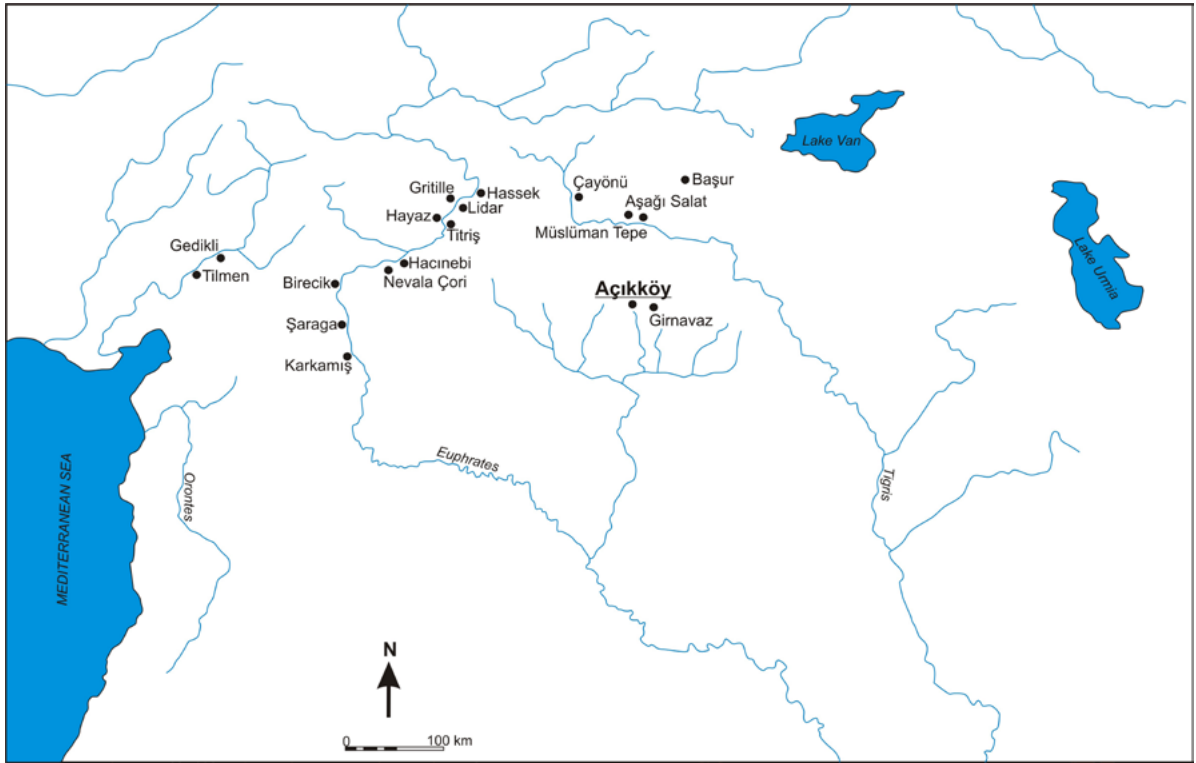
Mahmut Aydın, Batman University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology, Batman, Türkiye. aydinm135@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4707-5387

Introduction

Southeastern Anatolia as a geographical region of the Republic of Türkiye is defined in the north by the crescentic bend of the Anti-Taurus mountains, which constitutes a natural boundary, and in the south by the Turkish-Syrian border that runs east-west across the Syrian plain (Karadoğan, Özgen 2006). The volcanic Karacadağ massif divides “Southeastern Anatolia” topographically into two sectors: the “Middle Euphrates Sector” in the west and the “Tigris Sector” in the east (Sözer 1967: 4-5; Atalay, Mortan 2003: 363, 399; Yılmaz 2003: 5). Mardin lies in the Tigris basin, located in the eastern part of Southeastern Anatolia. Mardin province is bordered by Siirt, Batman, and Diyarbakır provinces to the north, Şanlıurfa to the west, Şırnak to the east, Syria to the south, and Iraq to the south-east, east of the Tigris River; and the province lies in a highland region with its northern skirts descending into the Diyarbakır basin and its southern skirts descending into the Syrian plains. This highland region is known as “the Mardin-Midyat Threshold” (historically Tur Abdin) (Kozbe, Güngör 2022).

Southeastern Anatolia constitutes a strategic transitional zone from the north to the south between the Anti-Taurus range and the Mesopotamian lowlands (Yılmaz 2003: 5). For this reason, the region was inhabited since early prehistory. The socio-political structure that began to emerge in the region the early 3rd millennium BC was essentially a rural system sustained by an agro-pastoralist subsistence basis, as is demonstrated by a settlement pattern that consists of small towns and villages scattered across the plains and along the foothills of the Anatolian highlands. Certain changes are observed in the archaeological record of the early 3rd millennium BC in the region (Sagona, Zimansky 2009: 178). Particularly striking is the reduction in the average site size and an increase in the number of settlements that is observed in this phase. This change in the settlement pattern in the early 3rd millennium BC may also be indicative of a preferred use of trade routes through the Khabur Valley and the Tigris basin, rather than the Euphrates. These lines of evidence suggest that the settled populations spread into the rural areas (Rothman, Fuensanta 2003: 595, 597). In the later stages of the 3rd millennium BC, transformation of the socio-political systems and advances in metallurgy become the hallmarks of the Early Bronze Age III period. In this phase, large urban centers (e.g., Tiritiş Höyük, Samsat, Lidar, and Kazane) emerged in Southeastern Anatolia, and the region came under the domination of the Akkadian Empire (Sagona, Zimansky 2009: 179). Additionally, in the 3rd millennium BC economic, technological, and social developments in the Syrian and Mesopotamian cultural spheres also influenced the developments in Southeastern Anatolia, resulting in the creation of a cultural interaction sphere in a vast region that extends from the Eastern Anatolian highlands in the north, across southeastern Anatolia, and to northern Syria and the Mesopotamian Plain in the south (Yılmaz 2006: 58).

Many excavation and survey projects have been conducted by Turkish and international teams within the boundaries of the modern Mardin province over the decades,

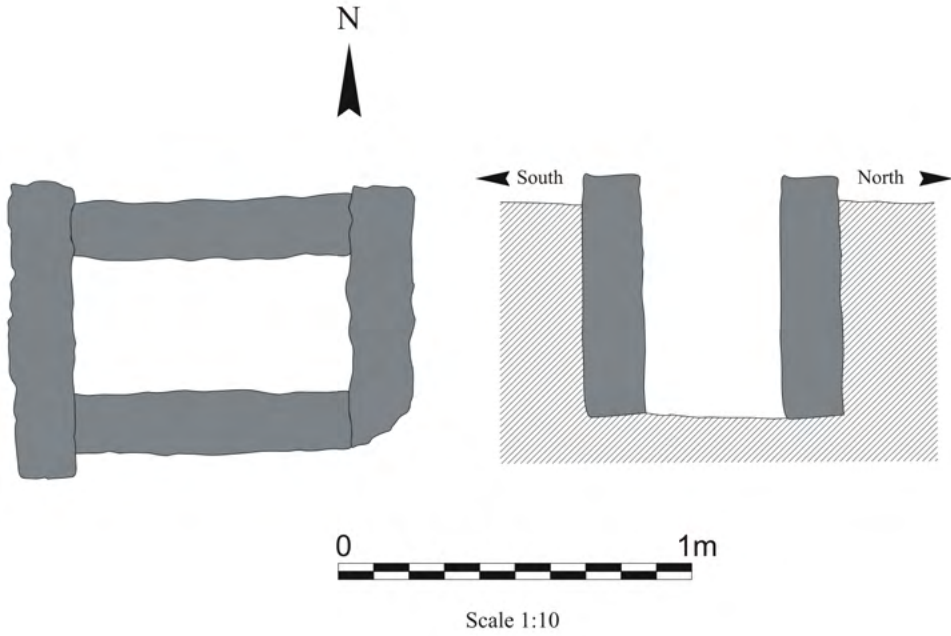
Figure 1. Map of Southeastern Anatolia showing the location of Açıkköy and Early Bronze Age sites where cist-graves have been found (adapted from Yılmaz 2003, Map 2)

which have contributed significant archaeological collections to the Mardin Museum. The museum's collections also include unprovenanced artifacts purchased or requisitioned from local individuals and assemblages unearthed by the museum's salvage excavations at archaeological sites threatened by development or illicit excavations. The archaeological finds from the salvage excavations conducted at Açıkköy, which constitute the subject of this study, are part of the museum's collections, and we hope that their analysis and evaluation here will be a valuable contribution to scholarship on the region's archaeological heritage.

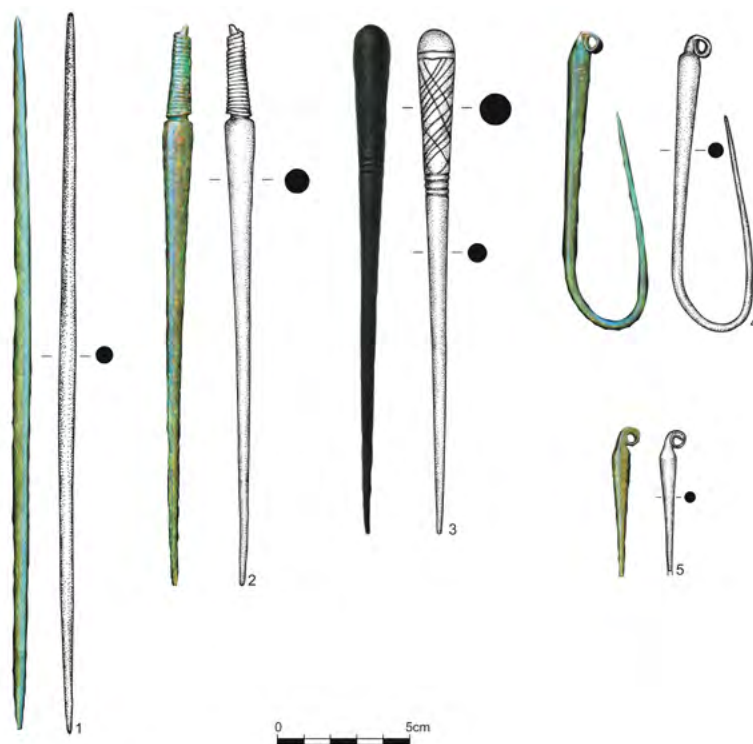
Excavation projects in the region have provided (and continue to provide) significant information about burial customs and grave types of the 3rd millennium BC. In the light of these findings, it has been observed that, "the southeastern region had burial customs that changed through time in a broadly linear fashion from the Early Bronze Age Ib to the Early Bronze Age III" (Sagona, Zimansky 2009: 178). The burial record of the region is diverse and includes simple inhumation graves, jar and pithos burials, cist graves, and chamber tombs, which were (as opposed to other burial types) not attested to in Anatolia in earlier periods (Sagona, Zimansky 2009: 179). The stone cist grave unearthed at Açıkköy, evaluated in this study, is significant in this regard, and adds interesting nuances in terms of grave construction and grave finds to the repertoire of cist graves in the region.

Materials and Methods

A stone cist grave discovered by illicit digging activity in Açıkköy village of Nusaybin district in Mardin province and subsequently investigated by archaeological salvage excavations conducted by Mardin Museum in 2015, together with the ceramic and metal objects found in association with this grave constitute the materials of this study. Ceramics found at the grave site include one small jar and one bowl. Metal objects consist of one awl, four ornamental pins, and one cylinder-seal.

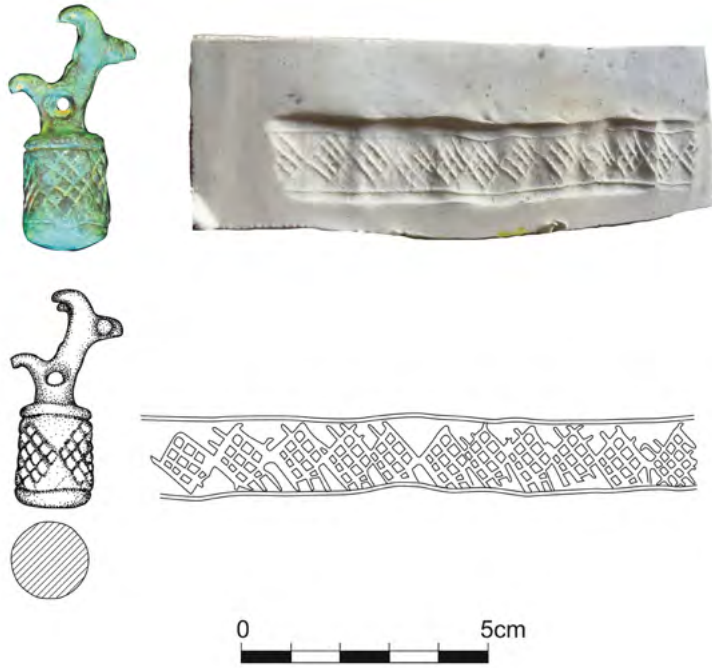
Figure 2. *Açıkköy cist grave, general view*

Figure 3. *Metal objects found in the Açikköy cist grave: (1) awl, Inv. No. 01, (2) pin with coil headed, Inv. No. 02, (3) mace-shaped pin with twist-decorated neck, Inv. No. 03, (4) rolled headed pin with bent stem, Inv. No. 04, (5) rolled headed pin with ribbed neck, Inv. No. 06*

For the archaeological evaluation of material culture finds from the stone-cist grave at Açikköy, first, the finds were assessed within a regional framework and comparable examples of the objects were identified in the published archaeological record of the region and neighboring regions. Grave construction was also assessed in comparison with other known cist graves in the region. This comparative perspective allowed us to contextualize the grave culturally and draw regional comparisons in terms of burial customs. Additionally, elemental composition analyses were conducted on the finds from the grave utilizing an Olympus (Delta Premium) portable energy-dispersive X-ray fluorescence (P-EDXRF) spectrometer, which allows for in-situ and non-destructive analysis of archaeological objects. In some cases, P-EDXRF analysis was conducted on multiple spots on the surface of the same object for assessing the reliability of the analysis, for determining the homogeneity of the alloy within the artifact, and for detecting traces of the manufacturing methods, and each analytical reading was assigned an individual sample number (Table 1). X-ray fluorescence analysis allows us to empirically document which elements are present in what ratios in the make-up of the raw materials that the object was manufactured from. The most important aspect of P-EDXRF spectrometry is that the analytical readings are taken from the surface of the artifacts without having

Figure 4. Seal (Inv. No. 05) found inside the Açıkköy cist grave

to remove a sample, and the most important aspect of a P-EDXRF analyzer is that it is a compact and portable instrument, which can be brought into museum facilities and excavation projects, and therefore analysis can be conducted in situ without having to relocate the object.

Construction of the Stone Cist Grave at Açıkköy Tepe

The burial record of the Early Bronze Age (EBA) in southeastern Anatolia displays a wide diversity of grave types including simple inhumation graves, jar burials, pithos burials, chamber tombs, shaft graves, cist graves, and urns (Yılmaz 2003: 59-69). In systematic excavations conducted at archaeological sites in southeastern Anatolia, stone cist graves and mudbrick cist graves were found among other grave types at Hassek Höyük (Behm-Blancke 1985: 53, Abb. 7-8; EBA I-II), Gritille (Ellis 1983: 119; EBA I-II), Hayaz (Rodenberg 1981: 94; EBA II-III), Lidar Höyük (Hauptmann 2003: 61; EBA II), Titriş (Laneri 2007: 246; EBA I-III), Hacinebi (Stein *et al.* 1997: 115; EBA I), Nevali Çori (Mısır 1992: 202; EBA I), Gedikli (Yılmaz 2003: 14-16; EBA I-II), Tilmen (Alkım 1962: 455-456, Figs. 28, 30, end of the EBA), Birecik cemetery (Sertok, Ergeç 1999: 90; EBA I-II), Şaraga (Sertok, Kulakoğlu 2002: 110-111; early EBA), and Karkamış (Woolley, Barnett 1952: 218; EBA I-II) located in the Middle Euphrates Sector of the region and at Aşağı Salat (Şenyurt 2002: 447-448, Fig. 8; Akçay 2005: 24-25; EBA I), Başur Höyük (Batıhan 2014: 26-28; 3100-2900 BC), Çayönü (Çambel, Braidwood 1980: 21; early

and mid-EBA; Yılmaz 2024), Müslüman Tepe (Ay *et al.* 2013: 277-279; EBA I-II), and Girnavaz (Erkanal 1991: 282) located in the Tigris Sector of the region (Fig. 1).

For the construction of cist graves, first, an oval or rectangular pit was dug into the earth and the four sides of this pit were aligned with limestone (or less frequently basalt) slabs. There are occasional examples of cist graves, in which only three sides of the pit are aligned by stones. Cist graves generally have a rectangular or less frequently a square floor plan. The floor of a cist grave can be simply a packed-earth floor, or it may be paved with river pebbles, ceramic sherds, mudbricks, or stone slabs. The top is usually covered by a single stone slab or several flat-shaped stones (Ensert 1995: 196-223; Yılmaz 2003: 64; Akçay 2005: 24-25). Generally, adults and multiple individuals are found buried in larger cist graves, while children are buried in small cist graves (Yılmaz 2003: 59-69). In cist graves, the deceased are generally interred in a flexed (*hocker*) position accompanied by grave gifts. In the context of the Bronze Ages in southeastern Anatolia, researchers agree that cist graves would have belonged to individuals and families who were members of the middle and upper social classes (Yılmaz 2003: 64-65).

The stone cist grave that is the subject of this study was discovered by illicit excavations in a fallow field about 100 m east of the outer limit of the Açıkköy neighborhood in the Nusaybin district of modern Mardin province (Fig. 1); and soon after, archaeological salvage excavations were initiated by Mardin Museum at the site. The cist grave is orientated East-West, and it is built of stone slabs that are 1.20 cm long, 50 cm tall, and 10 cm thick. For the construction of the grave, first, a pit was dug directly into the ground. Then, flat limestone slabs were laid laterally aligning the sides of the pit. The edges of the slabs were aligned seamlessly. The top of the grave was covered with several fragments of limestone slabs. The floor of the grave was not paved, meaning that the deceased and the gifts were interred directly on top of the earthen floor. The soil that was excavated out of the grave was very fine-grained, which indicates that this soil deposit is secondary, and it results from the accumulation of the soil that has seeped into the grave through the crevices between the stone slabs over the millennia that it had remained closed. Because the skeletal remains were found disarticulated and scattered inside the grave, it was not possible to identify the deceased's burial position (Fig. 2). It is significant that the Açıkköy stone-cist grave bears close similarities with other known Early Bronze Age cist graves in southeastern Anatolia. Because this grave is not associated with any architectural remains, it is most likely part of an extramural cemetery, as is known in the region in this period. Therefore, if excavations were to be continued in the areas surrounding the Açıkköy stone cist grave, we would expect to find more stone cist graves in this neighborhood.

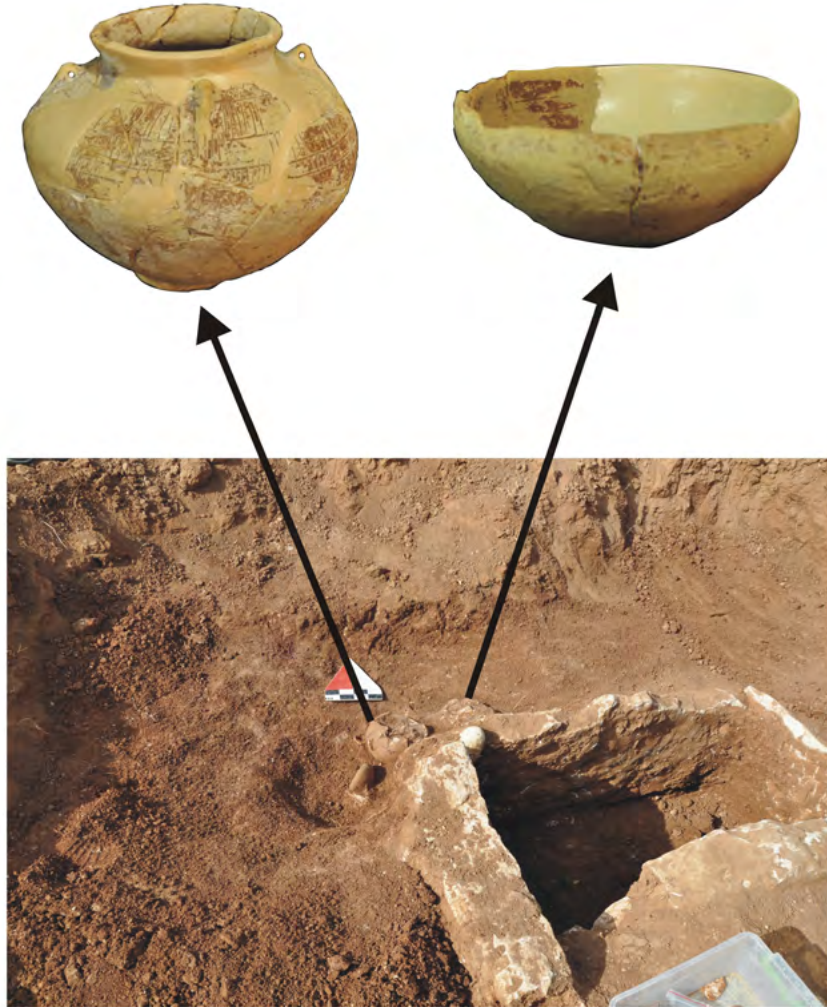
Grave Finds from the Açıkköy Stone Cist Grave

Material culture finds found in association with the stone cist grave consist of baked-clay and copper-alloy objects deposited as burial gifts. Baked-clay objects associated with the

grave are two ceramic vessels and copper-alloy objects in the grave consist of one awl, four ornamental pins, and one cylinder seal. Skeletal remains in the grave were in a severely disturbed state and therefore it was not possible to establish the original locations of the burial gifts at the time of deposition. Below, we present an evaluation of metal finds followed by an evaluation of ceramic finds.

Metal Finds

Pins made of animal bones and antler are known in the archaeological record beginning with the end of the Palaeolithic. Usually, such pins made of organic materials were not used as ornamental items but as perforating tools. These perforators used for piercing organic materials like leather are called “awl” in archaeology (Tekin 2018: 119). Beginning with advances in metalworking in the Bronze Ages, awls were made of metals, as well. A

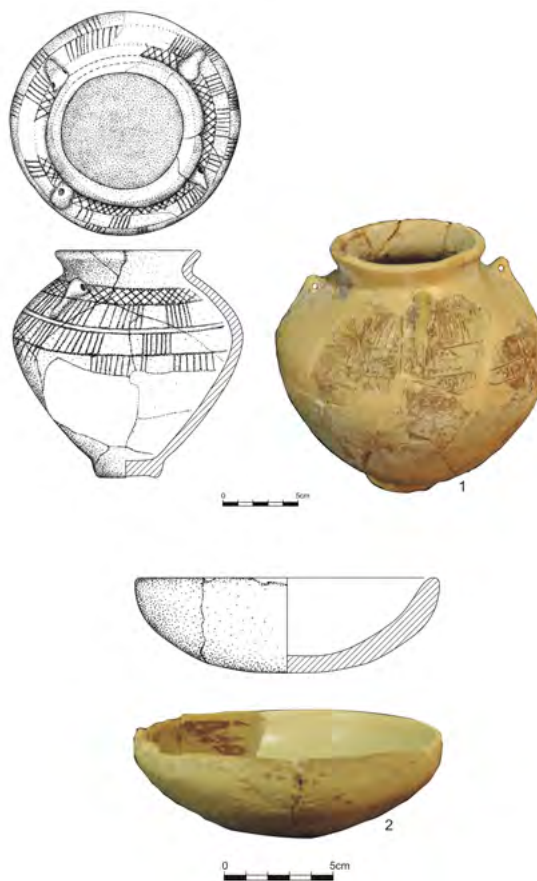
Figure 5. *In-situ excavation view of ceramic vessels found outside the Açıkköy cist grave, adjacent to its*

metal awl was found in the stone cist grave at Açıkköy (Fig. 3.1). The awl (Inv. No. 1) is made of a copper alloy, and it is 25 cm long. It is shaped as a long cylinder that tapers to a pointed tip on both ends.

Four ornamental pins with varying head forms were found close to the floor surface of the stone cist grave. The first pin is a coil headed pin (Inv. No. 02). The pin is 20.5 cm long, and its neck is decorated with a diagonally twisted coil, in which twenty turns can be counted (Fig. 3.2). The second pin (Inv. No. 03) is a mace-shaped pin, but the head of the pin is decorated with incisions as if to resemble a coil headed pin. The pin is 18 cm long. Its neck is decorated with linear incisions cross-cutting each other diagonally, creating a twisting pattern, and there are

three horizontal ridges just below the twist (Fig. 3.3). The remaining two pins in the grave are rolled headed pins (Inv. No. 04 and Inv. No. 06). The first rolled headed pin is 5.0 cm long (Fig. 3.4) and the second is 10.5 cm long (Fig. 3.5). In both specimens, the head is simple and consists of a single fold. The stem of the pin with Inv. No. 06 is bent (Fig. 3.4), and this shape does not appear to be a result of post-depositional damage. Therefore, the bent shape must have been intended and most likely related with usage. In all the ornamental pins found in the grave, the stem is cylindrical, the tip is pointed, and the stem tapers narrowing down from the head towards the tip.

Close parallels of the coiled headed pin (Inv. No. 02; Fig. 3.2) in the Açıkköy cist stone grave are known from grave M-38/5 at Aşağı Salat mound (Akçay 2005: 52, pl. 73/5, Pl. 74/5) and burial 2 at Siirt/Başur Höyük (Sağlamtimur, Massimino 2018: 332, 341, Fig. 7), both of which are dated to Early Bronze Age I. No closely comparable example was encountered in the published sources for the mace-shaped pin (Inv. No. 03; Fig. 3.3). Nevertheless, this pin can be considered to belong to the same type as a similarly shaped pin found at Norşuntepe (Palumbi 2008: 251, Fig. 6.26:3) and another one found in burial

Figure 6. *Ceramic vessels from the Açıkköy cist grave site*

3 at Başur Höyük (Batıhan 2014: 69, Pl. 21), both dated to the Early Bronze Age I. As for the remaining two pins in the grave, which are rolled headed pins, they belong to a pin type that was in use in the region for a long time from the Early Bronze Age to the Roman Empire period. Rolled headed pins found in Anatolia, northern Iraq, northern Syria, Iran, Lebanon, and the Caucasus usually have a pointed tip and a cylindrical stem that has an even diameter throughout its entire length (Klein 1990). The stem of the rolled headed pins from the Açıkköy cist grave, however, is wider at the top and tapers down narrowing towards the tip. In Anatolia, this ornamental pin type is known from grave M-40 at Aşağı Salat Höyük (Akçay 2005: Pl. 18/1-3, Pl. 78/5, Pl. 79/5) and burial 2 at Siirt/Başur Höyük (Batıhan 2014: 71, Pl. 23), and in Iraq, similar pins were found at Tell Mohammed Arab (Bolt, Green 2003: Fig. 21.13). All these contexts are dated to Early Bronze Age I.

The last metal object among the grave goods in the Açıkköy cist grave is a copper-alloy seal, which can be considered as a status marker and an individually owned object (Fig. 4). The seal (Inv. No. 05) has a stout cylindrical body and a prominent handle. The handle is shaped as a mountain goat and has a string hole. The lateral impression surface of the cylindrical body is bordered at the top and the bottom by a single, continuous, horizontal groove. The area bordered by these grooves is decorated with diagonal cross-hatchings that create a fish-net pattern. Such cylinder seals with an animal figure applied at the top are known from Early Bronze Age I burials at Başur Höyük. At Başur Höyük, the repertoire of animals seen on the seals include bird, goat, and bull. The cylindrical body of these seals are decorated with compositions made up of human figures, animal figures, hybrid creatures, and geometric patterns. The site's excavators have observed that in the Başur Höyük assemblage, especially the seals with geometric motifs are similar in style to Jemdet Nasr glyptic, while the seals bearing figurative compositions of humans, animals, and hybrid creatures appear to constitute a local glyptic style (Sağlamtimur 2017: 6, 16, Fig. 15; Sağlamtimur *et al.* 2019: 206-207, Fig. 2/g-1). According to Sağlamtimur, "when compared with the number of deceased individuals interred in the grave, the number of cylinder seals in the grave appears too high to have been personal objects owned by the interred individuals, and therefore, it is not yet clear whether these objects were used as individual seals, prestige objects, or ceremonial objects; however, considering the diversity and uniqueness of figurative and geometric motifs on them, it is likely that they were designed to serve a specific function" (Sağlamtimur 2017: 6, 16, Fig. 15). In addition to Tigris basin sites, this type of seal is known from settlements in the Euphrates basin. In fact, at Arslantepe, a seal/pendant (?) with a zoomorphic handle was found together with other small finds inside a niche in the fortification wall (Di Nocera 2013: 127, Fig 10.1). Likewise, at Hassek Höyük, in pithos grave 670, dated to Early Bronze Age I, a cylinder seal with a handle in the form of a mountain goat was found (Dede 2014: Pl. 45.1). Additionally, a similar seal was found in the Early Bronze Age Birecik cemetery (Sertok, Ergeç 1999: 93, Fig. 9/H). The zoomorphic handle of the seal found in the Açıkköy stone

cist grave renders this specimen comparable to the examples known from Başur Höyük, Hassek Höyük, Birecik Cemetery and Arslantepe. Also, important to note is that the fish-net pattern on the impression surface of the seal from the Açıkköy grave is reminiscent of seals engraved in the Jemdet Nasr style of this period (Teissier 1984: 121; Moller 1992: Pl. 41).

Ceramic Finds

Ceramic finds from Açıkköy stone cist grave are fewer than the metal finds. The two ceramic vessels from the salvage excavations at the site were found deposited carefully next to each other just outside the northwestern corner of the grave (Fig. 5). The first ceramic vessel is a small jar that is 17 cm tall and has a rim diameter of 11.5 cm. The jar has a simple everted rim, a short neck, a globular body, a ring-base, and four equidistant, horizontally perforated string-hole lugs placed on the shoulder. The shoulder of the jar is divided by parallel lines into three decorative bands. The upper band is filled in with diagonal cross-hatched incisions and the second and the third bands are filled in with groups of six parallel, vertical incisions (Fig. 6.1). The vertical and horizontal lines are very regular and perfectly parallel, indicating that they were probably incised with a tool while the vessel was turning on the potter's wheel. The decoration style is representative of the incised-excised ware. The second vessel is a plain bowl in simple ware. The bowl is 4.5 cm high, and its rim diameter is 14 cm (Fig. 6.2). The bowl has a simple rim, simple profile with a gently curve, and a flat base. In both ceramic vessels, the fabric has sand and some chalk inclusions, and the paste is well-levigated. The surface of both vessels is wet-smoothed but not burnished. The fabric is light brown, and the vessels are slipped in a light reddish slip.

Paint-decorated jars like the jar found outside the Açıkköy cist grave have been found at Early Bronze Age settlements in southeastern Anatolia, northern Iraq, and northeastern Syria. In terms of its form, the closest parallels of the jar are known from Chagar Bazar and Tell Braq in northern Syria (Rova 1988: 223, C7). In terms of surface decoration, the closest parallels are found at Girnavaz (Uysal 1998: Şek. 10/a-b) in southeastern Anatolia, Nineveh (Rova 1988: 253, decoration no. 8) in northern Iraq, and Chagar Bazar (Mallowan 1936: Fig. 19/1) in northern Syria. Bowls like the bowl found at Açıkköy, which belongs to a different ware, are known from Girnavaz (Uysal 1998: Lev.14/6) in southeastern Anatolia and from Tell Leilan (Calderone, Weiss 2003: 214-215, Fig. 9/1-2) in Syria. Based on a comparative analysis of the pottery ware/decoration style and the typology of the associated metal artifacts with analogous material culture assemblages from other excavated contexts, it can be stated that these pottery vessels belong to the earliest phase of the Ninevite 5 horizon. Accordingly, findings at Açıkköy corroborates with further evidence that the Tigris sector of southeastern Anatolia lies within the influence area of the Ninevite 5 pottery horizon.

Archaeometric Analysis and Evaluation

For the P-EDXRF analysis of the metal and ceramic finds from the stone cist grave at Açikköy, the following procedures were carried out:

- Surfaces of the objects were examined for dirt and contaminants.
- Dusty surfaces were cleaned mechanically using a soft brush.
- Considering the existence of contaminants that cannot be eliminated by mechanical cleaning of metals, a silicate filter was applied to the analyzer for minimizing the interference of the soil contaminants with the results.
- The spectrometer was set at an appropriate analysis time (in seconds) and the mode was set to Alloy Plus (for metal alloys) and Geochem (for elemental composition) and analyses were conducted by holding the P-EDXRF spectrometer over the analyzed object or by placing the object on top of the spectrometer.
- Utmost caution was taken to hold the objects stable for the entire duration of the analysis to ensure reliable results.
- Analytical results were recorded as they appear on the screen of the spectrometer at the end of each analysis in % and PPM.
- Facilitated by compatible software, the results recorded on the P-EDXRF instrument were transferred to the computer for statistical evaluation.

P-EDXRF analysis results from the six metal objects have helped us identify the main elements and the minor elements in the alloys. Accordingly, the results show that the objects with Inv. No. 01, 02, 03, and 04 were made from an alloy of two main elements: copper (Cu) and arsenic (As). The mean percentage of copper (Cu) content in the six analyzed objects is 93.49% and the mean for arsenic (As) is 4.38% (Table 1). A high iron (Fe) content (2.51%) was detected by the analysis of the awl (Inv. No. 1), which is exogenous and can be explained as surface contamination from a soil matrix with high iron content. Results show that the seal with Inv. No. 05, is distinct from the other analyzed objects, as it is made from a copper (Cu) and lead (Pb) alloy. And finally, the pin with Inv. No. 06 has a very high Cu content and a very low ratio of iron (Fe). When evaluated cumulatively, the results presented in Table 1 and figure 1 show that the main element used for producing all six metal objects in the grave is copper (Cu). Prehistoric metalsmiths alloyed copper with arsenic (As) to add strength to the objects. Lead (Pb), on the other hand, was added to the alloy (in the case of object Inv. No. 5) to decrease the melting temperature and to increase the viscosity of the molten metal. The minor elements detected in trace amounts by the P-EDXRF analyzer were silicium (Si) and phosphorus (P), which are surface contaminants from the soil matrix, and trace amounts of lead (Pb), which is residual from the natural lead content present in the copper ore.

At contemporaneous Başur Höyük, similarly, spearheads, ornamental pins, seals

and other metal objects were also made of copper alloyed with arsenic (As) for strength (Öztoprak 2019: 22-37); however, these artifacts are registered as “made of bronze” in the Mardin Museum inventory records. As can be seen in Table 1, copper (Cu) content in the analyzed artifacts from Açıkköy is very high. In studies on ancient metallurgy, the scientific consensus for identifying an alloyed metal object as bronze requires the alloy to contain a certain ratio of tin (Sn). However, no tin (Sn) content was detected in these objects by P-EDXRF analysis. In fact, analyzed metal objects from Başur Höyük excavations do not contain tin (Sn), either (Öztoprak 2019: 22-37).

P-EDXRF analysis results presented in Table 1 and in figure 7 show that the element represented with the highest percentage in all metal artifacts is Cu; that is, the main element that these artifacts are made of copper. The object with the highest ratio of Cu (96.71%) is the pin with Inv. No. 06, and even the copper content in the object with the lowest ratio of Cu (Inv. No. 01) is still as high as 91.60%. The statistical mean of the copper content in all analyzed objects is 93.49% (Table 1).

The element with the second highest ratio detected in the objects analyzed by the P-EDXRF spectrometer is arsenic (As, see in Table 1 and Fig. 7). The highest (6.24%) arsenic (As) content is detected in the pin with Inv. No. 03, the lowest (0.92%) arsenic content is attested to in the pin with Inv. No. 06, and the statistical mean of arsenic content in the analyzed objects is 4.38%.

The third element found in relatively high ratios by P-EDXRF analysis is iron (Fe, see in Table 1 and Fig. 7). The highest iron (Fe) ratio (2.51%) is detected in the awl with Inv. No. 01, the lowest (0.43%) in the pin with Inv. No. 04, and the statistical mean of iron content in all analyzed objects is 1.06%.

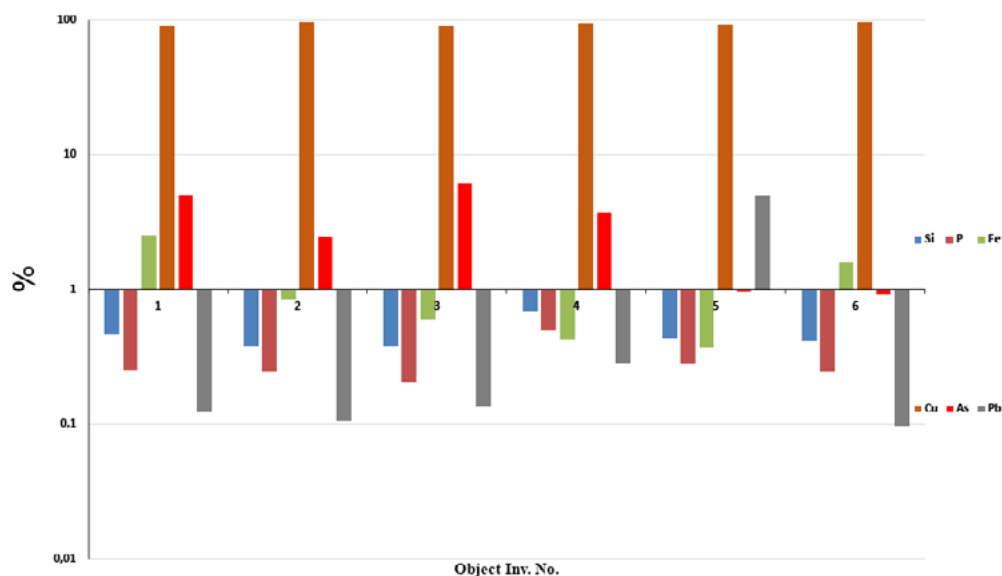

Figure 7. Elemental ratios (%) of Cu, Si, P, Fe, As, and Pb in the analyzed metal artifacts

The two ceramic vessels found at the grave site constitute the second group of objects analyzed in this study. P-EDXRF analyses were conducted on the red-colored and light-colored areas on the surfaces of the two vessels (Table 2). The objective of the analysis was to distinguish whether a special slip or a mineral pigment was added to the ceramic paste to attain the red color of the slip by comparing the plain and the red surface areas. However, there were no significant differences between the chemical compositions of the light-colored and red-colored areas. Analyses were conducted in Geochem and Alloy Plus modes, but neither showed the presence of an element that would act as a pigment in the slip. These analytical results corroborated the observation (see above) that the red surface color of the ceramic vessels is a result of the firing technique.

Sampled Object	Si	P	Fe	Cu	As	Pb
Inv. No. 01 (awl)	0.46	0.25	2.51	91.60	5.06	0.12
Inv. No. 02 (pin)	0.38	0.24	0.85	95.93	2.48	0.11
Inv. No. 03 (pin)	0.38	0.21	0.59	92.07	6.24	0.13
Inv. No. 04 (pin)	0.69	0.49	0.42	94.35	3.75	0.28
Inv. No. 05 (seal)	0.43	0.28	0.37	92.95	0.96	5.00
Inv. No. 06 (pin)	0.42	0.25	1.61	96.71	0.92	0.09

Table 1. Results of elemental composition analysis by P-EDXRF

Analysis Mode	Sample Number	Locus of Analysis	Mg	Al	Si	S	Ca	Fe
Geochem	S.2	exterior, calcified surface	3.23	5.90	17.35	3.52	13.77	6.55
Geochem	S.2	interior, red, plain surface	1.62	6.26	15.30	4.78	17.01	5.34
Geochem	S.2	exterior, red, plain surface	2.75	8.44	18.29	1.63	14.04	5.75
Geochem	S.1	exterior, red, decorated surface	1.61	6.55	13.06	6.20	14.96	4.87
Geochem	S.1	exterior, red, decorated surface	ND	4.45	8.59	7.91	15.31	4.65
Alloy Plus	S.1	exterior, red, decorated surface	ND	12.01	18.09	45.60	ND	21.22
Geochem	S.1	exterior, light-colored, decorated surface	2.36	4.09	10.63	7.20	16.23	5.88
Alloy Plus	S.1	exterior, light-colored, decorated surface	ND	10.91	22.26	45.10	ND	19.28

Table 2. Results of P-EDXRF analysis of the fabric and the painted surfaces of ceramic sherds (ND: Not Detected)

Conclusions

The location and the construction of the Açıkköy stone cist grave indicate that it was an extramural burial. While there are intramural stone cist graves at excavated settlement sites in the Tigris basin, there is also a strong tradition of extramural burials in south eastern Anatolia, as is once more exemplified by this recently discovered grave at Açıkköy. The Açıkköy stone cist grave is similar to the graves known from contemporaneous sites in the region in terms of construction method, structural form, and building materials. Grave finds consist of two ceramic vessels and four ornamental pins, one awl, and one cylinder seal made of copper-alloys. The two vessels were not deposited inside the grave but placed side-by-side outside the northwestern corner of the stone cist. These vessels may have been associated with the funerary feast and/or they may have been containing offerings. Leaving ceramic vessels for food offerings outside the grave seems to be a custom unique to Açıkköy amongst known sites in the Tigris basin.

Metal awls, ornamental pins and seals similar in raw material and typological form to the metal awls, pins and seals found in the Açıkköy tomb are known from the archaeological records of the Tigris basin and neighboring regions. Results of archaeometric analyses on these metal objects have shown that they were made of copper (Cu), represented in very high ratios, alloyed with arsenic (As). Unfortunately, due to the disturbed state of the grave, the original positions of these objects and their usage inside the grave could not be determined. It is possible, however, to evaluate the functions of the objects interred in the Açıkköy grave in the light of similar finds from sites in the Tigris basin and neighboring regions. Accordingly, the awl must have been used as a perforator for organic materials like leather; the ornamental pins would have been used as accessories for garments or for hair, and the seal with the animal-shaped handle may be regarded as a pendant or an item of personal significance rather than an administrative tool. In fact, the lack of other seals in the context strengthens this view regarding the personal significance of this object.

As a result of long-distance trade relations, the influence of the Uruk culture of southern Mesopotamia began to spread to neighboring regions in the mid-4th millennium BC. This cultural interaction is observable in the archaeological record of Elazığ-Malatya region and along the Tigris River in northern Iraq and the upper Tigris basin in Türkiye. After the dissolution of this trade system in the late 4th millennium BC, societies were restructured, and local cultures gained prominence in neighboring regions. This new social system that began to emerge in the early 3rd millennium BC led to the rise of a new local elite class, and inter-regional relations with neighboring cultures became important again, as it was the case in the mid-4th millennium BC (Sağlamtimur 2017, 7). The Early Ninevite 5 ceramics, the Jemdet Nasr style cylinder-seal, the awl and the ornamental pin types found at the Açıkköy stone cist grave, as well as the raw materials utilized in their production corroborate with evidence from other sites, which indicates that communities

inhabiting the upper Tigris River basin were in contact with neighboring regions, while maintaining their local character.

Considering that the Açıkköy stone cist grave contains the interment of a single individual only, the wealth and abundance of the grave gifts and grave offerings appear striking, and especially the presence of the seal indicates that the grave finds are associated with the high status of the individual rather than being the remnants of a funerary rite. These observations strongly suggest that the grave must have belonged to a local individual of elite status. While the high social status of the deceased is unquestionable, it is not possible to know whether they belonged to a political, military, or religious elite. Finally, in the light of comparable grave structures and grave finds from the region and neighboring regions, as discussed above, the Açıkköy stone cist grave can be dated to Early Bronze Age I (3200-3000 BC).

Acknowledgements

We thank Abdülğani TARKAN, Director of Mardin Museum, and Archaeologist Süleyman BAYAR, Assistant Director of Mardin Museum, for granting us permission to study, analyze, and publish the material culture remains unearthed by the salvage excavations they have conducted at Açıkköy, and we thank all museum staff for their kind assistance during our research at the museum. We also extend our gratitude to Prof. Ayşe Tuba ÖKSE and Prof. Gülriz KOZBE for sharing with us their expert opinion and suggestions about the evaluated ceramics, Burhan GÜLKAN for illustrating the finds discussed in this study, and Dr. Gökçe Bike YAZICIOĞLU for providing editorial assistance with the English translation and proofreading of this article.

Bibliography

Akçay, A. 2005

Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi. Gazi University, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

Algaze, G., Breuninger, R., Lightfoot, C., Rosenberg, M. 1991

The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons. *Anatolica* XVII: 175-240.

Alkım, U. B. 1962

Tilmen Höyük Çalışmaları (1958-1960). *Belleten* XXVI: 447-715.

Atalay, İ., Mortan, K. 2003

Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Ay, E. 1993

Mardin Bölgesi Zergan Çayı ve Çevresi Arkeolojik Değerlendirilmesi. Hacettepe University, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

- 1999

Yukarı Habur Bölgesi İki Cırcıp Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması. Hacettepe University, Department of Archeology (Unpublished Ph.D. diss.), Ankara.

Ay, E., Ay, A., Tarhan, M. Ç. 2013

Müslüman-tepe Kazıları 2005-2008. *Ilsu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: 273-302.

Batıhan, M. 2014

Başur Höyük Eski Tunç Çağı Mezarları ve Buluntuları. Ankara Üniversitesi, Social Sciences Institute, Department of Archeology, (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

Behm-Blancke, M. R. 1985

Hassek Höyük. Vorläufiger Bericht über die Grabungen in den Jahren 1981-1983. *Istanbul Mitteilungen* 34: 31-417.

Bolt, D. G., Green., A. 2003

The Burial of Dead. *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninevite 5 Chronology, Economy, Society* (Subartu, Band 9). E. Rova, H. Weiss (eds.), Brepols Publishers: 519-547.

Calderone, L., Weiss, H. 2003

The End of the Ninevite 5 Period at Tell Leilan. *Subartu* IX: 193-220.

Çambel, H., Braidwood, R. 1980

Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Dede, M. G. 2014

Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na Ait Silindir ve Damga Mühürler. Ankara University, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

Di Nocera, M. G. 2013

Organization of Production and Social Role of Metallurgy in the Prehistoric Sequence of Arslantepe (Turkey). *ORIGINI* 35: 111-142.

Ellis, R. S. 1983

The Gritille Project. *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 117-123.

Ensert, H. K. 1995

Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları. Ankara University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Ph.D. diss.), Ankara.

Erkanal, A., Erkanal, H. 1989

Archaeologischer Überblick über die Provinz Mardin. *Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, K. Emre, B., Hrouda, M. Mellink, N. Özgüç (eds), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 129-135.

Erkanal, H. 1991

1989 Gırnavaç Kazıları. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 277-293.

Genç, B., MacGinnis, J. 2022

A text of Shalmaneser I from Üçtepe and the Location of Şinamu. *Anatolian Studies* 72: 79-95.

Hauptmann, H. 2003

Lidar Höyük. *Arkeo Atlas* 2: 61.

Karadoğan, S., Özgen, N. 2006

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretimin Niteliği, Değişimi ve Dağılımının CBS Ortamında Analizi. 4. *Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri (13-16 Eylül)*: 1-9.

Klein, H. 1990

Untersuchung zur Typologie bronzzeitlicher Nadeln in Mesopotamien und Syrien. Schriften zur Vorderasiatischen Archäologie Herausgegeben von Winfried Orthmann Band 4. Saarbrücker Druckerei und Verlag, Saarbrücken.

Kodaş, E. 2022

Mardin İli Derik, Mazıdağı ve Savur İlçeleri 2020 Yılı Yüze Araştırması Tarihöncesi Dönem Buluntuları: İlk Gözlemler. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 7(2): 99-117.

Kozbe, G., Güngör, A. 2022

Mardin İli Kültür Envanteri Artuklu-Ömerli Cilt 1. Lasera Reklam Ajansı, Konya.

Köroğlu, K. 1998

Üçtepe I-Yeni Kazı ve Yüze Bulguları Işığında Diyarbakır-Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Laneri, N. 2007

Burial Practices at Titriş Höyük: An Interpretation. *Journal of Near Eastern Studies* 66(4): 241-266.

Mallowan, M. E. L. 1936

The Excavations at Tall Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region, 1934-35. *Iraq* 3, 1-86.

Mısır, A. 1992

1990 Yılı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı. 2. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*: 201-209.

Moller, E. 1992

Ancient Near Eastern Seals in a Danish Collection. Museum Tusulanum Press, Copenhagen.

Ökse, T., A., Atay, E., Eroğlu, M., Tan, Y. 2009

İlisu Barajı İnşaat Sahasına Rastlayan Dicle Vadisinin Tunç ve Demir Çağları'ndaki Yerleşim Sistemleri ve Kültür Tarihi. *TÜBA-AR* 12: 25-48.

Özgüç, T. 1948

Ön Tarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Öztoprak, H. 2019

Siirt Başur Höyük Kazısında Ele Geçen Bazı Metal Eserlerin Arkeometrik Karakterizasyonu.” Master's thesis, Batman University.

Palumbi, G. 2008

The Red and Black Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millenium BC. Studi di Preistoria Orientale (SPO) Volume 2. Rome.

Rodenberg, J. J. 1981

Hayaz Höyük Kazısının İlk Sonuçları. *III. Kazı Sonuçları Toplantısı: 93-94.*

Rothman, M. S., Fuensanta, J. G. 2003

The Archaeology of the Early Bronze I and II Periods in Southeastern Turkey and North Syria. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen (eds), *From Villages to Cities: Early Villages in the Near East. Studies Presented to Ufuk Esin.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Rova, E. 1988

Distribution and Chronology of Nineveh 5 Pottery and Its Culture. Contributi e Materiali di Archeologia Orientale 2, Rome.

Sagona, A., Zimansky, P. 2009

Ancient Turkey. Routledge, New York.

Sağlamtimur, H. 2017

Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağ I Mezarları Ön Rapor. *Arkeoloji Dergisi XXII: 1-14.*

Sağlamtimur, H., Massimino G. M. M. 2018

Wealth Sacrifice and Legitimacy: The Case of the Early Bronze Age Başur Höyük Cemetery (South-eastern Turkey. *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Volume 1*, B. Horejs, C. Schwall, V. Müller, M. Luciani, M. Ritter, M. Giudetti, R. B. Salisbury, F. H. Mayer, and T. Bürge (eds.), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 329-342.

Sağlamtimur, H., Batıhan, M., Aydoğan, İ. 2019

Başur Höyük & Arslantepe: The Role of Metal Wealth in Funerary Customs at the Beginning of the Early Bronze Age. *I. International Archaeology Symposium Proceedings 4-6 Ekim 2018 / 4-6 October 2018*, N. Durak, M. Frangipane (eds.), İnönü University Press, Malatya: 203-215.

Sertok, K., Ergeç, R. 1999

A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near the Birecik Dam, Southeastern Turkey. Preliminary Report (1997-98). *Anatolica XXV: 87-107.*

Sertok, K., Kulakoğlu, F. 2002

Şaraga Höyük 1999-2000 Kazıları Sonuçları. *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı: 107-122.*

Sözer, A. N. 1967

Güneydoğu Anadolu'nun Zirai Coğrafyası. Atatürk University, Erzurum.

Stein, G. J., Boden, K., Edens, C., Edens, P. J., Keith, K., McMahon, A., Özbal, H. 1997

Excavation at Hacinebi Turkey-1996: Preliminary Report. *Anatolica XIII: 111-170.*

Şenyurt, Y. S. 2002

İlisu-Barajı Aşağı Salat Kazısı. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı 2: 445-453.*

Teissier, B. 1984

Ancient Near Eastern Cylinder Seals from the Marcopoli Collection. University of California Press, Berkeley.

Tekin, H. 2018

Madeni Eser Tipolojisi. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Uhri, A. 2010

Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri. Sakin Kitap, İstanbul.

Uysal, B. 1998

Girnavaz Kazılarının Işığı Altında Anadolu'da Ninive V Seramiği. Hacettepe University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Ph.D. diss.), Ankara.

Woolley, C. L., Barnett, R. D. 1952

Carchemish Part III: The Excavations in the Inner Town. The British Museum, London.

Yılmaz, C. 2024

Çayönü Tepesi İlk Tunç Çağ Çanak Çömleği. Çanakkale Onsekiz Mart University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Çanakkale.

Yılmaz, D. 2003

MÖ III. Binde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ölü Gömme Adetleri. Ankara University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

- 2006

Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği. *Anadolu/Anatolia* 31: 57-69.

Bileç Höyük Kurtarma Kazısından Bir Grup Siyah Ağız Kenarlı (*Black Topped*) Çanak ve Arkeometrik Analizleri

*A Group of Black Topped Bowls Recovered from the Salvage Excavation at
Bileç Höyük and Their Archaeometric Analysis*

**K. Serdar GİRGİNER - Çağıl İSTANBULLUOĞLU-KAYA -
Nergis KILINÇ-MİRDALI - Özlem OYMAN-GİRGİNER***

DOI: 10.58488/collan.1557275

Anahtar Kelimeler: Bileç Höyük, Geç Kalkolitik, Eski Tunç Çağı, İçi Siyah - Dışı Devetüyü Renkli Mallar, Siyah Ağız Kenarlı Çanak-Çömlekler, Arkeometrik Analizler.

Bu yazı Kayseri ve Adana illeri yüzey araştırmaları sırasında 2005 yılında keşfedilen, ancak çok hızlı bir şekilde yok edilmiş bir yerleşim olan Bileç Höyük'te ele geçen ve literatürde Black Topped olarak adlandırılan içi siyah - dışı devetüyü renkli çanak çömleklerin arkeolojik ve arkeometrik araştırma ve analizlerini içermektedir. Bileç Höyük'te yapılan kazılarda bimsli ana toprak üzerindeki ilk yerleşimin Geç Kalkolitik (GKÇ) - Eski Tunç Çağı I (ETÇ)'na ait olduğu tespit edilmiş, açığa çıkarılan maden işleme atölyesindeki veriler ise Orta Anadolu Arkeolojisi ve Antik Metallürjisine çok önemli katkılar sunmuştur.

Keywords: Bileç Höyük, Late Chalcolithic, Early Bronze Age, Black Inside and Buff Outside Colour Pottery, Black-Topped, Archaeometric Analyses.

This paper presents the archaeological and archaeometric research and analysis of the black inside and buff outside colored pottery, called Black Topped in the literature, recovered from Bileç Höyük, a settlement discovered in 2005 during the surveys in Kayseri and Adana provinces, but destroyed very quickly. The excavations at Bileç Höyük revealed that the first settlement on the pumice soil belongs to the Late Chalcolithic (LCA) - Early Bronze Age I (EBA), and the data from the metalworking workshops unearthed made important contributions to Central Anatolian Archaeology and Ancient Metallurgy.

Hakeme Gönderilme: 02.10.2024 Tarihi: Kabul Tarihi: 02.12.2024

Bu makale K. Serdar Girginer'in danışmanlığında Arkeolog Çağıl İstanbulluoğlu tarafından Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeometri Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan *Kayseri-Develi Bileç Höyük Kazısından Ele Geçen Bir Grup İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömlek ve Arkeometrik Analizleri* konulu Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* K. Serdar Girginer, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Balcalı Kampusu, Sarıçam/Adana, TÜRKİYE
kserdar.girginer@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8688-5641

Çağıl İstanbulluoğlu-Kaya, (M.A.), Kizzuwatna Araştırmaları Projesi, Tatarlı Höyük Kazıları ve Bilimsel Araştırmalar Kompleksi (ÇÜ-BAK), Mustafabeyli Mahallesi Ceyhan/Adana, TÜRKİYE
cagilist@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-3913-7616

Nergis Kılınç Mirdal, Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Balcalı Kampusu, Sarıçam/Adana, TÜRKİYE. nkilinc@cu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0581-5914
Özlem OYMAN-GİRGİNER, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Balcalı Kampusu, Sarıçam/Adana, TÜRKİYE.
arinna55@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0589-2592

Giriş

Bileç Höyük, Kayseri'nin güneyinde yer alan Develi (Bagadania / Everek) (Bkz. Süme 2008: 1; Tunçel 1994: 86; Kiepert 1911; Gabriel 1980: 111) ilçesindedir (Fig. 1).

Höyük ilçenin kuzeyinde yer alan volkanik Erciyes Dağı'nın (*Argaios*) (Bkz. Baydur 1994: 73 vd.; Hakman 2015: 170 vd.) yaklaşık 20 km güneyinde, su kaynakları açısından son derece zengin bir bölgede bulunmaktadır (Fig. 2 a). Erciyes Dağı, güneyde bulunan tektonik bir çöküntü olan Develi (=Yeşilhisar) Ovası ile birlikte ilçenin çevresini iklim, ulaşım, iktisadi yapı vb. çoğu alanda etkileyen fiziki yapıyı oluşturmaktadır (Girginer 2003: 232).

Höyük (Ahmetağa Tepesi), merkez ilçeye bağlı Güneyaşağı (Aygözme) mahallesinin 1.7 km güneybatısındaki Dolap/Bileç Bağları mevkiinde, Develi ilçe merkezinin yaklaşık 5.5 km güneybatısındadır. Tahrip edilmeden önce yassı bir forma sahip olduğu bilinen Bileç Höyük'ün kuzeyi ise Yazı Bağları olarak bilinmektedir.

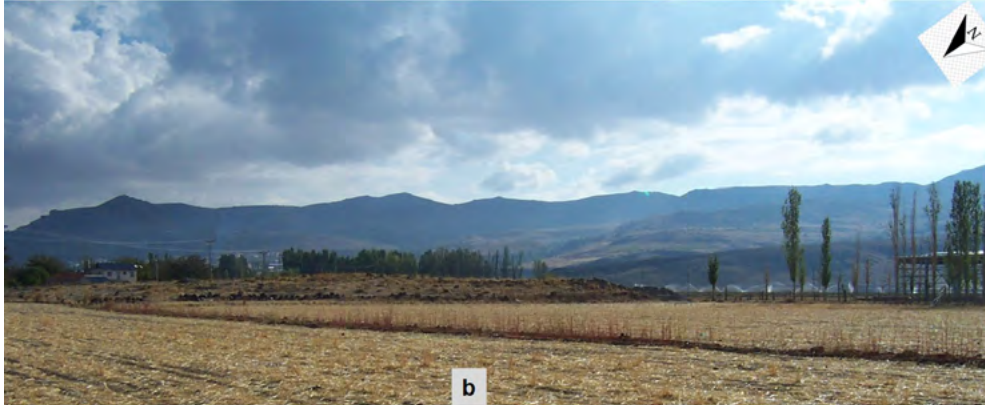
Develi ilçesinde yakın tarihlerde çalışmaların 1990 yılında S. Omura tarafından gerçekleştirilen (Omura 1992: 541 vd.) *Orta Anadolu Yüzey Araştırmaları* ile başladığını görmekteyiz. 1998 yılında *Orta Anadolu Höyükleri* konulu projesiyle S. Güneri (Güneri 2005:

Figür 1. Kizzuwatna Araştırmaları Projesi kapsamında kurtarma kazısı yapılan Bileç Höyük'ün ve metinde geçen yerleşimlerin konumları (Haz. M. Galip Tuncer).

Figür 2a. Bileç Höyük K-N 23 sur açmalarından kuzeyde Erciyes Dağı, 05.06.2007 (Kizzuwatna Araştırmaları Projesi: Bileç Höyük Kurtarma Kazısı©); **b.** Kayseri-Develi Yüzey Araştırmaları sırasında 24.09.2005 tarihinde tespit edilen Bileç Höyük'ten o tarihlerde karşılaşılan arkeolojik dolgular, kuzeybatıdan. Arkada ise Develi Dağı; (Girginer – Oyman-Girginer 2024, Figür 1).

49) Şahmelik Höyüğü ziyaret etmiştir. K. S. Girginer (Girginer 2003: 231 vd; Girginer 2007: 182 vd; Girginer vd. 2008: 239) tarafından 2002 yılında başlayan *Kizzuwatna Araştırmaları Projesi* kapsamında Adana ve Kayseri illeri yüzey araştırmalarının 2005 yılındaki üçüncü etabında Develi sınırları içinde ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır (Fig. 2 b). 2007 yılında Bileç Höyük kurtarma kazısı, Kayseri Müzesi'nin başkanlığı ve Doç. Dr. K. Serdar Girginer'in bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında F. Kulakoğlu ve R. Kontani (Kontani vd. 2014: 95; Kulakoğlu vd. 2010: 305; Kulakoğlu vd. 2011: 409 vd; Kontani vd. 2012: 15 vd.) tarafından başlatılan *Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi (KAYAP)* gibi çalışmalar ilçedeki araştırmaların bir kısmını oluşturmaktadır.

Develi-Yahyalı karayolunun yaklaşık 300 m batısında yer alan Bileç Höyük, bahsi geçen araştırma projemizin 2005 yılındaki Kayseri-Develi yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (Girginer 2007: 184; Girginer vd. 2008: 240; Ayrıca bkz. Girginer 2003: 231). Arazisi, özel mülkiyete aittir. Höyükteki ilk tahribat, İlçe Belediyesi tarafından damlatma filtre ve çökeltme havuzlarından oluşan atık su arıtma tesisinin inşası (Bkz. Yıldız 2007: 132, Res. 3.6 a-b) ve ilçenin moloz atık yeri olarak kullanılmasıyla başlamış, sonraki yıllarda arazinin özel sektöre satışını takiben yaklaşık beş yıllık (2001-2006) bir süreçle höyüğün nasıl yok edildiği izlenebilmiştir. Eğer höyük tahrip edilmemiş olsaydı en az 250 m çapında olması muhtemeldi.

Yaklaşık üç ay süren kurtarma kazısı sırasında 18 açmada kazı yapılmış (Fig. 3), bunun

Bileç Höyük Mimari Vaziyet Planı

	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
F																
G																
H																
I																
J																
K																
L																
M																
N																
O																
P																
R																
S																
T																

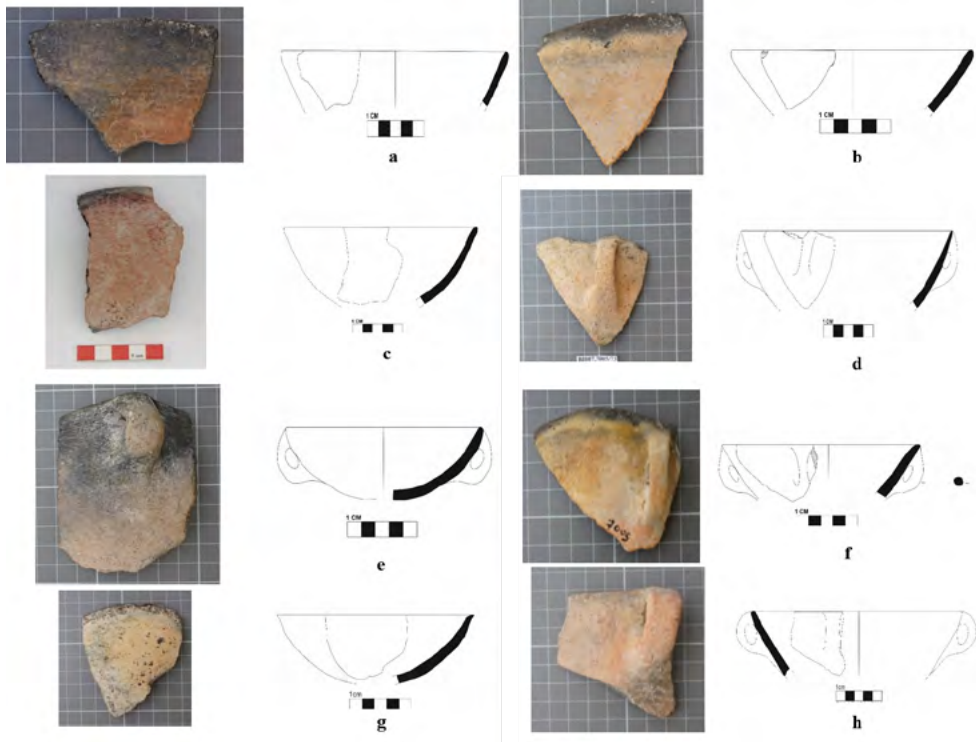
Figür 3. 2007 yılı Bileç Höyük Vaziyet Planı.

yanı sıra arazi sahipleri tarafından höyük toprağının taşındığı alanlarda toprak eleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bileç Höyük’de yapılan tüm bu çalışmalar, ana toprak (bims) üzerindeki ilk yerleşimin Geç Kalkolitik Çağ – Eski Tunç Çağı’na (GKÇ-ETÇ) geçiş dönemi olduğunu göstermiştir¹. Ancak kazı sırasında tabakasız olarak ele geçen buluntularla höyükte ETÇ II-III, Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Dönem seramikleri ile tanımlanan Orta ve Geç Tunç Çağı’nın varlığı ortaya konulmuştur.

Anadolu’da İçi Siyah - Dışı Deve Tüyü Renkli Çanak-Çömlekler ve *Black Topped* Türü Kaplar

İçi siyah - dışı kırmızı/devetüyü ya da içi kırmızı dışı siyah renkli çanak çömlekler, Orta Anadolu’da yaygın görülen bir mal grubudur. El yapımı olan bu grup kapların iç yüzeyleri düzgünce düzeltilmiş ve parlak perdahlıdır. Bu grup içerisinde yer alan iç yüzeyi tamamen siyah olan ve çoğu zaman bu siyahlığın ağız kenarına taşıdığı kaplar *Black Topped* olarak da isimlendirilmektedir. Tüm Batı, Orta ve Doğu Anadolu’da Orta Kalkolitik Dönem’den ETÇ’nin sonlarına kadar yayılımının takip edildiği belirtilen bu kapların (tanımlamalar için bkz. von der Osten 1937: 52; French 1967; Seeher 1987; Efe 1988: 7; Sarı 2007: 647; Ayrıca bkz. Dengiz 2019: 16; İnceman 2018; Tuna 2017), özellikle de kaselerin form ve

¹ Bu dönemin tanımlanması ve kronolojisiyle ilgili sorunlar için bkz. Bertram, İlgezdi-Bertram 2021.

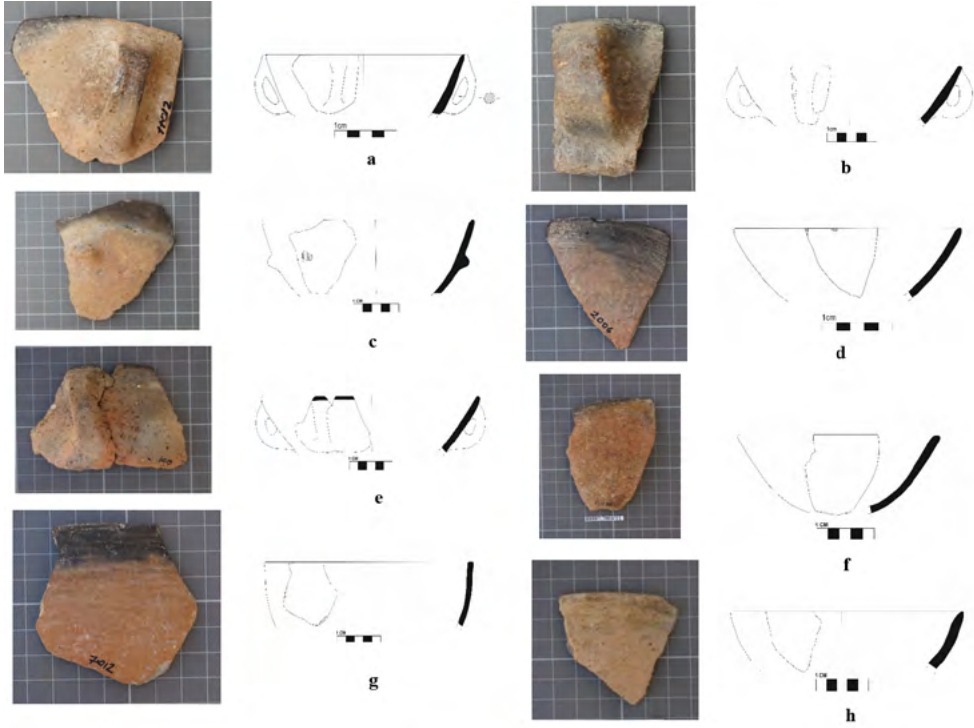

Figür 4. Tip 1 grubu çanaklar

gelişmelerinin de farklı olduğu ileri sürülmektedir (Sarı 2007).

Hamurları iri taneli taşçık, bitkisel katkı, iç ve dış yüzeyleri astarlı, perdeli olan bu çanak çömleklere Orta Anadolu ve kuzeyindeki ETÇ yerleşimlerinden Maşathöyük (Emre 1979: 9, Şek. 36), Alacahöyük, Ahlatlıbel, Dündertepe II. tabaka, Tekeköy II. tabaka, Kavak-Kaledoruğu, İkiztepe I. ve II. tabakalar, Karaoğlan 5. tabaka, Etiyokuşu, Pazarlı, Bitik ve Yozgat-Çengeltepe’de rastlanmaktadır (Genç 2019: 6822; Genç 2020: 115; Ayrıca bkz. Koşay 1934: 20; Koşay 1938: 97; Koşay 1941: 2; Koşay 1951: 40-41; Özgüç 1943: 403, 410, 415; Kökten *vd.* 1945: 370-371, 386; Alkım *vd.* 1988: 33; Bilgi 1984: 74; Arık 1944: 353; Arık 1948: Vb-c; Kansu 1940: 7; Ünal 1966: 124; Ortmann 1963; Bunların Ankara Bölgesi yerleşimlerinde karakteristik tür olmalarıyla ilgili ise bkz. Yılmaz 2009: 142). Bu tip kapların MÖ II. Binyılın başlarında çark yapımı kaplarla birlikte azalarak kullanılmaya devam ettiği belirtilmektedir (Genç 2019: 6823; Genç 2020: 115; Ayrıca bkz. Alkım *vd.* 1988: 109).

GKÇ’da yine hemen hemen tüm Batı ve Orta Anadolu’da yayılım alanı gösteren siyah ağız kenarlı kaselerin, özellikle Çadır Höyük (Steadmann *vd.* 2008, Fig. 15a; Ayrıca bkz. Steadman *vd.* 2007: 385 *vd.*) Orman Fidanlığı (Ay 1998: 37), Yazır Höyük ve İkiztepe kazıları sonuçlarına göre, İç Batı Anadolu’dan Orta Karadeniz bölgesine kadar olan alanda çok sayıda ortak özellikle, bu kapların ayrı bir grup olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Sarı 2007: 647; Efe 2001: 25, 55).

Figür 5. *Tip 1 grubu çanaklar*

Bahsedilen çanak çömler literatürde farklı isimlerle de adlandırılmaktadır. Çamlıbel Tarlası kazılarında GKÇ'ya tarihlenen bu kaplara *black-rimmed bowls* tanımlaması yapılmış, tamamının taşçık katkılı hamura sahip oldukları belirtilmiştir (Schoop 2015: 59). Alişar'da *Black-topped* kaseler GKÇ-ETÇ I'de görülmektedir (Ekmen 2021: 81 vd; Ayrıca bkz. von der Osten 1937: 52, 54, 152, Fig. 68: 5-6, Pl. 1.5; Dengiz 2019: 47, 94). Göltepe'de (*Black Topped Ware*) hamurları ince taşçık, kum katkılı ve siyah veya kahverengi olup ilk kez ETÇ Ib'de (3a tabakası) görüldükleri, ETÇ II'de de devam ettikleri, en yakın benzerlerinin ise Demircihöyük, Küllüoba ve Alişar'da ele geçtikleri bildirilmiştir (Hacı 2016: 95; ayrıca bkz. Efe 1988: 7, 25; Ay 1998: 36; Efe, Ay 2000: 8-10; von der Osten 1937: 52, Fig. 68: 4-5, Pl. 1.5). Bu malzemenin Demircihöyük'de ETÇ I'in başından itibaren karakteristik olarak görüldüğü ve *Black-Topped* olarak adlandırıldığı, basit profilli oldukları, taşçık katkılı ve ilmek kulplara sahip olmalarının dışında Küllüoba'da da yine *Black-Topped* olarak tanımlandıkları ve ETÇ I'de özellikle kâselerin yerel üretim oldukları ve az sayıda ele geçtikleri, ayrıca Aizanoi/Çavdarhisar ETÇ I ve Erken ETÇ II'de az sayıda buldukları belirtilmektedir (Sarı 2012: 145-147, 163). ETÇ II'de Demircihöyük'te bu türde kâseler (Sarı 2012: 165) ile French'in (French 1967: 60) İç Kuzeybatı Anadolu'da Yenişehir *black-topped* malı olarak adlandırdığı tipteki sığ kâseler Demircihöyük K-L tabakalarından itibaren görülmeye başlayan gelişmiş tiplerdir (Sarı 2012: 168; Efe 1988: 81).

1962 yılında Kayseri, Sivas, Malatya, Maraş ve Adana'nın kuzeyinde (Tufanbeyli) yapılmış olan yüzey araştırmasında ETÇ ortalarına tarihlenmiş olan Elbistan Karahöyük,

Figür 6. Tip 1 grubu çanaklar

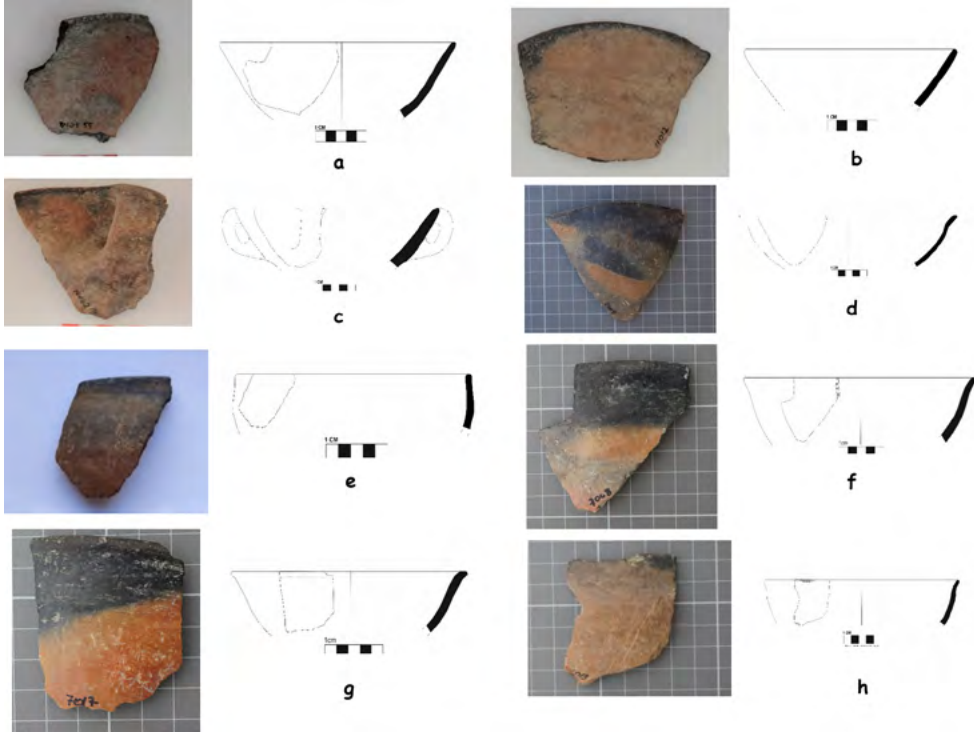
Til Höyük ve araştırmada ziyaret edilen diğer höyükler ile ETÇ II-III'e verilmiş olan Yalak Höyük gibi yerleşimlerde bulunan *black-topped cups*'dan bahsedilmiştir (Brown 1967: 133, 145-146, Fig.12).

İnönü Mağarası kazılarında Kalkolitik Çağdan (V. tabaka) itibaren görülmeye başlanan ve MÖ III. Binyılın ikinci yarısında (IV. tabaka) az ele geçmiş olan *Black-topped* derin çanaklar koyu gri hamurlu, hamuruna kum, kireç ve taşçık katkılı olan mallardan oluşmaktadır (Ekmen 2021: 90). Bu çanak tipinin Doğu Anadolu'da Karaz kültürü içinde ETÇ I-II'de de yaygın olarak görüldüklerinden bahsedilmektedir (Ekmen 2021: 90; ayrıca bkz. Palumbi 2012: 261 vd.).

Bu tür kaplar Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Kastamonu-Kınık kazısından da ele geçmiş ve *1C Grubu kaplar* olarak tanımlanmıştır (Genç 2019: 6822; 2020: 115).

Black topped türü kaplara Bileç Höyük çevresinde de rastlanmaktadır. Develi ilçesinde bulunan Hazarşah, Bünyan ilçesinde bulunan Karapınar, Oruçoğlu ve Şahmelik ile Sarız ilçesinde bulunan Yalak höyüklerinde de bu çanak çömlükler görülmektedir. Brown, bu kapları ETÇ'na tarihlemektedir (Brown 1967; ayrıca bkz. Çalışkan-Akgül 2013: 173).

Ayrıca tarafımızdan yürütülen 2004 yılı Sarız ilçesi yüzey araştırmasında Tavla Höyük ve Yalak Höyük'te de bu kaplardan ele geçmiştir. Bu çanak çömlükler GKÇ sonu ETÇ başına tarihlenmiştir (Girginer vd. 2006: 293 vd.).

Figür 7. Tip 1 (a-e) ve Tip 1a (f-h) grubu çanaklar

Bileç Höyük Kurtarma Kazısından Elde Edilen İçi Siyah - Dışı Deve Tüyü Renkli Çanak-Çömlekler ve Benzerleri

Bu yazıya konu olan *Black Topped* çanak parçaları Bileç Höyük'te K 9 ve L 9-10 açmaları başta olmak üzere diğer açmalardaki kontekstlerden ele geçmiştir. K 9 ve L 9-10 açmaları aynı zamanda höyüğün bir madenci yerleşmesi olduğunu ortaya koyan mimari ve buluntularla karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen alanlarda çok sayıda pota, cüruf, maden kalıbı, taş çekiçler ele geçmiş olup erken Anadolu madenciliği için önemli katkılar sağlamıştır (Girginer, Oyman-Girginer 2024). Yerleşimde aynı zamanda Karaz kültürü ile ilişkili andiron parçaları ve ocak ayakları da ele geçmiştir.

Bu araştırmada, Bileç Höyük'ten ele geçen çanak çömleklerin içinden derlenen 53 parça incelenmiştir (Bkz. İstanbulluoğlu 2023: 16, Çizelge 3.1). Bu grup çanak çömleğin en belirleyici özelliklerinden biri iç yüzeylerinin siyah, dış yüzeylerinin ise devetüyünden sarımsı kahverengi, kırmızımsı veya kırmızının tonlarındaki renklerde olması, ikincisi de belli bir grup kabın iç kısmında görülen siyah rengin kabın dış yüzeyinde ağız kenarının hemen altında sona ermesi ya da ağızdan gövdeye taşarak devam etmesidir. Çalışmada incelenen tüm parçaların içi siyah perdahlıyken bunlardan 23 tanesinin dış kısmında da perdah uygulamasına rastlanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen çanak çömlek parçaları, başlangıçta hamur özelliklerine

Figür 8. Tip 1a (a-c); Tip 2 (d-h) grubu çanaklar

göre mika katkılı (iki parça), taşçık katkılı (45 parça) ve iri taşçık katkılı (altı parça) mallar olarak üç gruba ayrılmış ve her hamur grubundan örnekler seçilerek arkeometrik analizlerin uygulanacağı parçalar belirlenmiştir (Bkz. İstanbulluoğlu 2023: 17, Çizelge 3.2) (Çizelge 1).

Bu çanak çömlek parçaları formlarına göre, çanak (Tip 1) (Fig. 4-7), derin çanak (kâse) (tip 2) (Fig. 8-10) ve tabak (tip 3) (Fig. 10) olarak ayrılmaktadır. Ayrıca çanak ve derin çanak form gruplarında S profilli çanak (tip 1a) (Fig. 7-8) ve S profilli derin çanak (form 2a) (Fig. 10) formları da alt grupları oluşturmaktadır (Çizelge 2).

Bileç Höyük'te de tanımlanan black topped türü çanaklarla ilgili 2019 yılında tamamlanan bir lisansüstü tez çalışmasında, bu kapların ilk kez GKÇ'da ortaya çıkmaya başladıkları, özellikle Batı Anadolu için önemli bir kap grubu oldukları belirtilmiştir. Söz konusu çalışmada Bileç Höyük kazısından içi siyah - dışı devetüyü renkli olan çanak çömlek repertuarından dokuz adet kap parçası da incelenmiştir. Bunlar dışa açılan kenarlı kâse, basit profilli kâse ve küresel gövdeli kase form gruplarına dahil edilmiştir. Bu çalışmada bahsedilen formların tüm ETÇ boyunca görülmeye devam ettiği, basit profilli kase formunun ise Orta Anadolu'da sadece Bileç Höyük'te bulunduğu ifade edilmiştir (Dengiz 2019: 16, Lev. 33, Res. 8).

Fig. 4. b, d, f, Fig. 5. e, Fig. 8. d-e, Fig. 9. a, c ve Fig. 10. d 'de görülen parçaların dış yüzeyleri perdahsız olup, turuncumsu devetüyü renge sahiplerdir. Benzer tipte kaplara

Figür 9. Tip 2 Grubu Çanaklar

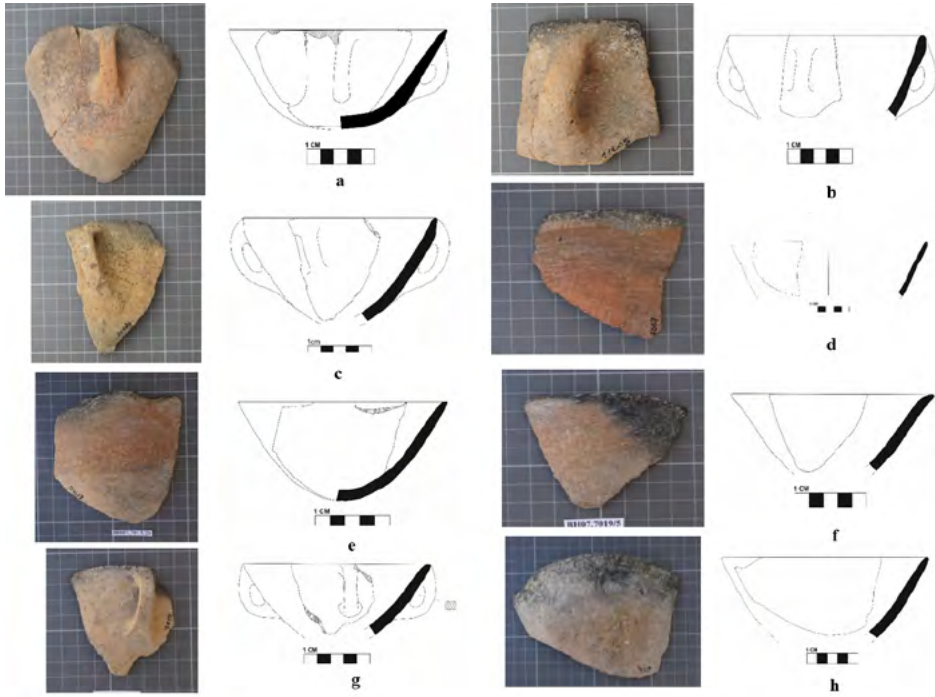
Kalkolitik Çağ'da Çamlıbel Tarlası'nda rastlanmaktadır.

Fig. 4 a, Fig. 5. g, Fig. 7. d, f-g, Fig. 8. c, h'de görülen çanaklar ise ETÇ I ve II'ye tarihlenen Demircihöyük, Koçumbeli, Bahçeşisar, Selekarı ve Aşağı Kartal yerleşimlerinden ele geçen seramiklere benzerdir (Dengiz 2019). Dışları turuncumsudur ve perdahlıdır. İçteki siyahlık ise ağız kısmından gövdenin bir kısmına doğru inmektedir.

Tip 1 grubuna dahil edilen basit ağızlı çanak (Fig. 4-7) formlarının en yakın benzerleri ETÇ II'ye tarihlenen Aharköy ve Yenişehir, ETÇ'ye tarihlenen Halkavun, ETÇ I-II'ye tarihlenen Küllüoba (Dengiz 2019: Lev. 1-3), GKÇ'a tarihlenen Alişar (Orthmann 1963: Taf. 3, 2/01), Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 39, 11/04) ve Erikli Mevkii'nde (Yalçın, Yalçın 2019: Fig. 5) karşımıza çıkmaktadır.

Tip 2 grubu basit ağızlı çanaklar (Fig. 9-10), kase olarak da tanımlayabileceğimiz daha derin çanak formlarından oluşur. Benzerleri, Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 39 11/01-02), Alişar (von der Osten 1937: Fig. 60/2107; Orthmann 1963: Taf. 3/2/01), Karaoğlan (Brown 1967: Fig. 12/103), Erikli Mevkii, Çamlıbel Tarlası'nda görülmüştür. Bu yerleşimlerden Karaoğlan ETÇ'na (Brown 1967), diğer yerleşimler Kalkolitik Çağ'a tarihlenmiştir.

Bu iki grup Tip 1 a (Fig. 8) ve Tip 2 a (Fig. 10) şeklinde iki alt gruba daha ayrılabilir. Bunlar çanak ve kâselerin S profilli tiplerinden oluşmaktadır. Bunların benzerlerine Pazaryeri I (Dengiz 2019: Lev. 21/5), Demircihöyük (Dengiz 2019: Lev. 22/4), Göltepe'de (Yener 2021: Fig. 53/P3) rastlanmaktadır. Tip 3 tek bir örnek ile temsil edilmektedir (Fig.

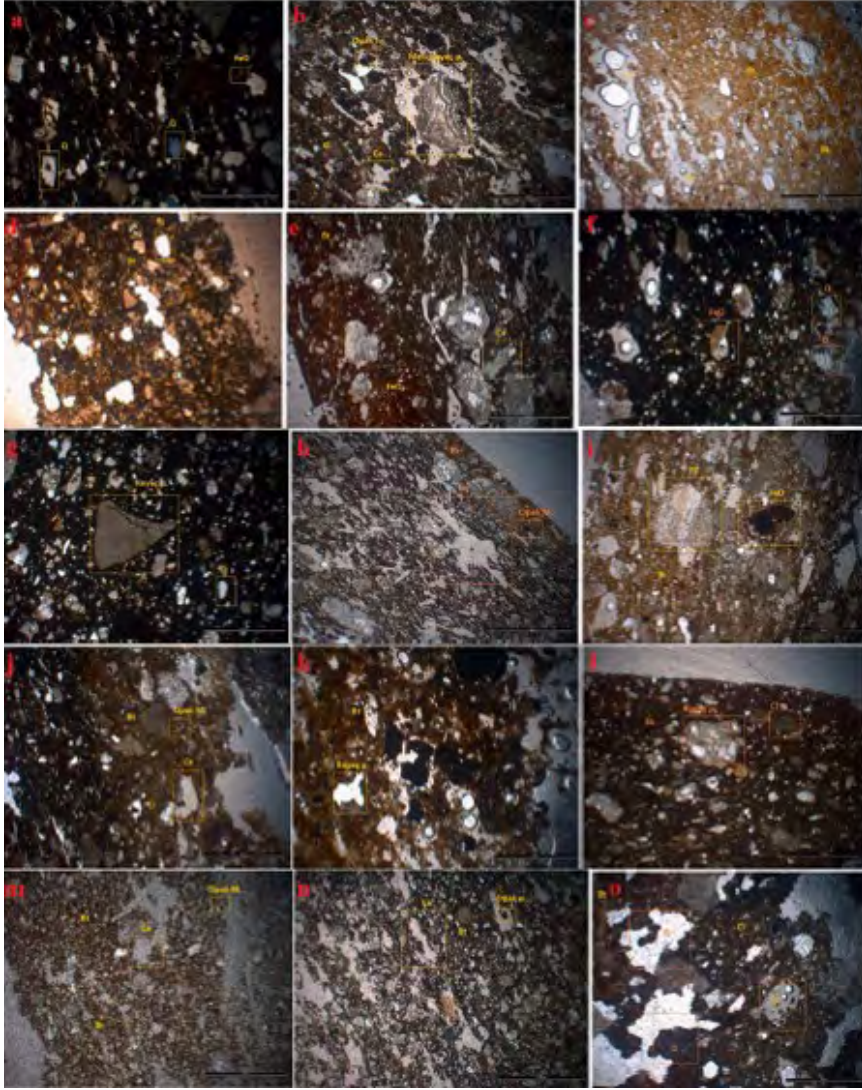
Figür 10. Tip 2 (a); Tip 2a (b,e); Tip 3 (d) grubu çanaklar

10.d). Oldukça yayvan olan tabak, Üyücek ve Hüsümler örnekleri ile (Dengiz 2019: Lev 5/5-6) benzerdir.

Fig. 8. h'de görülen küçük bir kulpa sahip kase Arslantepe (Palumbi 2003: Fig.12/1), Elbistan-Karahöyük ve Emirilyas Höyük'te de (Brown 1967: Fig 12/109-110) tespit edilmiştir. Bunun dışında Fig. 10. a'daki örneğimizin ağız kenarında tutamak görülmektedir. Bunun benzeri Halkavun'da bulunmaktadır (Dengiz 2019: Lev 3/3). İncelediğimiz örneklerin çoğu dışa eğik ağızlılardan oluşmaktadır. Fig. 4. e, g, Fig. 5. g, Fig. 7. e, f, h, Fig. 10. b'de görülenler daha küresel gövdelidir. Bunların benzerini Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 39/11/02-05), Küllüoba (Sarı 2007: Res. 1/1-2-9), Alishar (von der Osten 1937: Fig. 167/1073-1611) ve Çıradere'de (Orthmann 1963: Taf. 92 33/07-08) izleyebiliriz.

Bileç Höyük'de çalışılan bu formların bazıları kulplarıyla birlikte korunmuştur. Kulplar, ağızdan başlayıp gövdeye inen dikey şerit kulp şeklindedir. Alishar (von der Osten 1937: Fig. 69/2108, Orthmann 196: Taf. 3/2/03), Göltepe (Yener 2021: Fig. 53/P1.38-P84), Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 43/11/37-40) yerleşimlerinde bu tip kulplu çanak örneklerine rastlanmaktadır.

Eskişehir ili, Yeşilova İlçesi'nin kuzeydoğusundaki Yazır Höyük, her ne kadar Orta Anadolu'nun dışında değerlendirilse de buradan ele geçen buluntular Orta Anadolu ile ilişkilidir (Orthmann 1963). Yazır Höyük'ten ele geçen içi siyah- dışı devetüyü renginde ve siyah ağız kenarlı kâselerin ETÇ'de yoğun olarak karşımıza çıkan *black topped* kâselerle benzemediği görülmektedir. Bu kâselerin yüzeyleri kırmızı-kahverengi tonlarında değil,

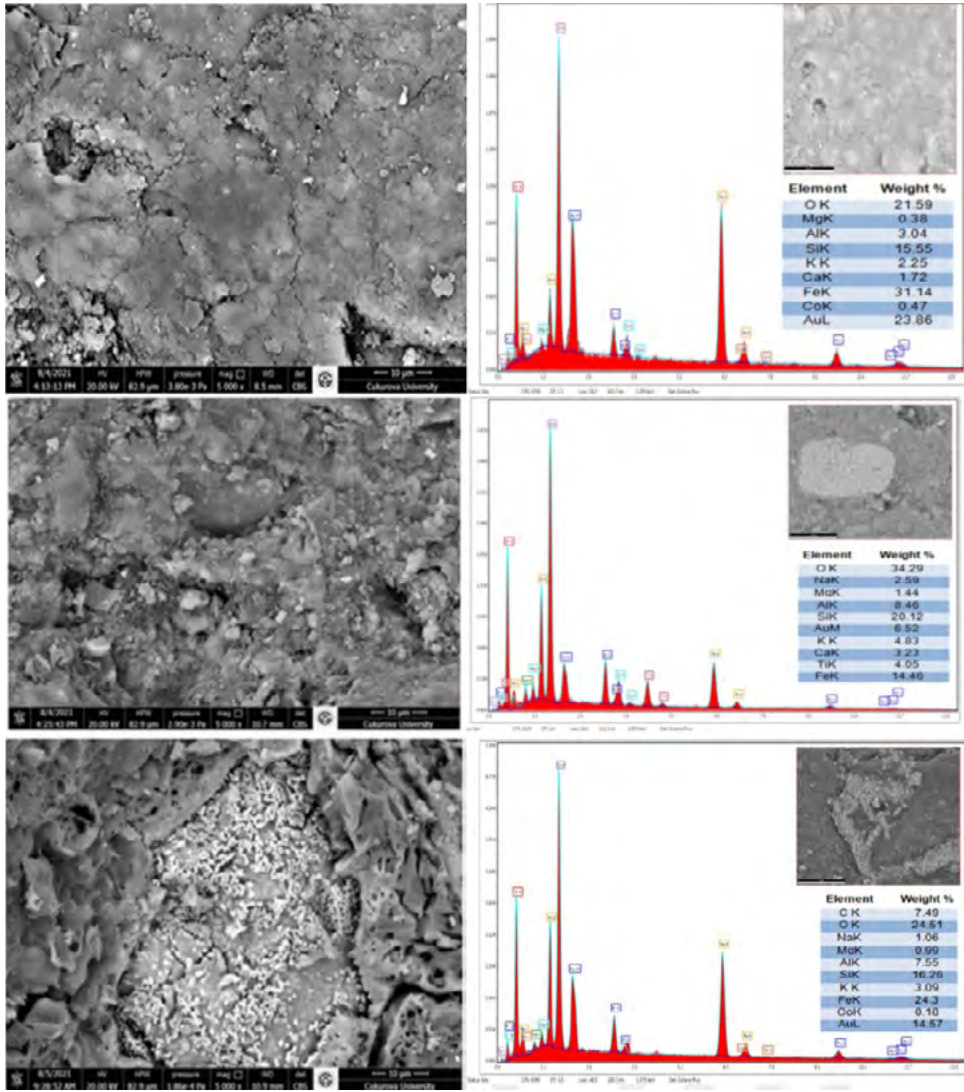
Figür 11. *İçi Siyah-Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin petrografik Analizi: a. CI-1, b. CI-2, c. CI-3, d. CI-4, e. CI-5, f. CI-6, g. CI-7, h. CI-8, i. CI-9, j. CI-10, k. CI-11, l. CI-12, m. CI-13, n. CI-14, o. CI-15.*

Fig. 4. a, Fig. 5. b, Fig. 6. h, Fig. 8. g'de olduğu gibi grimsi bir renkte karşımıza çıkmaktadır. T. Efe, Orman Fidanlığı VII. evresindeki çanak çömleğe benzettiği bu kâseleri GKÇ'a tarihlerken (Efe 1996), Orthmann ise ETÇ I'e tarihlendirmiştir (Orthmann 1963).

Örneklerde de görüldüğü gibi, birbirinden farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde karşılaştığımız bu çanak çömlek grubu, Anadolu'da da GKÇ'dan itibaren karşımıza çıkmaktadır. ETÇ'nda ise Orta Anadolu ve İç Batı Anadolu'nun karakteristik çanak çömlek gruplarından birisi olmuştur.

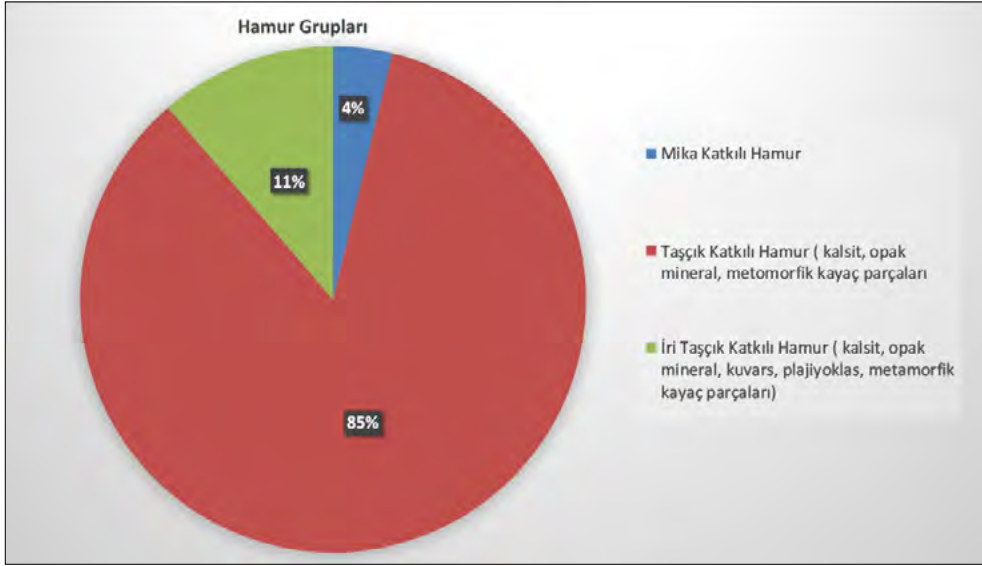
Son yıllarda GK 3-4'te Arslantepe VII ve GK 5'te ise VIA tabakasında siyah/kırmızı çanak çömleğin Karaz seramiği ile olan bağlantısının yanı sıra Orta Anadolu GK çanak

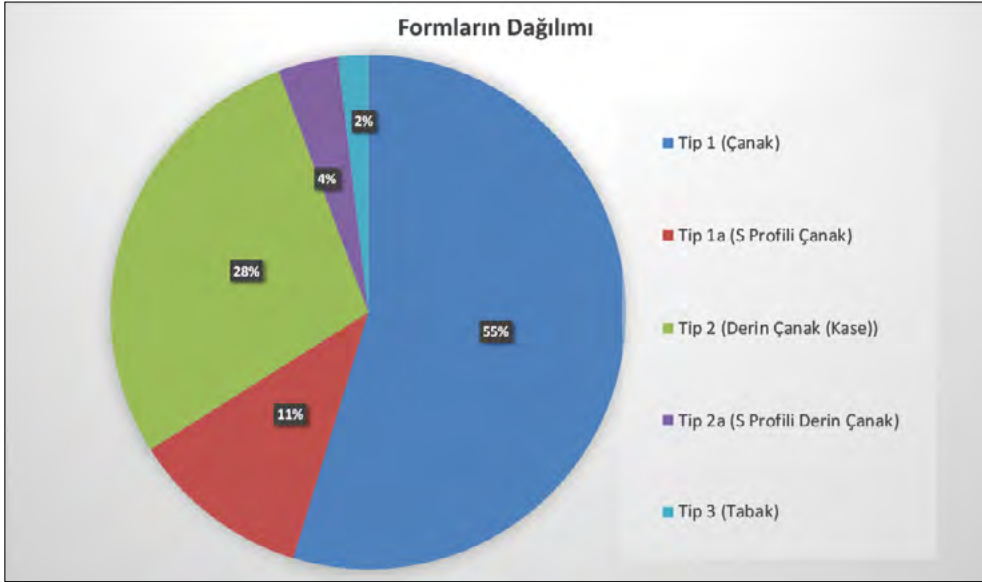

Figür 12. İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömlerinin SEM-EDS Analizi (5000X): a. CI-3, b. CI-5, c. CI-8.

çömleri ile olan benzerliğine yeniden dikkat çekilmektedir (Yalçın 2020: 178; Bkz. Çalışkan-Akgül 2013.) Sivas bölgesi ile güneyindeki Kızılırmak havzası, Elbistan Ovası *Red Black-Burnished Ware* (RBBW) geleneğinin en uzak bölgeleri olarak belirtildikten sonra Elbistan Ovası ve Kayseri bölgesinde, özellikle tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında da (Sarız'da Kemer Höyük, Yeşilkent/Yalak Höyük ve Tavla Höyük) Kayseri'nin doğusunda GKÇ'a tarihlenen perdahlı, iç yüzeyleri siyah, dışı kıvılcık kahve renkli çanak çömlerinin bulunduğu dikkat çekilmiştir (Çalışkan-Akgül 2013: 173; Ayrıca bkz. Girginer vd. 2006: 294-295).

Çizelge 1. Bileş Höyük içi siyah - dışı devetüyü çanak çömlek grubunun hamur dağılımı

Çizelge 2. Çalışmada incelenen çanak çömleklerin formlarına göre dağılımı.

Katalog No	LEJANT	Arkeometrik Numune Kodu	SEM/EDX	İNCE KESİT/ Optik Mikroskop	XRF	XRD
Fig. 4.a	BH07.6019/3	CI 1	+	+	-	-
Fig. 5.e	BH07.6019/85	CI 2	+	+	+	+
Fig. 5.f	BH07.7004/11	CI 3	+	+	+	+
Fig. 5.d	BH07.2006/3	CI 4	+	+	+	+
Fig. 9.d	BH07.7007/1	CI 5	+	+	-	-
Fig. 7.d	BH07.7008/65	CI 6	+	+	-	-
Fig. 5.g	BH07.7012/42	CI 7	+	+	-	-
Fig. 8.a	BH07.7012/44	CI 8	+	+	-	-
Fig. 9.e	BH07.7013/20	CI 9	+	+	+	+
Fig. 9.f	BH07.7019/5	CI 10	+	+	-	-
Fig. 9.g	BH07.7019/12	CI 11	+	+	-	-
Fig. 8.b	BH07.7021/8	CI 12	+	+	-	-
Fig. 10 b	BH07.8062/15	CI 13	+	+	+	+
Fig. 9.i	BH07.9019/1	CI 14	+	+	+	+
Fig. 5.h	BH07.15001/26	CI 15	+	+	+	+

Çizelge 3. Arkeometrik analizleri yapılan çanak çömlek parçaları.

Bileç Höyük *Black Topped* Çanakların Arkeometrik Analizleri

Bu çalışmada seramik mikromorfolojisi açısından *Black Topped* grubu çanaklardan 53 parça seçilmiştir. Bunların üretim teknolojilerini ve tekniğini tespit etmek amacıyla belirlenen 15 parça örneğe Enerji Dağılımlı X-Işını analizörlü Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM-EDS) ve Optik Mikroskop (OM); yedi parça örneğe X-Işını Floresans (XRF) ve X-Işını Difraksiyon (XRD) analizi uygulanmıştır (Bkz. Çizelge 3).

Arkeolojik olarak incelenen 15 adet çanak çömlek parçasını karakterize edebilmek amacıyla analizler yapılmış ve çıkan sonuçlar birbirleri ile kıyaslanarak değerlendirilmiştir. Çanak çömlek parçalarının kimyasal kompozisyonlarının belirlenerek, bileşimlerindeki farklılıkların veya benzerliklerin ortaya çıkarılabilmesi için Rigaku marka ZSX Primus model X- Işını Floresans Spektroskopisi (XRF) cihazı kullanılmıştır.

XRF analizi için öğütülerek toz haline getirilen numuneler platin kroze içerisinde $\text{Li}_2\text{B}_4\text{O}_7$ ile eritilerek cam tabletler hazırlanmıştır. Çalışılan örneklerin kütle yüzdesi SQX hesaplama programı kullanılarak hesaplanmış ve sonuçlar % olarak raporlanmıştır.

15 adet çanak-çömlek parçasının ince kesitleri hazırlanarak Olympus marka SC50 model *Optik Mikroskop* (OM) ile petrografik açıdan incelenmiştir. CellSens Entry yazılım programı ile çanak çömlek parçalarının dijital görüntüleri kaydedilmiştir. Yedi adet örneğin mineralojik analizi PANalytical marka Empyrean Model XRD cihazı ile saptanmıştır.

Örnek Kodu	Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	K ₂ O	CaO	TiO ₂	MnO	Fe ₂ O ₃	Cr ₂ O ₃	A.Z
CI-2	2.15	1.54	17.0	62.9	0.50	0.07	2.58	4.21	0.64	0.12	5.82	-	2.54
CI-3	0.86	1.95	17.7	60.9	0.61	0.04	3.95	0.95	0.97	0.13	7.27	0.047	4.65
CI-4	2.68	1.53	16.8	62.2	0.26	0.06	3.11	3.39	0.73	0.07	5.04	-	4.15
CI-9	2.43	1.51	18.3	63.0	0.35	0.05	2.43	2.78	0.79	0.07	4.99	-	3.39
CI-13	2.27	1.61	17.3	61.9	0.27	-	2.70	3.13	0.79	0.07	5.39	-	4.58
CI-14	2.71	1.79	17.4	62.1	0.36	0.04	2.04	4.34	0.91	0.09	5.64	-	2.64
CI-15	2.33	1.67	17.2	62.6	0.37	0.10	2.57	4.16	0.69	0.08	5.68	-	2.55

Çizelge 4. Kayseri Bileç Höyük İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin kimyasal analizi (XRF) ve 1000 °C'de Ateş Zayıyatı (A.Z) değerleri (% ağı.).

Toz haline getirilen örneklerin analizi $\lambda=1,5405$ dalga boyunda, Cu-K α -ışını kaynağı ile $2\theta=5-90^\circ$ açı aralığında $0,0001^\circ/\text{dk}$ hızla, 45 kV voltaj ve 40 mA akım kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çanak çömlek parçalarına ait fazlar HighScore plus yazılımı ile tespit edilmiştir. Mikroyapısal ve mikrokimyasal analizler (SEM-EDS) FEI marka ve Quanta 650 Field Emission model cihaz ile 15 adet örnek için gerçekleştirilmiştir. Çanak çömlek parçaları yüzey iletkenliği sağlamak için altın (Au) ile kaplanmıştır. Görüntüler BSE (back scatter) modunda 20 kV hızlandırma voltajı ile 5000x büyütmede kırık yüzeylerden elde edilmiştir. Görüntüler üzerinden belirlenen alanların mikrokimyasal analizleri SEM'e bağlı Bruker Axe enerji dağılımlı X ışını spektrometresi (EDS) ile elde edilmiştir.

Burada incelenen 15 adet çanak-çömlek parçasından CI-2-3, 4, 9, 13-15 kodlu yedi adet örnek (XRF) cihazı ile analiz edilerek, kimyasal bileşimleri belirlenerek Çizelge 4'te sunulmuştur. Bu çizelgeden CI-3 kodlu örneğin XRF analizi yapılan diğer örneklerle kıyaslandığında CaO miktarının çok düşük (%0,95), Fe₂O₃ (%7,27), ve K₂O miktarının (%3,95) yüksek olduğu görülmektedir. Bu değerler CI-3 kodlu çanak çömleğin üretimi sırasında özlü hammadde olarak illitik karakterli kilin kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu örnek Cr₂O₃ (%0,047) içermesi ile XRF analizi yapılan diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bu örneğin farklı bölgelerine uygulanan EDS analizinde Altın (Au), Kobalt (Co) ve Zirkon (Zr) elementlerine de rastlanmıştır.

Ateş zayıyatının ısının yükselmesi ile birlikte bünyeden uzaklaşan karbonatlı kayaçlar, su, organik madde gibi değişken parametrelerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Optik mikroskopta incelenen sonuçlar Fig. 11 ve Çizelge 5'da verilmiştir. CI-3, 13-14 kodlu örneklerin diğer örneklerle kıyaslandığında matriksin ince taneli olduğu, ancak içerisinde yer yer heterojen dağılımlı temper/özsüz malzemeler içerdiği görülmektedir.

CI-1-2, 4-12, 15 kodlu örneklerin tane şekli ve boyutu açısından heterojen dağılımlı olduğu görülmüştür. İri taneler, plastikliği yüksek olan çamurdan üretilen çanak çömleklerin daha çabuk kurumasını sağlar ve fırınlama sırasında hızlı sıcaklık değişimlerine karşı bünyenin ısıl şok direncini artırarak ürünün çatlamasını önler (Bkz. Santacreu 2014).

Örnek Kodu	Mineraller
CI-1	Demiroksit, Kuvars
CI-2	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral, Klorit, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-3	Kalsit, Biyotit
CI-4	Biyotit, Kuvars
CI-5	Kalsit, Biyotit, Demir Oksit
CI-6	Demiroksit, Kuvars
CI-7	Kuvars, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-8	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral
CI-9	Biyotit, Demir Oksit, Plajiyoklas
CI-10	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral, Klorit,
CI-11	Biyotit, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-12	Biyotit, Klorit, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-13	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral
CI-14	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral
CI-15	Kalsit, Biyotit, Klorit

Çizelge 5. *Kayseri Bileç Höyük İçki Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin Petrografik Analizi*

Bu nedenle ateşe dayanıklı günlük kullanım kaplarının üretimi için iri tanelerin tercih edilmiş olduğu düşünülmektedir. CI-3, 13-14 kodlu örnekler ise daha ince taneli, matriks içerisinde heterojen dağılımlı temper/özsüz hammaddelerden üretilmiştir. CI-1, 6-7 kodlu örnekler hariç, bütün çanak çömlek buluntularında biyotit mineraline rastlanmıştır. Biyotit mika türlerinden biridir ve demir içeriği açısından zengin bir mineraldir (Garrison 2016). Örneklerin ince kesitlerinden optik mikroskop ile yapılan incelemede CI-1, 4, 6-7, 9, 11-12 kodlu örneklerde kalsit mineraline rastlanmamıştır.

Çanak çömleklerin yüzeylerindeki renk heterojenliği, pişirimin farklı türde hava sirkülasyonu ve heterojen ısı dağılımının olduğunu kanıtlamaktadır. Buluntuların hem gözle, hem de optik mikroskop ile incelenmesi ile tamamının karışık fırın atmosferinde (oksitleyici ve redüktif) fırımlandığı görülmektedir. Kapların fırınlama alanında ters çevrilerek pişirildiği, pişirim sırasında kap iç yüzeylerinin redüksiyona uğratıldığı, dış yüzeylerinin ise oksijene maruz kaldığı tahmin edilmektedir. Bu sayede karbon partiküllerinin fırınlama sırasında ürünlerin açık gözeneklerine dolarak, hem renginin siyah-gri olmasını, hem de daha geçirimsiz ürün elde edilmesini sağlamaktadır (Bkz. Rice 1987; Garrison 2016). Böylece çanak çömleği üreten ustanın ürüne sıvı geçirmezlik özelliği kazandırması ile hem teknolojik bilgi birikimi, hem de ürüne dekoratif özellik sağlaması ile sanatsal yaklaşımı da anlaşılmaktadır.

Black topped seramiklerin üretimine dair literatürde farklı teoriler bulunmaktadır. Bunlardan biri *black topped* seramiklerin iki aşamalı üretim sürecinden geçirilerek elde edildiği teorisini ortaya koymaktadır (Krş. Hendricks *vd.* 2000: 171 *vd.*). Lucas'a göre

Örnek kodu	Albit (NaAlSi ₃ O ₈)	Kuvars (SiO ₂)	Diyopsit (CaMgSi ₂ O ₆)	Anortit (2Ca ₂ Al ₂ SiO ₈)	Kalsit (CaCO ₃)	Biyotit K(Mg,Fe) ₃ AlSi ₃ O ₁₀ (F,OH) ₂	Sanidin (3KAlSi ₃ O ₈)
CI-2	X	X	X	X			
CI-3		X		X	X		
CI-4	X	X	X		X	X	
CI-9		X	X	X			
CI-13		X		X		X	X
CI-14	X	X	X		X	X	
CI-15	X	X	X	X	X		

Çizelge 6. Kayseri Bileç Höyük'ten ele geçen İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin mineralojik analizi.

ürün sıcakken fırından çıkarılmakta ve ağız aşağıya doğru bir talaş veya yağ tabakası üzerine yerleştirilerek pişirilmektedir. Böylece ürün, dumana boğularak redüksiyona uğrar (Lucas 1932: 94 vd.).

Bu çalışma kapsamında *black topped* seramiklerin üretim yöntemine dair teori geliştirmek adına deneysel arkeoloji çalışmalarımız kapsamında ilk pişirimi 900°C sıcaklıkta yapılmış seramik kapların iç ve ağız kısımları bitkisel/hayvansal yağlar ile yağlanmıştı. Ardından açık alana kazılan çukurda kapların taban kısımları toprak içerisinde kalacak şekilde gömülerek kaplara talaş ile redüksiyon uygulanmış ve *black topped* olarak adlandırılan seramik üretiminin deneysel olarak yapılabilirliği kanıtlanmıştır.

Çizelge 6'de görülen Kayseri Bileç Höyük İçi Siyah - Dışı Devetüyü ya da *Black Topped* olarak tanımlanan çanaklarının mineralojik analizi X-Işınları Difraktometresi (XRD) ile elde edilmiştir. Çanak parçalarının mineralojik analizi için yapılan XRD analiz sonuçlarından CI-13 arkeolojik kodlu örneğin sanidin (3KAlSi₃O₈) ve anortit (2Ca₂Al₂SiO₈) fazlarını içerdiği görülmektedir. Cultrone vd. (2001)'e göre Anortit 900°C'de illit ve kalsitin reaksiyonu sonucu oluşur. Sanidin, 800°C-1000°C sıcaklık aralığında illit/muskovit mineralinin kuvars ile reaksiyonu sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda yüksek sıcaklıkta hem sanidin, hem anortit fazı birlikte bulunabilir. Dolayısı ile CI-13 kodlu örneğin 900°C-1000°C sıcaklık aralığında fırınlandığı düşünülmektedir. Bu örneğe ait XRD analizinde kalsit tespit edilememiştir. Optik mikroskop incelemesinde örnekte gömü şartlarında su ile birlikte gözeneklere yerleşen ikincil kalsite (CaCO₃) rastlanmıştır.

Dolomit (CaMg(CO₃)₂), 700°C-800°C sıcaklıkta Ca²⁺ ve Mg²⁺ katyonlarına ayrışır ve kil minerallerinden ayrılmış silika veya kuvars ile reaksiyona girerek 900°C-1000°C sıcaklıklarda diyopsite (CaMgSi₂O₆) dönüşür. Diyopsit 800°C'de çok düşük konsantrasyonlarda görülür (Cultrone vd. 2001; Trindade vd. 2009). CI-3 ve 13 arkeolojik kodlu çanak çömlek parçaları dışındaki örnekler diyopsit içermektedir. Diyopsit ve/veya anortit fazı içeren örneklerin, optik mikroskop ile yapılan incelemelerinde kalsit içerdiği de gözlenmiştir. Kalsitin bozunumu yaklaşık 650°C sıcaklıkta başlamakla birlikte, kalsit tanelerinin

iri olması, örnek kalınlığının fazla olması ya da düzensiz fırın rejiminden kaynaklı olarak ayrışma daha az gerçekleşeceğinden kalsitin bozunma sıcaklığı 900 °C'nin üzerine çıkabilir. Bu nedenle örneklerin fırınlama sıcaklığının en az 900 °C olduğu tahmin edilmektedir.

Fig. 12, seçilen bazı örneklerin SEM-EDS analizini ile elde edilen mikroyapısal ve mikrokimyasal analizini göstermektedir. İncelenen örneklerin tamamı heterojen dağılımlı temper malzemelerden oluşmaktadır ve SEM-EDS analizi, incelenen çanak çömlek parçalarının sadece kısıtlı bir alanından elde edilmiş verileri içermektedir.

Çanak çömlek parçalarına uygulanan ve Fig. 12'te verilen SEM-EDS analizi sonuçları değerlendirildiğinde, vitrifikasyon düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Örneklerin fırınlama sıcaklığına bağlı olarak gelişen vitrifikasyon düzeyi, fırında kalma süresi, ısıtma hızı, parçaların cidar kalınlığı, hammaddelerin türü ve tane boyutu gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bileç Höyük artık tamamen tesviye edilerek tümüyle yok olmuş bir höyüktür. Burada yaptığımız üç aylık kurtarma kazısı ile höyük bilimsel literatüre kazandırılabilmiştir. Yapışmanın izin verdiği alanlarda açmalar açılabilmiş ve bu çalışmalarda Bileç Höyüğe ilk yerleşimin bimsli ana toprak üzerine GKÇ-ETÇ I'de gerçekleştiği görülmüştür. Bu dönem, tüm Orta Anadolu'da kültürel bir değişikliğin olmadığı, uzun yıllardır araştırmacılar tarafından tartışılan bir dönemdir. Bileç Höyük'teki kısa süreli kazılar Orta Anadolu'da bu dönemin tanımlanması ve özelliklerinin anlaşılmasında önemli katkılar sunmaktadır.

Anadolu'da içi siyah - dışı kırmızı/devetüyü tonlarında ve/veya siyah ağız kenarlı (*Black Topped*) çanak çömlek grubu, MÖ IV. binyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış, özellikle ETÇ'da Orta Anadolu ve İç Kuzeybatı Anadolu'nun karakteristik çanak çömlek gruplarından birisi olmuştur. Orta Anadolu Bölgesi'nin GKÇ ve ETÇ I yerleşimlerini incelediğimizde, bu mal grubunun bölgede yaygın olduğunu görülmektedir. Alishar, Büyük Güllücek, Çamlıbel Tarlası, Çadır Höyük, Çıradere, Orman Fidanlığı ve Göltepe yerleşimlerinde bu mal grubuna ait kapların GKÇ'a ait oldukları belirtilirken, Alcahöyük, Demircihöyük, Küllüoba, Kültepe yerleşimlerinde ETÇ I ve II'ye tarihlendirilmektedir. Göltepe'de ise benzer örnekler uzun bir süreçte kullanılmıştır. Bileç Höyük'de yapılan kısa süreli kazılarda bulunan ve bir kısmının konteks dışı ele geçtiği bu grup malları GKÇ-ETÇ I olarak tarihlendirebiliriz.

Bu çalışmayla aynı zamanda Bileç Höyük'de ele geçen *Black Topped* olarak tanımlanan mal grubuna ait çanaklardan bir kısmının arkeometrik yöntemlerle karakterize edilmesi de amaçlanmıştır. Kazıdan ele geçen çanak parçalarına yapılan kimyasal analiz sonuçlarına göre CI-3 kodlu örneğin (Fig. 5. f) üretiminde kullanılan hammaddenin diğerlerinden farklı olması dikkat çekicidir. CI-3, CI 13-14 kodlu (Fig. 9. i ve 10. b) örneklerin matriksinin sık dokulu ve ince taneli olması, bu örneklerin üretiminde kullanılan malzemenin eleme işleminden geçirilerek yapıldığını göstermektedir. Bütün analiz sonuçlarından CI-3

kodlu örnek hariç incelenen çanak çömleklerin aynı hammaddeler kullanılarak aynı bölgede üretildiği sonucuna varılabilir. CI 13-14 kodlu örneklerin ise aynı bölge ve aynı hammaddeden, ancak farklı atölyede üretilmiş olabileceği veya aynı atölyede günlük kullanım kabından farklı bir ürün için üretilmiş olabileceği de düşünülmektedir.

EDS analizlerine göre CI 1 (Fig. 4. a), CI 3-11 kodlu örneklerde yoğun miktarda altın (Au) elementi bulunmaktadır. Bu çalışmada anlatılan Bileç Höyük, yine Develi ilçesindeki Öksüt köyünde bulunan altın yatağına yaklaşık 12 km uzaklıkta bulunmaktadır. Öksüt, Develi Dağı volkanik kompleksinin Mio Pliyosen yaşlı volkanik ve volkaniklastik istiflerinin barındırdığı yüksek sülfidasyonlu bir epitermal altın yatağıdır (Aluç 2017; ayrıca bkz. Aluç *vd.* 2020). Bu durumda, Bileç Höyük'ten ele geçen bu çanak çömleklerin üretimi sırasında Öksüt civarından elde edilen hammaddeler kullanılarak üretilmiş olması düşüncesi akla gelmektedir.

Bileç Höyük'de ele geçen madencilik faaliyetlerine ilişkin buluntular, eritme ocakları mimarisi, potalar, hassas terazi kolu (*balance beams*), cürufur, kalıplar, taş çekiçler, andiron parçaları, kare biçimli ocak altlıkları ve dışı siyah parlak perdahlı, içi kırmızı bazı kap parçaları yerleşimde Kura-Aras etkisinin varlığını düşündürmektedir. M. Özdoğan, Anadolu'ya MÖ IV. binyılın başından itibaren MÖ III. binyılın başlarına kadar olan süreçte gerçekleşen Kura-Aras göçünün batı sınırının tanımlanmasının her zaman tartışmalı bir konu olduğunu belirtmektedir (Özdoğan 2023: 18). Anadolu'nun Transkafkasya ile olan ilişkilerine dair önemli bir veri *Red-Black Burnished Ware* (RBBW) türü kaplar ve bunların erken örnekleridir. Orta Anadolu'da GKÇ'da bu ilişkiler Çadır Höyük, metalürjik benzerlikler ise Çamlıbel Tarlası üzerinden kurulurken, sonrasında Alışar ve Alacahöyük'ten ele geçen verilerin bu ilişkiyi doğruladığı ifade edilmektedir (Çalışkan-Akgül 2013: ii-iv). Dolayısıyla Bileç Höyük *Black Topped* seramiklerin höyükteki diğer bulgularla beraber değerlendirildiğinde Transkafkasya kökenli bu kültürle ilişkili olabilecekleri önerilebilir. Ancak bu öneri bölgede bu dönemle ilgili yapılacak çalışmaların artması ile daha iyi tartışılacaktır.

Teşekkürler

Bu makaleye konu olan çalışma aynı zamanda Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin SYL-2020-12895 proje koduyla ve *Kayseri / Develi Bileç Höyük Kazısından Ele Geçen Bir Grup İçeri Siyah Dışı Devetüyü Çanak Çömlek ve Arkeometrik Analizleri* konulu Yüksek Lisans tez projesiyle desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı BAP Birimi'ne teşekkür ederiz.

Arkeometrik analizlerin yapılmasındaki desteklerinden dolayı Ç.Ü. Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Mustafa Akyıldız'a, çizim ve haritaların hazırlanmasındaki katkıları için Yüksek Lisans öğrencilerimiz Arş. Gör. Muaz Koçak ve Arkeolog M. Galip Tuncer'e teşekkür ederiz.

Katalog

Fig. 4

- a. BH07.6019/3; Buluntu Yeri: N-15 açması; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 3,8 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.111/2; Buluntu Yeri: N-23 açması; Ağız çapı: 17 cm; Yükseklik: 5,4 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: 10 YR 2/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- c. BH07.55/5; Buluntu Yeri: N-23 açması; Ağız çapı: 19 cm; Yükseklik: 9,3 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- d. BH07.7005/73; Buluntu Yeri: K-9 açması; Ağız çapı: 21 cm; Yükseklik: 7,2 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/6; İç Yüzey: GLEY 1 4/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- e. BH07.14016/1; Buluntu Yeri: K-23 açması; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 8,8 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- f. BH07.7005/47; Buluntu Yeri: K-9 açması; Ağız çapı: 16; Yükseklik: 4,9 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 7/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- g. BH07.12016/5; Buluntu Yeri: L-23 açması; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 7,7 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- h. BH07.12015/43; Buluntu Yeri: L-23 açması; Ağız çapı: 23 cm; Yükseklik: 6,5 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.

Fig. 5

- a. BH07.11012/8; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 4,5 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.11002/41; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 22 cm; Yükseklik: 6,4 cm; Cidar: 0,9 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/6; İç Yüzey: 2.5 YR 4/6; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- c. BH07.6005/7; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 23 cm; Yükseklik: 8.8 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- d. BH07.2006/3; Buluntu Yeri: K-20; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 5.8 cm; Cidar: 0.5 cm; Dış Yüzey: 5 Y 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur mika katkılı.
- e. BH07.6019/85; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 25 cm; Yükseklik: 6.9 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 6/8; İç Yüzey: 5 Y 3/1; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur İri taşçık katkılı.
- f. BH07.7004/11; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 17 cm; Yükseklik: 9 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.

- g. BH07.7012/42; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 2.4 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- h. BH07.15001/26; Buluntu Yeri: L-10; Ağız çapı: 2.2 cm; Yükseklik: 5.5 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.

Fig. 6

- a. BH07.3019/18; Buluntu Yeri: S-12/13; Ağız çapı: 1.3 cm; Yükseklik: 4.3 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: 10 YR 2/1; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- b. BH07.2006/4; Buluntu Yeri: K-20; Ağız çapı: Alınmadı; Yükseklik: 5.2 cm; Cidar: 0.4 cm; Dış Yüzey: 10 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- c. BH07.11003/13; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 1.6 cm; Yükseklik: 8.7 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 10 YR 7/4; İç Yüzey: 5 Y 4/1; Hamur: 10 YR 4/2; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur iri taşçık katkı.
- d. BH07.11018/20; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 2.4 cm; Yükseklik: 7.1 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur iri taşçık katkı.
- e. BH07.14015/1; Buluntu Yeri: K-23; Ağız çapı: 1.6 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: 7.5 YR 2.5/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur iri taşçık katkı.
- h. BH07.11010/37; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 1.3 cm; Yükseklik: 8.7 cm; Cidar: 0.5 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- e. BH07.14017/43; Buluntu Yeri: K-23; Ağız çapı: 2.0 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/10 Y; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- f. BH07.12013/7; Buluntu Yeri: L-23; Ağız çapı: 2.3 cm; Yükseklik: 7 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 6/8; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.

Fig. 7

- a. BH07.55; Buluntu Yeri: Yüzey; Ağız çapı: 2.3 cm; Yükseklik: 8.6 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- b. BH07.11012/13; Buluntu Yeri: J-20; Ağız çapı: 2.1 cm; Yükseklik: 6.7 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: 5.5 YR 2.5/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- c. BH07.10002/4; Buluntu Yeri: J-20; Ağız çapı: 2.5 cm; Yükseklik: 8.1 cm; Cidar: 1.4 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- d. BH07.7008/65; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 2.3 cm; Yükseklik: 8.6 cm ; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- e. BH07.11005/41; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 1.9 cm; Yükseklik: 4.8 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 4/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.

- f. BH07.7008/3; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 26 cm; Yükseklik: 7 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkı.
- g. BH07.7017/15; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 5.4 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: 10 YR 5/6; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkı.
- h. BH07.6013/16; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 26 cm; Yükseklik: 5.7 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 4/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkı.

Fig. 8

- a. BH07.7012/44; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 8.5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkı.
- b. BH07.7021/8; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 18 cm; Yükseklik: 7.5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: 10 YR 6/4; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkı.
- c. BH07.7008/5; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 24 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: 7.5 YR 5/6; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkı.
- d. BH07.18/2; Buluntu Yeri: N-23; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.7 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/6; İç Yüzey: 10 YR 4/2; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- e. BH07.11016/23; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 15 cm; Yükseklik: 8 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/3; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- f. BH07.6013/32; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 21 cm; Yükseklik: 5.1 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- g. BH07.11002/52; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 6.6 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 10 YR 5/2; İç Yüzey: 2.5 Y 3/1; Hamur: GLEY 1 4/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- h. BH07.7005/91; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: Alınamıyor; Yükseklik: 5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.

Fig. 9

- a. BH07.7004/20; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 13 cm; Yükseklik: 10.3 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- b. BH07.10017/52; Buluntu Yeri: J-20; Ağız çapı: 13 cm; Yükseklik: 5.9 cm; Cidar: 0.5 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- c. BH07.14017/45; Buluntu Yeri: K-23; Ağız çapı: 15 cm; Yükseklik: 9.5 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.
- d. BH07.7007/1; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 25 cm; Yükseklik: 7 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkı.

- e. BH07.7013/20; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 10.3 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: 2.5 Y 6/3; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- f. BH07.7019/5; Buluntu Yeri: K-9 ; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/3; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- g. BH07.7019/12; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.9 cm; Cidar: 0.8 cm ; Dış Yüzey: 10 YR 7/3; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N ; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur iri taşçık katkılı.
- h. BH07.7019/12; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.9 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 10 YR 7/3; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur iri taşçık katkılı.
- i. BH07.9019/1; Buluntu Yeri: M-23; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 9.1 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 10 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dış perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.

Fig. 10

- a. BH07.37/11; Buluntu Yeri: N-23; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 4.6 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N ; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.8062/15; Buluntu Yeri: O-13; Ağız çapı: 18 cm; Yükseklik: 9.4 cm; Cidar: 0.4 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N ; İç ve dış perdahlı; Form: Tip 2a; Hamur mika katkılı.
- c. BH07.11003/11; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 18 cm; Yükseklik: 9.5 cm; Cidar kalınlığı: 0.8 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: 2.5 Y 3/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur iri taşçık katkılı.
- d. BH07.3007/5; Buluntu Yeri: S-12/13; Ağız çapı: 27 cm; Yükseklik: 5.4 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/6; İç Yüzey: 10 YR 2/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 3; Hamur taşçık katkılı.
- e. BH07.7006/60; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 22 cm; Yükseklik: 10.1 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2a; Hamur iri taşçık katkılı.

Kaynakça

Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. 1988

İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları 1976-1980, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aluç, A. 2017

Geology – Mineralogy and Genetic Investigation Of Öksüt Epithermal Gold Mineralization in Kayseri Region, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.

Aluç, A., Kuşçu, İ., Peytcheva, I., Cihan, M., von Quadt, A. 2020

The Late Miocene Öksüt High Sulfidation Epithermal Au-Cu Deposit, Central Anatolia, Turkey: Geology, Geochronology, and Geochemistry, *Ore Geology Reviews* 126: 1-21.

Arık, R. O. 1944

Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor, *Belleten*, VIII/30: 341-384.

-1948

Karaoğlan Höyüğü Bakır Çağı Mimarlığındaki Özellikler, *III. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 47-59.

Ay, D. Ş. M. 1998

Küllüoba İlk Tunç Çağı 1 Çanak Çömleği, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Baydur, N. 1994

Anadolu'daki Kutsal Dağlar, Dağ – Tanrılar, Klasik Çağ, Graphis Yayınları, İstanbul.

Bertram, J.-K., İlgezdi-Bertram, G. 2021

The Late Chalcolithic and Early Bronze Age in Central Anatolia. Introduction, Research History, Chronological Concepts Sites, their Characteristics and Stratigraphies, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Bilgi, Ö. 1984

Metal Objects of İkiztepe-Turkey, *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie* 6, 31-96.

Brown, G. H. 1967

Prehistoric Pottery from Antitaurus, *Anatolian Studies XVII*: 123-164.

Cultrone, G., Rodriguez-Navarro, C., Sebastian, E., Cazalla, O., De La Torre, M. J. 2001

Carbonate and Silicate Phase Reactions During Ceramic Firing, *European Journal of Mineralogy* 13: 621-634.

Çalışkan-Akgül, H. 2013

East Anatolian Red-Black Burnished Ware And Central Anatolian Relations at the End of the 4th And the Beginning of the 3rd Millennium BC, PhD Theses Sapienza Università Di Roma, Roma.

Dengiz, O. 2019

Batı ve Orta Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda Siyah Ağız Kenarlı (Black-Topped) Kaseler, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

Efe, T. 1988

Demircihüyük. Band III, Die Keramik 2, Die Frühebronzezeitliche Keramik der Jüngereren Phasen (a-b Phase H), Mainz am Rhein.

-1996

1994 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları, *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 131-153.

-2001

The Settlement, Its Architecture and Pottery. *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia.*, T. Efe (ed.), TASK Yayınları, İstanbul.

Efe, T., Ay-Efe, D. Ş., M. 2000

Early Bronze Age I Pottery from Küllioba Near Seyitgazi, Eskişehir, *Anatolia Antiqua VIII*, İstanbul: 1-87.

Ekmen, H. 2021

İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı Çanak Çömleği, *TÜBA-AR 28*: 81-101.

Emre, K. 1979

Maşathöyük'te Eski Tunç Çağı, *Belleten XLIII/169*: 1-20.

French, D. 1967

Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I: The Iznik Area, *Anatolian Studies XVII*: 49-100.

Gabriel, A. 1980

Monuments Turcs D'Anatolie, Kayseri-Niğde, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Garrison, E. 2016

Techniques in Archaeological Geology. Natural Science in Archaeology, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg.

Genç, E. 2019

Karadeniz Bölgesi'nde Bir Erken Tunç Çağı Madenci İşliğı: Kastamonu-Kınık, *International Social Sciences Studies Journal 5 (51)*: 6818-6837.

-2020

Kastamonu-Kınık 'Madenci İşliğı' Üzerine Yeni Düşünceler, *Metallurgica Anatolica Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags/Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı*, H.G. Yalçın, O. Stegemeier (eds.), Herausgeber Bochum: 111-116.

Girginer, K. S. 2003

Adana ve Çevresi Kizzuwatna Araştırmaları Projesi: M.Ö. 2. Binde Develi ve Tufanbeyli'nin Arkeolojik Önemi, *Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni*, 26-28 Ekim 2002, K. Özdamarlar (ed.), Kayseri: 231-249.

-2007

2005 Yılı Adana (Ceyhan) ve Kayseri (Develi) Yüzey Araştırmaları, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 173-196.

Girginer, K.S., Oyman-Girginer, Ö., Erhan, F. 2006

2004 Yılı Adana ve Kayseri Yüzey Araştırmaları (Sarız ve Kozan), *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 293-308.

Girginer, K. S., Özdemir, H. F., Kaplan, B. 2008

2020-2006 Yılları Kapadokya ve Kilikya Yüzey Araştırmaları: Genel Bir Değerlendirme, *Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, (Eds. B. Can – M. Işıklı), İstanbul: 231-266.

Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö. 2024

A Miners' Settlement in the South of Mount Erciyes: Bileç Höyük Rescue Excavations, *The 6th International Meeting at Kültepe*, August 2nd-5th 2024, *Change and Continuity, Innovation and Tradition through Time and Space at Kültepe and Neighbouring Region*, Poster Presentations & Abstract Book, Kayseri: 38-39.

Güneri, S. 2005

Orta Anadolu Höyükleri 1998 Yılı Çalışmaları: Kayseri'de Arkeolojik Keşifler, *Arkeoloji, Anadolu & Avrasya* 1: 47-86.

Hacar, A. 2016

Kapadokya Bölgesi İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği: Göltepe ve Kestel Kazıları ile Aksaray, Nevşehir, Niğde illeri Yüzey Araştırması Buluntuları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Hakman, M. 2015

Kapadokya'da Zeus Kültü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Hendricks, S., Friedman, R., Loyens, F., 2000

Experimental Archaeology concerning Black-Topped Pottery from Ancient Egypt and the Sudan, *Cahiers de le Céramique Egyptienne*, 6: 171-187.

İncaman, E. 2018

Frigya ve Beycesultan İlk Tunç Çağı I Kültür Bölgeleri Çanak Çömleğinin Karşılaştırılması, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik.

İstanbulluoğlu, Ç. 2023

Kayseri-Develi Bileç Höyük Kazısından Ele Geçen Bir Grup İçi Siyah-Dışı Devetüyü Çanak Çömlek ve Arkeometrik Analizleri, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeometri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Kansu, Ş. A. 1940

Etiyokuşu Hafriyatı Raporu 1937, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kiepert, R. 1911

Karte von Kleinasien: CIV Kaisarije, 1.400 000, Berlin.

Kontani, R., Sudo, H., Yamaguchi, Y., Hayakawa, Y. S., Kulakoğlu, F., Emre, K. 2012

Preliminary Report for the Archaeological Survey in Kayseri Province, Turkey (KAYAP), Fourth Season (2011), *Bulletin of the Okayama Orient Museum* 26: 15-29.

Kontani, R., Sudo, H., Yamaguchi, Y., Hayakawa, Y. S., Odaka, T. 2014

An Archaeological Survey in the Vicinity of Kültepe, Kayseri Province, Turkey, *Current Research at Kültepe-Kanesh. An Interdisciplinary and Integrative Approach to Trade Networks, Internationalism, and Identity*, L. Atıcı, F. Kulakoğlu, G. Barjamovic, A. Fairbairn (Eds.), JCS Supplemental Series No. 4, Atlanta: 95-106.

Koşay, H. Z. 1934

Ahlatlıbel Hafriyatı, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi II*: 3-101.

-1938

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

-1941

Pazarlı Hafriyatı Raporu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

-1951

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Kazılara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kökten, İ. K., Özgüç, N., Özgüç, T. 1945

1940-1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor, *Bulleten IX/35*, 61-401.

Kulakoğlu, F., Kontani, R., Tsumura, H., Ezer, S. 2010

Kayseri Arkeolojik Yüze Araştırması Projesi (KAYAP): 2008 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3*: 305-317.

Kulakoğlu, F., Emre, K., Kontani, R., Ezer, S. 2011

Kayseri Arkeolojik Yüze Araştırması Projesi (KAYAP): 2009 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3*: 409-428.

Lucas, A. 1932

Black and Black-Topped Pottery, *ASAE 32/1*: 94-96.

Omura, S. 1992

1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüze Araştırmaları, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 541-560.

Orthmann, W. 1963

Die Keramik der Früher Bronzezeit aus Inneranatolien, Verlag Gebr. Mann, Berlin.

Özdoğan, M. 2023.

The Making of The Early Bronze Age in Anatolia, *Old World: Journal of Ancient Africa and Eurasia*, Vol. 3, Iss. 1: 1-58.

Özgüç, T. 1943

Samsun Hafriyatının 1941-1942 Yılı Neticeleri, *III. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 393-419.

Palumbi, G. 2003

Red-Black Pottery: Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships Around the Mid-Fourth Millennium BC., *ANES 40*: 80-134.

Palumbi, G. 2012

Bridging the Frontiers. Pastoral Groups in the Upper Euphrates Region in the Early Third Millennium BCE., *Origini XXXIV*: 261-278.

Rice, P. M. 1987

Pottery Analysis: A Sourcebook, University Chicago Press, Chicago.

Santacreu, D. A. 2014

Materiality, Techniques and Society in Pottery Production. The Technological Study of Archaeological Ceramics Through Paste Analysis, de Gruyter, Warsaw/Berlin.

Sarı, D. 2007

Küllüoba'da Ele Geçirilen Siyah Ağz Kenarlı (Black-Topped) Kaselerden Birkaç Örnek, Vita/Hayat Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan, M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan - H. Peker (Eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 647-655.

-2012

İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi, *MASROP E-DERGİ* 7: 112-249.

Schoop, U-D. 2015

Çamlıbel Tarlası: Late Chalcolithic Settlement and Economy in the Budaközü Valley (North-Central Anatolia), S. R. Steadman – G. McMahon (eds), *The Archaeology of Anatolia I. Recent Discoveries (2011–2014)*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle: 46–68.

Seeher, J. 1987

Demircihöyük: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978; III; 1; Die Keramik 1, Phillip von Zabern, Mainz am Rhein.

Steadman, S. R., McMahon, G., Ross, J. C. 2007

The Late Chalcolithic at Çadır Höyük in Central Anatolia, *Journal of Field Archaeology* 32: 385-406.

Steadman, S. R., Ross, J. C., McMahon, G., Gorny, R. L. 2008

Excavations on the North-Central Plateau, The Cahalcolithic and Early Bronze Age Occupation at Çadır Höyük, *AnSt.* 58: 47-86.

Süme, M. 2008

Develi Kazası (1839-1910), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Trindade, M. J., Dias, M. I., Coroado, J., Rocha, F. 2009

Mineralogical Transformations of Calcareous Rich Clays With Firing: a Comparative Study Between Calcite and Dolomite Rich Clays from Algarve, Portugal, *Applied Clay Science* 42: 345-355.

Tuna, Y. 2017

Keçiçayırı İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik.

Tunçel, H. 1994

Develi İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Ünal, A. 1966

1966 Çengeltepe (Yozgat) Sondajı Önraporu, *Türk Arkeoloji Dergisi* XV (I): 119-142.

von der Osten, H. H. 1937

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part I-III, University of Chicago Press, Chicago.

Yalçın, H. G. 2020

Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak- Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler, *Colloquium Anatolicum* 19: 169-182.

Yalçın, H. G., Yalçın, Ü. 2019

Derekutuğun Madenci Yerleşmesi Kalkolitik Çağ Çanak Çömleği, *Half a Century Dedicated to Archaeology. A Festschrift in Honor of Sevil Gülçür*, P. Çaylı, I. Demirtaş - B. Eser (eds), Ankara: 263-280.

K. Serdar GİRGİNER - Çağıl İSTANBULLUOĞLU-KAYA -
Nergis KILINÇ-MİRDALI - Özlem OYMAN-GİRGİNER

Yener, K. A. 2021

Göltepe Excavations. Tin Production at an Early Bronze Age Mining Town in the Central Taurus Mountains, Philadelphia, Pennsylvania.

Yıldız, F. E. 2007

Kayseri-Sultansazlığı Sulak Alanı'nda Yeraltı ve Yerüstü Suları İlişkisinin Belirlenmesi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Yılmaz, D. 2009

M.Ö. III. Binde Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

İkiztepe Kazılarının Dünü ve Bugünü

İkiztepe Excavations: From the Past to the Present

Aslıhan BEYAZIT – Burhan GÜLKAN – Burçin AFŞAR*

DOI: 10.58488/collan.1506216

Anahtar Kelimeler: İkiztepe, Karadeniz Arkeolojisi, Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı

Orta Karadeniz Bölgesi'nin Samsun İli'nde yer alan İkiztepe, bölgenin protohistorik dönemlerine dair veri sunan en uzun soluklu kazısı niteliğindedir. 1974 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından başlayan ve 2012 yılına kadar kesintisiz sürdürülen kazı çalışmalarında elde edilen bulgular, yerleşimi hem Karadeniz hem de Anadolu arkeolojisinde önemli bir referans haline getirmiştir. Dört tepeden oluşan İkiztepe yerleşiminin tüm tepelerinde farklı dönemlerde kazı çalışmaları yürütülmüş ve İkiztepe'nin Geç Kalkolitik Çağ'dan Hellenistik Dönem'e kadar aralıklarla devam eden kronolojik sıra düzene sahip olduğu anlaşılmıştır.

2021 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İstanbul Üniversitesi adına tekrar başlayan kazılarda bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan İkiztepe'de çalışılmamış alanların kazılması, yerleşim kronolojisinin yeniden değerlendirilmesi ve bulguların modern teknolojik yaklaşımlar ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2021-2023 yılları arasında Tepe I'de yürütülen kazı çalışmaları yerleşmeyle ilgili yeni sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır.

Keywords: *İkiztepe, Black Sea Archaeology, Late Chalcolithic Age, Early Bronze Age, Middle Bronze Age*

İkiztepe, located in the Samsun Province of the Central Black Sea Region, is the longest-running excavation that provides data on the protohistoric periods of the region. Started in 1974 by Istanbul University and continued uninterruptedly until 2012, the findings of the excavations have made the site an important reference in both Black Sea and Anatolian archaeology. Excavations were carried out at different times on all the four hills of İkiztepe and revealing that İkiztepe had an intermittently continuous chronological order from the Late Chalcolithic Age to the Hellenistic Period.

In 2021, with the permission of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, excavations resumed on behalf of Istanbul University. The aim of the excavations is to excavate unexplored areas of İkiztepe, one of the largest mounds in the region, to re-evaluate the settlement chronology and to analyse the findings with modern technological approaches. In line with this aim, the excavations carried out at Tepe I between 2021 and 2023 yielded new results about the settlement.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 27.06.2024 Kabul Tarihi: 24.11.2024

* Aslıhan Beyazıt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul Türkiye. aslihanbeyazit@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0457-3351
Burhan Gülkan (MA), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul Türkiye. burhangul11@gmail.com. ORCID: 0009-0000-5384-8425
Burçin Afşar (MA), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul Türkiye. tassiburcin@gmail.com. ORCID: 0009-0007-8260-1748

Giriş

Samsun İli'nin 55 km, Bafra İlçesi'nin 7 km kuzeybatısında yer alan İkiztepe, doğal bir yükselti üstüne kurulmuş dört höyükten oluşmaktadır (Fig. 1). Jeolojik araştırmalara göre bugün deniz kıyısının 6-7 km kadar güneyinde kalan yerleşme, erken dönemlerde Kızıllırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü noktada konumlanmaktadır (Alkım 1975: 5-12; 23-30). Bu durum İkiztepelilerin, doğal ve madeni kaynaklara yakın olacakları karasal kesimi değil, kıyı kesimi tercih eden bir topluluk olduğuna işaret etmektedir. Günümüzde 375x175 m ebatlarında, 66 dönümlük bir alanı kaplayan yerleşme, deniz seviyesinden yaklaşık 20 m yüksekliktedir. Bafra Ovası'nın en kuzey noktasında yer alan İkiztepe hem deniz hem de kara bağlantısı olan önemli bir merkezdir.

İkiztepe, 1940-41 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile bilim dünyasına tanınmıştır. Ankara Üniversitesi'nden K. Kökten, T. Özgüç ve N. Özgüç'ten oluşan ekip, Samsun İli sınırlarında gerçekleştirdikleri araştırmalar ile İkiztepe dâhil birçok yerleşim yeri keşfetmiştir (Kökten vd. 1945: 395). Sonrasında C. Burney; Samsun, Sinop ve Kastamonu'yu kapsayan araştırmaları sırasında İkiztepe'yi de ziyaret etmiştir (Burney 1956: 181 vd.) Burney, bu ziyarette İkiztepe'de yüzeyden topladığı keramikleri inceleyerek yerleşmede Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'na kadar devam eden bir süreç olduğunu görmüştür. İkiztepe, keşfedilmesinden yaklaşık 30 yıl sonra daha kapsamlı araştırmalar ile karşımıza çıkmaktadır. 1972-73 yıllarında B. Alkım başkanlığında bir ekip İkiztepe ve yakın çevresinde araştırmalar gerçekleştirmiştir (Alkım 1975: 5-12; 23-30). Bu araştırmaların sonucunda Samsun'un en büyük höyüklerinden biri olması ve incelenen çanak çömleğin Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na kadar devamlılık gösteren bir kronolojiye sahip olması sebebiyle İkiztepe yerleşmesi kazı alanı olarak belirlenmiştir. 1974 yılında B. Alkım Türk Tarih Kurumu adına sistematik kazı çalışmalarını başlatmıştır. 1981 yılına kadar Alkım başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları, Alkım'ın vefatı üzerine, Ö. Bilgi başkanlığına geçmiş ve 2012 yılında Bilgi'nin emekliliğine kadar devam etmiştir (Alkım vd. 1988; Alkım vd. 2003). Anadolu arkeolojisinin uzun soluklu araştırma merkezlerinden biri olan İkiztepe'de; çalışılmamış alanlarda çağdaş yaklaşımlarla ve interdisipliner çalışmalarla Karadeniz bölgesinin protohistorik çağı için mihenk taşı niteliğinde olan yerleşmenin kapsamlı olarak yeniden değerlendirilmesi adına 3. Dönem Kazı çalışmalarının başlatılmasına karar verilmiştir. Bu temel amaçlar doğrultusunda Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Ashhan Beyazıt tarafından İkiztepe kazıları 2021 yılında yeniden başlamıştır.

İkiztepe yerleşmesinin dört tepesinde farklı zamanlarda araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları yerleşmenin, Orta Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimi kronolojisini Geç Kalkolitik Çağ'dan Helenistik Çağ'a kadar sunan şimdilik tek sistematik kazı olduğunu göstermektedir (Tablo. 1).

Figür 1. İkiztepe'nin Konumu (Prof. Dr. A. Gürel, Dr. Öğr. Üyesi F.A. Yüksel ve Dr. Öğr. Üyesi E. Duman)

Tepe I	ETÇ I	5 mimari tabakalı III. kültür katı
	ETÇ II	10 mimari tabakalı II. kültür katı
	OTÇ (Geçiş / Er-Hitit)	6 mimari tabakalı I. kültür katı
Tepe II	G K Ç	8 mimari tabakalı III. kültür katı
	ETÇ I	4 mimari tabakalı II. kültür katı
	ETÇ II	3 mimari tabakalı I. kültür katı
Tepe III	ETÇ II	15 mimari tabakalı III. kültür katı
	ETÇ III	4 mimari tabakalı II. kültür katı
	OTÇ (Geçiş / Er-Hitit)	2 mimari tabakalı I. kültür katı
Tepe IV	OTÇ (Geçiş / Er-Hitit)	

Tablo 1. 1. ve 2. Dönem Kazılarına Göre İkiztepe'nin Kronolojisi (Dönmez 2000: 98'e göre yeniden düzenlenmiştir.)

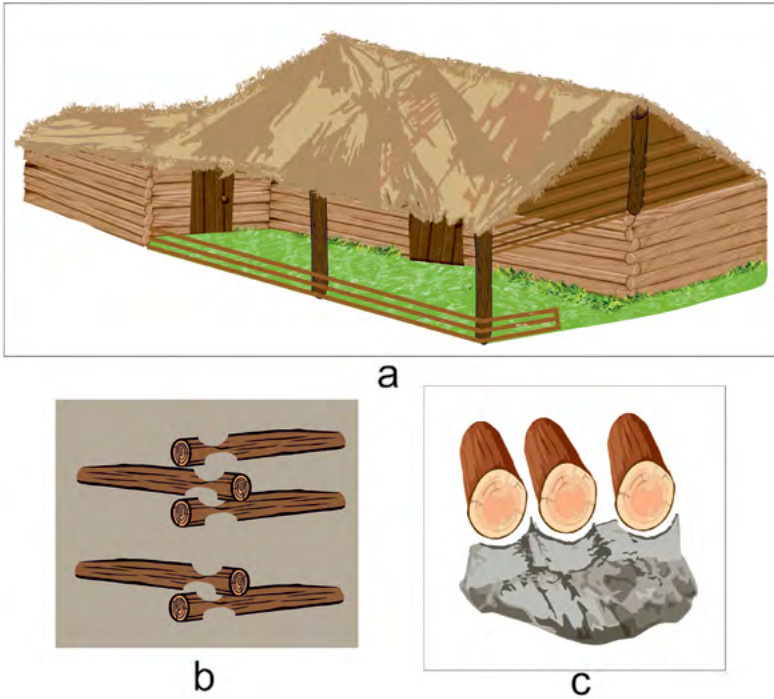

1. Dönem (1974-1980) ve 2. Dönem (1981-2012) Kazıları

Mimari Bulgular

İkiztepe’de mimarinin Kalkolitik Çağ’dan itibaren tüm dönemler boyunca planlı bir teknik ve düzen içinde oluşturulduğu görülmektedir ancak tam plan veren yapı sayısı oldukça azdır (Tuna 2009). Bunun sebebi bölgenin jeolojik ve diğer coğrafi yapı özelliklerinin mimariye yansımış olmasıdır. Mimaride kullanılan ana elemanı çevredeki ormanlardan elde edilen ağaçlar oluşturmaktadır. İkinci mimari eleman ise kil sıvalardır. Yapıların inşaa tekniğine bakıldığında toprağa kazılmış bir temel görülmemektedir (Alkım vd. 2003: 78). Düzleştirilen toprak zemin üzeri kille sıvanmış ve köşelerde geçme yapılarak birbirine tutturulan ağaç gövdeleri (yöresel adı çantı, karaboğazı/kurtboğazı) yapıların temellerini oluşturmuştur (Alkım vd. 2003: 78). Yatay olarak kullanılan ahşapların kenarına açılan bu tomruklar yığma tekniği ile üst üste getirilerek yapılar istenilen yükseklikte inşa edilmiştir. Ağaçlar ile yapılan işlem sonrasında, ortaya çıkan boşlukları doldurmak ve rutubeti önlemek için duvarlar kalın bir tabaka halinde kil ile sıvanmıştır. Çatılar ise olasılıkla yağışlı iklim koşullarına uygun biçimde, kurumuş dal ve sazlar kullanılarak semerdam şeklinde yapılmıştır (Alkım vd. 2003: 80-82) (Fig. 2).

Ahşap mimari son yıllarda yapılan yeni kazı ve araştırmalar ile İkiztepe dışında Samsun

Figür 2. Ahşap mimari a-İkiztepe ev canlandırması, b-Çantı tekniği c-Sıva izleri (Tuna 2009: 73, 114-115 çizimleri B. Afşar tarafından yeniden düzenlenmiştir.)

Bölgesi'nde Dombalaktepe (Türker vd. 2023: 255) ve Batı Karadeniz'de İnönü Mağarası (Ekmen vd. 2019: 311) gibi yerleşmelerde de saptanmıştır. Ayrıca Trakya'da Aşağı Pınar (Özdoğan 2011: 215), Marmara Bölgesi'nde Ilıpınar (Roodenberg 2000) ve Barçın Höyük (Gerritsen, Özbal 2019: 60) yerleşmelerinde, İç Batı Anadolu'da Demircihöyük'te (Korfmann 1977: 5-59) daha güneyde Karataş-Semayük (Warner 1979: 140) ile Çaltular Höyük (Aykurt vd. 2024: 334) ve Keban Baraj Bölgesi gibi farklı bölgelerde benzer mimari görülmektedir (Helms 1973: 113-114; Hauptmann 1976: 69-70; van Loon, Güterbock 1969: 123-128; Duru 1974: 30). İkiztepe'de olduğu gibi zemine dikeç delikler açılmadan yapılan örnekler ise daha çok Balkanlar'da Cucuteni-Tripolye Kültür Bölgesi'nde rastlanmaktadır (Müller Karpe 1968: 215; Müller Karpe 1974: 409). Günümüzde Orta Karadeniz Bölgesi'nde hala devam eden yapı geleneğinin bölgeye özgün bir nitelik kazandırdığı söylenebilir.

Mimari diğer bulgular fırın ve ocaklardır. Bu mimari öğeler genellikle avlularda yer alır ve ahşap bir konstrüksiyon üzerinde oluşturulmuş kil sıvalı platformlar üzerine yapılmıştır. Diğer taraftan bağımsız olarak inşa edilmiş olanları da vardır. Bunlar bitişiğinde konut olamayacak kadar küçük odalara sahip ve çevresinde birçok pişmiş toprak eserin ele geçtiği yapılardır. Bu yapılar nitelikleri bakımından depo alanlarına sahip atölyeler olarak değerlendirilmektedir (Alkım vd. 2003: 82-83). Depolama alanlarında ele geçen zengin buluntular ise keramik, madencilik ve özellikle dokumacılık alanında toplumun ihtiyacından fazla bir üretim organizasyonuna sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum yerleşmenin önemli bir üretim merkezi olduğuna ve bir zanaat grubunun varlığına işaret etmektedir.

Fırınlardan Tepe II ve Tepe III'te konutlardan bağımsız yapılmış ve sembolik bir anlam taşıdığı düşünülen ocak-sunaklar açığa çıkarılmıştır. Tepe II'de Geç Kalkolitik Çağ'a ait 3 ayrı evrede görülen sunaklar ortak özellikler taşımaktadır (Alkım vd. 2003: 83). Bu yapılar yatay uzanmış bir ağaç gövdesinin üstü kalın kille sıvanmış ve bir platform oluşturulmuştur. Kare veya dairesel biçimli bu platformların üzerinde ateş yakıldığını gösteren herhangi bir ize rastlanmamıştır. Bununla beraber platformların çevresinde hayvan figürinleri ele geçmiştir.

Tepe III'te ise Erken Tunç Çağı III'e tarihlendirilmiş, sunaklı bir fırına sahip kutsal alan açığa çıkarılmıştır. Yapının etrafı belirli aralıklarla dikine yerleştirilmiş ağaç gövdeleri ile oluşturulmuş bir sundurma ile çevrilmiştir. Alan içinde fırına bitişik olarak yapılmış olan yarım daire biçimli sunağın yakınlığında 18 adet pişmiş toprak kadın figürini ele geçirilmiştir. Bilgi bu yapının yerleşmede ortak amaca hizmet eden kutsal bir anlam taşıdığını söylemiştir (Bilgi 2001: 12).

Ölü Gömme Gelenekleri

Tepe I'de 1. ve 2. dönem kazı çalışmalarında açığa çıkarılan yaklaşık 1400 m²'lik alanda 700 civarında basit toprak gömüt, yerleşmenin Kuzey - Orta Anadolu Bölgesi'nin

Figür 3. Mezar hediyelerinden örnekler (İkiztepe Kazı Arşivi)

Figür 4. Trepanasyon uygulanmış kafatası (İkiztepe Kazı Arşivi)

en büyük Erken Tunç Çağı mezarlıklarından biri olduğunu göstermektedir. Söz konusu gömütlerin yüzeysel farklı derinliklere sahip olması sebebiyle mezarlığın en az 200 yıl gibi uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Basit toprak gömütlerin yanı sıra bebeklerin çömelelere konularak gömüldükleri saptanmıştır. Bu tür gömütler yapı içlerinde de tespit edilmiş olup bu geleneğin Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'na kadar devam ettiği görülmektedir (Bilgi 2003: 85). Basit toprak gömütlerde iskeletler sırt üstü dorsal biçimde yatırılmıştır.

Bazı iskeletlerin altına ve üstüne yan yana yerleştirilmiş olan hatıl izlerinden ahşap sanduka yönteminin de kullanıldığı anlaşılmaktadır (Doğan 2006: 100).

İkiztepe'de mezar hediyesi oldukça yaygın bir gelenektir. Ölüne özel eşyası olarak bakır ya da arsenikli bakırdan yapılmış silahlar, aletler, semboller, pişmiş toprak çanaklar, kadın figürinleri, çingiraklar, kolye-küpe-bileklik gibi takılar mezar hediyeleri arasında yer almaktadır (Fig. 3). Bu geleneğin yaş ve cinsiyet dağılımına bakıldığında, mezar hediyeleri ağırlıklı olarak 50 yaş üstü erkek gömütlerde tespit edilmiştir. İkinci sırayı 1-6 yaş arası çocuklar, üçüncü sırayı ise 20-50 yaş arası erişkin kadın gömütler oluşturmaktadır (Doğan 2006: 47).

İkiztepe Erken Tunç Çağı mezarları, sunduğu mezar buluntuları ile Anadolu arkeolojisi içinde önemli bir yere sahiptir. Söz konusu buluntular, yerleşimin sosyo-ekonomik

yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanı sıra mezarlık merkezinin özellikle erkekler ve ayrıcalıklı çocuklar ve kadınlar için tercih edilmesi, periferin ise ağırlıklı olarak diğer kadın, çocuk ve bebeklere ayrılması sosyal yapı hakkında önemli ipuçları vermektedir (Doğan 2006: 27-28). Bu bağlamda mezar buluntuları ve gömüt yöntemleri değerlendirildiğinde, yerleşimde hiyerarşik bir yapılanmanın olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan gömütlerde bazı özel uygulamalar dikkat çekmektedir. İskeletler üzerinde gerçekleştirilen antropolojik ve patolojik analiz sonuçları, bazı kafataslarında tespit edilen boşlukların ameliyatlar sonucunda oluştuğunu göstermektedir (Bilgi 2003: 384). Açığa çıkarılan 13 iskelete trepanasyon yapıldığı ve 5-6 bireyin ameliyat sonrasında bir süre daha yaşadığı tespit edilmiştir (Erdal 2010: 74) (Fig. 4).

İkiztepe'de yerleşimin başladığı Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı başlarına kadar basit toprak ve çömlek – küp mezarlar görülürken, Tepe I'de Hellenistik Çağ'a tarihlendirilen anıtsal bir mezar yapısı da saptanmıştır. Tepe I'in doğu kesimi tıraşlanarak doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş bu mezar 1975 kazılarında açığa çıkarılmıştır. İki odalı, kesme taşlardan inşa edilmiş, üst örtüsünün beşik tonozlu olduğu anlaşılan dromoslu mezarın (13,70 cm uzunluğunda) içinde altın bir sikke ele geçmiştir. Sikkenin Thrak Kralı Lysimakhos adına, İstanbul'da basıldığı bilinmektedir ancak kimin için yapılmış olduğu saptanamamıştır. Söz konusu sikke buluntusu ile mezarın MÖ 281-250 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır (Alkım vd. 1988: 85-87). Bu mezar yapısı yerleşimin Hellenistik Çağ'da da stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Fig. 5).

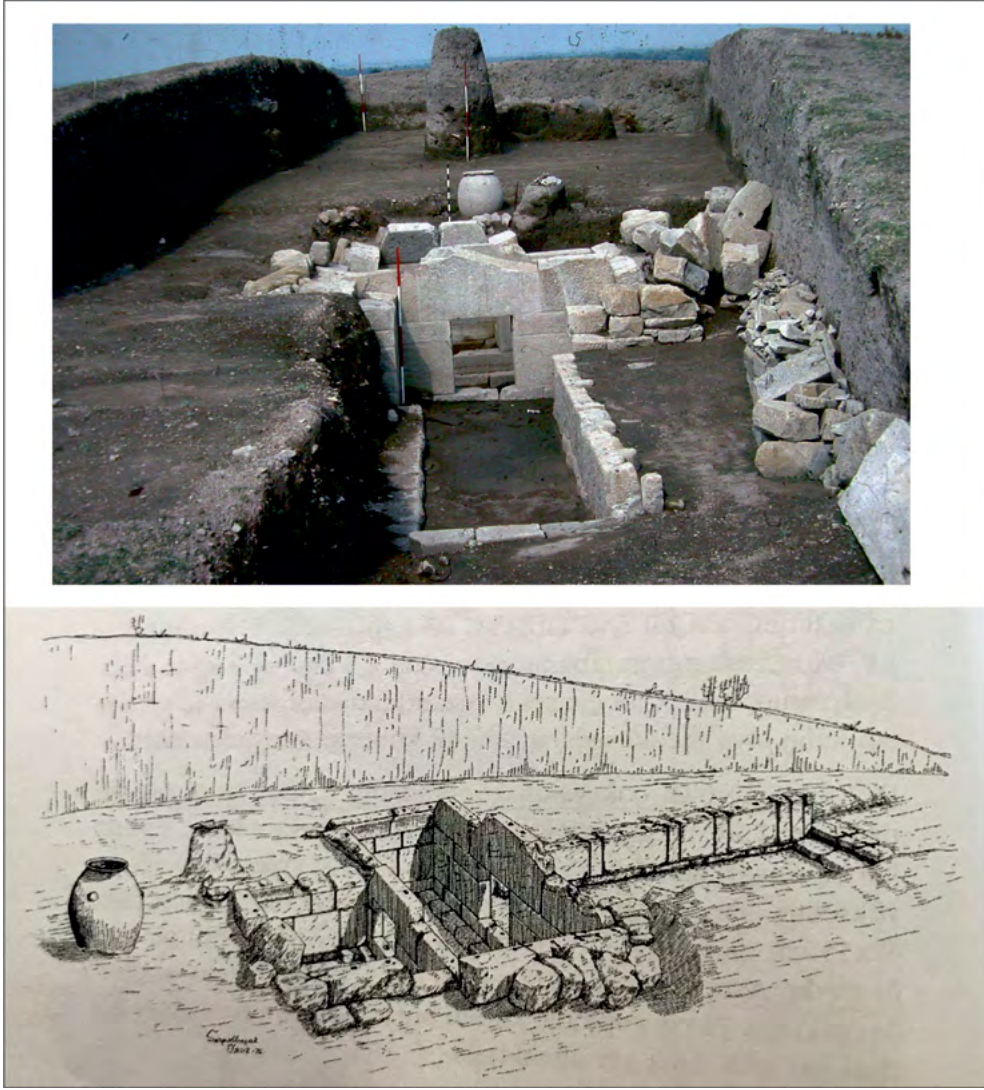
Buluntular

Erken dönemlerde bir yerleşimin ekonomik yapısını belirleyen en önemli parametrelerin başında coğrafi ve iklimsel koşullar yer almaktadır. İkiztepe'nin bulunduğu çevre yoğun bitki örtüsü ve engebeli coğrafyası nedeniyle temel geçim kaynağını tarımdan ziyade avcılık ve balıkçılıkla sağlamıştır. Kazılarda ele geçen av-besi hayvanlarına ait kemikler ile balık kılçıkları ve midye kabukları, nehir ve deniz kenarında yer alan bu yerleşimin beslenme biçimini yansıtmaktadır (Bilgi 2001: 11). Diğer taraftan element ve izotop analizleri ile 60 iskelet üzerinde gerçekleştirilen antropolojik çalışmalar, toplumun bitkisel besinden ziyade protein ağırlıklı beslendiğini göstermektedir (Koruyucu 2019: 50, 249).

İkiztepe ekonomisinde en belirleyici unsur dokumacılık olmuştur. Kazılarda ele geçen binlerce tezgâh ağırlığı, yüzlerce ağırşak, dokuma tarakları, iğ gibi buluntular ve kumaş kalıntıları İkiztepe'nin bölgede önemli bir dokuma merkezi olduğunu doğrulamaktadır (Bilgi 2001: 11-12).

Ekonomide öne çıkan bir diğer alanı madencilik oluşturmaktadır. İkiztepe'de madencilikle ilgili yeterli sayıda maden filizi veya cüruf bulunamamıştır. Bununla beraber ışık alanlarında az sayıda pişmiş toprak pota, taş ve pişmiş toprak kalıp, zımpara, biley taşı ve filiz zenginleştirme taşı ele geçmiştir. Ö. Bilgi, İkiztepelilerin metali ham madde olarak aldığını ve özenle işlediklerini söylemektedir (Bilgi 2001: 13).

Figür 5. *Hellenistik Dönem Dromoslu Mezar (İkiztepe Kazı Arşivi)*

Diğer taraftan yerleşmede ele geçen pişmiş toprak eserler de sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyı ortaya koymaktadır. Pişmiş toprağın en yaygın kullanıldığı alan çanak çömleklerdir. Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar tamamı el yapımı olan çanak çömlekler, zengin bezemeleri ile dikkat çekmektedir. Bir taraftan batı dünyası ile diğer taraftan Orta Anadolu ile benzerlik gösteren bu buluntuların bölgeye özgü örnekleri de görülmektedir. Örneğin “*tab-handle*” olarak bilinen ve daha çok batı dünyasına özgü, ağızla organik birleşen kulplar İkiztepe’de oldukça yaygındır (Alkım vd. 1988: 57). Yine “*Karanova*” tipi kulplu olarak adlandırılan boynuz kulplar da yaygın bilinen örnekleri oluşturmaktadır (Alkım vd. 1988: 48). Farklı bezeme tekniklerinin görüldüğü yerleşmede ağırlıklı olarak kabartma, oyma, baskı, kazıma ve dolgu bezeme Geç Kalkolitik ve Erken

Figür 6. Bezemeli çanak çömlek ve tab-handle örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

Tunç Çağı'nda karakteristiktir. Ayrıca silinti beyaz boya bezekli örnekler Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı II sonuna kadar devam eden bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Dönmez 2000: 23). Özellikle kabartma tekniği ile yapılmış ve Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren görülen insan betimlemeleri de önemli bir yere sahiptir (Alkım vd. 2003: 22, 49, 95, 134) (Fig. 6). İnsan betimlemeleri yalnızca çanak çömlek üzerinde değil, kültürel bir anlam taşıdığı düşünülen figürin ve idoller ile de karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerin çoğunda eller havada olup, göğüs ve pubik bölgesi oyuk bezeme ile betimlenmiştir. Neredeyse tamamı kadın betimlemelerinden oluşan figürinler yassı bedenli, yuvarlak ya da oval yüzlüdür. Göz ve ağzı oyuk şekilde belirtilmiş, kulaklarında ise iki ya da daha fazla küpe deliği bulunmaktadır.

Pişmiş toprak ve metal buluntular, İkiztepe toplumunun sanat anlayışını ve kültürel etkileşimini gösteren sosyal olgulardır. Bu çerçevede toplumun bir taraftan Orta Anadolu, Balkanlar ve Anadolu'nun güney bölgeleri ile etkileşim halinde olduğu diğer taraftan yerel bir kültür özelliği yansıttığı görülmektedir. Stratejik konumu nedeniyle de farklı kültürler ile iletişim halinde olduğu anlaşılan İkiztepe'de merkezi bir otoritenin var olduğu ele geçen bulgulardan anlaşılmaktadır. Özellikle mezarlarda bulunan güç ve prestijini temsil eden olarak bırakılmış olduğunu düşündüğümüz zengin buluntular toplumda hiyerarşik bir yapının varlığını doğrulamaktadır.

3. DÖNEM KAZILARI (2021- 2023)

2021 yılında yeniden başlatılan İkiztepe Kazıları projesinin, 3. dönem çalışma stratejisi “kültürel mirası koruma” anlayışı ile şekillenmiştir. 2012 yılında Tepe I’de son bulan çalışmalar ile yaklaşık 10 m derinlikte ana toprağa ulaşılmıştır. Geçmiş dönem çalışmaları sonucunda Tepe I’in tüm kültür katları takip edilebilmektedir. Diğer taraftan yerleşmenin en büyük tepesi olan bu tepede yoğun bir doğa tahribatı gözlenmiştir. Bu sebep ile 3. dönem kazılarında kesitlerde çökme tehlikesi olan plankareler öncelikli çalışma alanı olarak belirlenmiştir. 3. dönem kazıları ile 40 yılı aşkın süredir aktif kazı çalışmalarının yürütüldüğü İkiztepe’de ortaya çıkan yeni veriler ile yukarıda bahsedilen mimari, ölü gömme ve sosyal yaşama dair standardizasyon devam ederken buluntu repertuarı artmış, yeni çalışılan kültür katlarından örnekler alınarak radyokarbon tarihlendirmesi ile Tepe I’in kronolojisine ilişkin yeni değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır (Tablo 2-3).

2021–2023 yılları arasındaki kazılar 7 plankareyi kapsayan 175 m²’lik bir alanda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Orta Tunç Çağı başlarına ait 2, Erken Tunç

Sıra No	Lab. No:	Müşteri No:	Karbon 14 Yaşı (G.Ö.)	Örnek Türü	Ön İşlem	Takvim Yaşı Aralıkları (2σ)
1	TÜBİTAK - 3040	1	4948±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3786 - 3648 (%95,4)
2	TÜBİTAK - 3041	2	5027±33	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3947 - 3756 (%85,2) MÖ 3748 - 3711 (%10,2)
3	TÜBİTAK - 3042	3	5396±34	Kabuk	Asitle Dağlama	Takvim yaşı kalibrasyonu yapılmamıştır
4	TÜBİTAK - 3043	4	4731±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3631 - 3553 (%40,3) MÖ 3541 - 3495 (%21,9) MÖ 3456 - 3377 (%33,3)
5	TÜBİTAK - 3044	5	4711±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3626 - 3561 (%18,6) MÖ 3534 - 3490 (%23,7) MÖ 3467 - 3374 (%53,2)
6	TÜBİTAK - 3045	6	4584±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3497 - 3437 (%22,0) MÖ 3379 - 3326 (%51,2) MÖ 3231 - 3181 (%13,7) MÖ 3157 - 3108 (%8,6)
7	TÜBİTAK - 3046	7	4521±34	Kemik	Kolojen - Ultrafiltrasyon	MÖ 3362 - 3261 (%32,5) MÖ 3251 - 3099 (%62,9)
8	TÜBİTAK - 3047	8	4562±33	Kemik	Kolojen - Ultrafiltrasyon	MÖ 3490 - 3468 (%3,9) MÖ 3375 - 3310 (%40,1) MÖ 3298 - 3285 (%1,4) MÖ 3274 - 3268 (%0,5) MÖ 3241 - 3102 (%49,5)
9	TÜBİTAK - 3048	9	4784±32	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3642 - 3517 (%95,4)

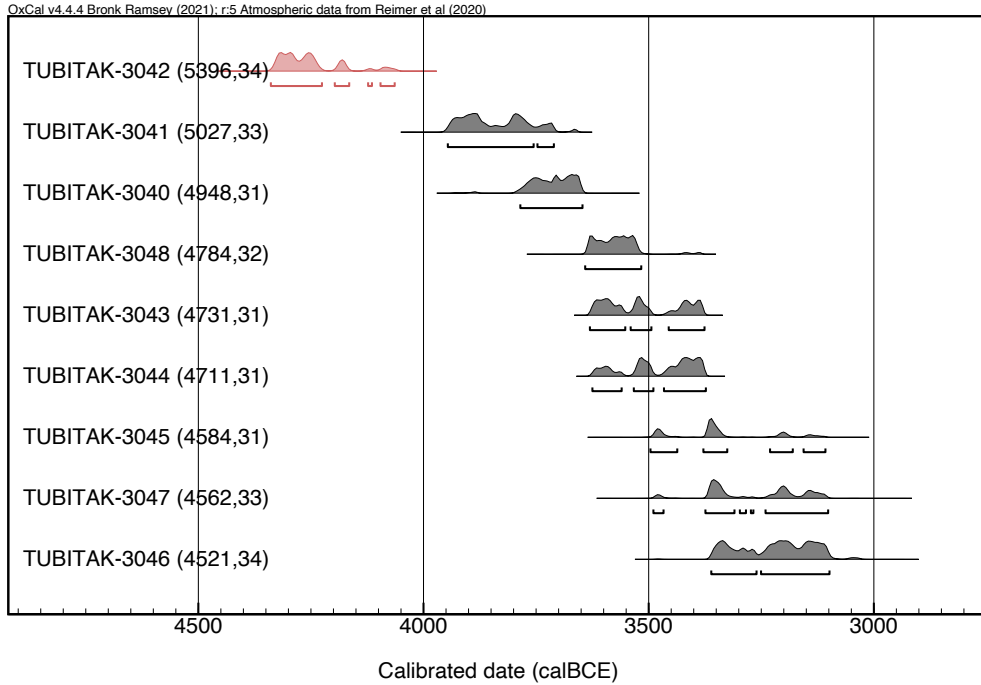
Tablo 2. Analizler 2023 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’nun Gebze’deki Marmara Araştırma Merkezi (MAM) AMS Laboratuvarlarında yapılmıştır (<https://mam.tubitak.gov.tr/>). Verilerin kalibrasyonu OxCal vers. 4.4.4 (2021) kullanılarak C. Bronk Ramsey’e (2021) göre IntCal 2020 (Reimer et al. 2020) kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çağ I dönemine tarihlenen dört ve Geç Kalkolitik Çağ'a ait 2 evre olmak üzere toplam sekiz mimari evre açığa çıkarılmıştır. Bu mimari evrelerden alınan organik kalıntılardan elde edilen kalibre edilmiş radyokarbon sonuçlarına göre ilk değerlendirmeler, ETÇ I tabakaları için MÖ 3100-2900; Geç Kalkolitik Çağ tabakaları için ise MÖ 3642-3326 tarih aralığını vermektedir (Tablo 3).

Mimari Bulgular

Orta Tunç Çağı I-II

Tepe I'in kuzeydoğu yamacında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda Orta Tunç Çağı'na ait iki evre açığa çıkarılmıştır. I. Evrede mezarlar (Sk. 702 – 706) II. Evrede ise depolama alanı tespit edilmiştir. Her iki evrede de mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. I. Evrede tahrip olmuş bir grup küp ve çömlek mezar (Sk.703, Sk.706 ve Sk.705) ile yüzeye çok yakın iki adet basit toprak mezar (Sk.702, 704) saptanmıştır (Fig. 7). Söz konusu basit toprak mezarlarda bebeklere ait tahrip olmuş kafatasları bulunmuştur. İçlerinde bebek iskeletleri bulunan çömlek ve küpler B. U. Alkım tarafından Er-Hitit dönemi olarak tanımlanan kırmızı astarlı, çark yapımı örneklerin benzerleridir. Kırmızı ve portakal renk tonlarında astarlı, temiz hamurlu bu kapların İkiztepe'de ilk defa Orta Tunç Çağı'na geçiş evresinde kullanılmaya başlanması bu çömlek ve küp mezarların Orta Tunç Çağı'nın birinci evresine ait olduklarını göstermektedir.

Tablo 3. İkiztepe. Radyokarbon tarihlemesinin grafiksel durumu.

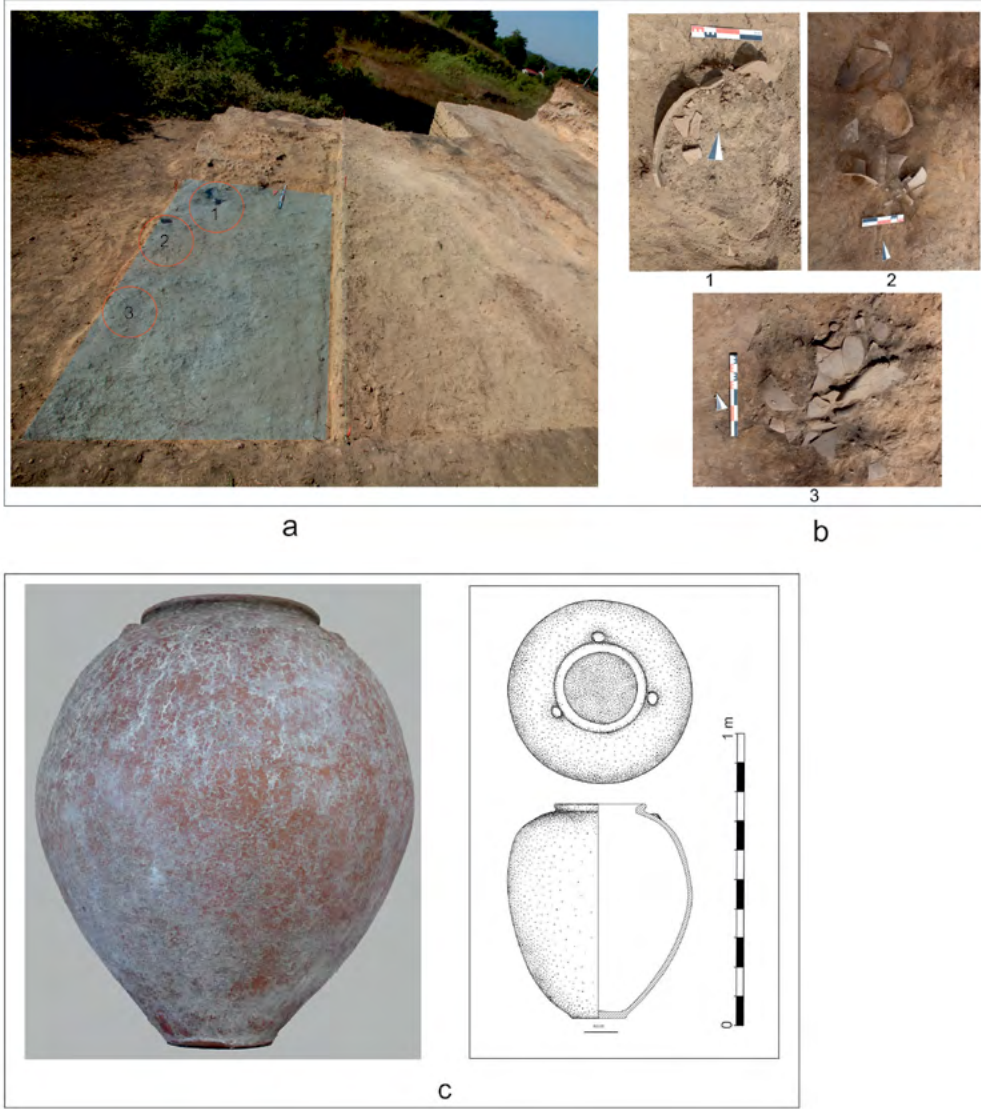

Figür 7. Çanak hediyeyle çömlek mezar, OTÇ I (İkiztepe Kazı Arşivi)

Söz konusu mezar kalıntılarının hemen altında dağılmış halde küp, depolama çömleri ile testi parçaları açığa çıkarılmıştır. Orta Tunç Çağı'nın 2. Evresine ait olduğu anlaşılan bu tabakada ayrıca dip kısmı toprağa oturtulmuş *in situ* biçimde bir depolama küpüne rastlanmıştır. 70 cm yüksekliğinde, kırmızı renk astarlı, kısa boyunlu, şişkin karınlı ve düz dipli küpün boyun kısmında simetrik olarak yerleştirilmiş üç kabartma bezeme yer almaktadır (Fig. 8 a-c). Küpün ağız çevresinde ve içinde ise çok sayıda pişmiş toprak ağırşak, 2 pişmiş toprak damga, kırık bir gaga ağızlı testi, kemik bir zıpkın ucu ile kumtaşından bir obje bulunmuştur. Tepe I'in kuzey yamacında sürdürülen çalışmalar, Orta Tunç Çağı'nın başlarında bu alanın yerleşim yerinden ziyade mezarlık ve depolama alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Erken Tunç Çağı I Dönemi

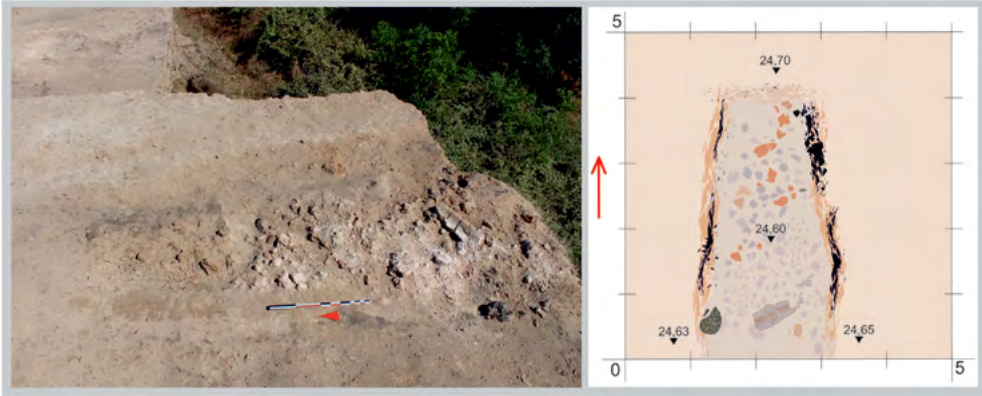
Erken Tunç Çağı I tabakasına ait evrelerde kısmi plan veren ve yanık tabanlar ile karakterize olan mimari kalıntılar dışında tam plan veren bir yapı kalıntısına henüz rastlanmamıştır. Yaklaşık 25 m²'lik bir alanda açığa çıkartılan 1. mimari evre, yalnızca güney kısımda ve çok sınırlı bir alanda saptanabilmiş sıva parçaları ile yanık tabandan oluşmaktadır. Ortalama 100 m²'lik bir alanda açığa çıkartılan 2. mimari evrede ise bir yapının temelinde kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda uzanan 2,75 m uzunluğunda ve 0,25 m derinliğinde bir hatıl boşluğu saptanmıştır. 3. mimari evrede ise yaklaşık 4x2 m ölçülerinde yanmış taban üzerinde hatıl izleri ile yoğun sıva kalıntılarından oluşan bir yapının kalıntıları (b.4218) açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapı içerisinde (Fig. 9) sadece 12 adet tezgâh ağırlığı ve bir adet fırça sapı ele geçmiştir. Bununla beraber 2021-2023 kazı çalışmaları sürecinde ETÇ I kültür tabakalarında tam plan veren bir mimari yapı kalıntısı henüz açığa çıkartılmamıştır.

Figür 8. a-Depolama alanı b- Küp parçaları c- Depolama Küpü, OTÇ II (İkiztepe Kazı Arşivi)

İkiztepe’de ETÇ I döneminden itibaren çok odalı yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Alkım vd. 2003: 82-83). Çok odalı bu yapıların bazen depolama birimleri olan bir konut bazen de bir atölye ile bağlantılı oldukları bilinmektedir. Benzer bir niteliğe sahip olan b.4218 olarak kodlanan ETÇ I – 3. mimari kalıntıya ait yapının tamamı henüz kazılmadığı için kontekstin niteliği tam olarak belirlenememiştir ancak yapının boyutları ve içinde ele geçen buluntular değerlendirildiğinde bu mimari kalıntının depo ya da işlik olabileceği düşünülmektedir. Erken Tunç Çağı I’in 4. mimari evresinde ise plankarenin kuzey kısmında dörtgen planlı bir mimari kalıntının yanmış tabanı üzerinde sığ bir çukur tespit edilmiştir. Yaklaşık 1 m çapında ve 20 cm derinliğindeki dairesel bir plana sahip olan söz

Figür 9. ETÇ I - 4. Mimari Evre, Adak Çukuru (İkiztepe Kazı Arşivi)

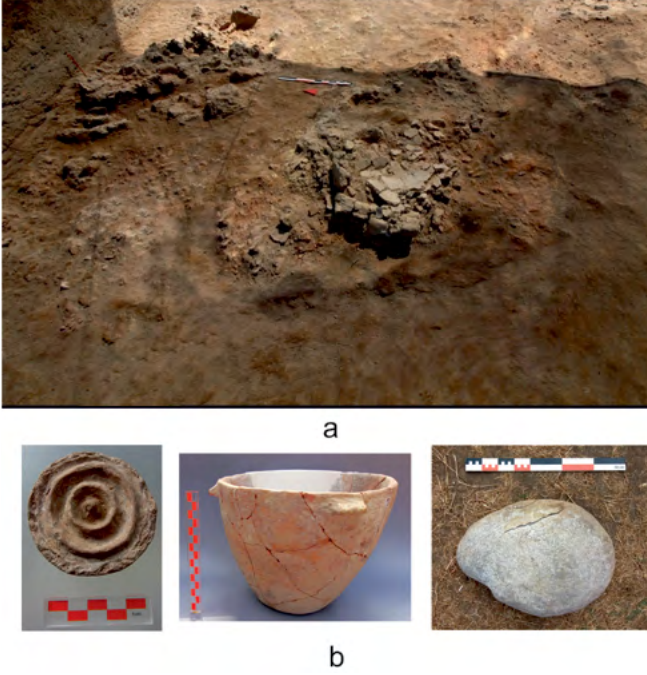

Figür 10. ETÇ I - 3. Mimari Evre, yapı kalıntısı (İkiztepe Kazı Arşivi)

konusu çukur içinde erişkin bir erkek domuz kafatası, kafatasının hemen kuzeyinde bir taş idol ve çene kemiğinin ortasına düzgün bir şekilde yerleştirilmiş pişmiş toprak bir maşrapa *in-situ* olarak ele geçmiştir (Fig. 10).

Geç Kalkolitik Çağ

Yukarıda da bahsedildiği üzere 2021-2023 çalışmalarında Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen iki mimari tabaka tespit edilmiştir. Söz konusu veriler C20/IV5, C20/IV6, D1/IV5 ve D1/IV6 plankarelerinde açığa çıkarılmıştır. 1. Mimari tabakada yanmış ahşap parçalarından alınan kalibre edilmiş radyokarbon sonuçları MÖ 3379-3326 tarihlerini

Figür 11. GKÇ II – a- fırın ve tezgah ağırlığı depolama kalıntıları, b-işlik alanından geçen pintadere, çömlek ve öğütme taşı (İkiztepe Kazı Arşivi)

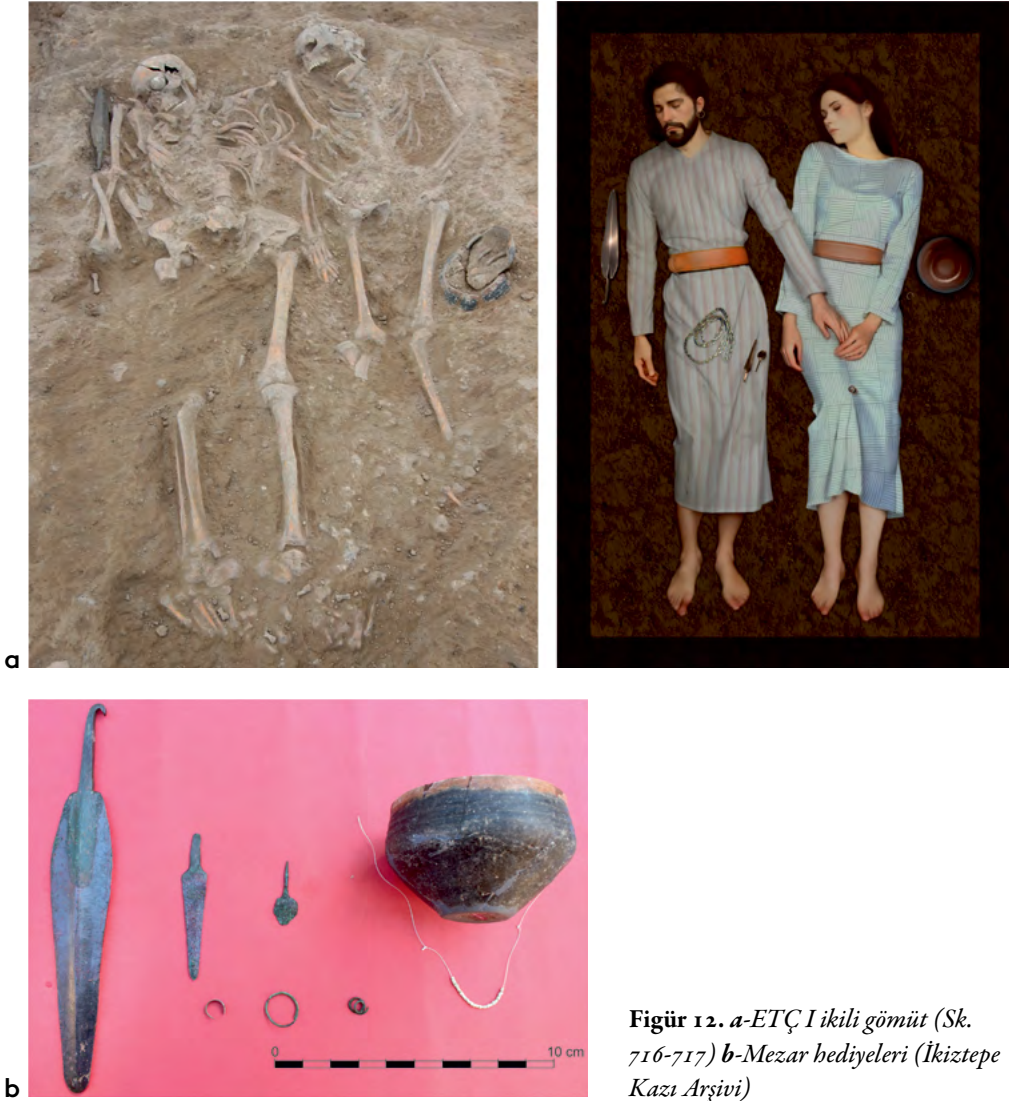
vermektedir. Bu tabakada plankarenin güney kesiminde net bir şekilde takip edilen yanık taban, alanın kuzeyine doğru ETÇ I'e ait gömütler nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. Diğer taraftan yaklaşık 50 cm kalınlıktan oluşan kültür dolgusunda yoğun moloz, çok yoğun yangın nedeniyle adeta tuğlalaşmış siva parçaları ile yanık izleri tespit edilmiştir. 2. evrede ise tahrip olmuş bir fırın kalıntısı saptanmıştır. Açığa çıkartılan fırın, yaklaşık 2,5x2,5 m ebatlarında ve ortalama 0,50 m yüksekliğindedir. Pişirme tabanı kat kat kil ile sıvanmış ve fırının neredeyse tüm çevresinde üzerinde hatıl izleri bulunan siva parçaları ele geçmiştir. Bununla beraber doğu kısmında daha az siva kalıntılarının olması ve küllü toprağın varlığı, fırının ağız kısmının doğuya baktığını göstermektedir. Fırının yakın çevresinde 1 öğütme taşı, 1 kemik kazıyıcı ve pişmiş toprak bir çömlek ele geçmiştir. Fırının (b.4242) 0,80 m kadar kuzeydoğusunda ise yaklaşık 1,5x1,5 m çapında kare planlı bağımsız bir yapı daha saptanmıştır. Dört gözden oluştuğu anlaşılan bu yapının içinde sadece 57 adet tezgâh ağırlığının ele geçmesi nedeniyle bu yapı tezgah ağırlığı depolama birimi olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu mimari kalıntıların niteliği bu kompleksin bir işlik alanı olduğunu göstermektedir (Fig. 11 a-b).

Ölü Gömme Gelenekleri

ETÇ I'in II., III. ve IV. evrelerinde (Sk. 707,709-723) biri ikili gömüt olmak üzere toplam 15 adet mezar açığa çıkarılmıştır¹. İskeletler çoğunlukla sırt üstü pozisyonda yatırılmış

¹ İskeletler üzerinde detaylı antropolojik çalışmalar devam etmektedir.

Figür 12. a-ETÇ I ikili gömüt (Sk. 716-717) b-Mezar hediyeleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

olup belirli bir yön birliğine sahip değildir. Erişkin ve çocuklardan oluşan 16 iskeletin sekizinin yanına farklı ham maddelerden yapılmış silahlar, aletler ile süs eşyası ve çanak çömleklerden oluşan ölü hediyeleri bırakılmıştır. Bunlar içinde en dikkat çeken ETÇ I'in 4. evresine ait yan yana gömülmüş iki bireye ait mezardır (Sk.716 ve 717) (Fig. 12 a-b). Radyokarbon sonuçlarına göre MÖ 3100 – 2900 aralığına tarihlenen söz konusu mezar, zengin hediyelere sahip, toplum içerisinde hiyerarşik önem taşıdığı düşünülen bir kadın ve bir erkek erişkin bireylere aittir. İskeletler güneydoğu – kuzeybatı doğrultusunda uzanmış ve her ikisinin de yüzleri doğuya dönüktür. Batıda yer alan Sk.716 no'lu iskelet 37,9 yaşlarında orta erişkin bir kadına aittir. Söz konusu iskeletin sol femur kemiğinin hemen batısında mezar hediyesi olarak dışı siyah içi kırmızı astarlı bir çanak yer almaktadır. Ayrıca sağ bacak kemiğinin iç kısmında spiral bir bakır obje ele geçirilmiştir. Sk.717 no'lu

Figür 13. ETÇ I (Sk.720) mezar ve hediyeleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

iskelet ise 30,5 yaşlarında orta erişkin bir erkeğe aittir. Sk.717 olarak kodlanan iskeletin sağ humerus kemiğinin yanında bir mızrak ucu ile gövdesi üzerine bırakılmış 36 adet frit boncuk, bir hançer, bir ustura ile bakır bir küpe ele geçirilmiştir. Ayrıca Sk.717'nin sağ femur kemiğinin gayet düzgün, başka bir deyişle bilinçli bir şekilde diz eklemine kadar kesildiği ve sağ humerus kemiği altına yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu iki iskeletin aynı seviyede ve yan yana açığa çıkartılması dışında, Sk.717'nin sol elinin Sk.716'nın leğen kemiği üstünde yer alması organik bir beraberliği doğrulamaktadır.

Dikkat çekici bir diğer mezar ise Sk. 720² No'lu iskelettir. Güneydoğu – kuzeybatı uzantılı ve yüzü doğuya bakan iskelet, 39,5 yaşlarında orta yetişkin bir erkeğe aittir. Bu iskeletin sağ humerus kemiği yanında yaklaşık 35 cm. uzunluğunda ve 5 kg ağırlığında arsenikli bakırdan bir mızrak ucu, bakır bir küpe ile İkiztepe'de daha önce benzerine rastlamadığımız bakırdan ünük bir ustura ele geçmiştir (Fig. 13). Sk. 721 No'lu bir kadın mezarında ise baş kısmının hemen yanına içi kırmızı dışı siyah astarlı bir çanağın hediye olarak bırakıldığı tespit edilmiştir³.

² Sk.720 ile aynı seviyede gömülmüş olan Sk.719'un kaburga kemiğine uygulanan C14 analizine göre söz konusu mezarlar MÖ. 3251-3099 (kalibre edilmiş) yıllarına tarihlendirilmektedir (Tablo.2-3)

³ Sk. 716, Sk. 717, Sk. 720 ve Sk 721 kodlu mezarlara ait değerlendirmeler, Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal ile yapılan sözlü görüşme ile edinilmiştir.

Çanak Çömlek

Tepe I'de, şimdiye kadar gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda özellikle ele geçen çanak çömlek dağılımı, bu tepedeki yerleşim kronolojisi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Batıdan doğuya doğru giderek alçalan bir eğime sahip olan Tepe I'de üç sezon yürütülen kazılarda farklı alanlarda ele geçen çanak çömlekler, Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı I ile Orta Tunç Çağı başlarına tarihlendirilmektedir.

Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleği ağırlıklı olarak siyah, gri, içi kırmızı dışı siyah ve nadiren kırmızı tonlarında hamur renginde astarlı ya da koyu renk astarlı bir repertuar göstermektedir. Tamamı el yapımı olan malzemede dışa açılan ağızlı, hafif küresel gövdeli ve olasılıkla düz dipli çanakların yanı sıra dışa açılan ağızlı ve yayvan gövdeli çanak formları öne çıkmaktadır. Çömlekler ise ağırlıklı olarak içe kapanan ağızlı, küresel gövdeli ve düz ya da halka dipli örneklerden oluşmaktadır. Koyu renkli Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleğinde görülen bezeme tekniğinde kabartma memecik, kazıma ve özellikle iyi perdelanmış örneklerde silinti beyaz boya öne çıkmaktadır. Bunlar dışında İkiztepe I'in ETC I'e ait ilk kültür tabakalarından da bilinen ağızda dalga bezeme tekniğinin Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında da devam ettiği ancak bu evrelerde koyu astarlı çanaklara uygulandığı görülmektedir (Fig. 14).

Tepe I'de açığa çıkartılan Erken Tunç I çanak çömleğinin hamur özellikleri ve pişirme tekniği Geç Kalkolitik Çağ geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Yine tamamı el yapımı olan çanak çömlek repertuarında hamur ve astar rengi ile bezeme tekniklerinde ise çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Siyah, gri, dışı siyah içi kırmızı ve koyu kahverengi astarlı çanak çömlek geleneği devam ederken kırmızının farklı tonları, bej/devetüyü ve portakal astarlı bir repertuar karışımıza çıkmaktadır. Bezeme tekniğinde memecik kabartma

Figür 14. 2021-2023 Tepe I, GKÇ çanak çömlek örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

yoğun şekilde uygulanmış; silinti beyaz boya bezemenin ağırlıklı olarak kahverengi astarlı çanak çömleklerde, dudak üstü dalga bezemenin ise yalnızca kırmızı astarlı çanaklara uygulandığı görülmektedir. Diğer taraftan yatay çift ip tutamaklı çömleklerin Erken Tunç I ile daha yoğun kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ kültür katlarında başlayan omurgalı ve düz yükselen ağızlı çanaklar Erken Tunç Çağı I tabakalarında

Figür 15. a - 2021-2023 Tepe I, ETÇ I çanak çömlek örnekleri, b- ETÇ I bezemeli çömlek ve kazıma bezemeli minyatür mezar kabı (İkiztepe Kazı Arşivi, Çizim: B. Gülkan)

Figür 16. OTÇ I - II çanak çömlek örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

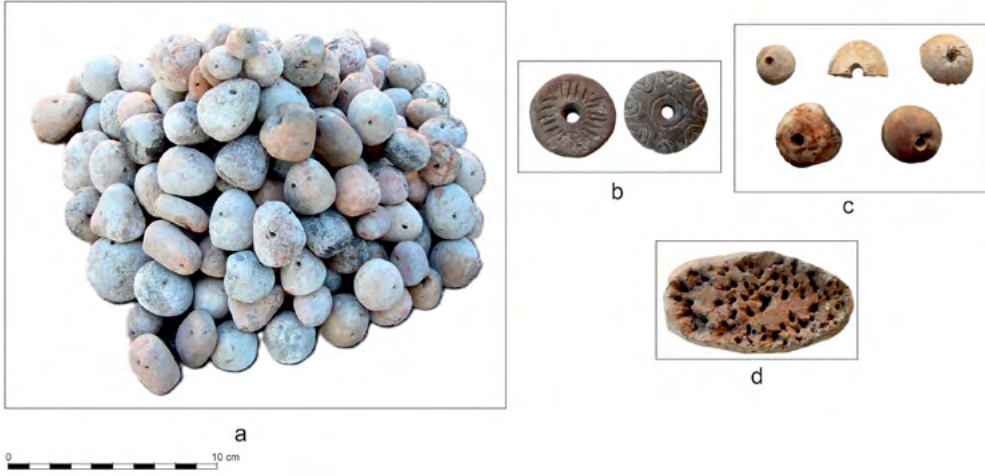
artış göstermektedir. Özellikle Erken Tunç Çağı I' e tarihlendirilen kadın mezarlarında ele geçen düz yükselen ağızlı, omurgalı, düz dipli, dışı siyah içi kırmızı, yaklaşık 0,5 cm cidar kalınlığına sahip, iyi perdahlanmış ve kimi yiv, kabartma ya da memecik kabartma bezemeli çanaklar İkiztepe I' de Erken Tunç Çağı I kültür dolgusunda görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra basit profilli çanaklar, omurgalı çanaklar, yatay çift ip tutamaklı çömlekler, dışa açılan ağızlı ve boyunlu çömlekler, içe kapanan ağızlı çömlekler, çömlekçik, maşrapa ile minyatür kaplar Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı I' de görülen başlıca ortak formları oluşturmaktadır (Fig. 15a-b).

Orta Tunç Çağı' na Geçiş döneminde ise mezar kabı olarak kullanılmış olan ve yukarıda sözü edilen çömlekler ve küpler dışında ele geçen bej, kırmızı, portakal rengi astarlı ve iyi açkılı, hızlı çark yapımı dışta kalınlaştırılmış dudaklı çanaklar, gaga ağızlı testiler, içe kapanan ağızlı yatay kulplu çömlekler, dibi iple kesilmiş kadeh ve bardaklar İkiztepe' nin Orta Anadolu Bölgesi ile kültürel bağlantısını yansıtan örneklerdir (Yurtsever 2004) (Fig. 16).

Küçük Buluntular

Küçük buluntular içinde en yoğun grubu dokumacılık ile ilgili olanlar oluşturmaktadır. Önceki yıllarda ele geçen binlerce tezgah ağırlığına ek yaklaşık 350 adet değişik form ve büyüklükte pişmiş toprak tezgah ağırlığı, onlarca pişmiş toprak ve kemik ağırşak ile pişmiş toprak dokuma tarakları ve bir pintadera açığa çıkarılmıştır (Fig. 17 a-d). Tezgah ağırlıkları genellikle konik bir forma sahiptir. Bazı örneklerin üzerinde parmak baskı ile oyuk bezemeler dikkati çekmektedir. Ağırşakların büyük bir kısmı ise kazıma tekniği ile geometrik şekilde süslenmiştir.

Dokuma ile ilgili buluntular dışında sembolik düşüncenin yansıması olan pişmiş

Figür 17. GKC – ETÇ I dokuma buluntuları a-tezgah ağırlıkları b-bezemeli pt ağırsaklar c-kemik ağırsaklar d-pt dokuma tarağı (İkiztepe Kazı Arşivi)

Figür 18. ETÇ I pt figürin örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

toprak figürin ve idol buluntuları, 3. Dönem Kazıları'nda da standardizasyonunu devam ettirmektedir. Son dönem çalışmalarında 2'si tüm yaklaşık 19 adet figürin ve idol ele geçmiştir (Fig. 18).

Küçük buluntular içinde bir diğer grubu kemik, diş ve boynuzdan yapılmış deliciler, iğneler ile kazıyıcı/sıyırıcı gibi aletler oluşturmaktadır. İkiztepe ekonomisinde dokumacılığın yanı sıra dericiliğin de önemli bir yere sahip olması nedeni ile delicilerin sayısı

Figür 19. “T” biçimli sembolik kemik nesne (İkiztepe Kazı Arşivi)

oldukça fazladır. Diğer taraftan son dönem kazılarında ele geçen buluntular arasında “T” biçimli kemik nesne dikkat çekici buluntular arasındadır (Fig. 19). Söz konusu nesne, yaklaşık 5 cm uzunluğunda, baş kısmı dikdörtgen formda düzgünce işlenmiş ve gövde kısmı keskin hatlar ile belirginleştirilmiştir. “T” biçimli bu nesnenin kültürel bir anlam taşıdığı düşünülmektedir. Aynı düşünce ile yapılmış fakat farklı biçimsel özelliklere sahip kemik idollere Balkanlar’da sıkça rastlanmaktadır. İkiztepe örneği keskin hatlara sahip olması ile Balkan örneklerinden ayrılmaktadır.

Taş buluntular içerisinde çakmaktaşı ve obsidyen gibi kesici ve delici aletlerin yanı sıra ezgi taşı, öğütme taşı, havaneli gibi aletler ile çömlekçilikle ilgili perdah taşları da azımsanmayacak sayıda ele geçmiştir.

Metal buluntular ise birçok yerleşmede olduğu gibi İkiztepe’de de mezarlarda ele geçirilmiştir. ETÇ I dönemine tarihlendirilen basit toprak mezarlarda 2 mızrak ucu, 1 hançer, 1 yassı el baltası, 1 ustura, 1 spatula, 4 küpe, 3 adet objeden oluşan toplam 13 adet metal eser, ağırlıklı olarak erkek bireylere ait iskeletlerin yanında bulunmuştur. Bu eserlerin üçünde yapılan element analizinde, söz konusu metal buluntuların arsenikli bakır ve bakırdan yapılmış olduğu anlaşılmıştır⁴. Ayrıca bir spatuladan alınan numune üzerinde yapılan kurşun izotop analizi sonucu, kullanılan bakır kaynağının Kuzey-Orta Anadolu olduğunu göstermiştir⁵.

Tartışma ve Sonuç

Tepe I’in kuzey yamacında yürütülen 2021-2023 kazı çalışmalarının ön sonuçlarına göre Orta Tunç Çağı tabakasının hemen altında Erken Tunç Çağı I ve Geç Kalkolitik Çağ tabakaları açığa çıkarılmıştır. Bahsi geçen tabakalardan elde edilen mimari, ölü gömme, keramik ve diğer buluntular önceki dönem kazılarında açığa çıkarılmış bulguların devamı niteliğinde olsa da çalışılan tabakalardan alınan örneklerden elde edilen kalibre edilmiş radyokarbon sonuçları ve diğer buluntular değerlendirildiğinde, Tepe I’de eski kazılara

⁴ Maden buluntuların element analizleri ana sponsorumuz olan Eti Bakır Samsun İşletmesi Lmt. Şti’de taşınabilir XRF cihazı ile yapılmıştır.

⁵ Kurşun izotop analizi Doç. Dr. Gonca Dardeniz Arıkan tarafından 220N374 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılmıştır. Kurşun izotop sonuçları, Amasya Gümüş bucağı ve Tokat Kozlu’nun muhtemel bakır cevher kaynağı olarak numune ile uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Doç. Dr. Gonca Dardeniz Arıkan’a yardımları için teşekkür ederiz.

göre en erken yerleşmenin ETÇ I'de değil Geç Kalkolitik Çağ'da başladığını göstermektedir. Ayrıca 3. dönem çalışmalarının ortaya koyduğu bazı yeni bulgular da söz konusudur. Bunlardan biri İkiztepe kazılarında daha önce saptanmamış olan "adak çukuru"dur. Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren uygulandığı bilinen adak çukuru ritüelinin İkiztepe'de de varlığı dikkat çekici olmuştur.

Ölü gömme geleneklerine ilişkin OTÇ I. evrede 6 (Sk. 702-706, 708) ve ETÇ I'e ait (Sk. 707,709-723) 16 olmak üzere toplam 22 adet iskelet açığa çıkarılmıştır. OTÇ'ye ait gömütler Tepe I'in kuzeydoğusunda yer alan yaklaşık 37 m²'lik alanda (C20/IV5-D1/IV5 plankareleri) bebek ve çocuklara ait çömlek – küp mezar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Önceki dönem kazı çalışmalarında aynı alanda ortaya çıkartılan benzer mezar küplerinin varlığı, yerleşmenin bu kesiminin Orta Tunç Çağı başlarında bebek ve çocuk mezarlığı olarak kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan aynı plankarelerde yapılan derinleşme çalışmalarında Orta Tunç Çağı mezarlık alanının altında saptanan ETÇ I'e ait basit toprak mezarlardan alınan kemik örneklerinin mutlak tarihlendirme sonuçlarına göre MÖ 3. Binyıl başlarında da yerleşimin bu kısmının mezarlık alanı olarak tercih edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda 2021-2023 sezonlarında Tepe I'de çalışılan 175 m² ile sınırlı alanda yürütülen çalışmaların, Tepe I kronolojisi için oldukça kilit bir noktada gerçekleştirildiği söylenebilir. 2012 yılına kadar Tepe I'de yürütülen kazılarda ana kayaya kadar inilmiş ve en erken yerleşim, elde edilen maddi kültür kalıntılarına göre ETÇ I olarak değerlendirilmişti. Tepe I'de 2021-2023 yıllarında yapılan kazılarda henüz ana toprağa ulaşılammış ancak şimdiye kadar elde edilen veriler Tepe I'in kronolojisinin MÖ 4. Binyıl başlarına kadar geri gittiğini göstermiştir.

Açığa çıkarılan çanak çömlek, çeşitli pişmiş toprak, madeni, taş ve kemik gibi pek çok buluntu toplumun sosyal ve ekonomik yapısını yansıtan bulgulardır. İkiztepe toplumunun sosyo-ekonomisinde erken dönem kazılarında da görüldüğü gibi dokumacılık ve madencilik ön plandadır. Hemen hemen her yapının içinde ve etrafında dokumacılık ile ilgili buluntuların açığa çıkarılması tekstil üretiminin her evde gerçekleşen günlük bir aktivite olduğunu göstermektedir. Madeni buluntular içinde bakırdan yapılmış silah, alet ve takılar genellikle mezarlarda ölü hediyesi olarak ele geçmektedir. Metal silahların ağırlıklı olarak erkek mezarlarında bulunması bu mezarların sahiplerinin, kişisel eşyalarıyla gömülen savaşçı kimliğe sahip olduklarını düşündürmektedir. Diğer taraftan yalnızca kadın mezarlarında bulunan içi kırmızı dışı siyah astarlı mal grubuna ait omurgalı çanakların önceki kazılarda da genelde mezar hediyesi olarak bulunması bu kap grubunun bilinçli bir tercih sonucu kadın mezarlarına bırakılmış olduğunu göstermektedir. Bununla beraber önceki kazılarda az da olsa zengin buluntulu kadın mezarları da açığa çıkartılmıştır. Bunlara en iyi örnek Sk. 581 olarak kodlanmış olan kadın mezarından ele geçen bir pişmiş toprak çanak, bir arsenikli zıpkın ucu, iki altın küpe, bir frit boncuk kolye, bir kurşun disk pandantif ve iki hançerdir (Bilgi 1987). Bu çerçevede mezarların, İkiztepe toplumunda yaş, cinsiyet ve sosyal statü gibi unsurların mezar hediyeleri ile paralel bir yapıya sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Karadeniz'in protohistorik dönemine ışık tutan yerleşim, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren bölgesel etkileşimlerin ve toplumsal değişimlerin anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Yerleşimin zenginliğini ve önemini öngören ve 1974 yılında kazı çalışmalarını başlatan B. Alkım ve sonrasında çalışmaları devam ettiren Ö. Bilgi İkiztepe kültürel mirasını Anadolu arkeolojisine tanıtmıştır. İkiztepe'de 38 sezon aralıksız sürdürülen araştırmalar, yerleşmeyi Karadeniz arkeolojisinde önemli bir referans haline getirmiştir. Bununla beraber yeni dönem kazılarıyla İkiztepe yerleşmesine ait verilerin yeni yaklaşımlarla ve interdisipliner çalışmalarla güncel bir şekilde ele alınması Kuzey Anadolu'nun protohistorik çağlarının anlaşılabilmesi için önem taşımaktadır.

Katkı Belirtme ve Teşekkür

İkiztepe kazı projesine izin ve destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Bafra Belediyesi'ne, Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, kazımızın ana sponsoru Eti Bakır Samsun A.Ş. İşletmesi Müdürlüğü'ne, İkiztepe Mahallesi Muhtarlığı'na ve 2021 yılından itibaren kazımıza katılan tüm öğrencilerimize ve heyet üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

Alkım, U. B. 1975

Samsun Bölgesi Çalışmaları 1973, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXII/1: 5-12.

Alkım U. B., Alkım, H., Bilgi Ö. 1988

İkiztepe I, *Birinci ve İkinci Dönem Kazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- 2003

İkiztepe II, *Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.

Aykurt, A., Boyükulusoy, K., Oğuzhanoglu, U. 2024

Çaltılar Höyük 2022 Yılı Kazıları, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, Ankara: 333-351.

Bilgi, Ö. 1987

İkiztepe'den Ünik Bir Hançer, *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 201, Türk Tarih Kurumu, Ankara:

1109-1112.

- 2001

Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri: Hind-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım / Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region, A New Perspective on the Question of the Indo-Europeans Original Homeland, TASK Vakfı, İstanbul.

- 2003

İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri: 2000 ve 2001 Dönemleri, *Belleten*, Cilt 67, Sayı 249: 383-402.

Burney, C. A. 1956

Northern Anatolia Before Classical Times, *Anatolian Studies* VI: 181-189.

Doğan, N. 2006

İkiztepe İlk Tunç Çağı Mezarlık Buluntularının Sosyokültürel Açısından Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Dönmez, Ş. 2000

İlk Tunç Çağı II Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak Çömleği ile Küçük Eserleri Işığında), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Duru, R. 1974

Değirmentepe 1973, *Anatolian Studies* XXIV: 30.

Ekmen, H., Mercan, A., Ekmen, F. G., Güney, A. 2019

İnönü Mağarası 2018 Yılı Kazı Çalışmaları, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 309-330.

Erdal, Y. S. 2010

İkiztepe Yerleşimi Işığında Orta Karadeniz Bölgesi İnsanlarının Antropolojik Yapısı, *Anadolu Araştırmaları* 19/1: 67-97.

Gerritsen, F. Özbal, R. 2019

Barcın Höyük, a Seventh Millennium Settlement in the Eastern Marmara Region of Turkey, *Documenta Praehistorica*, 46: 58-69.

Hauptmann, H. 1976

Die Grabung auf dem Norşuntepe, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXIII-1: 69-70.

Helms, S. 1973

Taşkun Mevkii 1970-71, *Anatolian Studies* XXIII: 113-114.

Korfmann, M. 1977-78

Demirci Hüyük. Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung von 1973, *Istanbul Mitteilungen* 27/28: 5-59.

Koruyucu, M. M. 2019

Anadolu Erken Tunç Çağı Topluluklarında Ağız ve Diş Sağlığı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Kökten, İ. K., Özgüç T., Özgüç N. 1945

1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor, *Bulleten* IX/35: 361-400.

Müller-Karpe, H. 1968

Handbuch der Vorgeschichte II. Zweiter Band. Jungsteinzeit, Text, C.H.Beck, München.

Müller-Karpe, H. 1974

Handbuch der Vorgeschichte III. Dritter Band. Kupferzeit, Erster Teilband. Text, C.H. Beck, München.

Özdoğan, E. 2011

Settlement Organization and Architecture in Aşağı Pınar Early Neolithic Layer 6, *Beginnings – New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*, Menschen-Kulturen-Traditionen: Forschung Cluster 1, Bd.1, R. Krauss (Ed.), VML GmbH, Rahden / Westf. : 213-223

Roodenberg, J. 2000

Ilıpınar: an Early Farming Village in the İznik Lake Basin, *The Neolithic of Turkey*, M. Özdoğan ve N. Başgelen (ed.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat: 193-202.

Tuna, C. 2009

İkiztepe Kazıları Işığında MÖ 2. Binyıl öncesi Orta Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi Mimarisi: İkiztepe Yapıları. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Türker, A., Sürül, K., Tırıl Özbilgin, C.G., Meriç, G.N. 2023

Dombalaktepe Kazısı 2021: Başlangıç Raporu ve İlk Sonuçlar, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 253-268.

Van Loon, M., Güterbock H. G. 1969

The 1969 Excavation at Korucutepe Near Elazığ, *Türk Arkeoloji Dergisi* 30: 123-128.

Warner, J. 1979

The Megaron and Apsidal House in Early Bronze Age Western Anatolia, *American Journal of Archaeology* LXXXIII: 140.

Yurtsever, A. 2004

MÖ 2. Binyılı Orta Karadeniz Bölgesi Çanak Çömleği (İkiztepe Kazıları Işığında), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

“Doğal ve Arkeolojik Yönleri ile Kangal Havzası’nda (Sivas) Bir Yerleşim Bölgesi: Havuz-Aslantaş ve Karaseki”

“A Settlement Area in the Kangal Basin (Sivas) with Natural and Archaeological Aspects: Havuz-Aslantas and Karaseki”

Belgin AKSOY* - Dirk Paul MIELKE**

DOI: 10.58488/collan.1484236

Anahtar Kelimeler: Havuz-Aslantaş, Kangal Havzası, Geç Hitit Dönemi, Demir Çağı, Yerleşim Arkeolojisi.

Havuz-Aslantaş (Sivas İli, Türkiye) yerleşimi 1928 yılında bazalttan yapılmış büyük bir Geç Hitit aslan heykelinin bulunmasıyla bilinmektedir, ancak ayrıntılı bir araştırmaya konu olmamıştır. 2022 de başlatılan çalışmalar Havuz-Aslantaş’ta oldukça iyi tasarlanmış bir tahkimat sistemini ana hatları ile ortaya koymuştur. Yerleşimin surlarla çevrili, bir yukarı, bir de aşağı kısımdan oluşan kale ile yamaçta kurulu olan bir aşağı kente sahip olduğu anlaşılmıştır. Ancak platoda çok sayıda tümülüs ile düzlükte inşa edilmiş bazıları oldukça büyük çok sayıda yapı grupları dikkat çekici keşifler olmuştur. 2023 yılı itibarıyla Kangal Havzası’nda merkezi bir konumda bulunan Karaseki Platosu’nun sadece doğal özellikleri ile değil aynı zamanda başta Havuz-Aslantaş ile bu bazalt platonun kenarında konumlanmış Kırkpınar, Halep Köprüsü ve Humarlı Kalesi gibi mevkiler ile çok sayıda tümülüs mezar alanlarının da bulunduğu bir arkeolojik peyzaj oluşturduğu izlenimi edinmekteyiz. Hem Havuz-Aslantaş hem de plato genelinin özellikle Demir Çağı’nda yoğun bir yerleşime sahne oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde konum itibarıyla Geç Hitit, Urartu ve Frigya arasında kalan ve şimdiye kadar da bu yönü ile sistematik bir şekilde araştırılmamış olan bölgede önümüzdeki yıllarda araştırmalarımız devam edecektir.

Keywords: Havuz-Aslantaş, Kangal Basin, Neo-Hittite Period, Iron Age, Settlement Archaeology.

Even though the settlement of Havuz-Aslantaş (Sivas Province, Türkiye) is known for the discovery of a large, basalt Neo-Hittite lion statue in 1928, it has not been the subject of detailed research. Studies that began in 2022 have revealed a well-designed fortification system in Havuz-Aslantaş. It has been shown that the settlement had an upper fortress, a lower city, and was surrounded by walls. In addition, numerous tumuli and a number of buildings built on the plains were discovered on the plateau. Since 2023, the impression is that Karaseki Plateau, which is centrally located in the Kangal Basin, creates an archaeological landscape not only with its natural features but also with many burial grounds, including locations such as Kırkpınar, Halep Köprüsü, and Humarlı Kalesi, situated on the edge of this basalt plateau. Both Havuz-Aslantaş and the plateau in general are understood to have been the site of intensive settlement, especially during the Iron Age. The region, situated between Neo Hittite, Urartian and Phrygian cultural areas, which has not been systematically examined so far with this aspect, will be further researched in the coming years.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 15.05.2024, Kabul Tarihi: 07.11.2024

* Belgin Aksoy, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü 16059 Bursa, Türkiye. belaksoy@uludag.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0946-4808

** Dirk Paul Mielke, Universität Münster, Historisches Seminar, Abteilung für Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie, Domplatz 20-22 D-48143 Münster, Germany. dirk.mielke@posteo.de. ORCID:0000-0001-7197-2251

Giriş

Sivas'tan Malatya yönüne doğru ilerlerken, Yağdonduran Geçidi'nin hemen ardından Kangal Havzası bütün ufku doldururcasına karşımıza çıkar. Bu bölgeyi kesintisiz bir düzlük olarak tanımlamak zordur. Özellikle yolun batısında kalan Karaseki (Fig. 1), Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra bu bölgede arkeolojik amaçlı bir keşif gezisi yapan H.H. von der Osten'in dikkatini çekmişti. Kendi ifadesiyle üstü adeta bıçakla düzgün bir biçimde kesilmiş gibi yükselen bu plato (von der Osten 1929: 65), sadece Malatya'ya doğru uzanan güzergahı kontrol etmekle kalmayıp, Halep Köprüsü Mevkii'nde doğuya doğru ayrılan ve Kulmaç Dağları üzerinden Altınyayla-Şarkışla ve Gemerek güzergahını izleyerek Kayseri'ye ulaşan bir diğer yolu da kontrol eden bir konumdadır. Bu platonun kuzeyinde, yakınında bulunduğu köyün adı ile anılan Havuzköy (Fig. 2), geçtiğimiz asır boyunca arkeolojik keşif ve yüzey araştırması yapan birkaç ekibin ziyaret ettiği yerlerinden birisi olmuştur. 2022 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü'nün vermiş olduğu izin ile öncelikle bu ören yerine odaklanarak başlattığımız çalışmalar¹, 2023 yılında Karaseki ve çevresini de dikkate alarak sürdürülmüştür. Buradaki yerleşim sistemini anlayarak başta Demir Çağı'ndaki olmak üzere bölgesel ve bölgeler arası ilişkilerin masaya yatırıldığı bir yerleşim analizi hedeflenmektedir.

Araştırma Tarihi

Havuzköy'ün arkeolojik literatüre girişi aslında oldukça dikkat çekici bir buluntu ile birlikte gerçekleşmiştir. Karaseki, 1928'de Malatya'ya yaptığı yolculuk sırasında von der Osten'in dikkatini çekmiş ve platonun kuzey kenarına inceleme amacıyla yönelmesine sebep olmuştur (von der Osten 1929: 69-73). Sistematik olmaktan uzak olan bu gözlemler sırasında platonun kuzeyinde bir dizi kalıntı dikkat çekmiştir. Bu kalıntılar tam olarak plato kenarında, ovanın platoya doğru girinti yaparak bağlandığı üç yerdeki üç kale kalıntısından ibarettir. Ancak bu tespitler arasındaki en büyük keşif, bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmekte olan aslan heykelidir (Fig. 3). Olasılıkla yerel bazalttan imal edilmiş olan bu heykel yaklaşık 1,60 m yüksekliğinde olup² ayakta duran bir aslanın

¹ 2022 sezonlarındaki çalışmalar Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin desteğiyle (Proje Nr: SGA 703) başlamıştır. 2023 yılında Deutsche Orient-Gesellschaft da çalışmalara destek vermiştir. İki Sezona yayılan çalışmalarda Bursa Uludağ Üniversitesi öğrencilerinden Ekin Hekimoğlu ve Hüdanur Boztaş ile birlikte Hacettepe Üniversitesi doktora öğrencisi arkeolog Fırat Ayvazoğlu ve Christine Kersting katılmıştır. Sivas Arkeoloji Müzesi'nden Hamis Eren, Aysel Bölükbaşı ve Yavuz Akkaya da bakanlık temsilcisi olarak katkıda bulunmuştur. Bu süre içinde Sayın Onur Aykaç ve Sayın Fatih Sungur'un şahsında Kangal Kaymakamlığı ve Havuz Köyü muhtarı Sayın Savaş Atmaca ve Körfez Haritacılık ekibimize farklı biçimlerde verdikleri destekle araştırmaları mümkün kılmışlardır.

² H. H. von der Osten tarafından (1929: 71) verilen 2 m genişlik, 1,30 m yükseklik ve 0,75 m genişlik şeklindeki bilgilerin doğru olmadığı da bu şekilde anlaşılmıştır.

Figür 2. *Havuz-Aslantaş, Yukarı ve Aşağı Kale, doğudan bakış. Havuz-Aslantaş'ın harabelerine güneyden bakılan bir hava görüntüsü. Arka planda Havuz Köyü ve arkasında Kulmaç Dağları sıralanmaktadır. (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).*

rağmen, bunlarla ilgili daha fazla açıklamada bulunmamıştır. Bu çalışmanın ardından C. Burney'nin ziyareti bir tarafa bırakılırsa (Russell 1980: 121, Nr. 154)³, neredeyse 40 yıl boyunca ne Karaseki, ne de Havuz-Aslantaş herhangi bir araştırmancının odağı olmamıştır. 1963 senesinde arkeolog E. Pocarella ile birlikte bu yerleşimi ziyaret eden P. Meriggi, görece kapsamlı bilgi sunan ilk bilimsel yayını gerçekleştirmiştir (Meriggi 1965: 273-274)⁴. Bu çalışmada yerleşimin şematik bir çizimiyle birlikte dikkat çekici kimi mimari kalıntılara ait fotoğraflar yayınlanmıştır. Ayrıca bulunan seramik malzemeden yola çıkarak oldukça genel bir tarihlendirme önerisi de yapılmıştır.

Aslında Meriggi'den bir yıl önce R.M. Boehmer ve Orthmann Havuz-Aslantaş'ı ziyaret etmiş ve hatta burada yerleşimin bir krokisini de oluşturmuşlardı. 1967 yılında Boehmer bir günü geçmeyen bu kısa gözlemden belgeleyebildikleri kadarını söz konusu kroki de dahil olmak üzere *Havuzköy in Ostkappadokien* adlı çalışmasında yayınlamıştır (Boehmer 1967). Bu makale projemizin başladığı yıla değin bu yerleşim hakkındaki en kapsamlı yayındır. Meriggi ve Boehmer'in çalışmalarıyla birlikte hem kapı aslanı hem de toplanan seramik,

³ C. Burney herhangi bir malzeme toplamamış olmakla birlikte burada Erken Tunç Çağı'nın da mevcut olduğunu belirtmiştir.

⁴ Söz konusu resimler için levha XXXIX-XLI, fig. 10-19; ayrıca çizim levha XXXI (resim 1) sağ üst; s. 274, seramik hakkındaki değerlendirme E. Pocarella tarafından yapılmıştır.

Figür 3. *Havuzköy Aslanı'nın 1928'de H.H. von der Osten tarafından tespit edilen konumu ve durumu (Chicago Oriental Institute Arşivi).*

yerleşimin Demir Çağı içinde bir zaman aralığına tarihlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Boehmer sadece birkaç resimden oluşan Orta ve Geç Tunç Çağı seramiği örneklerini de yayınlamıştır (Boehmer 1967:140; Abb. 17). 1970'li yıllara gelindiğinde J. Yakar ve A. Gürsan-Salzman yaptıkları yüzey araştırması çerçevesinde ziyaret ettikleri yerleşimler arasında Havuzköy'ü de zikretmişlerdir (Yakar, Gürsan-Salzman 1979; 1981).

1990'lı yıllarda Sivas'ı kapsamlı bir şekilde incelemeye başlayan T. Ökse de Havuzköy'ü ziyaret edenler arasındadır. Kendisi daha önce burada Demir Çağı malzemesinin varlığına işaret etmiş (Ökse 1988: 215), 1993'te ise burada Erken Tunç, Helenistik-Roma ve Orta Çağ malzemelerinin de olduğu bilgisini vermiştir (Ökse 1993: 246-247). Geç Tunç Çağı malzemesinin varlığına ise bir diğer yayında işaret etmiştir (Ökse 2005: 18; Nr.136). Son olarak A. Engin de yürüttüğü çalışmalarda bu yerleşim yerini ziyaret etmiştir (Engin 2009).

Farklı araştırma öncelikleri çerçevesinde kurgulanmış olan bu çalışmalar, bölge kronolojisinin genel görünümünü kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Demir Çağı özetinde Meriggi ve Boehmer'in nispeten ayrıntılı olarak nitelendirebileceğimiz yukarıda adı geçen iki çalışması dışında bir çalışma yoktur. Tüm Sivas bölgesi dikkate alındığında daha çok yüzey araştırması malzemeleri üzerinden tanımlamaların yapıldığını görmekteyiz. Kuşaklı (Müller-Karpe 2017) ve Kayalıpınar (Maner *vd.* 2023; Müller-Karpe, Müller-Karpe 2013) tabakalanmış malzeme sunan iki merkez olmakla birlikte, her ikisi de genel karakteristiği Geç Tunç Çağı olan yerleşimlerdir. Demir Çağı üzerine bilgilerimizin

bir kısmını, bu dönemde küçük bir yerleşim olan Kuşaklı'dan (Fig. 1) edinmekteyiz (Powroznik 2010).

Dikkat çekici buluntular vermiş olan bu yerleşimin bulunduğu Karaseki (Fig. 4), Kangal Havzası'nda bir yükselti olup, bölgenin bir yaşam alanı haline gelmesinde büyük bir olasılıkla belirleyici olmuştur. Yukarıda özetlenen az sayıdaki veri dahi burada stratejik olarak rol oynamış bir bölgesel merkezin olması gerektiğini düşündürmektedir. 2022'de beri yürüttüğümüz çalışmaların temel sorusunu bu husus oluşturmaktadır.

Havuz-Aslantaş ve Karaseki: Araştırma Soruları

Kangal Havzası'nda henüz bilimsel olarak incelenmemiş pek çok alan bulunmaktadır. Burada Karaseki'nin batısı, güneyi ve doğusunda olmak üzere çeşitli merkezler bilinmektedir. Demir Çağı, iki sezonu tamamladığımız araştırmamızda şu an için odak noktasını oluşturmaktadır. Havuz-Aslantaş'ta bulunan kapı aslanı, Geç Hitit sanatının en kuzeydeki örneklerinden biridir. Sadece 65 km kadar kuzeydoğuda, Gözecik (Divriği İlçesi) yakınında bulunan bir diğer kapı aslanı ise (Engin 2010) buradan biraz daha kuzeydedir. Yaklaşık 50 km güneyde Gürün'de MÖ 12./11. yüzyıla tarihlenen Luvi hiyeroglif yazıtı bulunmaktadır. 75 km güneydoğuda ise muhtemelen MÖ 8. yy'a tarihlenen Şırzı yazıtı bulunmaktadır. Bu iki yazıt da bir Geç Hitit şehir devleti olan Malida (Malizi, Melid) ile ilgilidir (Ehringhaus 2014: 82-94).

Bölge ve özellikle birçok araştırmacı tarafından ziyaret edilen Havuz-Aslantaş bir Geç Hitit krallığına veya Tabal coğrafyasına bağlanmıştır (Weeden 2023: 922; Burney 2004: 114; Özgüç 1971: 119). Ancak Tabal'ın kesin sınırları, özellikle kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde belirsizliğini korumaktadır (Aro 2023; 2012). Kaşka halkının yayıldığı bölge ise Kangal Havzası'nın kuzey ve kuzey doğusunda kalmakta, bu itibarıyla da batıdaki Frig ve doğudaki Urartu bölgelerinin arasında bulunmaktaydı (von Schuler 1965: 66-70).

Havuz-Aslantaş⁵ araştırmaları bu tarihsel bağlamlara yönelik bilinmeyenlerin aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak yerleşimin yapısal özellikleriyle birlikte içinde bulunduğu bölgesel sistemin de anlaşılması amaçlanmıştır. Bunun için sınır niteliğindeki bu bölgedeki seramik geleneğinin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve hem dağılım hem de kronolojik ilişkilerin tanımlanması gerekmektedir. Görünen mimari kalıntıların toplanan seramik ile ne ölçüde tutarlı bir görünüm sergilediği ele alınan bir diğer husustur. Burada bulunan kapı aslanının da işaret ettiği Demir Çağı'nın dışındaki iskân dönemlerinin, görünen mimari kalıntılardaki izlerinin tespiti de amaçlar arasındadır.

⁵ Von der Osten bu öreni yakınındaki köyün ismi ile anarak bunun literatürde bu şekilde bilinmesinin önünü açmıştır. Ancak topografik haritalarda tam olarak bu mevki için kullanılan Aslantaş ismi bölge sakinlerinin bildiği ve kullandığı isimdir. Burada bulunan aslan heykelinin yerel bellekte muhafaza edilmiş olmasını önemli buluyor ve bu şekilde anılmasını uygun görüyoruz.

Bir diğer amacımız ise yukarıda tanımlanan tarihsel dinamiklerin doğrultusunda Demir Çağı yerleşimleri ve onların bölgesel bağlantılarının yerleşim ve yerleşimler arası ilişkilerde yansımalarını tanımlayabilmektir. Bu bağlamda Havuz-Aslantaş yerleşiminin kuruluşundaki temel gerekçelerin ortaya konması için, Kangal Havzası'nın ortasında yükselen bir bazalt plato olan Karaseki'deki konumunun incelenmesi gerekmektedir (Fig. 2 ve 5). Karaseki'de plato kenarı boyunca kurulmuş olan diğer tahkimat sistemlerini ancak bu bölgedeki coğrafi, jeolojik ve diğer çevresel koşulları dikkate alarak bir bağlama oturtabiliriz.

Bölge Coğrafyası

Esas itibarı ile incelemelerimizin odağında yer alan bölge Sivas Kangal sınırlarını kaplamakta, ancak Altınyayla ve Ulaş'ın güney kısımlarını da dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Kilometrekare başına yaklaşık 6 kişinin düştüğü, 3.342 km²'lik bir alan söz konusudur⁶. Tecer ve Kulmaç dağ sıraları bölgeyi kuzeyden sınırlamaktadır. Güneybatı-Kuzeydoğu doğrultusunda uzanmakta olan bu dağlar, Orta Anadolu içlerine doğru akarak burada bir kavis oluşturan Kızılırmak vadisini de sınırlarken, aynı zamanda onu Fırat'ta ayıran bir havza sınırını da teşkil etmektedir. Kangal Havzası'nın güney ve doğusundaki dağlar Toroslar sisteminin bir parçası olup, batıda Kangal bölgesinin de dahil edilebileceği Uzunyayla'ya açılmaktadır.

Bölge jeolojisi için genel bir tanımlama yapmak gerekirse (Sunkar 2006; 2008; Sunkar vd. 2008a; Sunkar vd. 2008b); kuzeydeki dağ sıralarında esas olarak Paleosen'den kalma volkanik kayalar bulunduğu, güneydeki Toros Dağları'nda ise Kretase kireçtaşlarının hakim olduğu görülür. Bunların arasındaki Kangal Havzası Geç Miyosen'den Pliyosen'e kadar uzanan gölge kireçtaşlarının örttüğü Neojen formasyonu olup içerdiği linyit bugün termik santralde işlenmektedir.

Kangal Havzası'nın bir diğer özelliği, Miyosen ve Pliyosen sırasında toprak çatlaklarından fışkırmış ince lavlardan kaynaklanan, yüksek platolardır. Bu lavlar gölge kireçtaşlarının üzerinde ince bir bazalt tabakası halinde çeşitli yerlerde çökelmiş olup, kapladıkları alanları erozyondan korumuştur. Bugün ova seviyesinden neredeyse 170 m kadar yükselen ve parçalanmış bloklar gibi görünen yüksek düzlükler ortaya çıkmıştır. Bunların arasında en büyük ve en etkileyici olanı da Karaseki Düzü ya da von der Osten'in çizimlerinde yer alan söyleyişle Karaseki Yazı'dır (Fig. 1 ve 4).

Karaseki en uzun yerinde yaklaşık 10 km'lik bir çapa sahiptir. Alanı ise 67 km²'yi bulmaktadır. Havuz-Aslantaş yerleşimi platoda erozyon neticesinde oluşmuş ve bu şekilde plato içine doğru uzanmış bir girintinin kenarında bulunmaktadır. Bunun yaklaşık 6 km güneydoğusunda, yani karşı uçta benzer bir oluşum daha vardır ve aynı şekilde en korunaklı yerinde bir diğer arkeolojik alan olan Kırkpınar bulunmaktadır. Havuz'un yaklaşık

⁶ Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre (www.tuik.gov.tr) 2022 yılı itibarıyla Kangal 19667 nüfusa sahiptir.

Figür 4: Havuzköy ve Karaseki'ye kuzeyden bakış: Ortada yükseltinin içine doğru uzanan derin girintinin sonunda Havuz-Aslantaş kalıntıları yer alır. Platonun arka plandaki dağlar Toroslar Dağları'dır. Ön planda modern Havuz Köyü görülmektedir. (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023)

5 km kadar doğusundaki Humarlı'da benzer bir yarığın gene uç noktasında bir diğer kale bulunmaktadır. Bu yarıkları oluşturan erozyonun nedeni bazalt tabakasının altında yer alan kireç taşıdır. Çalışma alanımız Yukarı Kızılırmak'ın Orta Anadolu karstik bölgesi ile Toros karst bölgelerinin etekleri arasında yer almaktadır (Nazik vd. 2019). Karaseki'nin kenarlarındaki bu derin yarıklar, muhtemelen platonun kenarından çıkan, bir kısmı hala aktif olan su kaynakları dolayısıyla oluşmuştur. Platodaki tipik karstik unsurların arasında sayısız düden de bulunmaktadır. Kimi durumlarda yukarıdaki bazalt tabakası bir şekilde çökmüş, ancak birçoğu toprakla dolmuştur. Bu karst çöküntülerinin bazılarında muhtemelen mevsime bağlı olarak bazen daha fazla veya daha az su içeren göletler veya daha küçük göller oluşmuştur.

Kangal havzasında yükseltiler 1500 ila 1550 m arasında değişirken, Karaseki'nin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1650 ila 1700 m arasındadır. Çalışma alanında kuzey, güney ve doğudaki dağlar 2000 m'yi aşan yüksekliklere ulaşmaktadır. Bölge neredeyse yayla niteliğinde olup, buna bağlı olarak nispeten serin ve nemli, hepsinden önemlisi yazların kısa ve soğuk olduğu sert bir karasal iklimle sahiptir. Kışlar kar yağışlı geçmektedir. Bitki örtüsü bozkır karakteristiğine uygundur. Orman alanları oldukça azalmıştır. Buna karşın dağlık kesim su kaynaklarından yana zengindir. Sulamayla belli ölçüde tarımsal üretim yapılabilmekteyse de, bölge genelinde hayvancılık daha ağırlıklı olarak uygulanmaktadır. Günümüzde madencilik yanı sıra ve güneş enerjisi üretmeye yönelik panellerle kaplı

Figür 5: Havuz-Aslantaş'ın ana yerleşim alanları ve yapılarına ilişkin plan. Yarı saydam ortofoto üzerine yerleştirilmiş dijital arazi modeli (Fotoğraf: Sefa Sarı, Grafik: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi).

geniş alanlar ile rüzgâr türbini parkları manzarayı değiştirmeye başlamıştır.

Son olarak Karaseki'nin coğrafi konumu üzerinde durulmalıdır. Sivas'tan Malatya'ya uzanan eski ve hala önemli olan kuzey-güney yolu platonun kuzeydoğu ucundan geçmektedir. Bu yol Kangal'dan Şarkışla veya Pınarbaşı'na ulaşarak Uzunyayla'yı Kayseri'ye bağlayan doğu-batı yoluyla burada kesişmektedir. Bu bölgedeki yerleşim örüntüleri ve kültürel gelişimin bu konum ile yakından ilişkili olduğu muhakkaktır.

Havuz-Aslantaş

Yukarıda araştırma geçmişinde özetlenen hususların işaret ettiği üzere Havuz-Aslantaş öreni merkezi bir yerleşime işaret etmektedir. Yerleşim, modern Havuz Köyü'ne (eski adıyla Havuzköy) yaklaşık 3,5 km uzaklıktadır. Onlarca yıldır burada sürmekte olan tahribata rağmen birbirinden farklı yerleşim alanları ayırt edilebilmektedir (Fig. 5). Platonun kenarındaki bir çıkıntının üzerinde yükselen yukarı kale bu alanların arasında en belirgin olandır (Fig. 6). Yaklaşık 1,3 hektarlık üçgen biçimli bir alanı kaplamaktadır. Burayı çevreleyen sur bir set üzerinde veya daha erken dönemden bir tahkimatin doğrultusunda inşa edilmiştir. Duvar, doğrultusu boyunca neredeyse her yerde büyük taş öbekleri halinde görülse de (Fig. 6 ve 7), iç ve dış kenarlarının tespiti oldukça zor olmuştur. Platonun daha

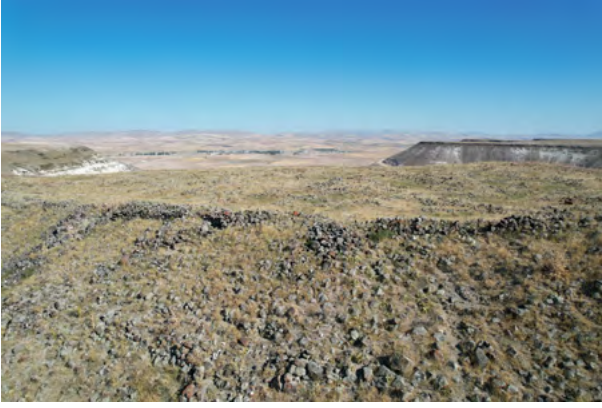

Figür 6: Havuz-Aslantaş'a kuzeydoğudan bakış; ortada üzerinde Yukarı Kale'nin yer aldığı büyük almaktadır. Dik yamaçta görülen çıkıntı, platonun bazalt yüzeyinin oluşturduğu orijinal seviye olup "Bastion" olarak nitelendirilmiştir (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).

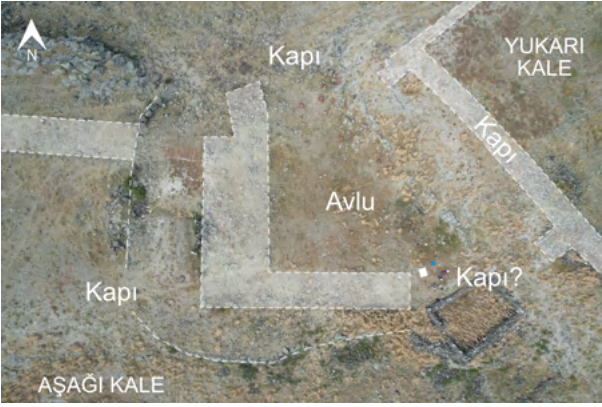
dik olan kuzey ve doğu yamaçlarında duvarın sadece 1,50 m genişliğinde olduğu anlaşılmıştır. Kuzeydoğu uçta yoğun erozyon nedeniyle herhangi bir arkeolojik buluntu ile karşılaşmamıştır. Aşağı kaleye bakan batı tarafı ise, oldukça etkileyici bir şekilde korunmuş duvar kalıntılarıyla alandaki en dikkat çekici kısımdır. Burada duvarın genişliği 2,50 m'yi bulmaktadır. Ayrıca birbirinden yaklaşık 6,50 ile 13 m arasında değişen düzensiz mesafelerde yer alan, çıkıntı yapmış dörtgen planlı on kulenin daha bulunduğunu düşünürsek, oldukça güçlü bir tahkimatın varlığı anlaşılmaktadır (Fig. 6 ve 7). Kulelerin duvarlardan yaptığı çıkıntılar ve kule genişlikleri de değişiklik göstermekte olup 3 ile neredeyse 5 m arasında değişmektedir.

Açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir soru yukarı kaleye erişimin nereden ve nasıl sağlandığıydı. Gerçekten de yüzeyde dağılmış olan mimari kalıntılar arasında kapıya benzer herhangi bir girişi tespit etmek ilk bakışta mümkün değildir. Buna rağmen sistematik bir şekilde bulgular analiz edildiğinde yukarı kaleye girişin, batıdaki duvarın kuzeybatıdaki ucunda yer aldığını kesinlikle söyleyebiliriz (Fig. 5 ve 8). Kuzey ve doğu surlarının neredeyse 80 m'ye inen dik yamaçlar üzerinde yer alması buralardan erişimi imkânsız hale getirmiş olmalıdır (Fig. 6). Girişin bulunduğu kısımda iki kule arasında bulunan 27 m gibi oldukça fark edilir bir mesafe olması dikkat çekicidir. Diğer kuleler arasındaki mesafeler çok daha kısadır. Kapının bulunduğunu tahmin ettiğimiz kısımda dikkat çeken bir diğer

Figür 7. Havuz-Aslantaş; Yukarı Kale'nin batı bölümünde öne çıkan kuleler veya bastiyonlarla donatılmış surların batı kısmına güneybatıdan bakılan bir hava fotoğrafı. (Fotoğraf: B. Aksoy, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).

Figür 8. Havuz-Aslantaş; Yukarı Kale'nin batı ucunun önündeki savunma sisteminin (Zwinger alanı) havadan görünümü (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).

farklılık da buradaki taşların daha küçük olmasıdır. Bu açıklığın iki ucu ile ortasındaki çukurluğun içindeki taş yığınları dikkat çekmektedir. Bu noktalarda daha büyük taşların; belki de zamanında orthostatların bulunmuş olması mümkündür. Bu iki kulenin arasındaki girişin yaklaşık 4 m'lik bir geçiş derinliği vardır. Girişin bu noktada olduğuna işaret eden bir diğer veri ise, kale duvarının önündeki eğimin diğer kısımlara göre daha az olması ve bunun arkasındaki duvara kadar yapıların duvara kadar uzanmamış olmasıdır. Nitekim diğer kısımlarda sur içindeki yapıların duvara dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın kapının planını çıkarmak kazı olmaksızın imkânsız görünmektedir. Yapılan ölçüm ve tespitlerle şu an için yukarı kalenin orijinal görünümü hakkında sadece varsayımlarda bulunabiliyoruz. Surun gerçek yüksekliği hakkında da bir tahminde bulunmak zordur. Kuru duvar tekniğinde üst üste konmuş iki ya da üç sıra taş ve her iki yana dağılmış taş öbekleri dışında kullanılan başka bir yapı malzemesinin izine rastlanmamıştır.

Havuz-Aslantaş'taki bir diğer dikkat çekici unsur da yerleşimi kuşatan yamaçların büyük ölçüde taş döşeli olmasıdır. Boehmer kale duvarının batıdaki kısmının altında eğimli bir döşemeden bahsetmiş, hatta iki inşaat evresini tanımlamak istemiştir (Boehmer 1967: 134, 136; Abb.10-13). P. Neve'ye atıfta bulunarak döşemeyi Demir Çağı'na tarihlendirse de, daha erken bir Hitit evresi olasılığını da göz ardı etmemiştir. Bu döşemenin yamaçların

Figür 9. *Havuz-Aslantaş; Yukarı Kale'nin kuzeybatı ucunun altındaki dik yamaçlar üzerindeki döşemenin (Glacis), kuzeybatıdan görünümü (D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2022).*

tabanına kadar uzanıp uzanmadığı belli olmasa da, kuzey ve doğudaki dik yamaçlar da dahil olmak üzere tüm taraflarında taşla kaplanmış kısımlar tespit ettik. Ancak bu yüzeyler yer yer kaymış veya bitki örtüsünün altında kalmıştır. Korunmuş veya tanınabilen en büyük bölümler yukarı kalenin kuzeybatısı ile güney ucu önlerinde yer almaktadır (Fig. 9). Yerleşimin güney kenarında bu döşeme, yamacın başlangıcından duvar tabanına kadar neredeyse sürekli olarak izlenebilmektedir. Taş döşemenin birkaç kez basamaklandırıldığı da görülmüştür. Anadolu'da Demir Çağı'nda bu tip yamaç destek duvarları veya döşemeleri (*Glacis*) nadir değildir (Vergnaud 2012: 173)⁷. Havuz-Aslantaş'ta yamaç destek duvarının tespit edilmediği tek yer de kapı geçişini tahmin ettiğimiz mevkidir. Surların kuzey kesiminin önünde bulunan ve muhtemelen basamakları olan yamaç destek duvarının kalıntıları kule izlenimi uyandırorsa da, daha önce de belirtildiği üzere burada herhangi bir yerde güvenilir bir kule tespit edilememiştir.

Yukarı kale surları içinde kalan alandaki mimari kalıntılar bir diğer dikkat çekici unsurdur (Fig. 5 ve 6). Küçük mekanlardan oluşan ve çoğu yerde surlara bitişik olarak inşa edildiği anlaşılan bir yapılaşma ile alan içinde dolaşımı sağlayan yollar ve doğrultuları da takip edilebilmektedir. Duvarlar hala bellidir ve kısmen yüksekliklerini korumuş görünmektedir. Bu alan içinde herhangi bir erozyon görülmediğinden, mekanların iç kısımlarının iyi

⁷ Yazar Boehmer'in makalesinde verdiği bilgiye dayanarak Havuz-Aslantaş'ı da örnekler arasında sayar.

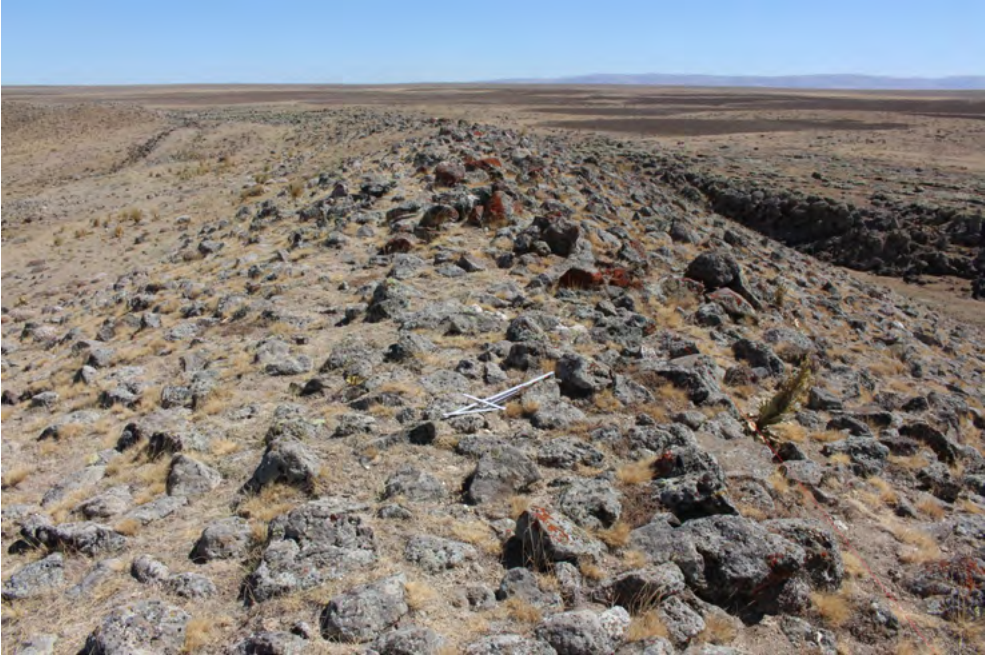
Figür 10. *Havuz-Aslantaş'ın havadan kuzeydoğu yönünden görünümü (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi 2022).*

koruna gelme olasılığı yüksek görünmektedir. Bununla birlikte yer üstünde görülebilen yapıların da kesin bir analizi henüz gerçekleşmemiştir. Şu anda tanınabilen odalardan hangilerinin daha büyük sistemlere ait olduğu ve vurgulanan alanların olup olmadığı bu analizde cevaplanması gereken sorulardır. Bu küçük ölçekli yapılaşma Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinin tipik bir örneği olsa da, yer üstünde görülebilen çok sayıda yapı olması nedeniyle öncelikle Kerkenes Dağı'ndaki bulgularla karşılaştırılabilir (Summers, Summers 2013; Genz 2011: 336-43).

Yukarı kale, uzun bir yerleşim geçmişine sahiptir ve yaklaşık 6 ila 10 m kalınlığındaki dolgulardan oluşan bir höyük görünümündedir. Güneyde, platonun kenarında, yerleşimin ana kayasını oluşturan bazalt yüzeyin takip edilebildiği mevkide bu durum kendini belli etmektedir. Plato kenarındaki orijinal arazi seviyesi özellikle bazalt yüzeyin geniş bir alana yayıldığı bu uçta görülebilmektedir (Fig. 5 ve 6). Doğu surunun altında da Karaseki bazalt tabakasının devasa bir uzantısı dik yamaçtan çıkıntı yapmaktadır. Boehmer bu mevkiyi *bastion* (hisar) olarak adlandırmakla birlikte, gerçekten insan eliyle inşa edilmiş bir alan olarak değerlendirip değerlendirmedeği açık değildir. Bu korunaklı ve çevresine hâkim konumu insanların burayı tercih etmesinde önemli bir rol oynamış olabilir. Bu bağlamda tam bu kısımda bir taşın üzerinde *cup mark* olarak da nitelendirilen (Luke, Roosevelt 2017) bir oyuntunun işlenmiş olduğu da görülmektedir. *Bastionun* tabanı burada erozyon karşısında bir bariyer rolü oynadığından, çok sayıda katmandan malzemenin birikmesi mümkün olmuştur. Bulunan en erken seramikler Erken Tunç Çağı'na tarihlenebilmektedir ki, bu döneme ait malzeme Havuz-Aslantaş'ta henüz başka bir konumda karşımıza çıkmamıştır. Görünüşe göre bu nokta erozyonun eski malzemeleri sürükleyebildiği tek yerdir. Ayrıca bazı eski araştırmalarda da Erken Tunç malzemesinin varlığına işaret edilmiştir (Ökse 1994: 247; 2005: 18; Russell 1980: 121).

Havuz-Aslantaş'ın diğer müstahkem alanı olan aşaağı kale yaklaşık 3 hektarlık bir alana sahiptir. Yukarı kalenin güney ucundan başlayıp bir yay çizerek plato kenarına ulaşan bir setle güneyden tahkim edilmiştir (Fig.10). Duvarlar olasılıkla yapay olarak oluşturulmuş

Figür 11. Havuz-Aslantaş'ta Aşağı Kale'nin surlarının kuzeydoğudan görünümü (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi 2022).

ve genişliği 60 m'yi bulan bu setin üzerinde inşa edilmiştir. Yüksekliği içeriden 12 dışarıdan ise 18 m'yi bulmaktadır. Platodan bakıldığında bir höyükten farksız görünmektedir. Setin en tepesinde ise kesintisiz bir şekilde sur kalıntıları takip edilebilmektedir (Fig. 11). Bu kalıntılardan kaynaklanan taş öbekleri yukarı kaledekilere oranla daha küçüktür. Duvarın dış kabuğunda sadece birkaç yerde taş dizilerini takip etmek mümkün olmuştur. Buralarda ölçülebilen genişlik 2,30 m'dir. Birçok yerde yamaca paralel uzanan taş sıraları görülmekteyse de bunlar duvara değil, yamaç destek duvarına ait kısımlardır. Setin yerleşime bakan tarafında ise istinat duvarları ve sura çıkan basamaklar gibi unsurlar beklenebilir. Boehmer duvarın her iki yanında bulunan kil molozlarının varlığına dayanarak aşağı kalenin kuru duvar tekniğinde inşa edildiğini, ancak kerpiçten bir üst yapısı olması gerektiğini düşünmüştür (Boehmer 1967: 134). Ancak onun tanımladığı şekilde bir durum artık gözlenmemektedir. Duvar boyunca kulelerin kalıntılara da rastlanmıştır. Dört tanesini tespit edebildiğimiz bu kuleler, duvardan 5 m kadar çıkıntı yapırlarken genişlikleri de 7,50 m'yi bulmaktadır (Fig. 5 ve 6). Kulelerin arasındaki mesafe ise 25 ile 30 m arasında değişmektedir. Böylece bu kulelerin yukarı kaledekilerden hem daha büyük hem de daha uzun aralıklarla inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayrımların farklı dönemlerden mi yoksa işlevsel nedenlerden mi kaynaklandığını ise şu aşamada söylemek zordur.

Aşağı kaleyi çevreleyen setin yamaçlarının dış taraftan kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok kısımda düzgünce yerleştirilmiş taş kümeleri halinde koruna gelmiştir. Bu döşeminin yaklaşık 50 m'lik bir kısmı setin üst kenarından yaklaşık 20 m aşağıda takip

edilebilmektedir. Doğu uçta ise bu döşeme ile ilişki olduğunu düşündüğümüz, yamaçtan aşağıya doğru uzanan birkaç taş sırası da görebiliyoruz.

Aşağı kale surlarının en dikkat çekici özelliği şüphesiz önündeki hendeklerdir (Fig. 2 ve 5). Bunlar esasen doğal oluşumlardır. Bazalt yüzeyin altındaki kireç tabakasının yer yer su ile aşınması neticesinde oluşan buna benzer çöküntüleri plato üzerinde görmek mümkündür. Su kaynaklarının, plato yüzeyinin altında belirli bir derinlikte sık sık ortaya çıktığına dair izler mevcuttur. Platonun kenarında yer alan ve bu şekilde oluşmuş olan bir dizi düden kuşkusuz yerleşim yerinin tercihinde dikkate alınmış olsa gerektir. Nitekim etkili bir şekilde birer hendek halinde aşağı kent tahkimatına eklenmiş olduğu görülmektedir. Hendekler farklı genişliklere sahiptirler ve farklı şekillerde düzenlenmişlerdir. Bazı yerlerde bazaltın doğrudan surlara ulaştığı geçişler de bulunmaktadır. Hendekler ve bazalt plato yüzeyi arasında yaklaşık 5 m'lik bir yükseklik farkı olduğu düşünülürse, savunmaya yönelik önemli bir avantajı olduğu kabul edilmelidir.

Yamaç döşemesinin hendeklere kadar ne ölçüde inmiş olabileceği net anlaşılmamaktadır⁸. Hendeklerin çöküntü sınırları belli olsa da bunların çoğu genç çökellerin şekillendirdikleridir. Bazı koşullar altında uzunca bir süre su tutmuş oldukları, kenarda bulunan kayalar üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır⁹: Özellikle duvarın güney hattının ortasının hemen önündeki kalp şeklindeki çöküntüde belirgindir; kenardaki kayalarda suyun burada uzun bir süre tutulmuş olduğunu açıkça gösteren izler vardır. Bu etkileyici hendeklerin kült amaçlı kullanım ihtimalleri de göz ardı edilemez.

Yukarı kalede olduğu gibi, aşağı kaleye erişim noktalarının açıklığa kavuşturulması da çıplak gözle ilk bakışta kolay olmamıştır. Girişler muhtemelen birkaç noktadan gerçekleşmekteydi¹⁰. Bu kapılara ait bir geçidi, aşağı kale duvarı ile yukarı kalenin güney ucunun kesiştiği noktada tespit edebildik (Fig. 2 ve 5). Bu mevkide setin (ve duvarın) devam etmediği görülebilmektedir. Dikkat çekici olan bir diğer husus da setin bu noktaya doğru alçalarak ilerlemiş olmasıdır. Bu görünüm tam olarak burada bir kapı girişinin gömülü olması ile ilgili olabilir. Bu durum yerleşimlere giriş ve çıkışı sağlayan noktalarda genel olarak benzer bir topografya göstermektedir (Mielke 2011: 91). Ayrıca içerideki dolgulu alana doğru uzanan bir duvar da görülebilmektedir ki, bu da kapı sistemine ait olsa gerektir (Fig. 2 ve 5). Burası plato tarafından yerleşime girişi sağlayan kapı olmalıdır. Bunun yaklaşık 190 m batısında, kalp şeklindeki çöküntü alanı ile batıdaki "hendek köprüsü" nün üst tarafında, duvarda başka bir çöküntü daha vardır (Fig. 5). Ancak orijinal bir geçit olamayacak kadar

⁸ Boehmer (1967: 134) hendeklerin bir set ile kapatılmak suretiyle insan eliyle genişletildiklerini tahmin etmiştir. Çizdiği krokide (Abb. 3) sadece güneyde üç hendek gösterilmiştir. Batı'daki daha az belirgin yapılar dahil edilmemiştir. Meriggi ise (1965: 273) duvarın önünde üç veya dört doğal boşluktan söz etse e krokisinde yalnızca güneybatıdaki uzun hendek gösterilmiştir (Levha XXXI).

⁹ Doğudaki hendekte yağmur surunun tutulduğuna dair bir fotoğraf Meriggi tarafından yayınlanmıştır (Meriggi 1965: Taf. XL, Fig. 13).

¹⁰ Burada geçmişte farklı tespitler yapılmıştır. Meriggi (1965: 274; Taf. XXXI) sadece tek bir kapı tahmin etmiştir. Boehmer ise (1967: Abb. 3) üç kapı olasılığını ortaya atmıştır.

Figür 12. *Havuz-Aslantaş; Aşağı Kale'den Batı'ya doğru bakıldığında görülen Zwinger platformunun destek duvarı (Fotoğraf: F. Ayvazoğlu, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2022).*

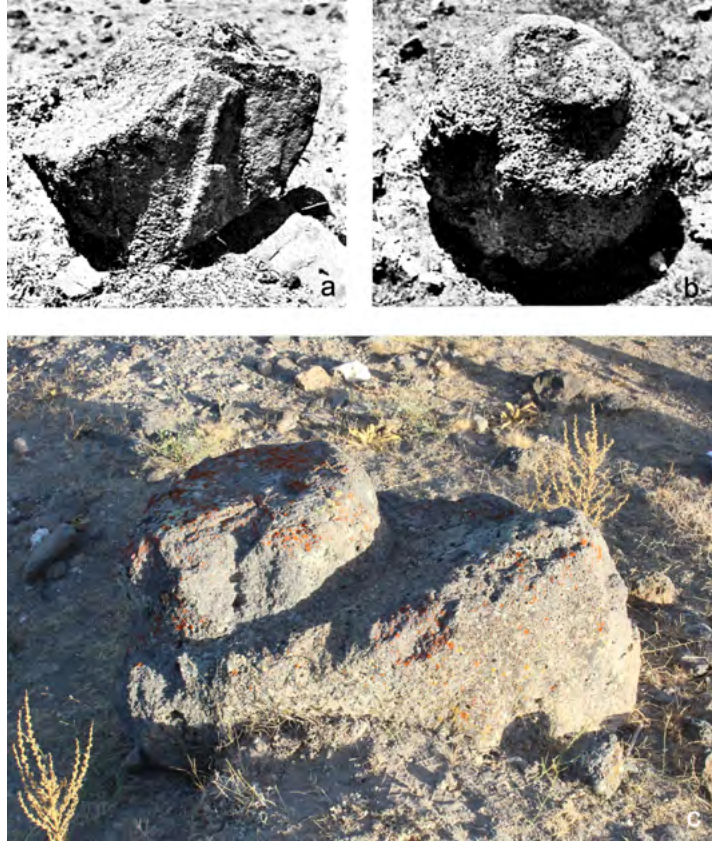
yüksek olması ve bir kapıyı işaret eden herhangi bir yapısal bulgunun görülmemesi nedeniyle modern dönemde açılmış olsa gerektir.

Yukarı kalenin kuzey ucunun altında başka bir kapı daha bulunuyordu; burada da yukarı kale duvarında bir geçit olduğunu varsaymıştık (Fig. 2, 5 ve 10). Ancak buradaki durum oldukça karmaşıktır; eğimli bir destek duvarıyla (Fig. 12) ayrılmış yaklaşık 1500 m²'lik *zwinger*¹¹ benzeri bir başka alan da (Fig. 8) bulunmaktadır. Olasılıkla teras halinde oluşturulmuş bu platformda L şeklindeki yapıdan kalan, ayrı bir duvar kalıntısı da bulunmaktadır. Maalesef, burada önemli tahribatların yapıldığı kaçak kazılar yapılmıştır.

Yukarı kale kapısı ve kalıntıları arasında, muhtemelen bir avlu olan yaklaşık 300 m²'lik üçgen biçimli bir alan daha vardır. *Zwinger* olarak tanımladığımız alandan kuzeye doğru bir patika, yamaçta kurulu olan aşağı şehre yönlendirmektedir. Terasın güneybatı köşesinde aşağı şehir ile platform ve üzerindeki L-biçimli yapı arasında başka bir giriş noktası olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak güneydeki *zwinger* bölgesinde aşağı kaleden yukarı kale duvarına paralel başka bir giriş noktası olup olmadığı belirsizdir. Maalesef buradaki kalıntıların taşlarını kullanarak doğrudan platforma yerleştirilmiş bir barınak, nihai

¹¹ Tam Türkçe karşılığını bulmakta zorlandığımız bu tabir daha çok Orta Çağ kalelerinde bilinen bir tahkimat unsurudur. Dış surlar ve iç kısımda kalan tahkimat duvarları arasında bırakılan dar ve kontrolü kolay alanlardır. Saldırı anında bir kapan işlevi görmüş olmalıdır. *Zwinger* kelimesinin diğer karşılıkları arasında kafes de bulunmaktadır. Buradan hareketle kapan ya da kapan aralığı şeklinde bir karşılık önerilebilir.

Figür 13. Havuz-Aslantaş yerleşiminden mimari kalıntılar, a) Aşağı Kale'den işlevi belirsiz bir kabartmalı blok (Boehmer 1967, Abb. 7), b) Aşağı Kale'den yuvarlak bir sütun kaidesi (Boehmer 1967, Abb. 8), c) Yukarı Kale'nin güney ucunun önünde, yerleşim dışındaki alanda bulunan üçgen tabanlı sütun kaidesi (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2022).

değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Tüm bu karmaşık dokuda kuşkusuz yeni tespitler ya da açıklanamamış noktalar olsa da aşağı ve yukarı kalenin belirlenmiş girişleri ile birlikte savunmanın ana hatları da ortaya çıkmıştır.

Aşağı kalenin iç kısmında da çeşitli yapılar görülebilmektedir ancak bunlar yukarı kaledeki küçük mekanların oluşturduğu örüntüden çok daha farklı bir görünüm sergilerler. Bu yapılar boyutları 300 ila 800 m² arasında değişen teraslar halinde duvarlarla ayrılan 25 civarında dikdörtgen mekândan oluşmaktadır (Fig. 2, 5 ve 6). *Zwinger*'in güneybatı köşesinden başlayan ve setin batı zirvesinin yaklaşık 50 m önünde güneye dönen bir patikayla bunlara ulaşılır. Birkaç istisna dışında başka hiçbir bağlantı veya iç yapılaşma belirtisi görünmemektedir. En belirgin yapı kalıntıları kuzey kenarındaki mekanlardır. Bu tarafta tahkimata yönelik bir setin de izlerine rastlanmaz. Platonun dik eğimi yeterli görülmüş olmalıdır. Ancak bu alandaki yapılar arasında, aşağı kalenin kuzey tarafını koruyan ve *Zwinger*'in masif duvarına bitişik, kazamat benzeri yapıda bir sur duvarının kanıtı bulunmaktadır (Fig. 8 ve 9).

Aşağı kalenin en alçak kısmında günümüzde terk edilmiş olan yakın zamandan kalma bir çiftlik evi bulunmaktadır (Fig. 2, 5 ve 6). Eski tahkimatın basit taşlarının yanı sıra bazı işlenmiş taşların da devşirme malzeme olarak kullanıldığı açıktır. Boehmer ve Orthmann,

ziyaretleri sırasında yerleşim içinde kabartmalı bir taş blok ve etrafta uzanan bir taş sütun kadesini keşfetmeyi başarmışlardır (Boehmer 1967: 137, Abb. 7 ve 8). Her ne kadar bunları tespit etmek mümkün olmadıysa da (Fig. 13a ve b), yerel bazalttan yapılmış büyük bir taş sütun kadesi plato kenarında, yukarı kalenin güney ucunun hemen önünde, keşfedilmiştir (Fig. 13c). Buna benzer yapı elemanlarının Demir Çağı'nda örneğin *bilani* tipindeki binaların cephesinde kullanıldığını biliyoruz. Ancak tespit edilen konumda buna işaret eden yapı kalıntısı olmadığı gibi, yakın çevrede de henüz buna yönelik dikkat çekici bir keşif yapılmamıştır.

Son olarak aşağı kalede dikkat çekici bir diğer nokta sur duvarının kuzey ucunda yer alan -maalesef yakın zamanda yağmalanmış- bir tümüldür. Bunun hemen yakınında yerleşimde başka yerlerde tespit edemediğimiz *terra sigilata* parçaları bulunmuştur. Böylece bu mezar için Roma Dönemi'ne ait olduğu tahmininde bulunabiliriz.

Havuz-Aslantaş'ta cevaplanması gereken bir diğer soru ise her iki kale arasındaki kronolojik ilişkidir. Aşağı kale seti, açık bir şekilde yukarı kalenin güneydeki çıkıntısına dayandığı için, ilk başta bu iki yapının ilişkili olduğu anlaşılır. Ancak, bu bağlantının görünen yukarı kale suruyla mı yoksa muhtemelen bunun altındaki daha eski bir Geç Tunç Çağı suruyla mı ilişkili olduğunu söyleyemeyiz. Aşağı kale duvarındaki kule düzeninin farklı karakteri bu ikinci olasılık için bir dayanak olabilir. Zira aşağı kale duvarındaki burçlar arasındaki açıklık daha çok Geç Tunç Çağı örneklerine uygunken, yukarı kalenin dar aralıkları Demir Çağı'na özgü bir görünüm sergilemektedir.

Yukarı ve aşağı kale kalıntılarının hemen altında yer alan ve ovoidan plato içine uzanan girintinin plato kenarına doğru yükseldiği yamaçta aşağı kent kuruludur (Fig. 5, 6, ve 10). Kapı aslanı da buraya yakın bir konumda bulunmuştur. Yaklaşık üç hektar genişliğindeki bu alanda yüzeyde kimi mimari kalıntılar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra aşağı kalede olduğu gibi burada da terasa benzer dörtgen alanları çeviren duvarlar ile bağlantı yolları görülebilmektedir. Bu alanın çevresinde de bir savunma duvarı olabilir. Düz bir duvarın uzun bir parçası korunmuş görünmektedir. Yerleşim izlerinin de bir noktadan sonra kesildiği dikkat çekmektedir. Kaleye erişim ise olasılıkla *zwinger*'in girişinden gerçekleşmekteydi. Ayrıca aşağı kalenin savunma duvarının kuzey ucunun önünde bir yol, plato üzerine ulaşmaktadır (Fig. 5). Şimdiye kadar yoğun bir incelemede bulunmadığımız bu alana ilişkin tespitlerimizi önümüzdeki sezonlarda artırmayı umuyoruz.

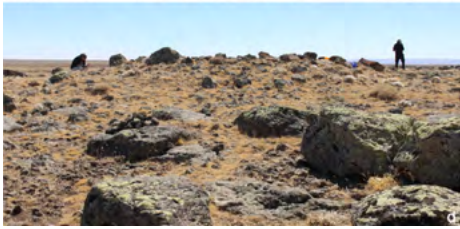
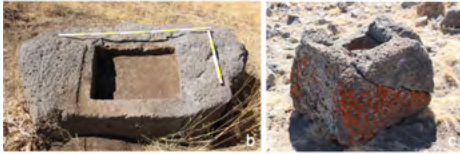
Havuz-Aslantaş yerleşiminin genişliği ile ilgili en önemli keşiflerden biri, kale duvarlarının güneyindeki platoda önemli yapı kalıntıları, yollar ve çevrili alanlar ile birlikte tümülüsler gibi diğer yerleşim unsurlarının tespitidir. Aslında yerleşimi sit alanı olarak kayıt altına alan Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün kayıtlarında yerleşimin sur dışında kalan kısmı da belirtilmiş olmasına karşın bununla ilgili başka bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Gözlemlerimiz doğrultusunda bu alanı "dış yerleşim" olarak tanımlamayı uygun gördük (Fig. 5 ve 14). Yaklaşık beş hektarlık bir genişliğe sahip bu alan kuzeyde ve doğuda platodan vadiye doğru su taşıyan ve dere görünümü kazanmış bir erozyon kanalı ile sınırlanmıştır. Batı sınırı ise burada çok daha belirginleşen bazalt

Figür 14. *Havuz-Aslantaş'ın plato düzlüğündeki kale dışı bölgelerinin güneyden çekilen hava fotoğrafı. Arkada Kulmaç Dağları yükseliyor (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).*

yüzeyle bağlı olarak çekilmiş gibidir. Aşağı kale ve aşağı kentte olduğu gibi bu alanda da büyük taşlarla çevrelenmiş dörtgen mekanlar dikkat çekmektedir. Bunların işlevleri hakkında sadece tahminlerde bulunabiliriz. Hayvan ağılları veya başka türlü bir ekonomik etkinlik ya da onunla ilişkili bir sosyal yapıyı yansıtıyor olabilirler. Sıklıkla dik yerleştirilen taşların çevrelediği alanların arasından geçen yolların tüm bu alan içindeki bağlantıları sağladıkları görülmektedir. Yukarı kaleden ovaya doğru uzanan yamaçların hemen arkasındaki vadiden platoya doğru uzanan bir çıkış vardır (Fig. 5 ve 14). İlk olarak doğal bir yolmuş gibi görünen bu çıkışların açıkça insan eliyle düzenlenip döşendiği anlaşılmaktadır. Bu dış yerleşim alanındaki en dikkat çekici keşiflerden biri de, etrafından hafifçe daha yüksek konumlarda inşa edilmiş olmaları ile ayırt edilebilen yapı gruplarıdır. B1 binası olarak adlandırdığımız yapıyı ayrıntılı bir şekilde kayıt altına aldık (Fig. 5 ve 15). 820

Figür 15. Havuz-Aslantaş; plato üzerindeki dış yerleşimde bulunan B1 Binası'nın havadan görünümü (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023)

Figür 16. Havuz-Aslantaş'ta tümülüs mezarlar. a) Önde niş oyulmuş taşı olan 3 numaralı tümülüs. Arka planda (sağda) Aşağı Kale'nin surları görülebilir, b) 3 numaralı tümülüsün nişli taşı, c) 1 numaralı tümülüsün nişli taşı, d) Hafifçe yükseltilmiş 1 numaralı tümülüse kuzeyden bakış (Fotoğraflar: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2022)

metrekare büyüklüğündeki yapı güneybatı-kuzeydoğuya doğrultusundadır. Yaklaşık 60 m uzunluğunda ve 13 ile 27 m arasında genişlikte L şeklinde bir planı vermekte olup çeşitli odalardan oluşur (Fig. 15). Henüz detaylı olarak incelenmemiş diğer bina kompleksleri doğrudan A binasının batısında ve kuzeybatısında yer almaktadır, bunlardan başka kuzeyde plato kenarında da kalıntılar bulunmaktadır (Fig. 14). En güneyde, A binası ile aynı doğrultuya sahip 22 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğinde ve toplamda 130 m²'lik alana sahip küçük bir dikdörtgen bina daha tespit edilmiştir (Fig. 14). A binasının yaklaşık 230 m doğusunda, erozyon kanalının diğer tarafında, birkaç binadan ve bağlantılı

duvarlardan oluşan bir kompleks ve yakındaki diğer tümülüs kalıntıları da yeni tespitler arasındadır (Fig. 14). Erozyon kanalının içinde ise su toplama yapılarına ait olabilecek kimi izler yakından incelenmeyi beklemektedirler.

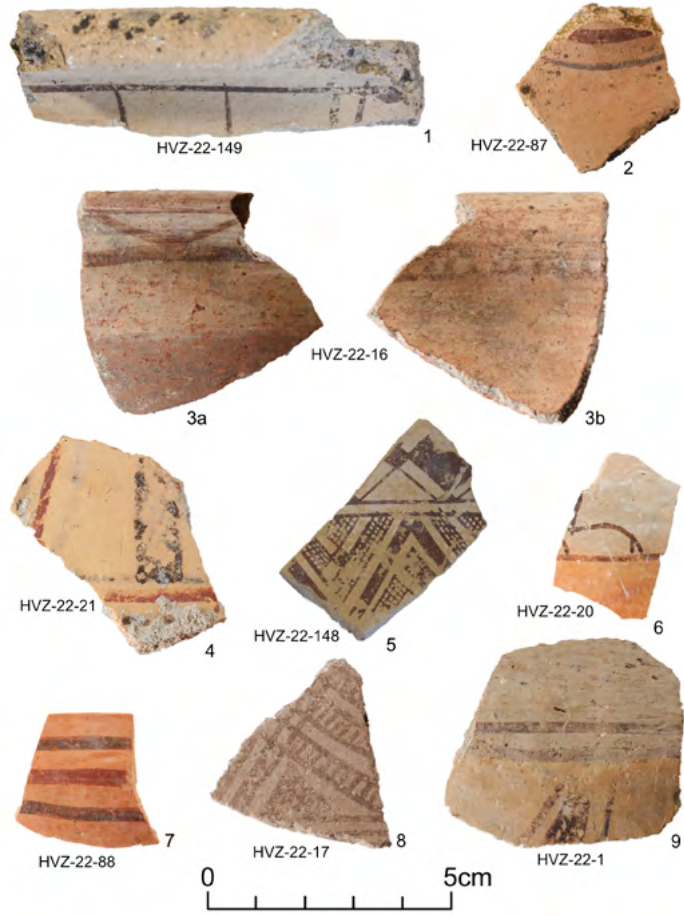
Şaşırtıcı ve yeni bir bilgi, platoda hala yer üstünde görünen birçok Tümülüs mezarının bulunmasıdır¹². Maalesef, bunların tamamı kaçak kazılarla hem tahrip edilmiş hem de yağmalanmıştır. Yerleşim yakınında 50 kadar mezar kaçak kazı çukurları ile birlikte tespit edilmiştir. Bazı durumlarda tümülüse ait yükselti seçilir durumdadır. Bu tümülüsler çoğunlukla yükseltiyi alttan çevreleyen taş çemberler içindedirler. Kaçak kazı çukurları sayesinde gerçekten birer mezar oldukları anlaşılmıştır. Çoğu örnekte mezar odaları büyük taş blokların dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu halleriyle tek kişilik gömülere işaret etmektedirler. Kaçak kazıların oluşturduğu toprak yığınlarında şimdiye kadar sadece küçük kemiklere rastladık. Tümülüsleri tespit ettiğimiz ilk alan kalenin güneyinde ve dış yerleşimin batısında, bazalt bir platformunda bulunmaktadır (Fig. 5). Bunun gibi doğal bazalt alanların arasında kalan kısımlarda mezara rastlamak zordur. Ancak çok yakınına gelindiğinde fark etmek mümkün olmuştur (Fig. 16d). İki mezarın ağır makineler kullanılarak tahrip edilmiş olduğu açıktır. Bunların hemen yanında üzerinde oyularak niş yapılmış birer büyük taş keşfedilmiştir (Fig. 16b ve c). Mezarı çevreleyen taş çember içinde yer aldığını düşündüğümüz bu taşların ölü kültü ile ilgili bir detay olması muhtemeldir.

Neredeyse 20 m'lik çapıyla aşağı kalenin setinden 200 m kadar batıda bulunan bir tümülüs keşfedilen en büyük mezar olup maalesef ağır hasar görmüştür (Fig. 5 ve 16a). Yaklaşık 10 m uzaklıktaki tarla kenarında bulunan ve iyi bir işçiliğe sahip büyük ebatlardaki nişli taş blok, muhtemelen buraya makine çalışmalarına engel teşkil etmesin diye getirilmiştir (Fig. 16a ve 16b). Her ne kadar bugün tarla kenarında tek başına duruyor olsa da, yakın çevresinde başka örnekler de vardır. Aşağı kale setinin önündeki modern bir yapı kalıntısının yaklaşık 200 m kuzeydoğusunda bir sonraki tümülüs bulunmaktadır. Aşağı kalenin kuzey ucundan bakıldığında doğuda kalan plato kenarında, kuzeye doğru yaklaşık yarım kilometre boyunca devam eden alanda mezarların yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Bu nedenle burada bir nekropol alanı söz konusudur.

Havuz-Aslantaş yerleşimi ve yakın çevresinde yaptığımız yeni araştırmalar, arkeolojik kalıntıların alışılmadık bir çeşitlilikte ve kısmen yüzeyde korunduğu, zengin bir kültür peyzajını ortaya koymaktadır. Cevaplanması gereken ilk soru mevcut kalıntıların aynı döneme ait olup olmadıklarıdır. Bu sadece seramiğin sistematik olarak belgelenmesi ile cevaplanabilir. İlk sistemli seramik toplama işlemi, aşağı ve yukarı kalenin iç kısımlarında yapılmıştır. Yaklaşık bin parçadan oluşan koleksiyonun incelenmesi hala devam etmektedir. Buna karşın incelenen alanın hemen her yerinde karşılaşılan ve sayıca en fazla olan grubu Demir Çağı malzemesi oluşturmaktadır (Fig. 17). Henüz iki sezonu geride bırakan

¹² Burney kalenin dışında plato kenarında yığma mezarlardan söz etmiş, ancak Vergnaud'ı da alıntılanmıştır. Bu nedenle ilk gözlemin kime ait olduğu çok açık değildir (Burney 2004: 114; Vergnaud 2012: 42).

Figür 17. *Havuz-Aslantaş'tan Orta ve Geç Demir çağlarına ait boya bezemeli seramik örnekleri*
(Fotoğraflar: D.P. Mielke ve E. Hekimoğlu)

çalışmalarımız sırasında aşağı kent, dış yerleşim ve tümülüslerde örneklem amaçlı seramikler de toplanmış, fakat bunlar henüz sistematik olarak değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak, ön değerlendirmeler Demir Çağı'nın en önemli yerleşim evresini oluşturduğunu ve olasılıkla yüzeyde görülebilen yapılarla ilişkili olduğunu doğrular niteliktedir.

Bir Yerleşim Alanı Olarak Karaseki

Karaseki açık bir şekilde Kangal Havzası'nda belirgin bir unsurdur. Bu özelliği ile Demir Çağı'ndaki yerleşim sisteminde bir çeşit merkezi nitelik kazanmıştır. von der Osten raporunda Karaseki'nin kuzey tarafında birkaç doğal girişe işaret etmiş ve bu kesimlerin her birinde ova tarafında modern bir köy ile ona plato tarafında denk gelen kısımda bir kale bulunduğuna işaret etmişti (von der Osten 1929: 67). Her ne kadar von der Osten bu gözlemi sırasında Karaseki'nin genişliği hakkında bir fikir edinmemiş olsa da bu platonun sıra dışı niteliğini fark etmişti. Çalışmalarımız sırasında Karaseki'de bulunan birkaç diğer yerleşimi ziyaret etme şansımız oldu. Aşağıdaki gözlemlerimiz Karaseki'nin bir arkeolojik bağlamın parçası olduğu şeklindeki kanımızı güçlendirmiştir.

Figür 18. Halep Köprüsü Höyüğü'nün güneybatıdan görünümü. Arka planda, soldan sağa doğru Sivas-Malatya Yolu ve tepenin hemen arkasında, solda ve sağda Kayseri-Kangal Yolu yer almaktadır. Arka planda Kulmaç Dağları uzanıyor (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).

Karaseki'nin kuzeydoğu ucunun yaklaşık 700 m kadar önünde bulunan Halep Köprüsü Höyüğü (ya da bilinen bir diğer adı ile Ziyarettepe) kuzeyden Malatya yönüne doğru giderken karşılaşılan ilk höyüktür. Platodan ayrık gibi görünse de jeolojik olarak buraya dahil bir konumdadır (Fig. 2 ve 18). Bu tepenin hemen önünde Malatya'ya uzanan kuzey-güney rotası, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve Kayseri istikametine devam eden yol ile kesişmektedir. Aynı yerde doğudan gelen Çamurlu Çayı, kuzeyden güneye akan Balıklıtohma'ya dökülür.

Bu noktada uzun zamandır Halep Köprüsü olarak bilinen bir köprü de bulunmaktadır ki, adı da güneye giden yola işaret etmektedir. Bölge sakinleri burada eski bir kervansaraydan da söz etmekte, ancak uzun süre önce yıkıldığını belirtmektedirler. Bugün burada bulunan betonarme köprünün herhangi bir noktasında daha erken bir yapıya işaret eden bir kalıntıya rastlanmamıştır. Höyüğün batı yamaçlarından çıkarak, plato istikametine uzanan stabilize yol, yukarıda artık kapanmış olan taş ocakları için yapılmıştır. Sonradan açılmış olan bu yol bir tarafa bırakılırsa platoya doğru uzanan herhangi bir doğal bir yol yoktur.

Von der Osten, tepede iyi bir işçilik gösteren kuru duvar tekniğinde yapılmış duvar kalıntılarında ve köprüye yerleştirilmiş iki bazalt devşirme malzemeden bahseder (von der Osten 1929: 65). Yakar ve Gürsan-Salzmänn da yıllar sonra aynı tespitte bulunmuş olup, basit bir yükseklik planını da yapmışlardır (Yakar, Gürsan-Salzmänn 1979: 39, 44, şek. 6).

Yerleşim yeri olarak nitelendirmekle kalmayıp, Orta ve Geç Tunç Çağı seramiği bulunduğu notunu da düşmüşlerdir. Ökse ise 1993 yılı yüzey araştırması raporunda Halep Köprüsü Höyüğü'nde Geç Tunç Çağı ve Orta Çağ seramiğinden bahseder (Ökse 1994: 321).

2023 kampanyası sırasında buraya yaptığımız ziyarette yaklaşık 50 metre yüksekliğindeki belirgin tepenin, tabanda yaklaşık 300 x 250 metrelik bir genişlikte olduğunu tespit ettik. Bu taban zirvede küçük ve hafif sivri bir tepe halindedir. Özellikle güney tarafında, kalker bir kayalık olduğu açıkça görülmektedir (Fig. 18). Ziyaretimiz sırasındaki yoğun bitki örtüsü mimari kalıntıların görünürlüğünü oldukça zorlaştırmıştı. Sadece güney ve güneydoğu yamaçlarında, bitki örtüsü olmayan alanlar olmakla birlikte bu alanlar büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Neredeyse tüm seramik bu kısımda toplanmakla birlikte, bunların tamamının sürüklenmiş malzeme olduğu belirtilmelidir. Zira yerleşim izleri sadece zirve çevresindeki bir hektarı geçmeyen büyüklükteki bir alandadır. Çevre duvarı, kuleler ve binalara ait kalıntıların çoğunu keşfettik. Ancak bitki örtüsü nedeniyle daha ayrıntılı bir belgelemede bulunmak mümkün olmadı. Tepede iki tümülüs bulunmuş olabilir. Ne yazık ki bazı alanların son dönemde (muhtemelen ağır ekipman kullanarak) yapılan tahribat ve talandan ciddi şekilde etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey yamaçta, yukarıdan yuvarlanmış olduğu belli olan büyük, dikdörtgen şeklinde işlenmiş bir bazalt bloğu bulunmuştur.

Olumsuz şartlara rağmen çok sayıda seramik toplamak mümkün olmuştur. Yaklaşık 150 parça arasında Demir Çağı'na ait örnekler dikkat çekmektedir. Erken Tunç Çağı'na ait malzeme daha fazladır. Buluntular arasında Hitit dönemine ait seramik parçaları da mevcuttur ancak bu parçaların tamamı, Eski ve Orta Hitit dönemleriyle sınırlıdır. İmparatorluk Dönemi'ne ait malzeme ise gözlenmemiştir. Son olarak, Orta Çağ / Bizans dönemlerine ait parçalar az sayıda da olsalar bu yerleşimden toplanan koleksiyonda temsil edilmektedirler. Yerleşim alanının küçük oluşu ve konumu, burada bir yerleşimden ziyade, Karaseki'nin kuzeydoğu ucundaki önemli ulaşım yollarını izleyen bir karakolla karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir.

Karaseki'nin kuzey yamaçlarının altında Kangal'dan Kayseri'ye kadar uzanan doğu-batı rotası üzerinde ve buranın iki kilometre batısında, Humarlı eski kayıtlarda geçen adı ile Kumarlı adlı bir köy bulunmaktadır (Fig. 2). Görünüşe göre platodaki su kaynaklarının buradan bir akarsuya dönüşerek oluşturduğu aşınma kanalı, platonun içine bir vadi halinde bir kilometre kadar sokulmaktadır. Plato yönüne doğru daralarak giden bu yarığın batı kenarından Humarlı Kalesi olarak bilinen mevkiye çıkılır (Fig. 19). Burada yaklaşık 4-5 hektarlık bir alan üzerinde çok sayıda yer üstü yapıları bir arada görülebilir. Von der Osten bu kaleyi platodakilerin en büyüğü olarak değerlendirse de (von der Osten 1929: 66-68, Fig 74) yukarıda belirtildiği gibi kendisi Havuz-Aslantaş harabelerini görmemiştir. İlginçtir ki, bölgeye uğrayan diğer araştırma ekipleri de Humarlı (Kumarlı) Kalesi'ni ziyaret etmemişlerdir.

Yerleşimin yapısının net olduğu söylenemez. Öncelikle burası birbiri ile iç içe geçmiş birden fazla aşamaları olan bir yerleşimdir. T şeklinde yakın zamana ait bir bina ile bir

Figür 19. *Karaseki kenarında, Humarlı Kalesi kalıntıları, hava fotoğrafı (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).*

hayvan barınağı da yüzeyde dikkat çekmektedir. Kuzeyde ve batıda yer alan yapılar, Havuz-Aslantaş'ın dış yerleşimindeki yapıları andırmaktadır. Kazamat benzeri düzenlemelerle yerleşime bir sınır konmuş gibidir ve fark edilebilen geçiş yerleri vardır. Yerleşimin sınırı, platonun kuzey kenarına kadar yaklaşık 350 metre kadar uzanan bir tümülüs mezarlığının izleri ile desteklenmektedir. Bu durum Havuz-Aslantaş'taki durumla da kıyaslanabilir. Maalesef burada da yoğun tahribat en önemli sorun olarak karşımıza çıkar. Yerleşimin iç bölgesinde, muhtemelen eski bir kilise ile ilişkili apsisi iki büyük bina kalıntısı dikkat çekmektedir¹³. Kuzeyde tanımlanan yapı kalıntılarında daha yüksek ve daha iyi korunmuşlardır. Bir harç izi tespit edilemediği gibi, ören yerinin kendisinde de neredeyse hiç seramik bulunamamıştır. Buraya çıkan patika üzerinde erozyonla buraya inmiş aralarında şaşırtıcı bir şekilde iri parçaların da bulunduğu seramik parçaları tespit edilebildi. Bunların da çoğu Demir Çağı tarihi vermiştir. Ayrıca az miktarda Hitit, Erken Tunç Çağı ve

¹³ Bunlardan birisi von der Osten'in da dikkatini çekmiştir (1929: 68).

İslami dönemlerden de çanak çömlek bulunmuştur.

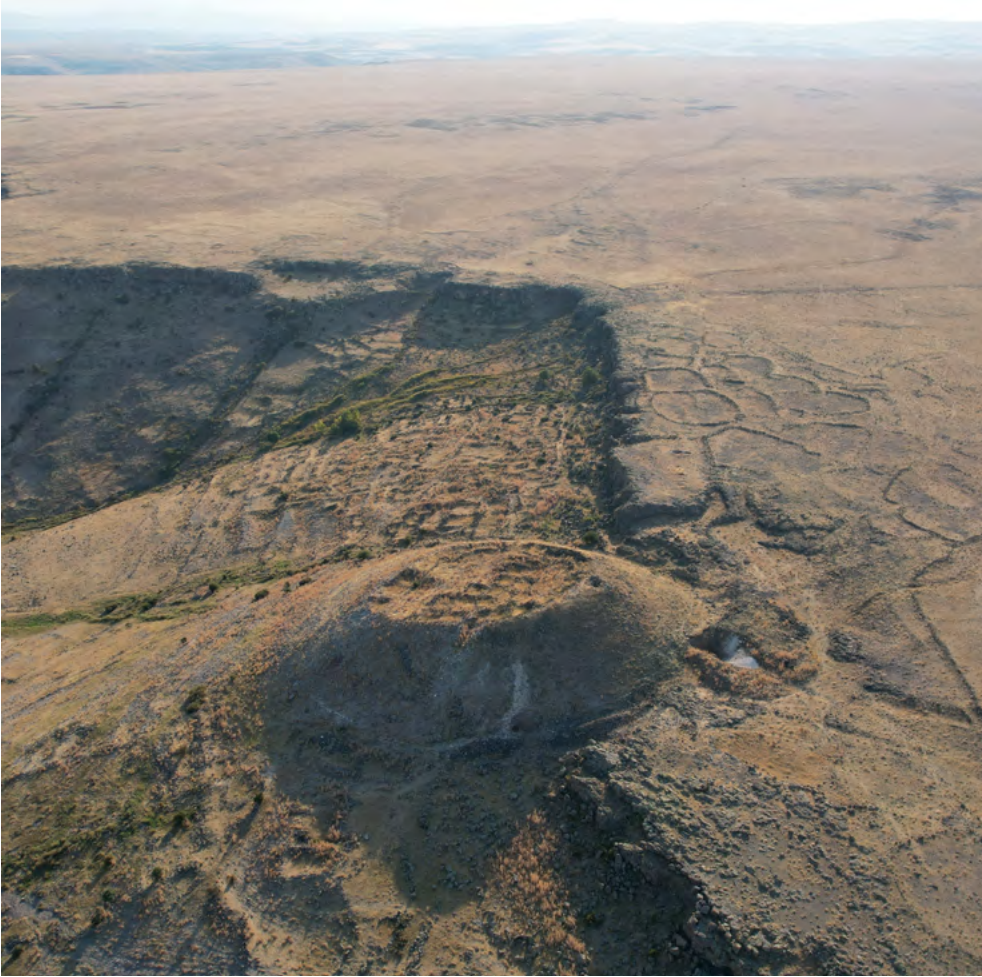
Ziyareti sırasında von der Osten'a yöre sakinleri Humarlı'da, kalenin hemen yakınındaki bazalt platonun dik kenarında yer alan kazıma resimlerden söz etmişlerdi. Bunların Hristiyanlık ile ilişkili oldukları anlaşılmaktadır ve olası kilise binalarıyla ve hatta platodaki bir manastır kompleksiyle bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir.

Havuz-Aslantaş'ta olduğu gibi Humarlı Kalesi kalıntıları da önemli arkeolojik verilere sahiptir ancak yine de daha yoğun bir şekilde araştırılıp belgelenmesi gerekmektedir. Araştırmanın mevcut durumu göz önüne alındığında, buradaki yapı kalıntılarının kronolojik sınıflandırması hakkında henüz güvenilir bir açıklama yapmak mümkün değildir. Aslantaş'taki gibi devasa bir tahkimat olmasa da mevcut izler daha küçük, surlarla çevrili bir Demir Çağı yerleşimine işaret etmektedir. Araştırma projemiz kapsamında Humarlı Kalesi'nin Havuz-Aslantaş ile ne gibi bir ilişkisi olduğunu açıklığa kavuşturmayı istiyoruz. Bu iki merkez arasındaki mesafe kuş uçuşu yaklaşık 5 km'dir. Von Osten, Humarlı'nın üç kilometre batısındaki Mısırdören Köyü'ne platoda karşılık gelen alanda masif duvarları olan, ancak daha küçük bir alana sahip başka bir kaleden bahsetmektedir (Fig. 2). Her ne kadar isim vermese de muhtemelen kastedilen, topografik haritalarda bu tarife uygun gelen yerde gösterilen Keçikalesi'dir. Burayı henüz yerden görmemekle birlikte uydu görüntülerinden kimi yapı kalıntılarının hala mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Karaseki'nin kuzey kenarında pek çok görünür durumda ve kısmen iyi koruna gelmiş arkeolojik yerleşimler ile diğer kalıntıların sıklığı dikkat çekmektedir; bu durum platonun yerleşim tarihinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Dikkatimizi Havuz-Aslantaş'a yedi kilometre uzaklıktaki en büyük ikinci derin girintinin bulunduğu güneydoğuya çevirdiğimizde bu izlenim daha da güçlenmektedir (Fig. 2). Burada Mancılık Köyü'ne bağlı Kırkpınar adında küçük bir mezra bulunmaktadır. Höyük olduğu anlaşılan bir tepe ile yamaca yayılmış oldukça geniş iki aşağı yerleşim biriminden oluştuğu ilk bakışta anlaşılmaktadır (Fig. 20). Erken Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Orta Çağ'a ait seramik de veren bu yerleşim, Ökse tarafından da ziyaret edilmiş (Ökse 1994: 247, 2005: 18)¹⁴, ancak daha ayrıntılı bir gözleme şimdiye değin konu edilmemişti. Bununla birlikte Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün alan için aldığı sit kararında geniş bir tümülüs mezar alanı beraberinde Frig ve Hitit, yani Demir Çağı ve Geç Tunç Çağı olarak tanımlanan bir tarihlendirme notu da düşülmüştür. Burada yaptığımız görece kapsamlı gözlemler yerleşim için daha net bir konteksti tanımlamamızı mümkün kılmıştır.

Kırkpınar, en az 25 hektarlık bir alana yayılan göz alıcı bir arkeolojik yapılar topluluğudur. Oviden platoya doğru uzanan girintinin tam ortasında, yamaçtan başlayarak, doğrudan Karaseki'nin kenarına oturmuş bir halde, plato seviyesinin de oldukça üzerine çıkan bir höyük bulunmaktadır (Fig. 20). Yalnızca 1,3 hektarlık büyüklüğündeki bu yerleşim

¹⁴ Ökse 2005'te 137 numaralı yerleşim olarak verilmiş ve tarihlendirmede Helenistik-Roma Dönemi notu düşülmüştür.

Figür 20. *Doğudan Kırkpınar harabelerine bakış, hava fotoğrafı (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).*

birimi nispeten küçük olsa da, konumu ve yamaçta yaklaşık 40 m'yi bulan yüksekliği ile etkileyici bir görünüme sahiptir. Havuz-Aslantaş'ta olduğu gibi bu yamaç da muhtemelen tamamen taşlardan oluşturulmuş bir döşemeye sahiptir. Höyüğün zirvesindeki kaleye giriş, dik tepenin kuzeybatı tarafındaki yayladan uzanan bir patikanın ulaştığı küçük bir kapıdan gerçekleşmekteydi. Höyükteki alan 0,3 hektar gibi nispeten küçük bir alandır, ancak sur duvarı ve içindeki yoğun yapılaşmadan oluşan güçlü ve iyi korunmuş bir kale kompleksinin kalıntılarını içermektedir. Mevcut bazalt yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Maalesef kaçak kazıların yarattığı tahribat burada da varlığını göstermiştir. Doğu yandaki masif duvar, derin bir kaçak kazı çukuruyla ağır bir hasar görmüştür. Ancak bu şekilde sur duvarının çoğunlukla beyaz kireç taşından oluşan daha eski bir evresini tanımlamamıza olanak sağlamıştır. Bu çukurda bulunan seramiklerin verdiği tarih ağırlıklı olarak Erken Tunç Çağı olduğundan surların bu erken aşaması için de makul tarih bu olsa gerektir. Bu

bir tarafa bırakılırsa surla çevrili olan bu alan içinde toplanan malzeme ağırlıklı olarak Demir Çağı'na tarihlendirilmekte, bir kısım malzeme ise Orta Çağ'a işaret etmektedir.

Bu höyüğü çevreleyen diğer arkeolojik kalıntılar oldukça zengindir. Kalenin bulunduğu höyüğün batı ve doğusunda kalan plato yamaçları ile höyüğün yamaçlarında geniş yerleşim alanları bulunmaktadır. 3 ila 4 hektarlık bir alana sahip olan batı bölgesi, evlerin ve patikaların bulunduğu, yoğun yapılaşmaya işaret eden ve daha iyi korunmuş mimari kalıntılara sahiptir. Büyük olasılıkla Helenistik-Roma ya da Bizans dönemine ait olduğu düşünülse de, tarihlendirme için hâlâ yeterli bir dayanak mevcut değildir. Doğu yamacında modern mezraya kadar uzanan daha büyük, çevrelenmiş dikdörtgen alanlar bulunmaktadır. Havuz-Aslantaş'taki yukarı ve aşağı kalelerin her biri ile aşağı kentte tespit edilen örneklerle benzer özellikler sergilemektedirler. Ancak kalenin bulunduğu tepenin güneydoğu eteğinin hemen önünde daha genç bir sur duvarına ait olduğu anlaşılan daha büyük duvarlar bulunmaktadır (Fig. 20). Bölgede yüzeyden toplanan seramik parçaları ve bir adet sikke, burada bir Bizans kompleksine işaret etmektedir. Platoda, özellikle höyüğün doğusunda ve hemen kenarında, daha yuvarlak ve ağılları anımsatan çevrelenmiş başka alanlar da vardır. Platonun tüm kenarı boyunca yaklaşık bir kilometrelik bir yay içinde irili ufaklı çok sayıda tümülüs bulunmaktadır ve bunların tamamına yakını kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Bu arada ayrıca, toprak yığını olmayan Helenistik-Roma mezarlarına ait kalıntıların yanı sıra, daha geç bir Hıristiyan mezarlığı da tespit edilmiştir.

Kırkpınar ile birlikte şüphesiz Karaseki üzerinde önemli bir diğer yerleşimle daha karşı karşıyayız. Kırkpınar ile Havuz-Aslantaş yerleşimlerinin Demir Çağı'nın yanı sıra diğer dönemlerde birbirleriyle ne gibi bağlantıları olduğunu araştırmak önümüzdeki yıllarda ilginç sonuçları ortaya çıkarabilir.

Kangal Havzası

Burada sunulan yerleşimler Karaseki'nin arkeolojik potansiyelinin tamamı değildir. Platonun kenarındaki sulak noktalarda yer alan en az iki alanın daha olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte, iki sezonun ardından Karaseki'de özellikle Demir Çağı'nda ve olasılıkla Erken Tunç Çağı ile Orta Çağ'da da bir yerleşim sisteminin olduğu açıklık kazanmıştır. Karaseki bu nedenle yalnızca olağanüstü bir coğrafi simge değil, aynı zamanda özel bir tarihi yerleşim alanı olarak da görülmelidir. Gelecekteki araştırmalarımızın odağı bu yerleşim alanının arka planını anlamaya yönelik olacaktır. Bununla birlikte Kangal Havzası'nı dikkate almaksızın bu tespitleri bir bağlama oturtmak mümkün olmayacaktır. Şu ana kadar elde ettiğimiz sonuçlar Karaseki ve Kangal havzasındaki yerleşim sistemlerinin birbiriyle bağlantısını göstermektedir. Kangal Havzası kavşak özelliği ile dikkat çekmektedir. Bu kavşaktaki uğrak yerinin ise Havuz-Aslantaş olduğu kabul edilebilir.

Bölgenin hem coğrafi hem de kültürel olarak bir sınır oluşturmasından dolayı, gelecekteki çalışmalarımızın yönünü Kulmaç Dağları'na çevirmek istiyoruz. Havuz-Aslantaş'ın yaklaşık 20 km kuzeybatısında, en az 11 km uzunluğunda ve kuzeye karşı savunma amaçlı

inşa edilmiş bir tahkimat sistemi olan *Kapadokya Duvarı* bu dağ sırasının zirveleri boyunca inşa edilmiştir (Fig. 2). Bu dağ silsilesi aynı zamanda Kızılırmak ile Fırat arasındaki havza sınırını da oluşturmaktadır. Henüz detaylı olarak araştırılmamış bu olağanüstü yapı, A. Müller-Karpe tarafından Yeni Assur İmparatorluğu'nun kuzey sınırıyla ilişkilendirilmiştir (Müller-Karpe 1998; 2009: 109-12). Batıda Frig ve Frig etkisi altındaki bölgeler, doğuda ise Urartu'nun varlığı da dikkate alındığında, Anadolu Demir Çağı'nın üç büyük kültür bloğu arasında kalan bu bölgenin yeni araştırmalarla birlikte daha pek çok soru ve sorunu ortaya çıkaracağını düşünüyoruz.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Havuz-Aslantaş çalışmaları uzun zamandır bilinen bu yerleşimin topografisini kimi detaylarıyla birlikte ortaya koymuştur. Henüz araştırılmayan kısımları olmakla birlikte özellikle surla çevrili alanları detaylı bir şekilde inceleyerek duvarlar, kule ve girişleri tanımlayabildik. Yamaç destek duvarı hendeklerin de eklenmiş olduğu oldukça kapsamlı bir tahkimat anlayışının bir örneği ile karşılaşmış olduğumuz açıktır. Karaseki'de yaptığımız çalışmalar ise bu alanda müstahkem yerleşimlerin bölgeden geçen yolların kontrolü amacıyla planlı bir şekilde, konumlarının verdiği özel avantajlar da dikkate alınarak inşa edilmiş olduğu izlenimini vermektedir. Özellikle Havuz-Aslantaş ile Kırkpınar bu platoyu iki kritik noktadan kontrol etmekle kalmayıp kuzey güney ve doğu-batı rotalarını da kontrol etmektedir. Humarlı ve Halep Köprüsü ise bu manzarayı tamamlayan diğer iki yerleşimdir. Ancak Karaseki çevresinde bu tip yerleşimlerin sayısının önümüzdeki yıllarda daha da artacağını tahmin ediyoruz.

Hitit Devleti'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan yeni siyasi durumun niteliği, özellikle sınır özelliğine sahip olan bu bölgede bu tarz bir yerleşim yapılanmasını gerekli kılmış olmalıdır. Henüz alınması gereken yolun tamamını almadığımızı düşünerek erken bir sonuca gitmek istemiyor olsak da, mevcut durum 67 kilometrekare büyüklüğündeki Karaseki'nin kendisinin bir tahkimat unsuru olduğunu ve bu amaçla organize edildiğini düşündürmektedir. Bu durum ise burada bu organizasyonu gerçekleştirebilecek bir bölgesel gücün varlığına işaret etmektedir. Önümüzdeki dönemlerde gelecek yeni bulguların bunu ne ölçüde desteklediğini göreceğiz.

Her ne kadar yüzey araştırması ile edinilebilen sonuçlar sınırlı da olsa, Karaseki ile Havuz-Aslantaş, bu genelde kabul gören durum için bir istisna oluşturmaktadır. Fazlasıyla yapının yüzeyde görünür olması, çok sayıda tespiti yapma şansını da getirmiştir. Ne yazık ki bu durum yasadışı kazıların burada yoğunlaşmasına da sebep olmaktadır. Mevcut durumu belgelemek, geçen zaman içinde tahribatın yoğunluğu düşünüldüğünde adeta zamana karşı bir yarış halini almaktadır. Uydu görüntülerin analizi, tümülüslerin büyük bir kısmının yalnızca son 10 ila 20 yıl içinde tahrip edildiğini göstermiştir. Arka plandaki peyzajın değişimi ise Karaseki'de daha çarpıcıdır. Buradaki en büyük sorun yaylanın ortasındaki askeri mühimmat imha alanıdır. Patlamaların yerleşim yerlerinin kalıntılarını doğrudan

ne şekilde tehlikeye attığını ölçülebilir verilerle şu an için söyleyecek durumda olmasak da, bu durum özellikle platoda hurda metal toplamak için dolaşan, muhtemelen bunun için yanlarında dedektör taşıyan çok sayıda insanın kontrolsüz olarak bu alanlarda dolaşmasına neden olmaktadır. Uydu fotoğraflarında tespit ettiğimiz tahribat artışını bundan bağımsız olarak düşünemeyiz. Aynı şekilde Havuz-Aslantaş'ın aşağı kentindeki piknik alanının da kontrolsüz girişlere neden olması mümkündür. Bu nedenle çalışmalarımızın temel kaygılarından biri yalnızca çalışma alanındaki kültürel ve doğal peyzajı araştırmak değil, aynı zamanda mevcut peyzajı korumak ve korunmasını da teşvik etmektir.

Kaynakça

Akurgal, E. 1949

Späthethitische Bildkunst. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Aro, S. 2012

Tabal. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 13: 388-391.

– 2023

Vanishing kingdoms: Tabal and Tuwana during the seventh century BC. *From Midas to Cyrus and other stories. Papers on Iron Age Anatolia in honour of Geoffrey and Françoise Summers, British Institute at Ankara Monograph*, C. Drycote, S. Branting, J. W. Lehner, Y. Özarslan, (ed.), London: 113-35.

Boehmer, R. M. 1967

Havuzköy In Ostkappadokien. *Archaeologischer Anzeiger* 82 (2): 132-141.

Burney, C. 2004

Historical dictionary of the Hittites. Scarecrow Press, Ann Arbor.

Ehringhaus, H. 2014

Das Ende, das ein Anfang war. Felsreliefs und Felsinschriften der luwischen Staaten Kleinasien vom 12. bis 8./7. Jahrhundert v. Chr. Philipp von Zabern, Mainz.

Engin, A. 2009

Sivas İli 2007 Yılı Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26 (Cilt 2): 73-94.

– 2010

Gözcük: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2): 60-68.

Genz, H. 2011

The Iron Age in Central Anatolia. *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*. C. 1, *Colloquia Antiqua*, G. R. Tsetskhladze (ed.), Peeters, Leuven, Paris, Walpole MA: 331-368.

Luke, C., Roosevelt, C.H. 2017

Cup-Marks and Citadels: Evidence for Libation in 2nd-Millennium B.C.E. Western Anatolia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* (318): 1-23.

Maner, Ç., Kuruçayırılı, E., Shafiq, R., Peker, H., Öztürk, G. 2023

A new start at Kayalıpınar: 2022 field season. *Anatolia Antiqua / Eski Anadolu* (31): 179-203.

Meriggi, P. 1965

Quarto viaggio anatomico. *Oriens antiquus* 4: 263-315.

Mielke, D. P. 2011

Stadtter. C. Archäologisch. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 13: 91-97.

Müller-Karpe, A. 1998

Untersuchungen in Kuşaklı 1997. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 130: 93-174.

-2009

Die kappadokische Mauer - Nordgrenze des Assyrischen Reiches? *Mauern als Grenzen*, A. Nun (ed.), Philipp von Zabern, Mainz am Rhein: 46-55.

- 2017

Sarissa. Die Wiederentdeckung einer hethitischen Königsstadt. Philipp von Zabern, Frankfurt am Main.

Müller-Karpe, V., Müller-Karpe A. 2013

Kayalıpınar. Ss. 282-87 içinde *Hittiter. Bir Anadolu İmparatorluğu / Hittites. An Anatolian Empire*, M. Doğan-Alparslan ve A. Metin (ed.). Yapıkredi Yayınları, İstanbul: 282-287.

Nazik, L., Poyraz, M., Karabıykoğlu, M. 2019

Karstic Landscapes of Turkey. *Landscapes and Landforms of Turkey*, C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, N. Kazancı (ed.). Springer, Cham: 181-196.

Orthmann, W. 1971

Untersuchungen zur spätethitischen Kunst. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 8, Habelt, Bonn.

Ökse, A. T. 1988

Mitteleisenzeitliche Keramik Zentral-Ost Anatoliens. Mit dem Schwerpunkt Karakaya-Stauseegebiet am Euphrat. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 9, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

- 1993

Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 243-258.

- 1994

Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 317-329.

- 2005

Early Bronze Age Settlement Pattern and Cultural Structure of the Sivas Region. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 3: 1-18.

Özgüç, T. 1971

Demir Devrinde Kültepe ve Civarı. - Kültepe and its Vicinity in the Iron Age. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Powroznik, K. J. 2010

Die Eisenzeit in Kuşaklı. Kuşaklı-Sarissça 5 Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.

Russell, H. F. 1980

Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia. Based on a survey by Charles Burney. British Archaeological Report, International Series 85 British Institute of Archaeology at Ankara, London.

Summers, G., Summers, F. 2013

The kale at Kerkenes Dağ: an Iron Age capital in central Anatolia. *Cities and citadels in Turkey: from the Iron Age to the Seljuks*, S. Redford ve N. Ergin. Leuven -Paris-Walpole, MA: Peeters: 137-159.

Sunkar, M. 2006

Kangal Havzası'nın (Sivas) Jeomorfolojisi. Elazığ Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

– 2008

Zamanlı Çayı Yukarı Havzası (Uzunyayla)'nın Jeomorfolojisi. *e-Journal of New World Sciences Academy* 3(4): 623-643.

Sunkar, M., Özdemir, M. A., Tonbul, S. 2008a

Tohma Çayı Yukarı Havzası'nın (Kangal Batısı) Jeomorfolojisi. *Coğrafya Dergisi* 17: 16-36.

– 2008b

Çaltı Çayı Yukarı Havzası'nın (Kangal Doğusu) Jeomorfolojisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 6: 141-158.

Vergnaud, B. 2012

Recherches sur les fortifications d'Anatolie occidentale et centrale au début du premier millénaire av. J.-C. (Xe-VIe s.). Université Michel de Montaigne-Bordeaux (Thèse de Doctorat en Histoire, Langues et Littérature Anciennes), Bordeaux.

Von der Osten, H. H. 1929

Explorations in Hittite Asia Minor 1927-28. Oriental Institute Communications 6 University of Chicago Press, Chicago.

Von Schuler, E. 1965

Die Kaşkärer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien. Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie 3 Walter de Gruyter, Berlin.

Weeden, M. 2023

The Iron Age states of Central Anatolia and Northern Syria. *The age of Assyria*. C. IV, *The Oxford history of the Ancient Near East*, K. Radner, N. Moeller, D. T. Potts (ed.). Oxford, Oxford University Press: 912-1026.

Yakar, J., Gürsan-Salzman, A. 1979

Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces – 1977. *Tel Aviv* 6: 34-53.

– 1981

Gemerek - Sivas - Malatya Üçgeninde Arkeolojik Bir Yüzey Araştırması. *Türk Arkeoloji Dergisi* 44: 175-185.

Geç Hitit Sanatında Kadınlar ve Tanrıçalar: Soyluluk ve Kutsallığın Sembolik Anlatımı

*Women and Goddesses in Late Hittite Art:
Symbolic Expressions of Nobility and Divinity*

Medya KARAKAYA*

DOI: 10.58488/collan.1484791

Anahtar Kelimeler: Kadın, Tanrıça, Toplumsal Cinsiyet Roller, Geç Hitit, Orta Demir

Geç Hitit krallıklarında anıtsal sanat üretimi sadece yöneticilerle sınırlı değil aynı zamanda mezar anıtları adayabilen elit aileleri de kapsamaktaydı. Bu iki sınıfın tekelinde oluşan anıtsal sanatta kadın ve tanrıça kimliklerinin ortak öğeleri göze çarpmaktadır. Bu kabartmalarda tasvir edilen tanrıça ve kadın kimlikleri toplumsal alanda üst sınıfi temsil eder ve çeşitli imgelerle soyluluk ve kutsallığın sembolik anlatımını oluşturur. Bu imgelere, giyim kuşam özellikleri, ortak belirteçleri ve bu belirteçlerin anlamları, sahnedeki duruş pozisyonları örnek gösterilebilir.

Keywords: *Woman, Goddess, Gender Roles, Neo-Hittite, Middle Iron Age*

The production of monumental art in the Neo-Hittite kingdoms was not limited to the rulers, but also included the elite families, who could offer funerary monuments. In the monumental art controlled by these two classes, common elements between female and goddess identities can be identified. The goddess and female identities depicted in these reliefs represent the upper class in the social sphere and constitute the symbolic expression of nobility and holiness through various images such as features of clothing, common attributes, and their meanings, and postures on the stage.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 15.05.2024 Kabul Tarihi: 26.11.2024

* Medya Karakaya, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi, İstanbul, Türkiye.
karakayamedya@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7738-2105

Giriş

Tanrıçalar, devletin kendi egemenliğini dayandırdığı olgulardan biri olarak hem yazılı hem de görsel kaynaklarda görülmektedir (Fig. 1). Geç Hititlerde tasvir edilen tanrıçalar, MÖ II. binyılda Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'da tapınım gören Kubaba, Hepat ve Şauşa'dır. Tanrıçaların hepsi çeşitli belirteçlerle temsil edilir ve her bir belirteç kendi içinde anlamlar barındırır. Ayna ile bilgelik, güzellik ve kadınlık erdemleri; buğday/başak salkımı ve nar/haşhaş(?) ile bereketi/şifayı bahşeden özellikleri; asa/lotus ile egemenliği ve gücü; içki kabı ile yapılan sunuları kabul eden yönü vurgulanmaktadır. Yazılı kaynaklarda ise yazıtın sonundaki lanet bölümünde, savaş ve zafer anlatılarında, kurban listelerinde, anıtsal bir yapının adandığı metinlerde veya Hepat örneğinde görüldüğü gibi bir şehrin atfedildiği anıtlarda isimleri görülmektedir (Hawkins 1981, 1983, 2000a, 2000b; Marchetti, Peker 2018; Peker 2022).

Kadınlar ise Geç Hititlerde ölü kültü ile ilişkili olarak gelişen mezar anıtlarında (Bonatz 2000, 2016) ya da Karkamış ve Melid krallıkları örneğinde görüldüğü gibi ortostatlarda betimlenmiştir. Bu kadınların tasvirlerine bakıldığında tanrıçalarla pek çok ortak özellik görülmektedir. Giyim kuşam özellikleri, ortak belirteçler ya da tanrının/erkeğin yanındaki duruş pozisyonları ve sahnedeki ikincil konumları bunlara örnek gösterilebilir.

Bu çalışma, Geç Hitit toplumunda idealize edilen kadın kimliğinin tanrıça tasvirleri ile olan benzerliğini ve her iki kimlik aracılığıyla aktarılan soyluluğun ve kutsallığın sembolik dilini incelemektedir.

Giyim Kuşam ve Kimlik

Kıyafet, görünüşte kim olduğunuzla ilgili mesajlar içerir. Bu mesajlar, belirli öğelerle temsil edilerek toplumsal alanda bir kimlik yaratır. Bu bağlamda kıyafetleri, kimliklere atfedilen statülerin teşhir biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin, Maraş'ta bulunan bir kabartma üzerinde, sahnenin ortasında oturan ve oldukça süslü kıyafetler içinde bir kadın betimlenir. Oturan kadının sağ ve sol tarafında ellerinde yelpaze tutan iki kadının daha tasviri vardır ve kadınların sade ve "özensiz" kıyafetleri, onların sahnedeki ikincil konumlarını ve sosyal statülerini vurgulamaya hizmet eder (Bonatz 2000: C59; Tiryaki 2010: Nr. 38). Buna ek olarak, kıyafetler, bir rolü üstlenme aracıdır (Cifarelli 2019; Sørensen 1997; Şare 2011). Örneğin, Karkamış Tören Alayı'nda bir kült sahnesinde tasvir edilen tanrıçanın (Fig. 3) düz, işlemsiz ve tüm bedeni saran bir kıyafet ile betimlendiği görülür (Karkamış F/7).¹ Ancak, Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen tanrıçanın kıyafeti rosaslı, geometrik bezemelerle işlenmiştir (Karkamış C/1). Her iki temada tasvir edilen

¹ Bu çalışmada aksi belirtilmediği sürece tüm stel ve ortostatlar Winfried Orthmann'ın (1971) katalog numarası ile belirtilmiştir.

Figür 1. Tanrıça ve kadın tasvirlerinin dağılımı.

tanrıçanın, sahne içindeki rolü kıyafetindeki detaylarla teşhir edilir. Bu durum kadın tasvirlerinde de geçerlidir. Gurgum'da, elinde lir ve kuş tutan, sade kıyafetiyle ön plana çıkan kadın tasviri ile (Maras B/19) elinde iğ-örekeyle betimlenen herhangi bir zengin kadının kıyafetindeki detaylar (Maras C/1; Bonatz 2000: C 59), bu bireylerin toplumsal alanda üstlendiği rolleri vurgular.

Geç Hitit sanat repertuarı incelendiğinde kadın ve tanrıça kıyafetlerinin yuvarlak veya "V" yaka, uzun ya da kısa kollu ayak bileğine kadar inen elbise, kemer, başörtüsü, polos, manto ve ayakkabı gibi parçalardan oluştuğu görülmektedir. Ancak, polos ve başörtüsü, tanrıça ve kadın tasvirlerinde ortak öğe sayılması için belirli kriterler gerektirmektedir.

Polosun² tanrıçalara özgü, ilahi imgeler taşıyan bir başlık olduğu belirtilir (Müller 1915: 80-84; Şare 2011: 50). Bu başlık, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda tasvir edilen Tanrıça Hepat'ın başında görülmüştür ve Geç Hititlerde de Tanrıça Kubaba ve Hepat için kullanılmıştır (Darga 1992: 157; Seeher 2012: Fig. 18). Polos çeşitlerine bakıldığında ise Karkamış, Uzun Heykelli Duvar'da Tanrıça Hepat ve Kubaba'nın başındaki örnekler, rosaslı, işlemeli ve oldukça süslüdür (Fig. 2 ve 4; Karkamış C/1, 3). Bununla beraber düz, işlemsiz polos örneği de görülür (Fig. 3; Karkamış F/7; Pınarcık, Gökce 2020: Fig. 7a).

Geç Hitit sanatında, tanrıçalar dışında bazı örneklerde kadınlar polos ile tasvir edilmektedir. Örneğin, MÖ 12.-11. yüzyıl arasına tarihlenen Malatya/Arslantepe Aslanlı Kapı ortostatlarında prenses Tuwati polos ile betimlenmiştir (Fig. 5). Bu örnek, kraliyet ailesinden kadınların polos ile tasvir edilebileceğini gösterebilir.

² Darga (1992: 157), polusu yüksek silindirik ya da dikdörtgen formda bir başlık türü olarak tanımlar. Başörtüsü ise başı saran bir örtüdür.

Figür 2. Karkamış Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen Tanrı Tarhunza ve Tanrıça Hepat (Brandl 2016: 3.1).

sinin tekrarlandığı bir örnek olarak değerlendirilir. İkinci neden ise, Melid Krallığı'nın prensesi Tuwati ve Karkamış Ülke Beyi'nin eşi Wasti'nin tasvirlerinin farklı yüzyıllara ait olmasıdır. Erken Demir Çağı'nda (MÖ 12.-10. yüzyıl) Hitit İmparatorluğu'nun kültürel etkisinin Geç Hititler üzerinde daha derin olduğu belirtilir (Darga 1992; Gilibert 2011, 2015). Bu bağlamda, daha erken tasvirlerde kraliyet üyelerinde polos kullanımı devam ettirilmiş veya MÖ 10. yüzyılın ikinci yarısıyla farklı kültürel etkiler nedeniyle bu uygulama terk edilmiş olabilir mi? Her iki öneri kendi içinde tutarlı nedenlere sahip olsa da arkeolojik kaynaklar ve yazılı belgeler şu anda polos ve kraliyet üyesi kadınlar arasındaki bağlamın sınırlarını net bir şekilde belirleyememektedir.

Polos, rahibelerin başlarında da görülmektedir. Tören Alayı'nda Tanrıça Kubaba'nın (Fig. 3) arkasında yürür pozisyonda toplam 15 rahibe tasvir edilmiştir (Karkamış F/8-12). Tanrıça Kubaba gibi düz ve sade bir örtü ile bedenleri sarılmış, başlarında birer polos ve polosların altında görülen baş bantları bulunur. Burada tasvir edilen rahibeler, tanrıçaya, ayna, buğday, bez parçası ve çanak gibi çeşitli ürünler taşımaktadır (Orthmann 1971: Karkamış F/8-12). Bu giyim tarzı, muhtemelen tapınak içindeki kadınların nasıl giyinmesi gerektiğine dair bir rol model olarak, bilinçli bir şekilde tasarlanmıştır.³

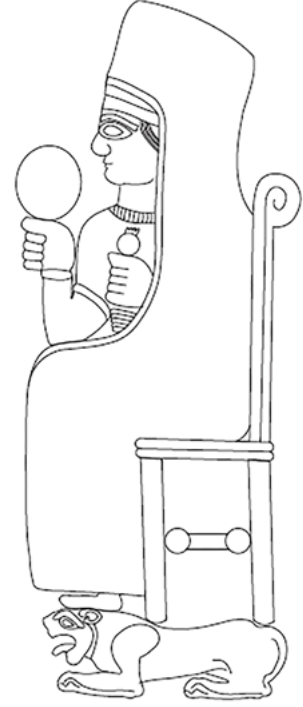
³ Dini alanlarda kılık kıyafet tasarımı günümüzde de görülen bir uygulamadır. Örneğin, Hıristiyanlıkta rahibeler siyah, beden hatları belli olmayan, tek tip kıyafet ile kiliselerde ve kamusal alanda bulunurlar. Bu durum, rahibe kimliğinin vurgulanması ile ilişkilidir, bu kimliğin getirdiği görev ve sorumlulukların bulunduğu her ortamda vurgulanmasıyla bağlantılıdır. Bu uygulama benzer bir şekilde Müslüman

Ancak MÖ 10. yüzyıl- da Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen II. Sui'nin eşi Wasti (Fig. 6) bir başörtüsü ile betimlenmiştir. Bu tezat örnekler iki neden ile açıklanabilir. Birinci neden, polosun kültürel anlamı göz önüne alındığında, libasyon yapan Prenses Tuwati'nin bu törensel anlatı içinde tapınakla olan ilişkisinin ve dini kimliğinin vurgulanmış olmasıdır. MÖ 10. yüzyıl sonlarında Karkamış Tören Alayı'nda Tanrıça Kubaba ve arkasındaki rahibelerin polos ile tasvir edilmesi, polos ve kült sahnelerinin birbiriyle olan ilişki-

Maraş'ta bulunan üç kabartma örneğinde (Maraş B/19; Hawkins 2000b: Pl. 281 ve 124) başında polos ile tasvir edilen kadınlar görülmektedir. İlk örnek, bir rahibenin tasviridir⁴ (Fig. 7; Maraş B/19). İkinci örnekte polos, bir kadının başında tasvir edilmiştir (Hawkins 2000b: Pl. 132). Üçüncü örnekte ise, karşılıklı oturan iki kadının başlarında görülmektedir (Fig. 8) ve kabartma üzerinde bulunan yazıt sayesinde bu kadınlardan birinin adının Tarhuntiwasati (Fig. 8) olduğu tespit edilmiştir (Hawkins 2000a: MARAŞ 2; 2000b: Pl. 124). Bu kabartmaların arkeolojik bağlamı bilinmemekle birlikte, birer mezar anıtı olduğu belirtilmektedir (Bonatz 2000; Tiryaki 2010). Polosun rahibeler/tapınak görevlileri tarafından kullanıldığı göz önüne alındığında bu kadınların tapınakla ilişkili kişiler olduğu önerilebilir.

Geç Hitit kabartmalarında tasvir edilen kadınlar çeşitli desenler taşıyan başörtüsü takarlar (Maraş A/2, B/19, B/20). Başörtüsü, MÖ II. binyıl Hititlerde kadınların gündelik yaşamında kullandığı bir öge olarak karşımıza çıkar (Çilingir-Cesur 2019: 79; Dinçol 1991). Geç Hitit kadın tasvirlerindeki örnekler bakıldığında başörtülerinin genellikle iki katlı olduğu görülür. Birinci bölümde örtünün altında bulunan ve muhtemelen örtüyü sabitlemek/kaymamasını sağlamak için kullanılan bant/bone bulunur. Bantların çiçek süslemeli (Maraş C/5; Bonatz 2000: C 59; Tiryaki 2010: Nr. 41) ya da sade örnekleri mevcuttur (Maraş C/6, Maraş B/8). Baş bandının, Hititlerde renkli kumaşlardan yapıldığı belirtilmektedir. Örneğin, Şausga için (metinde Nineve'nin İstar'ı olarak adlandırılır) yapılan bir ritüelde yer alan pasaj bu durumu desteklemektedir (Darga 2013: 214; Koşak 1982: CTH 715.1A: KBo II 9 IV 27, ^{TÜG}BAR.Si SA₅).

Tanrıça ve kadınların ortak kıyafet öğelerinden biri başörtüsü ya da polostan aşağıya

Figür 3. Karkamiş Tören Alayı'nda tasvir edilen Tanrıça Kubaba (Orthmann 1971: Karkamiş F7).

kadınlarda da görülür. Müslümanlar, kadının vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde saçlarından ayak bileklerine kadar kıyafetle kapatılmasını önerir. Başörtüsü takan bir kadının Müslüman olduğu anlaşılır ve bu noktada bu semboller dini kimliklerin tanımlanması için araç niteliğindedir.

⁴ Kucağında kendisiyle koşut giyimli bir kız çocuğu taşıyan anne figürü, bir elinde lir ve lirin üzerinde kuş ile tasvir edilmiştir. Lir, Yakındoğu ritüellerinde en önemli enstrüman olarak görülür. Tapınak görevlileri arasında şarkıcı kadınlar (Darga 2013: 207-209) göz önüne alındığında ve lirin kült pratiklerinde kullanılması bu belirtecin, tasvir edilen kadının statüsüne atıf olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Geç Hitit yazılı kaynaklarında "kuş yakalayıcısı", "kehanet almak için kuşları gözlemleyen kişi", "doğancı" gibi anlamlar barındıran logogramlarla belgelenmiştir (Baykan 2022; Peker 2023) Tasvir edilen kadının polos taşıması göz önüne alındığında, bir rahibe ve/veya tapınak görevlisi olabileceğini belirtmek yanlış olmasa gerek (Fig. 7; Maraş B/19).

Figür 4. *Karkamış Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen Tanrıça Kubaba (Hawkins 2000b: Pl. 79).*

sarkan “şeffaf örtüdür”. Başörtünün üstünden, polosun ise üstünden ya da altından ayak bileklerine kadar inen ince bir kumaşı tanımlayan bu örtü MÖ II. binyılda da kadınlar tarafından kullanılırdı (Darga 1992: 213).

Tanrıçalarda kullanılan “şeffaf örtü” çeşitli örneklerle sahiptir. Örneğin, Zincirli’de tasvir edilen Tanrıça Kubaba, polosun arkasında aşağıya kadar sarkan, işlemeli bir şeffaf örtü ile tasvir edilir (Zincirli B/13b). Tanrıçanın kollarının dışarıda kaldığı, polos üstünden aşağıya inen ve kenarlarında kare bezemelerin olduğu çeşitli örnekler de vardır (Ancuzköy 1). Bunlara ek olarak peçesiz tasvir edilen tanrıça örnekleri de bulunmaktadır (Birecik 1; Blömer, Messerschmidt 2014: Fig. 1). Demir Çağı’nda Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu’da kadın tasvirlerinde Meharde Anıtı⁵ ve

Zincirli’de görülen bir kabartma (Zincirli B/3) dışında tüm örneklerde kadınların başörtüsü ve “şeffaf örtü” ile tasvir edildiği görülür ve tasvir edilen örtülerin düz (Bonatz 2000: C66) veya kenarları işlemeli (Bonatz 2000: C61) örnekleri mevcuttur.

Kadınlar ve tanrıçalar uzun, ayaklarına kadar inen ve vücudu saran elbise ile tasvir edilir (Fig. 3, 4). Bu elbiseler yuvarlak ya da “V” yaka, üst kısmı düz, bel kısmında yedi kabartmalı şeritten oluşan kemerlerle ikiye bölünerek kullanılmaktadır. Elbiselerin etek bölümleri ise sade ya da oldukça süslü modellerden oluşmaktadır (Hawkins 2000b: Pl. 164; Luschan 1902: Taf. 103). Ayrıca tüm elbisenin işlemelerle dolu olduğu örnekler de görülmektedir (Hawkins 2000b: Pl. 40-41). Bunlara ek olarak, elbiselerin kolları uzun ya da kısa olarak

⁵ Geç Hitit görsel sanat repertuarında peçe veya herhangi bir başlık (polos, başörtüsü) olmadan tasvir edilen tek örnek Meharde Anıtı’dır. Meharde Mezar Anıtı, iki parçadan oluşmaktadır. Bir parçası Meharde, diğer parçası ise Sheizer yazıtı olarak adlandırılmaktadır (Hawkins 2000b: Pl. 225-226, Pl. 227-228). Meharde yazıtında, anıtın “ülkenin kutsal kraliçesine” ait olduğu (Hawkins 2000a: MEHARDE); Sheizar’da ise tasvir edilen kadının Taita’nın eşi Kupa(pa)piya (Kubaba’nın hediyesi/bahşettiği) olduğu belirtilir (Hawkins 2000a: SHEIZAR). Kadın tasvirinin altında küçük bir kadın/kız çocuğu (?) tasviri daha bulunmaktadır. Kadın/kız çocuğu, büyük kadın tasvirinin kolunun altında, profilden çizilmiştir (Hawkins 2000b: Pl. 226). Anıt üzerindeki hasarlardan dolayı tasvir edilen kadınların kıyafet detayları anlaşılmamaktadır. Meharde ve Sheizar anıt parçalarını bir bütün olarak ele aldığımızda, büyük kadın tasvirinin Tanrıça Kubaba’yı, küçük tasvirin ise kraliçeyi temsil ettiği önerilebilir.

Figür 5. *Malatya Aslanlı Kapı'da tasvir edilen Prenses Tuwati (Hawkins 2000b: Pl. 148b).*

çeşitlilik göstermektedir (Blömer, Messerschmidt 2014: Taf. 7; Hawkins 2000b; Pl. 164). Elbise üzerine mantonun giyildiği örnekler de mevcuttur (Karkamış C/1-2).

Kadın tasvirlerindeki kıyafet detaylarına bakıldığında, uzun elbiselerinin üzerinde tanrıçalarda kullanılan yedi kabartmalı şeritten oluşan bir kemer görülür. Elbiselerin etek uçlarının püsküllü (Maraş D/1), pileli (Maraş C/1) veya düz olduğu örnekler vardır. Elbiselerinin üst kısımlarında da düz modellerin yanı sıra çeşitli desenlerle süslenmiş (Bonatz 2000: C20, C59) örnekler mevcuttur. Ayrıca, ucu yukarıya kalkık MÖ II. binyılda Hitit sanatında karşılaşılan ve ucu düz olan ayakkabı çeşitleri kullanılmıştır (Darga 1992). Hem tanrıçalarda hem kadın kıyafetlerindeki süsleme detayları, dönemin “moda” anlayışına göre değişmektedir.

Kadın ve tanrıçalar arasında bacakları açık tasvir edilen tek kişi Tanrıça Şauşa'dır. Tanrıça Şauşa, Karkamış'ta çıplak (Karkamış C/4), Malatya/Arslantepe'de ise Yazılıka-ya Açık Hava Tapınağı'ndaki temsili ile koşut; (Darga 1992: Res. 225; Scheer 2012: Fig. 181) bir bacağı dışarıda tasvir edilmiştir. Bir bacağının dışarıda tasvir edilmesi, tanrıçanın Anadolu'da çift cinsiyetli olarak tapınım görmesiyle ilişkilidir (Akurgal 1962: 80; Sevinç 2008: 182; Singer 2016: 47). Kısa tunik ve tasvirlerde bacakların görüldüğü diğer örnekler, tanrılar (Karkamış C/1), erkek tapınak görevlileri (Karkamış F/9), askerler (Karkamış C/14a) veya tanrı ile avlanan kral tasvirleridir (Karkamış E/3). Krallar ve erkek saray üyeleri (Gilibert 2011) ise bazı örneklerde uzun tunik ile tasvir edilmektedir (Karkamış G/5, G/6).

Belirteç ve Kimlik

Sanat, bulunduğu toplumun sembolik bilincini, yaşam kurgusunu ve kültürel öğelerini yansıtsan önemli bir araçtır. Kıyafetler gibi semboller de ilişkili olduğu kimlikle bir bağlam yaratır. Bu bağlam ile tasvir edilen kimliğin sınırları ve ölçütleri belirtilir. Ayrıca, kimliklerin tasvir edilmesinde kullanılan her bir imge, beden, kimliğin ve aktarılmaya çalışılan temanın arasında bir köprü niteliğindedir (Arslan, Yelözer 2021; Sezgin, Çilingiroğlu 2021). Geç Hitit krallıklarında yöneticilerden elit ailelere kadar her sınıf, kent peyzajında kullandığı anıtsal sanatı belirli ölçütlerle üretir ve tasarlar. Bu ölçütler kolektif kimliğin ideolojisini yansıtır ve aynı zamanda kolektif kimliğin kurumsallaşmasına hizmet eder (Bonatz 2000; Gilibert 2011, 2015). Bu amaç doğrultusunda kullanılan imgeler, hem ilahi boyutta tanrı ve tanrıçalar arasında hem de toplumsal alanda kadın ve erkek arasında keskin sınırlarla ölçütler yaratır. Bunun sonucunda; kimliklere atanan toplumsal cinsiyet rolleri, soyluluk ve kutsallık temaları ya da krallık ideolojisi, materyal kültür ile eyleme dökülür. Örneğin, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit ve Arami krallıklarında Tanrı Karhuha ve Tarhunza'nın çeşitli silahlarla tasvir edildiği görülür (Karkamış C/1, 2). Yazılı kaynaklarda Tanrıça Kubaba'nın da savaş alanlarında krala yardım ettiği, tanrıçanın da krallığa zaferi bahşettiği yazılsa da (Hawkins 1981: KARKAMIŞ A11b) görsel sanat repertuarında elinde silah ile tasviri görülmemektedir (Akurgal 1962; Darga 1992; Orthmann 1971). Geç Hititlerde silah ile tasvir edilen tek tanrıça, Şauşga'dır ve Malatya/Arslantepe'de bulunan bu eser, sanat dağarcığı olarak Hitit İmparatorluğu'nun devamı niteliğindedir (Aro 2010: 269; Delaporte 1940: 40). Yukarıda da belirtildiği gibi, tanrıçanın çift cinsiyetli doğasının sanatsal anlatıya yansımaları (Monaghan 2010: 70), bir

Figür 6. Karkamış Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen II. Subi'nin eşi Wasti (Hawkins 2000b: Pl. 8).

bacağı dışarıda, elinde balta ve başında sivri başlığı ile tasvir edilmesine neden olmuştur (Malatya A/5, A/7). MÖ 10.-9. yüzyıla gelindiğinde ise Şauşga, çıplak olarak tasvir edilmiştir (Karkamış C/4). Tanrıçanın tüm bedeni kadın formunda, çıplak, iki eliyle bereketi temsil etmek için göğüslerini tutmuş ve üçgen bir form ile vulvası detaylandırılmıştır- bir nevi elinden silahı almıştır- (Bahrani 2018: 240). Geç Hititlerde, Tanrıça Kubaba'nın, savaşlarda ki öncü rolü yazılı belgelerde beyan edilse

de görsel sanat anlatısına yansıtılmaması -tanrıça doğüstü varlık olsa bile- toplumun kadına atfettiği sembolleri aşamadığının bir göstergesi olduğunu düşündürmektedir. İdeal kadınlık ve erkeklik propagandası, savaşçı erkek tanrı ile güzel ve süslenmiş tanrıça eklenisinde var olmakta ve anıtsal sanat aracılığıyla devlet ideolojisinde teşhir edilmektedir.

Sanatta beden tasvirinin, antik toplumlarda gerçek bedenlerin bir yansımasından ziyade, temsili bir gösterge olarak incelenmesi gerektiği önerilmiştir (Bahrani 2018: 86). Kadın ve tanrıçaların beden tasvirlerine bakıldığında nezaket timsali olarak, kibar ve “narin hatlarla” çizilerek ideal bir kadın imgesi yaratılmaktadır. Bu imgeyi, biyolojik unsurlardan ziyade, formüle edilmiş toplumsal cinsiyet anlayışının temsili olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda kimliklerin duruş pozisyonları ve özdeştirildikleri semboller, bu kimliklere atanan roller hakkında bazı fikirler verebilir. Geç Hitit sanatında tanrıça, tanrı, kadın ve erkeklerin duruş pozisyonları birbirine koşuttur. Ancak, bazı örneklerde tanrıların her iki kolunun havaya kaldırılmış olarak tasvir edilmesi bu kimlikler arasında en güçlü ve hepsine hâkim olan rolünü vurgular (Zincirli B/14).

Sanat temsilinde, sahnedeki figürler arasında hiyerarşiyi gösteren imgelerden biri figürlerin beden ölçüleridir (Darga 1992; 1998). Geç Hitit krallıklarındaki kadın ve erkek tasvirlerinin beden ölçülerine bakıldığında, sahnede erkeklerin, kadınlardan daha büyük

temsil edildiği görülür (Bonatz 2000: C69). Buna ek olarak bazı örnekler sadece boyutta bir farklılık gözükmez, ayrıca, figürlerin ilişkili olduğu mobilyalarda da farklılık vardır. Örneğin, erkeğin arkalıklı bir sandalyede kadının ise bir tabure üzerinde tasvir edilmesi, iki cinsiyet arasındaki hiyerarşinin teşhir biçimidir (Malatya B/3, Zincirli B/13).

Tanrı ve tanrıçaların beraber tasvir edildiği kabartma örneklerinde boyutlar aynı orandadır (Zincirli B/12-13). Ancak sahnede tanrılar önde tasvir edilir (Karkamış C/1). Buna ek olarak her iki kimlik arasındaki duruş pozisyonları farklılık gösterir. Sahnenin genel görünüsünde iki eli yukarıya kalkık, silah taşıyan tanrının arkasında, durağan ve “narin” hatlarla, elleri ve kolları ölçülü oranda kaldırılmış ayna, buğday gibi sembollerle tasvir edilmiş tanrıçalar görülmektedir (Karkamış C/1, C/3, Zincirli B/13, B/15).

Figür 7. *Maraş'ta bulunan kabartma üzerinde kucacağında kızı ile tasvir edilen kadın (Orthmann 1971: Maraş B/19).*

Figür 8. *Karşılıklı duran iki kadın*
(Hawkins 2000b: Pl. 124).

erkek kimlikleri ekseninde ortak sembollerin var olduğunu dolayısıyla ortak bir rol paylaştıklarını göstermektedir. Buğday ve başağın sembolik anlamı bereket ve üretkenlikle bağlantılıdır (Bonatz 2000; Hawkins 1983; Tiryaki 2010, 2013). Karkamış Krallığı'nda baş tanrıça konumunda olan Kubaba, bereket kültürüyle ilişkili olarak tapınım görmekte olup, onuruna tahıl ambarlarının yapılmaktaydı (Hawkins 2000a: KARKAMIŞ A30b; 2000b: Pl. 61). Bereket kavramı, kadınlarda çocuk doğurma ile ilgili olmalıdır. Tanrıça Nişaba'nın, kızı Tanrıça Ninli'e verdiği nasihat, çocuk doğurmanın⁶ evdeki bereket ve bollukla ilişkisi hakkındaki anlayışı göstermektedir (Gadotli 2014: 34 vd.). Geç Hitit repertuarında da çocukların anne ile beraber tasvir edilmesi (Maraş C/1, B/19, B/14, B/20; Çifçi, Başpınar 2023: Fig. 2-3), annenin aile içinde çocuk bakımından sorumlu olmasının yanında evdeki bereketin de vurgusu olarak değerlendirilmelidir.

Tanrı ve tanrıçaların beden tasvirleri kadar ellerinde taşıdıkları semboller de onların kimlikleri ve rolleri hakkında önemli bilgiler içerir. Tanrılar, balta, mızrak, kalkan gibi askeri teçhizatlar ile tasvir edilir (Zincirli B/14). Geç Hitit mezar anıtlarında da ok, yay, sadak ve kılıçtan oluşan silahlar ile tasvir edilen erkekler görülür (Maraş B/14; Bonatz 2000: C59). Bu semboller erkeklere atanan savaşçı, egemen, koruyan gibi sıfatları vurgular (Bonatz 2000: 79; Çilingir-Cesur 2019; Hoffner 1966: 1987).

Tanrıçalar ile erkek kimliği arasındaki ortak belirteç ise başak ve üzüm salkımıdır (Maraş C/1, C/4, B/17). Ayrıca, Orta Anadolu'da Tabal Krallığı'nda Fırtına Tanrısı başak ve üzüm salkımı ile tasvir edilmiştir (Ivriz 1). Bu durum tanrıça, tanrı ve

⁶ Anne ve çocuk arasındaki ilişki, antik toplumlarda şiirlerde, mitolojik anlatılarda konu olmaktadır. Hamilelik, doğum veya çocuğun bakımı hakkında detaylı bilgiler belgelenmiş, evlendikten sonra "kadın olmanın" en önemli koşullarından biri olarak vurgulanmıştır. Bu durum Geç Hitit krallıklarında da, aile tasvirlerinde çocuk ve annenin temas halinde olmasıyla propaganda edilmiştir (Maraş C/1). Anne ve çocuk ilişkisi hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Civil 1964; Matuzsak 2018; Weiershäuser 2018; İrgin 2024.

Kadın atribülerine bakıldığında, erkekler için kullanılan atribüler ile keskin sınırlar paylaşmaktadır. Örneğin, kadınlar ayna, iğ ve öreke ile temsil edilirken, erkekler üzüm sal-kımı, içki kabı, ok ve yay, asa, başak/buğday demeti gibi atribüler ile tasvir edilir. Kadın-ların, tanrı ve erkek kimlikleri gibi asa ile tasvir edildiği bir örnek mevcuttur. Karkamış'ta Uzun Heykelli Duvar'da Tanrıça Şauşa ile tasvir edilen Wasti'nin elinde, avucundan aşağıya doğru düz bir asa (?) görülmektedir (Fig. 6). Asa, tanrı, kral ya da yerel yöneticilerin elinde tasvir edilen ve egemenliğin, gücün simgesi olarak kabul edilen bir belirteçtir (Bonatz 2000: 76-78; Darga 1998: 245). Ayrıca asa, Tavşantepe Steli'nde Tanrıça Kubaba'nın elinde de görülür (Lanaro 2015: Fig. 6-7) ve tanrıçanın doğası gereği bölgesel gücünü ve egemenliğini vurgular. Geç Hititlerde kamusal alanda bir kadının yönetici olarak beyan edilmesi şu ana kadar olan yazılı verilerde saptanmamıştır. Bir başka örnek, Karkamış'ta bulunan bir ortostattaki yazıttır ve *“Ben Ülke Beyi (II.) Subi'nin sevgili kadını Wasti(yim). Her nerede adamım (kendisi) adı(nı) onurlandırırsa, beni de birlikte iyilikle onurlandırır”* (Peker 2022: KARKAMIŞ A1b) içeriğine sahiptir. Saray hayatı hakkında hem Karkamış hem de Geç Hitit kaynaklarında bilgiler yok denilecek kadar azdır. Ancak, çağdaş kral-lıklarının verileri saray kadınları hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Örneğin, Yeni Assur İmparatorluğu belgelerinde takip edebildiğimiz kadarıyla kraliçeler, inşa faaliyetlerinde bulunabilen (Melville 2014: 229-230), kral ile tanrı/tanrıça arasında kâhinlik yapabilen (Nemet-Nejat 2014: 241-242), saray içinde aktif, gerektiğinde krallığa naiplik yapan bir konumdadır (May 2018; Melville 2014; Svärd 2012). Yeni Assur'da saray hayatı hakkın-daki bilgiler göz önüne alındığında, Karkamış'ta Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen Wasti'nin, aile içinde II. Sui'den sonra en önemli kişi olması asa ile vurgulanmış olabi-ler mi? Buna ek olarak, Yeni Assur yazıtları sarayda harem var olduğunu belirtir ve ha-remdeki kadınların sosyal statüleri ve görevleri hakkında da çeşitli bilgiler sunar (Melville 2014; Svärd 2012). Geç Hitit merkezlerinde herhangi bir harem yapısı hakkında arkeolo-jik veri şu ana kadar bulunmasa da, yazılı kaynaklar böyle bir yapının olabileceği izlenimi vermektedir. Örneğin, Karkamış Ülke Beyi Katuwa'nın (MÖ 925-900) yazıtında *“Bu üst katları (yani) yaşam alanlarını ise sevgili eşim Ana için inşa ettim”* (Peker 2022: KARKA-MIŞ A11a+) ifadesini harem yapısına bir atıf olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki Yeni Assur askeri seferlerinin kayıtlarına bakıldığında III. Şalmanaşar (MÖ 859-824), Karkamışlı Sangara'nın (MÖ 875-848) kızını, çeyizini ve 100 soylu kadını ganimet olarak saraydan aldığını belirtmiştir (Grayson 2002: 18: ii27b-30a).

Tanrıça ve kadın kimliklerin ortak kullandıkları sembol ise aynadır ve Demir Çağı'nda Tanrıça Kubaba'nın belirteci olarak görülmektedir (Bittel 1983: 243). Ayna atribütünün tarihsel arka planı, anlamı ve kullanımı hakkında Hitit metinlerinde herhangi bir bilgi henüz bulunmamaktadır. Ancak, Alacahöyük ve Horoztepe mezarlarında aynanın bulun-ması, arkeolojik bağlamıyla bir öneri sunmamıza olanak sağlamaktadır (Koşay 1951: Pl. 197, 1; Taffet, Yakar 2007: 782). Birçok ağırşak ile beraber bulunan bronz ayna kalıntısı, ölü kültürle ilişkili bir nesne olmalıdır (Taffet, Yakar 2007). Ayna kelimesi, Hititçe ve Luvice'de henüz tespit edilmemiştir (Çilingir-Cesur 2019; Hawkins 2024; Peker 2022),

Akadça'da ise *naramu* (temizlenmek) fiilinden türeyen *naramu(m)* kelimesi aynaya karşılık kullanılmaktadır (Black *vd.* 2000: 235).

Ayna belirteci, Mezopotamya'da Demir Çağı'nda Assur Kraliçesi Libbali-Şarrat'ın elinde tasvir edilmiştir (Duymuş-Florioti 2015: Fig. 18). Ayrıca İran'da Orta Demir Çağı yerleşim birimlerinden biri olan Hasanlı IVb'de, altın bir kap üzerinde tasvir edilen sakalsız erkeğin elinde bulunmaktadır (Cifarelli 2019: Fig. 7). Yeni Assur belgeleri de, aynanın, hadımlık seremonilerinde hadımlar için kullanılan sembolik bir nesne olduğu belirtilmektedir (Rova 2008). Mitannilerde prestij nesnesi olarak görülen ayna, Geç Hititlerde kadın tasvirlerinin hemen hemen hepsinde iğ-öreke ile beraber görülmektedir (Bonatz 2000: C59; Orthmann 1971: Maraş C/1). Aynanın mitolojik anlamı bilmek ve yansıtmak kavramlarına karşılık gelmektedir. Ayrıca, aynanın temizlik, arı olma, kadınlık ve güzellik anlamlarının da olduğu belirtilir (Bonatz 2000: 86). Bu bağlamda, tanrıça ve kadınlarda kullanımı kültürel anlamlar barındırmasının yanında arı olma, temizlenme, güzellik ve kadınlık gibi anlamlara da karşılık geldiği önerilebilir.

Sonuç

Kadın ve tanrıça tasvirlerinin ortak ve farklı detaylarını ele alan bu çalışma, her iki kimliğin kamusal alanda idealize edilmiş kadınlık olguları ile tasvir edildiğini öne sürmektedir. Kimlikler (tanrıça, tanrı, kadın, erkek, savaşçı, rahibe *vd.*) bulunduğu toplumun kültürel değerleriyle şekillenir. Bundan dolayı, kamusal alanda yer alan kadınlık kimliği hem tanrıça olarak ilahi boyutta hem de insan olarak dünyevi alanda belirli ölçütlerle halka sunulmaktadır. Örneğin, dini imgelerle tasvir edilen tanrıçalar ve kadınlar oldukça sade ve gösterişsiz kıyafetler içinde betimlenirken, savaşın, zaferin ya da inşa faaliyetlerinin teşhir edildiği anlatılarda süslü ve gösterişli kıyafetlerin kullanıldığı saptanmıştır. Tanrıça ve kadın, giyim kuşam kültüründe, başörtüsü, polos, "şeffaf örtü", elbise, ayakkabı, kemer gibi ortak ürünler ve modeller ile betimlenir. Ancak, polosun tanrıçaya özgü ve aynı zamanda kült sahnesinde ya da tapınakla ilişkisi vurgulanan kadınlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Kadınlar, ayna, lir, iğ-öreke ile betimlenirken, tanrıçaların, nar/haşhaş, buğday/başak salkımı, ayna gibi çeşitli belirteçler ile tasvir edildiği görülmektedir. Bereket ve güzellik kavramlarıyla betimlenen tanrıçaların, yazılı kaynaklarda savaşlardaki rolü belirtilse de görsel sanat anlatısında silah sadece erkek ve tanrılara özgü bir belirteç olarak kullanılmıştır. Görsel sanat öğeleri, sergilendikleri kamusal alanın doğası gereği, maruz kalan her kişi üzerinde bir etki yaratmaktadır. Bu etki, yaratılmak istenilen devlet ideolojisi ve kolektif kimlikle doğrudan ilişkilidir. Savaşın ve zaferin erkek dünyasına ait olduğu düşüncesi, görsel sanat aracılığıyla tanrıçada yer edinmemiş olması ile sonuçlanır. Buna ek olarak tanrıçalar ve tanrılar arasındaki duruş pozisyonları da yine belirtilen olgulara hizmet etmektedir. Tanrıçaların bir eli yüz hizasında bir eli baş hizasına kadar kalkık tasvir edilir. Buna karşın, tanrılar her iki eli havada, sahnede güç, sahip olma, egemenlik gibi imgeleri yansıtır durumda betimlenmiştir. Kadın ve erkek tasvirlerinde de kadının durağan tasvir detayları ile

erkeğin hareketli duruş pozisyonları; ilahi ve dünyevi alanda, toplumun ve devletin kabul gördüğü kadınlık ve erkeklik rollerinin ölçütleri ile açıklanabilir. Tüm bu öğeler kadın ve tanrıça kimliklerine atfedilen toplumsal rollerin ve soyluluk ile kutsallığın birer sembolik anlatımını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Akurgal, E. 1962

The Art of the Hittites. Thames and Hudson, London.

Aro, S. 2010

Sanat ve Mimari, *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*, H. C. Melchert (ed.). Kalkedon, İstanbul: 245-288.

Arslan, A., Yelözer, S. 2021

Materyal Kültür ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi, *Materyal Kültür ve İnsan*, A. Baysal (ed.). Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 61-100.

Bahrani, Z. 2018

Babil'in Kadınları: Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsili. Kolektif, İstanbul.

Baykan, D. 2022

İkonografi MÖ 1. Bine Kadar Alıcı Kuşlar, *Işık Şahin'e Armağan* M. Hasdağlı, E. Taştumur (ed.). Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne: 38-59.

Bittel, K. 1983

Kubaba: Ikonographie, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie VI*, D. O. Edzard (ed.). Walter de Gruyter, Berlin, New York.

Black, J., George A., Postgate, N. 2000

A Concise Dictionary of Akkadian. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Blömer, M., Messerschmidt, W. 2014

Das Fragment einer syro-hethitischen Votivstele vom Dülük Baba Tepesi II: Die Ikonographie, *Kult und Herrschaft am Euphrat*, E. Winter (ed.). Dr. Rudolf Halbelt GmbH, Bonn: 23-34.

Bonatz, D. 2000

Das syro-hethitische Grabdenkmal: Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch südostanatolischen Raum. Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

-2016

Syria-Hittite Funerary Monuments Revisited, *Dining and Death: Interdisciplinary Perspectives on the "Funerary Banquet" in Ancient Art, Burial and Belief*, C. M. Draycott, M. Stamatopoulou (ed.). Peeters Press, Leuven, Paris-Bristol: 173-194.

Brandl, B. 2016

Rakib'il and "Kubaba of Aram" at Ördekburnu and Zincirli and New Observations on Kubaba at Zincirli, Carchemish and Ugarit. *Alphabets, Texts and Artifacts in the Ancient Near East; Studies Presented to Benjamin Sass*, in I. Finkelstein, C. Robin, T. Römer (eds). Van Dieren, Paris: 47-61.

Cifarelli, M. 2019

Gender, Personal Adornment, and Costly Signaling in the Iron Age Burials of Hasanlu, Iran, *Studying Gender in the Ancient Near East*, S. Svard, A. Garcia-Ventura (ed.). Eisenbrauns, Pennsylvania: 73-107.

Civil, M. 1964

The Message of Lu-Dingir-Ra to his Mother and a Group of Akkado-Hittite "Proverbs", *Near Eastern Studies*. XXIII/I: 1-11.

Çifçi, A., Başpınar, G. 2023

The Yörükselim Stele: A Neo-Hittite Period Stele from the Kahramanmaraş Museum, *Anatolica* XLIX: 81-91.

Çilingir Cesur, S. 2019

Eşyanın Cinsiyeti: Hitit Ritüellerinde Kadın, *TUBA-AR* 24: 74-89.

Darga, A. M. 1992

Hitit Sanatı. Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.

-1998

Geç-Hitit Dönemi Maraş Mezar Stellerinden Üç Örnek ve Gözlemler, *Light of Top of the Black Hill Studies Presentes to Halet Çambel; Karatepe'deki Işık Halet'e Sunulan Yazılar*, G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (ed.), Ege Yayınları, İstanbul.

- 2013

Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Delaporte, L. 1940

Malatya: Fouilles de la Mission Archéologique Française Dirigées par M. Louis Delaporte. E De Boccard Editeur, Paris.

Dinçol, B. 1991

Hitit Metinlerinde Geçen Baş ve Ayak Kıyafetleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Hititoloji Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Duymuş-Florioti, H. H. 2015

Çivi Yazılı Belgeler Işığında Asur İmparatorluk Döneminde Kraliçeler/ Assyrian Queens of the Imperial Period in the Light of the Cuneiform Texts and the Archaeological Sources. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Gadotli, A. 2014

Sumerian Wisdom Literature, *Woman in the Ancient Near East London*, M. V. Chavalas (Ed.). New York, Routledge.

Gilibert, A. 2011

Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance: The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

- 2015

Religion and Propaganda Under the Great King of Karkemis, A. D'Agostino, *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians: proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*. Florence, February 6th-8th 2014, Orsi, G. Torri (Ed.). Firenze University Press, Floransa: 137-156.

Grayson, A. K. 2002

Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods III. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.

Hawkins, J. D. 1981

Kubaba at Karkamis and Elsewhere, *Anatolian Studies* 31: 147-176.

-1983

Kubaba: A Philologisch, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie VI*, D. O. Edzard (ed.). Walter de Gruyter, Berlin-New York: 257-264.

-2000a

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I, Part 1: Introduction, Karatepe, Karkamis, Tell Abmar, Maraş, Malatya, Commagene. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

-2000b

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I, Part 3: Plates. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

- 2024

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Volume III: Inscriptions of the Hittite Empire and New Inscriptions of the Iron Age, De Gruyter, Berlin, Boston.

Hoffner, H. A. 1966

Symbols for Masculinity and Femininity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals, *Journal of Biblical Literature* 85/3: 326-334.

İrgin, N. 2024

MÖ 1. Binyıl Anadolu Sanatında Çocuk ve Annelik Temsili. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.

Košak, S. 1982

Hittite Inventory Texts (CTH 241-250). Carl Winter Universitäts Verlag, Heidelberg.

Koşay, H. Z. 1951

Les Fouilles d'Alacaböyük Entreprises par la Societe d'Historie Turque: Rapport preliminaire sur les travaux en 1937-39. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Lanaro, A. 2015

A Goddess Among Storm-gods. The Stele of Tavşantepe and the Landscape Monuments of Southern Cappadocia, *Anatolian Studies* 65: 79-96.

Luschan, F. 1902

Ausgrabungen in Sendschirli. V. 3. Thorsculpturen, Georg Reimer, Berlin.

Marchetti, N., Peker, H. 2018

The Stele of Kubaba by Kamani and the Kings of Karkemish in the 9th Century BC, *Zeitschrift für Assyriologie* 1/108: 81-99.

May, N. N. 2018

Text and Architecture. YBC 5022 and BM 15285 as "Manuals of an Architect", *Orbis Biblicus et Orientalis: Series Archaeologica*, P. Attinger, A. Cavigneaux, C. Mittermayer, M. Novák (ed.). Peeters, Leuven, Paris, Bristol: 255 - 269.

Melville, S. C. 2014

Women in Neo-Assyrian Text, *Women in the Ancient Near East*, M. V. Chavalas (ed.). Routledge, London, New York.

Monaghan, P. 2010

Encyclopedia of Goddesses and Heroines; Africa, Eastern Mediterranean, Asia I. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, Greenwood.

Müller, V. K. 1915

Der Polos, Die Griechische Götterkronen. Druck der Universitäts-Buchdruckerei von Gustav Schade, Berlin.

Nemet-Nejat, K. R. 2014

Women in Neo-Assyrian Inscriptions, M. V. Chavalas (ed.). *Women in the Ancient Near East*, Routledge, London and New York: 240-245.

Orthmann, W. 1971

Untersuchungen zur späthethitischen Kunst. Rudolf Habelt Verlag, Bonn.

Peker, H. 2022

Geç Hitit Karkamış Krallığı Yazıtları, Anadolu Hiyeroglif Yazıtları 1, Ante Quem, Bologna.

- 2023

A New Funerary Stele from Karkemish and New Values for Some Anatolian Hieroglyphic Signs, *Bulleten* 87: 357-383.

Pınarcık, P., Gökce, B. 2020

Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler, *CEDRUS*. 8: 147-176.

Rova, E. 2008

Mirror, Distaff, Pomegranate and Poppy Capsule: On the Ambiguity of Some Attributes of Women and Goddesses, *The Reconstruction of Environment: Natural Resources and Human Interrelations Through Time and Art History: Visual Communication (ICAANE 4/1)*, H. Kühne, R. M. Czichon, F. J. Kreppner (ed.), Wiesbaden: 557-570.

Seeher, J. 2012

Gods Carved in Stone: The Hittite Rock Sanctuary of Yazılıkaya. Ege Yayınları, İstanbul.

Sevinç, F. 2008

Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal of the Institute of Social Sciences* 1: 175-195.

Sezgin, E., Çilingiroğlu, Ç. 2021

Arkeolojik Verilen Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi, *Metaryal Kültür ve İnsan: Yeni Yaklaşımlar* Baysal (ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Singer, G. G. 2016

Shaushka, the Traveling Goddess, *Centro de Estudios de Historia del Antiquo Oriente*. 7: 43-58.

Svärd, S. 2012

Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces, Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East. *Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20-25 July 2008*, G. Wilhelm (Ed.). Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana: 507-518.

Sørensen, M. L. S. 1997

Reading Dress: The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe, *Journal of European Archaeology*. 5 (1): 93-114.

Şare, T. 2011

Dress and Identity in the Arts of Western Anatolia: The Seventh Through, The State University of New Jersey, Graduate School-New Brunswick Rutgers, Art History Department, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New Jersey, New Brunswick.

Taffet, A., Yakar, J. 2007

The Spiritual Connotations of the Spindle and Spinning Selected Cases from Ancient Anatolia and Neighboring Lands, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker, (ed.). Ege Yayınları, İstanbul: 781-788.

Tiryaki, S. G. 2010

Erken Demir Çağ Gurgum (=Kahramanmaraş) Kabartmaları Mezar Taşları, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya.

- 2013

Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Araştırmalar (1): Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filizi Taşıyanlar/Iconographic Studies on Neo-Hittite Art (1): Figures Holding A Bunch of Grapes and/or Ears of Wheat, Cedrus: *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* I: 33-53.

Weiershäuser, F. 2018

Narrating About Men, Narrating About Women in Akkadian Literature, *Gender and Methodology in the Ancient Near East Approaches from Assyriology and Beyond*, S. L. Budin, M. Cifarelli, A. Garcia-Venture, A. M. Alba (eds). Universitat de Barcelona, Barcelona: 273-283.

Elbistan Karahöyük Kazılarında Bulunan Eski Assur Stilinde Yapılmış Bir Silindir Mühür

*An Old Assyrian Style Cylinder Seal from the Elbistan Karahöyük
Excavations*

Bora UYSAL*

DOI: 10.58488/collan.1424924

Anahtar kelimeler: Kahramanmaraş, Elbistan Karahöyük, Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Eski Assur, silindir mühür

Kahramanmaraş ili, Elbistan ilçesinin 10 km kuzeybatısında bulunan Elbistan Karahöyük, Karahöyük mahallesinin merkezindedir. Bölgedeki en büyük yerleşim yerlerinden biri olan bu höyük, bugünkü haliyle 450x300 m boyutlarında ve 21 m yüksekliğindedir. Elbistan Karahöyük'ün batı kenarında Hurman suyu akmakta ve bunun diğer kenarında da höyükle bağlantılı bir başka merkez olan Hamzatepe yer almaktadır. Bazı kesimleri kayalıklarla kaplı doğal bir tepe olan Hamzatepe, 380x380 m boyutlarında ve 48 m yüksekliğindedir. Elbistan ovasının güneybatı kesiminde ve Şar dağının kuzeyinde bulunan bu iki merkez, Ceyhan nehrine akan Hurman suyunun iki yanında konumlanmıştır.

Bu makalenin konusu oluşturan silindir mühür, 2022 yılı kazıları sırasında Kuzeydoğu yamacında yer alan O9 açmasındaki 8. tabakada yüzeye yakın bir seviyede ele geçmiştir. Bu nedenle bir tür yüzey buluntusu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Üzerinde boğa altarına tapma konusunun işlendiği Elbistan Karahöyük mührü, gösterdiği özellikler bakımından Kanış-Karum II. tabakada karşımıza çıkan III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stili grubuna girmektedir.

Keywords: *Kabramanmaraş, Elbistan Karahöyük, Assyrian Trading Colonies, Old Assyrian, cylinder seal*

Elbistan Karahöyük is located in the centre of the Karahöyük neighbourhood, 10 km northwest of the Elbistan district of Kahramanmaraş province. The mound, one of the largest settlements in the region, in its present state measures 450 x 300 m in dimensions and 21 m in height. On the western edge of Elbistan Karahöyük flows the Hurman Stream, and on the other side is Hamzatepe, another centre connected to the mound. Hamzatepe, a natural hill covered with rocks in some parts, measures 380 x 380 m in dimensions and 48 m in height. Located in the southwestern part of the Elbistan Plain and north of Mount Şar, these two centres are on both sides of the Hurman Stream which flows into the Ceyhan River.

The cylinder seal of Elbistan Karahöyük, which is the subject of this study, was recovered close to the surface during the excavations in 2022 in Trench O9 on the northeastern slope in Level 8. It should therefore be regarded as a surface find. The cylinder seal, which depicts the worship of a bull altar, belongs to the group of Old Assyrian seals made in the tradition of Ur III and is known from the Kanish-Karum layer II.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 24.01.2024 Kabul Tarihi: 07.11.2024

* Bora Uysal, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140, Sivas, Türkiye.
borauysal58@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5427-4662

Kahramanmaraş ili, Elbistan ilçesinin 10 km kuzeybatısında bulunan Elbistan Karahöyük, Karahöyük mahallesinin merkezindedir. Bölgedeki en büyük yerleşim yerlerinden biri olan bu höyük, bugünkü haliyle 450x300 m boyutlarında ve 21 m yüksekliğindedir. Elbistan Karahöyük'ün batı kenarında Hurman suyu akmakta ve bunun diğer kenarında da höyükle bağlantılı bir başka merkez olan Hamzatepe yer almaktadır. Bazı kesimleri kayalıklarla kaplı doğal bir tepe olan Hamzatepe, 380x380 m boyutlarında ve 48 m yüksekliğindedir. Elbistan Ovası'nın güneybatı kesiminde ve Şar Dağı'nın kuzeyinde bulunan bu iki merkez, Ceyhan Nehri'ne akan Hurman suyunun iki yanında konumlanmıştır (Resim 1)¹.

Elbistan Karahöyük'teki ilk yerleşimin Erken Tunç Çağı'nda kurulduğu düşünülmektedir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit dönemleri boyunca bölgedeki büyük şehirlerinden biri olmalıdır. Bu durum Demir Devri için de geçerlidir. Gücünü kaybetmiş olmakla birlikte, yerleşim süreci Helenistik ve Roma Devri'nde de devam etmiştir.

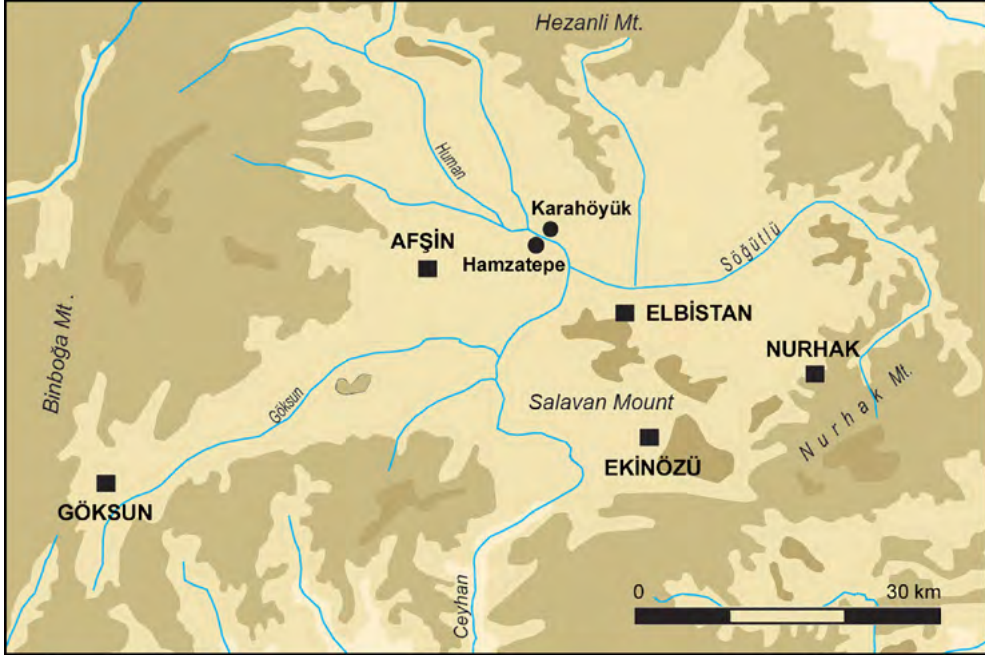
Elbistan Karahöyük'ün Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir yerleşim olduğu tahmin edilmekle birlikte, günümüze kadar bu dönemin varlığını belirgin bir şekilde ortaya koyan tek eser, 1947 yılı kazısına ait Eski Suriye stilinde yapılmış bir silindir mühürdür. Söz konusu mühür, höyükte bulunduğunu ifade eden bir köylüden satın alınarak elde edilmiştir (Özgüç, Özgüç 1949: 41-42, lev. 48, 1). Ayrıca, 2018 yılında Hamzatepe'de yapılan kazılarda da yine Eski Suriye stilinde yapılmış bir silindir mühür ele geçmiştir (Uysal, Çifçi 2019: 413-414, res. 13).

Bu makalenin konusunu oluşturan silindir mühür de Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na aittir. Üzerinde boğa altlarına tapma konusunun işlendiği mühür, gösterdiği özellikler bakımından Kaniş-Karum II. tabaka'da karşımıza çıkan III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stili grubuna girmektedir. 2022 yılı Elbistan Karahöyük kazıları sırasında bulunan bu mühür, Kuzeydoğu yamacında yer alan O9 açmasındaki 8. tabakada yüzeye yakın bir seviyede ele geçmiştir (Resim 2). 8. tabakanın tarihlendirilmesi henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte², bulunan mührün bu tabakadan daha eski bir döneme ait olduğu belirgindir. Dolayısıyla bir tür yüzey buluntusu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yeşilimsi renkte bir taştan yapılmış mührün yüksekliği 2 cm, çapı 0.95 cm, delik açıklığı 0.4 cm ve ağırlığı da 3 gr olarak ölçülmüştür (Resim 3-4).

Bilindiği gibi, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren Mezopotamya kökenli bir

¹ Elbistan Karahöyük ve Hamzatepe kazıları, 2021 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından desteklenmektedir.

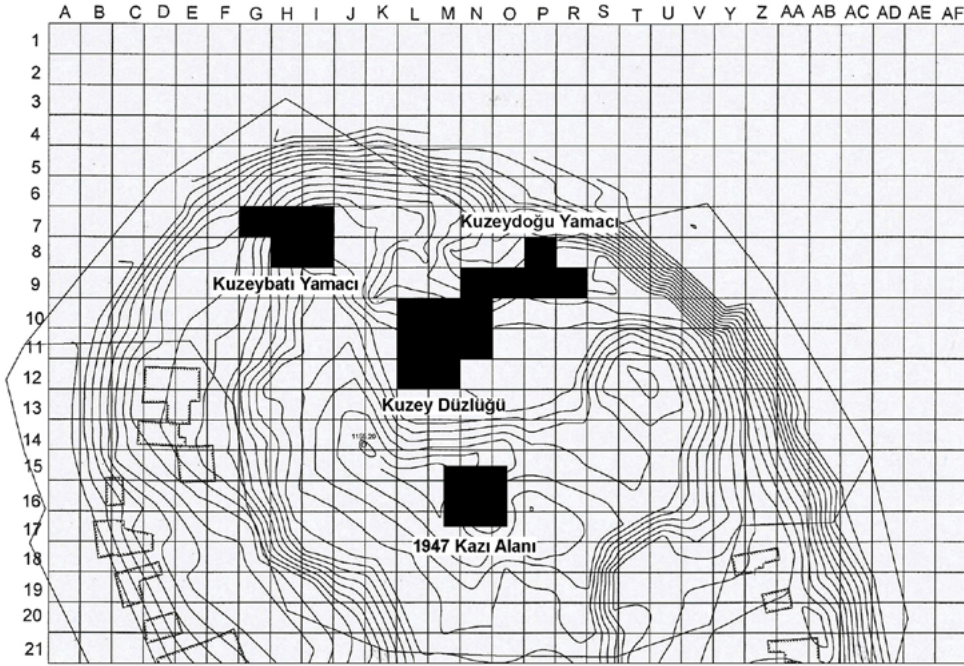
² Elbistan Karahöyük Kuzey düzlüğü ve Kuzeydoğu yamacı kazılarında açığa çıkarılan 5-7. tabakalar Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir. Şimdiye kadar belirlenen en eski tabaka olan 8. tabaka N9 açmasında ilk kez kazıldığı zaman, bu tabakanın Geç Tunç Çağı tabakalarının sayısını bir artıracığı ya da Orta Tunç Çağı'nın son tabakası olacağı düşünülmüştür (Uysal, Çifçi 2021: 102). Daha sonra, 8. tabakadan alınan bir örneğe ait radyokarbon analiz sonucunun bilgi verilmeden kalibre edilmemiş bir şekilde gönderilmesi, tabakanın Geç Tunç Çağı'na ait olduğu şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu örneğin kalibre edilmiş sonucu Orta Tunç Çağı'nın son dönemine ait olduğunu göstermektedir. 8. tabakanın kesin tarihlendirilmesi için, bu tabakanın yeni açmalarda kazılması ve yeni radyokarbon analiz sonuçlarının alınması beklenmektedir.

Figür 1. Elbistan Karahöyük'ün coğrafi konumu

mühür türü olan silindir mühürler Orta Anadolu Bölgesi'nde de kullanılmaya başlanmıştır. Yaşanan süreç içinde Eski Assur stili, Eski Babil stili ve Eski Suriye stili gibi yabancı stil gruplarına ek olarak, bir süre sonra Anadolu stili de ortaya çıkmıştır (Özgüç 1968: 21-23; Özkan 2022: 40-59). Bu gruplar içinde konumuzu ilgilendiren Eski Assur stili, başta Kültepe olmak üzere Anadolu'daki merkezlerden ele geçen mühür ve mühür baskıları sayesinde tanınmaktadır. Bunun nedeni Assur şehirlerinde yapılan kazılarda Eski Assur dönemine ait tabakaların yeteri kadar kazılamamış olmasıdır. Özellikle Mezopotamya kökenli stil gruplarına ait mühürlerde yaygın olan konu tapma sahneleridir. Çizgisel bir stil olan Eski Assur stilinde, antropomorfik biçimde oturur vaziyette gösterilmiş tanrıların huzurunda yapılan tapma sahnelerinin yanı sıra, boğa altarı karşısında yapılan tapma sahneleri de vardır. Bununla birlikte, boğa altarnın oturan tanrının arkasında yer aldığı ya da tapınan figürlere eşlik eder vaziyette işlendiği örneklerin sayısı daha fazladır. Boğa altarıyla ilgili konular, nadir olmakla birlikte Eski Suriye ve Anadolu stili mühürlerinde de görülebilmektedir (Özkan 1991: 6-13; 2022: 42).

Elbistan Karahöyük mührü üzerindeki tasvir alanı, üstte sağ tarafında kesinti bulunan bir kontur çizgisiyle sınırlandırılmıştır. Buna karşılık altta bu tür bir çizgi yoktur. Mührün yaklaşık yarısından itibaren, sağ tarafta üstte sola dönük bir boğa altarı ve arkasında bir nokta, ortadaki yatay bir çizgiden sonra, altta sola dönük bir aslan ve arkasında sekiz köşeli bir yıldız yer almaktadır. Nokta ve yıldız buldukları alanın sağ üst kısmına yerleştirilmiştir. Üst kontur çizgisinde görülen kesinti, boğa altarnın bulunduğu bölümedir. Sol tarafta ise yüzleri boğa altarı ve aslana dönük olarak ayakta durur vaziyette yapılmış,

Figür 2. *Elbistan Karahöyük Kazısı'nın topografik haritası ve kazının güncel durumu*

tapınan üç erkek figür vardır.

Şematik bir biçimde yapılmış olan boğanın gövdesi dikdörtgen şeklindedir. Bu gövde yatay bir çizgiyle ikiye bölünmüş ve yatay çizgiyi kesen çok sayıda dikey çizgiyle bir tür kafes görünümü verilmiştir. Sırtın arkaya daha yakın kısmında koni şeklinde bir yükselti bulunmaktadır. Boynuzları cepheden, iri bir çıkıntı halindeki burnu, yüzü ve sol kulağı profilden gösterilmiştir. Kuyruğu belirtilmemiştir. Birer ön ve arka bacağın gövdenin ön ve arkasında boydan boya yapılmasına karşılık, diğer iki bacak alt kısımda iki kısa uzantı halindedir. Çıkıntı şeklinde olan ayakların arka kısımları da kısa çıkıntılıdır. Boğa altarnın arkasında, sağ üst kısımda bulunan noktanın bilinen bir anlamı yoktur.

Boğa altarnı tapılan, koruyan ve tanrı sembolü olarak üç gruba ayıran değerlendirmeye göre (Özgüç 2006: 13), Elbistan Karahöyük mührünün tapılan gruba girdiği açıktır. Boğa altarnına tapma sahnesi Eski Assur stiline özgü bir konu olmakla birlikte, bu stilin etkisi nadir olarak Eski Suriye ve Anadolu stillerinde de görülebilmektedir. Boğa altarnının kökeni ve ne anlam ifade ettiği konusunda ileri sürülmüş çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, içlerinde en mantıklı olanı Assur kökenli olduğu, tanrı Assur'u, Assur şehrindeki Assur tapınağını ya da bu tapınakta bulunan altarı temsil ettiği yönündeki düşüncedir (Özkan 1991: 29-31; 2022: 42).

Aslan figürü de şematik olmakla birlikte, boğa altarnına göre daha doğal işlenmiştir. Ağızı açık ve adeta kükrer vaziyettedir. Ayakta duran hayvanın bacaklarında bir hareket ifadesi yoktur. Pençeleri birer çıkıntı halindedir. Yeleleri ve bacak tüylerinin bir kısmı belirtilmiştir. Yukarıya kaldırdığı kuyruğu hafif öne uzatılmıştır. İkonografik bakımdan aslan

figürü daha çok tanrıça İştâr ile ilişkili bir hayvandır (Hrouda 1957-1971: 487; Black, Green 1992: 118-119). Aslanın sağ üst kısmında yer alan sekiz köşeli yıldız da yine tanrıça İştâr ile bağlantılı bir semboldür (Hrouda 1957-1971: 485; Black, Green 1992: 169-170).

Erkek figürleri her bakımdan birbirlerinin aynıdır. Yüz ve bacakların profilden işlenmesine karşılık, gövdeleri büyük ölçüde cepheden gösterilmiştir. Şematik bir yapıda olan yüzler, baş çıkıntısı üzerinde bulunan üçgen şeklinde iri bir burun ve iki paralel çizgiden oluşan dudaklardan ibarettir. Sağ kollar saygı pozunda yukarı kaldırılmıştır. Sol kollar ise bel hizasında vücuda doğru bükülmüştür. El detayları belirgin değildir. Sağ bacaklar önde olmak üzere adım atar vaziyette oldukları görülmektedir. Çıkıntı şekline olan ayakların topukları da birer kısa

çıkıntı halindedir. Başlarında bulunan yarım daire biçimli başlıkların üst kısmında dike taramalar vardır. Giyindikleri ayak bileklerine kadar inen uzun elbiselerin üstü, sağ aşağıya dönük diyagonal çizgilerle taranmıştır.

Elbistan Karahöyük mühründe olduğu gibi, üzerinde boğa altlarına tapma konusunun işlendiği III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stilindeki mühürlerin benzerlerine baktığımız zaman, genellikle mühür baskılarından ibaret olan bu örneklerin sayısının fazla olmadığı görülmektedir. Elbistan Karahöyük mührünün kompozisyon bakımından en yakın benzeri olan Kaniş-Karum'dan ele geçmiş bir mühür baskısında, sağ tarafta üstte boğa altarı, ortada çizgi, alta aslan, bunların karşısında tapınan üç erkek figürü ve mührün bir kenarında dik duran bir yılan işlenmiştir (Kültepe kazısı: Özkan 1991: lev. 15: 58; Özgüç 2006: lev. 60: CS 647). Diğer örneklerde yapılan figürler, bunların sayıları, detayları ve doldurma motiflerinde farklılıklar vardır (Yale Üniversitesi koleksiyonu: Stephens 1944: lev. 84: f; Lewy 1937: lev. 235: 77; Özkan 1991: lev. 14: 53; Kayseri Müzesi Kültepe

Figür 3. Elbistan Karahöyük silindir mühür ve baskısı

Figür 4. Elbistan Karahöyük silindir mübrü ve baskısının çizimi

tabletleri: Hrozny 1952: lev. 74: 76a Ka. 930; Özkan 1991: lev. 15: 59; Heidelberg Üniversitesi koleksiyonu: Kienast 1960: lev. 8: 29; Özkan 1991: lev. 15: 60a; Eski Şark Eserleri Müzesi Kültepe tabletleri: Matouš 1962: lev. 102: Ka. 404, 128: Ka. 646; Özkan 1991: lev. 14: 56; Kültepe kazısı: Özkan 1991: lev. 14: 54-55, 57, 15: 60; 2022: res. 45: ikinci sıra ikinci çizim; Özgüç, Tunca 2001: lev. 3: CS 20, 12: CS 65, 13: CS 75; Özgüç 2006: lev. 20: CS 75, 14: CS 330, 26: CS 395, 27: CS 398, 31: CS 427, 34: CS 452, 41: CS 511, 44: CS 528, 48: CS 554, 50: CS 570, 52: CS 582, 58: CS 624, 59: CS 639, 72: CS 20, 78: CS 777). Boğa altlarına tapma konusu, Kaniş-Karum II. tabaka çağdaş sanatların etkisinde yapılmış Eski Assur stilindeki mühürlerde de devam etmiş olmakla birlikte, öncekine göre hem oldukça farklılaşmış, hem de sayıları daha da azalmıştır (Yale Üniversitesi koleksiyonu: Clay 1927: lev. 82: a; Buchanan 1981: res. 1146b; Özkan 1991: lev. 31: 125; Kültepe kazısı: Özgüç 1989: lev. 88: 5, 89: 6; Özkan 1991: lev. 31: 123-124, 126). Kaniş-Karum Ib yapı katında, II. tabaka geleneğini devam ettiren Eski Assur stilinde ise çok nadir görülmemektedir (Kültepe kazısı: Özgüç 1968: lev. 24: B; Özkan 1991: lev. 38: 151).

Kaniş-Karum II. tabaka'da karşımıza çıkan III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stilinde, boğa altlarına tapma konusunun mühür halinde bulunan nadir bir örneği olan Elbistan Karahöyük mührü, bu temanın işlendiği en güzel mühürlerden biri olmasının yanı sıra, Elbistan Karahöyük'te Assur Ticaret Kolonileri Çağı tabakalarının bulunduğu ortaya koyan şimdye kadar ele geçen en geçerli kanıttır.

Kaynakça

Black, J.A., Green, A., Rickards, T. 1992

Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary, University of Texas Press, Austin.

Buchanan, B., Hallo, W.W., Kasten, U. 1981

Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection, Yale University Press, New Haven.

Clay, T. A. 1927

Letters and Transaction from Cappadocia, Yale University Press, New Haven, Humphrey Milford Oxford University Press, London.

Hrouda, B. 1957-1971

Göttersymbole und -attribute. A. Archäologisch. II. Syrien/Palästina, *Reallexicon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 3: Fabel-Gyges und Nachtrag*, E. Ebeling, B. Meissner, E. Weidner, W. von Soden (ed.), De Gruyter, Berlin, New York: 490-495.

Hrozny, B. 1952

Inscriptions Cunéiformes du Kultépe 1, *Inscriptions cunéiformes du Kultépe*, Praha.

Kienast, B. 1960

Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel, De Gruyter, Berlin.

Lewy, J. 1937

Tablettes Cappadociennes du Louvre 3, Paul Geuthner, Paris.

Matouš, L. 1962

Inscriptions Cunéiformes du Kultépé 2, Editions de l'Academie tchecoslovaque des sciences, Praha.

Özgüç, N. 1968

Kaniş Karum Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları. Seals and Seal Impressions of Level Ib from Karum Kanish, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- 1989

Bullae from Kültepe, *Tahsin Özgüç'e Armağan. Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink ve N. Özgüç (eds), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 377-405.

- 2006

Kültepe-Kaniş/Neša. Yerli Peruva ve Aşşur Imitti'nin Oğlu Asurlu Tüccar Uşur-ša-Istar'ın Arşivlerine Ait Kil Zarfların Mühür Baskıları. Seal Impression on the Clay Envelopes from the Archives of the Native Peruva and Assyrian Trader Uşur-ša-Istar Son of Aşşur Imitti, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özgüç, T., Tunca, Ö 2001

Kültepe-Kaniş. Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar. Sealed and Inscribed Clay Bullae, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özgüç, T., Özgüç, N. 1949

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947. Ausgrabungen in Karahöyük, Bericht über die im Auftrage der Türkischen Geschichts-Kommission im 1947 durchgeführten Ausgrabungen, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özkan, S. 1991

Kültepe Mühür Baskılarında Eski Assur Üslubu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- 2022

Eski Anadolu Mühür Sanatı, Akademisyen Kitabevi, Ankara.

Stephens, F. J. 1944

Old Assyrians Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies, Yale University, Vol. IV, Yale University Press, New Haven, Humphrey Milford Oxford University Press, London.

Uysal, B., Çifçi, A. 2020

Elbistan Karahöyük Kazısı 2018, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: 411-421.

- 2021

Elbistan Karahöyük and Hamzatepe Excavations 2015-2020: A Hittite Settlement and Cemetery in the Elbistan Plain. *The Archaeology of Anatolia 4, Recent Discoveries (2018-2020)* S. R. Steadman, G.McMahon (eds), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle: 96-107.

Early Iron Age Carian Material Culture: The Beginning of Fibula Production in the Region

Erken Demir Çağı Karia Maddi Kültürü: Fibula Üretiminin Başlangıcı

Bekir ÖZER*

DOI: 10.58488/collan.1474085

Keywords: Early Iron Age, Caria, Keramos Chora, grave, fibula

In 2019, one of the fibulae among the metal finds in a rectangular chamber tomb unearthed in Belentepe / Kavaklı in the Keramos Chora drew attention as a “new” type of fibula not previously encountered in the region. The artifacts recovered from the burial chamber indicate that the tomb was used almost throughout the Early Iron Age. Fibulae consistently and regularly appear as characteristic finds in Carian burial contexts from the middle of 11th century BC to the first half of the seventh century BC. The early series fibulae of Caner Type II d, produced in two different sizes, should be seen as indisputable evidence of the widespread use of fibulae in Caria and the production of local forms. Establishing a connection with the asymmetrical twisted bow fibulae known from Sub-Mycenaean burial contexts and exhibiting sufficient similarities that indicate it as a precursor to Caner Type II d fibulae, the fibula from Grave 78 in Belentepe/Kavaklı should be dated to the first half of the 11th century BC, likely its early years. Fibulae, along with Naue II type swords and other metal artifacts, indicate the inclusion of the Carian region in the commonality observed in metal objects across the Mediterranean world.

Anahtar Kelimeler: Erken Demir Çağı, Karia, Keramos Kırsalı, mezar, fibula

2019 yılında Keramos Kırsalı Belentepe / Kavaklı’da ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı bir oda mezarın metal buluntuları arasında yer alan fibulalardan bir tanesinin, bölgede şimdiki kadar benzerine rastlamadığımız “yeni” bir tip fibula olduğu anlaşılmıştır. Mezar odasından ele geçen buluntular, mezarın neredeyse Erken Demir Çağı boyunca kullanıldığına işaret eder. Fibulalar, MÖ 11. yüzyıl içlerinden MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına değin sürekli ve düzenli olarak Karia mezar kontekstlerinin karakteristik buluntuları olarak karşımıza çıkar. İki farklı boyutta üretilmiş olan Caner tip II d erken seri fibulaları, Karia’da fibula kullanımının yaygınlaştığına ve yerel formların üretilmekte olduğunun tartışmasız kanıtları olarak görülmelidir. Sub-Miken mezar kontekstlerinden bilinen asimetrik twisted bow fibulalarla kurulan ilişki ve Caner tip II d fibulalarının öncüsü olduğuna işaret eden yeterli benzerlikleri ile Belentepe / Kavaklı Mezar 78 fibulası, MÖ 11. yüzyılın ilk yarısına, muhtemelen başlarına ait olmalıdır. Fibulalar, Nau II tipi kılıçlar ve diğer metal buluntular, Akdeniz dünyası metal buluntularında gözlenen ortaklığa Karia bölgesinin de dahil olduğuna işaret eder.

* Bekir Özer, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli-Muğla-Türkiye. bekirozer@mu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3706-6372

My endless thanks to all the employees who contributed to the excavations carried out in the Milas ykeiütaş excavation areas, Duygu Tüylüoğlu (MA), who prepared the drawings and figures of the study, and Dr. Özlem Şimşek-Özer, who translated the text.

Introduction

Recent excavations and research concerning the Lelegian Peninsula (Özer 2018; Diler 2019; 2020) and the Keramos Chora (Özer 2019, 2020) have significantly contributed to our understanding of the material culture of the Early Iron Age Caria, allowing us to evaluate, compare and classify the archaeological evidence from various centers (Fig. 1). Current publications also allow us to begin to understand the similarities and the differences of sub-regional characteristics of Caria. This study is a part of the ongoing research on the material culture of Early Iron Age Caria. In 2019, a fibula of a previously unknown type in the region was discovered along the other metal finds from a rectangular chamber tomb in the Keramos Chora, Belentepe/Kavaklı. In this study, this new fibula form (Fig. 2) will be evaluated in terms of its shape, origin, chronology, typological development and intercultural relations.

The archaeological evidence from the Carian Early Iron Age burials reveals continuity in certain sites allowing us to follow the similarities and differences in terms of material cultural considering various groups of material starting from the end of the Late Bronze Age. The fibulae form the most common group of finds among the Early Iron Age grave contexts. The earliest known example is dated to the end of the 12th century BC. It was uncovered in the pithos urn of “Grave O”; a circular platform tomb in Asarlık / Termera by Paton in the nineteenth century (Paton 1887: fig. 17; Caner 1983: taf 1.3; Özer, Şimşek-Özer 2017: fig. 4). The fibula has been redated to the end of the 12th century BC due to the reevaluation of a stirrup jar belonging to the same context with current data and similar fibulae examples being known from other Late Helladic IIIC contexts (Özer, Şimşek-Özer 2017: 144-46).

On the other hand, it is rather surprising that the violin bow fibulae (Pabst 2018) well known from the Aegean cultural contexts of the end of the Late Bronze and Early Iron Ages are absent in Caria. In fact, Müsgebi, Pedasa, Asarlık, Çömlekçi and Keramos Chora provide sufficient evidence in regard to intensive usage of graves and a broad range of grave finds during the period when the violin bow fibulae were commonly used.

The Aegean/Mycenaean type Müsgebi chamber tombs (Boysal 1964, 1965, 1967; Mee 1978, 137-42; Benzi 2013: 538-39; Özgünel 2013; Özer, Şimşek-Özer 2017) the Pilavtepe chamber tomb (Benter 2009a; Kalaitzoglou 2013) provide ample evidence in terms of the 13th and the early 12th centuries BC grave contexts. Consequently, Pedasa (Diler *et al.* 2014; Diler *et al.* 2019; Özer 2018; Özer, Şimşek-Özer 2017) from the mid 12th century BC and Asarlık / Termera (Diler 2015, 2019; Özer, Şimşek-Özer 2017) from the end of the 12th century BC provide good amount of information for defining the material culture of the region. The evidence from the Lelegian Peninsula where Pedasa and Asarlık / Termera located confirms that the sole grave type is the platform-grave where cremation is practised in the beginning of the Early Iron Age. Although the funerary architecture of Asarlık / Termera seems very close to Pedasa along with its burial practises and the grave offerings,

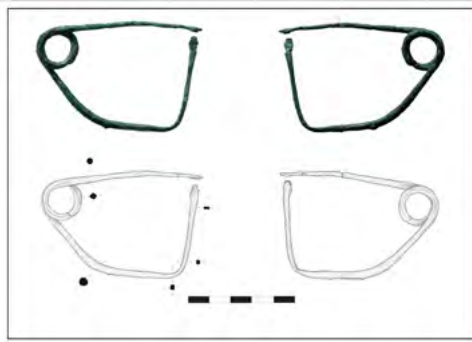

Figure 1 *Southeastern Aegean centers mentioned in the text.*

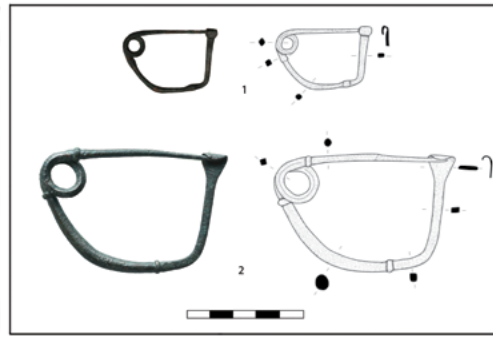
so far we do not have any finds from the middle of 12th century BC at this settlement. Our main sources defining the material culture of the region are mainly consisted of the Çömlekçi tholos and cist graves and rectangular chamber tombs (Boysal 1967, 1968: 77; 1969, 29-31; Özgünel 2013: 111) and the rectangular chamber tombs of Keramos Chora starting from the end of 12th century BC. Specifically, the graves and the related finds uncovered at the closely situated settlements of the Keramos Chora, namely Belentepe, Hüsamlar and Mengefe have contributed much to our understanding of the culture across the sub-region (Özer 2019, 2020). It is clear that while cremation is the common type of burial on the Lelegian Peninsula, inhumation in multiple burials seems to be preferred in the region which includes Çömlekçi, Hüsamlar, Belentepe and Mengefe. However, while these two cultural sub-regions are certainly different in terms of the funerary architecture and the burial customs, metal finds from both sub-regions seem to share more common features in comparison to other cultural elements (Özer 2020).

Explaining the absence of the violin bow fibulae in the region becomes even more challenging while there is a certain correlation across the Aegean cultural regions in terms of the grave finds and the density of certain ceramic groups of the 12th and the 11th centuries BC (Diler *et al.* 2014; Özer 2019, 2020; Özer, Şimşek-Özer 2017; Diler *et al.* 2019). The existence of the violin bow fibulae among the finds from the island of Kos (Vitale, Blackwell 2017: pl. LXXIX, f-g; Pabst 2018: abb. 12.2) along with the resemblance between the ceramic assemblages from Kos and the Lelegian Peninsula (Diler *et al.* 2014; Diler *et al.* 2019; Özer, Şimşek-Özer 2017) in the 13th and the 12th centuries BC, may indicate that it is not a coincidence that Caria is actually not one of the regions where the violin bow fibulae are in existence. At the moment, we do not actually know to what extent the facts such as the Carian clothing habits or the scarcity of metal finds in Pedasa graves of the 12th century BC can explain the lack of the violin bow fibulae in these regions. It becomes even more complicated and harder to explain this picture considering the continuity of the violin bow fibulae into the 11th century BC. Perhaps, it is best to suggest the scarcity of metal finds in the region in the 12th century BC as the reason for the lack of the violin bow fibulae (Özer 2020: 227-28).

The fibulae are among the most characteristic finds of the grave contexts between the mid 11th to the first half of seventh centuries BC (Özer 2020; Gürbüz 2022: fig. 10). Eventually, they appear to be more numerous and varied (Özer 2020). The dimensions of the fibulae seem to decrease as new typological variations come along. In relation to these changes, the evidence from Pedasa, Iasos (Caner 1983: taf. 4.49-54, 57-58, taf. 5.75, taf. 7.109, taf. 8.114A.B-115, 117), Damlıboğaz / Hydai (Diler 2009: fig. 5), Beçin (Akarca 1971: lev. 4.12-14; Arslan, Kızıl 2007: fig.10), Keramos Chora (Tırpan 2008: res. 5.35; Tırpan, Söğüt 2009: res. 15; Erdoğan, Ayaçlar 2012: res. 5, 9, 13; Ekici 2012: res. 6-7; Özbey 2014: res. 8), Belentepe, Hüsamlar, Mengefe and Hydas (Benter 2009b: abb. 13) excavations clearly point out that different fibula types coexisted. Their numbers were greatly diminished by the first half of the seventh century BC and in the Archaic Period

Figure 2. *Belentepe / Kavaklı Tomb 78 fibula (HED.55).*

Figure 3. *Caner Type II d Early Series Fibulae (After Özer 2020, Fig.2).*

the fibulae almost disappear from the grave contexts. However, they continue to exist in the Carian sanctuaries in the Archaic period for a little longer (Slawisch 2006: 189-90; Sakarya, Atıcı 2022: 228-29).

Carian Fibulae from the Beginning of the Early Iron Age: A Short Summary

The earliest known fibula from Caria dated to the 12th century BC excavated from Asarlık Grave O is chronologically followed by the examples classified as Type II d group by Caner in the region (Caner 1983: 29-31, taf. 1.7-9, taf. 2.10-13; Carstens 2008: fig. 22; Özer 2020) (Fig. 3). Caner Type II d is the most common fibula type found in Carian grave contexts in the first centuries of the Early Iron Age. The characteristic features of this type are the double beaded mouldings defining a circular or oval bow, a wide double spring starting right off one of the mouldings, the rectangular form of the spiral and the slim, rectangular form of the forearm.

Caner Type II d fibula type has been discussed in detail regarding the typology, chronology, types of graves they were found and cultural interrelations along with the current evidence (Özer 2020). The fibulae of this type are well represented in Keramos Chora and the Lelegian Peninsula starting from the first half of the 11th century until the mid ninth century BC and they form about 90% of all fibulae from this period. From the burial evidence of both sub-culture regions, it is understood that this fibula type undergoes a rather slow form change and remains in use for an extended period. The earliest examples must date to 1100-1050/30 BC, considering the Sub-Mycenaean grave contexts of Kerameikos and Lefkandi and the dating suggestions for the similar examples from various centers from the Eastern Mediterranean, mainly Cyprus (Özer 2020: 230-31). The fibulae were excavated from the platform graves (Özer 2018: res. 8, 18), above ground chamber tombs (Diler 2020: fig. 16) and the tumuli of the Lelegian Peninsula and from the rectangular chamber tombs of the Keramos Chora (Özer 2019: fig.10; 2020, fig. 6) (Fig. 4).

	Asarlık	Pedasa	Çömlekçi	Keramos Kırsalı	Beçin
1100/1050 BC 					
Early Series 	 				
Standard Series 	 	 	 	 	
Late Series 			 	 	
Lemos Typ 6 					
 Platform grave Above ground chamber tomb Tholos Tumuli Rectangular chamber tomb Cist grave					

Figure 4. *The places where the fibulae were found and the types of graves discussed in the text.*

Keramos Chora Belentepe/ Kavaklı Grave 78 and Related Finds

In 2019, a rectangular chamber tomb, namely Grave 78 has been excavated in Keramos Chora Belentepe / Kavaklı and amongst the finds is an asymmetrical bow fibula representing a new type in the region (Fig. 2). Grave 78 is a part of burial cluster including both contemporary and later graves located on a hill. Recent research reveals that the Early Iron Age tombs in the region along with later burials in their circumference grew into a considerable necropolis in time. Since the burials were built in form of separate clusters, it has been suggested that there might actually have been a certain type of land organization and a burial arrangement with respect to clan or kinship (Özer 2019).

Grave 78 built on the north-west and the south-east direction is consisted of a grave chamber and a vestibule located on its west (Fig. 5). The grave chamber has been built into the bedrock and the upper part of walls can be followed on top of the surface code of the bedrock. The dimensions of the the grave chamber are 3,53x1,98 m and its walls have been preserved in the height of 1,77 m. The floor of the chamber is 0,90 m lower than that of the vestibule and has been covered with flat stones of varied size. The upper structure of the grave has not been preserved and the large size flat stones scattered around must belong to the lid covering the grave. The preliminary observations on the skeletons point out that the grave included at least 15 inhumation and one cremation burials.

The related finds attest that the grave has been almost continuously used along the Early Iron Age (Fig. 6). It is the earliest grave amongst the burial cluster it belongs. Nearly

half of its finds are consisted of 38 fibulae. In terms of quantity of finds, fibulae are followed by bronze rings (Fig. 6). Other finds include armbands, personal objects made of bronze, cloth ornaments, a single golden earring and sharp tools made of iron. The ceramic finds of Grave 78 are in limited numbers as the other Early Iron Age tombs in the Keramos Chora. The finds are consisted of two belly-handled amphoriskoi (Fig. 6) and a small jug with a spout in the belly, a rare find in Carian grave contexts (Özer 2019).

Another common feature that Grave 78 shares with the rest of the graves at Keramos Chora is the fact that they all contain more burials starting from the end of the ninth century BC continuing along the eighth century BC. The abundance of fibulae indicates a significant increase in the number of burials. The multiple burial practise in the region point out that the tombs constructed in the 11th and the 10th centuries were used in the following centuries. However, there are some graves which were only in use in the 11th and the 10th centuries, although their numbers are quite limited. In relation of the grave structure (Papadimitriou 2001) and the related finds, we can clearly say that rectangular chamber tombs appear as a continuation of the Bronze Age Aegean tradition in the second half of the 12th century BC, specifically in Çömlekçi and Keramos Chora. This new grave structure, previously unknown in Caria must have been brought to the region by the new arrivers who must have come from the other regions of the Aegean (Özer 2019).

Grave 78 Fibula: A New Type of Fibula in Caria

Grave 78 fibula with its 7.2 cm height and 4.9 cm width bears resemblance to the large examples of Caner Type II d early series (Fig. 3). Stylistically, it follows the form of the early series of Caner Type II d, having a large spiral with double beaded moldings, a slightly swollen round bow placed between the spiral and the spring of the forearm and the rectangular forearm widening at the catchplate. However, it also differs from Caner Type II d fibulae in that the bow section is less swollen, and there are no plastic nodes limiting this section. It seems that Grave 78 fibula is the predecessor of Caner Type II d fibulae. Since no similar example has been published so far, we can clearly say that it is a new fibula type in the region. The absence of a similar example from its contemporary period and its typologically less developed form compared to Caner Type II d fibulae may provide evidence that this fibula marks the beginning of local fibula production in the Carian region. It can also be concluded that the Grave 78 fibula might represent the preliminary stage of the standardization of local types.

The examples related to Grave 78 fibula were found in the Aegean grave contexts, mainly in Lefkandi and Kerameikos. The finds from Kerameikos Grave 108 (Kraiker, Kübler 1939: taf. 28; Müller-Karpe 1962: 87, abb. 5.12; Desborough 1964: pl. 21; Snodgrass 2000: fig. 80; Ruppenstein 2007: 217-18), from Grave 42 (Kraiker, Kübler 1939: 83, abb. 2; Müller-Karpe 1962: 85, abb. 3.10; Mountjoy 1995: 60, fig. 79; Ruppenstein 2007: 218) and Lefkandi Skoubris Grave 43 (Catling, Catling 1980, 237: pl. 247.18) have

Figure 5. *Belentepe / Kavaklı Tomb 78.*

similar form features with the double beaded asymmetrical bow fibulae. Fibulae of this type have been found together with asymmetrical twisted bow fibulae in the contexts of Kerameikos grave 108 and Lefkandi Skoubris Grave 43 (Müller-Karpe 1962: 87; Ruppenstein 2007: 217-18; Catling, Catling 1980: pl.104.43.1-7). These asymmetrical twisted bow fibulae have rather common features with Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula in terms of their bows, forearms and large spirals. In comparison to bow fibulae, asymmetrical bow fibulae are less represented in 11th century BC grave contexts (Pare 2008: fig. 5.10 A-B).

The fact that the fibula types represented in other Aegean cultural regions were not known here except the ones related to Caner Type II d despite the existence of numerous graves that were in use in Lelegian Peninsula, Keramos Chora and Çömlekçi by the 11th century BC points out an interesting disconnection. Yet, the Aegean cultural regions in the Late Helladic IIIC late phase and Sub-Mycenaean grave contexts provide sufficient information about the common usage of slim and light bow fibula types (Blinkenberg 1926: 73-75; Müller-Karpe 1962: 60, abb. 1-6; Sapouna-Sakellarakis 1978; Catling, Catling 1980: 236-37; Lemos 2002: 109; Ruppenstein 2007: 217-19, typ 1a, b, c, typ 2b, c; Pare 2008: fig. 5.10.A.B; Papadopoulos 2017: type 1, 909-11). The reason for the absence of the slim and light fibula types in Caria that were in use in the Mainland Greece 11th century BC graves might be related to our rather limited findings and little knowledge about this period in Caria. However, ceramic finds from the grave contexts of the region provide firm information that 11th century BC was actually represented in Caria and that we can

easily link these finds with the examples from mainland Greece (Özgünel 2013: lev. 56.b-e, lev.57. a-c, lev. 58. a-d, lev. 59. a, b, lev. 60. c-h, lev.61. e-f, lev. 62. e-f, lev. 64.g, lev. 65. a, f, lev. 66. a, c, d, lev.68.a-g, lev. 69. a-d; Boysal 1969; Özer 2018, 2019; Diler 2015: fig.10; 2019, fig.13; 2020, fig.16). In any case, well-defined Caner type II d fibulae constitute an important find group in terms of proving the existence of the relations between Caria and the Mainland Greece and Cyprus. Even though the findings that contribute to the material culture of Caria have not been treated broadly within a chronological sequence, there are indications that the communication network of the Late Bronze Age persisted continuously from the beginning of 12th century BC and also at certain periods, such as the first half of the 10th century BC, there are clues suggesting brief interruptions or weaknesses (Özer 2020: 237-38). Due to the numerous excavated graves, we can clearly say that the slim and light fibula types that were common in the Mainland Greece 11th century BC graves were not represented in Carian grave contexts. It becomes rather difficult to explain the absence of the this type of fibulae in Caria that were in use in the 11th century BC Aegean graves considering the widespread use of fibulae in dress customs and assuming there was no issue with metal supply. At this point, the necessity for thicker fibulae in the attire used by Carian communities provides a convincing explanation.

Taking into account that Caner Type II d fibulae were in use according to burial contexts in Mainland Greece, Caria, and Cyprus before the mid 11th century BCE, it can comfortably be stated that the fibula from Grave 78, which bears a close form resemblance to the early series of this fibula type and asymmetrical twisted bow fibulae, was in use in the first half of the 11th century BC. The absence of this type in Caria grave contexts apart from the Grave 78 fibula might point to the fact that this type of fibula was used within a limited time frame, only in the first half of 11th century BC and even indicate an experimental period in fibula production. The Grave 78 fibula is an exceptional and unexpected case being the sole representative of its type despite the sufficient evidence from the 11th century BC Carian graves. On the other side, Cyprus evidence reveals a shorter time frame for similar examples in comparison to other fibula types (Catling 1964: 243; Giesen 2001: 88-90, taf. 15.9). If we consider the Grave 78 fibula as an imported object, we must also consider the possibility of Cyprus as its origin.

The Grave 78 has been used starting from the 11th century BC until the beginning of the seventh century BC, and this does not allow a safe dating for the fibula. The other fibula types from the grave; one example from each of Caner Type II d early, standard and late series; one example from Lemos type VI group (Lemos 2002: 113), one bronze ring and a number of earrings prove that the grave has been used continuously along the first centuries of the Early Iron Age. The fact that the belly handled amphoriskoi, the most common finds of the 11th century BC grave contexts, also known from the end of 12th century BC (Özer 2019: fig. 9-10) are amongst the ceramic finds from the Grave 78 (fig. 6) indicate that the grave was in use in this century. The belly handled amphoriskoi are among the earliest finds of the Early Iron Age graves of Keramos Chora. The fact that

Figure 6. *Belentepe / Kavaklı Tomb 78, selected finds.*

the earliest finds from the region consists of the fibulae and the belly handled amphoriskoi corresponds to the evidence from Kerameikos (Ruppenstein 1999: tab. 1; Özer 2019; Özer 2020: 237). In fact, the weak representation of dress pins in the beginning of the Early Iron Age perhaps is due to the same reason for the absence of slim and light bow fibulae. At the time, perhaps fibulae had not yet been part of the dress customs in the region or the dress repertoire was consisted of rather heavy fabrics that would have required large fibulae. The long term usage of the graves could have disturbed the homogeneity of the earlier finds. Would this be a sufficient answer for the scarcity or the absence of certain finds? We do not have the answer yet.

It has been observed that many vase forms and metal objects forming part of the Early Iron Age Carian material culture were in use for a long period of time undergoing slow typological changes over time. This situation is particularly noticable in rural areas such as the Keramos Chora. Locally made ceramics in Keramos Chora, inspired by Aegean models, were used for an extended period, maintaining unchanged form characteristics (Özer 2020: 234). The long-term use of objects such as vase forms and fibulae indicates the persistence of traditions over generations. A similar situation is also observed in some vase forms that were widely used in the Archaic period in the region (Özer 2017). Therefore, it is quite challenging to determine the specific usage periods of the finds from Early Iron Age Carian tombs and living spaces within short time frames (Özer 2020: 226-27). Regional local production or imported finds associated with the artifacts known from Aegean cultural contexts indicate the existence of intercultural relations for specific periods

and support the establishment of chronological sequences. Particularly for the first half of 10th century BC and the ninth century, it becomes increasingly difficult to integrate Carian context finds with the evidence from the Aegean world. Differences in the material culture among the sub-regions of the Carian region further complicate the situation.

Before addressing the conditions behind the initiation of local fibula production in the Caria region, it is necessary to briefly touch upon the fibula types of the Late Helladic IIIC period: Asymmetrical bow fibulae, dated to the 12th century and early 11th century BC, found in Naxos (Vlachopoulos 2006: fig. 38.3573, pl. 23), Argos (Piteros 2001: fig. 19; Thomatos 2006, 234, fig. 5.1) and Eleteia (Pare 2008: fig. 5.10.A2) are typically considered among the imported examples of Balkan origin (Ruppenstein 2007: 221). Similar proposals are suggested for the fibulae from Asarlık / Termera (Paton 1887: fig. 17; Caner 1983: taf. 1.3; Özer, Şimşek-Özer 2017: fig. 4) and Pylona (Karantzali 2001: 70-71, fig. 42.1352, pl. 47a; Thomatos 2006: 238, 240, fig. 5.15; Pare 2008: fig. 5.10.A3; Benzi 2013: 525). The fibulae from Crete Moulia (Blinkenberg 1926, 67, fig. 44; Sappouna-Sakellarakis 1978, 52, taf. 8.222; Steinmann 2012, taf. 59) and Perati (Iakovides 1969 / 1970: 276, M83, fig. 122, pl. 80; Harding 1984: fig. 38.15; Thomatos 2006: fig. 5.9, M83; Teržan 2007: 161, fig. XXXVIb) are other bow fibula examples encountered in Late Helladic IIIC middle and late phase contexts. Among these, the Eleteia, Argos, and Kamini fibulae are the earliest dated examples of asymmetrical bow fibula types.

The relationship of precedence and succession between these fibulae known from Late Helladic IIIC contexts and the fibulae with double beaded mouldings encountered in Sub-Mycenaean Period contexts has not been sufficiently discussed. Following Catling's proposition (Catling, Catling 1980: 237), the view that the fibulae with double beaded mouldings type originated in Cyprus and subsequently its manufacture persisted in the Aegean world, has been widely accepted, despite being controversial (Papadopoulos 2017: 913-14). Archaeological evidence leaves no room for doubt that the fibulae with double beaded mouldings were particularly favored in Cyprus and Caria. The fibulae that likely pioneered this form are the examples from Naxos, Argos, and Eleteia. Features like the double beaded mouldings and the swollen bow center offer sufficient form resemblances to draw parallels between Late Helladic IIIC types and Sub-Mycenaean types. The advanced examples of the Late Helladic IIIC period must be the pioneers of the double beaded asymmetrical bow fibulae of the 11th century BC and they were produced in several regions, primarily Cyprus and Caria, during the 11th century BC, and have gradually transformed into forms embodying local features over time (Teržan 2007: 161).

The typological and chronological continuity of the double beaded asymmetrical bow fibulae during the 11th and 10th centuries BC can be traced exceptionally well thanks to examples from Caria (Özer 2020) and Cyprus (Giesen 2001: taf. 17.3-7, taf. 32.108, 110, taf. 35.24, taf. 37.44; Karageorghis, Raptou 2016: Tomb 192, no. 26, pl. XXVIII, LXXXVI, Tomb 197, no. 6, 45-46, pl. XLII, XC). Cyprus and other Eastern Mediterranean centers constitute the source of chronological and typological evidence for the first examples of

similar fibulae (Stronach 1959: 183-85; Birmingham 1963: 89; Demetriou 1989: 65-66; Peddle 2001: 486; Pruss 2002: 171, abb. 8b; Welton *et al.* 2019: fig. 21.6-7).

Mainland Greece provides fewer in number, but offers examples that enable us to observe a sense of continuity. The finds from Vergina (Radt 1974: 125, 141, 144, taf. 38.25), Halos / Voulokalyva (Malakasioti, Tsiouka 2011: 612, fig. 8), Volos / Nea Ionia (Batziou-Efstathiou 1999: 124, fig. 19) and Torone (Papadopoulos 2005: fig. 171.b, pl. 453.a-b) are successors of the Sub-Mycenaean types with double beaded mouldings. An increase in the number and find spots of fibulae is observed in the Aegean world cultural regions in the second half of the 10th century BC (Lemos 2002: 111-12; Papadopoulos 2017: 914), in centers such as Lefkandi (Catling, Catling 1980: 238-40, pl. 167.1.10-11, pl. 248.5-8; Popham, Lemos 1996: pl. 67.6, pl. 69, bottom left), Attica (Nea Ionia: Smithson 1961: 173, pl. 27.58; Athens Agora: Papadopoulos 2017: 911; Kerameikos: Müller-Karpe 1962: Tomb 39, abb. 12.1, Tomb 48, abb. 15.2), Northern Peloponnese (Snodgrass 2000: fig. 87), Skyros (Vlavianou-Tsliki 1998: 129, pl. 42, 703), Kameiros (Jacopi 1932 / 1933: 356, fig. 84.1) and Kos (Morricone 1978: fig. 433, 505).

The findings obtained from different centers of the Aegean and Mediterranean world listed above, and the related examples from Italy, prove that the double beaded bow fibulae and the asymmetrical bow fibulae of the Late Helladic IIIC period are the precursors of the double beaded asymmetrical bow fibulae from the 11th century BC. The limited imported examples from the Late Helladic IIIC period have been produced locally in many regions ranging from Vergina to Euboia and Attica, and from Caria to Cyprus and other Eastern Mediterranean centers. Finds from the Central Mediterranean region can also be added to the related examples (Tanasi 2004: fig. 21; Pare 2008: 95; Savella 2016: 298, 300). The Carian and Cypriot examples show much more similarity compared to other regions, indicating that these two regions were in constant and regular communication. The suggestion that the copper used in Carian bronzes originated from Cyprus supports the notion of collaboration and technology transfer in metal productions between Carian region types and Cyprus (Özer 2020).

Conclusion

Chronologically, the fibula from Grave 78 must be an example that was produced and used just before the standardization phase of the Caner Type II d fibulae. The fibulae obtained from the Pedasa platform tomb 72 (Özer 2020: fig. 2.1), Asarlık platform tomb N (Caner 1983: taf. 2. 12) and the fibulae obtained from the circular grave 50 during the 2012 excavations (Diler 2019: fig.13. h, i, j) which are early series of Caner type II d fibulae, are immediate successors to the Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula in terms of form development. The early series of Caner type II d fibulae, produced in two different sizes, should be seen as indisputable evidence that the use of fibulae has become widespread in Caria and that local forms were being produced.

Evaluating the current archaeological evidence, the Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula of Keramos Chora seems to be the first fibula encountered in the Caria region after the Asarlık Grave O fibula, which is dated to the 12th century BC in the Lelegian Peninsula. Apart from the plastic knobs placed on both edges of the bow section, it is observed that the Caner type II d fibulae are very similar to the early series examples. Due to the fact that the fibulae related to the early series examples of Caner Type II d are found together with finds from the first half of the 11th century BC in the contexts of mainland Greece and Carian graves, and similar examples from Cyprus and Eastern Mediterranean centers are also dated to the 11th century BC, these fibulae must have been used between the years 1100-1050/30 BC. Given its established connection with asymmetrical twisted bow fibulae known from Sub-Mycenaean grave contexts and its substantial similarities that indicate it is a precursor to the Caner Type II d fibulae, the Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula should be dated to the first half of the 11th century BC (but more precisely within the earlier segment of the first half, rather than towards the middle). Even though the unchanged or minimally changed forms of the fibulae over a span of 2 to 6 generations demand a more cautious approach in suggesting dates, the reasons outlined above, coupled with this fibula not transforming into a widely used type, supports the proposition that its use was short-lived. There is no doubt that the Iron Age communities in Caria preferred fibulae that featured mouldings on either side of the bow section during the 11th and ninth centuries BC.

Fibulae, Naue II type swords, and other metal finds indicate that the Caria was also part of the commonality observed in the Mediterranean metal finds, defined as the *koine of international bronzes* (Pare 2008: 95) or *metallurgical koine* (Mehofer, Jung 2017). As can be understood from the wide geographic distribution of similar examples, fibulae of the Caria region, which are the descendants of the Late Helladic IIIC period fibulae, must have begun to be produced locally, based on common models, at the beginning of the 11th century BC. The fact that the fibulae of the Lelegian Peninsula and Keramos Chora are quite similar examples in the early centuries of the Early Iron Age indicates that their places of production were common. As previously suggested, the copper used in regional bronzes and the techniques used in metal production are indicators of close relationships established with Cyprus (Özer 2020: 226, 237-38).

The components forming the material culture of the Early Iron Age in Caria leave no doubt that the region participated in the international communication network. Detailed research on the material groups of the region will present us with the character and dynamics of the communication network established with the Mediterranean and Aegean cultural regions by the communities living in the sub-cultural regions of Caria from the beginning of the 12th century BC. The form/typological development of Caner Type II d fibulae exhibits parallels with Cyprus until the middle of 10th century BC, and from the mid 10th century BC onwards, increasingly with the Aegean cultural regions, particularly Euboea. By the end of the 9th century BC and into the eighth century, the types of fibulae

were composed of local examples of types we know very well from the Aegean Islands. The representation of fibulae in Aegean world grave contexts in terms of number and variety remains far behind the Lelegian Peninsula, Mylasa, and Keramos Chora. One of the main reasons for the striking richness in Caria region grave data should be the far greater representation of double moulded asymmetrical fibulae than in other regions and the traceability of their continuity.

Bibliography

Akarca, A. 1971

Beçin Altındaki Eskiçağ Mezarlığı. *Belleten* 137:1-37.

Arslan, N., Kızıl, A. 2007

A Late Geometric Carian Grave from Beçin. *Anatolia Antiqua* 15:83-93.

Batziou-Efstathiou, A. 1999

Το νεκροταφείο της Νέας Ιωνίας (Βόλου) κατά τη μετάβαση από της ΥΕ ΙΙΙΓ στην ΙΙΓ εποχή. In *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου: Α΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία, 25-29 Σεπτεμβρίου 1994* / [επιμέλεια κειμένων και εποπτικού υλικού Ελένη Φρούσσου], Ph. Dakōronia (ed.), Lamia: E. P. K. A.: 117-30.

Benter, M. 2009a

Das mykenische Kammergrab vom Pilavtepe. In *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn, F. Rumscheid (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 349-58.

- 2009b

Hydas, einebefestigte Höhensiedlung auf der Bozburun-Halbinsel. In *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn, F. Rumscheid (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 481-501.

Benzi, M. 2013

The Southeast Aegean in the Age of the Sea Peoples. In *The Philistines and other "sea peoples" in text and archaeology*, A. E. Killebrew, G. Lehmann (ed.), Atlanta: Society of Biblical Literature: 509-42.

Birmingham, J. 1963

The Development of the Fibula in Cyprus and the Levant. *Palestine Exploration Quarterly* 95: 80-112.

Blinkenberg, Chr. 1926

Fibules Grécques et Orientales. Kopenhagen: A. F. Høst

Boysal, Y. 1964

Millî Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu. *Türk ArkDerg* 13(2): 81-85.

- 1965

1964 Müsgebi kazıları hakkında kısa rapor. *Türk ArkDerg* 14: 123-24.

- 1967

Karya Bölgesi'nde Yeni Araştırmalar. *Anadolu* 11: 1-29.

- 1968

Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu. *Anadolu* 12: 63-93.

- 1969

Katalog Der Vasen im Museum in Bodrum I Mykenisch-Protogeometrisch. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafyası Fakültesi Yayınları No: 190, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Caner, E. 1983

Fibeln in Anatolien I. Prähistorische Bronzefunde XIV. Band 8. Munich: CH Beck.

Carstens, A. M. 2008

Tombs of the Halikarnassos Peninsula-The Late Bronze and Early Iron Age. *Halicarnassian Studies V*: Odense: Portland, OR: University Press of Southern Denmark: 52-118.

Catling, H. W. 1964

Cypriot bronzework in the Mycenaean world. Oxford: Clarendon Press.

Catling, H. W., Catling, E.A. 1980

Objects of Bronze, Iron and Lead. In *Lefkandi I, The Iron Age.* M. R. Popham, L. H. Sackett, P. G. Themelis (ed.), British School at Athens, Supplementary Vol. 22, London: Thames and Hudson / the British School of Archaeology at Athens: 231-64.

Demetriou, A. 1989

Cypro-Aegean relations in the early Iron Age. Gothenburg: P. Åströms Förlag.

Desborough, V. R. D'A. 1964

The Last Mycenaeans and Their Successors, An Archaeological Survey c. 1200-c. 1000 B.C. Oxford: Clarendon Press.

Diler, A. 2009

Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedasa: Preliminary Report in the Light of Surface Investigations and Excavations. In *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn, F. Rumscheid (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 359-76.

- 2015

Agricultural land use in Lelegian Termera: Change in settlement model in agricultural landscape. In *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17.-19 Kasım 2011, Urla-Izmir*, A. Diler, A. K. Şenol, Ü. Aydınoglu (ed.), Izmir: Ege Üniversitesi: 1-30.

-2019

Early Iron Age Termera (Asarlık): Some Notes On The Lelegian Settlements And Their Impacts On The Karian Identity. In *KARIA ARKHAIA - La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide, 4èmes Rencontres d'Archéologie de l'IFÉA Istanbul 14-16 Novembre 2013*, O. Henry, K. Konuk (ed.), Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil: 507-46.

-2020

Taşların Efendisi Leleg Halkının Ana Kenti Pedasa'da Geç Tunç-Erken Demir Çağı'nda Yaşam ve Ölüm. In *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara*, O. C. Henry, A. B Henry (ed.), Istanbul: Yapı Kredi Yayınları: 254-73.

Diler, A., Özer, B., Bulut, H., Gümüş, Ş., Adıgüzel, G., Kasar, Ö., Eryılmaz, N. S., Çur, M.

2014

Pedasa 2011-2012. *KST* 35.3: 536-538.

Diler, A., Özer, B., Gümüş, Ş., Adıgüzel, G., Yıldız, S. Z. 2019

Pedasa 2018. *KST* 41.1: 42-46.

Ekici, M. 2012

Karya Bölgesi Mengefe Mevkii'nden Bir Mezar. *Stratonikeia'dan Lagina'ya, Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, B. Söğüt (ed.), İstanbul: Ege Yayınları: 241-48.

Erdogan, A., Aytaçlar, N. 2012

Milas-TKİ Kazıları. In *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Klasik Arkeolojisi, Sanat Tarihi*, A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz (ed.) İzmir: Ege Üniversitesi Kültür Yayınları: 357-75.

Giesen, K. 2001

Zyprische Fibeln, Typologie und Chronologie. Jonsered: P. Åströms Förlag.

Gürbüz, M. 2022

The Traces of The Early Iron Age at Amos. *TÜBA-AR* 31: 27-38.

Harding, A. F. 1984

The Mycenaeans and Europe. London: Academic Press.

Iakovides, S. 1969 / 1970

Περατή: το νεκροταφείον, Α, Β, Γ, Athens: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Jacopi, G. 1932 / 1933

Esplorazione archeologica di Camiro, II, Clara Rhodos VI-VII. Rodi: Istituto storico-archeologico.

Kalaitzoglou, G. 2013

Methodische Anmerkungen zur Identifizierung mykenischer Gräber in Westanatolien. In *Petasos: Festschrift für Hans Lohmann*, G. Kalaitzoglou, G. Lüdorf (ed.), Paderborn: Brill Schöningh: 303-316.

Karageorghis, V., Raptou, E. 2016

PALAEOPAPHOS-SKALES Tombs of the Late Cypriote IIIB and CyproGeometric Periods (Excavations of 2008 and 2011). Nicosia: The Cyprus Institute.

Karantzali, E. 2001

The Mycenaean cemetery at Pylona on Rhodos, British Archeological Reports. International Series 988, Oxford: Archaeopress.

Kraiker, K., Kübler, W. 1939

Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts. Kerameikos 1, Berlin: de Gruyter.

Lemos, I. S. 2002

The Protoegeometric Aegean, The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC. Oxford: Oxford University Press

Malakasioti, Z., Tsiouka, F. 2011

Ζητήματα ταφικών πρακτικών στα νεκροταφεία της Εποχής του Σιδήρου στην περιοχή της αρχαίας Άλου, θέση «Βουλοκαλύβα». In *The "Dark Ages" revisited: acts of an international symposium in memory of William D. E. Coulson, University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007*, A. Mazarakis Ainian (ed.), Volos: University of Thessaly Press: 609-23.

Mee, C. 1978

Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.. *AnatSt* 28: 121-56.

Mehofer, M., Jung, R. 2017

Weapons and Metals— Interregional Contacts between Italy and the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age. In *"Seapeoples" up-to-date. New research on transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th–11th centuries BCE, Proceedings of the ESF Workshop*

held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014, P. M. Fischer, T. Bürge (ed.), *Denkschriften der Gesamtakademie* 81. Contributions to the Chronology of Eastern Mediterranean 35. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press: 389-400.

Morricone, L. 1978

Sepoltura della prima età del ferro a Coò. *ASAtene* 56: 9-408.

Mountjoy, P. A. 1995

Mycanaean Athens. Jonsered: P. Åström Förlag.

Müller-Karpe, H. 1962

Die Metallbeigaben der früheisenzeitlichen Kerameikos-Gräber. *JdI* 77: 59-129.

Özbey, A.S. 2014

TKİ-GELİ-YLİ Kurtarma Kazıları 2011-2012 Yılı Çalışmaları. *Müze Kurtarma Kazuları Sempozyumu* 22: 37-66.

Özer, B. 2017

Kıyı Karia Arkaik Seramiği: Karia Kaseleri ve Denizaşırı Dağılımları. *Arkeoloji ve Sanat* 156: 71-76.

- 2018

Pedasa'dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar. *TÜBA-AR* 22: 35-55.

- 2019

Erken Demir Çağı'nda Karia'da Mezar Mimarisi ve Ölü Gömme Gelenekleri: Keramos Kırısali, Hüsamlar Nekropolisi'nden MÖ 12. Yüzyılın İlk Sakinlerine Ait Dikdörtgen Planlı Oda Mezarlar. *OLBA* XXVII: 133-168.

- 2020

Erken Demir Çağı Başlarına Ait Karia Fibulaları. In *Metallurgica Anatolica: Festschrift für Ünsal Yalçın Anlässlich Seines 65. Geburtstags*, H. G. Yalçın, H. Stegemeier (ed.), Istanbul: Ege Yayınları: 225-44.

Özer, B., Şimşek-Özer, Ö. 2017

Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC and the Arrival of Newcomers. *CollAn* 16: 139-162.

Özgünel, C. 2013

Anadolu'da Miken Seramiği, Anadolu Ek Dizi II.1 Monografi Serisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Pabst, S. 2018

Spätbronzezeitliche Violinbogenfibeln zwischen Donau, mittlerer Adria und Ägäis / Poznobronzodobnefibule v obliki violinskega loka med Donavo, srednjim Jadranom in egejskim prostorom. *ArchVest* 69: 135-178.

Papadopoulos, J. K. 2005

The Early Iron Age Cemetery at Torone. Los Angeles: Cotsen. Institute of Archaeology.

- 2017

Small Finds Other Than Pottery. In *The Early Iron Age: The Cemeteries* (Agora XXXVI), J. K. Papadopoulos, E. L. Smithson (ed.), Princeton, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens: 899-955.

Papadimitriou, N. 2001

Built chamber tombs of Middle and Late Bronze Age date in mainland Greece and the islands, British Archaeological Reports, International Series 925, Oxford: J. and E. Hedges Archaeopress Distributed by Hadrian Books.

Pare, C. 2008

Italian metalwork of the 11th-9th centuries BC and the absolute chronology of the Dark Age Mediterranean. In *A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology, Proceedings of the XV World Congress, Lisbon, 4-9 September 2006*, D. Brandherm, M. Trachsel (ed.): Oxford: Archaeopress, 77-101

Paton, W. R. 1887

Excavations in Caria. *JHS* 8: 64-82.

Peddle, F. 2001

Development and Expansion of Near Eastern Fibulae in the Iron Age. In *Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorder- und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend, Akten des Internationalen Kolloquiums Berlin, 23. bis 26. November 1999*, R. Eichmann, H. Parzinger (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 485-496.

Piteros, X. 2001

Ταφές και τεφροδόχα αγγεία τύμβου της ΥΕ ΙΙΙΓ στο Άργος. In Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Ν. Χ. Stampolidis (ed.), Athens: Panepistemio Kretes: 99–120.

Popham, M.R., Lemos, I. S. 1996

Lefkandi III: the Toumba Cemetery: The Excavations of 1981, 1984, 1986 and 1992-4. Athens: British School at Athens.

Pruss, A. 2002

Ein Licht in der Nacht? Die Amuq-Ebene während des Dark Ages. In *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.: Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion. Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295 "Kulturelle und sprachliche Kontakte" der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 11.-12. Dezember 1998*, E. A. Braun-Holzinger, H. Matthäus (ed.), Möhnesee: Bibliopolis: 161-76.

Radt, W. 1974.

Die früheisenzeitliche Hügelnekropole bei Vergina in Makedonien. In *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden*, H. Müller-Karpe (ed.), Prähistorische Bronzefunde XX, Band 1, Munich: CH Beck: 98-147.

Ruppenstein, F. 1999

Geschlechtsspezifische Beigabekombinationen in der submykenischen Kerameikos-Nekropole. *MdI* 114: 13-28.

- 2007

Die Submykenische Nekropole, Neufunde und Neubewertung. Kerameikos Band XVIII, Munich: Hirmer.

Sakarya, İ., Atıcı, N. 2022

Metal Buluntular. In Knidos Territory I, Emecik'teki Apollon Kutsal Alanı Arkeolojik Araştırmalar (1998-2006), N. Tuna (ed.), 228-229: Istanbul, Zero Books Produksiyon. 15.11.2023 tarihinde <https://zerobooksonline.com/urun/Emecikteki-Apollon-Kutsal-Alani-Arkeolojik-Arastirmalar-1998-2006-Knidos-Territoryumu-I/15740> sitesi.

Sapouna-Sakellarakis, E. 1978

Die Fibeln der Griechischen Inseln. Prähistorische Bronzefunde XIV Band 4. Munich: CH Beck.

Savella, D. 2016

Le fibule del Bronzo Finale in area mediotirrenica. In *Ornarsi per comunicare con gli uomini e con gli Dei. Gli oggetti di ornamento come status symbol, amuleti, richiesta di protezione*, N. Negroni Catacchio (ed.), Milano: Centro Studi di Preistoria e Archeologia: 297-305.

Slawisch, A. 2006

Metalfunde. In *Knidos, Beiträge zur Geschichte der Archaischen Stadt*, D. Berges (ed.), Mainz am Rhein: Philipp von Zabern: 188-193.

Smithson, E. L. 1961

The Protogeometric Cemetery at Nea Ionia, 1949. *Hesperia* 30: 147-78.

Snodgrass, A. M. 2000

The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries BC, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Steinmann, B. F. 2012

Die Waffengräber der ägäischen Bronzezeit: Waffenbeigaben, soziale Selbstdarstellung und Adelsethos in der minoisch-mykenischen Kultur. Wiesbaden: Harrassowitz.

Stronach, D. 1959

The Development of the Fibula in the Near East. *Iraq* XXI: 181-206.

Tanasi, D. 2004

Per una rilettura delle necropoli sulla Montagna di Caltagirone. In *Lepresenze micenee nel territorio siracusano. Lo SimposioSiracusa- no di Preistoria siciliana, Siracusa15-16 dicembre 2003*, V. La Rosa (ed.), Padua: Aldo Ausilio: 399-447.

Teržan, B. 2007

Cultural Connections between Caput Adriae and the Aegean in the Late Bronze and Early Iron Age. In *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders, Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age. Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11-14 April 2005*, I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (ed.), Aegaeum 27, Liege: Austin: 157-65.

Thomatos, M. 2006

The Final Revival of the Aegean Bronze Age, A case study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle, British Archaeological Reports, International Series 1498. Oxford: Archaeopress.

Tırpan, A. A. 2008

Geometrik Dönem'den İki Yeni Yerleşim: Belentepe ve Mengefe. *İdol Dergisi*, 35-36: 3-12.

Tırpan, A. A., Söğüt, B. 2009

Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları. *KST* 30/4:243-66.

Vitale, S., Blackwell, N.G. 2017

Kos, Italy, and Europe during the Mycenaean Period: evidence for a special connection. In *Εσπέρος/Hesperos: the Aegean seen from the West: Proceedings of the 16th International Aegean Conference, University of Ioannina, Department of History and Archaeology, Unit of Archaeology and Art History; 18-21 May 2016*, M. Fotiadis, R. Laffineur, Y. Lolos, A. Vlachopoulos (ed.), Aegaeum 41, Leuven: Peeters: 243-52.

Vlachopoulos, A. G. 2006

Η Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περίοδος στη Νάξο: Τα ταφικά σύνολα και οισυσχετισμοί τους με το Αιγαίο, Τόμος Α. Athens: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή.

Vlavianou-Tsliki, K. 1998

Protogeometric Graves on Skyros. Contribution to the PG Pottery. *ArchDelt* 53: 113-146.

Welton L., Harrison, T., Batiuk, S., Ünlü, E., Janeway, B., Karakaya, D., Lipovitch, D., Lumb, D., Roames, J. 2019

Shifting Networks and Community Identity at Tell Tayinat in the Iron Age I (ca. 12th to Mid 10th Century B.C.E.). *AJA* 123/2: 291-333.

A New Honorary Inscription from Korykion Antron (Kilikia Trakheia) and Some Thoughts on a Publication*

*Korykion Antron'dan (Kilikia Trakheia) Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı ve
Bir Yayın Üzerine Düşünceler*

Hamdi ŞAHİN**

DOI: 10.58488/collan.1551489

Keywords: Cilicia, Korykion Antron, Inscription, Corycus, Rough Cilicia

This article aims to present a newly discovered honorific inscription found at the Cennet-Cehennem sinkholes (Korykion Antron), located approximately 20 km northeast of the Silifke district in the Mersin province, 2 km northwest of Narlıkuyu and about 5 km southwest of the ancient city of Korykos. The inscription is carved in Greek in 8 lines on a limestone block, broken at the top, right, and left. On the left side of the block are letters from a second inscription, though they do not form a coherent whole. Based on the content, the inscription can be dated to the 1st–2nd century CE. It reveals that the People and the Council honored Athenadora, daughter of Sarapas and wife of Diodotos, son of Theodotos, who served as a priestess with her husband.

Another purpose of the article is to share our views on a study published online in 2019 (Durukan 2019).

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Korykion Antron, Yazıtı, Korykos, Dağlık Kilikia

Bu makalenin bir amacı Dağlık Kilikia Bölgesi Yüzey Araştırmaları kapsamında Mersin İli Silifke ilçesinin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda, Narlıkuyu beldesinin 2 km kuzeybatısında ve Korykos antik kentinin yaklaşık 5 km güneybatısında bulunan Cennet-Cehennem Obruqları'nda (Korykion Antron) tespit edilmiş olan yeni bir onurlandırma yazıtını tanıtmaktır. Yazıtı üstten, sağdan ve soldan kırık kalker taşından bir blok üzerine 8 satır ve Hellence olarak işlenmiştir. Bloğun sol yanında ikinci bir yazıtı ait harfler bulunmakta ancak bir anlam bütünlüğü oluşmamaktadır. MS 1.-2. yüzyıla tarihlenebilecek yazıtın anlaşıldığı üzere Halk ve Danışma Meclisi'nde eşi ile birlikte rahibelik yapmış, Theodotos oğlu Diodotos'un karısı, Sarapas'ın kızı Athenadora'yı onurlandırmıştır.

Makalenin diğer bir amacı ise 2019 yılında internet ortamında yayımlanmış olan bir çalışma (Durukan 2019) hakkındaki görüşlerimizi paylaşmaktır.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 17.09.2024 Kabul Tarihi: 25.11.2024

* Durukan, 2019.

** Hamdi Şahin, Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Ancient History, 34134 Istanbul, Türkiye. hcansahin@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2812-4246

Cennet-Cehennem Sinkholes (Korykion Antron) (Map 1), which are located 20 km northeast of Silifke District, Mersin Province, 2 km northwest of Narlıkuyu and 5 km southwest of the ancient city of Korykos, was discovered and presented in 1852 by Russian naturalist P. de Tchihatcheff (Tchihatcheff, 1854: 127-134). The sinkholes, described in detail by Strabon 2 and Pomponius Mela 3, are depressions formed due to erosion caused by underground waters coming from the Taurus Mountains. At the bottom of the Cennet Sinkhole is a cave and a church with an epigram¹ over the entrance.

During the epigraphic and archaeological surveys carried out in Korykion Antron between 2007 and 2016, a new honorary inscription was discovered among the trees at the base of the Cennet Sinkhole (Fig. 1).

Definition: Limestone block, broken from the top, right and left. It has an 8-lines Greek inscription. There are letters belonging to a second inscription on the left side of the block, but no unity of meaning is formed. It is possible to date the inscription to the 1st-2nd Centuries CE due to the existing letter characters.

H: 55 cm   W: 61 cm   Thickness: 53 cm   LH: 2-4 cm

		Right:
		[Ἡ βου]λή καὶ
		ὁ δῆμος ἐτειμή-
Left:		σαν Ἀθηνοδώραν,
A	4	Σαραπα θυγάτερα,
ΕΙ		γυναῖκα δὲ Διοδό-
ΚΙΑΣ		τοῦ τοῦ Θεοδό-
		τοῦ συνιερασα-
ΝΙ		μένην αὐτῶ.

The Boule and Demos honored Athenodora, daughter of Sarapas, wife of Diodotos, son of Theodotos, who who served as a priestess with her husband.

L. 1: Ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος must refer to the city of Corycus, which the settlement Korykion Antron is affiliated.

L. 3: Ἀθηνοδόρα LGPN II; III A; III B; IV s.v. “Ἀθηνοδόρα”.

L. 4: The name Σαραπᾶς, which is very rare in inscriptions, is attested in a funerary poem

¹ Hicks 1891, 242, Nr: 25; Keil-Wilhelm 1931: 219; Hagel-Tomaschitz 1998, Nr: KrA 5: ὡσπερ θεὸν ἐδέξω τὸν ἀχώρητον λόγον | χαίρουσα μικροῖς ἐνκατόκησον δόμοις, | οἷς Παῦλος ἀνήγειρε θεράπων ὁ σὸς καμῶν, | τὸν παῖδα τὸν σὸν Χριστὸν ἐκμιμουμένη.

from Smyrna dating to the 2nd Century BCE².

With this inscription, a woman serving as a cult priestess – most likely the cult of Hermes³ – was documented for the first time in Korykion Antron.

The epigraphic, archaeological, and geophysical works conducted in Korykion Antron in 2008 and 2009 mainly focused on the view of Th. Bent in a report⁴ published in 1890, that the church in Korykion Antron was built with blocks brought from the “temple (Göztepesi) above the sinkholes” and on the investigation of which deity the temple in Korykion Antron might have belonged to. In 2008 and 2009, geological and geophysical studies were carried out in both the Göztepesi Sanctuary⁵ and the temple in Korykion

² IKSmyrna 525= SEG 46, 1485; Merkelbach, Stauber 1998: Nr. 05/01/58: Σαραπίωνα Ἡροδότου· | Ἡροῖ νήτου παιδὸς ἀφεί-| λετο πνεῦμα Σαραπίᾱ·| πένθος ἄδρὸν προγόνους | Μοῖρα ἐπέκλωσε βίου. | Ἡροδότου πατρὸς τριε-| τῆς νόον ἐξαπατήσας | κέκρυπται τύμβῳι πρὸς | πατριδος χάρακι.

³ The author of this article first presented the possibility that the temple at Korykion Antron could be a temple of Hermes at a Symposium held in France in 2010 (see Şahin 2014: passim also Şahin 2012: passim.)

⁴ Bent 1890b, 742f. Durugönül also agreed with this view, Durugönül 1998: 112.

⁵ The inscriptions of Zeus Korykios, Hermes Korykios, Zeus Kodopaios and Zeus Kodopas dating back to the Roman Imperial Period found in Göztepesi and its vicinity indicate that the structure here was a sanctuary where offerings were made to different gods rather than a temple to a single god, for detailed information, see Şahin et. al. 2010: 77.

Antron to investigate Bent's view. As a result of the studies, it was understood that the stone was not provided from the Göztepesi sanctuary site in the construction of the temple in Korykion Antron. Still, both structures were built by cutting stones from the area where they were located. (Şahin *et al.* 2010: 71-77).

Another problem is the question of which deity the temple at Korykion Antron might have belonged to. These discussions began in the late 19th century. There are lists of names on the blocks forming the ante projection of the north wall of the temple facing east. Th. Bent conducted surveys at the Korykion Antron settlement in 1890 and in the temple, which was converted into a church in Late Antiquity. There are lists of names on the blocks forming the ante of the north wall of the temple. Th. Bent suggested that the names on the lists are “*members of the Teukros Dynasty or that of the priest-kings of Olba*” (Bent 1890a, 448); while E. L. Hicks said that they are “*contributors to the construction of the temple*” (Hicks 1891, 256) and W. M. Ramsay stated that are the “*benefactors to the temple's building*” (Ramsay 1890, 233-234), and R. Heberdey and A. Wilhelm suggest that the names belong to priests⁶ of Korykios. The view that the temple at Korykion Antron is dedicated to Zeus Korykios is based primarily on the inscriptions published in two separate articles by Th. Bent. In his article published in 1890 (Bent 1890a, 448), Bent stated that they had identified two inscriptions related to Zeus Korykios, one in the form of *graffito* on the wall of the temple and another on an altar, and lists of priest names on the northeastern ante of the north wall of the church in Korykion Antron, in a temple “*one mile above the Sinkholes*”. In his article published in 1891 (Bent 1891, 214f.), he stated that the two inscriptions and lists of names related to Zeus Korykios were found in different temples (Bent 1891, 214f). The inscriptions in question were confirmed to be found in the temple at Göztepesi, approximately 3 km north of Korykion Antron⁷. This raises the question of which deity the temple at Korykion Antron might belong to.

According to ancient literary texts, Korykos is the city of Hermes⁸. Hermes temples

⁶ Heberdey–Wilhelm 1896: 72. For the same view, see Keil–Wilhelm 1931: 216. Durugönül 1998: 85; Durugönül 1999: 114f; MacKay 1990: 2107; Dagron–Feissel 1987: 34.

⁷ For the inscription on the western wall of Göztepesi temple, see: Hicks 1891: No.: 30; IGR III 859; Hagel–Tomaschitz 1998, KrA 2: Ζεῦ Κορύ[κιε] | Τ(τρος) (?) | Τραϊανός (?). For the inscription on the rectangular altar found in the same sanctuary, see Hicks 1891: No.: 26; IGR III, 860; Dagron–Feissel 1987: No.: 16; Hagel–Tomaschitz 1998: KrA4: Δὺ Κωρυκίῳ | Ἐπινεικίῳ | Τροπαιούχῳ | Ἐπικαρπίῳ ὑπὲρ εὐτεκνίας | καὶ [[φίλαδελφίας]] | vac. τῶν vac. | Σεβαστῶν. Şahin *et al.* 2010: 66. For the inscriptions regarding Zeus Kodopas identified in the sanctuary, see Sayar–Şahin 2008: *passim*. G. Dagron and J. Marcillet–Jaubert published an inscription belonging to Hermes Korykios, which was found in the Silifke Museum in 1978 and which they thought came from the vicinity of the city of Korykos. Due to the erasure of the word philadelphia in the sixth line of the inscription, the altar is dated to the coregency of Emperors Caracalla and Geta, 209–211 CE. See Dagron–Marcillet–Jaubert 1978: No.: 42; SEG 28, 1278; BE 1979, 588; AE 1978, 817; Dagron–Feissel, 1987: 44, No.: 17; Hagel–Tomaschitz 1998: inc 13: Ἑρμεί Κωρυκίῳ | Ἐπινεικίῳ | Τροπαιούχῳ | Ἐπικαρπίῳ ὑπὲρ εὐτεκνίῃ | ας [[καὶ φίλαδελφίας]] | τῶν vac. | Σεβαστῶν. fol.

⁸ Anth. Pal. IX, 91: Ἑρμῆ Κωρυκίων ναίων πόλιν. Oppianus, Hal. III, 208–209: Ἑρμείας πόλιν, ναυσίκλυτον ἄστν.

like those in Çatıören (Hellenkemper 1986: 74-77; Hild, Hellenkemper 1990: 224f; Durugönül 1998: 120) and Yapılıkaya (Hild, Hellenkemper 1990, 459); coins⁹ and inscriptions found in the region support the information given by ancient literary texts.

The inscription on a lintel discovered as a result of the surveys at the Adamkayalar settlement located in the territorium of Korykos and the revision made to the text published by M. Collignon in 1880 (Şahin 2012: 68); the fact that the names on the inscription under the rock relief Nr. A 3 at the Adamkayalar settlement and the names thought to belong to the priests in the lists of Korykion Antron are in the same father-son relationship (Şahin 2012: 68f); and the possibility that Hermokrates, the Hermes priest mentioned in the inscription on the ground floor of the Yapılıkaya Hermes sanctuary, is the same person as Hermokrates in the lists in the Korykion Antron temple (Şahin 2012: 69) indicate the existence of the Hermes cult here.

Cennet Sinkhole in Korykion Antron is also the site of a mythological story. Oppianus, in his *Halientika* (III, 1-28), narrates this story as follows:

...ἔργα δέ τοι ζύμπαντα μετ' ἀνδράσι πορσύνονται,
σοὶ δ' ἐμὲ τερπώλην τε καὶ ὑμνητῆρ' ἀνέηκαν
δαίμονες ἐν Κιλικέσσιν ὑφ' Ἑρμαιοῖς ἀδύτοισι.
Ἑρμεία, σὺ δέ μοι πατρῷε, φέρτατε παίδων
10 Αἰγιόχου, κέρδιστον ἐν ἀθανάτοισι νόημα,
φαῖνέ τε καὶ σήμαινε καὶ ἄρχεο, νύσσαν ἀοιδῆς
ἰθύνων· βουλάς δὲ περισσοῶν ἀλιήων
αὐτός, ἄναξ, πρῶτιστος ἐμήσαο καὶ τέλος ἄγρης
παντοίης ἀνέφηνας, ἐπ' ἰχθύσι κῆρας ὑφαίνων.
15 Πανὶ δὲ Κωρυκίῳ βυθίην παρακάτθεο τέχνην,
παιδὶ τεῶ, τὸν φασὶ Διὸς ῥυτῆρα γενέσθαι,
Ζηνὸς μὲν ῥυτῆρα, Τυφάονιον δ' ὀλετῆρα.
κείνος γὰρ δείπνοισιν ἐπ' ἰχθυβόλοισι δολώσας
σμερδαλέον Τυφῶνα παρήπαφεν, ἔκ τε βερέθρου
20 δύμεναι εὐρωποῖο καὶ εἰς ἄλλος ἐλθέμεν ἀκτῆν·
ἐνθα μιν ὄξειαι στεροπαὶ ῥιπαὶ τε κεραυνῶν
ζαφλεγέες πρήνιξαν· ὁ δ' αἰθόμενος πυρὸς ὄμβροισ
κρᾶθ' ἑκατὸν πέτρῃσι περιστυφελίζετο πάντη
ξανόμενος· ξανθαὶ δὲ παρ' ἠϊόνεσσιν ἔτ' ὄχθαι

⁹ For the coins, see SNG France 2 Cilicie, No.: 1100, 1109, 1114, 1115, 1120, 1129; SNG Switzerland I, Levante-Cilicia No.: 802, 803, 808, 813, 818, 822; SNG Cop. Lycaonia-Cilicia, No.: 121. During surveys carried out in the region, a relief of Hermes holding a money bag was discovered carved into the rock just north of Imbriogon Kome, see Şahin 2012: 66, fn. 14.

25   λύθρω ἐρευθιώωσι Τυφασονίων ἀλαλητῶν.
 Ἑρμεία κλυτόβουλε, σὲ δ' ἔξοχον ἰλάσκονται
 ἰχθυβόλοι· τῶ καί σε σὺν ἀγροίοισιν αὔσας
 δαίμοσιν εὐθήριοιο μετὰ κλέος ἔρχομαι οἴμης.

According to the story, the hundred-headed monster Typhon fought Zeus in the Cennet Sinkhole to take over the world. In his struggle, Hermes and Pan helped Zeus. Typhon was brought out of the sinkhole by Pan with the promise of eating fish and as a result, he became the target of Zeus' lightning. At the end of the fight, Typhon's blood dyed the yellow limestone red¹⁰. The myth¹¹ of Hermes and Pan helping Zeus and the presence of a prayer inscription to Pan and Hermes on the wall of the cave¹², it was suggested in previous studies that both cults were honored/worshipped here in the cave¹³. On the other hand, based on line 8 of Oppianus' lines above ...ἐν Κιλίκεσσιν ὑφ' Ἑρμαίοις ἄδύτοισι..., it has been suggested that the temple at Korykion Antron may have been a temple to Hermes¹⁴.

In 2019, a study published online (Durukan 2019: *passim*), revisited the discussions about the temple at Korykion Antron and reiterated that the temple should have been a "Pan temple"¹⁵. At the very beginning of the study, the following view has been presented:

"At this stage, it should be remembered that there was a "temple to Pan" in Korykion Antron, where the myth of Typhon is supposed to have taken place... (Durukan 2019: 25)". The following sentences try to support this view. Durukan's, "...Tuchelt...points out that Korykion Antron is the only "temple to Pan" in Anatolia..." view is essentially based on the following sentence in Tuchelt's article published in the 1970s:

"...Bekannt dagegen ist in Kleinasien nur ein Panheiligtum:
 die korykische Grotte in Kilikien..." (Tuchelt 1970: 231)

First of all, Tuchelt is talking about a sanctuary (Heiligtum), not a temple. As is known,

¹⁰ Oppianus III, 1-28. The origins of the Greek myth of Zeus and Hermes' battle with Typhon can be traced back to a Hittite legend from the second millennium BCE, in which the storm god Tarhunt fought a similar battle with the dragon Illuyanka and won. See Houwink ten Cate 1965: 208; MacKay 1990: 2108.

¹¹ Pomponius Mela I, 75: Totus autem augustus et vere sacer, habitarique a diis et dignus et creditus, nihil non venerabile et quasi cum aliquo numine se ostentat.

¹² Hicks 1891, No.: 24; Heberdey-Wilhelm 1896, No.: 154; Hagel-Tomaschitz 1998, KrA 3; Merkelbach-Stauber 2002, 195, No. 19/08/01: Ἄγκεσι καὶ δρυμοῖς ἢ δ' ἄλλεσι πρὶν μυχὸν εὐρὴν|δύμεναι ἐν γαίης βένθεσιν εἰν Ἀρίμοις,| ἠχῆεις ὄθ' Ἄως ἀφένγεσι ρεύμασι φεύγει,| Πᾶνα καὶ Ἑρμείην Εὐπαφίς εἰλασάμην.

¹³ Tuchelt 1969/70: 231; Mackay 1990: 2107, Şahin 2013: *passim*; Şahin 2012: *passim*.

¹⁴ Şahin 2012: 70f. A. Sitz agrees with this view. See Sitz 2023: 157f.

¹⁵ There is a terminological confusion in this study. The area described as the "Temple of Pan" by Durukan, which is scattered throughout the study – e.g. pp. 25, 26, 30, 32, 33f – refers to the sanctuary in the cave at the base of the Cennet Sinkhole. For theoretical and conceptual approaches to temples, see Kortanoğlu 2018: *passim*.

sanctuaries, in comparison to temples, come in different forms and can be a mountain peak, a wooded area, a water source, under a tree in the forest, or, as in the case of Korykion Antron, a cave, such as the one inside the Cennet Sinkhole. Tuchelt clearly states that it is a “Grotte” (cave) as can be understood from the lines above.

Tuchelt states also that Pan was worshipped in the cave at Korykion Antron along with Hermes and the Nymphs. Tuchelt’s opinion is based on the inscription in J. Keil’s article published in 1928 (Tuchelt 1969/70, 231, fn. 43). This evidence is the text of the prayer on the lower part of the eastern wall of the cave entrance, which was also examined by us during the surveys in Rough Cilicia (Şahin 2012: 70):

“Ἄγκεσι καὶ δρυμοῖς ἡδ’ ἄλσεσι πρὶν μυχὸν εὐρὺν
2 δύμεναι ἐν γαίης βένθεσιν εἰν Ἀρίμοις,
ἡχῆεις ὄθ’ Ἄωος ἀφένγεσι ρεύμασι φεύγει,
4 Πᾶνα καὶ Ἑρμείην Εὐπαφίς εἰλασάμη”¹⁶.

According to the inscription, a person named Eupaphios prayed to Hermes and Pan before entering the cave sanctuary and sought refuge in their mercy. The first question that comes to mind here is why Zeus was not included in the prayer. Although it is quite difficult to give a clear answer to this question, it is possible to interpret this situation as follows:

- 1- Considering Oppianus’ text, Hermes and his son Pan help Zeus to triumph in the struggle that takes place in the cave. For this reason, Zeus is probably not included in the prayer text in the inscription at the entrance of the cave.
- 2- On the other hand, since Hermes and his son Pan are mythologically directly related to caves, only the two are mentioned in the prayer text.

But what is the main focus of Durukan’s study, since a Hermes and Pan sanctuary is already known in the cave inside the Cennet Sinkhole? The focus is not on the sanctuary of Hermes and Pan in the cave, but rather on who the name lists on the walls of the temple above the sinkhole represent, the dating of these lists, the dating of the temple above the Cennet Sinkhole, and to which god(s) the temple may have been dedicated to.

Durukan goes on to reiterate that the temple at Korykion Antron in Kilikia may also have been a “Pan temple” since the cult of Pan began to spread in Arkadia, and from the 5th Century BCE in Greece and beyond, and was worshipped in caves (Durukan 2019: 27f). On the other hand, it has been argued that the Pan Sanctuary of Paneas (Caesarea

¹⁶ For the inscription, see Hicks 1891: Nr. 24; Heberdey–Wilhelm 1896: Nr. 154; Hagel–Tomaschitz 1998: KrA 3; Merkelbach–Stauber 2002: 195, Nr. 19/08/01.

Philippi/Banias) in the Golan Heights provides strong data that would allow us to understand Korykion Antron and this situation is tried to be conveyed as follows:

“While the area of Korykion Antron in Cilicia is now called Cennet-Cehennem, the cave at Paneas is called the Gates of Hell or Gates of Hades. Both caves have water springs, and Pan and Hermes are said to have been worshipped together in both caves. The entrance to the cave at Paneas is reported to have figures of Hermes and Pan. An inscription found at Korykion Antron indicates the presence of reliefs or statues of Hermes and Pan in the middle of the weeds just in front of this cave” (Durukan 2019: 32).

As evidence for this hypothesis, the inscription at the entrance of the Cennet Sinkhole, published by Hicks in 1891, is presented (Durukan 2019: 32, fn. 45). Although Hicks published the last word in the last line of this inscription as *εικάσαμεν*¹⁷, —which does not create a coherent meaning within the context of the inscription-, Wilhelm later revised it to *είλασαμεν*¹⁸, providing a more accurate and meaningful interpretation. This correction eliminates the incorrect assumptions that Hicks made regarding the existence of statues or depictions of Hermes and Pan within the cave.

In the following part of the study, the connection between Nemesis and Pan is discussed. Considering the following text on lines 21-23 of Block B on the sinkhole, which – according to Durukan – “remains a mystery” (Durukan 2019: 38):

...
 Ζηνοφάνης β
 ὁ καὶ Ῥωμύλος
 ἱερεὺς διὰ βίου
 4 τῶν Νεμέσεων
 κτλ.

Translation: “Zenophanes, also known as Romulos, the lifelong priest of the Nemeses, who had served as a priest twice/two years...”

It was suggested that, since the Nemesis-Pan relationship is known in the Pan sanctuary at Paneas (Durukan 2019: 38ff), Korykion Antron in Kilikia was also a “temple of Pan” and the mention of Nemesis in Block B 21-23 was related to “athletic games organized within the scope of the cult of Pan” and this was tried to be explained “as a result of these evaluations, it is not possible to explain the presence of the name of the priest of Nemesis in the name list at Korykion Antron with a coincidence. The fact that the name

¹⁷ Hicks 1891: Nr. 24. Similarly, Durukan 2019: 32.

¹⁸ Heberdey–Wilhelm 1896: No154. Within the scope of our work at Korykion Antron, the said inscription was documented and the squeeze was taken. The autopsy has shown that the word in the last line is *είλασαμεν*.

Nemesis is mentioned should be considered both as a clue pointing to the existence of this cult and as a sign that annual festivals and sports games were organized at Korykion Antron” (Durukan 2019: 39). Even the name lists were questioned, saying “whether they are truly a list of priests or not” and “accordingly, is it correct that the names on the lists were ordained for only one year, while those with the letter β next to their names were ordained twice (or for two years)?” (Durukan 2019: 43) and ultimately suggested that these were the names of those who excelled in athletic competitions at festivals organized for the cult of Pan. (Durukan 2019: 45ff). He then tried to reinforce his argument by citing Strabon’s report that the priests in the Pontos region served for life (Durukan 2019: 44). However, as it is known, that pagan priests could fulfil their duties annually, for life, or even only during a festival. In other words, the duration of the priesthood could be variable and there was no specific rule (Burkert 2012: 96). On the other hand, to disprove that the names in the lists belong to priests, he refers to Zenophanes, also known as Romulos, who was the lifelong priest of the Nemesis in Block B 21-23 mentioned above, as follows:

“...It is also important to note that a priest in List B at Korykion Antron, who is emphasized to have served in the temples to Nemesis, the goddess of justice, is specifically stated to have served “for life”. Although he is listed in List B, this information can be taken as proof, which supports the hypothesis that the priests in the region served for life...” (Durukan 2019: 44).

However, this is a purely hypothetical proposition. The reason for specifically stating that Zenophanes was a lifetime priest of the Nemesis is related to the fact that Zenophanes – who is mentioned quite late in the list of names – may have been a priest of another cult as well. Indeed, priests could be both polytheists and monotheists. That means they could be priests of a single cult or more than one¹⁹.

While Durukan argues that the people in the list of names are not priests, he also explains how the numerical indicator β at the end of the names should be interpreted as follows:

“An expression in List C, used for two different names, reinforces the doubts that the assessments made so far about the letter β are not correct. The two names in this list are preceded by the adverb “δίς” and followed by the letter β” (Durukan 2019: 45). As evidence for this assumption, the following parts of the name list on the C blocks are shown:

C II. 2   Αὐρ. Ἀντώνιος Ἄκυ-
                                    λιανὸς Διοκλῆς δίς β
                                    κτλ.

¹⁹ Burkert 2012: 96-99. For instance, in the Temple of Apollo at Delphi, priestesses known as Pythia honoured other gods and goddesses while serving Apollo, the god of divination. See Broad 2007: 42-45.

C VI. 3   M. Αὐρ[ήλιος] Π .....ἴνος δις β
                         κτλ.

An explanation for the adverb “δις” after the names in the inscription have been attempted as follows: “It is already derived from the number δύο (two) and means “twice”. That is, the adverb δις is a word that exactly fulfills the meaning suggested or so far accepted to explain what the letter β means in this list. The addition of the letter β, which has the same meaning, is superfluous, but it has been added. In that case, instead of thinking that δις and the letter β mean the same thing, it would be more accurate to think that they have different meanings... Therefore, the letter β in the list can be defined as a sign indicating those who win the competition twice in a row (in festivals organized in the name of Pan), i.e. those who do a double. The few names where the letter β and the adverb “Δις” appear together can be understood as twice double winners, i.e. those who won the contest a total of four times.” (Durukan 2019: 45ff.)

Such an approach is unfortunately incorrect. The adverb δις after the names in the inscription may refer to the second occurrence of something, but it is also used extensively in the inscriptions to indicate that the father and the son have the same name. Indeed, the adverb δις after Αὐρ. Ἀντώνιος Ἀκυλιανὸς Διοκλῆς used to indicate that the father and son share the same name, and the β is added to the end of the name to indicate that the son was a priest twice. The same is true for the name M. Αὐρ[ήλιος] Π .....ἴνος in the list.

After all these considerations, it is suggested that the temple on the Cennet Sinkhole in Kilikia can be dated to the reign of Hadrianus at the earliest, but this date can also be moved to the Antonine and Severan periods. (Durukan 2019: 62). This is based on the assumption that the names 1-129 on A. Wilhelm’s List A was taken from an older list. However, this view is not correct. First of all, the letter characters in List A reflect the characteristics of the Hellenistic period. On the other hand, List B is located directly inside the blocks containing List A. The reason why Durukan supports this assumption is to facilitate the dating of the temple to the Hadrianus/Antonines/Severan periods, rather than the 1st Century BCE, assuming that the name lists were taken from another building (Durukan 2019: 62ff) and ignoring the name list on a new block discovered a few years ago (Şahin 2010: 70). The newly discovered list consists of 21 lines. When the names on the blocks on the temple are taken into account – with exceptions – there are 2 names per line. This implies that there are 44 names on the list recently identified in 2009 and that it covers approximately 22 years.

Another proof that the calculations are flawed²⁰ is the aforementioned assertion that by taking δις as a 2-year indicator and multiplying it by the letter β, which stands for the number 2, the names on the list “represent those who have won two doubles each, i.e. a

²⁰ A new publication on revisions to the names on these lists and a new dating proposal is in preparation.

total of four winners” (Durukan 2019: 63). This calculation is also incorrect, as $\delta\iota\varsigma$ is the determiner used to indicate that the father and son have the same name. Thus, Durukan’s calculations (Durukan 2019: 63), attempt to date the cutting of the names on the lists to 260 CE, “when Shapur destroyed Cilicia, causing the end of the cult of Pan” (Durukan 2019: 64), also lose their validity. The reason for his attempt to reach this date stems from his endeavor to link the names in the lists to a historical event that caused the names to be cut off due to the plundering of the region by Shapur.

In conclusion, although it is possible to speak of a worship of Hermes and Pan here, as the inscription at the entrance of the cave in the Cennet Sinkhole at Korykion Antron suggests, it is more likely that the temple above the sinkhole was a temple of Hermes in the form of a *templum in antis* rather than a temple to Pan surrounded by a temenos. There are archaeological data, inscriptions, coins, and ancient literary texts that support this idea more concretely than conjecture. Future archaeological excavations and systematic surveys in and around the temple at Korykion Antron will bring even more concrete information to light.

Bibliography

Bent, J. Th. 1890a

Explorations in Cilicia Tracheia, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 12/8: 445-463.

-1890b

The topography of Olba, *The Athenaeum*, 7 June 1890: 742-743.

-1891

A Journey in Cilicia Tracheia, *JHS* 12: 206-224

Broad, W. J. 2007

The Oracle: Ancient Delphi and the Science Behind Its Lost Secrets, Penguin Publishing, Cambridge.

Burkert, W. 2012

Greek Religion, Harvard University Press, London.

Dagron, G., Marcillet-Jaubert, J. 1978

Inscriptions de Cilicie et d’Isaurie, *Bulleten* 42: 373-420.

Dagron, G., Feissel, D. 1987

Inscriptions de Cilicie, De Boccard, Paris.

Durugönül, S. 1998

Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien, *Asia Minor Studien* 28, Bonn.

-1999

Verwaltung und Glauben der Olbier in Rauhen Kilikien, *Asia Minor Studien* 34: 111-127.

Durukan, M. 2019

Olba Hanedanlık ve Sonrası, (Basım yeri yok).

Hagel, S., Tomaschitz, K. 1998

Repertorium Der Westkilikischen Inschriften, ETAM 22, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Heberdey, R., Wilhelm, A. 1896

Reisen in Kilikien. Ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Dph. ÖAW 44, In commission bei Carl Gerolds Sohn, Wien.

Hellenkemper, H. 1986

Neue Forschungen in Kilikien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Hicks, E. L. 1891

Inscriptions from Western Cilicia, *The Journal of Hellenic Studies* 12: 225-273.

Hild, F., Hellenkemper H. 1990

Kilikien und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini 5, Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Houwink ten Cate, Ph. H. J. 1965

The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period, Brill, Leiden.

Keil, J., Wilhelm, A. 1931

Monumenta Asiae Minoris Antiqua III, Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien, University Press Manchester.

Kortanoğlu, R. E. 2018

Varlık ve Tapınak. Eski Yunan Tapınağının Kavramsal İnşası Üzerine Arkitektonik bir Deneme, Bilgin Kültür, Ankara.

MacKay, Th. S. 1990

Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia, *ANRW* II: 2045-2124.

Merkelbach, R., Stauber, J. 1998

Steinepigramme aus dem griechischen Osten. Bd 4, Teubner, München.

Ramsay, W. M. 1890

Notes from Isauria and Cappadocia, *The Athenaeum*, 16 August 1890: 233-234.

Sayar, M. H., Şahin, H. 2008

Zeus Kodopas-Eine neue Zeus Epiklese aus dem Rauhen Kilikien, *Epigraphica Anatolica* 41: 113-124.

Sitz, A. 2023

Pagan Inscriptions, Christian Viewers: The Afterlives of Temples and their Texts in the Late Antique Eastern Mediterranean, Oxford University Press, Oxford.

Merkelbach, R., Stauber, J. 2002

Steinepigramme aus dem griechischen Osten IV, de Gruyter, München.

Şahin, H., Yüksel, F. A., Görücü, M. Z. 2010

Korykion Antron ve Göztepesi: ski Problemler, Yeni ulgular, Yeni Çözüm Önerileri. *ADALYA* 13: 65-89.

Şahin, H. 2012

Korykion Antron'daki Tapınak Zeus Tapınağı mıdır?, *ADALYA* XV: 65-79.

-2014

Rural Settlements, Temples and Inscriptions of Eastern Rough Cilicia, *L'Anatolie des peuples cités et cultures: IIe millénaire av J C: Ve siècle ap. J. C.: Autour du projet d Atlas historique et archéologique de l Asie Mineure antique*, Besançon, H. Bru, G. Labarre (eds.) Presses universitaires de Franche-Comté: 289-301.

Tchichatcheff, P. de 1854

Lettres sur les antiquités de l'Asie Mineure adresser à M. Jules Mohl, *Journal Asiatique*, 5, 4: 49-143.

Tuchelt, K. 1969/70

Pan und Pankult in Kleinasien, *Istanbulur Mitteilungen* 19: 223-236.

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

1. Colloquium Anatolicum, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen konferanslarda sunulan bildiriler, bilimsel yenilik getiren özgün makale ve değerlendirmeler ile eleştiri yazılarının yayımlandığı bir dergidir.
2. Yayınlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olmalıdır;
  - Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber 20 A4 sayfasını aşmamalıdır.
  - Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 8) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
  - Yazarların künye ve adres bilgileri ile ORCID numarası ilk sayfada dipnot olarak verilmelidir.
3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 150 kelimelik özet, Türkçe/ İngilizce başlık ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil, Adobe Photoshop TIFF/JPEG formatında gönderilmelidir. Çizim programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin dergipark sayfası üzerinden iletilmelidir.
8. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa ya da figür numarası olarak verilmelidir. Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır. Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen uzun açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.
  - (Walsh 1998:12)
  - (Lopez, Rice 2006:13-14).
  - (Demir vd. 2006:48).
9. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Kitap:

Soyadı, A. Yıl

Kitabın Adı (İtalik). Yayınevi, Şehir.

Benedict, R. 1959

Patterns of Culture, Houghton Mifflin Company, Boston.

Soyadı, A., Soyadı, A., Soyadı, A. Yıl

Kitabın Adı (İtalik). Yayınevi, Şehir.

Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010

Cultures and Organizations. McGraw-Hill Publishing, New York.

Kitap bölümü:

Soyadı, A. Yıl

Bölümün başlığı. *Kitabın Adı*, A. Soyadı, A. Soyadı (ed.), Yayınevi, Şehir: sayfa aralığı.

Watson, J. 1998

Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission. *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*, I. Nish (ed.), Japan Library, Surrey: 108-112.

Dinçol, A., Dinçol, B. 1992

Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 109-117.

Dergi makalesi:

Soyadı, A. Yıl

Makalenin başlığı. *Derginin adı* Cilt (Sayı): sayfa aralığı.

Robinson, M. 1995

Frank Calvert and the Discovery of Troia. *Studia Troica* 5: 323-341.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwestern Turkey. *Anatolica* 39: 53-92.

İnternet Alıntısı:

Soyadı, A. Yıl

Başlık (İtalik). ... tarihinde ... sitesi: ...

Narangoa, L. 2000

Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 1871. 18 Şubat 2017 tarihinde http://kontur.au.dk/fileadmin/www.kontur.au.dk/OLD_ISSUES/pdf/kontur_02/li_narangoa.pdf

Yayınlanmamış Tezler

Soyadı, A. Yıl

Tezin Başlığı. Üniversite Adı, Enstitü Adı, Bölüm Adı, (Yayınlanmamış Doktora/Yüksek Lisans Tezi), Şehir.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıma verilecek makaleler, Dergipark sistemine yüklenerek teslim edilmelidir.

11. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

Colloquium Anatolicum

Directions for Authors

1. Colloquium Anatolicum is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, original research articles and book reviews.
2. Manuscripts must be written in clear and concise Turkish, German, French or English. Any manuscript submitted to the journal should not contain content that has been formally published in a peer reviewed journal or another formally citable manner, whether in print or electronic.
  - The Editorial Office only will accept text files in MS word format, with single line spacing
  - 12 pt font size (Times New Roman). The total size, including the photographs and illustrations, - should not exceed 15 A4 pages.
  - Bibliographic references should be cited within the text (see Art. 8) and explanatory footnotes must be indicated below the page with a font size of 10 pt.
3. The articles should contain 150 words summary, English/Turkish title, and five keywords both provided in Turkish and in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate paper.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF/JPEG format, executable in Adobe Photoshop. Images embedded in another program (e.g. Microsoft Word) will not be accepted. Drawings prepared in drawing programs be delivered in their original format without any conversion.
7. Please submit the full text (including Figures) as a single MS Word (Microsoft Word 2010 or newer versions) file and as PDF via the page of the journal in Dergipark.
8. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages. No bibliographical footnotes will be accepted except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.
  - (Walsh 1998:12)
  - (Lopez, Rice 2006:13-14).
  - (Demir et al. 2006:48).
9. The reference list is provided at the end of the manuscript. Citations should be listed in alphabetical order as follows:

Book:

Surname, N. Year

Book Title (Italic). Publisher, City.

Patterns of Culture, Houghton Mifflin Company, Boston.

Surname, N., Surname, N., Surname, N., Year

Book Title (Italic). Publisher, City.

Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010
Cultures and Organizations. McGraw-Hill Publishing, New York.

Chapter:

Surname, N. Year

Chapter. *Book Title*, N. Surname, N. Surname (ed.), Publisher, City: page numbers.

Watson, J. 1998

Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission. *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*, I. Nish (ed.), Japan Library, Surrey: 108-112.

Dinçol, A., Dinçol, B. 1992

Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 109-117.

Journal:

Surname, N. Year

Title. *Journal Name* Vol. (No): page numbers.

Robinson, M. 1995

Frank Calvert and the Discovery of Troia. *Studia Troica* 5: 323-341.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

The Earliest Neolithic Levels at Barcin Höyük, Northwestern Turkey. *Anatolica* 39: 53-92.

Internet Citation:

Surname, N. Year

Title (Italic). ... date ... web page: ...

Narangoa, L. 2000

Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 187. February 18, 2017 http://kontur.au.dk/fileadmin/www.kontur.au.dk/OLD_ISSUES/pdf/kontur_02/li_narangoa.pdf

Unpublished thesis

Surname, N. Year

Title. Name of the University, Institution, (Unpublished Dissertation), City.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

10. The articles to be submitted to our annual periodical should be uploaded to the Dergipark

11. The Journal reserves the right not to publish the articles.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

ISSN: 1303-8486

9 771303 848002

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

23

• 2024 •

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Cad. Merkez Han, No:181 Kat:2 34435 Beyoğlu-İSTANBUL
Tel: 0090-212-2920963
E-mail: info@turkinst.org - www.turkinst.org

COLLOQUIUM ANATOLICUM

23

ISSN 1303-8486
E-ISSN 3062-133X

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi uluslararası hakemli bir dergidir,
yılda bir kez yayınlanmaktadır.

© 2024 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Dergi Sahibi

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü adına Necmi Karul

Editörler/Editors

Metin Alparslan
Ali Çiftçi
Gürkan Engin
Eylem Özdoğan

Tasarım ve Uygulama

Bahadır Erşık

Kapak Fotoğrafi

Yerin Bora Uysal, Elbistan Karahöyük Silindir Mühür

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99 - Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution
Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.
Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09
info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bilim Kurulu / Consilium Scientiae

Adolf HOFFMANN (Berlin)	Kemalettin KÖROĞLU (İstanbul)
Alexandru AVRAM (Le Mans)	Lidewijde de JONG (Groningen)
Aliye ÖZTAN (Ankara)	Mark WEEDEN (London)
Andreas SCHACHNER (İstanbul)	Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul)
Belkıs DİNÇOL (İstanbul)	Oğuz TEKİN (İstanbul)
Cahit GÜNBATTI (Ankara)	Önhan TUNCA (Liège)
Catherine M. DRAYCOTT (Durham)	Önder BİLGİ (İstanbul)
Daniel SCHWEMER (Würzburg)	Rene LEBRUN (Leuven)
Elif Tül TULUNAY (İstanbul)	Sevil GÜLÇUR (İstanbul)
Felix PIRSON (İstanbul)	Stefano de MARTİNO (Trieste)
İlya YAKUBUVICH (Chicago)	Theo van den HOUT (Chicago)
İnci DELEMEN (İstanbul)	Turan EFE (İstanbul)
Jak YAKAR (Tel Aviv)	Vedat ÇELGİN (İstanbul)
Jeroen POBLOME (Leuven)	Wolfgang RADT (Berlin)
Joachim MARZAHN (Berlin)	

İçindekiler

Ergül KODAŞ – Charlotte LABEDAN-KODAŞ –
Hasan Devrim MENTEŞE.....1

À propos de deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de
Çemka Höyük (Vallée du Haut Tigre, Anatolie du Sud-Est). Une autre manière
de figurer l'humain au Néolithique précéramique.

*Çemka Höyük'te Bulunan (Yukarı Dicle Vadisi, Güneydoğu Anadolu)
antropomorfik formlu iki taş baton üzerine. Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'de
insanı tasvir etmenin farklı bir yolu.*

Pınar ÇAYLI 19

Cult Tables in Anatolian Prehistory: Sapmaz Höyük Findings

Anadolu Tarihöncesinde Kült Masaları: Sapmaz Höyük Buluntuları

Meral BAŞARAN 53

Erken Tunç Çağı Kil Çapa ve Kancalarına Gelibolu Yarımadası'ndan Örnekler

Early Bronze Age Clay Anchors and Hooks Examples from the Gallipoli Peninsula

Bilcan GÖKCE – Esra KAÇMAZ LEVENT – Mahmut AYDIN.....73

Rescue Excavations of a Stone Cist Grave at Açıkköy, Mardin: An
Archaeological and Archaeometric Evaluation

*Mardin, Açıkköy Taş Sanduka Mezarı Kurtarma Kazısı: Arkeolojik ve Arkeometrik
Değerlendirme*

K. Serdar GİRGINER – Çağıl İSTANBULLUOĞLU-KAYA –

Nergis KILINÇ-MİRDALI – Özlem OYMAN-GİRGINER 93

Bileç Höyük Kurtarma Kazısından Bir Grup Siyah Ağız Kenarlı (Black Topped)
Çanak ve Arkeometrik Analizleri

*A Group of Black Topped Bowls Recovered from the Salvage Excavation at Bilec
Höyük and Their Archaeometric Analysis*

Aslıhan BEYAZIT – Burhan GÜLKAN – Burçin AFŞAR 123

İkiztepe Kazılarının Dünü ve Bugünü

İkiztepe Excavations: From the Past to the Present

Belgin AKSOY - Dirk Paul MIELKE 149

“Doğal ve Arkeolojik Yönleri ile Kangal Havzası’nda (Sivas) Bir Yerleşim Bölgesi: Havuz-Aslantaş ve Karaseki”

“A Settlement Area in the Kangal Basin (Sivas) with Natural and Archaeological Aspects: Havuz-Aslantaş and Karaseki”

Medya KARAKAYA 181

Geç Hitit Sanatında Kadınlar ve Tanrıçalar: Soyluluk ve Kutsallığın Sembolik Anlatımı

Women and Goddesses in Late Hittite Art: Symbolic Expressions of Nobility and Divinity

Bora UYSAL 199

Elbistan Karahöyük Kazılarında Bulunan Eski Assur Stilinde Yapılmış Bir Silindir Mühür

An Old Assyrian Style Cylinder Seal from the Elbistan Karahöyük Excavations

Bekir ÖZER..... 207

Early Iron Age Carian Material Culture: The Beginning of Fibula Production in the Region

Erken Demir Çağı Karia Maddi Kültürü: Fibula Üretiminin Başlangıcı

Hamdi ŞAHİN..... 227

A New Honorary Inscription from Korykion Antron (Kilikia Trakheia) and Some Thoughts on a Publication

Korykion Antron’dan (Kilikia Trakheia) Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı ve Bir Yayın Üzerine Düşünceler

À propos de deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de Çemka Höyük

(Vallée du Haut Tigre, Anatolie du Sud-Est). Une autre manière
de figurer l'humain au Néolithique précéramique.

*Çemka Höyük'te Bulunan (Yukarı Dicle Vadisi, Güneydoğu Anadolu)
antropomorfik formlu iki taş baton üzerine. Çanak-Çömleksiz Neolitik
Dönem'de insanı tasvir etmenin farklı bir yolu.*

**Ergül KODAŞ – Charlotte LABEDAN-KODAŞ –
Hasan Devrim MENTEŞE***

DOI: 10.58488/collan.1454639

Mots-clefs: Bâtons polis, représentation humaine/antropomorphe, Symbolisme, Néolithique, Anatolie du Sud-Est, Mésopotamie.

Le site de Çemka Höyük, situé sur les rives du Tigre, est un établissement néolithique mis au jour par les fouilles de sauvetage effectuées pendant la construction du barrage d'Ilsu. Ces opérations ont révélé la présence de deux bâtons polis anthropomorphes. Cet article en souligne l'originalité au sein du corpus iconographique pour le Néolithique proche-oriental et participe à une interrogation plus large concernant la diversité culturelle des sociétés néolithiques dans le nord de la Mésopotamie.

Anahtar Kelimeler: Taş Batonlar, İnsan temsili/antropomorfik, Sembolizm, Neolitik, Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya.

Dicle Nehri kıyısında bulunan Çemka Höyük yerleşimi Ilsu Barajı inşaat sürecinde yapılan kurtarma kazılarında bir tanesidir. Bu çalışmalar sırasında insan formunda olan iki adet taş baton bulunmuştur. Bu makale de söz konusu batonların Yakın Doğu Neolitikleşme süreci içindeki özgün konumları ve Kuzey Mezopotamya'daki Neolitik toplumların kültürel çeşitliliğine ilişkin bazı öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 18.04.2024 Kabul Tarihi: 29.11.2024

* Ergül Kodaş, T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Mardin, Türkiye. ergulkodas@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8340-5828
Charlotte Labedan-Kodaş, 13 Mart Mahallesi, 47200, Artuklu/Mardin, Türkiye. cha.labedan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4704-2844.
Hasan Devrim Menteşe, Mardin Müzesi, Mardin, Türkiye. devrim-ozcan@hotmail.com.
ORCID: 0000-0001-9934-3991.

Introduction

Les recherches sur le Néolithique proche-oriental ont connu un nouvel essor avec le lancement en 2021 du projet *Taş Tepeler (Stone Mounds)* au sud-est de l'Anatolie, qui suscite la mise en valeur des nombreuses fouilles conduites dans le nord de la Mésopotamie. La communauté scientifique dispose désormais d'une richesse documentaire sans précédent pour cette région concernant les cultures matérielles et les modalités d'échange au cœur des processus de néolithisation. Baigné par les eaux du Tigre, le site de Çemka Höyük prend part aux dynamiques traversant la plaine de Şanlıurfa et le bassin du Moyen-Euphrate en dépit de son éloignement. Surtout, il présente une stratigraphie remarquable qui s'étend de l'Épipaléolithique récent au PPNA. La découverte de bâtons polis anthropomorphes sur ce site, chose unique pour l'ensemble du Proche-Orient, s'inscrit donc dans un contexte lui-même singulier. Sans exagérer leur importance individuelle, il est important de souligner ici leur valeur comme indices de variations culturelles prenant place dans ce qui pourrait - peut-être - se définir comme un territoire préhistorique nord-mésopotamien.

Çemka Höyük, un site de transition vers le Néolithique

Le site de Çemka Höyük (autrement dit, le *tell au bord de l'eau*) est localisé au sud-ouest du barrage d'İlisu dans la province de Mardin (Turquie). Il se trouve sur la rive ouest du Tigre, à environ 900 m au sud-est du site néolithique de Boncuklu Tarla et à quelques 420 m d'altitude. L'emprise des vestiges est relativement réduite : elle mesure environ 65 mètres d'est en ouest pour 135 mètres du nord au sud (Kodaş *et al.*, 2020). Aucun indice archéologique n'avait pu être repéré lors des opérations de prospection entreprises avant la construction du barrage en raison d'une couche d'inondation couvrant les niveaux archéologiques sur une hauteur d'environ 3 mètres. Le site a finalement été découvert en 2018 par l'équipe travaillant sur le site de Boncuklu Tarla suite à des travaux d'aménagement routiers sur rives du Tigre, plus spécialement par le creusement de routes traversant les structures archéologiques (**Fig. 1**, Kodaş *et al.*, 2020). Une saison de fouilles a été menée en 2019 sous l'égide du Musée de Mardin et la direction scientifique d'E. Kodaş (Kodaş *et al.*, 2020). Les études menées sur le mobilier archéologique, les analyses archéobotaniques et archéozoologiques, ainsi que les résultats des datations radiocarbone, ont permis d'établir la chronologie du site, occupé entre l'Épipaléolithique récent et le PPNA (le niveau 2 a été précisément daté d'environ 9350 cal. av. n. è. et le niveau 5 de 9650 à 9350 av. n. è. au ¹⁴C calibré, **Fig. 2**).

Les opérations menées sur le terrain ont révélé la présence d'un véritable établissement villageois composé d'une trentaine de bâtiments domestiques et communautaires ainsi que d'une riche collection d'outils lithiques et de parures en coquillage et en os (Kodaş *et al.*, 2020; Çiftçi 2022). Nous avons en revanche découvert un nombre très réduit

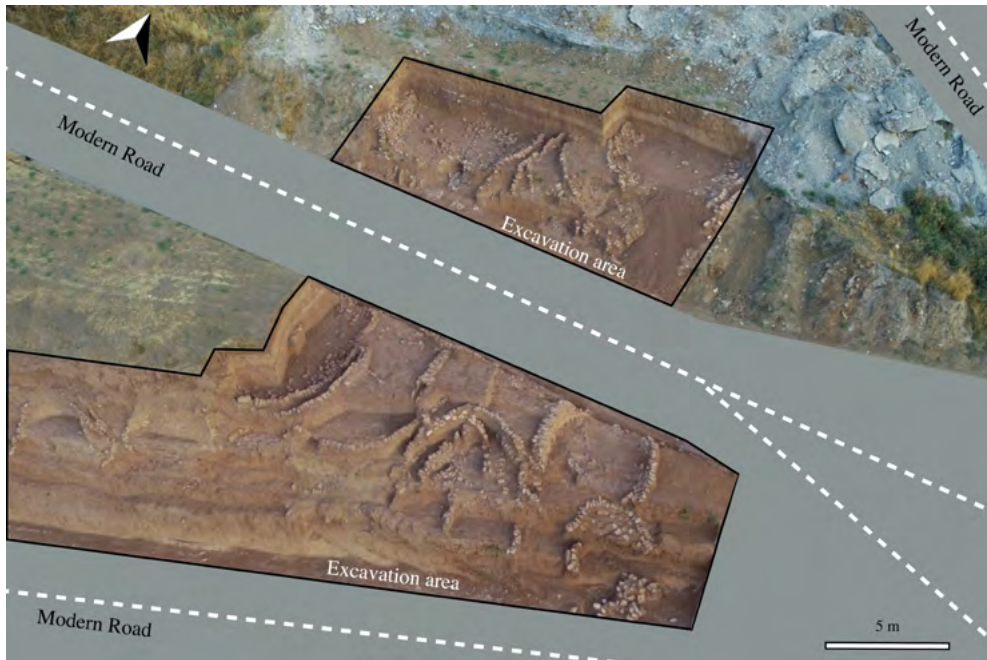
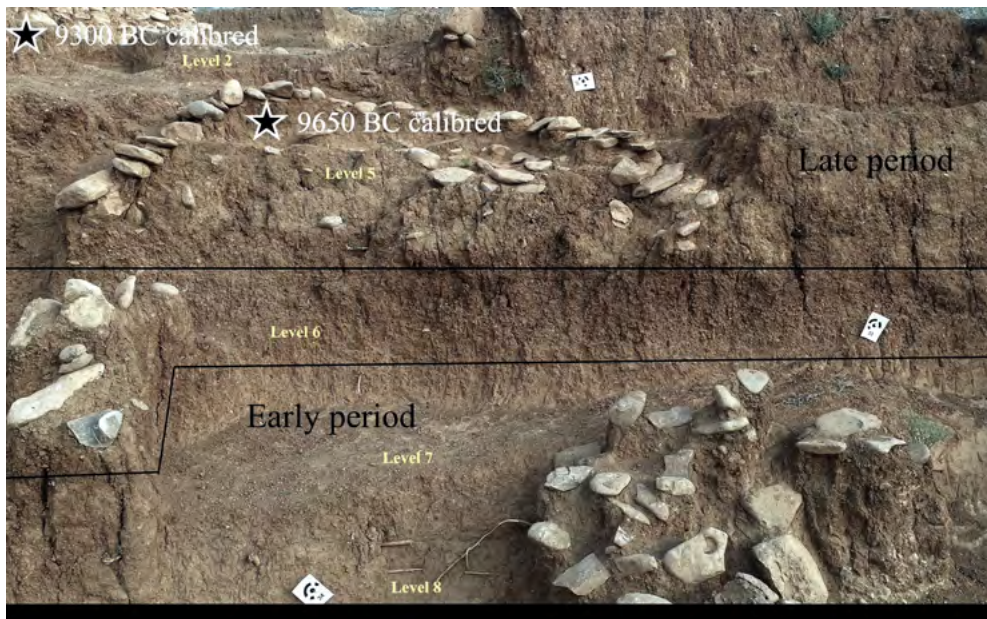

Figure 1. Vue générale de Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

ID	Context	Material	BP	$\delta^{13}\text{C}$	cal BCE
Tübitak 1156	Sector D17 Level 2	charcoal	9970±38	-27.6±03	9558-9313 (75.8%) 9661-9571 (19.6%)
Tübitak 1155	Sector D16 Level 5	charcoal	9970±38	-28.0±08	9672-9317 (94.4%) 9742-9729 (1.0%)

Figure 2. Datation du C14 obtenu sur le site (Archive de Çemka Höyük).

Figure 3. Objets 'symboliques' retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

(n = 34) de vases en pierre, de pierres à rainure, de parures en pierre et de bâtons polis (Fig. 3). L'ensemble des données recueillies en 2019 fait l'objet d'une étude qui permettra la publication d'une monographie.

Le plan des bâtiments fouillés est approximativement rond ou ovale. Leurs murs sont édifiés avec des pierres de petit calibre, renforcés dans les niveaux 2, 3 et 4 par du mortier en argile ou un enduit à la chaux. De manière générale, ce type d'architecture s'inscrit sur le site de Çemka Höyük dans la continuité des structures épipaléolithiques récentes identifiées dans les niveaux 7 et 8 (les plus anciens) pouvant être caractérisées comme des abris ou des huttes (Kodaş *et al.*, 2020: 40-41). L'analyse préliminaire de l'architecture et du mobilier lithique nous a permis de souligner l'importance du site pour éclairer la transition vers un mode de vie semi-nomade depuis l'Épipaléolithique dans cette région (Kodaş 2022). En outre, nous avons commencé à mettre en évidence les influences variées qui pourraient s'être rencontrées sur le Tigre dans le nord-est de la Mésopotamie, en particulier de la cultures zarziennes à la fin de l'Épipaléolithique et de la culture nemrikienne au PPNA (Kodaş *et al.*, 2020: 44; Kodaş 2022). La découverte de deux bâtons anthropomorphes sur le site de Çemka Höyük s'inscrit dans ce contexte précis.

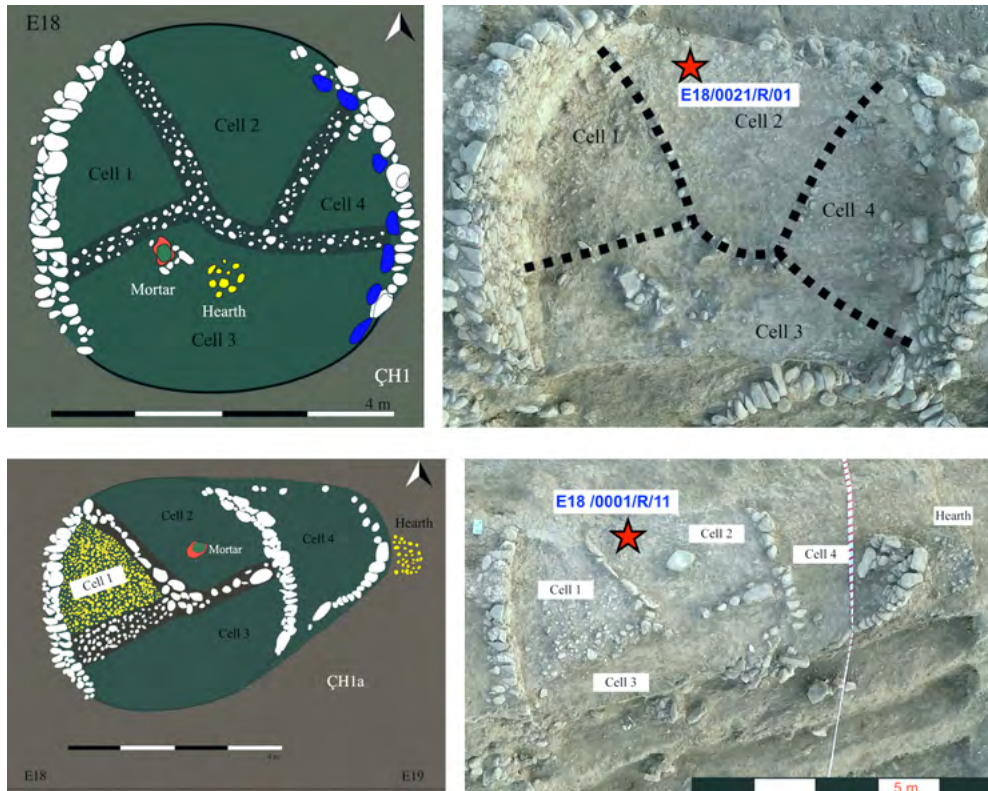

Figure 4. Bâtons polis simples retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

Description des bâtons polis anthropomorphes découverts à Çemka Höyük

Les bâtons polis, au nombre de neuf, sont les mieux représentés au sein du corpus des objets en pierre de Çemka Höyük. Ils ont tous été mis au jour dans le niveau 2, correspondant à la période du PPNA : il s'agit donc de mobilier néolithique. La majeure partie de ces artefacts est façonnée dans une roche volcanique de couleur grise : l'andésite. Il existe également des pièces en chlorite, en marbre et sur galet (**Fig. 4**). Peu d'entre elles sont complètes. Leur intérêt est de signaler sur le site de Çemka Höyük la présence d'un mobilier caractéristique de l'ensemble des autres sites néolithiques de la région mais présentant des motifs géométriques et figuratifs singuliers.

C'est au sein du même bâtiment, mis au jour dans le secteur E18, qu'ont été découverts les deux bâtons polis anthropomorphes, plus précisément dans deux couches superposées de remplissage du bâtiment ÇH : ÇH1 et ÇH1a (**Fig. 5**). Ces deux bâtons sont de forme approximativement cylindrique. Ils sont en andésite. Le premier est entier (E18/0021/R/01, **Fig. 6/a**). Il mesure 6,4 cm de long, 1,4 cm de face et 0,80 cm de côté. Il présente l'aspect d'une silhouette, sa partie supérieure affinée pour représenter l'amorce des épaules vers le cou puis la tête, et la partie inférieure évasée vers le bas pour présenter le tronc du corps et

Figure 5. Le contexte des bâtons polis de forme anthropomorphe retrouvés Çemka Höyük.

les jambes (ces dernières ne sont pas distinguées du tronc mais les proportions du bâton suggèrent qu'elles soient schématiquement figurées dans son prolongement). La jonction entre le tronc et le cou, au niveau des épaules, est asymétrique. Les deux extrémités sont presque plates. La base de l'objet est décorée de trois cercles concentriques, tandis que le sommet comporte un cercle irrégulier incisé sur son pourtour. En outre, trois traits ont été incisés en diagonale dans la partie centrale de l'objet : deux traits parallèles sont visibles sur son profil droit et un autre trait sur son profil gauche. Une incision plus profonde et verticale a été pratiquée sur la face la plus large, dans la partie supérieure gauche du tronc. Par ailleurs, deux trous en diagonale sont placés près de l'extrémité supérieure de l'objet. Nous pensons envisageable d'interpréter au moins certaines des incisions réalisées dans la partie médiane de l'objet comme la représentation des bras croisés sur le corps, étant données leur position et leur orientation. Il est possible de suggérer à titre d'hypothèse que les deux incisions circulaires mentionnées plus haut puissent figurer des yeux en dépit de leur placement incongru et de leur taille. Le second bâton (E18 /0001/R/1, Fig. 6/b) a été découvert dans la couche sous-jacente : sa réalisation est donc plus ancienne. L'objet est amputé de ses parties inférieure et supérieure, si bien que nous possédons seulement la partie centrale du bâton, dont les traits anthropomorphes, s'ils peuvent être ainsi définis, sont également schématiques. Ce deuxième bâton mesure 7,3 cm de long, 2 cm de face et

Figure 6. Deux bâtons de forme anthropomorphique retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

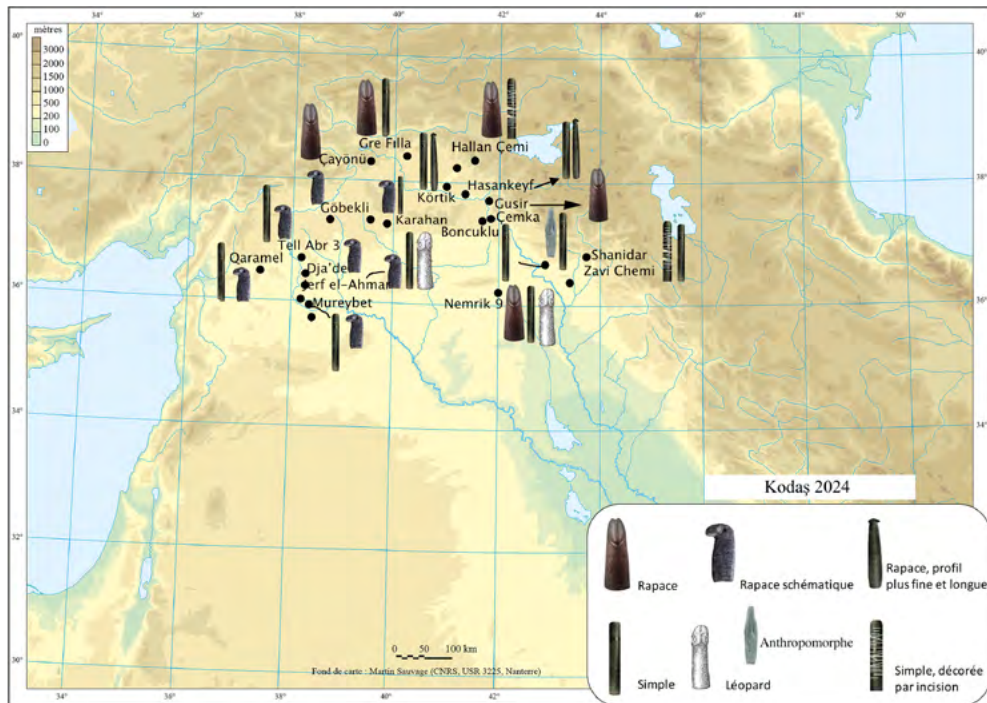
1,3 cm de côté. Sa partie inférieure est légèrement évasée vers le bas et sa partie supérieure est affinée, avec le même épaulement que le bâton précédent. Il a été façonné avec moins de soin que le premier. La pierre est irrégulièrement polie. L'absence d'incisions sur sa surface et le manque de finitions peuvent suggérer que l'objet n'a pas été terminé car il a été abandonné en cours de fabrication. Bien que les caractéristiques humaines ne puissent être clairement distinguées sur ce dernier, il a été considéré comme représentant un humain en raison de ses similitudes avec le premier.

Bâtons polis ou figurines ?

La définition des objets présentés dans cet article comme bâtons polis ne va pas de soi. C'est l'utilisation de la pierre, la proximité de taille et de forme ainsi que la similitude du contexte archéologique qui nous incitent à les rapprocher pour les identifier à une même catégorie de mobilier. En effet, si l'on considère les bâtons polis du site de Jerf el Ahmar sur le Moyen-Euphrate syrien ou de Körtik Tepe sur la vallée du Haut Tigre (Stordeur 2014 ; Özkaya *et al.*, 2013), par exemple, nous sommes face à des pierres façonnées de forme cylindrique d'une taille près de trois fois supérieure aux bâtons de Çemka Höyük, et de surface remarquablement plus uniforme, produits lors d'une phase de transition PPNA-PNNB.

Au contraire, on pourrait être tenté de comparer le mobilier de Çemka Höyük à des figurines anthropomorphes telles que celles – en argile – retrouvées dans un niveau du PPNB moyen sur le site de Kharaysin, dans la vallée de Zarqa en Jordanie, dont les bras sont suggérés par des dépressions latérales et le cou par un amincissement de la partie supérieure (Ibáñez *et al.*, 2020). Il nous faut donc revenir un moment sur la spécificité des bâtons polis pour expliciter notre choix d'assigner à cette catégorie les deux objets anthropomorphes de Çemka Höyük.

Figure 7. Deux bâtons de forme anthropomorphique retrouvés à Çemka Höyük (Archive de Çemka Höyük).

Les bâton polis sont attestés à partir du PPNA au nord du Proche-Orient. La technique même du polissage est utilisée pendant l'ensemble de la phase de transition du Néolithique précéramique A vers le Néolithique précéramique B (Huyard 2013). La fonction de ces objets demeure pourtant énigmatique, ce qui les rapproche d'une autre catégorie de mobilier en pierre poli présentant parfois des motifs animaliers ou géométriques, les pierres à rainure. La question de leur usage pose un problème spécifique en raison du manque d'éléments de comparaison anciens ou modernes. Inversement, la fonction des parures, des plaques gravées et des vases polis est généralement mieux comprise car nous disposons de parallèles évidents nous permettant de saisir leur contexte socio-culturel. Ce manque apparent de fonction pratique peut ainsi conduire le chercheur, dans le cas des bâtons polis, à leur supposer une dimension symbolique ou emblématique (Huyard 2013) pouvant s'inscrire dans un cadre d'interprétation plus vaste. Il est vrai que le polissage, de même que le ciselage, requièrent un investissement technique important au sein d'une chaîne opératoire elle-même complexe. Depuis le choix du matériau jusqu'à l'élimination des dernières irrégularités, l'artisan opère une série de gestes correspondant aussi bien à des choix techniques qu'à la reproduction d'étapes nécessaires pour la réalisation de l'objet voulu. La mise en œuvre d'un tel dispositif pourrait se justifier par des motifs esthétiques ou sociaux que le contexte archéologique vient partiellement éclairer. Quelle que soit la fonction réelle de ce mobilier, nous pouvons en première analyse souligner que

Figure 8. Bâtons polis retrouvés sur différents sites en Mésopotamie du Nord (Yartab 2004 ; Yartab 2013; Ökse 2021; Cauvin 2012; Rosenberg 2011; Özkaya et Coşkun 2011; Kozłowski 1990).

sa production requiert un savoir-faire similaire à celui de figurines en pierre ou d'outils lithiques polis, c'est-à-dire qu'il ne nous paraît pas spécialisé mais qu'il revêt une valeur particulière au sein du répertoire des objets polis, puisque l'effort fourni pour le réaliser ne s'explique – semble-t-il – aucunement par des raisons pratiques.

Ces remarques préliminaires ne doivent pas suggérer une homogénéité trompeuse au sein du corpus des bâtons polis. Nous observons par exemple des différences notables concernant la qualité des bâtons mis au jour. En fait, il est possible de constater une variation régionale entre la vallée du Haut Tigre (qui présente une qualité de polissage élevée) et la vallée du Moyen Euphrate (dans laquelle les objets sont moins finement polis). Les bâtons en pierre retrouvés sur les sites de Körtik Tepe (Özkaya, Coşkun 2011), Boncuklu Tarla (Kodaş 2022), Gre Filla (Ökse 2021), Hallan Çemi (Rosenberg 2011), Çemka Höyük (Kodaş *et al.*, 2020) et Nemrik 9 (Kozłowski 1990) sont pour la plupart finement polis et terminés par une sculpture zoomorphe. En outre, les extrémités zoomorphes de ces bâtons sont plus naturalistes, c'est-à-dire taillées avec une attention plus grande portée aux proportions et à l'anatomie, que les objets issus d'autres sites installés sur l'Euphrate et dans la région de Şanlıurfa: Jerf el-Ahmar (Stordeur 2014), Karahan Tepe (Karul 2021), Mureybet (Cauvin 1994) et Göbekli Tepe (Schmidt 2005 ; Schmidt 2012). Notons cependant que les bâtons polis avec une extrémité zoomorphe sont plus rares dans le nord-est de la Mésopotamie. Ils sont uniquement attestés en Djézireh orientale à Nemrik 9 (Kozłowski

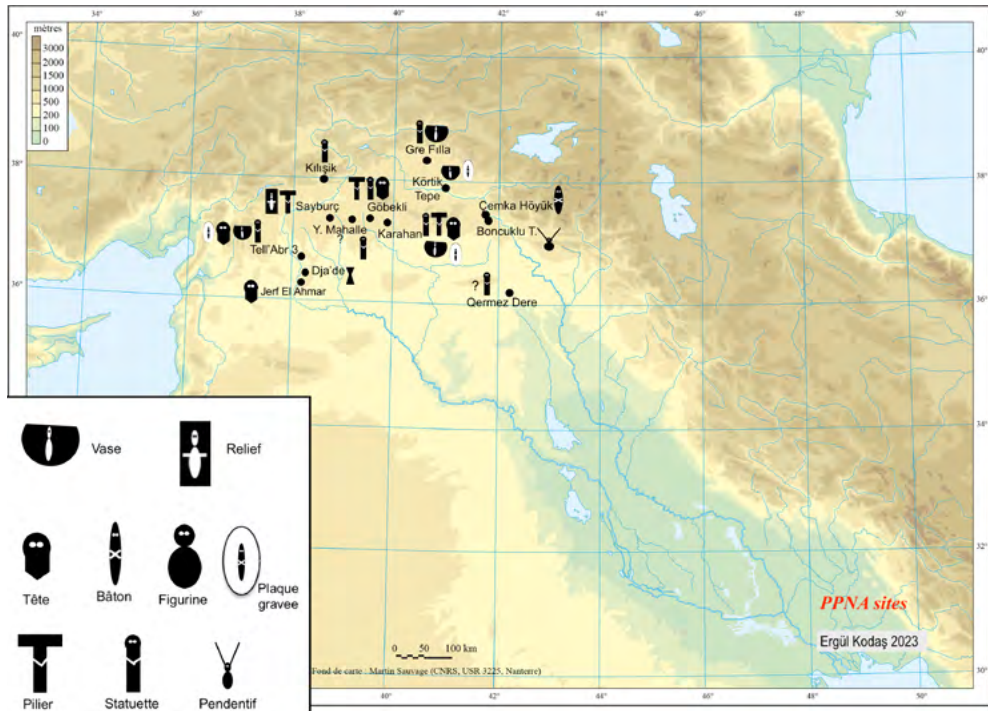

Figure 9. Représentation humaine au Néolithique précéramique au nord de la Mésopotamie (Auteur).

1990), et dans la vallée du Haut Tigre à Körtepe (Özkaya, Coşkun 2011) et Hasankeyf Höyük (Miyake *et al.*, 2012). Les bâtons polis retrouvés sur ces derniers sites sont en outre plus longs que les autres objets de cette catégorie et leur diamètre est inférieur par rapport aux autres exemples mentionnés dans le nord du Proche-Orient.

Cette diversité s'appréhende plus nettement lorsque l'on considère le façonnage des extrémités: la plupart des bâtons sont dénués de tout type d'ornementation mais sont simplement modelés et polis (Huyard 2013) tandis que d'autres sont terminés par des têtes d'oiseaux ou de félins. Ces derniers sont uniquement connus par quelques exemplaires provenant des sites de Nemrik 9, Jerf al-Ahmar et Nevalı Çori (Aurenche, Kozłowski 2000; Aurenche, Kozłowski 2010; Stordeur 2014; Lichter 2007), ce qui rend leur interprétation délicate. Les bâtons polis dont l'extrémité figure la tête d'oiseaux de proie (vautours ou rapaces) ont une meilleure représentation au sein des corpus archéologiques du nord de la Syrie et du sud-est de l'Anatolie : Nemrik 9 en Djézireh Orientale (Kozłowski 1990), Hallan Çemi (Rosenberg 2011), Çayönü (Braidwood, Braidwood, 1982; Erim-Özdoğan 2011), Güsir Höyük (Karul 2011; Karul 2020), Gre Filla (Ökse 2021) Körtepe (Özkaya et Coşkun 2011) et Hasankeyf Höyük (Miyake *et al.*, 2012) dans la vallée du Haut Tigre, Göbekli Tepe dans la vallée du Moyen Euphrate (Schmidt 2012; Braun *et al.*, 2018; Claire *et al.*, 2019), Jerf el Ahmar (Stordeur et Bassam 1995; Stordeur 2014), Mureybet (Cauvin 1973; Cauvin 1994), Tell Qaramel (Mazurowski, Kanjou 2012), Tell

Abr 3 (Yartah 2004; Yartah 2013) et Dja'de (Coqueugniot 2009) en Syrie du Nord (**Fig. 7 & 8**). Les bâtons polis non ciselés sont fréquents dans ces mêmes sites. Ils ont été découverts dans les sites de Çayönü, Nemrik 9, Shanidar, Hallan Çemi, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Jerf al-Ahmar, Mureybet, Tell Qaramel Boncuklu Tarla, Çemka Höyük et Tell Abr 3 (Karul 2011; Miyake *et al.* 2012; Stordeur 2014; Özkaya, Coşkun 2011; Ökse 2021; Braidwood, Braidwood, 1982; Kozłowski 1990; Rosenberg 2011; Yartah 2013; Mazurowski, Kanjou 2012; Kodaş 2019; Solecki *et al.*, 2004). Nous pouvons également évoquer l'existence de bâtons polis provenant des sites de Hallan Çemi et de la Grotte de Shanidar présentant une série d'incisions (Rosenberg 2011; Solecki *et al.*, 2004).

Finalement, plusieurs remarques s'imposent. Premièrement, la production de bâtons polis sur le site de Çemka Höyük représente un point de contact entre les rives du Haut-Tigre et le bassin de l'Euphrate. Cependant, les bâtons de Çemka Höyük possèdent des caractéristiques uniques par rapport aux autres bâtons polis mis au jour sur les sites néolithiques du sud-est de l'Anatolie, du nord de la Syrie et du nord de l'Iraq. Surtout, Çemka Höyük est à ce jour le seul site sur lequel ont été découverts des bâtons polis anthropomorphes. Les bâtons polis du site de Çemka Höyük paraissent donc s'insérer dans un répertoire matériel et iconographique local. Nous aimerions suggérer que cette originalité reflète sans doute le contexte culturel des objets découverts, intermédiaire entre l'Épipaléolithique et le PPNA, et le croisement d'influences trouvant leur origine aussi bien dans le Zagros, la Djézireh ou le nord-ouest de la Mésopotamie. Nous espérons poursuivre cette discussion dans le cadre de nos recherches pour appréhender l'intérêt de ces représentations humaines dans le nord-est de la Mésopotamie et plus largement au Néolithique précéramique dans le nord du Proche-Orient.

La représentation humaine au Néolithique précéramique au Proche-Orient

La représentation humaine est fréquente tout au long du Néolithique au Proche-Orient. Elle se manifeste depuis l'Épipaléolithique récent au Levant Sud sous la forme de figurines. Les statuettes et piliers anthropomorphes constituent les exemples les plus représentatifs de ce type de figuration dans la région de Şanlıurfa au cours du Néolithique (**Fig. 9**). Ils sont présents sur les sites de Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Nevali Çori, Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Sayburç et Hurbetsuvan (Schmidt 2012; Karul 2021; Hauptmann 2012; Çelik 2016; Gülüdoğan, Uludağ 2022; Özdoğan, Uludağ 2022). En outre, deux statuettes anthropomorphes ont récemment été signalées sur le site de Gre Filla, dans la Haute vallée du Tigre (Ökse 2021). Une statuette anthropomorphe a également été retrouvée à Tell Abr 3 en Syrie et à Kılışık en Turquie (Yartah 2004; Verhoeven 2001). Dans la région de Şanlıurfa, des motifs humains en bas-relief, taillés dans le sol vierge calcaire, sont attestés à Sayburç (Özdoğan, Uludağ 2022). Il est possible d'interpréter certains motifs schématiques comme la représentation d'humains sur les plaques gravées ou les pierre à rainure

Figure 10. *Diverses formes de la représentation humaine au Néolithique précéramique au nord de la Mésopotamie (Yartah 2004 ; Yartah 2013 ; Stordeur 2014 ; Lichter 2007 ; Verhoeven 2001 ; Çelik 2016 ; Özkaya et Coşkun 2011; Özdoğan ve Uludağ 2022).*

provenant de Tell Abr 3, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Tell Qaramel et Jerf el Ahmar (Schmidt 2012; Mazurowski, Kanjou 2012; Yartah 2013; Stordeur 2015; Karul 2022), de même que sur les vases en pierre de Körtik Tepe, Tell Abr 3, Karahan Tepe et Gre Fill a (Özkaya *et al.*, 2013; Yartah 2013; Ökse 2021; Karul 2022). Deux pendentifs en pierre sculptés en forme d'humains ont par ailleurs été mis au jour sur le site de Boncuklu Tarla (Kodaş 2019), l'un au sein d'un niveau daté du PPNA et l'autre du PPNB ancien. En dernier lieu, une représentation humaine schématique incisée sur des phalanges animales a été identifiée sur le site de Dja'de (Coqueugniot 2009). Il existe donc une claire diversité matérielle et géographique des supports de représentations humaines.

Cet inventaire fait ressortir l'intérêt que présentent les figures anthropomorphes pour les sociétés néolithiques du Proche-Orient et nous invite à les considérer au prisme des comportements humains dévoilés par l'archéologie (Hodder 1982; Cauvin 1973; Cauvin 2002; Benz, Bauer 2013; Benz 2017; Özdoğan 2014; Watkins 2020). Leur valeur pour comprendre la cognition sociale des sociétés néolithiques a été rappelée dans une publication récente (Benz, Bauer 2021). La question de savoir si l'art de figurer l'humain a joué un rôle dans l'émergence de la stratification et de la hiérarchisation sociales au cours de la néolithisation n'est toutefois pas nouvelle (Hodder 1994). Dans cet article, c'est surtout la présence de diversités locales et régionales concernant aussi bien les procédés de

fabrication que les supports matériels et produits visés que nous avons soulignées (Fig. 10). Les objets ou les motifs anthropomorphes attestés par l'archéologie paraissent seulement posséder une certaine homogénéité à l'échelle de microrégions pendant le PPNA. Il nous semble par conséquent envisageable de postuler un socle commun pouvant dater de l'Épipaléolithique récent qui représenterait une phase antérieure de ce développement et surtout de la diversification culturelle propre au Néolithique dans cette région.

Conclusion

Les deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de Çemka Höyük suggèrent la possibilité d'une autre manière de représentation l'humain que nous trouvons surtout attestée par l'archéologie sous la forme de piliers, de statuettes, de figurines ou plus rarement de bas-reliefs et de parures au PPN. Ils s'inscrivent au sein d'une période durant laquelle les sociétés néolithiques se distinguent les unes des autres dans l'espace et le temps par des comportements originaux, possiblement afin de souligner leur identité aux niveaux local ou régional (identité qui ne prend certainement pas en compte les seuls collectifs humains). Dans une perspective plus large, nous pouvons rappeler l'idée selon laquelle les processus de sédentarisation, dans le contexte particulier du Proche-Orient au cours de la néolithisation, paraissent favoriser l'individuation de comportements dont les traits étaient partagés par des groupes plus importants au Paléolithique (Cauvin 1994; Hodder 1994; Watkins 2020). Ce type de variation ne concerne d'ailleurs pas seulement le mobilier ornemental mais aussi les industries lithiques, l'architecture (par exemple la construction des bâtiments communautaires), l'organisation spatiale des sites ou encore les gestes funéraires (Aurenche, Kozłowski 2010; Goring-Morris, Belfer-Cohen 2014; Kodaş 2015). La découverte des bâtons polis de Çemka Höyük est donc essentiellement l'occasion de renouveler ces questionnements et d'enrichir notre compréhension des dynamiques culturelles à l'orée du Néolithique précéramique.

Remerciement

Nous tenons à remercier à la Direction générale du ministère de la Culture et du Tourisme du patrimoine culturel et des musées, Direction du musée de Mardin, Direction de la culture et du tourisme de Mardin et 16e Direction régionale du Travaux de l'Eau d'État (DSI).

Bibliographie

Aurenche, O., Kozłowski, S. K. 2000

La Naissance Du Néolithique Au Proche Orient, Editions Errance, Paris.

- 2010

Territories, Boundaries And Cultures in The Neolithic Near East. Bar International Series 1362, Archaeopress, Oxford.

Benz, M., Bauer, J. 2013

Symbols of Power Symbols of Crisis? A Psycho-Social Approach to Early Neolithic Symbol Systems. *Neo-Lithics* 2/13: 11-24.

Benz, M. 2017

Changing medialities. Symbols of Neolithic corporate identities. *Neolithic Corporate Identities Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 2. Ex oriente, Berlin: 135-156.

Braidwood, L.-S., Braidwood, J.-R. 1982

Prehistoric Village Archaeology in South-Eastern Turkey, British Archaeological Reports-International Series 138, Oxford.

Braun, R., Clare, L., Knitter, D., Schütt, B. 2018

The Symbolic Landscape around Göbekli Tepe. *Landscape Archaeology Conference 2018*. Berlin.

Cauvin, J. 1973

Les premiers villages de Syrie-Palestine du IXe au VIIIe millénaire avant J.-C. Maison de l'Orient Méditerranéen ancien (TMO 4 ; Série Archéologique 3), Lyon.

- 1994

Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture. La révolution des symboles au Néolithique. Cnrs Editions. Paris.

- 2002

The symbolic Foundations of the Neolithic Revolution in the Near East. *Life in Neolithic Farming Communities*. I. Kuijt (ed.) *Social Organisation, Identity and Differentiation*, Oxford, London : 235-252.

Claire, L., Ditrich, O., Gresky-Show, J., 2019

Ritual Practices and Conflict Mitigation at Early Neolithic Körtik Tepe and Göbekli Tepe, Upper Mesopotamia. *Violence and the Sacred in the Ancient Near East*, Cambridge University Press, Berlin: 96-128.

Coqueugniot, E. 2009

Dja'Dé el Mughara (Syrie), Rapport scientifique 2007. *Archéorient, Maison de l'Orient et de la Méditerranée*, Lyon.

Çelik, B. 2016

A small-scale cult center in Southeast Turkey, Harbetsuvan Tepesi. *Documenta Praehistorica* XLIII: 421-428.

Çiftçi, Y. 2022

Çemka Höyük, Late Epipaleolithic and PPNA Phase Housing Architecture Chronological and Typological Change. *Near Eastern Archaeology* 85/1: 12-22.

Erim-Özdoğan, A. 2011

Çayönü, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds) *The Neolithic in Turkey Volume 1*, Archaeology And Art Publications, İstanbul : 185-269.

Goring-Morris, A.N., Belfer-Cohen, A. 2014

The Neolithic in The Southern Levant Yet Another 'Unique' Phenomenon. *La transition néolithique en Méditerranée*. C. Manen, T. Perrin, J. Guilaine (eds), *The Neolithic transition in the Mediterranean*, Éditions Errance AEP, Toulouse: 59-73.

Güldoğan E., Uludağ C. 2022

Taş Tepeler” Projesinin Doğudaki Sınır Yerleşmesi Sefertepe: İlk Sonuçlar. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 177: 13-26

Hauptmann, H. 2012

The Urfa Region. *Neolithic in Turkey Volume 2*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Archaeology And Art Publications, İstanbul: 85-138.

Hodder, I. 1982.

Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture. Cambridge University Press, Cambridge.

- 1994

The domestication of Europe. Basil Blackwell, Londres.

Huyard, V. 2013

Le baton poli, une approche expérimentale, *Archéorient-Le Blog* (Hypotheses. Org), 1er mars 2013; <http://archeorient.hypotheses.org/578>.

Ibáñez J.J., Muñiz J.R., Huet T., Santana J., Teira L. C., Borrell F., Rosillo R., Iriarte E. 2020
Flint 'figurines' from the Early Neolithic site of Kharaysin, Jordan. *Antiquity* 94: 1-20.

Karul, N. 2011

Gusir Höyük. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds), *Neolithic in Turkey Volume 1*, Archaeology And Art Publications, İstanbul:1-19.

- 2020

The Beginning of the Neolithic in Southeast Anatolia Upper Tigris Basin, *Documenta Praehistorica XLVII*: 76-95.

- 2021

Buried Buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe. *Türkiye Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 82: 21-31.

-2022

Karahantepe Çalışmalarına Genel Bir Bakış. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 169: 8-21.

Kodaş, E. 2015

Diversités, Interactions Et Contacts Culturels Dans Les Régions Montagneuses De La Mésopotamie : Un Autre Scénario De La Néolithisation Proche-Orientale. Presses Académiques Francophones, Sarrebruck.

- 2019

Yukarı Dicle’de Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*: 157/158: 7-20

- 2022

Techno-Typological Analysis of the Late Epipaleolithic/ Proto-Neolithic Chipped Stone Tools at Çemka Höyük. *Journal Of The Turkish Institute Of Archaeology And Cultural Heritage*, 2: 97-130.

Kodaş, E., Genç, B., Çiftçi, Y., Labendan-Kodas, C., Erdem Ç. 2020

Çemka Höyük: A Late Epipalaeolithic and Pre-Pottery Neolithic Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia. *Neo-Lithic* 20: 40-46.

Kozłowski, S.-K. 1990

Nemrik 9. Prepottery Neolithic Site in Iraq. Wydawnictwa University Warszawskiego, Warsaw.

Lichter, C. 2007

Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheitsgeschichte, Große Landesausstellung Baden-Württemberg. im Badischen Landesmuseum Schloss Karlsruhe, Badisches Landesmuseum, Karlsruhe.

Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H., Gündem, C-Y., 2012

New Excavations At Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. Bc Site On The Upper Tigris, Southeast Anatolia, *Neo-Lithics* 1:12: 3-7.

Mazurowski, R.-F., Kanjou, Y. 2012

Tell Qaramel 1999-2007 Protoneolithic and early pre-pottery Neolithic settlement in northern Syria : preliminary results of Syrian-Polish archaeological excavations 1999-2007 (un village protonéolithique et précéramique en Syrie du Nord : résultats des fouilles syriennes et polonaises 1999-2007), Polish centre of Mediterranean archaeology, University of Warsaw, Warsaw.

Ökse T. 2021

Ambar Dam Salvage Excavations 2018-2020: Ambar Höyük, Gre Filla and Kendale Hecala. S. R. Steadman, G. McMahon (eds), *The Archaeology of Anatolia*, Volume IV, Cambridge Scholars Press, Newcastle: 4-20.

Özdoğan E., Uludağ C. 2022

Sayburç. Şanlıurfa'da Yeni Bir Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 169: 9-24.

Özdoğan, M. 2014.

The Quest for New Criteria in Defining the Emergence and the Dispersal of Neolithic Way of Life. C. Manen, T. Perrin, J. Guilaine (eds), *Transition Néolithique en Méditerranée*, Éditions Errance, Paris: 59-75.

Özkaya, V., Coşkun, A., 2011

Körtik Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds), *Neolithic in Turkey Volume 1*. Archaeology And Art Publications, İstanbul: 89-127.

Özkaya, V., Coşkun, A., Soyukaya, N. 2013

Körtik Tepe. Uygarlığın Diyarbakır'daki İlk Adımları. T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, Diyarbakır.

Rosenberg, M. 2011

Hallan Çemi. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds), *Neolithic in Turkey Volume 1*. Archaeology And Art Publications, İstanbul: 61-78.

Schmidt, K. 2005

Ritual Centers and the Neolithisation of Upper Mesopotamia, *Neo-Lithics* 2/05: 13-21

-2012.

Göbekli Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), *Neolithic in Turkey, Volume 2*, Archaeology And Art Publications, İstanbul: 41-83.

Solecki, R.S., Solecki, R. L., Agelarakis, A. P. 2004

The Proto-Neolithic Cemetery in Shanidar Cave. Texas A&M University Anthropology Series (Book 7), Texas A&M University Press, Texas.

Stordeur, D. 2014

Jerf el Ahmar entre 9500 et 8700 av. J.-C. Un village des débuts de l'agriculture. Une société complexe. C. Manen, T. Perrin et J. Guilaine (eds), *La Transition Néolithique en Méditerranée, ou comment des chasseurs devinrent agriculteurs.* Errance, Paris: 27-41.

Stordeur Danielle, Jammous Bassam 1995

Pierre à rainure à décor animal trouvée dans l'horizon PPNA de Jerf el Ahmar (Syrie). *Paléorient* 21, n°1: 129-130.

Verhoeven, M. 2001

Person or Penis? Interpreting a New PPNB Anthropomorphic Statue from the Taurus Foothills. *Neo-Lithics* 1/01: 8-9.

Watkins, T. 2020.

Monumentality in Neolithic of southwest Asia: making memory in time and Space. A. Gebauer, L. Sorensen, A. Teather, A. De Valera (eds), *Monumentalising Life in the Neolithic: Narratives of Change and Continuity.*, Oxbow Books, London: 19-27.

Yartah, T. 2004

Tell Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche. *Paléorient* 30/2: 141-158.

- 2013

Vie quotidienne, vie communautaire et symbolique a Tell Abr 3 – Syrie du Nord. Données et Nouvelles réflexions sur l'horizon PPNA au Nord du Levant 10000-9000 BP. Université de Lyon 2. These de Doctorat, non publiée.

Cult Tables in Anatolian Prehistory: Sapmaz Höyük Findings

Anadolu Tarihöncesinde Kült Masaları: Sapmaz Höyük Buluntuları

Pınar ÇAYLI*

DOI: 10.58488/collan.1541082

Anahtar Kelimeler: Sapmaz Höyük, Kült Masası, Orta Anadolu, Neolitik, Kalkolitik

Köşeli ve çok ayaklı kaplar, bir diğer söylemle “kült masaları” Güneydoğu Avrupa tarihöncesi yerleşmelerinde sıkça karşılaşılan, bununla birlikte fonksiyonlarına ilişkin tartışmaların güncelliğini koruduğu madde kalıntılardandır. Anadolu coğrafyasında Güneydoğu Avrupa’ya göre daha geç tanınan kült masaları, özellikle Trakya, Doğu Marmara ve Batı Anadolu’da yoğunlaşmakta, Göller Bölgesi ve Orta Anadolu’da ise tekil örnekler görünmektedir. Kült masalarının kontekst dışı örneklerde bölgesel ve kronolojik dağılımı, biçim ve bezeme özellikleriyle yapılan tip tanımlamalarıyla takip edilebilmektedir. Bu çalışmada, “Aksaray Tarihöncesi Yüzeysel Araştırması: Kalkolitik Dönem Buluntu Alanları (AKYA)” 2023 sezonunda, Sapmaz (Yassıören) Höyük’te bulunan kült masalarına ait üç örnek değerlendirilmiştir. Höyükteki örneklerden biri taş, diğer iki örneğe pişmiş topraktan yapılmıştır. Buluntular hammadde, tipoloji ve bezeme özelliklerine göre tanımlanmıştır. Anadolu bağlamında kült masalarının genel tip tanımlamaları ve yaygınlık alanlarıyla ilgili genel çerçeve çizilerek, Sapmaz Höyük örneklerinin Fikirtepe ve Güneybatı Anadolu tipleri içindeki yeri değerlendirilmiştir.

Keywords: Sapmaz Höyük, Cult Table, Central Anatolia, Neolithic, Chalcolithic

Angular and multi-legged vessels, also known as “cult tables”, are among the material remains frequently encountered in prehistoric settlements of southeastern Europe. However, the functions of these items remain a topic of debate among scholars. Cult tables, which were recognised in Anatolia later than in southeastern Europe, are particularly concentrated in Thrace, eastern Marmara and western Anatolia, while isolated examples are found in the Lakes District and Central Anatolia. The regional and chronological distribution of cult tables in out-of-context examples can now be traced through the use of type descriptions based on their forms and decorations. The findings of the Aksaray Prehistoric survey of Chalcolithic period find sites (AKYA) project for the 2023 season are presented herewith. At Sapmaz (Yassıören) Höyük, three examples of cult tables were subjected to evaluation. One of the samples from the mound is made of stone, while the other two examples are made of terracotta. The finds were identified according to their raw material, typology and decoration. This paper presents a general outline of the typology and distribution of cult tables in the Anatolian context, and evaluates the place of the Sapmaz Höyük examples within the Fikirtepe and southwestern Anatolian types.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 02.10.2024 Kabul Tarihi: 02.12.2024

* Pınar Çaylı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Oda: 40, Nevşehir, Türkiye. pınarcayli@nevsehir.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0833-5764

Introduction

The site of Sapmaz Höyük has been identified through archaeological surveys conducted in the vicinity of Salt Lake since the latter part of the 20th century. The site was initially documented by I. Todd (1966: 43-44; 1980), then by S. Omura (1991: 71; 1993), and subsequently within the scope of the Central Anatolian Salt Project, which was initiated in 2003 (Erdoğu, Kayacan 2004). Notwithstanding the evidence from the surveys indicating that the region was inhabited during the prehistoric period, no comprehensive excavations have been conducted in the Neolithic and Chalcolithic settlements situated around Salt Lake. The relative dating based on surface finds is predominantly derived from chipped stone tools, indicating a probable date within the Neolithic period¹. In some cases, the chipped stone artifact assemblages were corroborated by pottery², while in others, the prehistoric chronological framework was augmented with new discoveries, as observed in the case of Sapmaz Höyük.

This study analyses the fragments of three distinct cult tables discovered at Sapmaz Höyük, which was visited during the 2023 season as part of the Aksaray Prehistoric Survey (AKYA).³ The assemblage comprises two terracotta fragments and one stone fragment. One of the terracotta fragments represents a single foot, while the other is a body and foot fragment belonging to the same vessel. The terracotta examples display evidence of decoration. The stone one is devoid of decoration and of sufficient size to allow an estimation of the overall dimensions. The sherds were subjected to analysis by the following criteria: raw material, typology and decoration.

Cult tables are a prominent feature of the archaeological record in southeastern Europe throughout the Neolithic and Chalcolithic periods. They are notable for their stylistic diversity and abundance. Since the early 20th century, this region has been the focus of intensified research on prehistoric material culture. Despite the introduction of systematic approaches to the classification and interpretation of cult tables since the 1980s, the interpretation of their functions remains controversial due to the fragmentary nature of the majority of examples, the relatively small number of examples found in defined contexts, and the lack of comprehensive catalogue information on published examples (Schwarzberg 2003; 2006: 128).

Cult tables are most prevalent in eastern Thrace, eastern Marmara, and western Anatolia. However, there are individual examples in the Lakes District and Central Anatolia.

---

¹ For the Neolithic settlements around Salt Lake dated on the basis of bifacial chipped stone tools; for the chipped stone tool industry of Ilıcıpınar, see Mellaart 1958; Todd 1966.

² The similarities of some of the pottery collected around Salt Lake within the Late Neolithic and Chalcolithic settlements known from excavations in the region are emphasised, (Erdoğu et al. 2007: 90, 91; Erdoğu, Özbaşaran 2007: 142).

³ A foot fragment with incised decoration from Sapmaz Höyük is known from the literature (Omura 1991: 77, Fig. 3.1).

Figure 1. The settlements mentioned in the text

Some of the documented examples were identified through surface surveys, while others were discovered during excavations, either in the fills or in the layers. The Anatolian examples have been classified into typologies and decoration groups in accordance with their geographical distribution. The earliest examples can be traced back to approximately 6400 BC, with the latest examples dating to 5500 BC (Schwarzberg 2009: 169).

In this context, the Sapmaz Höyük findings, as identified in the AKYA 2023 studies, were considered together with the chronological table and the types associated with prehistoric cultural regions. This evaluation was based on examples from Anatolia.

The General Characteristics of Sapmaz Höyük (Yassıören) and the Project

One of the primary objectives of the Aksaray Prehistoric Survey Project is to identify processes that are not acknowledged by conventional archaeological excavation techniques (Demirtaş *et al.* 2023: 460). The project commenced in 2021 and encompasses the entirety of the Aksaray province. In the context of AKYA, the objective is to address the chronological gaps concerning to the prehistoric cultures of the region by focusing on transitional processes. The study of sites reflecting the Pottery Neolithic-Early Chalcolithic and Late Chalcolithic-Early Bronze Ages, as well as the transitions between these periods, is currently underway. In this context, Sapmaz Höyük was visited in 2023.

Sapmaz Höyük is located on the Aksaray-Ankara road, approximately 2 km from the village of the same name and at an altitude of approximately 1000 m to the southwest

Figure 2. *A general view of the Sapmaz Höyük*

(Fig. 2). It is not possible to define the boundaries and height of the mound due to the impact of agricultural activities. However, the mound is approximately 7 hectares large. In this study, an area of 250 x 280 meters was subjected to an intensive survey by a team of six individuals over two working days. The excavation of the illegally dug pits revealed no architectural traces of the settlement, and the damage caused by deep ploughing was evident. However, the construction of a facility on the mound revealed the presence of mud bricks in a section of a three-metre-deep foundation pit excavated by a construction machine (Fig. 3).

The 2023 survey at AKYA Sapmaz Höyük yielded a variety of obsidian artifacts, including flakes, cores, arrowheads, leaf-shaped arrowheads, blades, and re-touched blade fragments. (Fig. 4h-i). Additionally, handmade pottery, raw materials, and tool fragments suitable for grinding stone technology were recovered. It was established that the raw materials employed in the production of grinding stones included diabase, gabbro, basalt, fine-grained gabbro, granite, ignimbrite, tuff and marble (to a lesser extent)⁴ (Fig. 4k). The homogeneous structure of the assemblages indicates that the mound was only occupied during the prehistoric era.

An arrowhead crafted from flint was unearthed in the context of the chipped stone tool

⁴ The identification of the raw materials used in the production of the grinding stone tools was conducted by Dr. Aleš Bajer (Mendel University, Department of Geology and Soil Science) and Mustafa Yıldız (Aksaray University, Department of Geological Engineering).

Figure 3. *Destruction pit at Sapmaz Höyük*

industry (Fig. 4j). It is notable that obsidian was used extensively, with macroscopic observations indicating that the sources were Nenezi, Göllüdağ, Kayırlı, and Kömürcü-Kaletepe.⁵ The archaeological site of Sapmaz Höyük has been dated to the late 8th millennium BC (Late Aceramic Neolithic) based on the observed similarities between the artifacts found there and those from the Musular specimens. These similarities include the presence of unifacially pressure arrowheads with inverse retouch, which is limited to the proximal end. Furthermore, arrowheads crafted using a similar technique have been unearthed in the settlements of the Konya Plain (Erdoğu, Kayacan 2004: 222; Erdoğu, Özbaşaran 2007: 142).

Of particular interest among the sherds that can be dated to the Late Neolithic and Early Chalcolithic, are the grey/brown/buff burnished fine ware groups, the scraped, the finger-printed and incised decorations, a small number of red slipped burnished ware groups and the footed table sherds⁶ (Fig. 4a-g). Initial observations indicate that the ware group

⁵ Previous publications have indicated that the raw materials utilized in the flaked stone industry of Sapmaz Höyük were predominantly obsidian, with a relatively limited number of flint tools. The macroscopic observations of the obsidian revealed a predominantly light grey coloration. The obsidian exhibited a range of colours, including transparent, opaque black, striped and opaque green. The sources of the obsidian could be Göllü Dağ and Nenezi Dağ. For further details, see Erdoğu and Kayacan (2004: 221).

⁶ As the AKYA Sapmaz Höyük ware groups are the subject of a separate study, detailed information will not be provided here. For the ware groups identified in previous studies, please refer to Todd (1966: 43-44) and Erdoğu and Kayacan (2004: 219, 221).

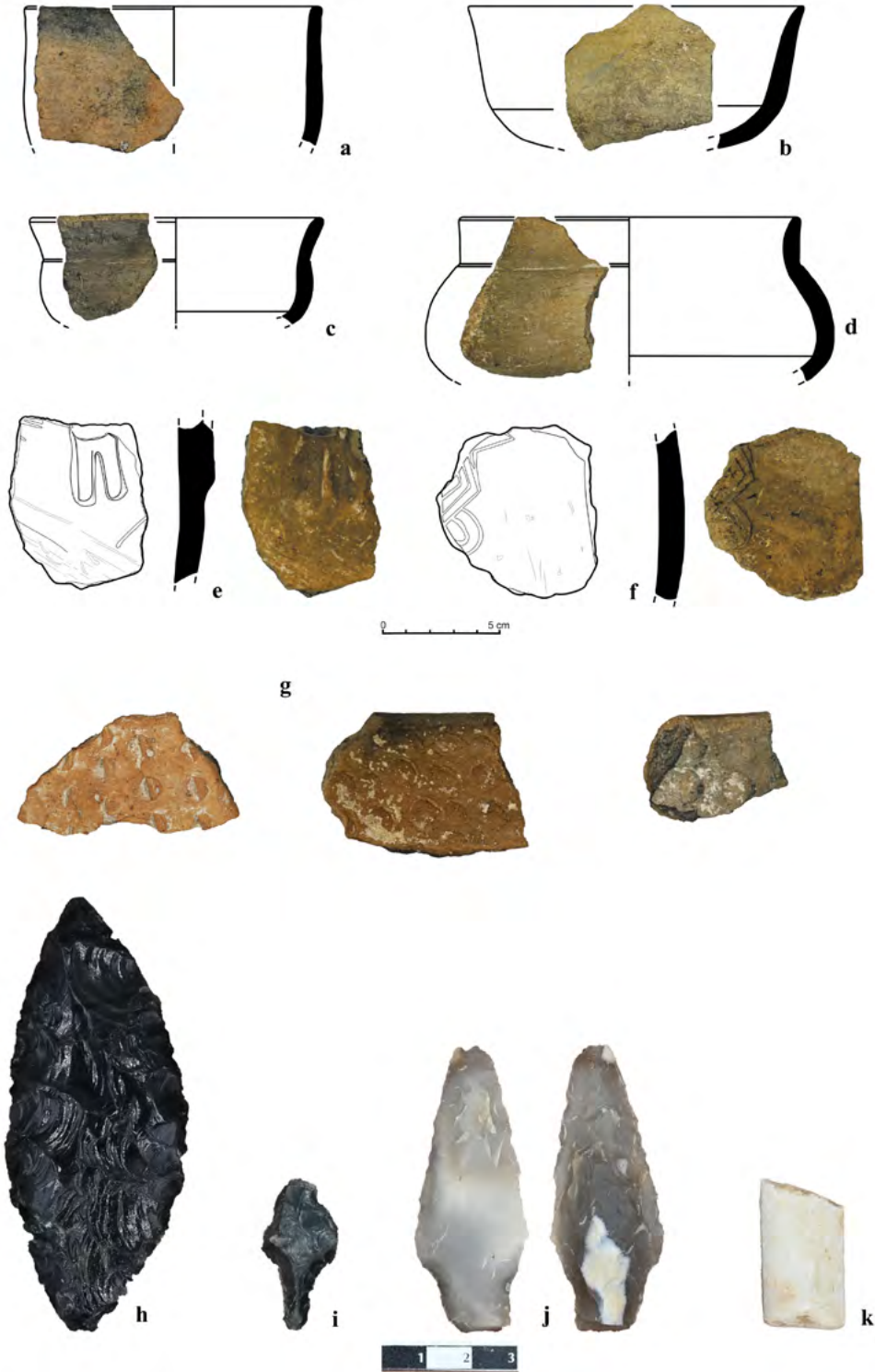

Figure 4. Sapmaz Höyük find samples in AKYA 2023 season

and vessel shape characteristics are comparable to those of the Demircihöyük ware Group E. The finger-printed decorated sherds, grey and greenish grey thin-walled burnished vessels, incised decorated sherds, and short bases, which are not known in the region, exhibit the closest similarities to the Demircihöyük sherds of the Early Chalcolithic. The archaeological evidence comprises the presence of Late Neolithic pottery and chipped stone tools comparable to those from East Çatalhöyük, as well as Chalcolithic material (Omura 1991: fig. 2, 3(1-6), and 10-12). Additionally, the arrowheads with bifacial pressure-retouched found in the chipped stone tool industry are also present and support this dating (Erdoğu, Kayacan 2004: 219, 221, 225). The pottery displays a comparable relief, incised and impressed decoration to that observed at Köşk Höyük 2-3 (Özcan, Özkan 2003: 451), Tepecik Çiftlik 2 (Bıçakçı *et al.* 2007: 243) and Gelveri (Özbudak 2012: 276).

In light of the aforementioned arguments, it appears feasible to delineate an uninterrupted chronological interval spanning from the end of the 8th millennium BC to the beginning of the 6th millennium BC at Sapmaz Höyük.

Research History of Cult Tables and Some Reflections

Despite the introduction of systematic approaches to the classification and interpretation of cult tables, which played a significant role in the inventory of material culture throughout the Neolithic and Chalcolithic periods in southeastern Europe, the interpretation of their functions remains a topic of contention (Schwarzberg 2003; 2006: 128).

Due to the distinctive forms of cult objects, they are referenced in the literature under a variety of terms, including altar, oil lamp, clay table, sacrificial platform, sacrificial vessel, and throne. Nevertheless, despite the implications of these terms regarding the function of the finds, typological analyses are insufficient to prove that they were used for ritual purposes. A comparable situation arises with the term “multi-legged prismatic vessel” which encompasses altars in the form of tables or angular vessels. While these finds, which can be broadly categorized⁷ as three-legged, four-legged, and footless, are a fundamental aspect of the Balkans as a whole, a variety of local forms have also been identified, with notable differences and subtypes, particularly regarding their decorative elements. Furthermore, there are a few examples that feature appliquéd human or animal heads, as well as pedestal altars with intricate anthropomorphic and zoomorphic embellishments. It is hypothesized that these applications serve to reinforce the symbolic meaning of the vessel. Although it has been proposed that in some instances, the receptacle on the table is identified as a platform for liquid or solid objects and that they were utilized as oil lamps or incense burners, there is a paucity of analyses to substantiate these proposed uses. The

⁷ For a comprehensive overview of the sub-forms classified in addition to the three types, please refer to Naumov (2011: 93; 2009: 113–117).

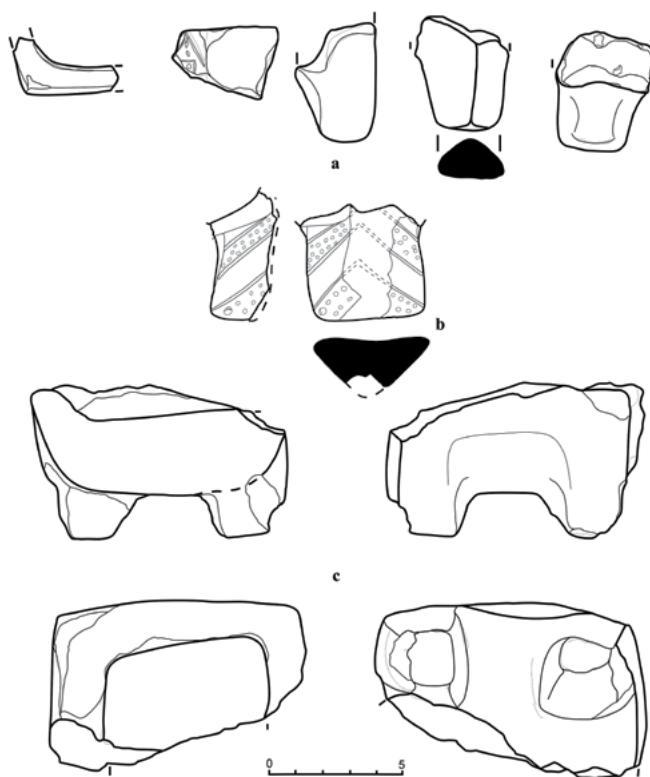

Figure 5. *Sapmaz Höyük cult tables in AKYA 2023 season*

tables with holes in the center, from contexts such as tombs, workshops, ritual pits and/or silos, provide the most compelling indication that these finds were used as cult objects. In the majority of archaeological studies where these finds have been recorded in great detail, they are only recorded as part of the pottery inventory, which makes it challenging to ascertain their function. Notwithstanding, there are notable exceptions that elucidate their symbolic nuances and offer more exhaustive chronological and typological analyses (Schwarzberg 2003; Naumov 2011: 90-93, 95, 100; 2009: 118-123; Stanković 1986).

In the literature, prismatic multi-legged vessels are also referred to as “offering tables” and “cult tables”.⁸ The terms “prismatic multi-legged vessels” and “cult tables” are used to describe terracotta vessels with a prismatic body, triangular, rectangular or square in shape, and three or four legs at the corners, measuring up to 20 cm in length. The decoration is predominantly incised, carved, occasionally burnished and painted, and in a limited number of cases, appliquéd (Schwarzberg 2006: 127-128; 2005a; Çilingiroğlu 2012: 30, 62). The footless, flat prismatic vessels with a flat table surface are typically regarded as

⁸ The term “cult table” will be employed throughout this study to refer to small prismatic multi-legged vessels.

Figure 6. *Sapmaz Höyük cult tables in AKYA 2023 season*

miniature tables. It is recommended that both such vessels and miniature examples of domestic or furniture items be considered as distinct find groups, to be evaluated separately from cult tables (Schwarzberg 2005b: 247, 250-251).

The initial identification of cult tables was made through the examination of examples discovered in Bulgaria (Seure, Degrand 1906: 368, 412-413). During the same period, cult objects from the Vinca culture (Vassits 1910: 38) were also included in the literature. In addition to the southeastern European examples, which also warrant attention due to their high density in the settlements where they were found, Neolithic and Chalcolithic cult objects have been identified in a broad region, including western Anatolia, since the 1970s (Bittel 1971: fig. 9-10; Özdoğan 1979: pl. 49-52, 74, 76; Roodenberg 2001: fig. 3; Seeher 1987: Taf. 16.1-40; 17.1-34; 18.1-4; Schwarzberg 2006).

As previously stated, the challenge in classifying the general typological characteristics and vessel parts of cult tables lies in the fact that they are predominantly recovered in broken fragments. In light of the available descriptions of the complete or incomplete examples, there is a general consensus that these objects are composed of three main parts. These comprise the foot, the body wall and any additional attachments, such as the neck,

handle or protome⁹. The tabletop, which is bounded by the body wall, typically exhibits a concave shape. The tabletop is circumscribed by a rim of varying heights. In some cases, the presence of incised and painted decoration in this area, referred to as the chamber, suggests that it may have been used for the production of oil lamps or incense, thereby reducing the likelihood of its designation as a cult object. The decorations, which are predominantly located on the external surfaces, are limited by a dashed line (see Schwarzberg 2005b: 247-250; 2005a: 259; 2006: 128).

In the initial comprehensive studies on typology, function and dating, the “cult tables” were evaluated in southeastern Europe in conjunction with western Bulgarian painted pottery. A basic classification was established, comprising three- or four-sided forms with or without a hollow tabletop (C’ochadziev 1978: 32; 1983: 29–68). The term “cult vessel” was first employed and the vessel’s constituent parts were identified at the Sitagroi site (Elster 1986: 323, Fig. 10.2.9; Schwarzberg 2005b: 251).

In the 1990s, the classification of the decoration of the cult tables based on the examples from Bulgaria and Croatia, and their inclusion in miniature vessels, as well as typological distinctions based on a limited number of cult objects, were subjected to criticism for being superficial and regional. Nevertheless, the identification and classification of cult table examples from southern Bulgaria (Vandova 1995: 1-7; 1997) is acknowledged as a comprehensive study conducted in 1995. Over time, the scope of research on the subject has expanded, and a variety of views on formal sub-classifications (form, foot, tabletop), decoration and function have been proposed (Schwarzberg 2005b: 252-253). In the 2000s and beyond, there has been a notable increase in the number of studies on cult tables, accompanied by a diversification of typological descriptions (for further details, please see footnote 7 and the works of Buzea 2006; Terziiska, Ignatova 2010, 2018; Mirea 2015; Eduard-Ştefan 2014; Grębska-Kulow, Zidarov 2021).

The distribution of cult tables in geographical areas designed to trace elements of the Neolithic package has been assessed in light of the proliferation of data on the subject from different regions: (1) the primary area of Neolithisation the Levant, northern Syria-Mesopotamia, western Iran, southeastern Anatolia, and the Central Anatolian Plateau, and (2) the western parts of the Anatolian peninsula. This also includes the immediate vicinity of this region, the western parts of the Anatolian peninsula, and possibly the coastal areas of the Aegean Sea and the Lakes District, where cult tables are not a significant feature of the pottery assemblage. Conversely, it is emphasised that (3) in the north-south aligned region in the interior-west of Anatolia and in the eastern parts of the Sea of Marmara, as

⁹ Despite the association of protomes with the appliqué of human and animal heads on vessels and other objects, it is proposed that their meaning be expanded to encompass the practices observed on some cult tables (Schwarzberg 2005b: 247).

well as (4) in most of the Aegean and the Balkans, except for the Adriatic coast, these are common objects (Özdoğan 2014: 35-36, 45).¹⁰

The growth in research activity on the subject of “cult tables” has given rise to the development of new approaches to the topic. Some researchers propose a more comprehensive approach on evaluating this specific group of finds. In light of the aforementioned considerations, it is proposed that the cult tables from southeastern Europe, which have been identified across a vast geographical area and exhibit a range of variants at various stages of the Neolithic process, should be incorporated into the “Neolithic package(s)” by taking chronological and regional arguments into account (Schwarzberg 2006: 131; 2005a: 267). In another study, which discusses the concept of “Neolithic package” from the Near East, which is often used in Neolithic studies, offering vessels/cult tables which are not found in the Neolithic east of the Taurus Mountains according to our current knowledge¹¹, are discussed together with their regional and chronological differences (Çilingiroğlu 2005: 3-4,8).

Neolithic and Chalcolithic “Cult Tables” in Anatolia

The emergence of cult tables in Anatolian archaeology lagged behind that of the same phenomenon in southeastern Europe. The earliest known examples originate from the Marmara and Lakes District. In the initial stages of analysis, the artefacts from the Fikirtepe culture were categorised as “footed vessels” (Bittel 1971: Fig. 10), whereas those from the Lakes District were designated as “boxes” (Duru 1993: 131). Mellaart (1965: 156) and Özdoğan (1979: 122-126) were the first to establish the southeastern European connections of these small finds and to identify them as cult tables. The majority of cult table examples recovered in Anatolia, regardless of whether they are fragments or complete examples, were recovered independently of the levels to which they belong (Schwarzberg 2005b: 251). Additionally, examples from context have been recovered at Fikirtepe (Istanbul), Pendik (Istanbul), Yenikapı (Istanbul), Menteşe (Bursa), Ilıpınar (Bursa), Aktopraklık (Bursa), and Barçın (Bursa). Additionally, examples have been recovered from the following locations: Demircihöyük (Eskişehir), Ulucak (Izmir), Uğurlu (Gökçeada), Bahçelievler (Bilecik), Hacılar (Burdur), Höyücek (Burdur), Kuruçay (Burdur), Bademağacı (Antalya), Doğu Çatalhöyük (Konya), Köşk Höyük (Niğde), Hocaçeşme (Edirne)

¹⁰ For further details on the core and sub-regions designed to follow Neolithic package elements, please refer to Özdoğan (2023: 246-251, Fig. 226).

¹¹ It is worthy of note that two four-legged altars, dated to the late Neolithic period, have been discovered at the Hakemi Use settlement. One is red-slip and unburnished, while the other is paste-coloured with bitumen strip paint on the rim. These examples, which are not attested in northern Mesopotamia, are currently considered to be exclusive to Hakemi Use. Tekin (2007) Figure 18, number 53.

and Aşağıpınar (Kırklareli)¹² (Fig. 1).

In his extensive studies of Balkan and Anatolian examples, H. Schwarzberg defined the Anatolian examples according to typology and decoration groups. The initial group comprises rectangular and box-like forms, typically burnished, with fine incised decoration (geometric forms and checkered patterns) and dot decoration. These characteristics are associated with the Late Neolithic period of northwestern Anatolia, specifically with the Fikirtepe culture, and are referred to as the “Fikirtepe type” in the relevant literature. Examples of this group have also been identified in settlements in western Anatolia. In recent years, with the increase in the number of examples from western Anatolia and the identification of local styles, the term “western Anatolian type” has begun to be used with greater frequency. These examples, which are found extensively on the eastern coast of the Marmara Sea and in the hinterland of Anatolia, are also known from the Burdur Region and Central Anatolia, where they exhibit some typological (absence of large handles) and decorative differences (Schwarzberg 2005a: 256, 262; 2009: 169, 170).

The second group is rectangular and table-like in shape, with a low rim, a shallow chamber at the top, long or short legs, and a markedly rougher surface than the boxes. The examples from the Konya Plain and the Lakes District are typically devoid of any decorative embellishments. In the literature, it is referred to as the “southwestern Anatolian type”. The limited number of examples that have been identified are described in Schwarzberg (2005a: 261, 262; 2009: 169). Duru (2008: 108) defines these finds as “miniature table” or “table model”, which were produced for use in votive offerings or other ceremonial activities during the Neolithic and Chalcolithic periods.

The cult tables with rounded legs and triangular form in Thrace and the quadrangular form at the Gökçeada Uğurlu site, which are evaluated in a separate category and show Balkan connections, are not included in the scope of this study¹³ (Schwarzberg 2005a: 269-270; 2009: 169).

¹² For further details, please refer to Özdoğan (2013: 211, Figs. 8-9), Özdoğan (1983), Kızıltan (2014) and Roodenberg, Alpaslan Roodenberg (2013) 77, Fig. 13; Thissen 2001, Fig. 14; Avcı 2010. Please refer to Plate 53 in Schwarzberg (2009) for further details: 167, 168; Seeher (1987), Table; 16.31-40; 17; 18.1-4; Çilingiroğlu (2012: 21); Çevik, Erdoğan (2019: 12); Sarıaltun et al. (2023: 6, 7); Schwarzberg (2005a: 261, Fig. 7:1); Duru (2008) 108-111, Fig. 199; Duru 2019: 78; Mellaart 1962: 55, Fig. 9.3; Öztan, Özkan 2003: 449, 457, Fig. 3.5; Özdoğan 2013: 242, Fig. 93-94; Özdoğan et al. 1991; Schwarzberg 2005a: 261, Fig. 7: 8-10.

¹³ The majority of cult tables that can be traced without interruption throughout the entire Neolithic period (7th-2nd levels - 5950-4700 cal. BC) at the site of Aşağıpınar originate from the Early Neolithic (Early Chalcolithic in Anatolian chronology). All of the aforementioned examples are triangular in form. From Level 5 onwards, the presence of rounded corners on triangular forms and a scarcity of quadrilateral forms are also observed (Özdoğan 2013: 183; Schwarzberg 2005b: 248, 254, 261-278, Abb.1, Lev. 1-25; Lev. 3/6, 5/1, 6/1, 9/3; Schwarzberg 2005a: 261; 2005b: cat. nos. 20, 38, 39, 87, 139, 201). A foot fragment from the neighbouring Kanlıgeçit site is comparable to the Aşağıpınar examples in terms of decorative elements (Schwarzberg 2005a: 261, Fig. 7/11). Furthermore, triangular or quadrilateral forms (Özdoğan E. 2009: 431, 432; Özdoğan 2013: 182, 242, Figs. 93-94) have been observed. In 2009, Özdoğan (2013: 182, 242, Fig. 93-94) identified a triangular-shaped example from the Middle and

Fikirtepe Type

The Fikirtepe Culture is defined by the data of Neolithic settlements on the coasts of the Marmara Sea, especially in eastern and southern Marmara and western central Anatolia.¹⁴ The area of influence of the culture has been expanding with the research conducted in recent years, and it is also observed in the west of Istanbul and in the interior of northwestern Anatolia (Özdoğan 2018: 21, 22; 2023: 22, 23).

The Fikirtepe settlement, which lends its name to the culture, yielded 160 sherds belonging to cult tables, which Özdoğan (1979) describes as “unusual and interesting components” of the culture (Please refer to Table 49-52; 74; 76; 2013: 211, Figs. 8-9; 2023: 44; Schwarzberg 2005a: 257). The Fikirtepe culture is characterized by the presence of rectangular vessels with multiple legs, also referred to as boxes. These vessels are typically decorated and are not associated with utilitarian purposes. While these types of vessels were uncommon during the Archaic phase, they became prevalent during the subsequent Classic Fikirtepe phase (Özdoğan 2007: 412, Fig. 12-13). The majority of pottery produced during the Fikirtepe culture era is crafted from a paste containing a high proportion of grit temper. The surfaces of the vessels are characterized by a high degree of smoothness and burnishing. The majority of these vessels are characterized by dark colors, primarily brownish black, though not in particularly vibrant tones. The angular footed vessels, which are predominantly dark brown, reddish brown, or blackish brown in color, are typically mottled in their own hue, burnished, and well-fired. The dimensions of the vessels are approximately 10 cm in length and width. The most notable aspect of the pottery

---

Late Neolithic Phase I (levels 1 a-c) at Hoca Çeşme. Similarly, Schwarzberg (2005a: 261, Fig. 7/4-6) also documented an example from the same period. Furthermore, a triangular-shaped example from the Yarımburgaz Cave (dated to 5400 cal. BC) was assigned to Level IV (Özdoğan 2013: 177, 221, Fig. 36; Schwarzberg 2005a: 261). In the Gökçeada Uğurlu context, cult tables were initially observed in small numbers during the early Phase IV period (5900-5500 cal. BC), before becoming more prevalent during Phase III (5500-4900 cal. BC) (Çevik, Erdoğan 2019: 12). It is noteworthy that a significant number of quadrangular cult tables have been unearthed within ritual pits (Erdoğan 2013: 6-7; see Fig. 38, 43; Karamurat 2018: 90-92, Fig. 27, Fig. 28; Karamurat et al. 2021: 28, Fig. 5). The triangular forms, which are absent from the archaeological record of Anatolia, indicate connections with the Balkans (Schwarzberg 2005a: 261, 262, 265). In this section, the names of the prehistoric periods are used in accordance with the Balkan chronology. For further details regarding the chronology employed in eastern Balkan prehistory, the regional context, and their equivalents in Anatolian prehistory, please refer to Özdoğan (2013: 168).

¹⁴ The culture is relatively dated, with finds from the Fikirtepe and Pendik settlements in Istanbul in the 1980s. The cultural connections established through the excavations at Ilıpınar and Demircihöyük in the 1990s, and later at Menteşe, Barçın, Aktopraklık and Yenikapı, demonstrate that the Fikirtepe culture dates back to the mid-7th millennium BC and has a wide geographical distribution. The culture is analysed in four phases: “Archaic Fikirtepe” (Pendik, Ilıpınar X-IX, Menteşe, Demircihöyük, Aktopraklık C, Barçın Höyük), “Classical Fikirtepe” (Fikirtepe, the Pendik phase, the Fikirtepe-Yarımburgaz transition phase (represented by the Demircihöyük and Yenikapı sites), and the Advanced Fikirtepe phase (represented by the Yarımburgaz IV and Ilıpınar VIII sites) are distinguished by Özdoğan (2013: 193-195; 2023: 241-244; 300).

decorations of this culture is the prevalence of simple geometric motifs, including zig-zag, lattice, checkerboard, cross-striped triangles, and dashed lines. Additionally, a small number of decorations are observed to be in a naturalistic style. The decorations, which are predominantly applied to the external surfaces of the vessel walls, are created through the utilization of incision, scratching and punctuation techniques. A total of 30.3% of the decorated vessels at Fikirtepe are of the “Form V” variety, which is characterized by a box-like shape with a base and foot. The incising is executed with extremely thin and shallow lines, which are occasionally nearly invisible. The incised lines are typically shallow, although some of the fragments employ the use of a broad-bladed tool. On occasion, the principal motif is encased within a double-lined panel. Additionally, some foot fragments have been observed to exhibit decorative elements. The feet are positioned either at the corners or inwards from the edges. The height of the feet varies between 2 and 4 centimeters. The presence of rounded edges and horizontal, large handles, also observed on cult tables, is notable for its rarity. The presence of examples with long handles suggests that the vessels may have been used to carry lamps or fires. However, none of the examples show any traces of soot (Özdoğan 2023: 70, 72, 75, 76, 78, 300, 30, Fig. 137/D2, D249, Fig.138/D2, Fig.139/D3, Fig.142/7750, Fig.152, Fig.153/D87, Plate 20-21).

At the Pendik settlement in East Marmara, angular-box sherds commonly display a variety of geometric patterns, including parallel lines, bands, and triangular or quadrilateral motifs filled with fine incised decoration. However, some sherds display incisions of greater depth, filled with a white material. Additionally, rounded edges and banded handles have been observed in this context (Özdoğan 1983: Fig. 5, 6.6.7.10.14.15; Schwarzberg 2005a: 257).

The band handle application on cult tables from Fikirtepe (Özdoğan 2013: 211, Fig. 9; Schwarzberg 2005a: 258, Fig. 2:3) is also known from Menteşe, a settlement in South Marmara. The handle was affixed to one of the shorter sides. The object was recorded as a grave find. The angular vessel, measuring 10 cm, bears a striking resemblance to the Fikirtepe examples in terms of typology, geometric excavation decoration and filling elements (Roodenberg, Alpaslan Roodenberg 2013: 77; Fig. 13).

Similarly, the Ilıpınar site, situated in the same region and associated with the Fikirtepe culture, has yielded incised-decorated angular vessel sherds in Levels X and IX. The most readily identifiable of these is a 5 cm long and 4.5 cm high sherd with a circular motif comprising filled incised and dot decoration (Thissen 2001: Fig. 14; Schwarzberg 2005a: 259, Fig. 3:5).

The examples from Aktopraklık C, dated to the mid-7th millennium BC, are typically square in shape, though triangular examples are also present (Avcı 2010: Pl. 53). As observed at other Fikirtepe culture sites, these vessels are decorated with geometric incised patterns and exhibit a high degree of burnishing. The discovery of cult tables, a defining feature of the Fikirtepe culture, at the earliest phases of the Aktopraklık C, Menteşe, and

Barçın settlements provides compelling evidence of early contact and continuity within the culture (Karul 2017: 71, 92).

Barçın represents one of the most significant Neolithic settlements in the southern Marmara Region, alongside Ilıpınar, Menteşe and Aktopraklık. The initial example is documented in the archaeological surveys conducted in the 1960s (French 1967: Fig. 20, 72). The study of examples of deep, box-shaped cult tables was conducted in great detail. The majority of the samples were retrieved from layers (Özbal *et al.* 2014: 617, Fig. 6). The majority of the vessels are characterized by a dark coloration, predominantly brown or black, and display evidence of both well-fired and burnished manufacture. The mean height of the square or rectangular vessels is 5.5–9 cm. The aforementioned samples are of shorter stature than those from Fikirtepe and Menteşe. The most proximate similarities of the examples with handles (Pendik, Menteşe, Marmaracık, Demircihöyük) (Seeher 1987: Taf. 6/21; 16/36; 17/21.23.30; 18/3) include one example from Barçın (Gerritsen *et al.* 2013: 98, Fig. 11). The majority of the sherds are decorated, with the most common forms of decoration being nets, lattices, zigzags, triangular scratch marks and scrapes. The checkerboard motifs that are commonly used in the northern Marmara region are not present in the Barçın assemblage. While the pottery groups from Barçın are generally reflective of the Fikirtepe culture, local characteristics were identified on the cult tables. The earliest and most clearly defined cult tables of the western Anatolian type are found at the settlement, and the examples originate from levels dated between 6400 and 6200 BC (Schwarzberg 2009: 169–171; Roodenberg, Alpaslan Roodenberg 2008: 55, Fig. 6).

The Yenikapı excavations, conducted as part of the Istanbul Marmaray Metro Transport Project, have not only augmented the archaeological record of Istanbul pertaining to the prehistoric era, but have also yielded new insights into the Fikirtepe culture. The Neolithic layer identified during the Yenikapı excavations yielded evidence of the Archaic and Classical phases of the Fikirtepe culture, as well as pottery groups similar to those of the Yarımburgaz IV pottery. During the course of the excavations, a cult vessel dated to the Fikirtepe Classic Phase was documented. This vessel, characterized by a short four-legged base and a handle breakout on one of the short sides, displays an incised decoration and a distinctive technique. It features checkers on one side and geometric motifs on the other, which are consistent with the attributes observed in cult vessels associated with the Fikirtepe culture. Additionally, foot fragments of such vessels were discovered (Kızıltan 2014: 27; 41, Fig. 11).

One of the settlements in the interior of northwestern Anatolia where the influence of the Fikirtepe culture can be observed is Demircihöyük, located near Eskişehir. The Neolithic and Chalcolithic levels underlying the Early Bronze Age settlement were identified through the analysis of pottery recovered from depth soundings. The seven ware groups (A-G) were dated to the Neolithic and Early Chalcolithic periods (Seeher 1987: 13, 75,

76).¹⁵ Ware groups A-E were attributed to the Neolithic and Early Chalcolithic periods, while ware groups F-G were assigned to the Late Chalcolithic period. The closest analogues of the boxes with and without feet, which are well documented from the Fikirtepe culture sites, are ware Group C (Seeher 1987: 19, 20, Taf. 5-7), which represents Fikirtepe ware, and ware Group B (Seeher 1987: 19, Taf. 2-4), which can be considered as Fikirtepe ware in terms of both formal and decorative characteristics, as well as other ware groups. Furthermore, ware Group E (Seeher 1987: 21, Taf. 16-18) encompasses all the forms of the other ware groups but differs from them in terms of the densest and most mixed material (stoneware) (Seeher 1987: 25, Abb. 3). The samples from the site have been published as a comprehensive collection. The specimens provide evidence for the influence of the “Fikirtepe type”, demonstrating the numerical abundance and diversity of cult tables in northwestern Anatolia (Schwarzberg 2005a: 256-257).

The angular fragments indicate that the cult table forms are rectangular and/or square, as the side walls do not meet at acute angles.¹⁶ A notable feature is the prevalence of sherds with foot projections beneath the corners. It can be observed that in some instances, the length of the feet is relatively short. Of the total number of corner sherds, only two are devoid of feet (Seeher 1987: 26, Taf. 16/34, Taf. 16/32). Despite the considerable number of specimens from Demircihöyük (165 sherds, 60 of which are rim sherds), an attempt has been made to avoid type variations on the sherds, while emphasizing prominent features. While the wall heights of the sherds do not clearly indicate whether there is a fixed proportion between the length and width of the boxes, it is nevertheless possible to speak of different box forms. The turns of the body walls are rounded in ware Group B (Seeher 1987: 27, Taf. 3/16) and angular in Groups C and E. Ware Group E, which is characterized by stylistic diversity, is also characterized by decorative diversity. In addition to the discovery of deep, narrow boxes with high legs, the archaeological record also reveals the presence of flat, table-like boxes with low sides. The height of the vessel is typically between 5 and 7 cm, the feet are 1 to 1.5 cm in height, and the chamber heights range between 3 and 6 cm. The rim is characterized by a rounded and flattened profile. The internal cross-section of the feet is rounded or flattened, while the external surface exhibits a corner. In only three instances does the foot cross-section take the form of a square or an L-shape (Seeher 1987: 27). It can be stated with certainty that one example is an

¹⁵ The majority of research conducted in western and western central Anatolia, that elucidates the expansion of the Fikirtepe culture, was not initiated during the period in which the material was studied.

¹⁶ One of the studies conducted on the Aşağıpınar specimens, which were published as a comprehensive collection, involved the classification of types based on the outer angle of the sides and the angular sum of the foot, corner, or wall fragments associated with the side fragment. In this context, while it may be possible to define a rectangular vessel if the outer angle is approximately 90 degrees and a triangular vessel if the outer angle is 60 degrees, the outer edges of the tables are not always straight, but rather concave. Additionally, there are instances of cult tables where none of the outer angles are identical (Schwarzberg 2005a: 259; 2005b: 264).

animal-shaped cult vessel. However, it is also assumed that several unidentified examples may belong to four-legged animal-shaped vessels. Furthermore, it is assumed that a single handle in the shape of an animal head may have been placed in the center of the box on one of the short sides (Seeher 1987: 27, Taf.18/1-4, Taf.18/2-4).

Of the 165 sherds published as a large collection from the Demircihöyük assemblage, 102 display incised decoration. The majority of the incised decoration is documented on the boxes. The patterns comprise a variety of incised lines, including simple or multiple zigzags, triangles, bands, steps, and filled dots between steps, as well as checkerboard patterns. The presence of filled dots between the steps is a common feature observed in the examples from ware Group E. The decorations are predominantly located on the lateral surfaces of the boxes, typically within delineated areas defined by an incised frame (Seeher 1987: 27, 28, 35; 34-Abb. 6). The sherds of ware Groups B and E, which feature intersecting incised lines arranged in a wide net-like pattern, have also been identified as Fikirtepe ware due to their similarities (Seeher 1987: 35, Taf. 7, 30; Taf. 17, 30-34).

Based on the currently available evidence, the earliest pottery group of western Anatolia has been identified at the Bahçelievler (layers 8-7, 7100 cal. BC). In the sixth layer, which is dated to the middle of the seventh millennium BC, the appearance of Fikirtepe ware and incised and incised decorated pottery marks a significant development. During the same period, a small number of box-shaped vessels were also observed. In the third and second levels, which date to the end of the seventh millennium BC, the pottery is predominantly composed of dark ware, and there is a notable increase in the number of boxes. Furthermore, the diversity of motifs employed in the incised decoration technique, which is a defining feature of the Fikirtepe culture, also expanded. The most common decorations are angled and intersecting lines, which are used in triangle, cage, and checkerboard motifs, and broken lines, which are used in zigzag and step motifs. The majority of vessels with incised decoration are box-shaped and are regarded as cult tables in the academic literature. Nevertheless, the presence of analogous decorative elements in other vessel forms indicates that the decorations should be evaluated beyond their ritual significance. Furthermore, it is important to consider that the decorations may reflect a narrative related to the socio-economic structure of the society or decorative applications reflecting a taste, such as fashion (Sarıaltun *et al.* 2023: 9, 10, 15, 16; Fig. 4, 5, 7).

A number of sherds documented in various excavations and short-term surveys in western central Anatolia can be considered to fall within the Fikirtepe type. Single examples from the settlements of Fındıkkayabaşı and Akmakça in Eskişehir-Kütahya, Alyamak in the Porsuk plain, Coşkuntepe in the Biga Peninsula, and Moralı near Manisa provide comparative material with cult table examples from eastern and southern Marmara, as well as from Western Anatolia, stratified by various excavations (Schwarzberg 2005a: 259, 260 Fig. 3). In the vicinity of Izmir, an incised, line-decorated, four-legged box fragment from the surveys (Dinç 1997: 279, Fig. 20) and examples from the Late Neolithic-Early Chalcolithic (layer IV) levels at the Ulucak settlement, which are not very well preserved,

have been associated with cult tables representing the Fikirtepe type (Çilingiroğlu 2012: 21). A miniature table (Derin 2012: 182, 195, Fig. 21), undecorated and approximately 5 cm in length, bears resemblance to the red slipped, burnished ware group at Ulucak IV (Çilingiroğlu *et al.* 2021: 143, 144, 163 Fig. 10), and was also discovered at Yeşilova (Layer III.1-2).

In addition to the examples from the western and northwestern regions, there are a few from Central Anatolia and the Lakes District. Some of these are known from surveys and some from excavations. They are identified within the Fikirtepe type.

In the Lakes District, a sherd with a lid rim from Hacılar IIa and the examples from Kuruçay (Schwarzberg 2005a: 261, Fig. 7/1, Fig. 3/13-14) and Bademağacı are regarded as Fikirtepe type. The sherd from the Neolithic and Chalcolithic levels of Kuruçay is a fragment of a terracotta cult table, measuring 5.8 cm in height, with a quadrangular table and four short legs. The tabletop features an antithetical bull's head painted in red, while the body wall is decorated with a bull's head in relief within niches (Duru 2008: 111, Fig. 199). The depiction of bullsheads is typically associated with notions of power and fertility. In the prehistory of Anatolia, the most common symbolic elements are relief bullheads and horn depictions on pottery, as evidenced by the archaeological record (Demirtaş 2019). An additional example was discovered in the Early Neolithic II level of the Bademağacı settlement. This consisted of a single short foot, measuring 8.5 cm in height, with a corner part of the body wall rising on the existing foot (Duru 2019: 78, Lev. 125/3). From the manner in which the foot is seated, it can be inferred that it was finished by being drawn inwards towards the other foot with which it is in contact. The body fragment of this deep-topped example is decorated with incised zigzags arranged in a band surrounded by incised decoration.

One of the surface finds from the Central Anatolia region is a red-slipped, burnished box fragment from Sakarlar Höyük near Konya. This was described by Mellaart (1963: 218, Fig. 10/9) and can be classified as the Fikirtepe type based on its incised decoration elements (Schwarzberg 2005a: 259, Fig. 3/11). The other is a fragment of a foot with dot decoration, discovered at Sapmaz Höyük (Omura 1991: 77, Fig. 3.1) during the Central Anatolian surveys, conducted under the direction of Omura in the 1990s. The object measures approximately 7 cm in length, comprising a short single foot and a body fragment rising on it. The fragment displays a deep incised decoration, intersecting bevelled bands, and a single line of incised decoration on the foot. Some of the bands feature a squarish area with dot decoration in the corners. The height of the foot is 2.5 cm.

The first reference to Gelveri in the academic literature appeared at the end of the 1950s, with further data obtained from short-term sounding excavations. It is dated to the beginning of the 6th millennium BC in Central Anatolia. It is associated with the most controversial pottery group in Anatolia, with cultural connections initially established with southeastern Europe and subsequently with new findings from both Central Anatolia and western regions (Özdoğan 2019: 447). The discussion begins with the Gelveri

style ware group, which is characterized by its distinctive decoration techniques in pottery. The primary motif of the Gelveri decoration is a series of intertwined, curved parallel lines, which are predominantly observed on smaller vessels such as bowls and boxes. It is established that the areas delineated by the lines were carved with punctuation, and in the majority of cases, these hollows were filled with white paste (Özbudak 2012: 276, 277; Godon, Özbudak 2022). To date, seven box fragments have been identified, comprising both surface collections and soundings. All of the sherds are characterized by a black and brown color scheme, with a dominant mineral temper and burnished surface. Additionally, they exhibit groove decoration. One of the sherds indicates that some of the boxes had legs (Özbudak 2010: 62, 128, Lev. 11/4), while a 1.5 cm fragment of a foot with incised decoration provides further evidence for the presence of cult tables at the site (Özbudak 2012: 293, Fig. 9:6).

Köşk Höyük, which plays an important role in defining the prehistory of Central Anatolia, has been the subject of considerable research interest due to the presence of incised, relief and painted decoration elements in Neolithic and Chalcolithic pottery finds (Öztan 2002: 58-59). In particular, the Neolithic levels II and III of Köşk Höyük (corresponding to the second half of the 6th millennium BC to the early 5th millennium BC) frequently yield incised and dot-decorated vessels that were left as gifts in subsoil graves. It can be surmised that these decorative techniques were employed on all vessels except for those of a particularly large size. Additionally, simple geometric motifs were applied to the self-slipped and burnished vessels, predominantly in black, brown, and its associated tones. Additionally, a subset of the incised and dot-decorated vessels exhibits a prevalence of spiral and meander motifs. This type of decoration at Köşk Höyük is considered to be the closest analogue of the shallow and deep striped bands that have been identified at Gelveri. Additionally, instances have been documented where the decorations are filled with white paste. It is evident that the spiral decoration is a common feature of the box-like vessels, which can be further categorized as either footed or footless. It has been documented that some of the feet are triangular in cross-section and decorated (Öztan, Özkan 2003: 455, Fig. 1/4). The exterior surface of the cult table's rectangular body wall, which is characterized by diminutive legs measuring approximately 10 cm in length, is adorned with a spiral motif executed through an incised technique that extends to the legs. The decoration commences beneath a band situated beneath the rim, which has also been incised and is filled with white. The Fikirtepe example is comparable to the Menteşe and Sapmaz Höyük examples (Öztan, Özkan 2003: 447, 449, 450).

Southwestern Anatolia Type

The term “southwestern Anatolia” is used to describe a cultural region that encompasses a narrow strip of land extending from Lake Burdur to the southern slopes of the Taurus Mountains. This region separates the coastal plain of Antalya from the Anatolian Plateau.

The region's distinctive characteristics render it a pivotal element in the definition of prehistoric periods in Anatolian archaeology (Duru 2008: 2). The second type of cult table defined within the scope of Anatolian examples is referred to as the “southwestern Anatolian type”, named after this region. This type, exemplified by a limited number of specimens from the Lakes District and Konya Plain, is characterized by a low rim, a shallow bowl at the summit, a rectangular shape, and surfaces that are comparatively coarser than those of the boxes (Schwarzberg 2005a: 261). All prehistoric excavations in southwestern Anatolia have yielded cult tables from the Neolithic and Early Chalcolithic periods. Examples have been documented from Hacilar, Höyücek, Bademağacı, Doğu and Çatalhöyük.

The two short single-legged, shallow-topped sherds from Level V of Hacilar¹⁷ are believed to represent a subgroup within the southwestern Anatolian type (Schwarzberg 2005a: 261). The Late Neolithic Level VI, which includes marble or alabaster stone vessels, yields examples with three or four legs, as well as examples without legs. One of the most noteworthy discoveries is a marble grave offering with three legs, measuring approximately 10 centimeters in length (Mellaart 1963: Pl. IV-e).

Two complete cult tables crafted from terracotta were unearthed at the Neolithic settlement of Höyücek, situated within the confines of the Temple period archaeological site. One of the aforementioned artifacts is located within a silo. The object in question measures 16 cm in height and features a quadrangular top with a shallow bowl on four conical legs, each of which is decorated with animal head reliefs. The vessel, which is coated in a white slip, displays evidence of red paint (Duru 2008: 108, Fig. 194). The other example was discovered on the floor of the temple workshop. The vessel, measuring 8 cm in height, features a shallow tray that rests on four cylindrical feet of minimal height and length. The square-shaped vessel is characterized by the projection of small square inserts at the center of the sides (Duru 2008: 109, Fig. 195). Additionally, there are examples with roughly shaped vessels and a very shallow tray on a single cylindrical foot (Duru 2008: 110, Fig. 198).

The Early Neolithic II level of Bademağacı, where both the Neolithic and Bronze ages were identified, yielded five identifiable terracotta cult tables, undecorated on the exterior, and fragments that may belong to different cult tables. Among these, the atypical example, measuring 7 cm in length, features a slightly pitted, four-leaf clover-shaped tabletop with raised edges, which stands on a single thick cylindrical leg. The interior of the well-burnished bowl exhibits a hard and thin layer of off-white paint (Duru 2019: 78, Lev. 124/1; 2008: 109, Fig. 196). The remaining specimens are rectangular, with lengths ranging between 0.6 cm and 6.5 cm. They feature shallow trays and rest on short legs (Duru 2019: 78, Lev. 124/2.5). Furthermore, three terracotta boxes with shallow chambers were

¹⁷ The aforementioned layers are associated with the initial phase of archaeological excavations. For further discussion on the chronology of Hacilar, please refer to Duru (2016: 26-27).

also discovered (Duru 2019: 78, Lev. 125/1-2, 4). A larger sample, an oval terracotta vessel with a deep chamber and three legs, was identified as an altar in the Early Neolithic II (6450-6080 BC) level (Duru 2008: 60).

In West Çatalhöyük, which is known for the Early Chalcolithic I and II levels, the quadrangular, footed vessels, which cannot be related to the aforementioned levels, are made of andesite. The andesite specimens are approximately 11x5 and 5.5x5 cm in dimensions. One of them is a corner fragment with relief and incised decoration (Mellaart 1965: 151, Fig. 11/18), while the other is a corner fragment and a specimen with incised decorated bevelled bands on the outer surfaces of the fragments (Mellaart 1965: 151, Fig. 11/19). The second period is comparable to the marble examples unearthed during the excavations at East Çatalhöyük. In his 2005 study, Schwarzberg (2005a: 261) posits that these examples represent a sub-type of short-footed cult vessels. A terracotta example from Level III at East Çatalhöyük is approximately 12 cm in height, rectangular in shape, greyish buff in colour, well burnished and undecorated (Mellaart 1962: 55, Fig. 9.3). Mellaart posits that these initial examples are particularly indicative of clay copies bearing resemblance to the wooden vessels unearthed at Çatalhöyük.

Sapmaz Höyük “Cult Table” Fragments

This study describes three different cult table samples found as shards at Sapmaz Höyük, which was visited during the 2023 season within the scope of the Aksaray Prehistoric Survey (AKYA). The samples are described according to their raw material, typology and decoration characteristics.

1- Cult table leg and body wall fragment (Fig. 5a; 6a): The remaining fragments of the vessel, a foot and the other body wall fragment, are also of terracotta.

The mineralised paste of the body wall fragment is tempered with fine grit. The interior and exterior surfaces exhibit a light brown burnished (10YR-5/4) finish, with a grey core. The existing height is 2.2 cm, the present width is 3.7 cm, and the thickness is 1 cm. The fragment displays evidence of burnishing on both the internal and external surfaces.

The rim, which has a thickness of approximately 0.5 cm and is slightly bevelled inwards, appears to have been the subject of careful burnishing. The sherd belonging to the body wall exhibits a combination of two sides. On the outer surface of the short edge, which forms a turn, there is a thin incised decoration with white fillings. The existing decoration is insufficient for the identification of a pattern. The surface displays incised lines that merge with one another and are interspersed with short dashed lines. The bowl of the vessel is devoid of any decorative elements. It is not possible to ascertain from the available evidence how and at what height the fragment was placed on the foot of the vessel. Nevertheless, the height of the fragment suggests that the chamber depth exceeded 2.2 cm.

The foot is composed of mineralised paste, with a finely grit-tempered quartz component. The inner and outer surfaces display a light brown burnished (10YR-5/3) hue, while

the core exhibits a dark grey colouration. The height of the object is 4.1 cm, its width is 3.1 cm, and its thickness is 1.6 cm. Evidence of burnishing is discernible on the unadorned foot.

The foot is triangular in cross-section and 2.1 cm in length. The inner leg has been thinned by means of a pressing technique applied to the centre, resulting in a concave form that rises towards the body wall. The height of this thinning is 2.4 cm. The body chamber, commencing at this level, is fractured in a linear fashion at the point of attachment. The foot, with an exterior height of 4.1 cm, exhibits a 90-degree turn, indicative of its provenance from an angular vessel. The symmetry is maintained on both sides of the turn, with a single wing width of 2.5 cm. In light of the available evidence, it can be inferred that the depth of the bowl exceeded 1.7 cm.

2-Cult table leg (see Figures 5b and 6b): The clay paste is characterised by a finely mineralised and vegetable-tempered composition, with the presence of lime particles. The surface is characterised by a mottled dark brown and black/grey patina (10YR-2/1, 10YR-4/1, 10YR-5/2), with evidence of burnishing on both the interior and exterior. The height, width, and thickness of the object are 4.2 cm, 4.2 cm, and 2 cm, respectively.

The foot posture indicates that the vessel is angular in nature. The foot is triangular in cross-section and 3.5 cm in length. The inner surface is devoid of decoration and concave in shape. In contrast, the outer surface is decorated with a triangular motif that features a bevelled section. On the outer side, symmetrical white-filled deep incised and incised dot decoration is present on both sides of the centre junction line. While the centre line is worn, the overall pattern can still be discerned. On both wings, three parallel and oblique incised lines are present, as well as two densely spaced lines of dot decoration between lines 1 and 2, and between line 3 and the end of the foot. The incised decoration on the outer surface of the foot is delineated by three inverted “V” shaped linear depictions that converge at a 90-degree angle in the centre, as well as a double row of white-filled dots. The foot is fractured on the outer surface at a height of 4.2 cm, where the body wall begins. On the inner surface, the undecorated and burnished table/chamber extends to a height of 3.1 cm. In light of the available evidence, it can be inferred that the depth of the bowl exceeds 1 cm.

3-Cult table fragment (Fig. 5c; 6c): The height of the object is 10 cm, its width 7 cm, and its thickness 2.5 cm. The height of the foot is 1.8 cm. The colored vein was formed as a result of the firing of the secondary tuff layer over the underlying ash layer, with a more intense heat effect. It can be surmised that the raw material used to construct the cult table was extracted from an environment where two consecutive colored veins were formed. It can therefore be concluded that the light tile coloration represents the firing zone.¹⁸ The

---

¹⁸ The rock description was provided by Dr. Mustafa Yıldız. For a detailed account of the geology of the Sapmaz Höyük region, situated within the Karapınar Formation on the border of the Tuz Lake area, the reader is directed to the seminal work of Uçar (2008).

careful utilization of the raw material has resulted in the cult table surface exhibiting a light tile-white, natural banded appearance in two rows, extending from the foot to the vessel wall. The reddish hue observed on the surface is the result of the subsequent filling of the voids in the tuff with iron oxide.

Two feet are preserved on the rectangular vessel; one foot displays a prominent break, while the body is fractured in a longitudinal direction. The current height of the body wall, rising on four short legs, is approximately 4.5 cm. The diameter of the opening in the short side of the foot is 2.5 cm, while that in the long side is 3.5 cm. The chamber slot, which measures approximately 6 cm in length, is particularly prominent. However, due to the fracture, the depth of the chamber was only 1 cm at its highest point. The interior of the chamber was abraded against the coloured grain, and the slot was smoothed. The feet, which narrow towards their extremities, are rounded towards their bases, which are flat on the ground. The entire surface and the feet display evidence of bevelled flaking. The surface of the body and the floor of the vessel are both smooth.

Evaluation and Conclusion

The majority of documented cult table examples in Anatolian archaeology have been found in a fragmented state, lacking contextual coherence. Consequently, the functions of the vessels remain a topic of ongoing debate. To the best of our knowledge, 19 sites in the Anatolian Peninsula¹⁹ (see pp. 6) have identified the stratum to which the vessels belong, and only a small number of sites have identified the contexts. The identified contexts include grave finds from Menteşe and Hacılar (see pp. 7 and 12), a workshop and two specimens from a silo (see pp. 12) belonging to a special building in the Temple period level at Höyücek, and specimens documented in ritual pits at Uğurlu (see footnote 13). As is the case with numerous other examples, the Sapmaz examples are not contextualised.

While the most commonly used definition of cult tables states that the vessels should be made of terracotta, it is understood that stone examples are also considered cult tables in published sources. The three stone cult tables that have been identified to date (Hacılar Late Neolithic Level VI, see pp. 12; East-West Çatalhöyük, see pp. 13) are considered to belong to the southwestern Anatolian type. The example from Sapmaz Höyük (Fig. 5c; 6c) can also be included in this group due to its raw material preference and the rough shaping of the vessel, which differentiates it from terracotta vessels. The absence of stone vessels in the general vessel repertoire of the aforementioned sites, which are known for their excavations, serves to reinforce the meaning attributed to these vessels. It is notable that stone cult tables are not attested in the Marmara and western Anatolian examples.

---

¹⁹ For further details on the cultural ties with the Balkan geography, see footnote 13, which includes the sites in Gökçeada and the West Marmara group. These ties are not detailed in this study.

While the prismatic multi-legged vessel made of crystal tuff (Fig. 5c; 6c) found at Sapmaz can be classified as a cult table in terms of its dimensions and form, it is an atypical example due to its preference for local raw materials. It is evident that the inhabitants of Central Anatolia and the Lakes District, who have been engaged in stone carving since the early Neolithic period, also employed their expertise in this field to create ritual objects.

Two types are defined for Anatolia in general, on the basis of whole/near-whole or whole samples (Shwarzberg 2005a: Fig. 2, Fig. 4). The first type is the Fikirtepe type, which is rectangular and box-like in form, typically burnished, and decorated with fine or deep incisions and dot motifs. This type, which constitutes the most numerous group, is found mainly in eastern, southern Marmara and northwestern Anatolia, and rarely in Central Anatolia and the Lakes District, as in the terracotta Sapmaz examples. The most illustrative examples of the Fikirtepe type are those from the Fikirtepe, Pendik, Menteşe and Demircihöyük settlements. The earliest examples of this type of pottery appear in southern Marmara (Barçın) and western Anatolia (Bahçelievler) around 6500 BC, and just before this date²⁰, and can be traced back to 5500 BC (Pendik, Köşk Höyük (?)) (see pp. 8-10). The second type, as defined by the examples from the Lakes District and the Konya Plain, is the southwestern Anatolian type. The defining characteristics of this type are a low rim, a shallow bowl, a rectangular and table-like shape, and a rough surface texture that differs from the smooth surfaces of the boxes. The most salient characteristics of this type are exemplified by the findings from Höyücek, Hacılar, Bademağacı and Çatalhöyük (East-West). The earliest examples date to approximately 6400 BC (Höyücek (TD) and Bademağacı (ENII)) and can be traced back to 5700 BC (West Çatalhöyük) (see pp. 13). It can be inferred that the Anatolian examples were in use for approximately 1,000 years, spanning the second half of the 7th millennium BC to the middle of the 6th millennium BC. Furthermore, macroscopic observations on the pottery of Sapmaz Höyük indicate that the terracotta cult table sherds are comparable to the ware groups present in the site's general pottery repertoire (Fig. 4a-g). The closest analogues of this repertoire can be dated to the Demircihöyük ware Group E (Early Chalcolithic) (Seeher 1987: Taf. 13/14-19; 14/1-23; 15/1-24).²¹ Regional analogies with the chipped stone tool industry (see pp. 4) also indicate that the site may have been inhabited until the mid-6th millennium BC. In this context, the Sapmaz samples demonstrate that the utilization of cult tables in Anatolian types persisted until the conclusion of the Early Chalcolithic period (5500 BC).

²⁰ The dates used for the Anatolian examples in this paragraph are taken from Özdoğan (2013). Please refer to Fig. 171 and the chronological tables (p. 270) in the same publication. For further information on the sites in the Marmara Region, please refer to Özdoğan (2023: 254).

²¹ The "S" curved bowl is a common feature of the stoneware-tempered ware Group E. The majority of these bowls are burnished, exhibiting a range of colours including grey, blackish brown, dark brown and beige.

The small size of the Sapmaz specimens and their surface discovery make it challenging to establish an analogy. It is proposed that form or decoration elements may be inconclusive in the chronological evaluation of cult tables, and that evaluations based on ware groups are definitive (Seeher 1987: 52, 53, 56). Despite the cultural dissimilarities between the examples, the striking similarity in typological terms underscores the significance of chronological evaluations based on ware groups (Schwarzberg 2005a: 268, Fig. 7). Nevertheless, parallels can be identified between the decorative elements observed on Anatolian cult tables and those seen on triangular cult tables from southeastern Europe and Thrace (Schwarzberg 2005b: Lev. 1-25; Lev. 3/6, 5/1, 6/1, 9/3; 2005a: 261, Fig. 7/11). Irrespective of the technical characteristics of the form or paste, it is evident that groove, incision or incised bevelled band decorations, with or without filling, were also extensively employed in the Vinča culture (Garašanin 1998: Fig. 13h), the Early Dudești culture (Mirea 2015) and the Karanovo II-III culture (Nikolov 1997: Lev. 59, 64).²² It can therefore be surmised that it will not be possible to delineate sharp regional or chronological boundaries with the aid of the aforementioned criteria alone. In this context, both the example previously published and the terracotta sherds from two cult tables discovered during the AKYA 2023 survey (Fig. 5a; 6a; Fig. 5b; 6b) can be evaluated within the Fikirtepe type based on their form, decoration, or ware group characteristics. No relationship could be established between these examples and the southwestern Anatolian type.

Among the defining characteristics of the Fikirtepe culture are geometric decorations created through a range of techniques, including fine incision, shallow incision, dot, nail print and cut. These types of decorations are predominantly observed on vessels that are not intended for daily use, with the majority concentrated on the body wall, and less frequently on the foot. The examples from the identified sites within the culture demonstrate that deep incising is predominantly employed on the frame lines bordering checker, triangular or quadrilateral motifs filled with fine incised or dot decoration. In some instances, the deep incisions and dots are filled with white pigment (Özdoğan 2007: 412-413; Schwarzberg 2005a: Fig. 3). An examination of the samples from the distribution area of the Fikirtepe culture reveals that in the initial phases, simpler and shallower incised decorations were employed, whereas in the subsequent phases, the incisions became more pronounced and a white filling was introduced (Saraltun *et al.* 2023: 14). The body wall sherd (Fig. 5a; 6a) from the Sapmaz settlement, which is light brown burnished and white, filled with shallow incised lines, is reminiscent of the Fikirtepe type (Pendik, Menteşe, Ilıpınar, Aktopraklık C, Barçın and Bahçelievler) with its shallow incised decoration character.

²² In the context of Anatolian chronology, the Vinča culture is contemporary with the Middle-Late Chalcolithic period, the Early Dudești culture with the late Early Chalcolithic-early Middle Chalcolithic period, and the Karanovo II-III culture with the Early Chalcolithic period.

The location of Demircihöyük at the northwestern edge of the Anatolian highlands is of particular importance for establishing connections between the north and south, between the Marmara Region and the plateau. The majority of the boxes and cult tables unearthed at Demircihöyük are adorned with incisions and dots. The incisions are combined to create patterns such as filled triangles, checkerboards, and steps that are circumscribed by a frame line. The closest analogous examples are known from Fikirtepe, Marmaracik and Barçın (Seeher 1987: 45, 52; Schwarzberg 2005a: 257). The Fikirtepe ware, represented by ware Group C, is characterised by a burnished or plastered surface, exhibiting a brown-black-brown colouration with brown-red mottling. It features shallow incised lattice decoration and triangles between deeply incised bands (Seeher 1987: 86, Taf. 6:20-24). The Early Chalcolithic ware Group E is characterised by a predominantly burnished surface, exhibiting a range of brown, dark brown, black, brown-black, grey-beige, brown-brown-grey and light brown hues. The decoration comprises filled dots and a combination of shallow and deeply incised motifs, including step, zigzag and bevelled bands. Examples of decorated items featuring a combination of filled dots and deep incised decoration cages are most common in this ware group (Seeher 1987: 91, 92, Taf. 17/1-34; Taf. 16/32, 35-38). In addition to its resemblance to the Fikirtepe culture, Fig. 5a; 6a can be linked to ware Group C (Fikirtepe ware group) due to its similar paste colour and shallow excavation decoration with white paste filling on the body wall. Similarly, Fig. 5b; 6b, with its comparable paste colour and foot fragment with white paste filling, deep excavation and dot decoration consisting of bevelled bands, can be associated with Demircihöyük ware Group E (Seeher 1987: Taf.16/40; Taf.17/7). The example published by Omura (1991: 77, Fig. 3.1) with deep incised decoration, intersecting bevelled bands, and a squarish area with dot decoration inside some bands incised into the corners is similar to the examples from Demircihöyük (Seeher 1987: Taf.17/1) and Köşk Höyük (Özkan, Özkan 2003: 456, Fig. 2:9). All terracotta specimens are reminiscent of the Barçın specimens concerning their decoration forms, with the exception of the white filling used in the incisions or dots (Schwarzberg 2009: Fig. 1/1; 2/2; 4/12).

To date, four terracotta sherds, pertaining to three cult tables, have been found at Salmaz Höyük. Two of the sherds are decorated foot fragments. The remaining specimens are sherds from a vessel with a decorated body wall and an undecorated foot. All of the samples can be classified as belonging to a dark-colored ware group. This particular ware group is known to have emerged almost simultaneously²³ in both Anatolia and southeastern Europe (Özdoğan E. 2017: 22). It is known that incised decoration has been present on different ware groups in Anatolia since the early stages of the Neolithic. However, it is understood that geometric decorations formed by incision, deep groove, printing and

²³ It is contemporary with the Early and Middle Neolithic periods in southeastern Europe, and with the Late Neolithic and Early Chalcolithic periods in Anatolia.

punctuation techniques, sometimes filled with a white paste-like material, diversified with dark-faced ware from the end of the 7th millennium BC to the middle of the 6th millennium BC, and continued until the beginning of the 5th millennium BC, albeit with a decrease (Godon, Özbudak 2022: 111-113). In this process, which can also be regarded as an advanced stage of Neolithic culture, the elements in terracotta vessels, which exhibit local and regional differences in Anatolia, are regarded as the product of a new understanding and an important distinction in the Neolithic-Chalcolithic transition. All of the cult table examples known from Sapmaz Höyük and its vicinity (Gelveri, Köşk Höyük, Sakarlar) are consistent with this chronological picture.

The cult tables and other surface finds from Sapmaz Höyük represent a significant data source for understanding the Late Neolithic and Early Chalcolithic periods of Central Anatolia, as well as the cultural connections with the prehistory of northwestern Anatolia, which are currently the least well-known.

Acknowledgements

I would like to express my gratitude to Dr. Işıl Demirtaş for kindly allowing me to study the AKYA survey material and utilizing the project archive. I would also like to acknowledge MA Buse Akkoca for her contributions for the drawings. The valuable comments and editorial suggestions provided by Dr. Hylke Buitenhuis on an earlier draft were of significant assistance to me in making revisions for publication. I accept full responsibility for any remaining errors of fact or interpretation.

Bibliography

Avcı, B. 2010

Aktopraklık Verileri Işığında Doğu ve Güney Marmara'da Fikirtepe Çanak Çömleğinin Gelişim Süreci, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Bıçakçı, E., Altınbilek-Algül, Ç., Balcı, S., Godon, M. 2007

Tepecik-Çiftlik., *Türkiye'de Neolitik Dönem, Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.) İstanbul: 237-253.

Bittel K. 1971

Bemerkungen über die prähistorische Ansiedlung auf dem Fikirtepe bei Kadiköy. *Istanbul Mitteilungen* 19/20: 1-19.

Buzea, D. 2006

Models of Altars and Miniature Tables belonging to the Cucuteni-Arushi Culture, discovered at Păuleni Ciuc-Ciomortan, Dâmbovitza County, *Acta Terrae Septemcastrensis*, V: 127-157.

Çevik, Ö., Erdoğan, B. 2019

Multiple Faces of Changes In 5600/5500 Cal. BC Anatolia and Thrace, *Anatolica XLV*: 1-16.

Čochadźiev, M. 1978

Selišta ot rannija neolit v Perniški okrąg. *Thracia Antiqua* 3: 30-32.

- 1983

Die Ausgrabung der neolithischen Siedlung in Pemik. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 52: 29-68.

Çilingiroğlu, Ç. 2005

The Concept of 'Neolithic Package': Considering its Meaning and Applicability, *Documenta Praehistorica XXXII*: 1-13.

-2012

The Neolithic Pottery of Ulucak in Aegean Turkey. Organization of Production, Interregional Comparisons and Relative Chronology. British Archaeological Reports International Series 2426, Archaeopress, Oxford.

Çilingiroğlu, A., Çevik, Ö., Çilingiroğlu, Ç. 2021

Ulucak Höyük: Towards Understanding the Early Farming Communities of Middle West Anatolia: Contribution of Ulucak, *The Neolithic In Turkey, Vol. 4, Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 139-175.

Derin, Z. 2012

Yeşilova Höyük, *The Neolithic In Turkey, Vol. 4, Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 177-195.

Demirtaş, I. 2019

Güvercinkayası'nın Kabartma Betimli Çanak Çömleğinde Sembolizma, *KAPADOKYA Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras*, M. Hakman (ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Demirtaş, I., Çaylı, P., Kamış, Y., Kayacan, N., Yıldız, M. 2023

Aksaray Tarihöncesi Yüzey Araştırması (AKYA) 2021 Yılı Çalışmaları, *AST* 38/1: 459-475.

Dinç, R. 1997

Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi ve Çevre Araştırmaları, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 255-282.

Duru, R. 1993

Zwei neolithische Miniaturtische aus Höyücek. *Istanbul Mitteilungen* 43: 129-132.

-2008

MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı, Sunan-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

-2016

Tarımdan Yazıya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (MÖ 8000-MÖ 2000), Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Antalya.

-2019

Küçük Buluntular: Diğer Pişmiş Toprak Eserler, *Bademağacı Höyüğü Kazıları, Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri*, Duru, R., Umurtak, G. (eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 78.

Eduard-Ştefan, C. 2014

Some Special Clay Artifacts From Şoimuş-La Avicola (Ferma 2), Hunedoara County, Romania, *The Old Potter's Almanack* 19/2: 14-22.

Elster, E. S. 1986

Tripods, Plastic Vessels and Stands. *A Fragmentary Collection of Sodal Ceramics, Excavations at Sitagroi, a Prehistoric Village in Northeastern Greece 1*, *Monumenta Archaeologica*, 13C. Renfrew, M. Gimbutas, E. S. Elster (eds.): 303-344.

Erdoğan, B. 2013

Uğurlu A Neolithic Settlement on the Aegean Island of Gökçeada, *The Neolithic in Turkey, Vol. 5*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Archaeology and Art Publications, İstanbul: 1-33.

Erdoğan, B., Kayacan, N. 2004

Drive into the White Lake: 2003 Field Survey in the Tuz Gölü Region of Central Anatolia, *Anatolia Antiqua* 7: 217-226.

Erdoğan B., Özbaşaran M. 2007

White, Pure, Immaculate and Incorruptible: Salt In Prehistoric Central Anatoli, L'exploitation du sel à travers le temps, D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller et J. Chapman (eds.) *BMA*, XVIII, Piatra-Neamţ: 135-145.

Erdoğan, B., Kayacan, N., Fazlıoğlu, İ., Yücel, N. 2007

Material Engagement, Resources and New Discoveries in Central Anatolian Neolithic, *Colloquium Anatolicum* VI: 85-96.

French, D. 1967

Prehistoric sites in Northwest Anatolia. 1: The İznik Area, *Anatolian Studies* 17: 49-100.

Garašanin, M. 1998

Kulturströmungen im Neolithikum des Südlichen Balkanraumes, *Prehistorische Zeitschrift*, 73/1: 25-51.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

Barçın Höyük. The Beginning of Farming in the Marmara Region, *The Neolithic In Turkey, Vol. 5*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), Archaeology and Art Publications İstanbul: 93-112.

Grębska-Kulow, M., Zidarov, P. 2021

The Routes of Neolithisation: The Middle Struma Valley from a Regional Perspective, *Open Archaeology* 7: 1000-1014.

Godon, M., Özbudak O. 2022

The Downturn in Tepecik-Çiftlik's Ceramic Production Continuity: An Insight Toward the Rapid Emergence of Supra-Regional Homogeneity in Ceramic Style, *6000 BC Transformation and Change in the Near East and Europe*, P. F. Biehl, E. Rosenstock (eds.), Cambridge University Press, Cambridge: 104-124.

Karamurat, C. 2018

Ritual and Social Structure During the Late Neolithic and Early Chalcolithic: Pit Rituals of Uğurlu-Gökçeada, ODTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Karamurat, C., Atakuman, Ç., Erdoğan, B. 2021

Digging Pits and Making Places at Uğurlu During the Sixth Millennium BC, *Oxford Journal of Archaeology* 40(1): 23-42.

Karul, N. 2017

Aktopraklık Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy, Ege Yayınları, İstanbul.

Kızıltan, Z. 2014

Marmaray-Metro Projeleri ve Yenikapı Arkeolojik Kurtarma Kazıları, *Colloquium Anatolicum* XIII: 11-43.

Mellaart, J. 1958

The Neolithic Obsidian Industry of Ilıcapınar and Its Relations, *Istanbul Mitteilungen* 8: 82-92.

-1962

Excavations at Çatal Höyük. First Preliminary Report 1961, *Anatolian Studies* 12: 41-65.

-1963

Early Cultures of the South Anatolian Plateau 2: The Late Chalcolithic and Early Bronze Age in the Konya Plain, *Anatolian Studies* 13: 199-236.

-1965

Çatal Höyük-West, *Anatolian Studies* 15: 135-156.

Mirea, P. 2015

Between Everyday and Ritual Use, "Small Altars" or "Cult Tables" from Magura "Buduiasca", Teleorman County (I): The Early Neolithic Finds, *Buletinul Muzeului Judetean Teleorman, Seria Arheologie* 7: 45-58.

Naumov, G. 2009

Neolithic Visual Culture and Rituals, *Neolithic Communities in the Republic of Macedonia*, G. Naumov, L. Fidanoski, I. Tolevski, A. Ivkowska (eds.), Skopje: 87-135.

-2011

Visual and Conceptual Dynamism of the Neolithic Altars in the Republic Of Macedonia, *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*, V. Nikolov, K. Bacvarov, H. Popov (eds.), Sofia: 89-129.

Nikolov, V. 1997

Die neolithische Keramik, Die Ausgrabungen im Südsektor 1984-1992, I. Karanovo, S. Hiller, V. Nikolov (eds.), Verlag Ferdinand Berger & Söhne, Salzburg, Sofia: 105-146.

Omura, S., 1991

1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri Sınırları İçinde Yürütülen Yüzeysel Araştırmaları, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 69-89.

-1993

1991 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzeysel Araştırmaları, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 365-386.

Özbal, R., Gerritsen, F., Erdalkıran, M., Özbal, H. 2014

2013 Yılı Barçın Höyük Kazıları, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1. Cilt, 615-630.

Özbudak, O. 2010

Gelveri Kültürü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

-2012

Kapadokya MÖ 6. Binyıl Kronolojisinin Kayıp Halkası: Gelveri Çanak Çömleği, *Colloquium Anatolicum XI*: 267-297.

Özdoğan, E. 2009

Trakya'da Yapılan Son Araştırmalar Işığında Balkanlar'da İlk Neolitik Çağ'dan Orta Neolitik Çağ'a Geçiş Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

-2017

Anatolia and the Balkans. The Role of the Black Sea Between "East" and "West" During the Neolithic Period. *Going West? The Dissemination of Neolithic Innovations Between the Bosphorus and the Carpatians*, European Association of Archaeologists, Routledge: 19-28.

Özdoğan, M. 1979

Fikirtepe (1952-1954 Yılları Fikirtepe Buluntularının Değerlendirilme ve Tarihlenme Sorunu), İstanbul Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

-1983

Pendik: A Neolithic site of Fikirtepe culture in the Marmara Region, *Beiträge zur Alttertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel*, R. M. Boehmer, H. Hauptmann (eds.), Mainz: 401-411.

-2007

Marmara Bölgesi Neolitik Çağ Kültürleri. *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı. Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.), İstanbul: 401-426 (metin), 405-430 (levhalar).

-2013

Neolithic Sites in the Marmara Region Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Toptepe, Hoca Çeşme, and Aşağıpınar", *The Neolithic In Turkey, Vol. 5 Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul: 167-269.

-2014

A New Look at the Introduction of the Neolithic Way of life in Southeastern Europe. Changing Paradigms of the Expansion of the Neolithic Way of Life, *Documenta Praehistorica XLI*: 33-49.

-2018

Marmara Denizi ve Neolitik Yaşam Biçiminin Anadolu'dan Avrupa'ya Aktarımı, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi*, 10: 9-30.

-2019

Yeniden Gelveri, *Sevil Gülçür Armağanı: Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 447-467.

-2023

Fikirtepe: 1952-54 Excavations at the Neolithic Site of Fikirtepe in Istanbul, Archäologie in Eurasien; 42, Studien im Thrakien Marmara-Raum; 4, Bonn: Rudolf Habelt Verlag.

Özdoğan, M., Miyake, Y., Özbaşaran-Dede, N. 1991

An Interim Report on Excavations at Yarımurgaz and Toptepe in Eastern Thrace, *Anatolica* 17: 59-121.

Öztan, A. 2002

Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar, *TÜBA-AR* 5: 55-69.

Öztan, A., Özkan S., 2003

Çizi ve Nokta Bezekli Köşk Höyük Seramikleri, *From Villages to Towns. Studies Presented to Ufuk Esin*, M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen (eds.), İstanbul: 447-458.

Roodenberg, J. 2001

2000 Yılı Menteşe Kazı Sezonu. 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 123-126.

Roodenberg, J., A., Alpaslan-Roodenberg, S. 2008

Barçın Hüyük in the Plain of Yenişehir (2005-2006). A Preliminary Note on the Fieldwork, Pottery and Human Remains of the Prehistoric Levels, *Anatolica* 34: 53-60.

-2013

Ilıpınar and Menteşe: Early Farming Communities in the eastern Marmara”, *The Neolithic In Turkey, Vol. 5 Archaeology and Art Publications*, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.), İstanbul 2013, 69-91.

Sarıaltun, S, Fidan, M. E., Ağaç, S. 2023

Bahçelievler Yerleşmesi Neolitik Çanak Çömleğinde Uygulanan Bezeme ve Kazı Tekniklerin Değerlendirilmesi, *SRMKA: Seramik Araştırmaları Dergisi* 5: 1-30.

Schwarzberg, H. 2003

On Problems in Identifying Ritual Pottery: The Example of the So-Called “Cult Tables”, *Early Symbolic Systems for Communications in Southeast Europe: Volume I*, L. Nikolova (ed.), Oxford: Hedges, 79-84.

-2005a

Prismatic Polypod Vessels and Their Way to Europe, *How did farming reach Europe? BYZAS* 2, C. Lichter (ed.), 255-273.

-2005b

Kultgefäße von Aşağı Pınar ‘Kultischchen’ und ihre Stellung im Neolithikum und Chalkolithikum Südosteuropas und Anatoliens, *Aşağı Pınar II, Die mittel- und spätneolithische Keramik*, H. Parzinger, H. Schwarzberg (eds.), Archäologie in Eurasien 18, Studien im Thrakien-Marmara Raum Band 2, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein: 246-416.

-2006

A New Item for the Neolithic Package? Early Neolithic Cult Vessels in Anatolia and South-East Europe”, *Aegean - Marmara - Black Sea: The Present State of Research on the Early Neolithic*, I. Gatsov, H. Schwarzberg (eds.): 127-134.

-2009

Neolithic “Cult Tables” from Barçın Höyük”, *Anatolica* XXXV: 167-177.

Seeher, J. 1987

Die Keramik 1: A: Die neolithische, chalkolithische Keramik. B: Die frühbronzezeitliche Keramik der älteren Phasen bis Phase G. Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, vol. 3,1, Mainz.

Seure, G., Degrand, A. 1906

Exploration de quelques tells de la Thrace. *Bulletin de Correspondance Hellénique* 30: 359-432.

Stanković, S. 1986

Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče, Beograd.

Tekin, H. 2007

Hakemi Use, Güneydoğu Anadolu'da Son Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Merkez, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul: 47-56.

Terzijska-Ignatova, S. 2010

A New Type of Late Chalcolithic Zoomorphic Cult Tables, *Studii de Preistorie/7*: 137-143.

-2018

Late Chalcolithic Cult Tables from Tell Yunatsite, Bulgaria, *Communities In Transition: The Circum-Aegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*, S. Dietz, F. Mavridis, Z. Tankosic and T. Takaoglu (eds.), Oxford: Oxbow I books: Oxford & Philadelphia: 140-147.

Thissen, L. C. 2001

The Pottery of Ilipınar, Phases X to VA, *The Ilipınar Excavations 2*, J. J. Roodenberg, L. C. Thissen (eds.), Leiden: 3-154.

Todd, I. A. 1966

Preliminary Report on a Survey of Neolithic Sites in Central Anatolia, *Türk Arkeoloji Dergisi* XV-II: 103-107.

Uçar, L. 2008

Hanobası-Karapınar (KB Aksaray) Kayıtlı Starigrafik İnceleme, *Geosound* 52: 185-212.

Vandova, V. 1995

Tipologija na neolitnite kultovi masički o1 Južna Bălgarija. *Archeologija (Sofija)* 37, H. 1: 1-7.

- 1997

Typology of the neolithic small altars from Southern Bulgaria. *Archaeology in Bulgaria* 1. H. 1: 23-29.

Vassits, M. 1910

Die Hauptergebnisse der prähistorischen Ausgrabung in Vinca 1908. *Prähistorische Zeitschrift* 2: 23-39.

Erken Tunç Çağı Kil Çapa ve Kancalarına Gelibolu Yarımadası'ndan Örnekler

Early Bronze Age Clay Anchors and Hooks Examples from the Gallipoli Peninsula

Meral BAŞARAN*

DOI: 10.58488/collan.1489368

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası İletişim Ağları, Erken Tunç Çağı, Kil Çapa ve Kancalar, Çanakkale Boğazı, İletişim Göstergeleri

Ege kil çapaları olarak bilinen ve Erken Tunç Çağı II-III'te geniş bir sahaya yayılan malzeme grubu belirli bir döneme işaret etmesi ve iletişim ağlarını tanımlaması açısından önemlidir. Genellikle farklı biçimlerdeki bir gövdenin altına iki kol halinde yanlara doğru kıvrılması nedeniyle çapa olarak adlandırılmasına karşın aynı buluntu grubu içinde daha az temsil edilen tek kollu örnekler de bulunmaktadır. Gelibolu Yarımadası'nda yürütülen yüzey araştırmaları sırasında pişmiş topraktan kanca formunda buluntuların ele geçmesi iletişim ağları bağlamında sosyoekonomik ve kültürel gelişmelerin incelendiği Çanakkale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırma Projesi açısından dikkate değer bir bulgudur. Geniş bir sahaya yayılan bir iletişim göstergesinin Gelibolu Yarımadası'nda bulunması malzemenin görüldüğü yerleşmelerle ilgili olarak kültürel aidiyet, iş birliği, iletişim ağlarının tanımlanması, ayrıca buluntuların işlevi ve kökeni gibi birtakım soruların sorulması gerekliliğini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında Gelibolu Yarımadası'nda yapılan yüzey araştırmaları sırasında Gözetleme Tepe, Ügütler ve Maltepe yerleşmelerinde bulunan kanca benzeri çift delikli pişmiş toprak objeler ve bu objelerle ilintili iletişim ağları değerlendirilmiştir.

Keywords: *Intercultural Communication Networks, Early Bronze Age, Clay Anchors and Hooks, Çanakkale Strait, Communication Indicators*

The material group known as Aegean clay anchors, which spread over a wide area in the Early Bronze Age II-III, is important in terms of pointing to a specific period and defining communication networks. Although generally referred to as anchors due to their bodies, which often curve sideways into two arms at the bottom, there are also single-armed examples that are less represented in the same group of finds. The discovery of hook-shaped terracotta finds during the surveys conducted on the Gallipoli Peninsula has been a significant finding for the Survey Project of Bronze Age Harbours in the Çanakkale Strait, which examined socioeconomic and cultural developments in the context of communication networks. The presence of a communication indicator spread over a wide area in the Gallipoli Peninsula brings up several questions related to cultural identity, cooperation, the definition of communication networks concerning the settlements where the material is found, as well as the function and origin of the finds. Therefore, within the scope of this study, hook-like double-hole terracotta objects found in Gözetleme Tepe, Ügütler and Maltepe settlements during the survey on the Gallipoli Peninsula and networks associated with these objects are evaluated.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 24.05.2024, Kabul Tarihi: 17.11.2024

* Meral BAŞARAN, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Elazığ, Türkiye.
mbmutlu@firat.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4965-0456

Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Proje No: İSBF 23.03) kapsamında desteklenmiştir.

Giriş

İletişim ağlarının, Ege’de birbirinden farklı toplulukların kültürlerarası etkileşimi hızlandırarak geliştirilen pek çok yeniliğin (Van Andel, Runnels 1988) yaygınlaşmasında ve böylece Erken Tunç Çağı II sonrasında bölgede merkezi otoritenin ortaya çıkmasında önemli bir rolü vardır. Karmaşık ve iç içe geçmiş oluşum sürecine etki eden pek çok faktörün olduğu kabul edilmekle birlikte bu çalışmada söz konusu faktörleri bir araya getiren iletişim süreçlerine dikkat çekilmek istenmektedir. Bu doğrultuda kültürlerarası iletişimin izlenebildiği ve merkezi otoritenin oluşum sürecinde yaygın bir biçimde kullanılan pişmiş toprak çapa ve kanca örnekleri ile Gelibolu Yarımadası’nda bulunan buluntular karşılaştırılarak hem arkeolojik materyali değerlendirmek hem de dönemin iletişim ağlarını tanımlamak amaçlanmaktadır.

Tarihöncesi kültürlerarası iletişim ağlarının belirlenmesinde, iletişim göstergesi arkeolojik materyallerin dağılım alanları önemlidir. Arkeoloji literatüründe “kil çapa” olarak bilinen ve büyük çoğunluğu Erken Tunç Çağı II-III’e tarihlendirilen¹ buluntu grubu, dağılım alanı dikkate alındığında kültürlerarası iletişim göstergeleri arasında önemli bir yere sahiptir (Fig. 4). İsmi şekline göre oturuş gemi çapalarından olsa da, aynı buluntu grubu içinde çapa gibi iki veya kanca gibi tek kollu örnekler mevcuttur. Farklı alt tipleri bulunmakla birlikte, aynı gruba atfedilen bulguların Ege, Balkanlar ve Akdeniz’deki yerleşimlerde görülmesi, Erken Tunç Çağı’nda farklı kültürlerin deniz, kara ve akarsu ağlarını kullanarak birbirleriyle iletişime geçtiklerini göstermektedir. Gelibolu Yarımadası’nda ele geçen çift delikli pişmiş toprak objeler ise yakın çevresindeki örnekler dikkate alındığında tekli kanca tipindedir ve söz konusu buluntuların buradaki varlığı yarımadanın uzun mesafeli ve geniş çaplı iletişim ağları ile doğrudan ve/veya dolaylı olarak bağlantıda olduğunu kanıtlamaktadır.

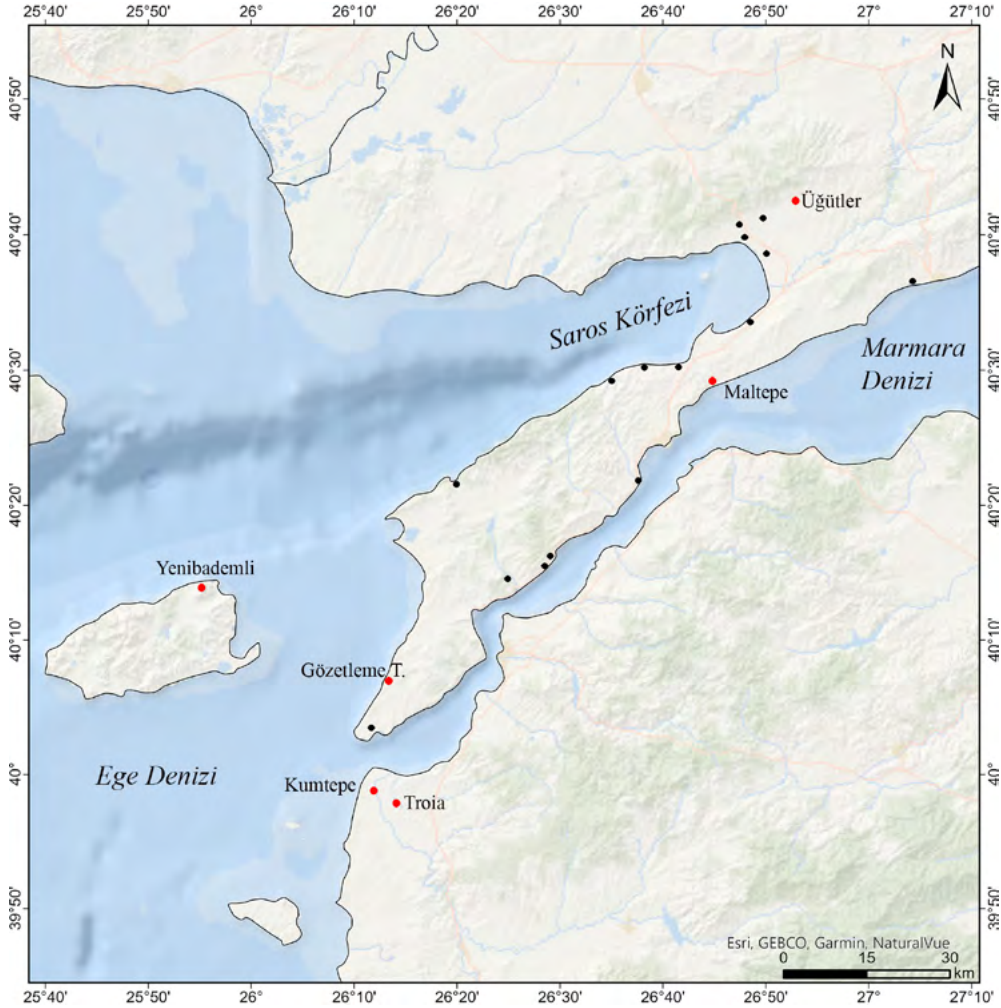
Bulgular

Çanakkale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırma Projesi kapsamında, 2021 yılından itibaren Gelibolu Yarımadası’nda yürütülen yüzey araştırmasında üç farklı yerleşimde önceki çalışmalarda bulunanlarla birlikte toplam altı adet çift delikli pişmiş toprak obje² bulunmuştur. Bu çalışmada sadece dört tanesi detaylı olarak tanımlanmaktadır. Bunlar köşeleri yuvarlatılmış ve aşağı doğru daralan dörtgen biçiminde olup, oval kesitlidir. Hepsinde şekillendirilmiştir ve hepsinin üst kenarı altında pişirilmeden önce yan yana iki delik açılmıştır. Asimetrik görünüm ve yüzeydeki dalgalanmalar özensizce şekillendirildiklerini gösterir. Sadece bir tanesinin içe kavis yaptığı yüzey açılmıştır. Bezeme yapılmamıştır;

¹ Bu buluntu grubunun tamamı ile ilgili bazı tarihlendirme sorunları bulunmaktadır, ayrıca Liman Tepe’deki çapa formundaki bir örnek Troia VI ile benzerlik gösteren seramikler ile birlikte ele geçmiştir (Erkanal 1986: 184).

² Tüm olarak bulunmadıkları için kanca yerine bu tanım özellikle tercih edilmiştir.

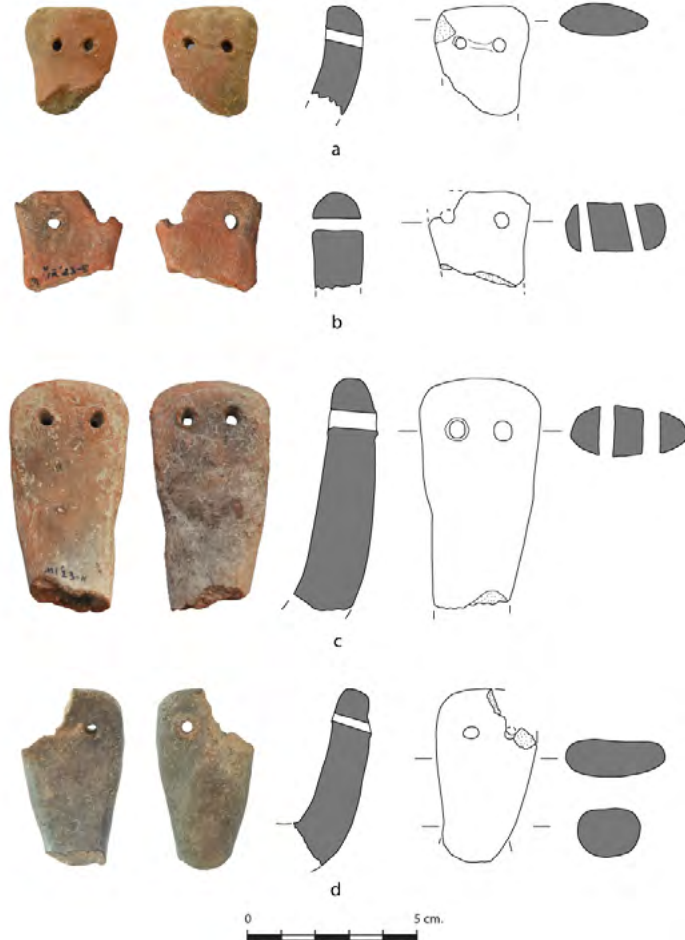
fakat bir örnekte iki delik arasında yatay çizi bulunur ancak bu aşınım izi olarak değerlendirilmiştir. Hepsi orta derecede pişirilmiştir ve çoğunun yüzeyi ısıtılmış işlem kaynaklı olacaktır. Alt kısımları kırıktır; ancak, üçünde içe doğru hafifçe kıvrım olması, bunların kanca biçimine sahip oldukları fikrini vermektedir. Tipolojik değerlendirme olarak, az sayıda ele geçmiş olmasına rağmen yuvarlatılmış köşeleri hafifçe yanlara çekik olanlar ile tepesi ve köşeleri yuvarlatılmış olanlar şeklinde iki alt tipin varlığından söz edilebilir. Söz konusu buluntuların biçimi, tarihlenmesi, dağılım alanı, işlevi ve diğer konular hakkındaki değerlendirmeler ise, karşılaştırmalı olarak bir sonraki alt başlıkta paylaşılmıştır. Buluntuların ele geçtiği yerleşimlerden ilki, Gelibolu Yarımadası'nın güneybatısında, Ege Denizi kıyısındaki Gözetleme Tepe; ikincisi, Saros Körfezi'nin doğusunda, günümüzde iç kesimde yer alan Üğütler; sonuncusu ise, yarımada'nın kuzeyinde, Marmara Denizi kıyısındaki Maltepe'dir (Fig. 1).

Figür 1. Pişmiş toprak çapa ve kanca buluntularıyla ilişkilendirilen yerleşimler ve Gelibolu Yarımadası Erken Tunç Çağı yerleşimleri (© M. Başaran).

Eceabat İlçesi'nin Alçıtepe Köyü sınırları içinde yer alan Gözetleme Tepe yerleşimi, Gözetleme Tepe Şehitliği'nin yaklaşık 1.7 km güneybatısındaki ikiye ayrılan toprak yol ile Ege Denizi kıyısı arasında yer alır. Yerleşimin kuzeyinde derin çukurlar bulunmaktadır ve yağışların da etkisiyle kesitler akmaya devam ettiğinden yüzeydeki malzeme oldukça yoğundur. Yüzeydeki Kuzeybatı Anadolu'ya özgü özellikleri gösteren seramik parçalarına göre yerleşim, tarih öncesi dönemde sadece Geç Kalkolitik Çağ'da ve Erken Tunç Çağ'ında iskân görmüş olmalıdır. Ayrıca Geç Roma Dönemi'ne ait az sayıda seramik parçası tespit edilmiş olup, yerleşimin tepesinde muhtemelen yine Roma Dönemi'ne ait duvar kalıntıları da bulunmaktadır. Gözetleme Tepe'nin tam karşısında Gökçeda bulunur ve çağdaşı Yenibademli Höyük gibi, diğer Ege yerleşimleri ile etkileşime açık bir konuma sahiptir. Yerleşimde 2022 yılı araştırmaları sırasında bir adet iki delikli pişmiş toprak obje parçası bulunmuştur (Fig. 2a, Kat. 1).

Üğütler yerleşmesi, Gelibolu İlçesi'ne bağlı Süleymaniye Köyü'nün 1,7 km kuzeyi ile Bayramiç Köyü'nün 2,2 km batısında yer alır. Günümüzde mevsimlik iki dere arasında ve deniz kıyısına yaklaşık olarak 8,5 km mesafede bulunmaktadır. Höyükte Kuzeybatı

Figür 2. Yüzeyde bulunan çift delikli pişmiş toprak obje parçaları (© Çanakkale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırma Projesi, M. Başaran).

Kuzeybatı Anadolu'ya özgü özelliği gösteren Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı seramiklerin yanında, nokta baskı bezekli, s profilli makara kulplu çanak parçaları ile s profilli kum saati biçimli, ip delik tutamaklı, iyi açkılı kase parçasının varlığı, Kuzeybatı Anadolu'ya yabancı bir etkinin buradaki varlığını göstermektedir. Yerleşimde ayrıca az sayıda Roma Dönemi kırmızı astarlı seramik parçaları da bulunmuştur. Üğütler'de iki farklı yüzey araştırması sırasında (Özbek 2012: 466) toplam üç adet çift delikli pişmiş toprak obje parçası ele geçmiştir (Fig. 2b, Kat. 2, Res. 3b).

Maltepe, Bolayır Köyü'nden Marmara Denizi'ne inen köy yolunun sahil yolu ile birleştiği köşede, Şaban Deresi'nin doğusunda ve Göksu Tatil Köyü'nün karşısında yer almaktadır. Marmara Denizi kıyısında ve doğal bir tepenin üzerinde bulunan yerleşimin Geç Kalkolitik ile Erken Tunç Çağı-Orta Tunç Çağı arasına tarihlendirilen yüzey bulguları, Kuzeybatı Anadolu kültür öğeleriyle uyumludur. Bununla birlikte, höyükte, Erken Tunç Çağı'nda Trakya'nın Marmara kıyılarındaki yerleşimlerden bilinen buğday sırası bezemeli kaplar da (Kılıç 2000: 30) bulunmaktadır. Geç dönemde ise, yerleşim kullanılmaya devam edilmiştir. Tepe üzerinden kuzeye doğru devam eden yamaçlarda, Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemlere ait kalıntılar saptanmıştır. Yerleşim, yarımadanın daraldığı kıstak kısmında olduğundan, hem Saros Körfezi'nden kara aktarımı ile Marmara Denizi'ne daha sonra belki Anadolu'ya karasal bağlantısının hem de Marmara Denizi ile Çanakkale Boğazı arasındaki deniz bağlantısının sağlanabileceği bir alanda olması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Yüzey bulgularına göre uzun süre iskân edildiği anlaşılan yerleşimin tercih edilme nedeni, farklı yollar arasında bağlantıyı sağlayan ve kontrol altında tutan bir konuma sahip olması olabilir. Maltepe'de iki farklı dönemde yapılan yüzey araştırmaları sırasında iki adet çift delikli pişmiş toprak obje parçası bulunmuştur³ (Fig. 2c,d, Kat. 3,4).

Kil Çapa ve Kancalar: Karşılaştırma ve Değerlendirme

Yukarıda bahsi geçen yerleşimlerde bulunan pişmiş toprak objeler, eldeki verilere dayanarak Erken Tunç Çağı için tipik ve geniş bir sahaya yayılan "kil çapa ve kancalar" ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla, iletişim ağlarının kanıtı olan göstergelerin varlığı, Çanakkale Boğazı'nın belirli bir dönemdeki kültürel bağlantıları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Diğer yandan, arkeolojik materyallerin farklı olasılıklarının da hesaba katılarak değerlendirilmesi gerektiğini yine bu buluntu grubu üzerinden vurgulamak gerekir. Bu çalışmada ele alınan objeler, yüzeyde buldukları için bağlamlarına ilişkin bilgimizin olmaması ve kırık ele geçmeleri nedeniyle, özellikle işlev, köken ve sembolizm gibi konularla ilgili soruların yanıtlarını kısıtlamaktadır. Bu yüzden farklı ihtimallerin sorgulanması ve inceleme sırasında dikkati çeken detayların paylaşılması gerekli görülmüştür.

³ Söz konusu buluntulardan bir tanesi (Fig. 2d) Zeynep Koçel Erdem'in 2013 yılında yaptığı yüzey araştırması sırasında ele geçmiştir (Koçel-Erdem 2015: 440).

Günümüz gemi çapalarından ismini alan pişmiş toprak çapalar, uzun bir gövdenin altında yanlara doğru kıvrılan iki kollu objelerdir. Aslında bunları çift kanca olarak adlandırmak da mümkündür (Buchholz, Wagner 1987: 124; Minkov 2019: 61). Bu buluntu grubu üzerine kapsamlı bir çalışma yapan H. J. Weisshaar (1980: 33-35) çapaları 10 tip altında gruplamış olmasına rağmen, bu grupların hiçbirine atanamayan ve özel biçimleri temsil eden başka çapalar da olduğunu belirtir. Söz konusu gruplanmayan buluntular içinde değerlendirilmesi gereken kanca formundaki buluntular ise, gövdesi tek yöne doğru kıvrılan, tek kollu buluntulardır ve Kirhha tipinde olduğu gibi (Weisshaar 1980: 34) delikleri kol yönünde açılmıştır. Bahsi geçen kanca formu buluntular Gelibolu Yarımadası bulguları ile karşılaştırıldığında ön plana çıkmaktadır.

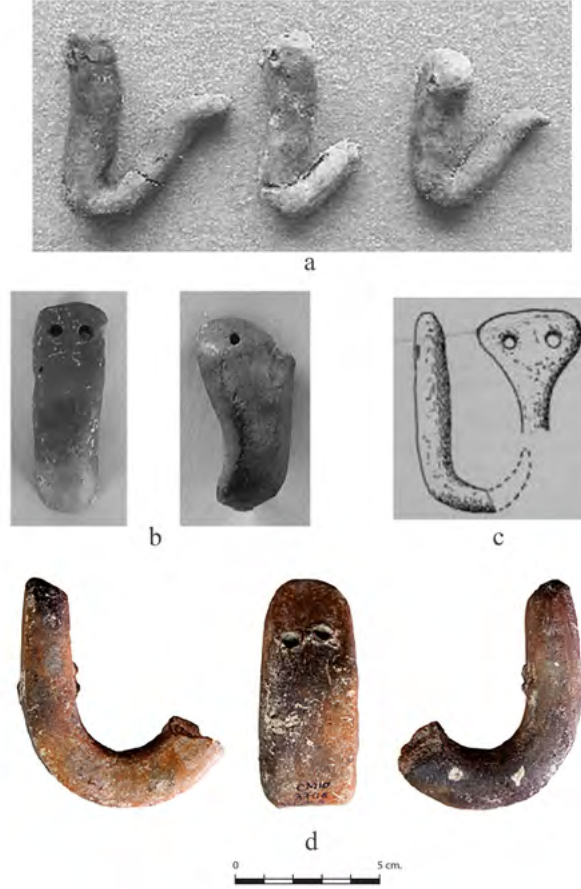
Gelibolu Yarımadası'ndaki çift delikli pişmiş toprak objeler genel olarak kenarları yuvarlatılmış uzun dörtgen biçimli, çift deliklidir ve hepsinin alt kısmı kırıktır o yüzden tekli kanca biçiminde olduklarını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak Gökçeada Yenibademli yerleşmesindeki tüm ve tüme yakın halde bulunan kancalarda⁴ (Fig. 3a) olduğu gibi, Gelibolu örneklerinin çoğunun gövdesi, deliklerin baktığı tarafta, bir yöne doğru hafifçe kıvrılmaktadır. Karşılaştırma sahasındaki benzer diğer örnekler ise kırık olarak ele geçmiştir. Bununla birlikte, Troia (Fig. 3c), Üğütler (Fig. 3b) ve Yunatsite'de (Fig. 3d) bulunan örneklerin kanca gibi belirgin bir kıvrıma sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Kırık olarak ele geçen benzer formdaki buluntulardan bir tanesi, Kumtepe'nin Erken Tunç Çağı tabakasında bulunmuştur (Korfmann *vd.* 1995: 287, Abb. 41.7). Limni Adası'nın doğu kıyısında yer alan Poliochni'nin Azzuro evresinde bulunan üç buluntudan (Bernabò-Brea 1964: 156, Lev. 83, f-h) bir tanesi hafif kavisli olarak tanımlanmıştır ve hepsinin de alt kısmı kırıktır. İzmir-Höyücek'te bulunan pişmiş toprak buluntu (Şenyürek *vd.* 1950: 490, Res. 24c) ve Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'nde Pagasit Körfezi kıyısında bulunan Pevkaki'da (Weisshaar 1980: Fig 2.5-7) benzer formda buluntular kırık olarak ele geçmiştir. Diğer yandan sözü edilen bu parçaların Kirhha (Weisshaar 1980: 34) tipinde olduğu gibi çapa formunda iki yana doğru devam etme ihtimalleri de vardır.

Erken Tunç Çağı'nda pişmiş toprak çapa ve kancalara ait çok sayıda örnek bulunmuş olup, bunlar çeşitli yerleşim yerlerine dağılmıştır (Fig. 4). Bu buluntular, en kuzeyde Güney Romanya'dan güneye; doğu Yukarı Trakya'da, Makedonya, Teselya ve Mora Yarımadası'nda; doğuda, Batı Anadolu kıyıları ve Doğu Ege adalarının bir kısmında; en batıda ise, İtalya'nın güneyinde ve Malta Adası'nda bulunmuştur. Buluntuların bağlamalarına ilişkin verilerin az olmasına ve yeterli C14 tarihlerinin bulunmamasına rağmen, bu buluntu grubu genel olarak Erken Tunç Çağı'nın son iki dönemi (II-III) arasına tarihlendirilmiştir (Weisshaar 1980: 33, 45; Minkov 2019: 62). Gelibolu Yarımadası'ndaki örneklerin bulunduğu yerleşmelerde ise, Geç Kalkolitik Çağ, Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı geçişi ve

⁴ Yenibademli'de çapa formunda pişmiş toprak buluntular da ele geçmiştir (Hüryılmaz 2011: 129). Ayrıca Üğütler'de daha önce bulunan iki örneğin çizimi ve tanımı olmadığından tüm olup olmadıkları anlaşılmamaktadır (Özbek 2012: Res. 9).

Figür 3. a. Yenibademli (Hüryılmaz 2006: Res. 8) b. Ügütler (Özbek 2012: Res. 9) c. Troia (ölçeksiz, Schmidt 1902: no.8835), d. Yunatsite (Minkov 2019: 60, Fig. 5).

Erken Tunç Çağı'na tarihlendiğimiz seramik parçaları çoğunluktadır. Bu bilgiler ışığında, Gelibolu Yarımadası'nda bulunan pişmiş toprak objelerin de göreceli olarak Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilmesi gerekir.

Çok geniş bir sahaya dağılan özel bir buluntu grubunun ilk nereden çıkıp yayıldığı ile ilgili bilgi sahibi olmanın bazı zorlukları vardır. Kesin tarihleme, köken sorununun çözülmesinde en önemli etkidir. Ele aldığımız pişmiş toprak çapa ve kanca örneğinde olduğu gibi *in situ* bulguların azlığı ve tarihleme sorunları, bu sorunun yanıtlanmasına şu aşamada izin vermez. Bununla birlikte C. Smith pişmiş toprak çapa ve kancaların büyük olasılıkla ilk olarak Kuzey Yunanistan'da ortaya çıktığını belirtmektedir (Smith 1975: 241).

Biçimsel sınıflandırmalar, kültür bölgesinin ve o kültür bölgesi ile yakın ilişkideki diğer bölgelerin belirlenmesine fayda sağlayabilir. Çünkü eğer bir ürün hazır şekilde elde edilmiyorsa, kültürlerarası etkileşim gereği, belirli tipteki bir ürün, farklı kültürlerde farklı biçimlerde uygulanabilir, taklit edilebilir. Eldeki veriler ışığında, Çanakkale Boğazı çevresinde aynı tipte kanca formunun görülmesi, bu bölgede Erken Tunç Çağı'nda bir iletişim

Figür 4. Pişmiş toprak çapa ve kancaların dağılım alanını gösteren harita. (Weisshaar 1980: Fig 3; Minkov 2019: 62, Fig 2'den uyarlanmıştır. Çizim: M. Başaran).

birliğinin olduğunu göstermektedir. Yunatsite örneğiyle kurulan biçimsel benzerlik ise, bölgenin Yukarı Trakya ile yakın bağlantı içinde olduğunu düşündürür. Bu durumu kültürel aidiyet ve birliktelik açısından değerlendirmek gerekirse, kazı ve yüzey araştırmalarına göre, Gelibolu ve Biga yarımadalarının Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı'nda Kuzeypatı Anadolu Kültür Bölgesi içinde yer aldığı bilinmektedir. Aynı kültür bölgesi içinde benzer tipte iletişim göstergelerinin olması, özellikle Erken Tunç Çağı'nda Çanakkale Boğazı'ndaki yerleşimlerin sosyoekonomik alanda birlikte hareket ettiğini, dolayısıyla kültürlerarası iletişim ağlarına birlikte hizmet sunduklarını da gösterebilir.

Pişmiş toprak çapa ve kancaların ne amaçla kullanıldıkları belirsiz olmasına rağmen, adak eşyası, amulet ve idol gibi kült objesi veya balık avcılığı ve dokumacılık gibi günlük kullanım eşyası olabilecekleri yönünde farklı görüşler vardır (Weisshaar 1980: 47; Erkanal 1986: 187; Minkov 2019: 63-65). Araştırmacılar en çok dokumacılıkla ilgili işlerde kullanıldığını düşünse de bu konu ile ilgili bazı şüpheler bulunur (Buchholz, Wagner 1987: 124; Smith 2000: 257). Bunların dışında, çapa ve kancaların işlevi için aşağıda paylaşılan

diğer öneriler bulgularımızla uyum göstermektedir; yine de buluntuların bağlamı içinde değerlendirilerek işlevinin tanımlanması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Diğer yandan benzer biçimdeki pek çok buluntu, farklı dönemlerde, farklı yerlerde veya farklı bireylerde ve hatta farklı anlarda bile farklı kullanım amaçlarına sahip olabilirler. Bu sorunun çözümü ise yerleşim ve mekân odağında bağlamsal araştırmalar yapmaya bağlıdır.

K. Müller'e göre çapa ve kancalar, serbestçe asılması gereken bir şeyi asmaya yarayan bir alet olmalıdır (Müller 1938: 64). Böylece peynir yapımında kullanılan süzgeçler veya fare ve diğer haşeratlerden korumak için yiyecekler kancalara asılabilir. H. Schmidt ise bu formdaki buluntuların çivi benzeri obje ile duvara tutturulduğunu düşünmüş olacak ki, Troia'daki örnekleri duvara monte edilmesi için iki veya üç delikli olduğu şeklinde tanımlamıştır (Schmidt 1902: 302). Gözetleme Tepe örneğinin (Fig. 2a) dışa kavis yapan yüzünde, deliklerin arasında yatay vaziyette ince bir çizi bulunmaktadır. Pişirilmeden sonra oluşturduğu anlaşılan bu çizinin bezemeden çok aşınım izi olduğu düşünülmektedir. Bu tek örnekten yola çıkarak, duvara monte etmek yerine deliklerinden ip veya deri geçirilerek sarkıtıldığı düşünülebilir ki benzer bir öneri daha önce de sunulmuştur (Buchholz, Wagner 1987: 124, Abb. 26b). Dolayısıyla, bu şekilde kullanılan çift veya tek kancaların kol kısmında herhangi hafif bir ağırlık taşımaları söz konusu olabilir. Kolların kırık ele geçmesinin ise bu öneriyi desteklediği, yani pişmiş toprak malzemenin ağırlığa karşı dayanıksız olduğu için kırıldığı düşünülebilir.

Gelibolu'daki üç örneğin yüzeyinde yapım sonrasında oluşan ısı işleminin sonucu renk dalgalanmaları görülmüştür. Bu renk değişiminin kullanım sırasında mı yoksa kullanımı bittikten sonra mı olduğunu anlamak hem gözleme dayalı olduğu hem de yüzey buluntusu olduğu için zordur. Diğer yandan üç farklı yerleşimde de benzer durumun olması dikkat çekicidir ve bu buluntuların ısıya maruz bırakılan bir işte kullanılma ihtimalleri akla gelmektedir. Yunatsite'teki kancada benzer şekilde yanık izleri vardır ve Mihalich'teki çapalar ise ocakların yanında bulunmuştur (Minkov 2019: 64). Bu durumla uyumlu olarak çapa ve kancaların etleri tütsülemek veya otları kurutmak için ocağın yakınına yerleştirildiği önerilmektedir (Buchholz, Wagner 1987: 124).

Gelibolu'daki buluntu grubu hakkında yukarıda bahsedilenlerden tamamen farklı bir biçim ve işlev tanımı daha önermek gerekir. Özellikle Maltepe'de diğerlerine göre daha uzun korunan parçalar göz önüne alındığında, bunların sap biçimli kulpl olma ihtimali akla gelmiştir. İncelemeler sırasında Maltepe'deki örneklerin hafif eğik bir şekilde durdukları izlenimi oluşmuş ve bir kabın ağız kenarından yükselen bir kulpl olarak kullanıldığı düşünülmüştür. Benzer örnekler Troia ve bölgedeki diğer yerleşimlerde rastlanılmadığından bu parçanın benzerleri çevre kültürlerde aranmıştır. Midilli Adası'nın doğu kıyısında bulunan Thermi'nin Erken Tunç Çağı tabakasındaki çanaklarda ağız kenarından veya ağız kenarı altından hafif eğik yükselen çift delikli sap biçimli kulplar (Lamb 1936: 77, Fig. 27. 3-4,6) bu ihtimali desteklemektedir. Ancak Thermi'deki kulpların üst kenarları Gelibolu'daki parçalardan farklı olarak iç bükeydir. Thermi ile benzer biçimdeki kulplar, diğer Doğu Ege Adaları'nda Ege kronolojisine göre Geç Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na

kadar kullanılmaktadır. Sakız Adası'ndaki Ayio Gala'nın Kumtepe 1 B çağdaşı tabakasında çanak ağzını aşan sap biçimli kulpta ip deliği bulunmaktadır (Hood 1981-1982: 40, 251). Gelibolu'daki örneklerden farklı olarak bu örneğin köşeleri yanlara doğru çıkıntı yapar. Emporio'da ise ağız kenarını aşan sap biçimli delikli kulplar Neolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na kadar görülmektedir (Hood 1981-1982: 203-214, Fig. 105, 106). Emporio kulplarının üst kısımları Thermi'deki gibi genellikle iç bükey biçimlendirilmiştir. Samos Adası'ndaki Kastro Tigani'de ise Ege kronolojisine Geç Neolitik Çağ'da⁵ yine ağız kenarını aşan üst köşeleri yukarı doğru çıkıntı yapan delikli kulplar bulunmaktadır (Felsch 1988: Taf. 79, 3d, g, i). Anadolu kronolojisine göre Orta ve Geç Kalkolitik dönemleri için karakteristik olan bu kulplar Erken Tunç Çağı başında azalmaktadır. Gelibolu örnekleri ise Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı'nın baskın olduğu yerleşimlerde bulunduğundan daha geç bir tarih vermektedir. Diğer yandan, Gelibolu'daki örnekler adalardaki kulplardan ufak da olsa biçimsel farklılıklara sahiptir ve özensiz yapım şekli, bunların kap eklentisi yerine işlevsel bir obje olduğu izlenimini verir. Ayrıca aşağıdaki paragrafta açıklandığı gibi Gelibolu'daki buluntuların bir kaba ait olabileceği ile ilgili bazı şüpheler bulunmaktadır.

Parçaların kırılma şekli, yapım teknolojisi ve dolaylı olarak işlev ile ilgili bilgiler verebilir. Kapların en dayanıksız kısımları kulp ve tutamak gibi eklentileridir. Bazı durumlarda kulplar tam gövdeye birleştiği kısımdan kırılır ve kırılma şekli eklentinin yapım tekniği gibi bilgiler verebilir. Fakat Gelibolu örnekleri üzerinde kap ile bağlantı kısmı yoktur, ya deliklerin altında gövdenin düz devam ettiği kısımdan ya da hafif kıvrım yaptığı kısımdan kırılmıştır. Ayrıca söz konusu üç yerleşimin yüzeyinde kulp benzeri bir eklentiye sahip olabilecek hem kırıkla eşleşen hem de mal grubu açısından uyumlu bir ağız parçası da bulunmamıştır.⁶ Buluntu grubunun ağırlık taşımak için kanca biçiminde kullanılması durumunda ise, pişmiş toprağın esnek bir malzeme olmaması nedeniyle taşıdığı yükün etkisiyle yine kolayca kırılması mümkündür. Her iki durumda da buluntuların neden kırık ele geçtiğini açıklamak mümkünken, kırılma şekillerini ölçüp değerlendirebilecek kadar yeterli örnek bulunmaması bu soruyu cevapsız bırakmaktadır.

Bir buluntunun işlevi yanında topluluk veya birey için sembolik bir anlamının olması olağandır. O yüzden işlevinden ayrıca düşünülmesi gereken başka bir konu ise bu buluntuların aynı zamanda simgesel anlamlarının da olabileceğidir. Gelibolu örneklerinin göz şeklindeki iki deliği ile insan başını anımsatan şekli, Kuzeybatı Anadolu'ya özgü antropomorfik uygulamaları hatırlatmaktadır. Örneğin Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) yerleşiminde Orta Kalkolitik Çağ'a ait insan biçimli protomların kırık ele geçmelerine rağmen kapların ağız kenarlarından yukarıya doğru yükselen uzantılar olduğu önerisi (Özdemir *vd.* 2014) hem bölgenin sembolik geleneğine hem de bu tür objelerin kap eklentisi olabileceği fikrine vurgu yapmaktadır.

⁵ Menelaou ve Kouka'nın yaptığı çalışmaya göre kulpların görüldüğü Kastro Tigani I. evresi Anadolu kronolojisinde Orta Kalkolitik Çağ ile çağdaştır (Menelaou, Kouka 2022: 6, Tab. 1).

⁶ Diğer yandan bu çıkarım yüzeydeki malzemelere dayandığı için yeterli değildir.

Erken Tunç Çağı İletişim Ağları

Ege'de merkezi otoritenin ortaya çıkmasına dair farklı görüşler bulunmakla birlikte arkeolojik veriler kültürlerarası etkileşimi ön plana çıkarır. Sınıfsal ayrımların yaygınlaşmaya başladığı Kalkolitik Çağ sonlarından itibaren devletleşme öncesi bir süreç başlar. Erken Tunç Çağı'nda ise, uzun mesafeli ve büyük ölçekli ticaret ağları, belirli kuralları ve karşılıklı anlaşmaları olan sistemli bir organizasyona dönüşmüş; böylece hiyerarşik olarak yüksek statüdeki kişilerin (Aykurt *vd.* 2003) ihtiyaçlarını karşılamak için ilk kez idari kontrol uygulanmıştır (ayrıca bkz. Renfrew 1972; Şahoğlu 2019). Ege toplumlarında eş zamanlı merkezi yerleşmelerin ön plana çıktığı yeni sistemde, bir yerleşimin diğeri üzerindeki otoritesine dair herhangi bir kanıt yoktur; ancak, yerleşmeler arasında materyal ve fikir değiş tokuşuna dayalı çok sık bir iletişim olduğuna dair kanıtlar mevcuttur (Wiencke 1989: 508; Cosmopoulos 1991). C. Renfrew, Ege toplumlarında etkileşim sayesinde birbirine denk ve özerk merkezler arasında rekabete dayalı bir ticaret sisteminin mümkün olduğunu ve bunun da merkezi otoritenin veya devlet siyaseti güdülen ekonomilerin doğuşunu hazırladığını öne sürer (Renfrew 1972; 1986:1). Burada vurgulanmak istenen, toplumsal yapıların, komşu yönetimler arasındaki uzun dönemli etkileşimler sonucunda ortaya çıkmasıdır (Cherry 2013: 108) ve Ege toplumlarının her biri Ege'yi hareketli bir etkileşim alanına dönüştüren bu karmaşık süreçte rol oynamıştır (Reinholdt 2003: 256). Kültürlerarası etkileşimi sağlayan iletişim ağları ise, ticaret (Şahoğlu 2005: 341, 344) ve ticareti meydana getiren unsurların da etkisi ile yolların birbirine bağlanmasına ve ulaşım araçlarının geliştirilmesine sebep olmuştur. Farklı bölgeleri çalışan araştırmacılar birbirine uzak mesafelerdeki iletişim göstergesi materyallerin konumlarına bakarak bu yolları tanımlamışlardır. Aşağıda bu araştırmaların sonuçlarına göre farklı coğrafyalardaki iletişim ağları tanımlanırken makaleye konu olan pişmiş toprak çapa ve kancaların dağılım alanlarını kapsayan geniş bölge için Erken Tunç Çağı'na ait bir iletişim ağı önerisi sunulmaktadır (Fig. 5).

Ege Dünyası'nda benzer biçimlerdeki arkeolojik materyalin deniz aşırı mesafelere dağılımı, gemi modelleri ve tasvirleri gibi arkeolojik göstergelerin yanında, kaynak analizleri gibi arkeometrik bulgular, Erken Tunç Çağı'nın deniz ağlarının yoğun olarak kullanılmaya başladığı bir dönem olduğunu göstermektedir. Tunç Çağı başlarında deniz seviyesi günümüze göre 5 m veya daha az bir artışla dengeli hale gelmiştir (Tartaron *vd.* 2003: 28); böylece Tunç Çağı iletişim ağlarının aktörleri olan kıyı yerleşmelerinin tespit edilmesi de kolaylaşmaktadır. Bu yerleşimler Ege'de coğrafi olarak önemli noktalarda bulunan, farklı ulaşım ağlarına sahip, ticari dağıtımın yapılabileceği yerleşimlerdir (*emporia*) ve maden gibi dönemin en çok ihtiyaç duyulan hammaddelerin ticareti ile birlikte sayıları da artar (Van Andel, Runnels 1988). Deniz ağlarını tanımlamamıza yardımcı olan Tunç Çağı limanları hakkında çok az şey bilinmesine rağmen, kıyılardaki doğal koy, körfez ve burunlar dönemin ideal liman koşullarını oluşturmaktadır. Tunç Çağı'ndan itibaren deniz seviyesindeki dengeli durum göz önüne alındığında Tunç Çağı limanlarının günümüz kıyı

şeridine yakın konumda olmaları beklenir. Bununla birlikte, nehir ağzına kurulan kıyı yerleşmelerinin, deniz seviyesinin alçalması ve nehrin getirdiği alüvyonlarla koyu doldurması sonucunda zamanla iç bölgede kalması Troia gibi yerleşmelerden bilinmektedir (Kayan 2001).

Akıntı ve rüzgârların yönleri ve hızları, deneysel çalışmalar, arkeolojik buluntuların dağılımı ve antik kaynaklar Ege Denizi'nin Tunç Çağı rotalarını belirlemekte araştırmacılara yardımcı olmaktadır (Agouridis 1997: Fig. 5). Buna göre Akdeniz'den Kuzey Ege'ye, Rodos Adası üzerinden On İki Ada'ya ve oradan da Batı Anadolu kıyılarını takip ederek ulaşılabilir. Girit'ten kuzeybatıya doğru adaları takip ederek Mora Yarımadası'na, kuzeye doğru Kiklad Adaları'na ve kuzeydoğuya doğru Rodos Adası hattında bulunan adaları takip ederek Anadolu'ya ulaşmak mümkündür. Ayrıca Batı Anadolu kıyılarından Yunanistan'a adalar vasıtasıyla geçiliyor olmalıdır (Papageorgiou 2008: 211, Fig. 4). Kuzey Ege'de ise Çanakkale Boğazı'ndan sonra iki ana rota bulunmaktadır. İlki, Gökçeada'nın doğusundan kuzeye doğru Meriç Nehri deltasına, oradan da batıya doğru kıyılar takip edilerek Halkidiki Yarımadası'nın etrafından Selanik Körfezi'ne ulaşılan rotadır (Cultraro 2004: Fig. 2). Kuzey Ege'deki diğer ana rota, Troia ve Limni arasındadır. Yine akıntı yönüne göre Limni'den güneybatıya Sporadlar'a ve Teselya Bölgesi'ne erişim sağlanabilir.

Aynı dönemde Anadolu ile uzak bölgeler arasında iletişimi sağlayan karasal bir ağın varlığı arkeolojik bulgular vasıtasıyla bilinmektedir (Şahoğlu 2005; 2019; Efe 2007). Söz konusu karasal ağ, Kilikya'dan doğal geçitleri takip ederek Orta Anadolu ve İç Batı Anadolu'da çeşitli rotalara ayrılmıştır. Bu rotaların bazı kolları Batı Anadolu'da kıyılara dik uzanan dağların arasındaki doğal geçitleri kullanarak Ege Denizi kıyılarına ulaşır (Şahoğlu 2005; Oğuzhanoglu 2019). Kuzeybatı Anadolu'ya doğru devam eden başka bir rota ise, Eskişehir Ovası üzerinden batıya doğru dönerek Çanakkale Boğazı'na doğru devam eder; ardından kara ve su yollarıyla (deniz ve akarsu) Yukarı Trakya'ya bağlanır (Leshtakov 1996: 252; Şahoğlu 2005).

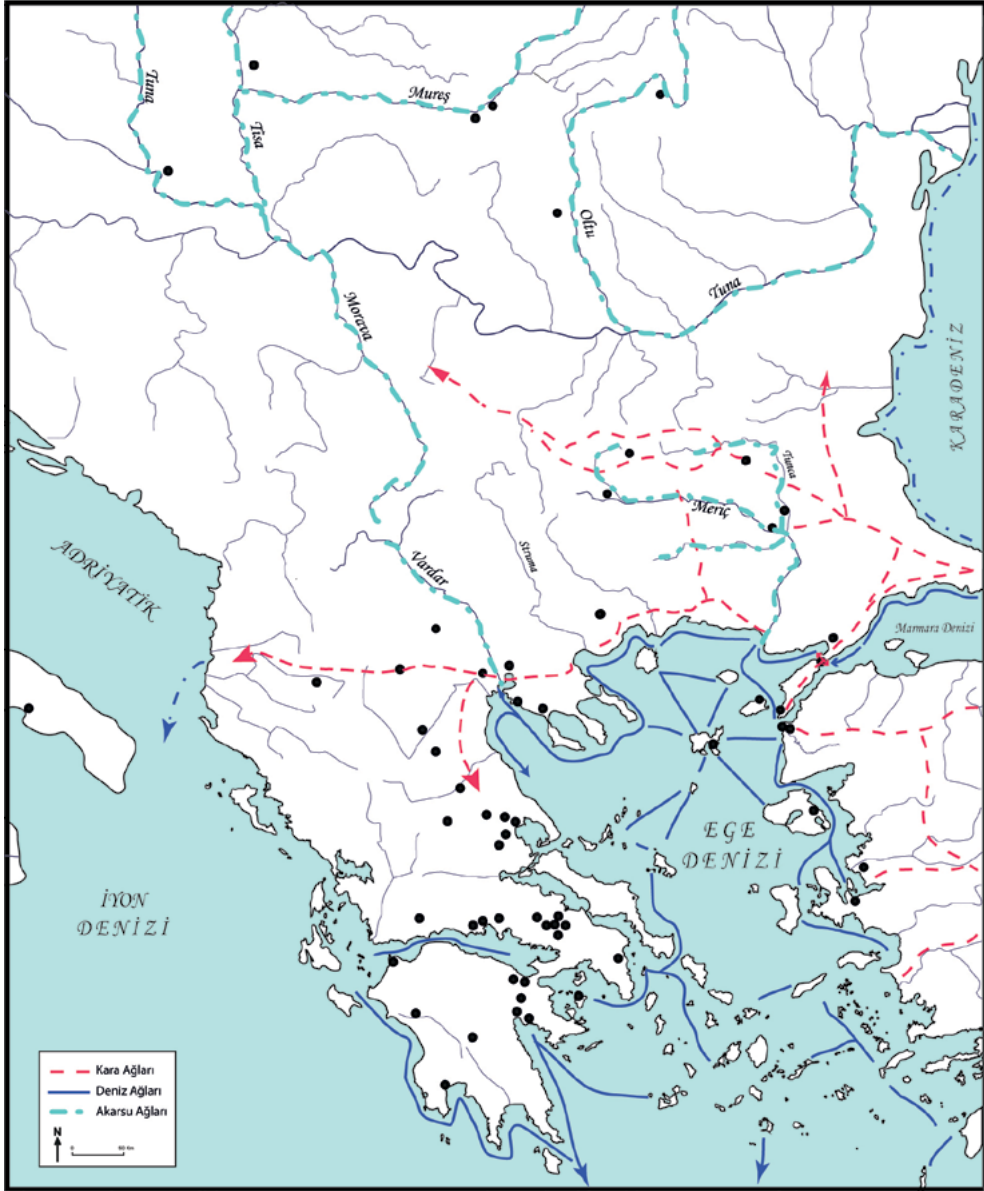
Tarih öncesinde akarsu ağları karasal ağlar ile birlikte kullanılmıştır. Özellikle ulaşım elverişli, debisi alçak ve düzenli rejime sahip Avrupa'daki nehirler üzerinde kurulan iletişim ağları kimi alanlarda kesintiye uğrar. Nehrin hızlı aktığı yerlerde, iki nehir veya göl arasındaki bağlantılarda ulaşımı devam ettirmek için karasal ağlar devreye girer (O'Shea 2011). Kuzey Ege Adaları'ndan kuzeye, Yukarı Trakya ve Makedonya'ya erişim için Vardar, Struma, Meriç ve Tunca nehirleri kullanılmış olmalıdır. Erken Tunç Çağı'nda bu bölgedeki en belirgin nehir ağı ise Meriç Nehri olmalıdır ki zaten Yukarı Trakya'ya Meriç Nehri'nden gidip gelmenin mümkün olduğu bilinmektedir (Leshtakov 1996: 251). Orta ve Güneydoğu Avrupa'da ise birbirinden farklı kültür grupları Tuna Nehri ve kolları sayesinde birbiriyle iletişime geçmiştir (Dietrich 2010). Güneydoğu Avrupa Tunç Çağı kültürleri Tuna Nehri ağı aracılığıyla Ege kültürleriyle bağlantıya geçmiş olmalıdır. Ege ile Tuna'yı birbirine bağlayan en kestirme yol ise Vardar- Morava- Tuna bağlantısıdır (O'Shea 2011). Morava, Tuna ile birleştikten sonra, akarsu ağı kuzeybatıdaki Tisa Nehri'ne yönelir. Tisa Nehri kolları (Mureş, Körös ve Szamos) ile birlikte, Doğu Macaristan ve Romanya'daki

Transilvanya Bölgesi arasındaki iletişimi sağlamaktadır (Kiss 2011: 226; O'Shea 2011). Orta Romanya'dan güneye inen başka bir rota ise Oltu Nehri üzerinden devam ederek güneyde Tuna ile birleşir. Tuna'ya giden bu rotanın Tisa rotasından oldukça farklı şekilde işlev gördüğü ve doğrudan Karadeniz'e yöneldiği, çünkü Oltu Nehri Tuna ile birleştikten sonra akıntının hızlandığı Demirkapı'dan geçerek Morava'ya gitmenin zor olacağı belirtilmektedir (O'Shea 2011: 170).

Makaleye konu olan iletişim göstergesi pişmiş toprak çapa ve kancaların dağılım haritasına bakıldığında ise, (Fig. 5) yerleşimlerin konumlarının yukarıda tanımlanan ağlarla uyumlu olduğu ve Erken Tunç Çağı'nda geniş bir alanda deniz, akarsu ve kara ağlarının birbirlerine bağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla haritaya bakarak bile farklı kültür bölgeleri arasında sistemli ve karmaşık bir organizasyonun var olduğunu anlamak mümkündür. Gelibolu Yarımadası'ndaki buluntuların bu geniş ağ üzerindeki en önemli katkısı ise Çanakkale Boğazı'nın bypass edilerek geçilmiş olabileceğinin (Aydingün 2023) arkeolojik kanıtını sunmasıdır. Bu değerlendirme aynı zamanda Tuna Nehri ve Karadeniz üzerinden Ege'ye gelen başka bir ağın daha varlığına işaret eder. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere, Aşağı Tuna kültürlerinin Oltu Nehri ile Tuna'ya bağlandıktan sonra Morava Nehri yerine akıntıyla birlikte Karadeniz'e doğru yönelmeleri daha güvenlidir. Ayrıca Gelibolu Yarımadası'nın önemli bir kıyı yerleşimi olan Maydos'un MÖ 2. binyılın ilk yarısına ait bulguları, kuzeyli toplulukların bahsi geçen suyollarını takip ederek Çanakkale Boğazı'nın içinden geçebildiklerini göstermiştir (Başaran 2018; 2020a ve 2000b). Fakat Erken Tunç Çağı'nda boğazın su yolu olarak kullanıldığına dair yeterli kanıt yoktur ve ayrıca Batı Karadeniz kıyılarında Ege ile iletişime dair arkeolojik veriler de yetersizdir.

Sonuç

Batı Yunanistan, Korint Körfezi ve Mora Yarımadası'nda yoğun olmak üzere Ege Adaları ve Batı Anadolu'ya, Yukarı Trakya ve Tuna Nehri'nin kuzeyindeki Romanya topraklarına, İyon Denizi çevresindeki Malta Adası ve İtalya'nın güneyine kadar dağılan bir alanda (Fig. 4), pişmiş toprak çapa ve kanca formunun farklı uygulamaları bulunmuştur. Büyük çoğunluğu Erken Tunç Çağı II-III'e tarihlenen bu malzeme grubunun dağılım alanı, farklı kültürlerle ait toplulukların birbirleriyle bağlantıya geçtiklerini ve deniz, akarsu ve kara ağlarının birbirleriyle eş zamanlı olarak kullanıldığını gösterir (Fig. 5). Pişmiş toprak çapa ve kanca grubu ile dönemin diğer iletişim göstergesi bulguların dağılım alanları uyumlu olduğundan, iletişim ağlarını haritalamak kolaylaşmaktadır. Diğer yandan Güneydoğu Avrupa ve Ön Asya'daki tarihöncesi yollar dolayısıyla iletişim ağları pek çok araştırmacı tarafından araştırılmasına rağmen İstanbul ve Çanakkale Boğazı gibi doğal geçitler üzerinden ulaşımın nasıl sağlandığı ise hala bir sorundur. Bununla birlikte, harita üzerinde kolay bir şekilde belirlenen yolların birbirine bağladığı kültürler arasındaki organizasyonun nasıl yürütüldüğünün cevabı için hammadde, egzotik veya taklit buluntular gibi iletişim göstergesi buluntuların detaylı olarak çalışılmasına ve tüm bu bulguların birlikte

Figür 5. Pişmiş toprak çapa ve kancalarla ilişkilendirilen Erken Tunç Çağı iletişim ağları. (Leshtakov 1996: Fig.3 ve 2009: Fig.2; Agouridis 1997: Fig. 5; Cultraro 2004: Fig.2; Şaboğlu 2005: Fig.1; Efe 2007: Fig 17a; O'Shea 2011: Fig.3; Başaran 2020a: Fig. 15 ve 2020b: Res. 10'dan yararlanılmıştır. Çizim: M. Başaran).

değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Yenibademli, Troia ve Yunatsite'de bulunan tüm ve tüme yakın buluntularla kurulan benzerlikler ve diğer değerlendirmeler göz önünde bulundurularak Gelibolu Yarımadası'nda yüzeyde tespit edilen çift delikli pişmiş toprak obje parçalarının yukarıda bahsi geçen çapa ve kanca grubu içindeki tekli kanca tipinde (Fig. 2a, c, d) olması gerekir.

Üğütler'deki bir örneğin ise (Fig. 2b) kıvrımının olmaması nedeniyle her ne kadar baş formu ve deliklerin yönü kancalara benzerlik gösterse de alt kısmının Kirhha tipinde olduğu gibi (Weisshaar 1980: 34) çift kanca formunda olabileceği de düşünülebilir. Bununla birlikte belirtilen örneğin gövdesinin çok kısa olduğu ve Üğütler'de bulunan diğer iki örneğin de (Fig. 3b) kanca formunda olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Yüzey buluntusu olmaları nedeniyle bağlamlarına ilişkin elimizde veri olmadığından Gelibolu Yarımadası'ndaki örneklerin tarihlenmesi ve işleviyle ilgili kesin bir bilgi vermek olanaksızdır. Ancak önceki değerlendirmeler ile elimizdeki veriler karşılaştırıldığında Gelibolu örneklerini Erken Tunç Çağı'na tarihlenmek ve bu tür objelerin ısıya maruz bırakılan bir nesneyi asmak için kullanıldığını düşünmek mümkündür. Diğer yandan bu çalışmada ortaya atılan kulp olma ihtimali ile birlikte diğer olasılıklar da kazı yapılan yerleşmelerde dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmanın en önemli sonucu, pişmiş toprak çapa ve kanca buluntu grubunun dağılım haritasına Gelibolu Yarımadası'ndaki söz konusu yerleşmelerin de eklenmesidir. Böylece söz konusu iletişim göstergesi buluntuların Kuzeydoğu Ege'deki varlığı bazı değerlendirmeleri de beraberinde getirmektedir: Öncelikle Çanakkale Boğazı'nın Erken Tunç Çağı II-III'te geniş sahaya yayılan iletişim ağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Yenibademli hariç Çanakkale Boğazı çevresinde sadece belirli bir tipte yani tekli kanca formunun görülmesi, bölgesel bir birliğe işaret ediyor olmalıdır. Seramik tipolojisine göre, Kuzeybatı Anadolu Kültür Bölgesi içinde değerlendirdiğimiz bu yerleşmelerde aynı formda iletişim göstergesi bir buluntunun olması bölgede kültürel aidiyetin ve sosyoekonomik bir birliğin olduğunu göstermektedir. Çanakkale Boğazı'ndaki örneklerle Yunatsite örneği arasındaki biçimsel benzerlik ise, Çanakkale Boğazı ile Yukarı Trakya arasında Meriç Nehri üzerinden yakın bir iletişimi akla getirir.

Çanakkale Boğazı'nın coğrafi olarak kara ve denizler arasında bir geçit olduğu ve iletişim göstergelerinden birinin bu bölgede olduğu düşünülerek, boğazın iletişim ağları içindeki rolü üzerine bir değerlendirme de yapmak gerekir: Troia, Kumtepe, Yenibademli, Gözetleme Tepe ve her ne kadar günümüzde iç kısımda yer alsada Üğütler, Ege Denizi'nden deniz ağlarıyla doğrudan ulaşılabilen yerleşimlerdir. Marmara Denizi kıyısındaki Maltepe ile Ege Denizi arasındaki bağlantı ise teoride iki şekilde sağlanabilir: İlki, deniz ulaşımıdır; ancak, Erken Tunç Çağı denizcilik teknolojisi ile akıntı ve rüzgâra karşı Ege'den Marmara Denizi'ne erişimin olduğunu söylemek için elimizdeki arkeolojik veriler yetersizdir. İkincisi ise, Ege'den Maltepe'ye Gelibolu Yarımadası'nın en dar olduğu noktadan kara üzerinden erişimin sağlandığıdır (Fig. 5). Maltepe'nin Erken Tunç Çağı'nda Saros Körfezi kıyısından Ege ile bağlantısını sağlayabilecek Leştepe, Güneyli Limanı gibi çağdaş kıyı yerleşimlerinin varlığı bu teoriyi desteklese de, bu yerleşimlerde iletişim göstergeleri henüz bulunmamıştır.

Diğer yandan Maltepe'de Ege bağlantısının tespit edilmesi haritaya daha geniş açıdan bakılmasına olanak sağlar. Bu değerlendirme Aşağı Tuna kültürlerinin Ege bağlantısını nasıl olduğuna dair bir açıklama sağlayabilir. Romanya'daki kültürler suyollarını takip

ederek boğazlar üzerinden Ege'ye ulaşmış olabilirler. Boğazlardaki akıntı, hâkim rüzgâr yönü ve şiddeti kuzeyden güneye doğru denizden harekete izin verirken anaför ve fırtına gibi zor koşullar Erken Tunç Çağı'nda her iki boğazın da karadan baypas edilmesine neden olmuş olabilir. Maltepe'deki bulgu, yukarıda da değinildiği üzere böyle bir olasılığı destekler. Orta ve Güney Romanya'dan Tuna'ya bağlanan nehirler aracılığıyla Karadeniz ve Marmara Denizi'ne, ardından yine Maltepe'den Saros Körfezi'ne ve sonunda Ege'ye geçiş yapılmış olmalıdır (Fig. 5). Bu teori için arkeolojik veriler yetersiz olmasına rağmen, Batı Karadeniz ve Kuzey Marmara kıyılarındaki yerleşmelerde pişmiş toprak çapa ve kancaya gibi Ege ve Karadeniz ile bağlantılı iletişim göstergeleri böyle bir ağın var olup olmadığını arkeolojik açıdan kanıtlayacaktır.

Teşekkür

Çanakale Boğazı Tunç Çağı Limanları Araştırması projesi 2021 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile yürütülmektedir. Proje, 2023 yılında Fırat Üniversitesi FÜBAP birimi tarafından desteklenmiş olup katkı sağlayan FÜBAP komisyonuna ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yardımları için teşekkür ederiz. Projede yer alan tüm ekip üyelerine ve ayrıca Gelibolu Yarımadası'nda daha önce araştırma yürüten Sayın Mehmet Özdoğan ve Zeynep Koçel Erdem'e yüzey malzemelerini projemiz dâhilinde çalışmamıza izin verdikleri için teşekkür ederiz.

Katalog

1. Gz'22-36, Y:3,3 cm, G:2,8 cm, K:1 cm, DÇ: 0.3 cm. Üst kenarı düz, köşeleri yuvarlatılmış ve hafifçe dışa çekik, aşağı doğru hafifçe daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Alt kısmında bir yöne doğru hafifçe kıvrıldığı yerden kırılmıştır. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. İki delik arasında çizgi halinde yatay bir kazıma izi vardır. İç bükey yapan yüzde deliklerin etrafındaki çapaklar kabartı şeklindedir. İnce yoğun mineral, ince az kireç ve taşçık katkılı hamuru kırmızımsı kahverengindedir (2,5 YR 6/6). Kendinden astarlıdır, dış bükey yapan yüzde yer yer kahverengi alacalıdır. El yapımıdır. Orta pişmiştir ve özü vardır. Alt kısmı eksik, üstteki köşelerinde kırıklar vardır.
2. Üğ'23-5, Y:2,8 cm, G:3 cm, K:1,4 cm, DÇ: 0.4 cm. Üst kenarı düz, sağlam köşesi yuvarlatılmış ve hafifçe dışa çekik, aşağı doğru hafifçe daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. İnce az mineral ve taşçık katkılı hamuru kırmızıdır (2,5 YR 4/6). Yüzeyi yalındır ve her iki yüzde yer yer siyah alacalıdır. El yapımıdır. Orta pişmiştir ve özü vardır. Alt kısmı ve üstteki bir köşesi eksiktir.

3. Ml'23-11, Y:6,8 cm, G:3,5 cm, K: 1,7 cm, DÇ: 0,3 cm. Üst kenarı hafif dış bükey ve her iki köşesi yuvarlatılmış, aşağı doğru hafifçe daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Alt kısmında bir yöne doğru hafifçe kıvrıldığı yerden kırılmıştır. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. Sağ ve sol deliklerin etrafındaki çapaklar farklı yönlerde belirgindir. Bu durum her iki deliğin de ayrı yönlerden açılmış olabileceğini gösterir. İnce az mineral ve kireç ve taşçık katkılı hamuru soluk kırmızı rengindedir (10 R 6/4). Yalın yüzeyi kabaca düzeltilmiştir ve her iki yüzü de hafif alacalıdır. El yapımıdır. Orta pişmiştir ve özü vardır. Alt kısmı eksiktir.
4. Ml'13- 2, Y:5,3 cm, G:2,9 cm, K:1,6 cm, DÇ: 0,4 cm. Üst kenarı hafif dış bükey ve sağlam köşesi yuvarlatılmış, aşağı doğru daralan dikdörtgen biçimli, oval kesitli pişmiş toprak obje. Alt kısmında bir yöne doğru hafifçe kıvrıldığı yerden kırılmıştır. Üst kenarın hemen altında yan yana iki delik açılmıştır. İnce az mineral ve mika katkılı hamuru portakalımsı kahverengindedir (5 YR 5/6). Her iki yüzü koyu gri renginde astarlı ve içe kıvrım yapan yüzü ağıldır. El yapımıdır. Orta pişmiştir. Alt kısmı ve üstteki bir köşesi eksiktir.

Kaynakça

Agouridis, C. 1997

Sea Routes and Navigation in the Third Millennium Aegean. *Oxford Journal of Archaeology* 16: 1-24.

Aydınün, H. 2023

Tunç Çağı'nda Boğazlar Bir Su Yolu Muydu Yoksa Bir Engel Mi?, *Trakya'da Arkeoloji* 1, A. Yaraş, G. Üsküplü Akgül (ed.), Ege Yayınları, İstanbul: 91-104.

Aykurt, A., Büyükelsoy, K., Benli-Bağcı, E., Deniz, S. 2003

Bodrum Kesikservi Erken Tunç Çağı I Mezarlığı, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Başaran, M. 2018

MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege Kültürel İletişim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale.

-2020a

MÖ 2. Binyıl Kuzey Ege'de İletişim ve Kültürel Bağlantılar: Maydos Kilisetepe Höyüğü, *Propontis ve Çevre Kültürleri*, V. Keleş (ed.), Ege Yayınları, İstanbul: 209-222.

-2020b

Maydos Kilisetepe Bezemeli Mimari Kaplamaları: Tipolojik Değerlendirme ve Kültürel Etkileşim Sahası. *Maydos I*, G. Sazcı (ed.), Ege Yayınları, İstanbul: 147-189.

Bernabó-Brea, L. 1964

Poliochni. Città Preistorica nell' Isola di Lemnos, I. "L Erma" di Bretschneider Rome.

Buchholz, H.G., Wagner, P. 1987

Zu frühbronzezeitlichen Verbindungen Zwischen dem Balkanraum und Hellas. *Ägäische Bronzezeit*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt: 121-136.

Cherry, J. F. 2013

Eşit Yönetimler Arası Etkileşim. *Arkeoloji Anahtar Kavramlar*, C. Renfrew, P. Bahn (ed.), (Çev. Selda Somuncuoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul: 107-112.

Cosmopoulos, M. 1991

Exchange Networks in Prehistory: The Aegean and the Mediterranean in the Third Millennium B.C. *Aegaeum 7, Thalassa: L'Égée préhistorique et la mer*, R. Laffineur, L. Basch (ed.), Université de Liège, Liège/Austin: 155-168.

Cultraro, M. 2004

Island Isolation And Cultural Interaction in The EBA Northern Aegean: A Case Study From Poliochni (Lemnos). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 4/1: 19-34.

Dietrich, L. 2010

Eliten der Frühen und Mittleren Bronzezeit im Südöstlichen Karpatenbecken. *Praehistorische Zeitschrift*, 85: 191-206.

Efe, T. 2007

The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia. *Anatolian Studies 57, Transanatolia: Bridging Gap between East and West in the Archaeology of Ancient Anatolia*: 47-64.

Erkanal, A. 1986

Klazomenai/ Liman Tepe Kazılarında Ele Geçen Kil Çapalar (Tonanker von Klazomenai-Liman Tepe). *Anadolu Araştırmaları X*: 183-193.

Felsch, R. C. S. 1988

Samos II. Das Kastro Tigani, Die Spätneolithische und Chalkolithische Siedlung, Rudolf Habelt, Bonn.

Hood, S. 1981-1982

Excavations in Chios 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala, Vol. I-II, Thames and Hudson, Athens, London.

Hüryılmaz, H. 2006

Gökçeada-Yenibademli Yerleşmecilerinin Erken Bronz Çağı'nda Deniz Aşırı İlişkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/17: 1-9.

-2011

Gökçeada-Yenibademli Höyük 2009 Yılı Kazıları. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1: 128-141.

Kayan, İ. 2001

Troia Yöresinin Yüzey Şekilleri, Alüvyon Ovasının Jeomorfolojisi ve Paleocoğrafik Açidan Rekonstrüksiyonu. *Düş ve Gerçek Troia*, (Çev. Selma Bulgurlu Gün), Homer, İstanbul: 309-314.

Kılıç, S. 2000

Marmara Bölgesi İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri. *1999 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara: 29-45.

Kiss, V. 2011

The Role of the Danube in the Early and Middle Bronze Age of the Carpathian Basin. *Varia Archaeologica Hungarica XXVI*, G. Kovács, G. Kulcsár (ed.), Archeolingua, Budapest: 211-239.

Koçel Erdem, Z. 2015

Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı *Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara: 437-460.

Korfmann, M., Girgin, Ç., Morçöl, Ç., Kılıç, S. 1995

Kumtepe 1993. Bericht Über Die Rettungsgrabung/ Report on the Rescue Excavation. *Studia Troica*, 5: 237-289.

Lamb, W. 1936

Excavation at Thermi in Lesbos. Cambridge University Press, Cambridge.

Leshtakov, K. 1996

Trade centres from EBA III and MBA in Upper Thrace. *Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (CA. 3500-2000 BC, Calibrated Dates)*, Reports on Prehistoric Research Projects 1(2), L. Nikolova (ed.), Agatho Publisher, Sofia: 239-287.

-2009

The Second Millennium BC in the Northern Aegean and the Adjacent Balkan Lands: Main Dynamics of Cultural Interaction. *Greeks and Thracians*, Z. I. Μπόνιας, J.Y. Perreault (ed.), Taşoz: 53-82.

Menelaou, S., Kouka, O. 2022

Tracing Interaction On Samos Island: Pottery Traditions And Connectivity At Kastro-Tigani And The Heraion During The Aegean Late-Final Neolithic/Western Anatolian Middle-Late Chalcolithic. *The Annual of the British School at Athens*, 117: 1-52.

Minkov, P. 2019

Раннобронзови Керамични Котви И Куки От Горнотракийската Низина. Годишник, на Регионален Исторически Музей – Пазарджик: 57-77.

Müller, K. 1938

Tiryns IV: Die Urfirmiskeramik, F. Bruckmann Verlag, Munich.

Oğuzhanoğlu, U. 2019

Büyük Menderes'ten Denize Uzanan Yollar: Güneybatı Anadolu Erken Tunç Çağı Bağlamında Yeni Gözlemler. *Kültürlerin Bağlantısı, Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgearası İlişkiler*, *Anadolu, Ek Dizi 1.4*, V. Şahoğlu, M. Şevketoğlu Y. Erbil (ed.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: 101-114.

O'Shea, J. 2011

A River Runs Through It: Landscape and the Evolution of Bronze Age Networks in the Carpathian Basin. *Journal of World Prehistory*, 24(2/3): 161-174.

Özbek, O. 2012

2010 Yılı Saros Körfezi Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3, Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: 463-479.

Özdemir, A. Bamyacı, A. O, Yavşan, Ç. 2014

Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Buluntusu Antropomorfik Objeler, *Höyük 2012*, 5: 11-24.

Papageorgiou, D. 2008

The Marine Environment and its Influence on Seafaring and Maritime Routes in the Prehistoric Aegean. *European Journal of Archaeology*, 11(2-3): 199-222.

Reinholdt, C. 2003

The Aegean And Western Anatolia: Social Forms And Cultural Relationships. *Art of the First Cities. The Third Millenium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, J. Aruz, R. Wallenfels (ed.), Yale University Press, New York: 255-260.

Renfrew, C. 1972

The Emergence of Civilization the Cyclades and the Aegean in the Third Millennium BC, Oxbow Books, London: Methuen.

-1986

Introduction: Peer Polity Interaction and Socio-Political Change. *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*, C. Renfrew, J. F. Cherry (ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 1-18.

Schmidt, H. 1902

Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer, G. Reimer Verlag, Berlin.

Smith, J. C. 1975

Spinning, Weaving and Textile Manufacture in Prehistoric Greece. From the Beginning of the Neolithic to the end of the Mycenaean ages: with Particular Reference to the Evidence Found on Archaeological Excavations. University of Tasmania, Ph.D. Dissertation, Hobart.

-2000

The Small Finds: Clay Spinning and Weaving Implements. *Servia I. Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-1973*, The British School at Athens, London: 207-262.

Şahoğlu, V. 2005

The Anatolian Trade Network and the İzmir Region During the Early Bronze Age. *Oxford Journal of Archaeology*, 24(4): 339-360.

-2019

The Early Bronze age Anatolian Trade Network and Its Role on The Transformation of the Anatolian and Aegean Communities. *Kültürlerin Bağlantısı, Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler, Anadolu, Ek Dizi I.4, V.* Şahoğlu, M. Şevketoğlu Y. Erbil (ed.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara: 115-131.

Şenyürek, M. S., Gültekin, H., Şenyürek E., Dönmez, A. 1950

Höyücek Civarında Höyücek'te Yapılan Sondaj. *Belleten* 55: 487-504.

Tartaron, T. F., Rothaus, R. M., Pullen, D. J. 2003

Searching for Prehistoric Aegean Harbors with GIS, Geomorphology, and Archaeology. *Athena Review*, 3(4): 27-36.

Van Andel, T. H., Runnels, C. 1988

An Essay on the Emergence of Civilization in the Aegean World. *Antiquity* 62: 234-247.

Weisshaar, H. J. 1980

Ägäische Tonanker, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, (Ath. Mitt.)* 95: 33-59.

Wiencke, M. H. 1989

Change in Early Helladic II. *American Journal of Archaeology*, 93(4): 495-509.

Rescue Excavations of a Stone Cist Grave at Açıkköy, Mardin: An Archaeological and Archaeometric Evaluation

*Mardin, Açıkköy Taş Sanduka Mezarı Kurtarma Kazısı:
Arkeolojik ve Arkeometrik Değerlendirme*

Bilcan GÖKCE – Esra KAÇMAZ LEVENT – Mahmut AYDIN*

DOI: 10.58488/collan.1460312

Keywords: Stone Cist Grave, Cylinder Seal, Ornamental Pins, Early Bronze Age, Ninevite 5, Jemdet Nasr

In 2015, Mardin Museum conducted salvage excavations at the site of a stone-cist grave, found by illicit diggers in Açıkköy village of Nusaybin district in modern Mardin province. This study presents an archaeological evaluation of the grave structure and its contents, and the results of archaeometric analyses conducted on the ceramic and metal objects deposited as grave goods. In terms of its structure and burial customs, the grave displays characteristics known from cist graves found within the upper Tigris basin. Ceramics belong to Ninevite 5 incised-excised ware and simple ware. Other significant finds in the grave are metal objects including an awl, ornamental pins, and a seal. Comparable examples of the awl and the pin types are attested in the region and neighboring regions, and the seal is engraved in Jemdet Nasr style. Elemental composition analysis of the metal objects demonstrate that they were made of copper (Cu) with arsenic (As) content in high enough proportions to indicate intentional alloying. In the light of its archaeological assemblage, we may conclude that this cist grave is dateable to Early Bronze Age I (3200-3000 BC) and it must have belonged to a high-status individual of the local elite.

Anahtar Kelimeler: Taş Sanduka Mezar, Silindir Mühür, Süs İğneleri, Erken Tunç Çağı, Ninive 5, Cemdet Nasr

Mardin ili Nusaybin ilçesinde bulunan Açıkköy taş sanduka mezarında Mardin Müzesi tarafından 2015 yılında kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Taş sanduka mezarı ve bu mezarda ele geçmiş olan pişmiş toprak ve metal eserler makalenin konusunu oluşturmaktadır. Mezar, mimari ve ölü gömme gelenekleri bakımından Yukarı Dicle Havzası'ndan bilinen diğer taş sanduka mezarlarla ortak özellikler sergiler. Buluntulardan çanak çömlekler Ninive 5 dönemi seramik grubunun çizi-oyma bezemeliler ve basit kaplar grubunu oluşturur. Diğer önemli buluntular arasında ise bız, süs iğneleri ve mühür gelir. Bız ve süs iğnelerinin benzerleri hem yerel kültürde hem de çevre kültür bölgelerinden bilinmektedir. Mühür ise üslup olarak Cemdet Nasr özellikleri taşır. Ayrıca metal eserler üzerinde yapılan arkeometrik analizler neticesinde, bunların yüksek oranda bakırdan (Cu) üretildiği, Cu içeriğinin yanı sıra tüm eserlerde alaşıma bilinçli olarak arsenik (As) katıldığı tespit edilmiştir. Yerel bir elite ait olduğu düşünülen taş sanduka mezar arkeolojik veriler ışığında, Erken Tunç Çağı I'e (MÖ 3200-3000) tarihlenebilir.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 28.03.2024, Kabul Tarihi: 07.11.2024

* Bilcan Gökce, İğdir University, Faculty of Letters, Art History Department, İğdir, Türkiye.

bilcan.g@gmail.com. ORCID: 0000-0003-1213-7752

Esra Kaçmaz Levent, Batman University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology,

Batman, Türkiye. arkeoesra@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-2489-9527

Mahmut Aydın, Batman University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology, Batman, Türkiye. aydinm135@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4707-5387

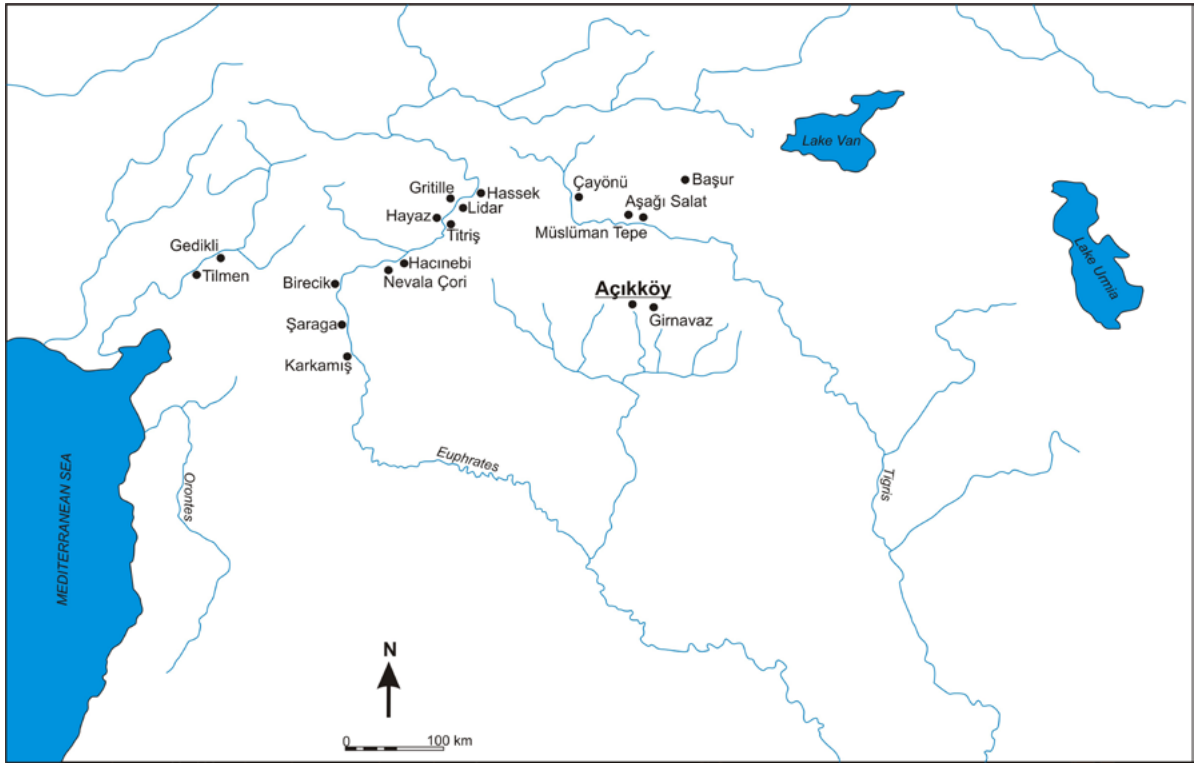

Introduction

Southeastern Anatolia as a geographical region of the Republic of Türkiye is defined in the north by the crescentic bend of the Anti-Taurus mountains, which constitutes a natural boundary, and in the south by the Turkish-Syrian border that runs east-west across the Syrian plain (Karadoğan, Özgen 2006). The volcanic Karacadağ massif divides “Southeastern Anatolia” topographically into two sectors: the “Middle Euphrates Sector” in the west and the “Tigris Sector” in the east (Sözer 1967: 4-5; Atalay, Mortan 2003: 363, 399; Yılmaz 2003: 5). Mardin lies in the Tigris basin, located in the eastern part of Southeastern Anatolia. Mardin province is bordered by Siirt, Batman, and Diyarbakır provinces to the north, Şanlıurfa to the west, Şırnak to the east, Syria to the south, and Iraq to the south-east, east of the Tigris River; and the province lies in a highland region with its northern skirts descending into the Diyarbakır basin and its southern skirts descending into the Syrian plains. This highland region is known as “the Mardin-Midyat Threshold” (historically Tur Abdin) (Kozbe, Güngör 2022).

Southeastern Anatolia constitutes a strategic transitional zone from the north to the south between the Anti-Taurus range and the Mesopotamian lowlands (Yılmaz 2003: 5). For this reason, the region was inhabited since early prehistory. The socio-political structure that began to emerge in the region the early 3rd millennium BC was essentially a rural system sustained by an agro-pastoralist subsistence basis, as is demonstrated by a settlement pattern that consists of small towns and villages scattered across the plains and along the foothills of the Anatolian highlands. Certain changes are observed in the archaeological record of the early 3rd millennium BC in the region (Sagona, Zimansky 2009: 178). Particularly striking is the reduction in the average site size and an increase in the number of settlements that is observed in this phase. This change in the settlement pattern in the early 3rd millennium BC may also be indicative of a preferred use of trade routes through the Khabur Valley and the Tigris basin, rather than the Euphrates. These lines of evidence suggest that the settled populations spread into the rural areas (Rothman, Fuensanta 2003: 595, 597). In the later stages of the 3rd millennium BC, transformation of the socio-political systems and advances in metallurgy become the hallmarks of the Early Bronze Age III period. In this phase, large urban centers (e.g., Tiritiş Höyük, Samsat, Lidar, and Kazane) emerged in Southeastern Anatolia, and the region came under the domination of the Akkadian Empire (Sagona, Zimansky 2009: 179). Additionally, in the 3rd millennium BC economic, technological, and social developments in the Syrian and Mesopotamian cultural spheres also influenced the developments in Southeastern Anatolia, resulting in the creation of a cultural interaction sphere in a vast region that extends from the Eastern Anatolian highlands in the north, across southeastern Anatolia, and to northern Syria and the Mesopotamian Plain in the south (Yılmaz 2006: 58).

Many excavation and survey projects have been conducted by Turkish and international teams within the boundaries of the modern Mardin province over the decades,

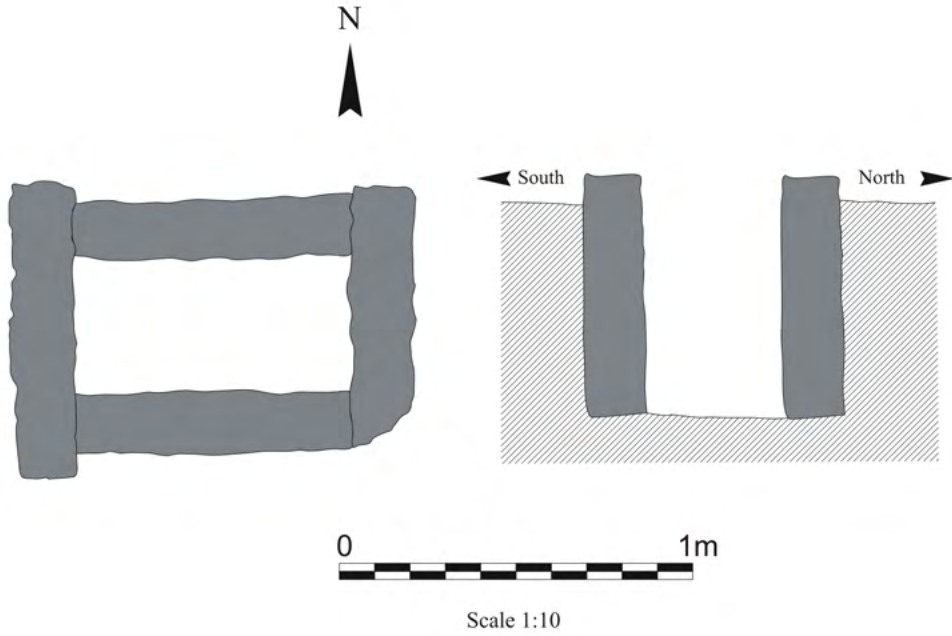
Figure 1. Map of Southeastern Anatolia showing the location of Açıkköy and Early Bronze Age sites where cist-graves have been found (adapted from Yılmaz 2003, Map 2)

which have contributed significant archaeological collections to the Mardin Museum. The museum's collections also include unprovenanced artifacts purchased or requisitioned from local individuals and assemblages unearthed by the museum's salvage excavations at archaeological sites threatened by development or illicit excavations. The archaeological finds from the salvage excavations conducted at Açıkköy, which constitute the subject of this study, are part of the museum's collections, and we hope that their analysis and evaluation here will be a valuable contribution to scholarship on the region's archaeological heritage.

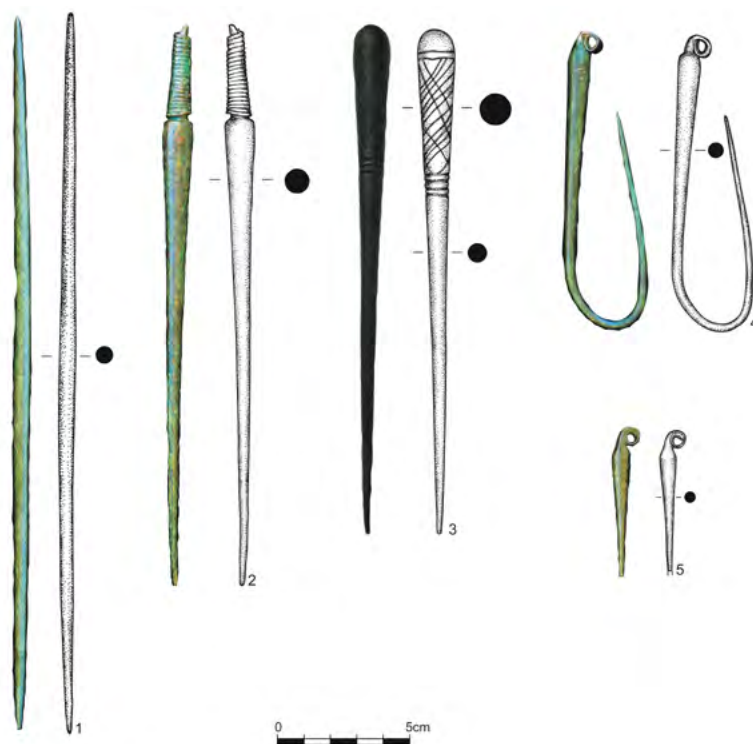
Excavation projects in the region have provided (and continue to provide) significant information about burial customs and grave types of the 3rd millennium BC. In the light of these findings, it has been observed that, "the southeastern region had burial customs that changed through time in a broadly linear fashion from the Early Bronze Age Ib to the Early Bronze Age III" (Sagona, Zimansky 2009: 178). The burial record of the region is diverse and includes simple inhumation graves, jar and pithos burials, cist graves, and chamber tombs, which were (as opposed to other burial types) not attested to in Anatolia in earlier periods (Sagona, Zimansky 2009: 179). The stone cist grave unearthed at Açıkköy, evaluated in this study, is significant in this regard, and adds interesting nuances in terms of grave construction and grave finds to the repertoire of cist graves in the region.

Materials and Methods

A stone cist grave discovered by illicit digging activity in Açıkköy village of Nusaybin district in Mardin province and subsequently investigated by archaeological salvage excavations conducted by Mardin Museum in 2015, together with the ceramic and metal objects found in association with this grave constitute the materials of this study. Ceramics found at the grave site include one small jar and one bowl. Metal objects consist of one awl, four ornamental pins, and one cylinder-seal.

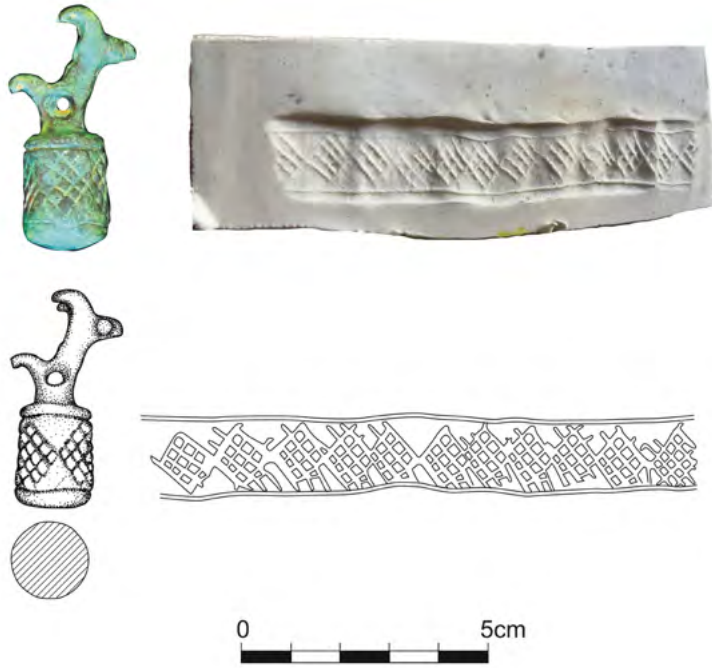

Figure 2. *Açıkköy cist grave, general view*

Figure 3. Metal objects found in the Açikköy cist grave: (1) awl, Inv. No. 01, (2) pin with coil headed, Inv. No. 02, (3) mace-shaped pin with twist-decorated neck, Inv. No. 03, (4) rolled headed pin with bent stem, Inv. No. 04, (5) rolled headed pin with ribbed neck, Inv. No. 06

For the archaeological evaluation of material culture finds from the stone-cist grave at Açikköy, first, the finds were assessed within a regional framework and comparable examples of the objects were identified in the published archaeological record of the region and neighboring regions. Grave construction was also assessed in comparison with other known cist graves in the region. This comparative perspective allowed us to contextualize the grave culturally and draw regional comparisons in terms of burial customs. Additionally, elemental composition analyses were conducted on the finds from the grave utilizing an Olympus (Delta Premium) portable energy-dispersive X-ray fluorescence (P-EDXRF) spectrometer, which allows for in-situ and non-destructive analysis of archaeological objects. In some cases, P-EDXRF analysis was conducted on multiple spots on the surface of the same object for assessing the reliability of the analysis, for determining the homogeneity of the alloy within the artifact, and for detecting traces of the manufacturing methods, and each analytical reading was assigned an individual sample number (Table 1). X-ray fluorescence analysis allows us to empirically document which elements are present in what ratios in the make-up of the raw materials that the object was manufactured from. The most important aspect of P-EDXRF spectrometry is that the analytical readings are taken from the surface of the artifacts without having

Figure 4. Seal (Inv. No. 05) found inside the Açıkköy cist grave

to remove a sample, and the most important aspect of a P-EDXRF analyzer is that it is a compact and portable instrument, which can be brought into museum facilities and excavation projects, and therefore analysis can be conducted in situ without having to relocate the object.

Construction of the Stone Cist Grave at Açıkköy Tepe

The burial record of the Early Bronze Age (EBA) in southeastern Anatolia displays a wide diversity of grave types including simple inhumation graves, jar burials, pithos burials, chamber tombs, shaft graves, cist graves, and urns (Yılmaz 2003: 59-69). In systematic excavations conducted at archaeological sites in southeastern Anatolia, stone cist graves and mudbrick cist graves were found among other grave types at Hassek Höyük (Behm-Blancke 1985: 53, Abb. 7-8; EBA I-II), Gritille (Ellis 1983: 119; EBA I-II), Hayaz (Rodenberg 1981: 94; EBA II-III), Lidar Höyük (Hauptmann 2003: 61; EBA II), Titriş (Laneri 2007: 246; EBA I-III), Hacinebi (Stein *et al.* 1997: 115; EBA I), Nevali Çori (Mısır 1992: 202; EBA I), Gedikli (Yılmaz 2003: 14-16; EBA I-II), Tilmen (Alkım 1962: 455-456, Figs. 28, 30, end of the EBA), Birecik cemetery (Sertok, Ergeç 1999: 90; EBA I-II), Şaraga (Sertok, Kulakoğlu 2002: 110-111; early EBA), and Karkamış (Woolley, Barnett 1952: 218; EBA I-II) located in the Middle Euphrates Sector of the region and at Aşağı Salat (Şenyurt 2002: 447-448, Fig. 8; Akçay 2005: 24-25; EBA I), Başur Höyük (Batıhan 2014: 26-28; 3100-2900 BC), Çayönü (Çambel, Braidwood 1980: 21; early

and mid-EBA; Yılmaz 2024), Müslüman Tepe (Ay *et al.* 2013: 277-279; EBA I-II), and Girnavaz (Erkanal 1991: 282) located in the Tigris Sector of the region (Fig. 1).

For the construction of cist graves, first, an oval or rectangular pit was dug into the earth and the four sides of this pit were aligned with limestone (or less frequently basalt) slabs. There are occasional examples of cist graves, in which only three sides of the pit are aligned by stones. Cist graves generally have a rectangular or less frequently a square floor plan. The floor of a cist grave can be simply a packed-earth floor, or it may be paved with river pebbles, ceramic sherds, mudbricks, or stone slabs. The top is usually covered by a single stone slab or several flat-shaped stones (Ensert 1995: 196-223; Yılmaz 2003: 64; Akçay 2005: 24-25). Generally, adults and multiple individuals are found buried in larger cist graves, while children are buried in small cist graves (Yılmaz 2003: 59-69). In cist graves, the deceased are generally interred in a flexed (*hocker*) position accompanied by grave gifts. In the context of the Bronze Ages in southeastern Anatolia, researchers agree that cist graves would have belonged to individuals and families who were members of the middle and upper social classes (Yılmaz 2003: 64-65).

The stone cist grave that is the subject of this study was discovered by illicit excavations in a fallow field about 100 m east of the outer limit of the Açıkköy neighborhood in the Nusaybin district of modern Mardin province (Fig. 1); and soon after, archaeological salvage excavations were initiated by Mardin Museum at the site. The cist grave is orientated East-West, and it is built of stone slabs that are 1.20 cm long, 50 cm tall, and 10 cm thick. For the construction of the grave, first, a pit was dug directly into the ground. Then, flat limestone slabs were laid laterally aligning the sides of the pit. The edges of the slabs were aligned seamlessly. The top of the grave was covered with several fragments of limestone slabs. The floor of the grave was not paved, meaning that the deceased and the gifts were interred directly on top of the earthen floor. The soil that was excavated out of the grave was very fine-grained, which indicates that this soil deposit is secondary, and it results from the accumulation of the soil that has seeped into the grave through the crevices between the stone slabs over the millennia that it had remained closed. Because the skeletal remains were found disarticulated and scattered inside the grave, it was not possible to identify the deceased's burial position (Fig. 2). It is significant that the Açıkköy stone-cist grave bears close similarities with other known Early Bronze Age cist graves in southeastern Anatolia. Because this grave is not associated with any architectural remains, it is most likely part of an extramural cemetery, as is known in the region in this period. Therefore, if excavations were to be continued in the areas surrounding the Açıkköy stone cist grave, we would expect to find more stone cist graves in this neighborhood.

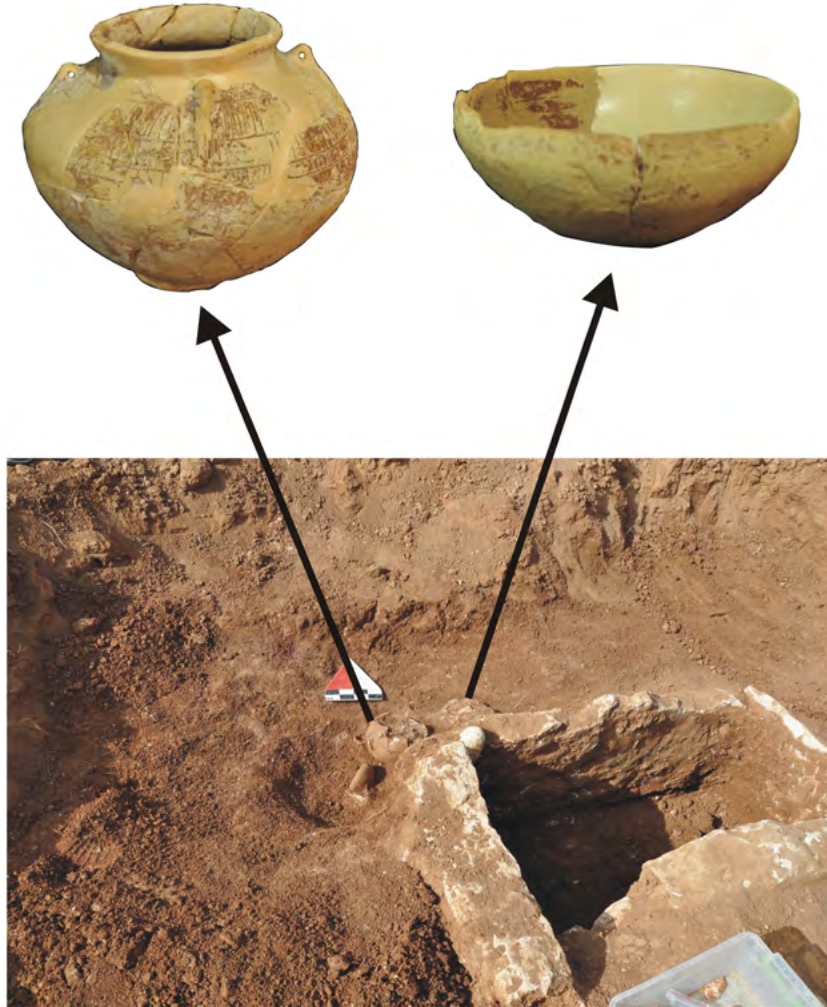
Grave Finds from the Açıkköy Stone Cist Grave

Material culture finds found in association with the stone cist grave consist of baked-clay and copper-alloy objects deposited as burial gifts. Baked-clay objects associated with the

grave are two ceramic vessels and copper-alloy objects in the grave consist of one awl, four ornamental pins, and one cylinder seal. Skeletal remains in the grave were in a severely disturbed state and therefore it was not possible to establish the original locations of the burial gifts at the time of deposition. Below, we present an evaluation of metal finds followed by an evaluation of ceramic finds.

Metal Finds

Pins made of animal bones and antler are known in the archaeological record beginning with the end of the Palaeolithic. Usually, such pins made of organic materials were not used as ornamental items but as perforating tools. These perforators used for piercing organic materials like leather are called “awl” in archaeology (Tekin 2018: 119). Beginning with advances in metalworking in the Bronze Ages, awls were made of metals, as well. A

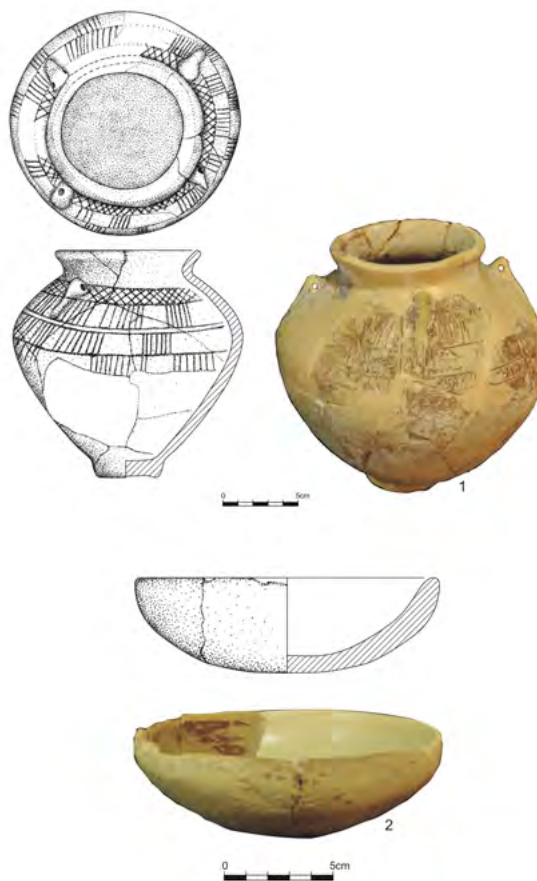
Figure 5. *In-situ excavation view of ceramic vessels found outside the Açıkköy cist grave, adjacent to its*

metal awl was found in the stone cist grave at Açıkköy (Fig. 3.1). The awl (Inv. No. 1) is made of a copper alloy, and it is 25 cm long. It is shaped as a long cylinder that tapers to a pointed tip on both ends.

Four ornamental pins with varying head forms were found close to the floor surface of the stone cist grave. The first pin is a coil headed pin (Inv. No. 02). The pin is 20.5 cm long, and its neck is decorated with a diagonally twisted coil, in which twenty turns can be counted (Fig. 3.2). The second pin (Inv. No. 03) is a mace-shaped pin, but the head of the pin is decorated with incisions as if to resemble a coil headed pin. The pin is 18 cm long. Its neck is decorated with linear incisions cross-cutting each other diagonally, creating a twisting pattern, and there are

three horizontal ridges just below the twist (Fig. 3.3). The remaining two pins in the grave are rolled headed pins (Inv. No. 04 and Inv. No. 06). The first rolled headed pin is 5.0 cm long (Fig. 3.4) and the second is 10.5 cm long (Fig. 3.5). In both specimens, the head is simple and consists of a single fold. The stem of the pin with Inv. No. 06 is bent (Fig. 3.4), and this shape does not appear to be a result of post-depositional damage. Therefore, the bent shape must have been intended and most likely related with usage. In all the ornamental pins found in the grave, the stem is cylindrical, the tip is pointed, and the stem tapers narrowing down from the head towards the tip.

Close parallels of the coiled headed pin (Inv. No. 02; Fig. 3.2) in the Açıkköy cist stone grave are known from grave M-38/5 at Aşağı Salat mound (Akçay 2005: 52, pl. 73/5, Pl. 74/5) and burial 2 at Siirt/Başur Höyük (Sağlamtimur, Massimino 2018: 332, 341, Fig. 7), both of which are dated to Early Bronze Age I. No closely comparable example was encountered in the published sources for the mace-shaped pin (Inv. No. 03; Fig. 3.3). Nevertheless, this pin can be considered to belong to the same type as a similarly shaped pin found at Norşuntepe (Palumbi 2008: 251, Fig. 6.26:3) and another one found in burial

Figure 6. *Ceramic vessels from the Açıkköy cist grave site*

3 at Başur Höyük (Batıhan 2014: 69, Pl. 21), both dated to the Early Bronze Age I. As for the remaining two pins in the grave, which are rolled headed pins, they belong to a pin type that was in use in the region for a long time from the Early Bronze Age to the Roman Empire period. Rolled headed pins found in Anatolia, northern Iraq, northern Syria, Iran, Lebanon, and the Caucasus usually have a pointed tip and a cylindrical stem that has an even diameter throughout its entire length (Klein 1990). The stem of the rolled headed pins from the Açıkköy cist grave, however, is wider at the top and tapers down narrowing towards the tip. In Anatolia, this ornamental pin type is known from grave M-40 at Aşağı Salat Höyük (Akçay 2005: Pl. 18/1-3, Pl. 78/5, Pl. 79/5) and burial 2 at Siirt/Başur Höyük (Batıhan 2014: 71, Pl. 23), and in Iraq, similar pins were found at Tell Mohammed Arab (Bolt, Green 2003: Fig. 21.13). All these contexts are dated to Early Bronze Age I.

The last metal object among the grave goods in the Açıkköy cist grave is a copper-alloy seal, which can be considered as a status marker and an individually owned object (Fig. 4). The seal (Inv. No. 05) has a stout cylindrical body and a prominent handle. The handle is shaped as a mountain goat and has a string hole. The lateral impression surface of the cylindrical body is bordered at the top and the bottom by a single, continuous, horizontal groove. The area bordered by these grooves is decorated with diagonal cross-hatchings that create a fish-net pattern. Such cylinder seals with an animal figure applied at the top are known from Early Bronze Age I burials at Başur Höyük. At Başur Höyük, the repertoire of animals seen on the seals include bird, goat, and bull. The cylindrical body of these seals are decorated with compositions made up of human figures, animal figures, hybrid creatures, and geometric patterns. The site's excavators have observed that in the Başur Höyük assemblage, especially the seals with geometric motifs are similar in style to Jemdet Nasr glyptic, while the seals bearing figurative compositions of humans, animals, and hybrid creatures appear to constitute a local glyptic style (Sağlamtimur 2017: 6, 16, Fig. 15; Sağlamtimur *et al.* 2019: 206-207, Fig. 2/g-1). According to Sağlamtimur, "when compared with the number of deceased individuals interred in the grave, the number of cylinder seals in the grave appears too high to have been personal objects owned by the interred individuals, and therefore, it is not yet clear whether these objects were used as individual seals, prestige objects, or ceremonial objects; however, considering the diversity and uniqueness of figurative and geometric motifs on them, it is likely that they were designed to serve a specific function" (Sağlamtimur 2017: 6, 16, Fig. 15). In addition to Tigris basin sites, this type of seal is known from settlements in the Euphrates basin. In fact, at Arslantepe, a seal/pendant (?) with a zoomorphic handle was found together with other small finds inside a niche in the fortification wall (Di Nocera 2013: 127, Fig 10.1). Likewise, at Hassek Höyük, in pithos grave 670, dated to Early Bronze Age I, a cylinder seal with a handle in the form of a mountain goat was found (Dede 2014: Pl. 45.1). Additionally, a similar seal was found in the Early Bronze Age Birecik cemetery (Sertok, Ergeç 1999: 93, Fig. 9/H). The zoomorphic handle of the seal found in the Açıkköy stone

cist grave renders this specimen comparable to the examples known from Başur Höyük, Hassek Höyük, Birecik Cemetery and Arslantepe. Also, important to note is that the fish-net pattern on the impression surface of the seal from the Açıkköy grave is reminiscent of seals engraved in the Jemdet Nasr style of this period (Teissier 1984: 121; Moller 1992: Pl. 41).

Ceramic Finds

Ceramic finds from Açıkköy stone cist grave are fewer than the metal finds. The two ceramic vessels from the salvage excavations at the site were found deposited carefully next to each other just outside the northwestern corner of the grave (Fig. 5). The first ceramic vessel is a small jar that is 17 cm tall and has a rim diameter of 11.5 cm. The jar has a simple everted rim, a short neck, a globular body, a ring-base, and four equidistant, horizontally perforated string-hole lugs placed on the shoulder. The shoulder of the jar is divided by parallel lines into three decorative bands. The upper band is filled in with diagonal cross-hatched incisions and the second and the third bands are filled in with groups of six parallel, vertical incisions (Fig. 6.1). The vertical and horizontal lines are very regular and perfectly parallel, indicating that they were probably incised with a tool while the vessel was turning on the potter's wheel. The decoration style is representative of the incised-excised ware. The second vessel is a plain bowl in simple ware. The bowl is 4.5 cm high, and its rim diameter is 14 cm (Fig. 6.2). The bowl has a simple rim, simple profile with a gently curve, and a flat base. In both ceramic vessels, the fabric has sand and some chalk inclusions, and the paste is well-levigated. The surface of both vessels is wet-smoothed but not burnished. The fabric is light brown, and the vessels are slipped in a light reddish slip.

Paint-decorated jars like the jar found outside the Açıkköy cist grave have been found at Early Bronze Age settlements in southeastern Anatolia, northern Iraq, and northeastern Syria. In terms of its form, the closest parallels of the jar are known from Chagar Bazar and Tell Braq in northern Syria (Rova 1988: 223, C7). In terms of surface decoration, the closest parallels are found at Girnavaz (Uysal 1998: Şek. 10/a-b) in southeastern Anatolia, Nineveh (Rova 1988: 253, decoration no. 8) in northern Iraq, and Chagar Bazar (Mallowan 1936: Fig. 19/1) in northern Syria. Bowls like the bowl found at Açıkköy, which belongs to a different ware, are known from Girnavaz (Uysal 1998: Lev.14/6) in southeastern Anatolia and from Tell Leilan (Calderone, Weiss 2003: 214-215, Fig. 9/1-2) in Syria. Based on a comparative analysis of the pottery ware/decoration style and the typology of the associated metal artifacts with analogous material culture assemblages from other excavated contexts, it can be stated that these pottery vessels belong to the earliest phase of the Ninevite 5 horizon. Accordingly, findings at Açıkköy corroborates with further evidence that the Tigris sector of southeastern Anatolia lies within the influence area of the Ninevite 5 pottery horizon.

Archaeometric Analysis and Evaluation

For the P-EDXRF analysis of the metal and ceramic finds from the stone cist grave at Açikköy, the following procedures were carried out:

- Surfaces of the objects were examined for dirt and contaminants.
- Dusty surfaces were cleaned mechanically using a soft brush.
- Considering the existence of contaminants that cannot be eliminated by mechanical cleaning of metals, a silicate filter was applied to the analyzer for minimizing the interference of the soil contaminants with the results.
- The spectrometer was set at an appropriate analysis time (in seconds) and the mode was set to Alloy Plus (for metal alloys) and Geochem (for elemental composition) and analyses were conducted by holding the P-EDXRF spectrometer over the analyzed object or by placing the object on top of the spectrometer.
- Utmost caution was taken to hold the objects stable for the entire duration of the analysis to ensure reliable results.
- Analytical results were recorded as they appear on the screen of the spectrometer at the end of each analysis in % and PPM.
- Facilitated by compatible software, the results recorded on the P-EDXRF instrument were transferred to the computer for statistical evaluation.

P-EDXRF analysis results from the six metal objects have helped us identify the main elements and the minor elements in the alloys. Accordingly, the results show that the objects with Inv. No. 01, 02, 03, and 04 were made from an alloy of two main elements: copper (Cu) and arsenic (As). The mean percentage of copper (Cu) content in the six analyzed objects is 93.49% and the mean for arsenic (As) is 4.38% (Table 1). A high iron (Fe) content (2.51%) was detected by the analysis of the awl (Inv. No. 1), which is exogenous and can be explained as surface contamination from a soil matrix with high iron content. Results show that the seal with Inv. No. 05, is distinct from the other analyzed objects, as it is made from a copper (Cu) and lead (Pb) alloy. And finally, the pin with Inv. No. 06 has a very high Cu content and a very low ratio of iron (Fe). When evaluated cumulatively, the results presented in Table 1 and figure 1 show that the main element used for producing all six metal objects in the grave is copper (Cu). Prehistoric metalsmiths alloyed copper with arsenic (As) to add strength to the objects. Lead (Pb), on the other hand, was added to the alloy (in the case of object Inv. No. 5) to decrease the melting temperature and to increase the viscosity of the molten metal. The minor elements detected in trace amounts by the P-EDXRF analyzer were silicium (Si) and phosphorus (P), which are surface contaminants from the soil matrix, and trace amounts of lead (Pb), which is residual from the natural lead content present in the copper ore.

At contemporaneous Başur Höyük, similarly, spearheads, ornamental pins, seals

and other metal objects were also made of copper alloyed with arsenic (As) for strength (Öztoprak 2019: 22-37); however, these artifacts are registered as “made of bronze” in the Mardin Museum inventory records. As can be seen in Table 1, copper (Cu) content in the analyzed artifacts from Açıkköy is very high. In studies on ancient metallurgy, the scientific consensus for identifying an alloyed metal object as bronze requires the alloy to contain a certain ratio of tin (Sn). However, no tin (Sn) content was detected in these objects by P-EDXRF analysis. In fact, analyzed metal objects from Başur Höyük excavations do not contain tin (Sn), either (Öztoprak 2019: 22-37).

P-EDXRF analysis results presented in Table 1 and in figure 7 show that the element represented with the highest percentage in all metal artifacts is Cu; that is, the main element that these artifacts are made of copper. The object with the highest ratio of Cu (96.71%) is the pin with Inv. No. 06, and even the copper content in the object with the lowest ratio of Cu (Inv. No. 01) is still as high as 91.60%. The statistical mean of the copper content in all analyzed objects is 93.49% (Table 1).

The element with the second highest ratio detected in the objects analyzed by the P-EDXRF spectrometer is arsenic (As, see in Table 1 and Fig. 7). The highest (6.24%) arsenic (As) content is detected in the pin with Inv. No. 03, the lowest (0.92%) arsenic content is attested to in the pin with Inv. No. 06, and the statistical mean of arsenic content in the analyzed objects is 4.38%.

The third element found in relatively high ratios by P-EDXRF analysis is iron (Fe, see in Table 1 and Fig. 7). The highest iron (Fe) ratio (2.51%) is detected in the awl with Inv. No. 01, the lowest (0.43%) in the pin with Inv. No. 04, and the statistical mean of iron content in all analyzed objects is 1.06%.

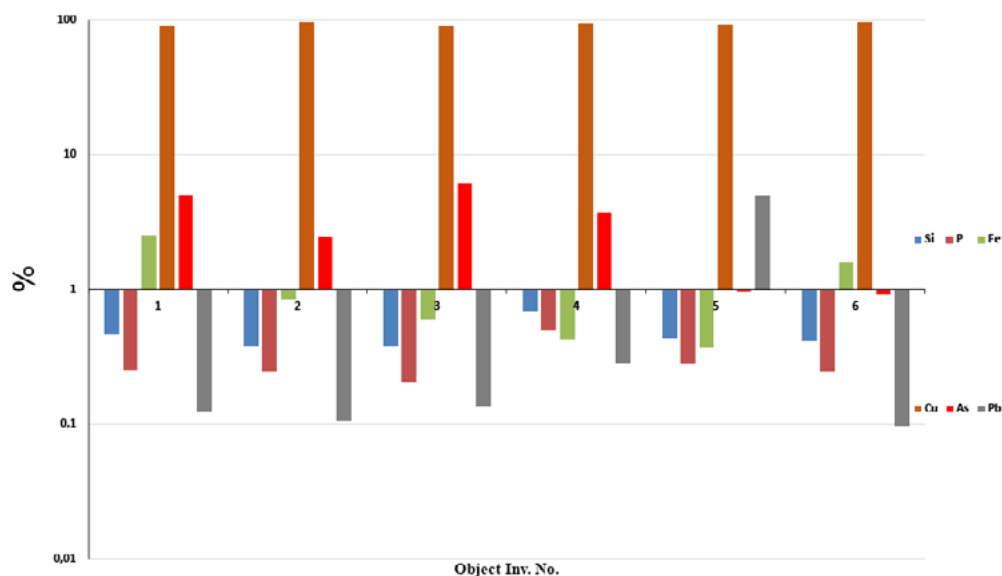

Figure 7. Elemental ratios (%) of Cu, Si, P, Fe, As, and Pb in the analyzed metal artifacts

The two ceramic vessels found at the grave site constitute the second group of objects analyzed in this study. P-EDXRF analyses were conducted on the red-colored and light-colored areas on the surfaces of the two vessels (Table 2). The objective of the analysis was to distinguish whether a special slip or a mineral pigment was added to the ceramic paste to attain the red color of the slip by comparing the plain and the red surface areas. However, there were no significant differences between the chemical compositions of the light-colored and red-colored areas. Analyses were conducted in Geochem and Alloy Plus modes, but neither showed the presence of an element that would act as a pigment in the slip. These analytical results corroborated the observation (see above) that the red surface color of the ceramic vessels is a result of the firing technique.

Sampled Object	Si	P	Fe	Cu	As	Pb
Inv. No. 01 (awl)	0.46	0.25	2.51	91.60	5.06	0.12
Inv. No. 02 (pin)	0.38	0.24	0.85	95.93	2.48	0.11
Inv. No. 03 (pin)	0.38	0.21	0.59	92.07	6.24	0.13
Inv. No. 04 (pin)	0.69	0.49	0.42	94.35	3.75	0.28
Inv. No. 05 (seal)	0.43	0.28	0.37	92.95	0.96	5.00
Inv. No. 06 (pin)	0.42	0.25	1.61	96.71	0.92	0.09

Table 1. Results of elemental composition analysis by P-EDXRF

Analysis Mode	Sample Number	Locus of Analysis	Mg	Al	Si	S	Ca	Fe
Geochem	S.2	exterior, calcified surface	3.23	5.90	17.35	3.52	13.77	6.55
Geochem	S.2	interior, red, plain surface	1.62	6.26	15.30	4.78	17.01	5.34
Geochem	S.2	exterior, red, plain surface	2.75	8.44	18.29	1.63	14.04	5.75
Geochem	S.1	exterior, red, decorated surface	1.61	6.55	13.06	6.20	14.96	4.87
Geochem	S.1	exterior, red, decorated surface	ND	4.45	8.59	7.91	15.31	4.65
Alloy Plus	S.1	exterior, red, decorated surface	ND	12.01	18.09	45.60	ND	21.22
Geochem	S.1	exterior, light-colored, decorated surface	2.36	4.09	10.63	7.20	16.23	5.88
Alloy Plus	S.1	exterior, light-colored, decorated surface	ND	10.91	22.26	45.10	ND	19.28

Table 2. Results of P-EDXRF analysis of the fabric and the painted surfaces of ceramic sherds (ND: Not Detected)

Conclusions

The location and the construction of the Açıkköy stone cist grave indicate that it was an extramural burial. While there are intramural stone cist graves at excavated settlement sites in the Tigris basin, there is also a strong tradition of extramural burials in south eastern Anatolia, as is once more exemplified by this recently discovered grave at Açıkköy. The Açıkköy stone cist grave is similar to the graves known from contemporaneous sites in the region in terms of construction method, structural form, and building materials. Grave finds consist of two ceramic vessels and four ornamental pins, one awl, and one cylinder seal made of copper-alloys. The two vessels were not deposited inside the grave but placed side-by-side outside the northwestern corner of the stone cist. These vessels may have been associated with the funerary feast and/or they may have been containing offerings. Leaving ceramic vessels for food offerings outside the grave seems to be a custom unique to Açıkköy amongst known sites in the Tigris basin.

Metal awls, ornamental pins and seals similar in raw material and typological form to the metal awls, pins and seals found in the Açıkköy tomb are known from the archaeological records of the Tigris basin and neighboring regions. Results of archaeometric analyses on these metal objects have shown that they were made of copper (Cu), represented in very high ratios, alloyed with arsenic (As). Unfortunately, due to the disturbed state of the grave, the original positions of these objects and their usage inside the grave could not be determined. It is possible, however, to evaluate the functions of the objects interred in the Açıkköy grave in the light of similar finds from sites in the Tigris basin and neighboring regions. Accordingly, the awl must have been used as a perforator for organic materials like leather; the ornamental pins would have been used as accessories for garments or for hair, and the seal with the animal-shaped handle may be regarded as a pendant or an item of personal significance rather than an administrative tool. In fact, the lack of other seals in the context strengthens this view regarding the personal significance of this object.

As a result of long-distance trade relations, the influence of the Uruk culture of southern Mesopotamia began to spread to neighboring regions in the mid-4th millennium BC. This cultural interaction is observable in the archaeological record of Elazığ-Malatya region and along the Tigris River in northern Iraq and the upper Tigris basin in Türkiye. After the dissolution of this trade system in the late 4th millennium BC, societies were restructured, and local cultures gained prominence in neighboring regions. This new social system that began to emerge in the early 3rd millennium BC led to the rise of a new local elite class, and inter-regional relations with neighboring cultures became important again, as it was the case in the mid-4th millennium BC (Sağlamtimur 2017, 7). The Early Ninevite 5 ceramics, the Jemdet Nasr style cylinder-seal, the awl and the ornamental pin types found at the Açıkköy stone cist grave, as well as the raw materials utilized in their production corroborate with evidence from other sites, which indicates that communities

inhabiting the upper Tigris River basin were in contact with neighboring regions, while maintaining their local character.

Considering that the Açıkköy stone cist grave contains the interment of a single individual only, the wealth and abundance of the grave gifts and grave offerings appear striking, and especially the presence of the seal indicates that the grave finds are associated with the high status of the individual rather than being the remnants of a funerary rite. These observations strongly suggest that the grave must have belonged to a local individual of elite status. While the high social status of the deceased is unquestionable, it is not possible to know whether they belonged to a political, military, or religious elite. Finally, in the light of comparable grave structures and grave finds from the region and neighboring regions, as discussed above, the Açıkköy stone cist grave can be dated to Early Bronze Age I (3200-3000 BC).

Acknowledgements

We thank Abdülğani TARKAN, Director of Mardin Museum, and Archaeologist Süleyman BAYAR, Assistant Director of Mardin Museum, for granting us permission to study, analyze, and publish the material culture remains unearthed by the salvage excavations they have conducted at Açıkköy, and we thank all museum staff for their kind assistance during our research at the museum. We also extend our gratitude to Prof. Ayşe Tuba ÖKSE and Prof. Gülriz KOZBE for sharing with us their expert opinion and suggestions about the evaluated ceramics, Burhan GÜLKAN for illustrating the finds discussed in this study, and Dr. Gökçe Bike YAZICIOĞLU for providing editorial assistance with the English translation and proofreading of this article.

Bibliography

Akçay, A. 2005

Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç I Mezarlığı'nın Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi. Gazi University, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

Algaze, G., Breuninger, R., Lightfoot, C., Rosenberg, M. 1991

The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons. *Anatolica* XVII: 175-240.

Alkım, U. B. 1962

Tilmen Höyük Çalışmaları (1958-1960). *Belleten* XXVI: 447-715.

Atalay, İ., Mortan, K. 2003

Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Ay, E. 1993

Mardin Bölgesi Zergan Çayı ve Çevresi Arkeolojik Değerlendirilmesi. Hacettepe University, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

- 1999

Yukarı Habur Bölgesi İki Cırcıp Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması. Hacettepe University, Department of Archeology (Unpublished Ph.D. diss.), Ankara.

Ay, E., Ay, A., Tarhan, M. Ç. 2013

Müslüman-tepe Kazıları 2005-2008. *Ilsu Barajı ve HES Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: 273-302.

Batıhan, M. 2014

Başur Höyük Eski Tunç Çağı Mezarları ve Buluntuları. Ankara Üniversitesi, Social Sciences Institute, Department of Archeology, (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

Behm-Blancke, M. R. 1985

Hassek Höyük. Vorläufiger Bericht über die Grabungen in den Jahren 1981-1983. *Istanbul Mitteilungen* 34: 31-417.

Bolt, D. G., Green., A. 2003

The Burial of Dead. *The Origins of North Mesopotamian Civilization: Ninevite 5 Chronology, Economy, Society* (Subartu, Band 9). E. Rova, H. Weiss (eds.), Brepols Publishers: 519-547.

Calderone, L., Weiss, H. 2003

The End of the Ninevite 5 Period at Tell Leilan. *Subartu* IX: 193-220.

Çambel, H., Braidwood, R. 1980

Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Dede, M. G. 2014

Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na Ait Silindir ve Damga Mühürler. Ankara University, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

Di Nocera, M. G. 2013

Organization of Production and Social Role of Metallurgy in the Prehistoric Sequence of Arslantepe (Turkey). *ORIGINI* 35: 111-142.

Ellis, R. S. 1983

The Gritille Project. *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 117-123.

Ensert, H. K. 1995

Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları. Ankara University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Ph.D. diss.), Ankara.

Erkanal, A., Erkanal, H. 1989

Archaeologischer Überblick über die Provinz Mardin. *Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, K. Emre, B., Hrouda, M. Mellink, N. Özgüç (eds), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 129-135.

Erkanal, H. 1991

1989 Gırnava Kazıları. *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 277-293.

Genç, B., MacGinnis, J. 2022

A text of Shalmaneser I from Üçtepe and the Location of Şinamu. *Anatolian Studies* 72: 79-95.

Hauptmann, H. 2003

Lidar Höyük. *Arkeo Atlas* 2: 61.

Karadoğan, S., Özgen, N. 2006

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal Üretim Niteliği, Değişimi ve Dağılımının CBS Ortamında Analizi. 4. *Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilişim Günleri (13-16 Eylül)*: 1-9.

Klein, H. 1990

Untersuchung zur Typologie bronzzeitlicher Nadeln in Mesopotamien und Syrien. Schriften zur Vorderasiatischen Archäologie Herausgegeben von Winfried Orthmann Band 4. Saarbrücker Druckerei und Verlag, Saarbrücken.

Kodaş, E. 2022

Mardin İli Derik, Mazıdağı ve Savur İlçeleri 2020 Yılı Yüze Araştırması Tarihöncesi Dönem Buluntuları: İlk Gözlemler. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi* 7(2): 99-117.

Kozbe, G., Güngör, A. 2022

Mardin İli Kültür Envanteri Artuklu-Ömerli Cilt 1. Lasera Reklam Ajansı, Konya.

Köroğlu, K. 1998

Üçtepe I-Yeni Kazı ve Yüze Bulguları Işığında Diyarbakır-Üçtepe ve Çevresinin Yeni Assur Dönemi Tarihi Coğrafyası. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Laneri, N. 2007

Burial Practices at Titriş Höyük: An Interpretation. *Journal of Near Eastern Studies* 66(4): 241-266.

Mallowan, M. E. L. 1936

The Excavations at Tall Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region, 1934-35. *Iraq* 3, 1-86.

Mısır, A. 1992

1990 Yılı Şanlıurfa Nevali Çori Kazısı. 2. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*: 201-209.

Moller, E. 1992

Ancient Near Eastern Seals in a Danish Collection. Museum Tusulanum Press, Copenhagen.

Ökse, T., A., Atay, E., Eroğlu, M., Tan, Y. 2009

İlisu Barajı İnşaat Sahasına Rastlayan Dicle Vadisinin Tunç ve Demir Çağları'ndaki Yerleşim Sistemleri ve Kültür Tarihi. *TÜBA-AR* 12: 25-48.

Özgüç, T. 1948

Ön Tarih'te Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Öztoprak, H. 2019

Siirt Başur Höyük Kazısında Ele Geçen Bazı Metal Eserlerin Arkeometrik Karakterizasyonu.” Master's thesis, Batman University.

Palumbi, G. 2008

The Red and Black Social and Cultural Interaction Between the Upper Euphrates and the Southern Caucasus Communities in the Fourth and Third Millenium BC. Studi di Preistoria Orientale (SPO) Volume 2. Rome.

Rodenberg, J. J. 1981

Hayaz Höyük Kazısının İlk Sonuçları. III. Kazı Sonuçları Toplantısı: 93-94.

Rothman, M. S., Fuensanta, J. G. 2003

The Archaeology of the Early Bronze I and II Periods in Southeastern Turkey and North Syria. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen (eds), *From Villages to Cities: Early Villages in the Near East. Studies Presented to Ufuk Esin.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Rova, E. 1988

Distribution and Chronology of Nineveh 5 Pottery and Its Culture. Contributi e Materiali di Archeologia Orientale 2, Rome.

Sagona, A., Zimansky, P. 2009

Ancient Turkey. Routledge, New York.

Sağlamtimur, H. 2017

Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları Ön Rapor. *Arkeoloji Dergisi* XXII: 1-14.

Sağlamtimur, H., Massimino G. M. M. 2018

Wealth Sacrifice and Legitimacy: The Case of the Early Bronze Age Başur Höyük Cemetery (South-eastern Turkey). *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Volume 1*, B. Horejs, C. Schwall, V. Müller, M. Luciani, M. Ritter, M. Giudetti, R. B. Salisbury, F. H. Mayer, and T. Bürge (eds.), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 329-342.

Sağlamtimur, H., Batıhan, M., Aydoğan, İ. 2019

Başur Höyük & Arslantepe: The Role of Metal Wealth in Funerary Customs at the Beginning of the Early Bronze Age. *I. International Archaeology Symposium Proceedings 4-6 Ekim 2018 / 4-6 October 2018*, N. Durak, M. Frangipane (eds.), İnönü University Press, Malatya: 203-215.

Sertok, K., Ergeç, R. 1999

A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near the Birecik Dam, Southeastern Turkey. Preliminary Report (1997-98). *Anatolica* XXV: 87-107.

Sertok, K., Kulakoğlu, F. 2002

Şaraga Höyük 1999-2000 Kazıları Sonuçları. *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 107-122.

Sözer, A. N. 1967

Güneydoğu Anadolu'nun Zirai Coğrafyası. Atatürk University, Erzurum.

Stein, G. J., Boden, K., Edens, C., Edens, P. J., Keith, K., McMahon, A., Özbal, H. 1997

Excavation at Hacinebi Turkey-1996: Preliminary Report. *Anatolica* XIII: 111-170.

Şenyurt, Y. S. 2002

İlisu-Barajı Aşağı Salat Kazısı. 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 445-453.

Teissier, B. 1984

Ancient Near Eastern Cylinder Seals from the Marcopoli Collection. University of California Press, Berkeley.

Tekin, H. 2018

Madeni Eser Tipolojisi. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Uhri, A. 2010

Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri. Sakin Kitap, İstanbul.

Uysal, B. 1998

Girnavaz Kazılarının Işığı Altında Anadolu'da Ninive V Seramiği. Hacettepe University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Ph.D. diss.), Ankara.

Woolley, C. L., Barnett, R. D. 1952

Carchemish Part III: The Excavations in the Inner Town. The British Museum, London.

Yılmaz, C. 2024

Çayönü Tepesi İlk Tunç Çağ Çanak Çömleği. Çanakkale Onsekiz Mart University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Çanakkale.

Yılmaz, D. 2003

MÖ III. Binde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ölü Gömme Adetleri. Ankara University, Social Sciences Institute, Department of Archeology (Unpublished Master's Thesis), Ankara.

- 2006

Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda Mezar Geleneği. *Anadolu/Anatolia* 31: 57-69.

Bileç Höyük Kurtarma Kazısından Bir Grup Siyah Ağz Kenarlı (*Black Topped*) Çanak ve Arkeometrik Analizleri

*A Group of Black Topped Bowls Recovered from the Salvage Excavation at
Bilec Höyük and Their Archaeometric Analysis*

**K. Serdar GİRGİNER - Çağıl İSTANBULLUOĞLU-KAYA -
Nergis KILINÇ-MİRDALI - Özlem OYMAN-GİRGİNER***

DOI: 10.58488/collan.1557275

Anahtar Kelimeler: Bileç Höyük, Geç Kalkolitik, Eski Tunç Çağı, İçi Siyah - Dışı Devetüyü Renkli Mallar, Siyah Ağz Kenarlı Çanak-Çömlekler, Arkeometrik Analizler.

Bu yazı Kayseri ve Adana illeri yüzey araştırmaları sırasında 2005 yılında keşfedilen, ancak çok hızlı bir şekilde yok edilmiş bir yerleşim olan Bileç Höyük'te ele geçen ve literatürde Black Topped olarak adlandırılan içi siyah - dışı devetüyü renkli çanak çömleklerin arkeolojik ve arkeometrik araştırma ve analizlerini içermektedir. Bileç Höyük'te yapılan kazılarda bimsli ana toprak üzerindeki ilk yerleşimin Geç Kalkolitik (GKÇ) - Eski Tunç Çağı I (ETÇ)'na ait olduğu tespit edilmiş, açığa çıkarılan maden işleme atölyesindeki veriler ise Orta Anadolu Arkeolojisi ve Antik Metallürjisine çok önemli katkılar sunmuştur.

Keywords: Bileç Höyük, Late Chalcolithic, Early Bronze Age, Black Inside and Buff Outside Colour Pottery, Black-Topped, Archaeometric Analyzes.

This paper presents the archaeological and archaeometric research and analysis of the black inside and buff outside colored pottery, called Black Topped in the literature, recovered from Bileç Höyük, a settlement discovered in 2005 during the surveys in Kayseri and Adana provinces, but destroyed very quickly. The excavations at Bileç Höyük revealed that the first settlement on the pumice soil belongs to the Late Chalcolithic (LCA) - Early Bronze Age I (EBA), and the data from the metalworking workshops unearthed made important contributions to Central Anatolian Archaeology and Ancient Metallurgy.

Hakeme Gönderilme: 02.10.2024 Tarihi: Kabul Tarihi: 02.12.2024

Bu makale K. Serdar Girginer'in danışmanlığında Arkeolog Çağıl İstanbulluoğlu tarafından Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeometri Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan *Kayseri-Develi Bileç Höyük Kazısından Ele Geçen Bir Grup İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömlek ve Arkeometrik Analizleri* konulu Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* K. Serdar Girginer, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Balcalı Kampusu, Sarıçam/Adana, TÜRKİYE
kserdar.girginer@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8688-5641

Çağıl İstanbulluoğlu-Kaya, (M.A.), Kizzuwatna Araştırmaları Projesi, Tatarlı Höyük Kazıları ve Bilimsel Araştırmalar Kompleksi (ÇÜ-BAK), Mustafabeyli Mahallesi Ceyhan/Adana, TÜRKİYE
cagilist@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-3913-7616

Nergis Kılınç Mirdalı, Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Balcalı Kampusu, Sarıçam/Adana, TÜRKİYE. nkilinc@cu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0581-5914
Özlem OYMAN-GİRGİNER, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Balcalı Kampusu, Sarıçam/Adana, TÜRKİYE.
arinna55@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0589-2592

Giriş

Bileç Höyük, Kayseri'nin güneyinde yer alan Develi (Bagadania / Everek) (Bkz. Süme 2008: 1; Tunçel 1994: 86; Kiepert 1911; Gabriel 1980: 111) ilçesindedir (Fig. 1).

Höyük ilçenin kuzeyinde yer alan volkanik Erciyes Dağı'nın (*Argaios*) (Bkz. Baydur 1994: 73 vd.; Hakman 2015: 170 vd.) yaklaşık 20 km güneyinde, su kaynakları açısından son derece zengin bir bölgede bulunmaktadır (Fig. 2 a). Erciyes Dağı, güneyde bulunan tektonik bir çöküntü olan Develi (=Yeşilhisar) Ovası ile birlikte ilçenin çevresini iklim, ulaşım, iktisadi yapı vb. çoğu alanda etkileyen fiziki yapıyı oluşturmaktadır (Girginer 2003: 232).

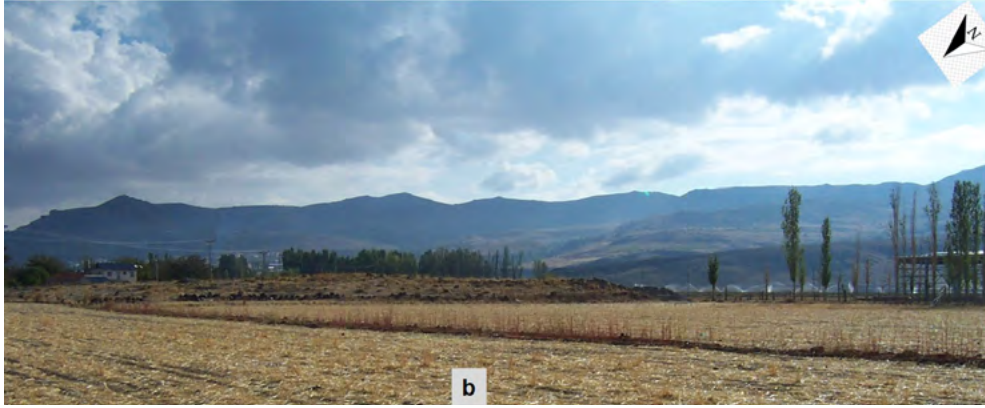
Höyük (Ahmetağa Tepesi), merkez ilçeye bağlı Güneyaşağı (Aygözme) mahallesinin 1.7 km güneybatısındaki Dolap/Bileç Bağları mevkiinde, Develi ilçe merkezinin yaklaşık 5.5 km güneybatısındadır. Tahrip edilmeden önce yassı bir forma sahip olduğu bilinen Bileç Höyük'ün kuzeyi ise Yazı Bağları olarak bilinmektedir.

Develi ilçesinde yakın tarihlerde çalışmaların 1990 yılında S. Omura tarafından gerçekleştirilen (Omura 1992: 541 vd.) *Orta Anadolu Yüzey Araştırmaları* ile başladığını görmekteyiz. 1998 yılında *Orta Anadolu Höyükleri* konulu projesiyle S. Güneri (Güneri 2005:

Figür 1. Kizzuwatna Araştırmaları Projesi kapsamında kurtarma kazısı yapılan Bileç Höyük'ün ve metinde geçen yerleşimlerin konumları (Haz. M. Galip Tuncer).

Figür 2a. Bileç Höyük K-N 23 sur açmalarından kuzeyde Erciyes Dağı, 05.06.2007 (Kizzuwatna Araştırmaları Projesi: Bileç Höyük Kurtarma Kazısı©); **b.** Kayseri-Develi Yüzey Araştırmaları sırasında 24.09.2005 tarihinde tespit edilen Bileç Höyük'ten o tarihlerde karşılaşılan arkeolojik dolgular, kuzeybatıdan. Arkada ise Develi Dağı; (Girginer – Oyman-Girginer 2024, Figür 1).

49) Şahmelik Höyüğü ziyaret etmiştir. K. S. Girginer (Girginer 2003: 231 vd; Girginer 2007: 182 vd; Girginer vd. 2008: 239) tarafından 2002 yılında başlayan *Kizzuwatna Araştırmaları Projesi* kapsamında Adana ve Kayseri illeri yüzey araştırmalarının 2005 yılındaki üçüncü etabında Develi sınırları içinde ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır (Fig. 2 b). 2007 yılında Bileç Höyük kurtarma kazısı, Kayseri Müzesi'nin başkanlığı ve Doç. Dr. K. Serdar Girginer'in bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında F. Kulakoğlu ve R. Kontani (Kontani vd. 2014: 95; Kulakoğlu vd. 2010: 305; Kulakoğlu vd. 2011: 409 vd; Kontani vd. 2012: 15 vd.) tarafından başlatılan *Kayseri Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi (KAYAP)* gibi çalışmalar ilçedeki araştırmaların bir kısmını oluşturmaktadır.

Develi-Yahyalı karayolunun yaklaşık 300 m batısında yer alan Bileç Höyük, bahsi geçen araştırma projemizin 2005 yılındaki Kayseri-Develi yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (Girginer 2007: 184; Girginer vd. 2008: 240; Ayrıca bkz. Girginer 2003: 231). Arazisi, özel mülkiyete aittir. Höyükteki ilk tahribat, İlçe Belediyesi tarafından damlatma filtre ve çökeltme havuzlarından oluşan atık su arıtma tesisinin inşası (Bkz. Yıldız 2007: 132, Res. 3.6 a-b) ve ilçenin moloz atık yeri olarak kullanılmasıyla başlamış, sonraki yıllarda arazinin özel sektöre satışını takiben yaklaşık beş yıllık (2001-2006) bir süreçle höyüğün nasıl yok edildiği izlenebilmiştir. Eğer höyük tahrip edilmemiş olsaydı en az 250 m çapında olması muhtemeldi.

Yaklaşık üç ay süren kurtarma kazısı sırasında 18 açmada kazı yapılmış (Fig. 3), bunun

Bileç Höyük Mimari Vaziyet Planı

	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
F																
G																
H																
I																
J																
K																
L																
M																
N																
O																
P																
R																
S																
T																

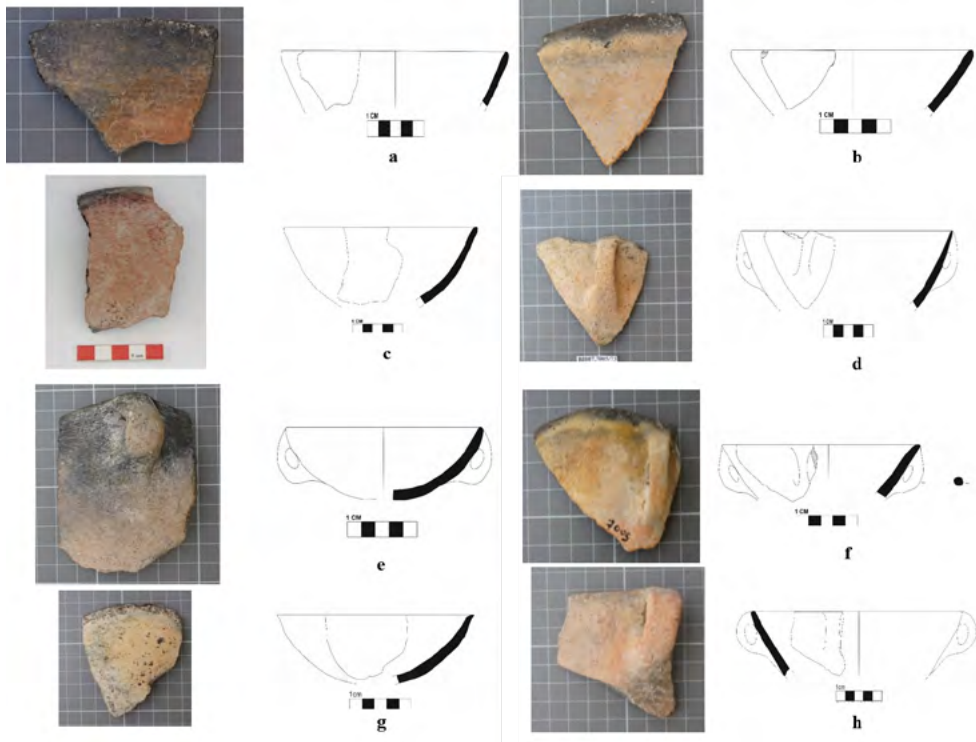
Figür 3. 2007 yılı Bileç Höyük Vaziyet Planı.

yanı sıra arazi sahipleri tarafından höyük toprağının taşındığı alanlarda toprak eleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bileç Höyük'te yapılan tüm bu çalışmalar, ana toprak (bims) üzerindeki ilk yerleşimin Geç Kalkolitik Çağ – Eski Tunç Çağı'na (GKÇ-ETÇ) geçiş dönemi olduğunu göstermiştir¹. Ancak kazı sırasında tabakasız olarak ele geçen buluntularla höyükte ETÇ II-III, Eski Hitit ve Hitit İmparatorluk Dönem seramikleri ile tanımlanan Orta ve Geç Tunç Çağı'nın varlığı ortaya konulmuştur.

Anadolu'da İçi Siyah - Dışı Deve Tüyü Renkli Çanak-Çömlekler ve *Black Topped* Türü Kaplar

İçi siyah - dışı kırmızı/devetüyü ya da içi kırmızı dışı siyah renkli çanak çömlekler, Orta Anadolu'da yaygın görülen bir mal grubudur. El yapımı olan bu grup kapların iç yüzeyleri düzgünce düzeltilmiş ve parlak perdahlıdır. Bu grup içerisinde yer alan iç yüzeyi tamamen siyah olan ve çoğu zaman bu siyahlığın ağız kenarına taşıdığı kaplar *Black Topped* olarak da isimlendirilmektedir. Tüm Batı, Orta ve Doğu Anadolu'da Orta Kalkolitik Dönem'den ETÇ'nin sonlarına kadar yayılımının takip edildiği belirtilen bu kapların (tanımlamalar için bkz. von der Osten 1937: 52; French 1967; Seeher 1987; Efe 1988: 7; Sarı 2007: 647; Ayrıca bkz. Dengiz 2019: 16; İnceman 2018; Tuna 2017), özellikle de kaselerin form ve

¹ Bu dönemin tanımlanması ve kronolojisiyle ilgili sorunlar için bkz. Bertram, İlgezdi-Bertram 2021.

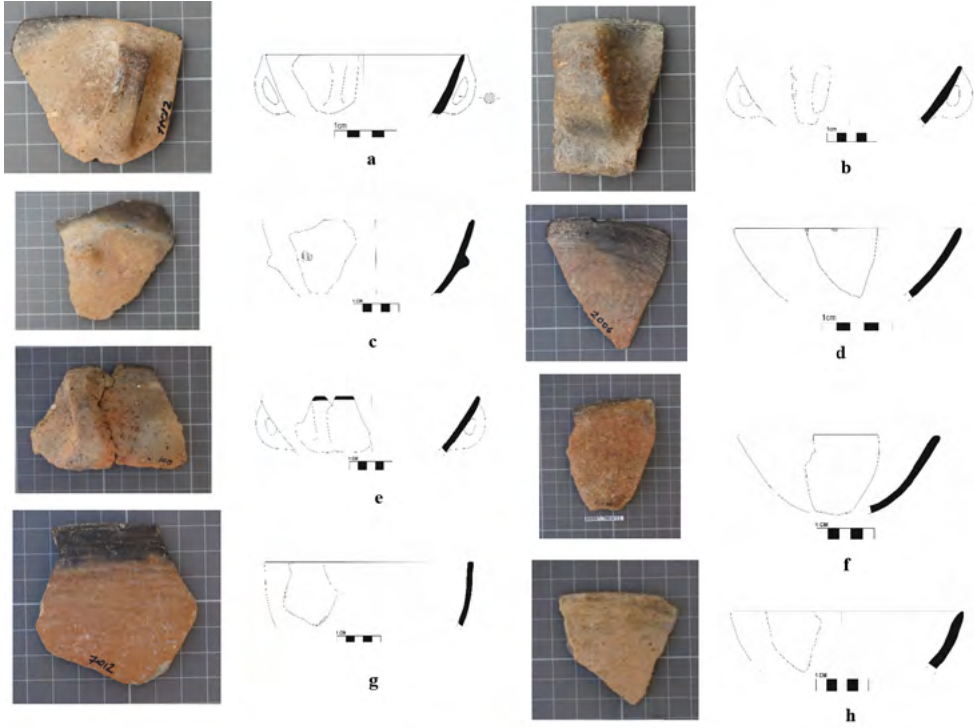
Figür 4. Tip 1 grubu çanaklar

gelişmelerinin de farklı olduğu ileri sürülmektedir (Sarı 2007).

Hamurları iri taneli taşçık, bitkisel katkı, iç ve dış yüzeyleri astarlı, perdeli olan bu çanak çömleklere Orta Anadolu ve kuzeyindeki ETÇ yerleşimlerinden Maşathöyük (Emre 1979: 9, Şek. 36), Alacahöyük, Ahlatlıbel, Dündertepe II. tabaka, Tekeköy II. tabaka, Kavak-Kaledoruğu, İkiztepe I. ve II. tabakalar, Karaoğlan 5. tabaka, Etiyokuşu, Pazarlı, Bitik ve Yozgat-Çengeltepe'de rastlanmaktadır (Genç 2019: 6822; Genç 2020: 115; Ayrıca bkz. Koşay 1934: 20; Koşay 1938: 97; Koşay 1941: 2; Koşay 1951: 40-41; Özgüç 1943: 403, 410, 415; Kökten *vd.* 1945: 370-371, 386; Alkım *vd.* 1988: 33; Bilgi 1984: 74; Arık 1944: 353; Arık 1948: Vb-c; Kansu 1940: 7; Ünal 1966: 124; Ortmann 1963; Bunların Ankara Bölgesi yerleşimlerinde karakteristik tür olmalarıyla ilgili ise bkz. Yılmaz 2009: 142). Bu tip kapların MÖ II. Binyılın başlarında çark yapımı kaplarla birlikte azalarak kullanılmaya devam ettiği belirtilmektedir (Genç 2019: 6823; Genç 2020: 115; Ayrıca bkz. Alkım *vd.* 1988: 109).

GKÇ'da yine hemen hemen tüm Batı ve Orta Anadolu'da yayılım alanı gösteren siyah ağız kenarlı kaselerin, özellikle Çadır Höyük (Steadmann *vd.* 2008, Fig. 15a; Ayrıca bkz. Steadman *vd.* 2007: 385 *vd.*) Orman Fidanlığı (Ay 1998: 37), Yazır Höyük ve İkiztepe kazıları sonuçlarına göre, İç Batı Anadolu'dan Orta Karadeniz bölgesine kadar olan alanda çok sayıda ortak özellikle, bu kapların ayrı bir grup olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Sarı 2007: 647; Efe 2001: 25, 55).

Figür 5. *Tip 1 grubu çanaklar*

Bahsedilen çanak çömlekler literatürde farklı isimlerle de adlandırılmaktadır. Çamlıbel Tarlası kazılarında GKÇ'ya tarihlenen bu kaplara *black-rimmed bowls* tanımlaması yapılmış, tamamının taşçık katkılı hamura sahip oldukları belirtilmiştir (Schoop 2015: 59). Alişar'da *Black-topped* kaseler GKÇ-ETÇ I'de görülmektedir (Ekmen 2021: 81 vd; Ayrıca bkz. von der Osten 1937: 52, 54, 152, Fig. 68: 5-6, Pl. 1.5; Dengiz 2019: 47, 94). Göltepe'de (*Black Topped Ware*) hamurları ince taşçık, kum katkılı ve siyah veya kahverengi olup ilk kez ETÇ Ib'de (3a tabakası) görüldükleri, ETÇ II'de de devam ettikleri, en yakın benzerlerinin ise Demircihöyük, Küllüoba ve Alişar'da ele geçtikleri bildirilmiştir (Hacı 2016: 95; ayrıca bkz. Efe 1988: 7, 25; Ay 1998: 36; Efe, Ay 2000: 8-10; von der Osten 1937: 52, Fig. 68: 4-5, Pl. 1.5). Bu malzemenin Demircihöyük'de ETÇ I'in başından itibaren karakteristik olarak görüldüğü ve *Black-Topped* olarak adlandırıldığı, basit profilli oldukları, taşçık katkılı ve ilmek kulplara sahip olmalarının dışında Küllüoba'da da yine *Black-Topped* olarak tanımlandıkları ve ETÇ I'de özellikle kâselerin yerel üretim oldukları ve az sayıda ele geçtikleri, ayrıca Aizanoi/Çavdarhisar ETÇ I ve Erken ETÇ II'de az sayıda buldukları belirtilmektedir (Sarı 2012: 145-147, 163). ETÇ II'de Demircihöyük'te bu türde kâseler (Sarı 2012: 165) ile French'in (French 1967: 60) İç Kuzeybatı Anadolu'da Yenişehir *black-topped* malı olarak adlandırdığı tipteki sığ kâseler Demircihöyük K-L tabakalarından itibaren görülmeye başlayan gelişmiş tiplerdir (Sarı 2012: 168; Efe 1988: 81).

1962 yılında Kayseri, Sivas, Malatya, Maraş ve Adana'nın kuzeyinde (Tufanbeyli) yapılmış olan yüzey araştırmasında ETÇ ortalarına tarihlenmiş olan Elbistan Karahöyük,

Figür 6. Tip 1 grubu çanaklar

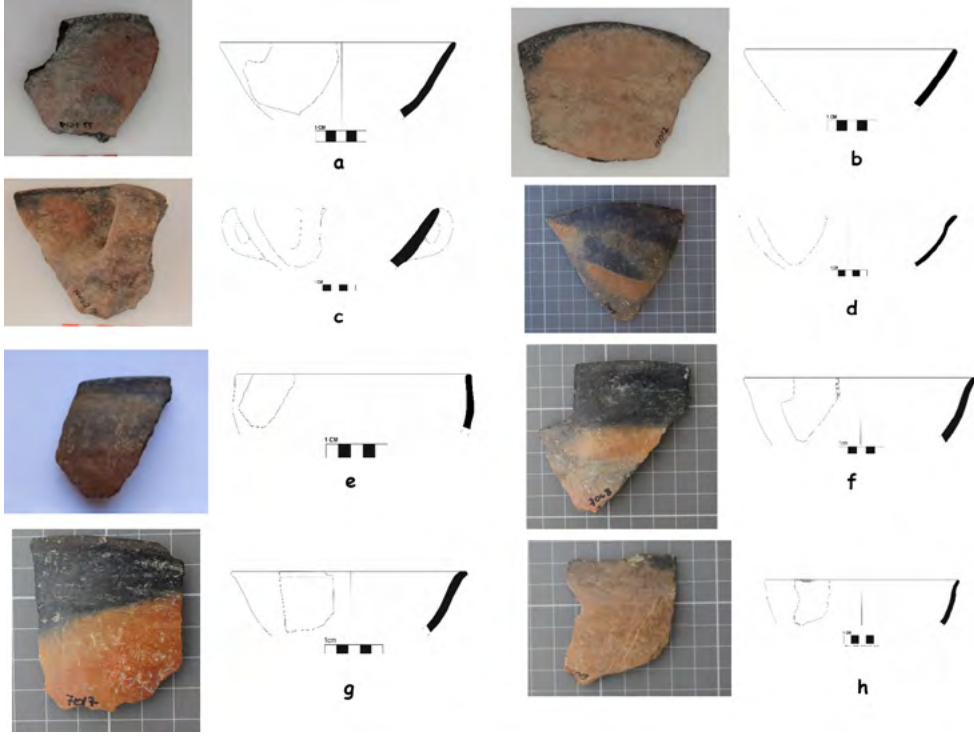
Til Höyük ve araştırmada ziyaret edilen diğer höyükler ile ETÇ II-III'e verilmiş olan Yalak Höyük gibi yerleşimlerde bulunan *black-topped cups*'dan bahsedilmiştir (Brown 1967: 133, 145-146, Fig. 12).

İnönü Mağarası kazılarında Kalkolitik Çağdan (V. tabaka) itibaren görülmeye başlanan ve MÖ III. Binyılın ikinci yarısında (IV. tabaka) az ele geçmiş olan *Black-topped* derin çanaklar koyu gri hamurlu, hamuruna kum, kireç ve taşçık katkılı olan mallardan oluşmaktadır (Ekmen 2021: 90). Bu çanak tipinin Doğu Anadolu'da Karaz kültürü içinde ETÇ I-II'de de yaygın olarak görüldüklerinden bahsedilmektedir (Ekmen 2021: 90; ayrıca bkz. Palumbi 2012: 261 vd.).

Bu tür kaplar Batı Karadeniz bölgesinde yer alan Kastamonu-Kınık kazısından da ele geçmiş ve *1C Grubu kaplar* olarak tanımlanmıştır (Genç 2019: 6822; 2020: 115).

Black topped türü kaplara Bileç Höyük çevresinde de rastlanmaktadır. Develi ilçesinde bulunan Hazarşah, Bünyan ilçesinde bulunan Karapınar, Oruçoğlu ve Şahmelik ile Sarız ilçesinde bulunan Yalak höyüklerinde de bu çanak çömlükler görülmektedir. Brown, bu kapları ETÇ'na tarihlemektedir (Brown 1967; ayrıca bkz. Çalışkan-Akgül 2013: 173).

Ayrıca tarafımızdan yürütülen 2004 yılı Sarız ilçesi yüzey araştırmasında Tavla Höyük ve Yalak Höyük'te de bu kaplardan ele geçmiştir. Bu çanak çömlükler GKÇ sonu ETÇ başına tarihlenmiştir (Girginer vd. 2006: 293 vd.).

Figür 7. Tip 1 (a-e) ve Tip 1a (f-h) grubu çanaklar

Bileç Höyük Kurtarma Kazısından Elde Edilen İçi Siyah - Dışı Deve Tüyü Renkli Çanak-Çömlekler ve Benzerleri

Bu yazıya konu olan *Black Topped* çanak parçaları Bileç Höyük'te K 9 ve L 9-10 açmaları başta olmak üzere diğer açmalardaki kontekstlerden ele geçmiştir. K 9 ve L 9-10 açmaları aynı zamanda höyüğün bir madenci yerleşmesi olduğunu ortaya koyan mimari ve buluntularla karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen alanlarda çok sayıda pota, cüruf, maden kalıbı, taş çekiçler ele geçmiş olup erken Anadolu madenciliği için önemli katkılar sağlamıştır (Girginer, Oyman-Girginer 2024). Yerleşimde aynı zamanda Karaz kültürü ile ilişkili andiron parçaları ve ocak ayakları da ele geçmiştir.

Bu araştırmada, Bileç Höyük'ten ele geçen çanak çömleklerin içinden derlenen 53 parça incelenmiştir (Bkz. İstanbulluoğlu 2023: 16, Çizelge 3.1). Bu grup çanak çömleğin en belirleyici özelliklerinden biri iç yüzeylerinin siyah, dış yüzeylerinin ise devetüyünden sarımsı kahverengi, kırmızımsı veya kırmızının tonlarındaki renklerde olması, ikincisi de belli bir grup kabın iç kısmında görülen siyah rengin kabın dış yüzeyinde ağız kenarının hemen altında sona ermesi ya da ağızdan gövdeye taşarak devam etmesidir. Çalışmada incelenen tüm parçaların içi siyah perdahlıyken bunlardan 23 tanesinin dış kısmında da perdah uygulamasına rastlanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen çanak çömlek parçaları, başlangıçta hamur özelliklerine

Figür 8. Tip 1a (a-c); Tip 2 (d-h) grubu çanaklar

göre mika katkılı (iki parça), taşçık katkılı (45 parça) ve iri taşçık katkılı (altı parça) mallar olarak üç gruba ayrılmış ve her hamur grubundan örnekler seçilerek arkeometrik analizlerin uygulanacağı parçalar belirlenmiştir (Bkz. İstanbulluoğlu 2023: 17, Çizelge 3.2) (Çizelge 1).

Bu çanak çömlek parçaları formlarına göre, çanak (Tip 1) (Fig. 4-7), derin çanak (kâse) (tip 2) (Fig. 8-10) ve tabak (tip 3) (Fig. 10) olarak ayrılmaktadır. Ayrıca çanak ve derin çanak form gruplarında S profilli çanak (tip 1a) (Fig. 7-8) ve S profilli derin çanak (form 2a) (Fig. 10) formları da alt grupları oluşturmaktadır (Çizelge 2).

Bileç Höyük'te de tanımlanan black topped türü çanaklarla ilgili 2019 yılında tamamlanan bir lisansüstü tez çalışmasında, bu kapların ilk kez GKÇ'da ortaya çıkmaya başladıkları, özellikle Batı Anadolu için önemli bir kap grubu oldukları belirtilmiştir. Söz konusu çalışmada Bileç Höyük kazısından içi siyah - dışı devetüyü renkli olan çanak çömlek repertuarından dokuz adet kap parçası da incelenmiştir. Bunlar dışa açılan kenarlı kâse, basit profilli kâse ve küresel gövdeli kase form gruplarına dahil edilmiştir. Bu çalışmada bahsedilen formların tüm ETÇ boyunca görülmeye devam ettiği, basit profilli kase formunun ise Orta Anadolu'da sadece Bileç Höyük'te bulunduğu ifade edilmiştir (Dengiz 2019: 16, Lev. 33, Res. 8).

Fig. 4. b, d, f, Fig. 5. e, Fig. 8. d-e, Fig. 9. a, c ve Fig. 10. d 'de görülen parçaların dış yüzeyleri perdahsız olup, turuncumsu devetüyü renge sahiplerdir. Benzer tipte kaplara

Figür 9. Tip 2 Grubu Çanaklar

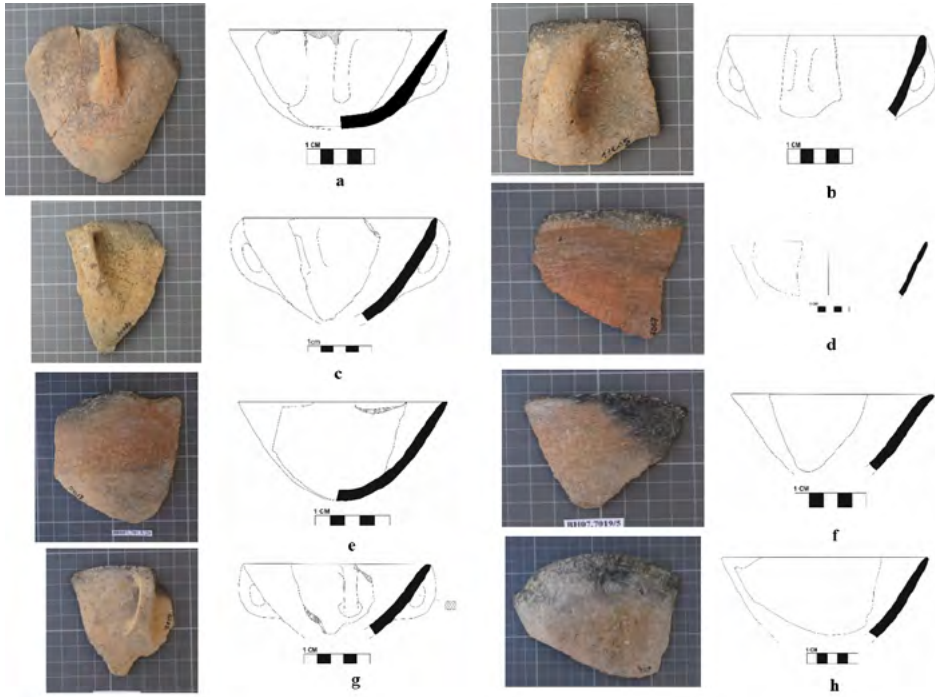
Kalkolitik Çağ'da Çamlıbel Tarlası'nda rastlanmaktadır.

Fig. 4 a, Fig. 5. g, Fig. 7. d, f-g, Fig. 8. c, h'de görülen çanaklar ise ETÇ I ve II'ye tarihlenen Demircihöyük, Koçumbeli, Bahçeşisar, Selekarı ve Aşağı Kartal yerleşimlerinden ele geçen seramiklere benzerdir (Dengiz 2019). Dışları turuncumsudur ve perdahlıdır. İçteki siyahlık ise ağız kısmından gövdenin bir kısmına doğru inmektedir.

Tip 1 grubuna dahil edilen basit ağızlı çanak (Fig. 4-7) formlarının en yakın benzerleri ETÇ II'ye tarihlenen Aharköy ve Yenişehir, ETÇ'ye tarihlenen Halkavun, ETÇ I-II'ye tarihlenen Küllüoba (Dengiz 2019: Lev. 1-3), GKÇ'a tarihlenen Alişar (Orthmann 1963: Taf. 3, 2/01), Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 39, 11/04) ve Erikli Mevkii'nde (Yalçın, Yalçın 2019: Fig. 5) karşımıza çıkmaktadır.

Tip 2 grubu basit ağızlı çanaklar (Fig. 9-10), kase olarak da tanımlayabileceğimiz daha derin çanak formlarından oluşur. Benzerleri, Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 39 11/01-02), Alişar (von der Osten 1937: Fig. 60/2107; Orthmann 1963: Taf. 3/2/01), Karaoğlan (Brown 1967: Fig. 12/103), Erikli Mevkii, Çamlıbel Tarlası'nda görülmüştür. Bu yerleşimlerden Karaoğlan ETÇ'na (Brown 1967), diğer yerleşimler Kalkolitik Çağ'a tarihlenmiştir.

Bu iki grup Tip 1 a (Fig. 8) ve Tip 2 a (Fig. 10) şeklinde iki alt gruba daha ayrılabilir. Bunlar çanak ve kâselerin S profilli tiplerinden oluşmaktadır. Bunların benzerlerine Pazaryeri I (Dengiz 2019: Lev. 21/5), Demircihöyük (Dengiz 2019: Lev. 22/4), Göltepe'de (Yener 2021: Fig. 53/P3) rastlanmaktadır. Tip 3 tek bir örnek ile temsil edilmektedir (Fig.

Figür 10. Tip 2 (a); Tip 2a (b,e); Tip 3 (d) grubu çanaklar

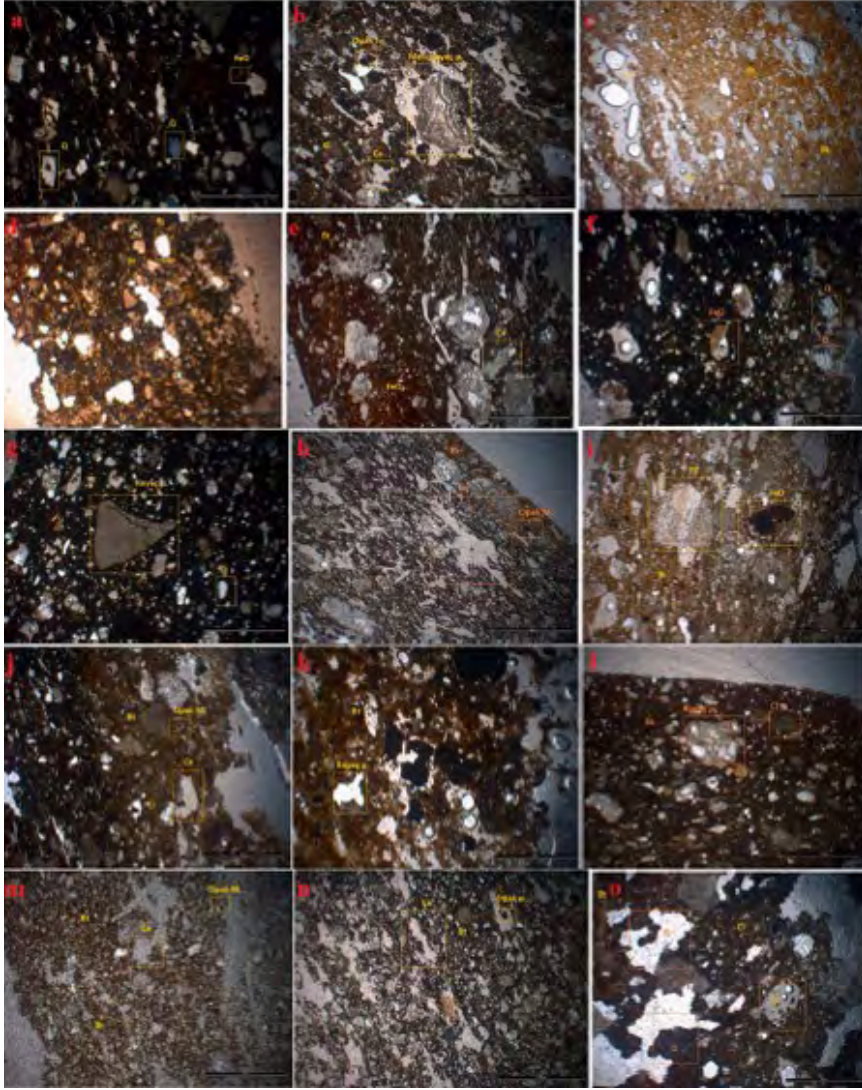
10.d). Oldukça yayvan olan tabak, Üyücek ve Hüsümler örnekleri ile (Dengiz 2019: Lev 5/5-6) benzerdir.

Fig. 8. h'de görülen küçük bir kulpa sahip kase Arslantepe (Palumbi 2003: Fig.12/1), Elbistan-Karahöyük ve Emirilyas Höyük'te de (Brown 1967: Fig 12/109-110) tespit edilmiştir. Bunun dışında Fig. 10. a'daki örneğimizin ağız kenarında tutamak görülmektedir. Bunun benzeri Halkavun'da bulunmaktadır (Dengiz 2019: Lev 3/3). İncelediğimiz örneklerin çoğu dışa eğik ağızlılardan oluşmaktadır. Fig. 4. e, g, Fig. 5. g, Fig. 7. e, f, h, Fig. 10. b'de görülenler daha küresel gövdelidir. Bunların benzerini Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 39/11/02-05), Küllüoba (Sarı 2007: Res. 1/1-2-9), Alishar (von der Osten 1937: Fig. 167/1073-1611) ve Çıradere'de (Orthmann 1963: Taf. 92 33/07-08) izleyebiliriz.

Bileç Höyük'de çalışılan bu formların bazıları kulplarıyla birlikte korunmuştur. Kulplar, ağızdan başlayıp gövdeye inen dikey şerit kulp şeklindedir. Alishar (von der Osten 1937: Fig. 69/2108, Orthmann 196: Taf. 3/2/03), Göltepe (Yener 2021: Fig. 53/P1.38-P84), Alacahöyük (Orthmann 1963: Taf. 43/11/37-40) yerleşimlerinde bu tip kulplu çanak örneklerine rastlanmaktadır.

Eskişehir ili, Yeşilova İlçesi'nin kuzeydoğusundaki Yazır Höyük, her ne kadar Orta Anadolu'nun dışında değerlendirilse de buradan ele geçen buluntular Orta Anadolu ile ilişkilidir (Orthmann 1963). Yazır Höyük'ten ele geçen içi siyah- dışı devetüyü renginde ve siyah ağız kenarlı kâselerin ETÇ'de yoğun olarak karşımıza çıkan *black topped* kâselerle benzemediği görülmektedir. Bu kâselerin yüzeyleri kırmızı-kahverengi tonlarında değil,

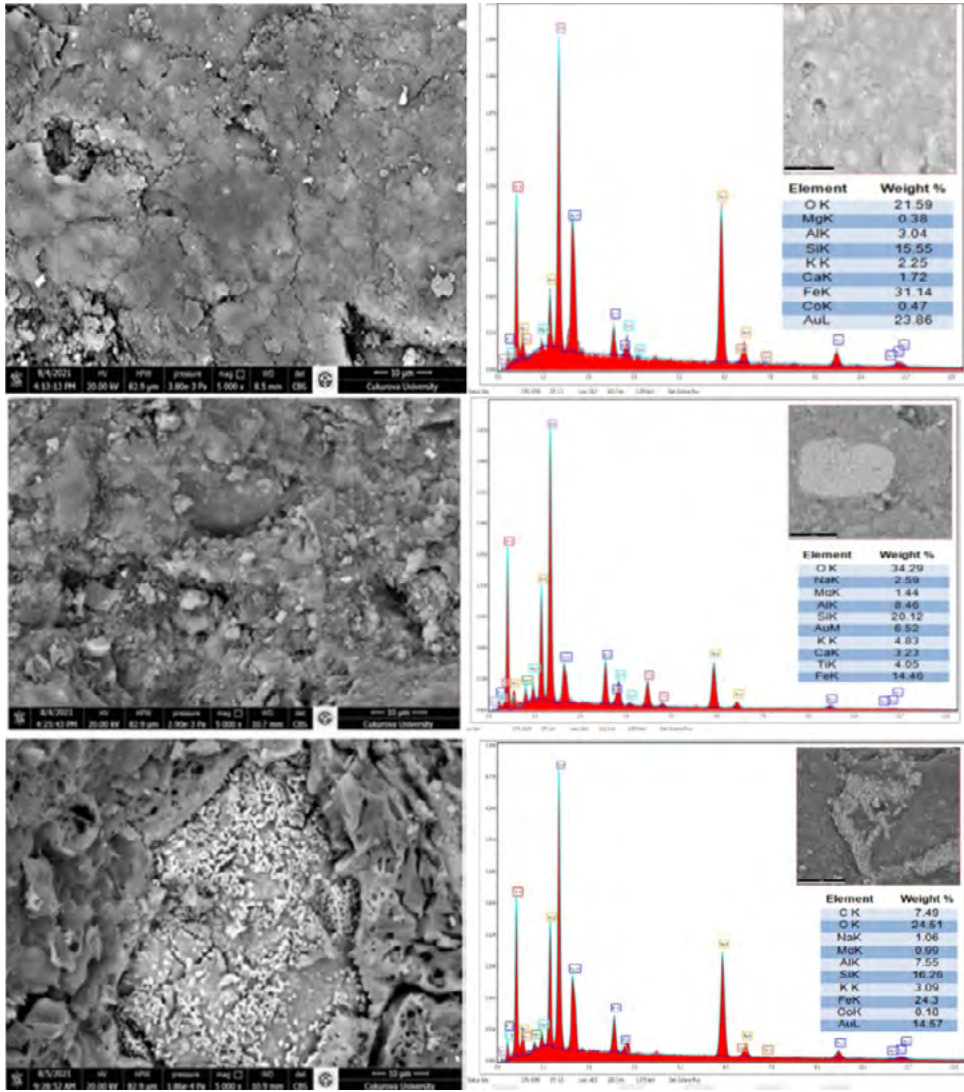

Figür 11. *İçi Siyah-Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin petrografik Analizi: a. CI-1, b. CI-2, c. CI-3, d. CI-4, e. CI-5, f. CI-6, g. CI-7, h. CI-8, i. CI-9, j. CI-10, k. CI-11, l. CI-12, m. CI-13, n. CI-14, o. CI-15.*

Fig. 4. a, Fig. 5. b, Fig. 6. h, Fig. 8. g'de olduğu gibi grimsi bir renkte karşımıza çıkmaktadır. T. Efe, Orman Fidanlığı VII. evresindeki çanak çömleğe benzettiği bu kâseleri GKÇ'a tarihlerken (Efe 1996), Orthmann ise ETÇ I'e tarihlendirmiştir (Orthmann 1963).

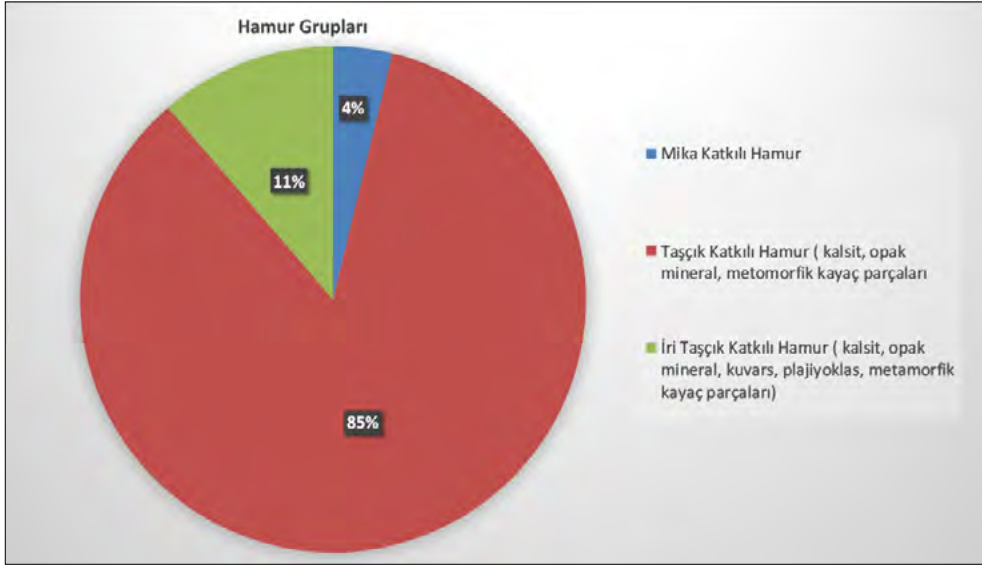
Örneklerde de görüldüğü gibi, birbirinden farklı dönemlerde ve farklı bölgelerde karşılaştığımız bu çanak çömlek grubu, Anadolu'da da GKÇ'dan itibaren karşımıza çıkmaktadır. ETÇ'nda ise Orta Anadolu ve İç Batı Anadolu'nun karakteristik çanak çömlek gruplarından birisi olmuştur.

Son yıllarda GK 3-4'te Arslantepe VII ve GK 5'te ise VIA tabakasında siyah/kırmızı çanak çömleğin Karaz seramiği ile olan bağlantısının yanı sıra Orta Anadolu GK çanak

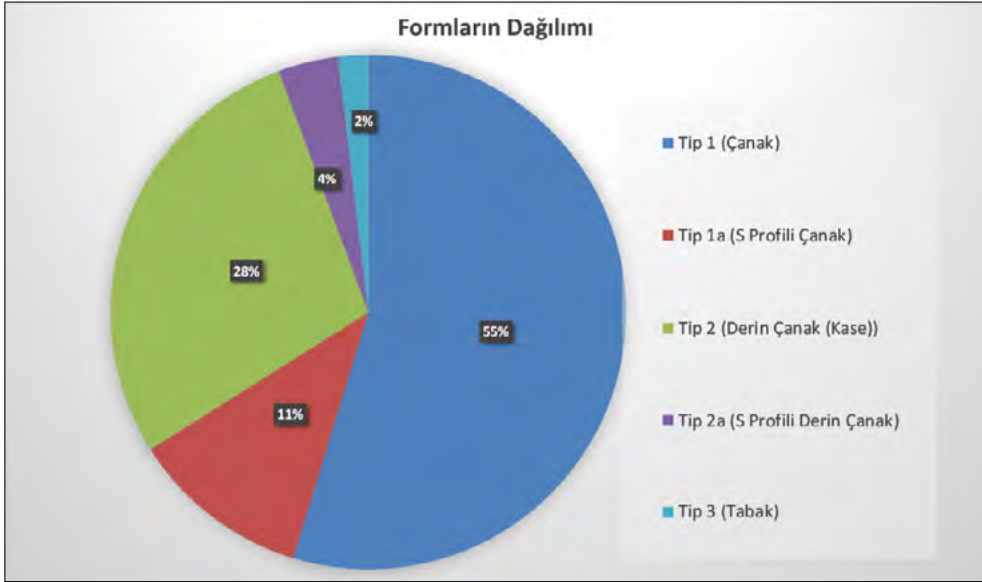

Figür 12. İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömlerinin SEM-EDS Analizi (5000X): a. CI-3, b. CI-5, c. CI-8.

çömleri ile olan benzerliğine yeniden dikkat çekilmektedir (Yalçın 2020: 178; Bkz. Çalışkan-Akgül 2013.) Sivas bölgesi ile güneyindeki Kızılırmak havzası, Elbistan Ovası *Red Black-Burnished Ware* (RBBW) geleneğinin en uzak bölgeleri olarak belirtildikten sonra Elbistan Ovası ve Kayseri bölgesinde, özellikle tarafımızdan yapılan yüzey araştırmalarında da (Sarız'da Kemer Höyük, Yeşilkent/Yalak Höyük ve Tavla Höyük) Kayseri'nin doğusunda GKÇ'a tarihlenen perdahlı, iç yüzeyleri siyah, dışı kıvılc kahve renkli çanak çömlerinin bulunduğu dikkat çekilmiştir (Çalışkan-Akgül 2013: 173; Ayrıca bkz. Girginer vd. 2006: 294-295).

Çizelge 1. Bileş Höyük içi siyah - dışı devetüyü çanak çömlek grubunun hamur dağılımı

Çizelge 2. Çalışmada incelenen çanak çömleklerin formlarına göre dağılımı.

Katalog No	LEJANT	Arkeometrik Numune Kodu	SEM/EDX	İNCE KESİT/ Optik Mikroskop	XRF	XRD
Fig. 4.a	BH07.6019/3	CI 1	+	+	-	-
Fig. 5.e	BH07.6019/85	CI 2	+	+	+	+
Fig. 5.f	BH07.7004/11	CI 3	+	+	+	+
Fig. 5.d	BH07.2006/3	CI 4	+	+	+	+
Fig. 9.d	BH07.7007/1	CI 5	+	+	-	-
Fig. 7.d	BH07.7008/65	CI 6	+	+	-	-
Fig. 5.g	BH07.7012/42	CI 7	+	+	-	-
Fig. 8.a	BH07.7012/44	CI 8	+	+	-	-
Fig. 9.e	BH07.7013/20	CI 9	+	+	+	+
Fig. 9.f	BH07.7019/5	CI 10	+	+	-	-
Fig. 9.g	BH07.7019/12	CI 11	+	+	-	-
Fig. 8.b	BH07.7021/8	CI 12	+	+	-	-
Fig. 10 b	BH07.8062/15	CI 13	+	+	+	+
Fig. 9.i	BH07.9019/1	CI 14	+	+	+	+
Fig. 5.h	BH07.15001/26	CI 15	+	+	+	+

Çizelge 3. Arkeometrik analizleri yapılan çanak çömlek parçaları.

Bileç Höyük *Black Topped* Çanakların Arkeometrik Analizleri

Bu çalışmada seramik mikromorfolojisi açısından *Black Topped* grubu çanaklardan 53 parça seçilmiştir. Bunların üretim teknolojilerini ve tekniğini tespit etmek amacıyla belirlenen 15 parça örneğe Enerji Dağılımlı X-Işını analizörlü Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM-EDS) ve Optik Mikroskop (OM); yedi parça örneğe X-Işını Floresans (XRF) ve X-Işını Difraksiyon (XRD) analizi uygulanmıştır (Bkz. Çizelge 3).

Arkeolojik olarak incelenen 15 adet çanak çömlek parçasını karakterize edebilmek amacıyla analizler yapılmış ve çıkan sonuçlar birbirleri ile kıyaslanarak değerlendirilmiştir. Çanak çömlek parçalarının kimyasal kompozisyonlarının belirlenerek, bileşimlerindeki farklılıkların veya benzerliklerin ortaya çıkarılabilmesi için Rigaku marka ZSX Primus model X- Işını Floresans Spektroskopisi (XRF) cihazı kullanılmıştır.

XRF analizi için öğütülerek toz haline getirilen numuneler platin kroze içerisinde $\text{Li}_2\text{B}_4\text{O}_7$ ile eritilerek cam tabletler hazırlanmıştır. Çalışılan örneklerin kütle yüzdesi SQX hesaplama programı kullanılarak hesaplanmış ve sonuçlar % olarak raporlanmıştır.

15 adet çanak-çömlek parçasının ince kesitleri hazırlanarak Olympus marka SC50 model *Optik Mikroskop* (OM) ile petrografik açıdan incelenmiştir. CellSens Entry yazılım programı ile çanak çömlek parçalarının dijital görüntüleri kaydedilmiştir. Yedi adet örneğin mineralojik analizi PANalytical marka Empyrean Model XRD cihazı ile saptanmıştır.

Örnek Kodu	Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	P ₂ O ₅	SO ₃	K ₂ O	CaO	TiO ₂	MnO	Fe ₂ O ₃	Cr ₂ O ₃	A.Z
CI-2	2.15	1.54	17.0	62.9	0.50	0.07	2.58	4.21	0.64	0.12	5.82	-	2.54
CI-3	0.86	1.95	17.7	60.9	0.61	0.04	3.95	0.95	0.97	0.13	7.27	0.047	4.65
CI-4	2.68	1.53	16.8	62.2	0.26	0.06	3.11	3.39	0.73	0.07	5.04	-	4.15
CI-9	2.43	1.51	18.3	63.0	0.35	0.05	2.43	2.78	0.79	0.07	4.99	-	3.39
CI-13	2.27	1.61	17.3	61.9	0.27	-	2.70	3.13	0.79	0.07	5.39	-	4.58
CI-14	2.71	1.79	17.4	62.1	0.36	0.04	2.04	4.34	0.91	0.09	5.64	-	2.64
CI-15	2.33	1.67	17.2	62.6	0.37	0.10	2.57	4.16	0.69	0.08	5.68	-	2.55

Çizelge 4. Kayseri Bileç Höyük İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin kimyasal analizi (XRF) ve 1000 °C'de Ateş Zayıyatı (A.Z) değerleri (% ağı.).

Toz haline getirilen örneklerin analizi $\lambda=1,5405$ dalga boyunda, Cu-K α -ışını kaynağı ile $2\theta=5-90^\circ$ açı aralığında $0,0001^\circ/\text{dk}$ hızla, 45 kV voltaj ve 40 mA akım kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çanak çömlek parçalarına ait fazlar HighScore plus yazılımı ile tespit edilmiştir. Mikroyapısal ve mikrokimyasal analizler (SEM-EDS) FEI marka ve Quanta 650 Field Emission model cihaz ile 15 adet örnek için gerçekleştirilmiştir. Çanak çömlek parçaları yüzey iletkenliği sağlamak için altın (Au) ile kaplanmıştır. Görüntüler BSE (back scatter) modunda 20 kV hızlandırma voltajı ile 5000x büyütmede kırık yüzeylerden elde edilmiştir. Görüntüler üzerinden belirlenen alanların mikrokimyasal analizleri SEM'e bağlı Bruker Axe enerji dağılımlı X ışını spektrometresi (EDS) ile elde edilmiştir.

Burada incelenen 15 adet çanak-çömlek parçasından CI-2-3, 4, 9, 13-15 kodlu yedi adet örnek (XRF) cihazı ile analiz edilerek, kimyasal bileşimleri belirlenerek Çizelge 4'te sunulmuştur. Bu çizelgeden CI-3 kodlu örneğin XRF analizi yapılan diğer örneklerle kıyaslandığında CaO miktarının çok düşük (%0,95), Fe₂O₃ (%7,27), ve K₂O miktarının (%3,95) yüksek olduğu görülmektedir. Bu değerler CI-3 kodlu çanak çömleğin üretimi sırasında özlü hammadde olarak illitik karakterli kilin kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu örnek Cr₂O₃ (%0,047) içermesi ile XRF analizi yapılan diğer örneklerden ayrılmaktadır. Bu örneğin farklı bölgelerine uygulanan EDS analizinde Altın (Au), Kobalt (Co) ve Zirkon (Zr) elementlerine de rastlanmıştır.

Ateş zayıyatının ısının yükselmesi ile birlikte bünyeden uzaklaşan karbonatlı kayaçlar, su, organik madde gibi değişken parametrelerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Optik mikroskopta incelenen sonuçlar Fig. 11 ve Çizelge 5'da verilmiştir. CI-3, 13-14 kodlu örneklerin diğer örneklerle kıyaslandığında matriksin ince taneli olduğu, ancak içerisinde yer yer heterojen dağılımlı temper/özsüz malzemeler içerdiği görülmektedir.

CI-1-2, 4-12, 15 kodlu örneklerin tane şekli ve boyutu açısından heterojen dağılımlı olduğu görülmüştür. İri taneler, plastikliği yüksek olan çamurdan üretilen çanak çömleklerin daha çabuk kurumasını sağlar ve fırınlama sırasında hızlı sıcaklık değişimlerine karşı bünyenin ısıl şok direncini artırarak ürünün çatlamasını önler (Bkz. Santacreu 2014).

Örnek Kodu	Mineraller
CI-1	Demiroksit, Kuvars
CI-2	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral, Klorit, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-3	Kalsit, Biyotit
CI-4	Biyotit, Kuvars
CI-5	Kalsit, Biyotit, Demir Oksit
CI-6	Demiroksit, Kuvars
CI-7	Kuvars, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-8	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral
CI-9	Biyotit, Demir Oksit, Plajiyoklas
CI-10	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral, Klorit,
CI-11	Biyotit, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-12	Biyotit, Klorit, Metamorfik Kayaç Parçası
CI-13	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral
CI-14	Kalsit, Biyotit, Opak Mineral
CI-15	Kalsit, Biyotit, Klorit

Çizelge 5. *Kayseri Bileç Höyük İçti Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin Petrografik Analizi*

Bu nedenle ateşe dayanıklı günlük kullanım kaplarının üretimi için iri tanelerin tercih edilmiş olduğu düşünülmektedir. CI-3, 13-14 kodlu örnekler ise daha ince taneli, matriks içerisinde heterojen dağılımlı temper/özsüz hammaddelerden üretilmiştir. CI-1, 6-7 kodlu örnekler hariç, bütün çanak çömlek buluntularında biyotit mineraline rastlanmıştır. Biyotit mika türlerinden biridir ve demir içeriği açısından zengin bir mineraldir (Garrison 2016). Örneklerin ince kesitlerinden optik mikroskop ile yapılan incelemede CI-1, 4, 6-7, 9, 11-12 kodlu örneklerde kalsit mineraline rastlanmamıştır.

Çanak çömleklerin yüzeylerindeki renk heterojenliği, pişirimin farklı türde hava sirkülasyonu ve heterojen ısı dağılımının olduğunu kanıtlamaktadır. Buluntuların hem gözle, hem de optik mikroskop ile incelenmesi ile tamamının karışık fırın atmosferinde (oksitleyici ve redüktif) fırımlandığı görülmektedir. Kapların fırınlama alanında ters çevrilerek pişirildiği, pişirim sırasında kap iç yüzeylerinin redüksiyona uğratıldığı, dış yüzeylerinin ise oksijene maruz kaldığı tahmin edilmektedir. Bu sayede karbon partiküllerinin fırınlama sırasında ürünlerin açık gözeneklerine dolarak, hem renginin siyah-gri olmasını, hem de daha geçirimsiz ürün elde edilmesini sağlamaktadır (Bkz. Rice 1987; Garrison 2016). Böylece çanak çömleği üreten ustanın ürüne sıvı geçirmezlik özelliği kazandırması ile hem teknolojik bilgi birikimi, hem de ürüne dekoratif özellik sağlaması ile sanatsal yaklaşımı da anlaşılmaktadır.

Black topped seramiklerin üretimine dair literatürde farklı teoriler bulunmaktadır. Bunlardan biri *black topped* seramiklerin iki aşamalı üretim sürecinden geçirilerek elde edildiği teorisini ortaya koymaktadır (Kırş. Hendricks *vd.* 2000: 171 *vd.*). Lucas'a göre

Örnek kodu	Albit (NaAlSi ₃ O ₈)	Kuars (SiO ₂)	Diyopsit (CaMgSi ₂ O ₆)	Anortit (2Ca ₂ Al ₂ SiO ₈)	Kalsit (CaCO ₃)	Biyotit K(Mg,Fe) ₃ AlSi ₃ O ₁₀ (F,OH) ₂	Sanidin (3KAlSi ₃ O ₈)
CI-2	X	X	X	X			
CI-3		X		X	X		
CI-4	X	X	X		X	X	
CI-9		X	X	X			
CI-13		X		X		X	X
CI-14	X	X	X		X	X	
CI-15	X	X	X	X	X		

Çizelge 6. Kayseri Bileç Höyük'ten ele geçen İçi Siyah - Dışı Devetüyü Çanak Çömleklerinin mineralojik analizi.

ürün sıcakken fırından çıkarılmakta ve ağız aşağıya doğru bir talaş veya yağ tabakası üzerine yerleştirilerek pişirilmektedir. Böylece ürün, dumana boğularak redüksiyona uğrar (Lucas 1932: 94 vd.).

Bu çalışma kapsamında *black topped* seramiklerin üretim yöntemine dair teori geliştirmek adına deneysel arkeoloji çalışmalarımız kapsamında ilk pişirimi 900°C sıcaklıkta yapılmış seramik kapların iç ve ağız kısımları bitkisel/hayvansal yağlar ile yağlanmıştı. Ardından açık alana kazılan çukurda kapların taban kısımları toprak içerisinde kalacak şekilde gömülerek kaplara talaş ile redüksiyon uygulanmış ve *black topped* olarak adlandırılan seramik üretiminin deneysel olarak yapılabilirliği kanıtlanmıştır.

Çizelge 6'de görülen Kayseri Bileç Höyük İçi Siyah - Dışı Devetüyü ya da *Black Topped* olarak tanımlanan çanaklarının mineralojik analizi X-Işınları Difraktometresi (XRD) ile elde edilmiştir. Çanak parçalarının mineralojik analizi için yapılan XRD analiz sonuçlarından CI-13 arkeolojik kodlu örneğin sanidin (3KAlSi₃O₈) ve anortit (2Ca₂Al₂SiO₈) fazlarını içerdiği görülmektedir. Cultrone *vd.* (2001)'e göre Anortit 900°C'de illit ve kalsitin reaksiyonu sonucu oluşur. Sanidin, 800°C-1000°C sıcaklık aralığında illit/muskovit mineralinin kuvars ile reaksiyonu sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda yüksek sıcaklıkta hem sanidin, hem anortit fazı birlikte bulunabilir. Dolayısı ile CI-13 kodlu örneğin 900°C-1000°C sıcaklık aralığında fırınlandığı düşünülmektedir. Bu örneğe ait XRD analizinde kalsit tespit edilememiştir. Optik mikroskop incelemesinde örnekte gömü şartlarında su ile birlikte gözeneklere yerleşen ikincil kalsite (CaCO₃) rastlanmıştır.

Dolomit (CaMg(CO₃)₂), 700°C-800°C sıcaklıkta Ca²⁺ ve Mg²⁺ katyonlarına ayrışır ve kil minerallerinden ayrılmış silika veya kuvars ile reaksiyona girerek 900°C-1000°C sıcaklıklarda diyopsite (CaMgSi₂O₆) dönüşür. Diyopsit 800°C'de çok düşük konsantrasyonlarda görülür (Cultrone *vd.* 2001; Trindade *vd.* 2009). CI-3 ve 13 arkeolojik kodlu çanak çömlek parçaları dışındaki örnekler diyopsit içermektedir. Diyopsit ve/veya anortit fazı içeren örneklerin, optik mikroskop ile yapılan incelemelerinde kalsit içerdiği de gözlenmiştir. Kalsitin bozunumu yaklaşık 650°C sıcaklıkta başlamakla birlikte, kalsit tanelerinin

iri olması, örnek kalınlığının fazla olması ya da düzensiz fırın rejiminden kaynaklı olarak ayrışma daha az gerçekleşeceğinden kalsitin bozunma sıcaklığı 900 °C'nin üzerine çıkabilir. Bu nedenle örneklerin fırınlama sıcaklığının en az 900 °C olduğu tahmin edilmektedir.

Fig. 12, seçilen bazı örneklerin SEM-EDS analizini ile elde edilen mikroyapısal ve mikrokimyasal analizini göstermektedir. İncelenen örneklerin tamamı heterojen dağılımlı temper malzemelerden oluşmaktadır ve SEM-EDS analizi, incelenen çanak çömlek parçalarının sadece kısıtlı bir alanından elde edilmiş verileri içermektedir.

Çanak çömlek parçalarına uygulanan ve Fig. 12'te verilen SEM-EDS analizi sonuçları değerlendirildiğinde, vitrifikasyon düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Örneklerin fırınlama sıcaklığına bağlı olarak gelişen vitrifikasyon düzeyi, fırında kalma süresi, ısıtma hızı, parçaların cidar kalınlığı, hammaddelerin türü ve tane boyutu gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bileç Höyük artık tamamen tesviye edilerek tümüyle yok olmuş bir höyüktür. Burada yaptığımız üç aylık kurtarma kazısı ile höyük bilimsel literatüre kazandırılabilmiştir. Yapışmanın izin verdiği alanlarda açmalar açılabilmiş ve bu çalışmalarda Bileç Höyüğe ilk yerleşimin bimsli ana toprak üzerine GKÇ-ETÇ I'de gerçekleştiği görülmüştür. Bu dönem, tüm Orta Anadolu'da kültürel bir değişikliğin olmadığı, uzun yıllardır araştırmacılar tarafından tartışılan bir dönemdir. Bileç Höyük'teki kısa süreli kazılar Orta Anadolu'da bu dönemin tanımlanması ve özelliklerinin anlaşılmasında önemli katkılar sunmaktadır.

Anadolu'da içi siyah - dışı kırmızı/devetüyü tonlarında ve/veya siyah ağız kenarlı (*Black Topped*) çanak çömlek grubu, MÖ IV. binyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış, özellikle ETÇ'da Orta Anadolu ve İç Kuzeybatı Anadolu'nun karakteristik çanak çömlek gruplarından birisi olmuştur. Orta Anadolu Bölgesi'nin GKÇ ve ETÇ I yerleşimlerini incelediğimizde, bu mal grubunun bölgede yaygın olduğunu görülmektedir. Alishar, Büyük Güllücek, Çamlıbel Tarlası, Çadır Höyük, Çıradere, Orman Fidanlığı ve Göltepe yerleşimlerinde bu mal grubuna ait kapların GKÇ'a ait oldukları belirtilirken, Alcahöyük, Demircihöyük, Küllüoba, Kültepe yerleşimlerinde ETÇ I ve II'ye tarihlendirilmektedir. Göltepe'de ise benzer örnekler uzun bir süreçte kullanılmıştır. Bileç Höyük'de yapılan kısa süreli kazılarda bulunan ve bir kısmının konteks dışı ele geçtiği bu grup malları GKÇ-ETÇ I olarak tarihlendirebiliriz.

Bu çalışmayla aynı zamanda Bileç Höyük'de ele geçen *Black Topped* olarak tanımlanan mal grubuna ait çanaklardan bir kısmının arkeometrik yöntemlerle karakterize edilmesi de amaçlanmıştır. Kazıdan ele geçen çanak parçalarına yapılan kimyasal analiz sonuçlarına göre CI-3 kodlu örneğin (Fig. 5. f) üretiminde kullanılan hammaddenin diğerlerinden farklı olması dikkat çekicidir. CI-3, CI 13-14 kodlu (Fig. 9. i ve 10. b) örneklerin matriksinin sık dokulu ve ince taneli olması, bu örneklerin üretiminde kullanılan malzemenin eleme işleminden geçirilerek yapıldığını göstermektedir. Bütün analiz sonuçlarından CI-3

kodlu örnek hariç incelenen çanak çömleklerin aynı hammaddeler kullanılarak aynı bölgede üretildiği sonucuna varılabilir. CI 13-14 kodlu örneklerin ise aynı bölge ve aynı hammaddeden, ancak farklı atölyede üretilmiş olabileceği veya aynı atölyede günlük kullanım kabından farklı bir ürün için üretilmiş olabileceği de düşünülmektedir.

EDS analizlerine göre CI 1 (Fig. 4. a), CI 3-11 kodlu örneklerde yoğun miktarda altın (Au) elementi bulunmaktadır. Bu çalışmada anlatılan Bileç Höyük, yine Develi ilçesindeki Öksüt köyünde bulunan altın yatağına yaklaşık 12 km uzaklıkta bulunmaktadır. Öksüt, Develi Dağı volkanik kompleksinin Mio Pliyosen yaşlı volkanik ve volkaniklastik istiflerinin barındırdığı yüksek sülfidasyonlu bir epitermal altın yatağıdır (Aluç 2017; ayrıca bkz. Aluç *vd.* 2020). Bu durumda, Bileç Höyük'ten ele geçen bu çanak çömleklerin üretimi sırasında Öksüt civarından elde edilen hammaddeler kullanılarak üretilmiş olması düşüncesi akla gelmektedir.

Bileç Höyük'de ele geçen madencilik faaliyetlerine ilişkin buluntular, eritme ocakları mimarisi, potalar, hassas terazi kolu (*balance beams*), cürufur, kalıplar, taş çekiçler, andiron parçaları, kare biçimli ocak altlıkları ve dışı siyah parlak perdahlı, içi kırmızı bazı kap parçaları yerleşimde Kura-Aras etkisinin varlığını düşündürmektedir. M. Özdoğan, Anadolu'ya MÖ IV. binyılın başından itibaren MÖ III. binyılın başlarına kadar olan süreçte gerçekleşen Kura-Aras göçünün batı sınırının tanımlanmasının her zaman tartışmalı bir konu olduğunu belirtmektedir (Özdoğan 2023: 18). Anadolu'nun Transkafkasya ile olan ilişkilerine dair önemli bir veri *Red-Black Burnished Ware* (RBBW) türü kaplar ve bunların erken örnekleridir. Orta Anadolu'da GKÇ'da bu ilişkiler Çadır Höyük, metalürjik benzerlikler ise Çamlıbel Tarlası üzerinden kurulurken, sonrasında Alışar ve Alacahöyük'ten ele geçen verilerin bu ilişkiyi doğruladığı ifade edilmektedir (Çalışkan-Akgül 2013: ii-iv). Dolayısıyla Bileç Höyük *Black Topped* seramiklerin höyükteki diğer bulgularla beraber değerlendirildiğinde Transkafkasya kökenli bu kültürle ilişkili olabilecekleri önerilebilir. Ancak bu öneri bölgede bu dönemle ilgili yapılacak çalışmaların artması ile daha iyi tartışılacaktır.

Teşekkürler

Bu makaleye konu olan çalışma aynı zamanda Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin SYL-2020-12895 proje koduyla ve *Kayseri / Develi Bileç Höyük Kazısından Ele Geçen Bir Grup İç Siyah Dışı Devetüyü Çanak Çömlek ve Arkeometrik Analizleri* konulu Yüksek Lisans tez projesiyle desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı BAP Birimi'ne teşekkür ederiz.

Arkeometrik analizlerin yapılmasındaki desteklerinden dolayı Ç.Ü. Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden Prof. Dr. Mustafa Akyıldız'a, çizim ve haritaların hazırlanmasındaki katkıları için Yüksek Lisans öğrencilerimiz Arş. Gör. Muaz Koçak ve Arkeolog M. Galip Tuncer'e teşekkür ederiz.

Katalog

Fig. 4

- a. BH07.6019/3; Buluntu Yeri: N-15 açması; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 3,8 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.111/2; Buluntu Yeri: N-23 açması; Ağız çapı: 17 cm; Yükseklik: 5,4 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: 10 YR 2/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- c. BH07.55/5; Buluntu Yeri: N-23 açması; Ağız çapı: 19 cm; Yükseklik: 9,3 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- d. BH07.7005/73; Buluntu Yeri: K-9 açması; Ağız çapı: 21 cm; Yükseklik: 7,2 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/6; İç Yüzey: GLEY 1 4/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- e. BH07.14016/1; Buluntu Yeri: K-23 açması; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 8,8 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- f. BH07.7005/47; Buluntu Yeri: K-9 açması; Ağız çapı: 16; Yükseklik: 4,9 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 7/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- g. BH07.12016/5; Buluntu Yeri: L-23 açması; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 7,7 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- h. BH07.12015/43; Buluntu Yeri: L-23 açması; Ağız çapı: 23 cm; Yükseklik: 6,5 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.

Fig. 5

- a. BH07.11012/8; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 4,5 cm; Cidar: 0,6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.11002/41; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 22 cm; Yükseklik: 6,4 cm; Cidar: 0,9 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/6; İç Yüzey: 2.5 YR 4/6; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- c. BH07.6005/7; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 23 cm; Yükseklik: 8,8 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.
- d. BH07.2006/3; Buluntu Yeri: K-20; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 5,8 cm; Cidar: 0,5 cm; Dış Yüzey: 5 Y 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur mika katkılı.
- e. BH07.6019/85; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 25 cm; Yükseklik: 6,9 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 6/8; İç Yüzey: 5 Y 3/1; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 1; Hamur İri taşçık katkılı.
- f. BH07.7004/11; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 17 cm; Yükseklik: 9 cm; Cidar: 0,7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkılı.

- g. BH07.7012/42; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 2.4 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- h. BH07.15001/26; Buluntu Yeri: L-10; Ağız çapı: 2.2 cm; Yükseklik: 5.5 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.

Fig. 6

- a. BH07.3019/18; Buluntu Yeri: S-12/13; Ağız çapı: 1.3 cm; Yükseklik: 4.3 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: 10 YR 2/1; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- b. BH07.2006/4; Buluntu Yeri: K-20; Ağız çapı: Alınmadı; Yükseklik: 5.2 cm; Cidar: 0.4 cm; Dış Yüzey: 10 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- c. BH07.11003/13; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 1.6 cm; Yükseklik: 8.7 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 10 YR 7/4; İç Yüzey: 5 Y 4/1; Hamur: 10 YR 4/2; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur iri taşçık katkı.
- d. BH07.11018/20; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 2.4 cm; Yükseklik: 7.1 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur iri taşçık katkı.
- e. BH07.14015/1; Buluntu Yeri: K-23; Ağız çapı: 1.6 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: 7.5 YR 2.5/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur iri taşçık katkı.
- h. BH07.11010/37; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 1.3 cm; Yükseklik: 8.7 cm; Cidar: 0.5 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- e. BH07.14017/43; Buluntu Yeri: K-23; Ağız çapı: 2.0 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/10 Y; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- f. BH07.12013/7; Buluntu Yeri: L-23; Ağız çapı: 2.3 cm; Yükseklik: 7 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 6/8; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.

Fig. 7

- a. BH07.55; Buluntu Yeri: Yüzey; Ağız çapı: 2.3 cm; Yükseklik: 8.6 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- b. BH07.11012/13; Buluntu Yeri: J-20; Ağız çapı: 2.1 cm; Yükseklik: 6.7 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: 5.5 YR 2.5/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdeli; Form Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- c. BH07.10002/4; Buluntu Yeri: J-20; Ağız çapı: 2.5 cm; Yükseklik: 8.1 cm; Cidar: 1.4 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- d. BH07.7008/65; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 2.3 cm; Yükseklik: 8.6 cm ; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.
- e. BH07.11005/41; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 1.9 cm; Yükseklik: 4.8 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 4/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdeli; Form: Tip 1; Hamur taşçık katkı.

- f. BH07.7008/3; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 26 cm; Yükseklik: 7 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkılı.
- g. BH07.7017/15; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 5.4 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: 10 YR 5/6; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkılı.
- h. BH07.6013/16; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 26 cm; Yükseklik: 5.7 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 4/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkılı.

Fig. 8

- a. BH07.7012/44; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 8.5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.7021/8; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 18 cm; Yükseklik: 7.5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: 10 YR 6/4; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkılı.
- c. BH07.7008/5; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 24 cm; Yükseklik: 6.4 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: 7.5 YR 5/6; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 1a; Hamur taşçık katkılı.
- d. BH07.18/2; Buluntu Yeri: N-23; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.7 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/6; İç Yüzey: 10 YR 4/2; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- e. BH07.11016/23; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 15 cm; Yükseklik: 8 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/3; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- f. BH07.6013/32; Buluntu Yeri: N-15; Ağız çapı: 21 cm; Yükseklik: 5.1 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- g. BH07.11002/52; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 6.6 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 10 YR 5/2; İç Yüzey: 2.5 Y 3/1; Hamur: GLEY 1 4/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- h. BH07.7005/91; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: Alınamıyor; Yükseklik: 5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.

Fig. 9

- a. BH07.7004/20; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 13 cm; Yükseklik: 10.3 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.10017/52; Buluntu Yeri: J-20; Ağız çapı: 13 cm; Yükseklik: 5.9 cm; Cidar: 0.5 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- c. BH07.14017/45; Buluntu Yeri: K-23; Ağız çapı: 15 cm; Yükseklik: 9.5 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- d. BH07.7007/1; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 25 cm; Yükseklik: 7 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 2.5 YR 5/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dışı perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.

- e. BH07.7013/20; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 10.3 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 7/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: 2.5 Y 6/3; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- f. BH07.7019/5; Buluntu Yeri: K-9 ; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.5 cm; Cidar: 0.7 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 6/3; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- g. BH07.7019/12; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.9 cm; Cidar: 0.8 cm ; Dış Yüzey: 10 YR 7/3; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N ; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur iri taşçık katkılı.
- h. BH07.7019/12; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 14 cm; Yükseklik: 6.9 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 10 YR 7/3; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur iri taşçık katkılı.
- i. BH07.9019/1; Buluntu Yeri: M-23; Ağız çapı: 20 cm; Yükseklik: 9.1 cm; Cidar: 0.9 cm; Dış Yüzey: 10 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç ve dış perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.

Fig. 10

- a. BH07.37/11; Buluntu Yeri: N-23; Ağız çapı: 16 cm; Yükseklik: 4.6 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N ; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur taşçık katkılı.
- b. BH07.8062/15; Buluntu Yeri: O-13; Ağız çapı: 18 cm; Yükseklik: 9.4 cm; Cidar: 0.4 cm; Dış Yüzey: 7.5 YR 5/4; İç Yüzey: GLEY 1 2.5/N; Hamur: GLEY 1 2.5/N ; İç ve dış perdahlı; Form: Tip 2a; Hamur mika katkılı.
- c. BH07.11003/11; Buluntu Yeri: N-10; Ağız çapı: 18 cm; Yükseklik: 9.5 cm; Cidar kalınlığı: 0.8 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/6; İç Yüzey: 2.5 Y 3/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 2; Hamur iri taşçık katkılı.
- d. BH07.3007/5; Buluntu Yeri: S-12/13; Ağız çapı: 27 cm; Yükseklik: 5.4 cm; Cidar: 0.6 cm; Dış Yüzey: 5 YR 7/6; İç Yüzey: 10 YR 2/1; Hamur: GLEY 1 2.5/N; İç perdahlı; Form: Tip 3; Hamur taşçık katkılı.
- e. BH07.7006/60; Buluntu Yeri: K-9; Ağız çapı: 22 cm; Yükseklik: 10.1 cm; Cidar: 0.8 cm; Dış Yüzey: 5 YR 6/4; İç Yüzey: GLEY 1 3/N; Hamur: GLEY 1 3/N; İç perdahlı; Form: Tip 2a; Hamur iri taşçık katkılı.

Kaynakça

Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. 1988

İkiztepe I, Birinci ve İkinci Dönem Kazıları 1976-1980, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aluç, A. 2017

Geology – Mineralogy and Genetic Investigation Of Öksüt Epithermal Gold Mineralization in Kayseri Region, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla.

Aluç, A., Kuşçu, İ., Peytcheva, I., Cihan, M., von Quadt, A. 2020

The Late Miocene Öksüt High Sulfidation Epithermal Au-Cu Deposit, Central Anatolia, Turkey: Geology, Geochronology, and Geochemistry, *Ore Geology Reviews* 126: 1-21.

Arık, R. O. 1944

Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor, *Belleten*, VIII/30: 341-384.

-1948

Karaoğlan Höyüğü Bakır Çağı Mimarlığındaki Özellikler, *III. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 47-59.

Ay, D. Ş. M. 1998

Küllüoba İlk Tunç Çağı 1 Çanak Çömleği, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Baydur, N. 1994

Anadolu'daki Kutsal Dağlar, Dağ – Tanrılar, Klasik Çağ, Graphis Yayınları, İstanbul.

Bertram, J.-K., İlgezdi-Bertram, G. 2021

The Late Chalcolithic and Early Bronze Age in Central Anatolia. Introduction, Research History, Chronological Concepts Sites, their Characteristics and Stratigraphies, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Bilgi, Ö. 1984

Metal Objects of İkiztepe-Turkey, *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie* 6, 31-96.

Brown, G. H. 1967

Prehistoric Pottery from Antitaurus, *Anatolian Studies XVII*: 123-164.

Cultrone, G., Rodriguez-Navarro, C., Sebastian, E., Cazalla, O., De La Torre, M. J. 2001

Carbonate and Silicate Phase Reactions During Ceramic Firing, *European Journal of Mineralogy* 13: 621-634.

Çalışkan-Akgül, H. 2013

East Anatolian Red-Black Burnished Ware And Central Anatolian Relations at the End of the 4th And the Beginning of the 3rd Millennium BC, PhD Theses Sapienza Università Di Roma, Roma.

Dengiz, O. 2019

Batı ve Orta Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda Siyah Ağz Kenarlı (Black-Topped) Kaseler, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.

Efe, T. 1988

Demircihüyük. Band III, Die Keramik 2, Die Frühebronzezeitliche Keramik der Jüngereren Phasen (a-b Phase H), Mainz am Rhein.

-1996

1994 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları, *XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 131-153.

-2001

The Settlement, Its Architecture and Pottery. *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı. A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia.*, T. Efe (ed.), TASK Yayınları, İstanbul.

Efe, T., Ay-Efe, D. Ş., M. 2000

Early Bronze Age I Pottery from Küllioba Near Seyitgazi, Eskişehir, *Anatolia Antiqua VIII*, İstanbul: 1-87.

Ekmen, H. 2021

İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı Çanak Çömleği, *TÜBA-AR 28*: 81-101.

Emre, K. 1979

Maşathöyük'te Eski Tunç Çağı, *Belleten XLIII/169*: 1-20.

French, D. 1967

Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I: The Iznik Area, *Anatolian Studies XVII*: 49-100.

Gabriel, A. 1980

Monuments Turcs D'Anatolie, Kayseri-Niğde, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Garrison, E. 2016

Techniques in Archaeological Geology. Natural Science in Archaeology, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg.

Genç, E. 2019

Karadeniz Bölgesi'nde Bir Erken Tunç Çağı Madenci İşliğı: Kastamonu-Kınık, *International Social Sciences Studies Journal 5 (51)*: 6818-6837.

-2020

Kastamonu-Kınık 'Madenci İşliğı' Üzerine Yeni Düşünceler, *Metallurgica Anatolica Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags/Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü Armağan Kitabı*, H.G. Yalçın, O. Stegemeier (eds.), Herausgeber Bochum: 111-116.

Girginer, K. S. 2003

Adana ve Çevresi Kizzuwatna Araştırmaları Projesi: M.Ö. 2. Binde Develi ve Tufanbeyli'nin Arkeolojik Önemi, *Bütün Yönleriyle Develi I. Bilgi Şöleni*, 26-28 Ekim 2002, K. Özdamarlar (ed.), Kayseri: 231-249.

-2007

2005 Yılı Adana (Ceyhan) ve Kayseri (Develi) Yüzey Araştırmaları, *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 173-196.

Girginer, K.S., Oyman-Girginer, Ö., Erhan, F. 2006

2004 Yılı Adana ve Kayseri Yüzey Araştırmaları (Sarız ve Kozan), *23. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 293-308.

Girginer, K. S., Özdemir, H. F., Kaplan, B. 2008

2020-2006 Yılları Kapadokya ve Kilikya Yüzey Araştırmaları: Genel Bir Değerlendirme, *Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, (Eds. B. Can – M. Işıklı), İstanbul: 231-266.

Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö. 2024

A Miners' Settlement in the South of Mount Erciyes: Bileç Höyük Rescue Excavations, *The 6th International Meeting at Kültepe*, August 2nd-5th 2024, *Change and Continuity, Innovation and Tradition through Time and Space at Kültepe and Neighbouring Region*, Poster Presentations & Abstract Book, Kayseri: 38-39.

Güneri, S. 2005

Orta Anadolu Höyükleri 1998 Yılı Çalışmaları: Kayseri'de Arkeolojik Keşifler, *Arkeoloji, Anadolu & Avrasya* 1: 47-86.

Hacar, A. 2016

Kapadokya Bölgesi İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği: Göltepe ve Kestel Kazıları ile Aksaray, Nevşehir, Niğde illeri Yüzey Araştırması Buluntuları, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Hakman, M. 2015

Kapadokya'da Zeus Kültü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Hendricks, S., Friedman, R., Loyens, F., 2000

Experimental Archaeology concerning Black-Topped Pottery from Ancient Egypt and the Sudan, *Cahiers de le Céramique Egyptienne*, 6: 171-187.

İncaman, E. 2018

Frigya ve Beycesultan İlk Tunç Çağı I Kültür Bölgeleri Çanak Çömleğinin Karşılaştırılması, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik.

İstanbulluoğlu, Ç. 2023

Kayseri-Develi Bileç Höyük Kazısından Ele Geçen Bir Grup İçi Siyah-Dışı Devetüyü Çanak Çömlek ve Arkeometrik Analizleri, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Arkeometri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Kansu, Ş. A. 1940

Etiyokuşu Hafriyatı Raporu 1937, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kiepert, R. 1911

Karte von Kleinasien: CIV Kaisarije, 1.400 000, Berlin.

Kontani, R., Sudo, H., Yamaguchi, Y., Hayakawa, Y. S., Kulakoğlu, F., Emre, K. 2012

Preliminary Report for the Archaeological Survey in Kayseri Province, Turkey (KAYAP), Fourth Season (2011), *Bulletin of the Okayama Orient Museum* 26: 15-29.

Kontani, R., Sudo, H., Yamaguchi, Y., Hayakawa, Y. S., Odaka, T. 2014

An Archaeological Survey in the Vicinity of Kültepe, Kayseri Province, Turkey, *Current Research at Kültepe-Kanesh. An Interdisciplinary and Integrative Approach to Trade Networks, Internationalism, and Identity*, L. Atıcı, F. Kulakoğlu, G. Barjamovic, A. Fairbairn (Eds.), JCS Supplemental Series No. 4, Atlanta: 95-106.

Koşay, H. Z. 1934

Ahlatlıbel Hafriyatı, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi II*: 3-101.

-1938

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1936'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

-1941

Pazarlı Hafriyatı Raporu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

-1951

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Kazılara ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kökten, İ. K., Özgüç, N., Özgüç, T. 1945

1940-1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor, *Bulleten IX/35*, 61-401.

Kulakoğlu, F., Kontani, R., Tsumura, H., Ezer, S. 2010

Kayseri Arkeolojik Yüze Araştırması Projesi (KAYAP): 2008 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu, 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3*: 305-317.

Kulakoğlu, F., Emre, K., Kontani, R., Ezer, S. 2011

Kayseri Arkeolojik Yüze Araştırması Projesi (KAYAP): 2009 Yılı Çalışmaları Sonuç Raporu, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3*: 409-428.

Lucas, A. 1932

Black and Black-Topped Pottery, *ASAE 32/1*: 94-96.

Omura, S. 1992

1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütülen Yüze Araştırmaları, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 541-560.

Orthmann, W. 1963

Die Keramik der Früher Bronzezeit aus Inneranatolien, Verlag Gebr. Mann, Berlin.

Özdoğan, M. 2023.

The Making of The Early Bronze Age in Anatolia, *Old World: Journal of Ancient Africa and Eurasia*, Vol. 3, Iss. 1: 1-58.

Özgüç, T. 1943

Samsun Hafriyatının 1941-1942 Yılı Neticeleri, *III. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 393-419.

Palumbi, G. 2003

Red-Black Pottery: Eastern Anatolian and Transcaucasian Relationships Around the Mid-Fourth Millennium BC., *ANES 40*: 80-134.

Palumbi, G. 2012

Bridging the Frontiers. Pastoral Groups in the Upper Euphrates Region in the Early Third Millennium BCE., *Origini XXXIV*: 261-278.

Rice, P. M. 1987

Pottery Analysis: A Sourcebook, University Chicago Press, Chicago.

Santacreu, D. A. 2014

Materiality, Techniques and Society in Pottery Production. The Technological Study of Archaeological Ceramics Through Paste Analysis, de Gruyter, Warsaw/Berlin.

Sarı, D. 2007

Küllüoba'da Ele Geçirilen Siyah Ağz Kenarlı (Black-Topped) Kaselerden Birkaç Örnek, Vita/Hayat Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan, M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan - H. Peker (Eds.), Ege Yayınları, İstanbul: 647-655.

-2012

İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi, *MASROP E-DERGİ* 7: 112-249.

Schoop, U-D. 2015

Çamlıbel Tarlası: Late Chalcolithic Settlement and Economy in the Budaközü Valley (North-Central Anatolia), S. R. Steadman – G. McMahon (eds), *The Archaeology of Anatolia I. Recent Discoveries (2011–2014)*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle: 46–68.

Seeher, J. 1987

Demircihöyük: die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978; III; 1; Die Keramik 1, Phillip von Zabern, Mainz am Rhein.

Steadman, S. R., McMahon, G., Ross, J. C. 2007

The Late Chalcolithic at Çadır Höyük in Central Anatolia, *Journal of Field Archaeology* 32: 385-406.

Steadman, S. R., Ross, J. C., McMahon, G., Gorny, R. L. 2008

Excavations on the North-Central Plateau, The Cahalcolithic and Early Bronze Age Occupation at Çadır Höyük, *AnSt.* 58: 47-86.

Süme, M. 2008

Develi Kazası (1839-1910), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Trindade, M. J., Dias, M. I., Coroado, J., Rocha, F. 2009

Mineralogical Transformations of Calcareous Rich Clays With Firing: a Comparative Study Between Calcite and Dolomite Rich Clays from Algarve, Portugal, *Applied Clay Science* 42: 345-355.

Tuna, Y. 2017

Keçiçayırı İlk Tunç Çağı Çanak Çömleği, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik.

Tunçel, H. 1994

Develi İlçesinin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Ünal, A. 1966

1966 Çengeltepe (Yozgat) Sondajı Önraporu, *Türk Arkeoloji Dergisi* XV (I): 119-142.

von der Osten, H. H. 1937

The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part I-III, University of Chicago Press, Chicago.

Yalçın, H. G. 2020

Karaz-/Kura-Aras-/Khirbet Kerak- Kültür Olgusu ve Tarihöncesi Bölgelerarası İlişkiler, *Colloquium Anatolicum* 19: 169-182.

Yalçın, H. G., Yalçın, Ü. 2019

Derekutuğun Madenci Yerleşmesi Kalkolitik Çağ Çanak Çömleği, *Half a Century Dedicated to Archaeology. A Festschrift in Honor of Sevil Gülçur*, P. Çaylı, I. Demirtaş - B. Eser (eds), Ankara: 263-280.

K. Serdar GİRGİNER - Çağıl İSTANBULLUOĞLU-KAYA -
Nergis KILINÇ-MİRDALI - Özlem OYMAN-GİRGİNER

Yener, K. A. 2021

Göltepe Excavations. Tin Production at an Early Bronze Age Mining Town in the Central Taurus Mountains, Philadelphia, Pennsylvania.

Yıldız, F. E. 2007

Kayseri-Sultansazlığı Sulak Alanı'nda Yeraltı ve Yerüstü Suları İlişkisinin Belirlenmesi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Yılmaz, D. 2009

M.Ö. III. Binde Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

İkiztepe Kazılarının Dünü ve Bugünü

İkiztepe Excavations: From the Past to the Present

Aslıhan BEYAZIT – Burhan GÜLKAN – Burçin AFŞAR*

DOI: 10.58488/collan.1506216

Anahtar Kelimeler: İkiztepe, Karadeniz Arkeolojisi, Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı

Orta Karadeniz Bölgesi'nin Samsun İli'nde yer alan İkiztepe, bölgenin protohistorik dönemlerine dair veri sunan en uzun soluklu kazısı niteliğindedir. 1974 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından başlayan ve 2012 yılına kadar kesintisiz sürdürülen kazı çalışmalarında elde edilen bulgular, yerleşimi hem Karadeniz hem de Anadolu arkeolojisinde önemli bir referans haline getirmiştir. Dört tepeden oluşan İkiztepe yerleşiminin tüm tepelerinde farklı dönemlerde kazı çalışmaları yürütülmüş ve İkiztepe'nin Geç Kalkolitik Çağ'dan Hellenistik Dönem'e kadar aralıklarla devam eden kronolojik sıra düzene sahip olduğu anlaşılmıştır.

2021 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İstanbul Üniversitesi adına tekrar başlayan kazılarda bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan İkiztepe'de çalışılmamış alanların kazılması, yerleşim kronolojisinin yeniden değerlendirilmesi ve bulguların modern teknolojik yaklaşımlar ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 2021-2023 yılları arasında Tepe I'de yürütülen kazı çalışmaları yerleşmeyle ilgili yeni sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır.

Keywords: *İkiztepe, Black Sea Archaeology, Late Chalcolithic Age, Early Bronze Age, Middle Bronze Age*

İkiztepe, located in the Samsun Province of the Central Black Sea Region, is the longest-running excavation that provides data on the protohistoric periods of the region. Started in 1974 by Istanbul University and continued uninterruptedly until 2012, the findings of the excavations have made the site an important reference in both Black Sea and Anatolian archaeology. Excavations were carried out at different times on all the four hills of İkiztepe and revealing that İkiztepe had an intermittently continuous chronological order from the Late Chalcolithic Age to the Hellenistic Period.

In 2021, with the permission of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, excavations resumed on behalf of Istanbul University. The aim of the excavations is to excavate unexplored areas of İkiztepe, one of the largest mounds in the region, to re-evaluate the settlement chronology and to analyse the findings with modern technological approaches. In line with this aim, the excavations carried out at Tepe I between 2021 and 2023 yielded new results about the settlement.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 27.06.2024 Kabul Tarihi: 24.11.2024

* Aslıhan Beyazıt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistoriya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul Türkiye. aslihanbeyazit@gmail.com. ORCID: 0000-0003-0457-3351
Burhan Gülkan (MA), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistoriya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul Türkiye. burhangul11@gmail.com. ORCID: 0009-0000-5384-8425
Burçin Afşar (MA), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistoriya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, 34134 Laleli/İstanbul Türkiye. tassiburcin@gmail.com. ORCID: 0009-0007-8260-1748

Giriş

Samsun İli'nin 55 km, Bafra İlçesi'nin 7 km kuzeybatısında yer alan İkiztepe, doğal bir yükselti üstüne kurulmuş dört höyükten oluşmaktadır (Fig. 1). Jeolojik araştırmalara göre bugün deniz kıyısının 6-7 km kadar güneyinde kalan yerleşme, erken dönemlerde Kızıllırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü noktada konumlanmaktadır (Alkım 1975: 5-12; 23-30). Bu durum İkiztepelilerin, doğal ve madeni kaynaklara yakın olacakları karasal kesimi değil, kıyı kesimi tercih eden bir topluluk olduğuna işaret etmektedir. Günümüzde 375x175 m ebatlarında, 66 dönümlük bir alanı kaplayan yerleşme, deniz seviyesinden yaklaşık 20 m yüksekliktedir. Bafra Ovası'nın en kuzey noktasında yer alan İkiztepe hem deniz hem de kara bağlantısı olan önemli bir merkezdir.

İkiztepe, 1940-41 yıllarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile bilim dünyasına tanınmıştır. Ankara Üniversitesi'nden K. Kökten, T. Özgüç ve N. Özgüç'ten oluşan ekip, Samsun İli sınırlarında gerçekleştirdikleri araştırmalar ile İkiztepe dâhil birçok yerleşim yeri keşfetmiştir (Kökten vd. 1945: 395). Sonrasında C. Burney; Samsun, Sinop ve Kastamonu'yu kapsayan araştırmaları sırasında İkiztepe'yi de ziyaret etmiştir (Burney 1956: 181 vd.) Burney, bu ziyarette İkiztepe'de yüzeyden topladığı keramikleri inceleyerek yerleşmede Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'na kadar devam eden bir süreç olduğunu görmüştür. İkiztepe, keşfedilmesinden yaklaşık 30 yıl sonra daha kapsamlı araştırmalar ile karşımıza çıkmaktadır. 1972-73 yıllarında B. Alkım başkanlığında bir ekip İkiztepe ve yakın çevresinde araştırmalar gerçekleştirmiştir (Alkım 1975: 5-12; 23-30). Bu araştırmaların sonucunda Samsun'un en büyük höyüklerinden biri olması ve incelenen çanak çömleğin Erken Tunç Çağı'ndan Orta Tunç Çağı'na kadar devamlılık gösteren bir kronolojiye sahip olması sebebiyle İkiztepe yerleşmesi kazı alanı olarak belirlenmiştir. 1974 yılında B. Alkım Türk Tarih Kurumu adına sistematik kazı çalışmalarını başlatmıştır. 1981 yılına kadar Alkım başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları, Alkım'ın vefatı üzerine, Ö. Bilgi başkanlığına geçmiş ve 2012 yılında Bilgi'nin emekliliğine kadar devam etmiştir (Alkım vd. 1988; Alkım vd. 2003). Anadolu arkeolojisinin uzun soluklu araştırma merkezlerinden biri olan İkiztepe'de; çalışılmamış alanlarda çağdaş yaklaşımlarla ve interdisipliner çalışmalarla Karadeniz bölgesinin protohistorik çağı için mihenk taşı niteliğinde olan yerleşmenin kapsamlı olarak yeniden değerlendirilmesi adına 3. Dönem Kazı çalışmalarının başlatılmasına karar verilmiştir. Bu temel amaçlar doğrultusunda Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Ashhan Beyazıt tarafından İkiztepe kazıları 2021 yılında yeniden başlamıştır.

İkiztepe yerleşmesinin dört tepesinde farklı zamanlarda araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları yerleşmenin, Orta Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimi kronolojisini Geç Kalkolitik Çağ'dan Helenistik Çağ'a kadar sunan şimdilik tek sistematik kazı olduğunu göstermektedir (Tablo. 1).

Figür 1. İkiztepe'nin Konumu (Prof. Dr. A. Gürel, Dr. Öğr. Üyesi F.A. Yüksel ve Dr. Öğr. Üyesi E. Duman)

Tepe I	ETÇ I	5 mimari tabakalı III. kültür katı
	ETÇ II	10 mimari tabakalı II. kültür katı
	OTÇ (Geçiş / Er-Hitit)	6 mimari tabakalı I. kültür katı
Tepe II	G K Ç	8 mimari tabakalı III. kültür katı
	ETÇ I	4 mimari tabakalı II. kültür katı
	ETÇ II	3 mimari tabakalı I. kültür katı
Tepe III	ETÇ II	15 mimari tabakalı III. kültür katı
	ETÇ III	4 mimari tabakalı II. kültür katı
	OTÇ (Geçiş / Er-Hitit)	2 mimari tabakalı I. kültür katı
Tepe IV	OTÇ (Geçiş / Er-Hitit)	

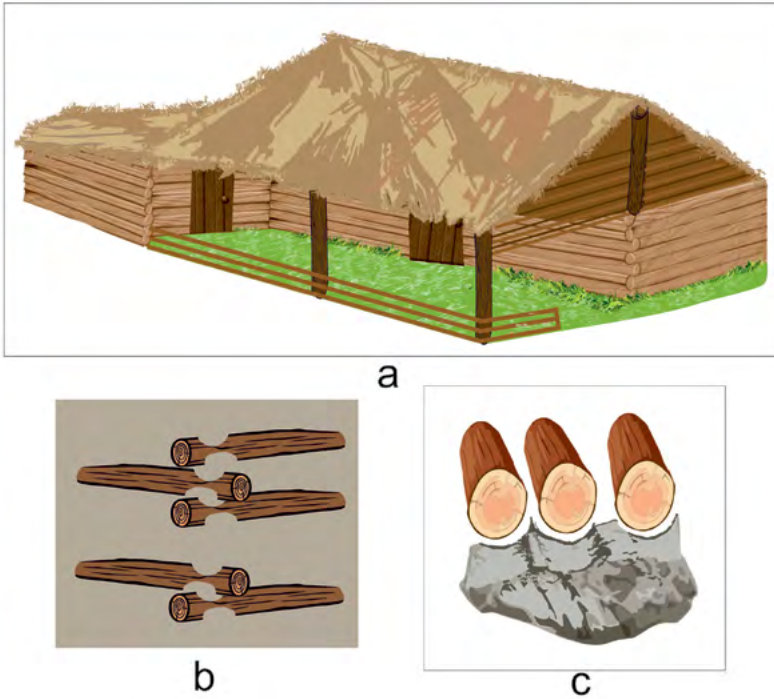
Tablo 1. 1. ve 2. Dönem Kazılarına Göre İkiztepe'nin Kronolojisi (Dönmez 2000: 98'e göre yeniden düzenlenmiştir.)

1. Dönem (1974-1980) ve 2. Dönem (1981-2012) Kazıları

Mimari Bulgular

İkiztepe’de mimarinin Kalkolitik Çağ’dan itibaren tüm dönemler boyunca planlı bir teknik ve düzen içinde oluşturulduğu görülmektedir ancak tam plan veren yapı sayısı oldukça azdır (Tuna 2009). Bunun sebebi bölgenin jeolojik ve diğer coğrafi yapı özelliklerinin mimariye yansımış olmasıdır. Mimaride kullanılan ana elemanı çevredeki ormanlardan elde edilen ağaçlar oluşturmaktadır. İkinci mimari eleman ise kil sıvalardır. Yapıların inşaa tekniğine bakıldığında toprağa kazılmış bir temel görülmemektedir (Alkım vd. 2003: 78). Düzleştirilen toprak zemin üzeri kille sıvanmış ve köşelerde geçme yapılarak birbirine tutturulan ağaç gövdeleri (yöresel adı çantı, karaboğazı/kurtboğazı) yapıların temellerini oluşturmuştur (Alkım vd. 2003: 78). Yatay olarak kullanılan ahşapların kenarına açılan bu tomruklar yığma tekniği ile üst üste getirilerek yapılar istenilen yükseklikte inşa edilmiştir. Ağaçlar ile yapılan işlem sonrasında, ortaya çıkan boşlukları doldurmak ve rutubeti önlemek için duvarlar kalın bir tabaka halinde kil ile sıvanmıştır. Çatılar ise olasılıkla yağışlı iklim koşullarına uygun biçimde, kurumuş dal ve sazlar kullanılarak semerdam şeklinde yapılmıştır (Alkım vd. 2003: 80-82) (Fig. 2).

Ahşap mimari son yıllarda yapılan yeni kazı ve araştırmalar ile İkiztepe dışında Samsun

Figür 2. Ahşap mimari a-İkiztepe ev canlandırması, b-Çantı tekniği c-Sıva izleri (Tuna 2009: 73, 114-115 çizimleri B. Afşar tarafından yeniden düzenlenmiştir.)

Bölgesi'nde Dombalaktepe (Türker vd. 2023: 255) ve Batı Karadeniz'de İnönü Mağarası (Ekmen vd. 2019: 311) gibi yerleşmelerde de saptanmıştır. Ayrıca Trakya'da Aşağı Pınar (Özdoğan 2011: 215), Marmara Bölgesi'nde Ilıpınar (Roodenberg 2000) ve Barçın Höyük (Gerritsen, Özbal 2019: 60) yerleşmelerinde, İç Batı Anadolu'da Demircihöyük'te (Korfmann 1977: 5-59) daha güneyde Karataş-Semayük (Warner 1979: 140) ile Çaltular Höyük (Aykurt vd. 2024: 334) ve Keban Baraj Bölgesi gibi farklı bölgelerde benzer mimari görülmektedir (Helms 1973: 113-114; Hauptmann 1976: 69-70; van Loon, Güterbock 1969: 123-128; Duru 1974: 30). İkiztepe'de olduğu gibi zemine dikeç delikler açılmadan yapılan örnekler ise daha çok Balkanlar'da Cucuteni-Tripolye Kültür Bölgesi'nde rastlanmaktadır (Müller Karpe 1968: 215; Müller Karpe 1974: 409). Günümüzde Orta Karadeniz Bölgesi'nde hala devam eden yapı geleneğinin bölgeye özgün bir nitelik kazandırdığı söylenebilir.

Mimari diğer bulgular fırın ve ocaklardır. Bu mimari öğeler genellikle avlularda yer alır ve ahşap bir konstrüksiyon üzerinde oluşturulmuş kil sıvalı platformlar üzerine yapılmıştır. Diğer taraftan bağımsız olarak inşa edilmiş olanları da vardır. Bunlar bitişiğinde konut olamayacak kadar küçük odalara sahip ve çevresinde birçok pişmiş toprak eserin ele geçtiği yapılardır. Bu yapılar nitelikleri bakımından depo alanlarına sahip atölyeler olarak değerlendirilmektedir (Alkım vd. 2003: 82-83). Depolama alanlarında ele geçen zengin buluntular ise keramik, madencilik ve özellikle dokumacılık alanında toplumun ihtiyacından fazla bir üretim organizasyonuna sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum yerleşmenin önemli bir üretim merkezi olduğuna ve bir zanaat grubunun varlığına işaret etmektedir.

Fırınlardan Tepe II ve Tepe III'te konutlardan bağımsız yapılmış ve sembolik bir anlam taşıdığı düşünülen ocak-sunaklar açığa çıkarılmıştır. Tepe II'de Geç Kalkolitik Çağ'a ait 3 ayrı evrede görülen sunaklar ortak özellikler taşımaktadır (Alkım vd. 2003: 83). Bu yapılarda yatay uzanmış bir ağaç gövdesinin üstü kalın kille sıvanmış ve bir platform oluşturulmuştur. Kare veya dairesel biçimli bu platformların üzerinde ateş yakıldığını gösteren herhangi bir ize rastlanmamıştır. Bununla beraber platformların çevresinde hayvan figürinleri ele geçmiştir.

Tepe III'te ise Erken Tunç Çağı III'e tarihlendirilmiş, sunaklı bir fırına sahip kutsal alan açığa çıkarılmıştır. Yapının etrafı belirli aralıklarla dikine yerleştirilmiş ağaç gövdeleri ile oluşturulmuş bir sundurma ile çevrilmiştir. Alan içinde fırına bitişik olarak yapılmış olan yarım daire biçimli sunağın yakınlığında 18 adet pişmiş toprak kadın figürini ele geçirilmiştir. Bilgi bu yapının yerleşmede ortak amaca hizmet eden kutsal bir anlam taşıdığını söylemiştir (Bilgi 2001: 12).

Ölü Gömme Gelenekleri

Tepe I'de 1. ve 2. dönem kazı çalışmalarında açığa çıkarılan yaklaşık 1400 m²'lik alanda 700 civarında basit toprak gömüt, yerleşmenin Kuzey - Orta Anadolu Bölgesi'nin

yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanı sıra mezarlık merkezinin özellikle erkekler ve ayrıcalıklı çocuklar ve kadınlar için tercih edilmesi, periferin ise ağırlıklı olarak diğer kadın, çocuk ve bebeklere ayrılması sosyal yapı hakkında önemli ipuçları vermektedir (Doğan 2006: 27-28). Bu bağlamda mezar buluntuları ve gömüt yöntemleri değerlendirildiğinde, yerleşimde hiyerarşik bir yapılanmanın olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan gömütlerde bazı özel uygulamalar dikkat çekmektedir. İskeletler üzerinde gerçekleştirilen antropolojik ve patolojik analiz sonuçları, bazı kafataslarında tespit edilen boşlukların ameliyatlar sonucunda oluştuğunu göstermektedir (Bilgi 2003: 384). Açığa çıkarılan 13 iskelete trepanasyon yapıldığı ve 5-6 bireyin ameliyat sonrasında bir süre daha yaşadığı tespit edilmiştir (Erdal 2010: 74) (Fig. 4).

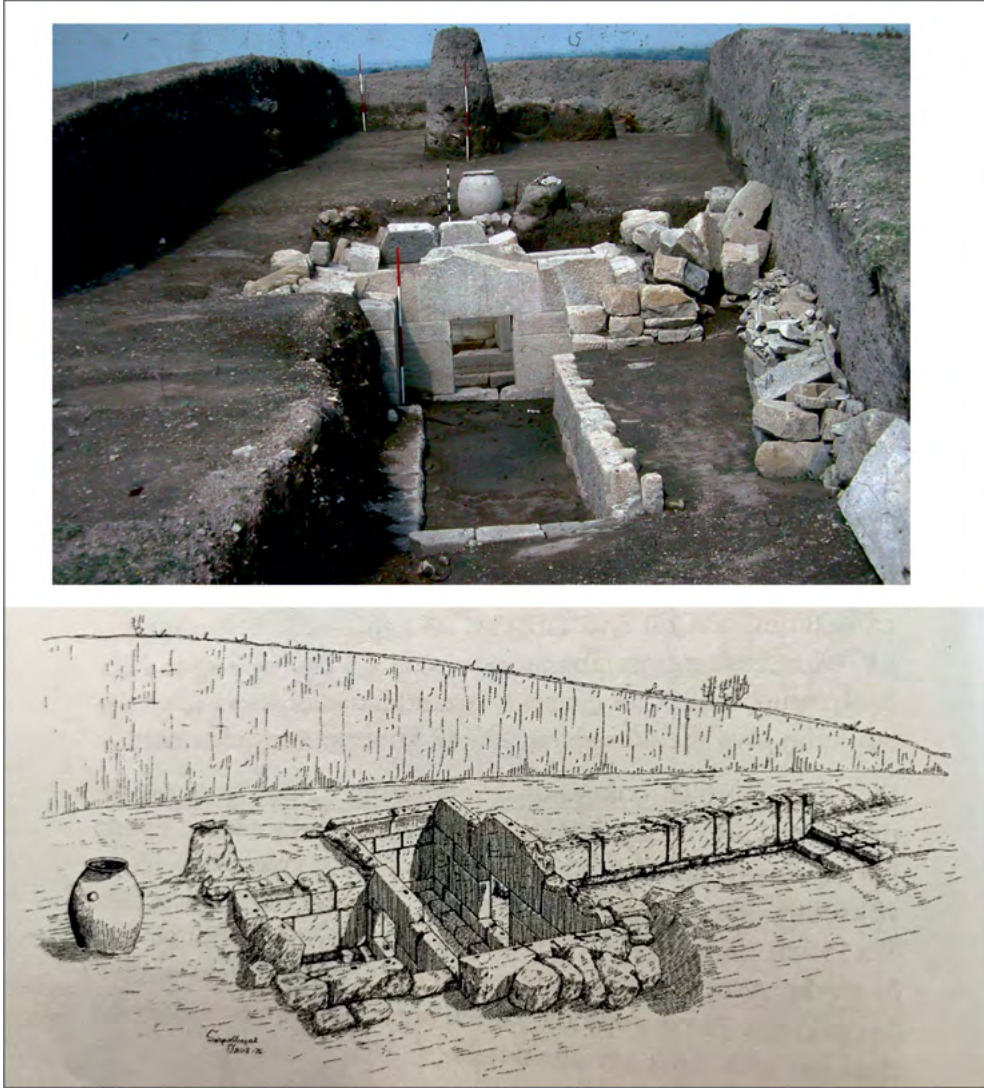
İkiztepe'de yerleşimin başladığı Geç Kalkolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı başlarına kadar basit toprak ve çömlek – küp mezarlar görülürken, Tepe I'de Hellenistik Çağ'a tarihlendirilen anıtsal bir mezar yapısı da saptanmıştır. Tepe I'in doğu kesimi tıraşlanarak doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş bu mezar 1975 kazılarında açığa çıkarılmıştır. İki odalı, kesme taşlardan inşa edilmiş, üst örtüsünün beşik tonozlu olduğu anlaşılan dromoslu mezarın (13,70 cm uzunluğunda) içinde altın bir sikke ele geçmiştir. Sikkenin Thrak Kralı Lysimakhos adına, İstanbul'da basıldığı bilinmektedir ancak kimin için yapılmış olduğu saptanamamıştır. Söz konusu sikke buluntusu ile mezarın MÖ 281-250 yılları arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır (Alkım vd. 1988: 85-87). Bu mezar yapısı yerleşimin Hellenistik Çağ'da da stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Fig. 5).

Buluntular

Erken dönemlerde bir yerleşimin ekonomik yapısını belirleyen en önemli parametrelerin başında coğrafi ve iklimsel koşullar yer almaktadır. İkiztepe'nin bulunduğu çevre yoğun bitki örtüsü ve engebeli coğrafyası nedeniyle temel geçim kaynağını tarımdan ziyade avcılık ve balıkçılıkla sağlamıştır. Kazılarda ele geçen av-besi hayvanlarına ait kemikler ile balık kılçıkları ve midye kabukları, nehir ve deniz kenarında yer alan bu yerleşimin beslenme biçimini yansıtmaktadır (Bilgi 2001: 11). Diğer taraftan element ve izotop analizleri ile 60 iskelet üzerinde gerçekleştirilen antropolojik çalışmalar, toplumun bitkisel besinden ziyade protein ağırlıklı beslendiğini göstermektedir (Koruyucu 2019: 50, 249).

İkiztepe ekonomisinde en belirleyici unsur dokumacılık olmuştur. Kazılarda ele geçen binlerce tezgâh ağırlığı, yüzlerce ağırşak, dokuma tarakları, iğ gibi buluntular ve kumaş kalıntıları İkiztepe'nin bölgede önemli bir dokuma merkezi olduğunu doğrulamaktadır (Bilgi 2001: 11-12).

Ekonomide öne çıkan bir diğer alanı madencilik oluşturmaktadır. İkiztepe'de madencilikle ilgili yeterli sayıda maden filizi veya cüruf bulunamamıştır. Bununla beraber ışık alanlarında az sayıda pişmiş toprak pota, taş ve pişmiş toprak kalıp, zımpara, biley taşı ve filiz zenginleştirme taşı ele geçmiştir. Ö. Bilgi, İkiztepelilerin metali ham madde olarak aldığını ve özenle işlediklerini söylemektedir (Bilgi 2001: 13).

Figür 5. *Hellenistik Dönem Dromoslu Mezar (İkiztepe Kazı Arşivi)*

Diğer taraftan yerleşmede ele geçen pişmiş toprak eserler de sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyı ortaya koymaktadır. Pişmiş toprağın en yaygın kullanıldığı alan çanak çömleklerdir. Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı sonuna kadar tamamı el yapımı olan çanak çömlekler, zengin bezemeleri ile dikkat çekmektedir. Bir taraftan batı dünyası ile diğer taraftan Orta Anadolu ile benzerlik gösteren bu buluntuların bölgeye özgü örnekleri de görülmektedir. Örneğin “*tab-handle*” olarak bilinen ve daha çok batı dünyasına özgü, ağızla organik birleşen kulplar İkiztepe’de oldukça yaygındır (Alkım vd. 1988: 57). Yine “*Karanova*” tipi kulplu olarak adlandırılan boynuz kulplar da yaygın bilinen örnekleri oluşturmaktadır (Alkım vd. 1988: 48). Farklı bezeme tekniklerinin görüldüğü yerleşmede ağırlıklı olarak kabartma, oyma, baskı, kazıma ve dolgu bezeme Geç Kalkolitik ve Erken

Figür 6. Bezemeli çanak çömlek ve tab-handle örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

Tunç Çağı'nda karakteristiktir. Ayrıca silinti beyaz boya bezekli örnekler Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı II sonuna kadar devam eden bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Dönmez 2000: 23). Özellikle kabartma tekniği ile yapılmış ve Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren görülen insan betimlemeleri de önemli bir yere sahiptir (Alkım vd. 2003: 22, 49, 95, 134) (Fig. 6). İnsan betimlemeleri yalnızca çanak çömlek üzerinde değil, kültürel bir anlam taşıdığı düşünülen figürin ve idoller ile de karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerin çoğunda eller havada olup, göğüs ve pubik bölgesi oyuk bezeme ile betimlenmiştir. Neredeyse tamamı kadın betimlemelerinden oluşan figürinler yassı bedenli, yuvarlak ya da oval yüzlüdür. Göz ve ağzı oyuk şekilde belirtilmiş, kulaklarında ise iki ya da daha fazla küpe deliği bulunmaktadır.

Pişmiş toprak ve metal buluntular, İkiztepe toplumunun sanat anlayışını ve kültürel etkileşimini gösteren sosyal olgulardır. Bu çerçevede toplumun bir taraftan Orta Anadolu, Balkanlar ve Anadolu'nun güney bölgeleri ile etkileşim halinde olduğu diğer taraftan yerel bir kültür özelliği yansıttığı görülmektedir. Stratejik konumu nedeniyle de farklı kültürler ile iletişim halinde olduğu anlaşılan İkiztepe'de merkezi bir otoritenin var olduğu ele geçen bulgulardan anlaşılmaktadır. Özellikle mezarlarda bulunan güç ve prestijini temsil eden olarak bırakılmış olduğunu düşündüğümüz zengin buluntular toplumda hiyerarşik bir yapının varlığını doğrulamaktadır.

3. DÖNEM KAZILARI (2021- 2023)

2021 yılında yeniden başlatılan İkiştepe Kazıları projesinin, 3. dönem çalışma stratejisi “kültürel mirası koruma” anlayışı ile şekillenmiştir. 2012 yılında Tepe I’de son bulan çalışmalar ile yaklaşık 10 m derinlikte ana toprağa ulaşılmıştır. Geçmiş dönem çalışmaları sonucunda Tepe I’in tüm kültür katları takip edilebilmektedir. Diğer taraftan yerleşmenin en büyük tepesi olan bu tepede yoğun bir doğa tahribatı gözlenmiştir. Bu sebep ile 3. dönem kazılarında kesitlerde çökme tehlikesi olan plankareler öncelikli çalışma alanı olarak belirlenmiştir. 3. dönem kazıları ile 40 yılı aşkın süredir aktif kazı çalışmalarının yürütüldüğü İkiştepe’de ortaya çıkan yeni veriler ile yukarıda bahsedilen mimari, ölü gömme ve sosyal yaşama dair standardizasyon devam ederken buluntu repertuarı artmış, yeni çalışılan kültür katlarından örnekler alınarak radyokarbon tarihlendirmesi ile Tepe I’in kronolojisine ilişkin yeni değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır (Tablo 2-3).

2021–2023 yılları arasındaki kazılar 7 plankareyi kapsayan 175 m²’lik bir alanda gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Orta Tunç Çağı başlarına ait 2, Erken Tunç

Sıra No	Lab. No:	Müşteri No:	Karbon 14 Yaşı (G.Ö.)	Örnek Türü	Ön İşlem	Takvim Yaşı Aralıkları (2σ)
1	TÜBİTAK - 3040	1	4948±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3786 - 3648 (%95,4)
2	TÜBİTAK - 3041	2	5027±33	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3947 - 3756 (%85,2) MÖ 3748 - 3711 (%10,2)
3	TÜBİTAK - 3042	3	5396±34	Kabuk	Asitle Dağlama	Takvim yaşı kalibrasyonu yapılmamıştır
4	TÜBİTAK - 3043	4	4731±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3631 - 3553 (%40,3) MÖ 3541 - 3495 (%21,9) MÖ 3456 - 3377 (%33,3)
5	TÜBİTAK - 3044	5	4711±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3626 - 3561 (%18,6) MÖ 3534 - 3490 (%23,7) MÖ 3467 - 3374 (%53,2)
6	TÜBİTAK - 3045	6	4584±31	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3497 - 3437 (%22,0) MÖ 3379 - 3326 (%51,2) MÖ 3231 - 3181 (%13,7) MÖ 3157 - 3108 (%8,6)
7	TÜBİTAK - 3046	7	4521±34	Kemik	Kolojen - Ultrafiltrasyon	MÖ 3362 - 3261 (%32,5) MÖ 3251 - 3099 (%62,9)
8	TÜBİTAK - 3047	8	4562±33	Kemik	Kolojen - Ultrafiltrasyon	MÖ 3490 - 3468 (%3,9) MÖ 3375 - 3310 (%40,1) MÖ 3298 - 3285 (%1,4) MÖ 3274 - 3268 (%0,5) MÖ 3241 - 3102 (%49,5)
9	TÜBİTAK - 3048	9	4784±32	Kömürleşmiş Malzeme	Asit-Baz-Asit	MÖ 3642 - 3517 (%95,4)

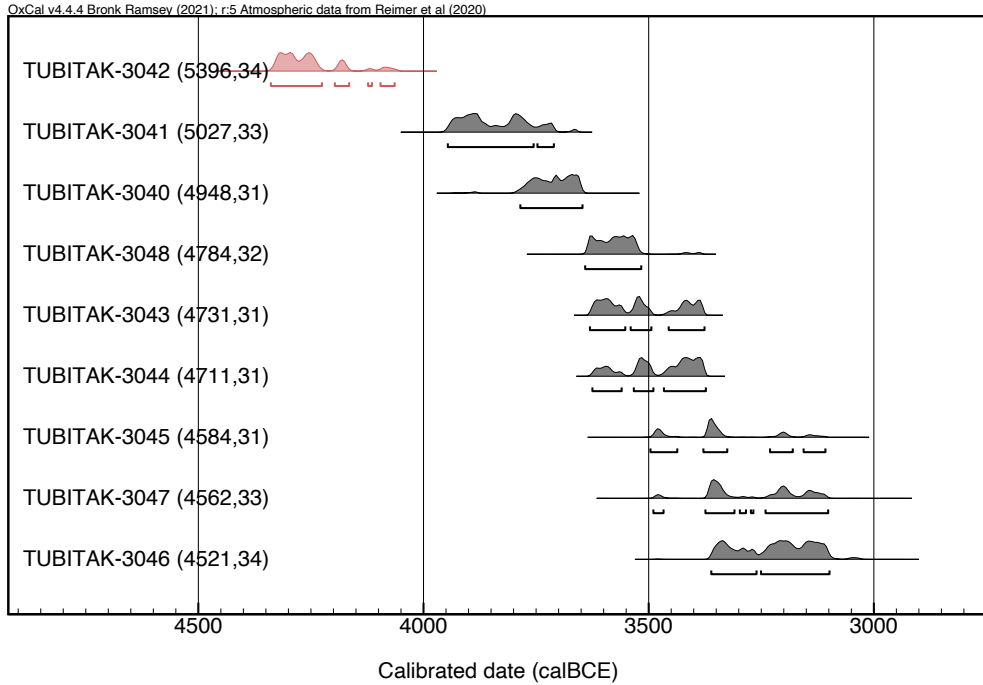
Tablo 2. Analizler 2023 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’nun Gebze’deki Marmara Araştırma Merkezi (MAM) AMS Laboratuvarlarında yapılmıştır (<https://mam.tubitak.gov.tr/>). Verilerin kalibrasyonu OxCal vers. 4.4.4 (2021) kullanılarak C. Bronk Ramsey’e (2021) göre IntCal 2020 (Reimer et al. 2020) kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çağ I dönemine tarihlenen dört ve Geç Kalkolitik Çağ'a ait 2 evre olmak üzere toplam sekiz mimari evre açığa çıkarılmıştır. Bu mimari evrelerden alınan organik kalıntılardan elde edilen kalibre edilmiş radyokarbon sonuçlarına göre ilk değerlendirmeler, ETÇ I tabakaları için MÖ 3100-2900; Geç Kalkolitik Çağ tabakaları için ise MÖ 3642-3326 tarih aralığını vermektedir (Tablo 3).

Mimari Bulgular

Orta Tunç Çağı I-II

Tepe I'in kuzeydoğu yamacında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda Orta Tunç Çağı'na ait iki evre açığa çıkarılmıştır. I. Evrede mezarlar (Sk. 702 – 706) II. Evrede ise depolama alanı tespit edilmiştir. Her iki evrede de mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. I. Evrede tahrip olmuş bir grup küp ve çömlek mezar (Sk.703, Sk.706 ve Sk.705) ile yüzeye çok yakın iki adet basit toprak mezar (Sk.702, 704) saptanmıştır (Fig. 7). Söz konusu basit toprak mezarlarda bebeklere ait tahrip olmuş kafatasları bulunmuştur. İçlerinde bebek iskeletleri bulunan çömlek ve küpler B. U. Alkım tarafından Er-Hitit dönemi olarak tanımlanan kırmızı astarlı, çark yapımı örneklerin benzerleridir. Kırmızı ve portakal renk tonlarında astarlı, temiz hamurlu bu kapların İkiztepe'de ilk defa Orta Tunç Çağı'na geçiş evresinde kullanılmaya başlanması bu çömlek ve küp mezarların Orta Tunç Çağı'nın birinci evresine ait olduklarını göstermektedir.

Tablo 3. İkiztepe. Radyokarbon tarihlemesinin grafiksel durumu.

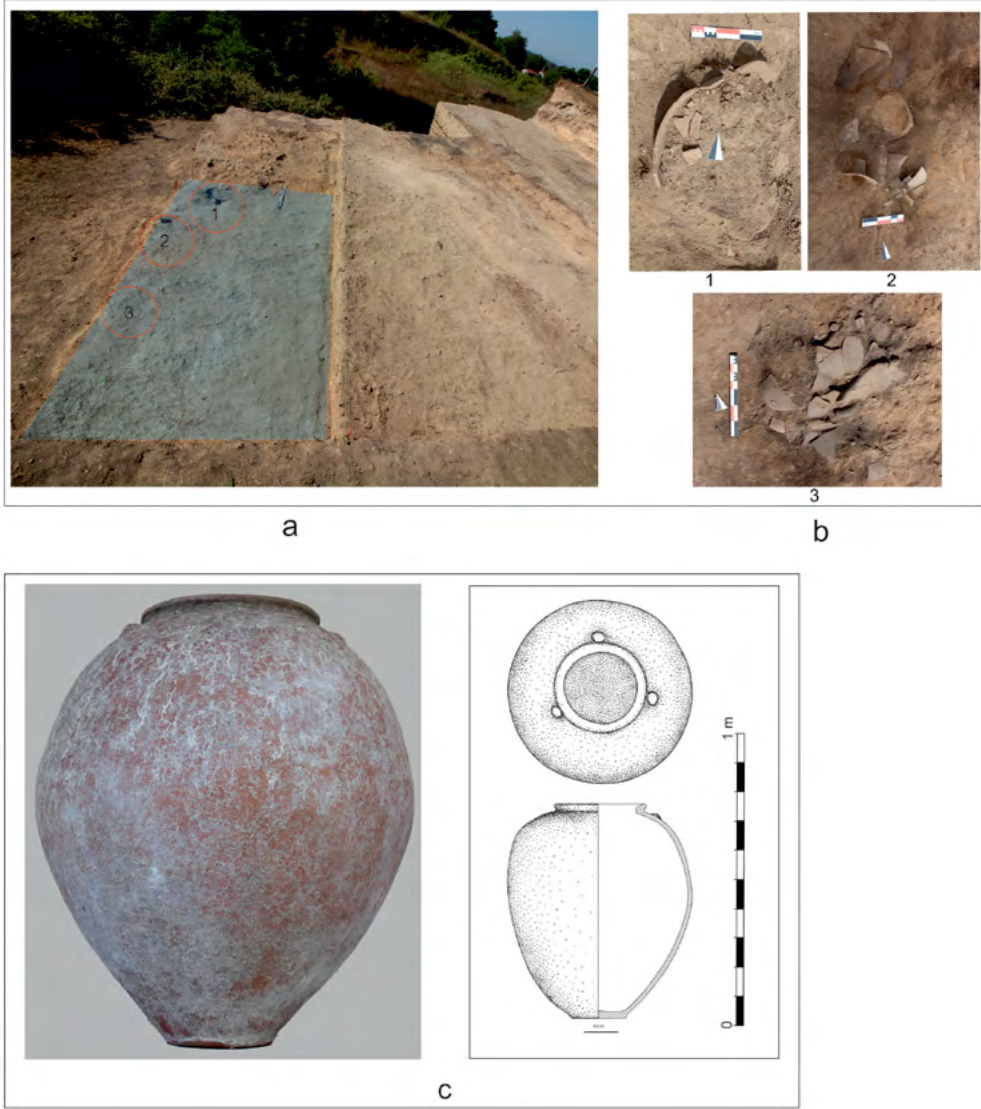

Figür 7. Çanak hediyeyle çömlek mezar, OTÇ I (İkiztepe Kazı Arşivi)

Söz konusu mezar kalıntılarının hemen altında dağılmış halde küp, depolama çömleri ile testi parçaları açığa çıkarılmıştır. Orta Tunç Çağı'nın 2. Evresine ait olduğu anlaşılan bu tabakada ayrıca dip kısmı toprağa oturtulmuş *in situ* biçimde bir depolama küpüne rastlanmıştır. 70 cm yüksekliğinde, kırmızı renk astarlı, kısa boyunlu, şişkin karınlı ve düz dipli küpün boyun kısmında simetrik olarak yerleştirilmiş üç kabartma bezeme yer almaktadır (Fig. 8 a-c). Küpün ağız çevresinde ve içinde ise çok sayıda pişmiş toprak ağırşak, 2 pişmiş toprak damga, kırık bir gaga ağızlı testi, kemik bir zıpkın ucu ile kumtaşından bir obje bulunmuştur. Tepe I'in kuzey yamacında sürdürülen çalışmalar, Orta Tunç Çağı'nın başlarında bu alanın yerleşim yerinden ziyade mezarlık ve depolama alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

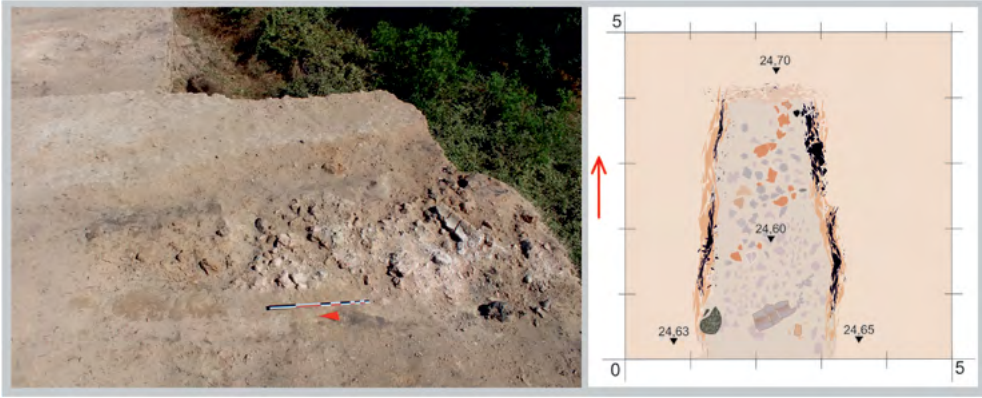
Erken Tunç Çağı I Dönemi

Erken Tunç Çağı I tabakasına ait evrelerde kısmi plan veren ve yanık tabanlar ile karakterize olan mimari kalıntılar dışında tam plan veren bir yapı kalıntısına henüz rastlanmamıştır. Yaklaşık 25 m²'lik bir alanda açığa çıkartılan 1. mimari evre, yalnızca güney kısımda ve çok sınırlı bir alanda saptanabilmiş sıva parçaları ile yanık tabandan oluşmaktadır. Ortalama 100 m²'lik bir alanda açığa çıkartılan 2. mimari evrede ise bir yapının temelinde kuzeydoğu – güneybatı doğrultusunda uzanan 2,75 m uzunluğunda ve 0,25 m derinliğinde bir hatıl boşluğu saptanmıştır. 3. mimari evrede ise yaklaşık 4x2 m ölçülerinde yanmış taban üzerinde hatıl izleri ile yoğun sıva kalıntılarında oluşan bir yapının kalıntıları (b.4218) açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapı içerisinde (Fig. 9) sadece 12 adet tezgâh ağırlığı ve bir adet fırça sapı ele geçmiştir. Bununla beraber 2021-2023 kazı çalışmaları sürecinde ETÇ I kültür tabakalarında tam plan veren bir mimari yapı kalıntısı henüz açığa çıkartılmamıştır.

Figür 8. a-Depolama alanı b- Küp parçaları c- Depolama Küpü, OTÇ II (İkiztepe Kazı Arşivi)

İkiztepe’de ETÇ I döneminden itibaren çok odalı yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Alkım vd. 2003: 82-83). Çok odalı bu yapıların bazen depolama birimleri olan bir konut bazen de bir atölye ile bağlantılı oldukları bilinmektedir. Benzer bir niteliğe sahip olan b.4218 olarak kodlanan ETÇ I – 3. mimari kalıntıya ait yapının tamamı henüz kazılmadığı için kontekstin niteliği tam olarak belirlenememiştir ancak yapının boyutları ve içinde ele geçen buluntular değerlendirildiğinde bu mimari kalıntının depo ya da ışık olabileceği düşünülmektedir. Erken Tunç Çağı I’in 4. mimari evresinde ise plankarenin kuzey kısmında dörtgen planlı bir mimari kalıntının yanmış tabanı üzerinde sığ bir çukur tespit edilmiştir. Yaklaşık 1 m çapında ve 20 cm derinliğindeki dairesel bir plana sahip olan söz

Figür 9. ETÇ I - 4. Mimari Evre, Adak Çukuru (İkiztepe Kazı Arşivi)

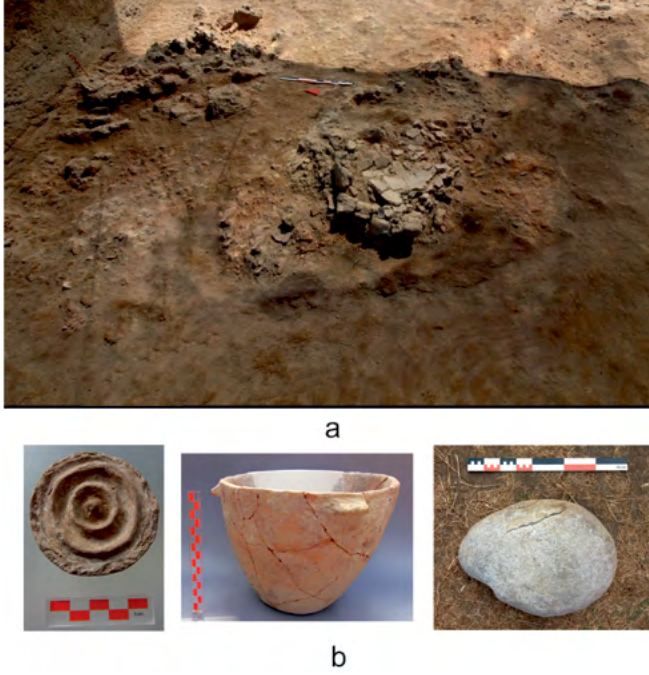
Figür 10. ETÇ I - 3. Mimari Evre, yapı kalıntısı (İkiztepe Kazı Arşivi)

konusu çukur içinde erişkin bir erkek domuz kafatası, kafatasının hemen kuzeyinde bir taş idol ve çene kemiğinin ortasına düzgün bir şekilde yerleştirilmiş pişmiş toprak bir maşrapa *in-situ* olarak ele geçmiştir (Fig. 10).

Geç Kalkolitik Çağ

Yukarıda da bahsedildiği üzere 2021-2023 çalışmalarında Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenen iki mimari tabaka tespit edilmiştir. Söz konusu veriler C20/IV5, C20/IV6, D1/IV5 ve D1/IV6 plankarelerinde açığa çıkarılmıştır. 1. Mimari tabakada yanmış ahşap parçalarından alınan kalibre edilmiş radyokarbon sonuçları MÖ 3379-3326 tarihlerini

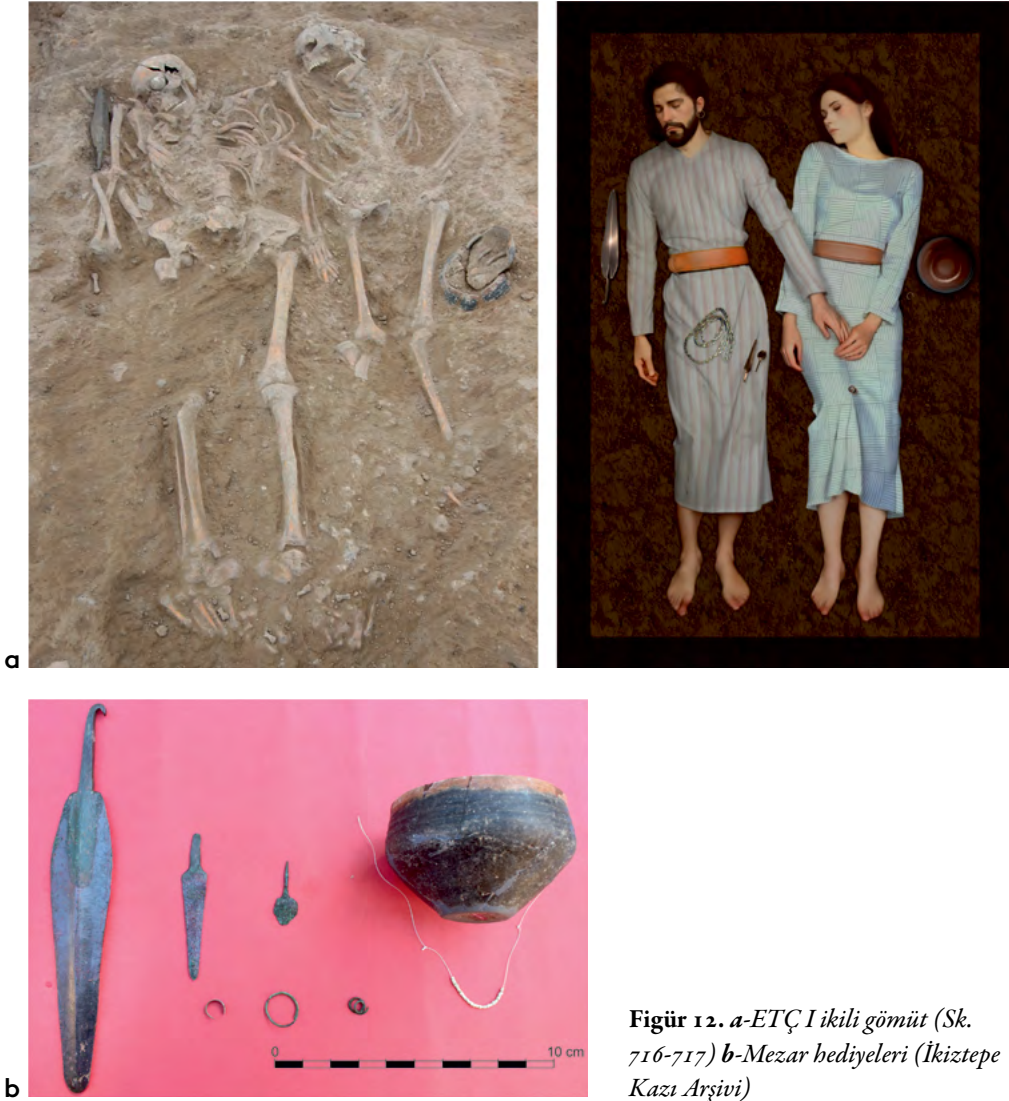
Figür 11. GKÇ II – a- fırın ve tezgâh ağırlığı depolama kalıntıları, b-işlik alanından geçen pintadere, çömlek ve öğütme taşı (İkiztepe Kazı Arşivi)

vermektedir. Bu tabakada plankarenin güney kesiminde net bir şekilde takip edilen yanık taban, alanın kuzeyine doğru ETÇ I'e ait gömütler nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. Diğer taraftan yaklaşık 50 cm kalınlıktan oluşan kültür dolgusunda yoğun moloz, çok yoğun yangın nedeniyle adeta tuğlalaşmış siva parçaları ile yanık izleri tespit edilmiştir. 2. evrede ise tahrip olmuş bir fırın kalıntısı saptanmıştır. Açığa çıkartılan fırın, yaklaşık 2,5x2,5 m ebatlarında ve ortalama 0,50 m yüksekliğindedir. Pişirme tabanı kat kat kil ile sıvanmış ve fırının neredeyse tüm çevresinde üzerinde hatıl izleri bulunan siva parçaları ele geçmiştir. Bununla beraber doğu kısmında daha az siva kalıntılarının olması ve küllü toprağın varlığı, fırının ağız kısmının doğuya baktığını göstermektedir. Fırının yakın çevresinde 1 öğütme taşı, 1 kemik kazıyıcı ve pişmiş toprak bir çömlek ele geçmiştir. Fırının (b.4242) 0,80 m kadar kuzeydoğusunda ise yaklaşık 1,5x1,5 m çapında kare planlı bağımsız bir yapı daha saptanmıştır. Dört gözden oluştuğu anlaşılan bu yapının içinde sadece 57 adet tezgâh ağırlığının ele geçmesi nedeniyle bu yapı tezgâh ağırlığı depolama birimi olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu mimari kalıntıların niteliği bu kompleksin bir işlik alanı olduğunu göstermektedir (Fig. 11 a-b).

Ölü Gömme Gelenekleri

ETÇ I'in II., III. ve IV. evrelerinde (Sk. 707,709-723) biri ikili gömüt olmak üzere toplam 15 adet mezar açığa çıkarılmıştır¹. İskeletler çoğunlukla sırt üstü pozisyonda yatırılmış

¹ İskeletler üzerinde detaylı antropolojik çalışmalar devam etmektedir.

Figür 12. a-ETÇ I ikili gömüt (Sk. 716-717) b-Mezar hediyeleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

olup belirli bir yön birliğine sahip değildir. Erişkin ve çocuklardan oluşan 16 iskeletin sekizinin yanına farklı ham maddelerden yapılmış silahlar, aletler ile süs eşyası ve çanak çömleklerden oluşan ölü hediyeleri bırakılmıştır. Bunlar içinde en dikkat çeken ETÇ I'in 4. evresine ait yan yana gömülmüş iki bireye ait mezardır (Sk.716 ve 717) (Fig. 12 a-b). Radyokarbon sonuçlarına göre MÖ 3100 – 2900 aralığına tarihlenen söz konusu mezar, zengin hediyelere sahip, toplum içerisinde hiyerarşik önem taşıdığı düşünülen bir kadın ve bir erkek erişkin bireylere aittir. İskeletler güneydoğu – kuzeybatı doğrultusunda uzanmış ve her ikisinin de yüzleri doğuya dönüktür. Batıda yer alan Sk.716 no'lu iskelet 37,9 yaşlarında orta erişkin bir kadına aittir. Söz konusu iskeletin sol femur kemiğinin hemen batısında mezar hediyesi olarak dışı siyah içi kırmızı astarlı bir çanak yer almaktadır. Ayrıca sağ bacak kemiğinin iç kısmında spiral bir bakır obje ele geçirilmiştir. Sk.717 no'lu

Figür 13. ETÇ I (Sk.720) mezar ve hediyeleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

iskelet ise 30,5 yaşlarında orta erişkin bir erkeğe aittir. Sk.717 olarak kodlanan iskeletin sağ humerus kemiğinin yanında bir mızrak ucu ile gövdesi üzerine bırakılmış 36 adet frit boncuk, bir hançer, bir ustura ile bakır bir küpe ele geçirilmiştir. Ayrıca Sk.717'nin sağ femur kemiğinin gayet düzgün, başka bir deyişle bilinçli bir şekilde diz eklemine kadar kesildiği ve sağ humerus kemiği altına yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu iki iskeletin aynı seviyede ve yan yana açığa çıkartılması dışında, Sk.717'nin sol elinin Sk.716'nın leğen kemiği üstünde yer alması organik bir beraberliği doğrulamaktadır.

Dikkat çekici bir diğer mezar ise Sk. 720² No'lu iskelettir. Güneydoğu – kuzeybatı uzantılı ve yüzü doğuya bakan iskelet, 39,5 yaşlarında orta yetişkin bir erkeğe aittir. Bu iskeletin sağ humerus kemiği yanında yaklaşık 35 cm. uzunluğunda ve 5 kg ağırlığında arsenikli bakırdan bir mızrak ucu, bakır bir küpe ile İkiztepe'de daha önce benzerine rastlamadığımız bakırdan ünük bir ustura ele geçmiştir (Fig. 13). Sk. 721 No'lu bir kadın mezarında ise baş kısmının hemen yanına içi kırmızı dışı siyah astarlı bir çanağın hediye olarak bırakıldığı tespit edilmiştir³.

² Sk.720 ile aynı seviyede gömülmüş olan Sk.719'un kaburga kemiğine uygulanan C14 analizine göre söz konusu mezarlar MÖ. 3251-3099 (kalibre edilmiş) yıllarına tarihlendirilmektedir (Tablo.2-3)

³ Sk. 716, Sk. 717, Sk. 720 ve Sk 721 kodlu mezarlara ait değerlendirmeler, Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal ile yapılan sözlü görüşme ile edinilmiştir.

Çanak Çömlek

Tepe I'de, şimdiye kadar gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda özellikle ele geçen çanak çömlek dağılımı, bu tepedeki yerleşim kronolojisi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Batıdan doğuya doğru giderek alçalan bir eğime sahip olan Tepe I'de üç sezon yürütülen kazılarda farklı alanlarda ele geçen çanak çömlekler, Geç Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı I ile Orta Tunç Çağı başlarına tarihlendirilmektedir.

Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleği ağırlıklı olarak siyah, gri, içi kırmızı dışı siyah ve nadiren kırmızı tonlarında hamur renginde astarlı ya da koyu renk astarlı bir repertuar göstermektedir. Tamamı el yapımı olan malzemede dışa açılan ağızlı, hafif küresel gövdeli ve olasılıkla düz dipli çanakların yanı sıra dışa açılan ağızlı ve yayvan gövdeli çanak formları öne çıkmaktadır. Çömlekler ise ağırlıklı olarak içe kapanan ağızlı, küresel gövdeli ve düz ya da halka dipli örneklerden oluşmaktadır. Koyu renkli Geç Kalkolitik Çağ çanak çömleğinde görülen bezeme tekniğinde kabartma memecik, kazıma ve özellikle iyi perdelanmış örneklerde silinti beyaz boya öne çıkmaktadır. Bunlar dışında İkiztepe I'in ETC I'e ait ilk kültür tabakalarından da bilinen ağızda dalga bezeme tekniğinin Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında da devam ettiği ancak bu evrelerde koyu astarlı çanaklara uygulandığı görülmektedir (Fig. 14).

Tepe I'de açığa çıkartılan Erken Tunç I çanak çömleğinin hamur özellikleri ve pişirme tekniği Geç Kalkolitik Çağ geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Yine tamamı el yapımı olan çanak çömlek repertuarında hamur ve astar rengi ile bezeme tekniklerinde ise çeşitliliğin arttığı görülmektedir. Siyah, gri, dışı siyah içi kırmızı ve koyu kahverengi astarlı çanak çömlek geleneği devam ederken kırmızının farklı tonları, bej/devetüyü ve portakal astarlı bir repertuar karışımıza çıkmaktadır. Bezeme tekniğinde memecik kabartma

Figür 14. 2021-2023 Tepe I, GKÇ çanak çömlek örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

yoğun şekilde uygulanmış; silinti beyaz boya bezemenin ağırlıklı olarak kahverengi astarlı çanak çömleklerde, dudak üstü dalga bezemenin ise yalnızca kırmızı astarlı çanaklara uygulandığı görülmektedir. Diğer taraftan yatay çift ip tutamaklı çömleklerin Erken Tunç I ile daha yoğun kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Geç Kalkolitik Çağ kültür katlarında başlayan omurgalı ve düz yükselen ağızlı çanaklar Erken Tunç Çağı I tabakalarında

Figür 15. a - 2021-2023 Tepe I, ETÇ I çanak çömlek örnekleri, b- ETÇ I bezemeli çömlek ve kazıma bezemeli minyatür mezar kabı (İkiztepe Kazı Arşivi, Çizim: B. Gülkan)

Figür 16. OTÇ I - II çanak çömlek örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

artış göstermektedir. Özellikle Erken Tunç Çağı I' e tarihlendirilen kadın mezarlarında ele geçen düz yükselen ağızlı, omurgalı, düz dipli, dışı siyah içi kırmızı, yaklaşık 0,5 cm cidar kalınlığına sahip, iyi perdahlanmış ve kimi yiv, kabartma ya da memecik kabartma bezemeli çanaklar İkiztepe I' de Erken Tunç Çağı I kültür dolgusunda görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra basit profilli çanaklar, omurgalı çanaklar, yatay çift ip tutamaklı çömlekler, dışa açılan ağızlı ve boyunlu çömlekler, içe kapanan ağızlı çömlekler, çömlekçik, maşrapa ile minyatür kaplar Geç Kalkolitik Çağ ve Erken Tunç Çağı I' de görülen başlıca ortak formları oluşturmaktadır (Fig. 15a-b).

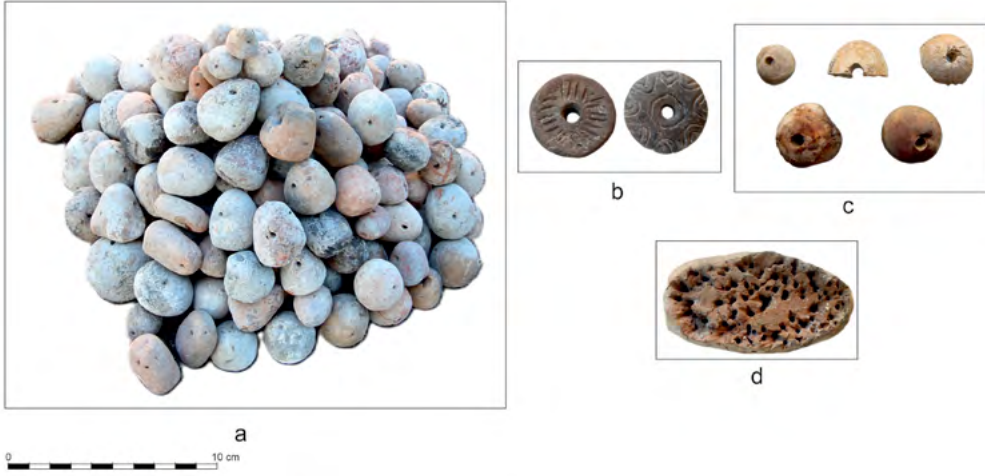
Orta Tunç Çağı'na Geçiş döneminde ise mezar kabı olarak kullanılmış olan ve yukarıda sözü edilen çömlekler ve küpler dışında ele geçen bej, kırmızı, portakal rengi astarlı ve iyi açkılı, hızlı çark yapımı dışta kalınlaştırılmış dudaklı çanaklar, gaga ağızlı testiler, içe kapanan ağızlı yatay kulplu çömlekler, dibi iple kesilmiş kadeh ve bardaklar İkiztepe' nin Orta Anadolu Bölgesi ile kültürel bağlantısını yansıtan örneklerdir (Yurtsever 2004) (Fig. 16).

Küçük Buluntular

Küçük buluntular içinde en yoğun grubu dokumacılık ile ilgili olanlar oluşturmaktadır. Önceki yıllarda ele geçen binlerce tezgah ağırlığına ek yaklaşık 350 adet değişik form ve büyüklükte pişmiş toprak tezgah ağırlığı, onlarca pişmiş toprak ve kemik ağırşak ile pişmiş toprak dokuma tarakları ve bir pintadera açığa çıkarılmıştır (Fig. 17 a-d). Tezgah ağırlıkları genellikle konik bir forma sahiptir. Bazı örneklerin üzerinde parmak baskı ile oyuk bezemeler dikkati çekmektedir. Ağırşakların büyük bir kısmı ise kazıma tekniği ile geometrik şekilde süslenmiştir.

Dokuma ile ilgili buluntular dışında sembolik düşüncenin yansıması olan pişmiş

Figür 17. GKC – ETÇ I dokuma buluntuları a-tezgah ağırlıkları b-bezemeli pt ağırsaklar c-kemik ağırsaklar d-pt dokuma tarağı (İkiztepe Kazı Arşivi)

Figür 18. ETÇ I pt figürin örnekleri (İkiztepe Kazı Arşivi)

toprak figürin ve idol buluntuları, 3. Dönem Kazıları'nda da standardizasyonunu devam ettirmektedir. Son dönem çalışmalarında 2'si tüm yaklaşık 19 adet figürin ve idol ele geçmiştir (Fig. 18).

Küçük buluntular içinde bir diğer grubu kemik, diş ve boynuzdan yapılmış deliciler, iğneler ile kazıyıcı/sıyırıcı gibi aletler oluşturmaktadır. İkiztepe ekonomisinde dokumacılığın yanı sıra dericiliğin de önemli bir yere sahip olması nedeni ile delicilerin sayısı

Figür 19. “T” biçimli sembolik kemik nesne (İkiztepe Kazı Arşivi)

oldukça fazladır. Diğer taraftan son dönem kazılarında ele geçen buluntular arasında “T” biçimli kemik nesne dikkat çekici buluntular arasındadır (Fig. 19). Söz konusu nesne, yaklaşık 5 cm uzunluğunda, baş kısmı dikdörtgen formda düzgünce işlenmiş ve gövde kısmı keskin hatlar ile belirginleştirilmiştir. “T” biçimli bu nesnenin kültürel bir anlam taşıdığı düşünülmektedir. Aynı düşünce ile yapılmış fakat farklı biçimsel özelliklere sahip kemik idollere Balkanlar’da sıkça rastlanmaktadır. İkiztepe örneği keskin hatlara sahip olması ile Balkan örneklerinden ayrılmaktadır.

Taş buluntular içerisinde çakmaktaşı ve obsidyen gibi kesici ve delici aletlerin yanı sıra ezgi taşı, öğütme taşı, havaneli gibi aletler ile çömlekçilikle ilgili perdah taşları da azımsanmayacak sayıda ele geçmiştir.

Metal buluntular ise birçok yerleşmede olduğu gibi İkiztepe’de de mezarlarda ele geçirilmiştir. ETÇ I dönemine tarihlendirilen basit toprak mezarlarda 2 mızrak ucu, 1 hançer, 1 yassı el baltası, 1 ustura, 1 spatula, 4 küpe, 3 adet objeden oluşan toplam 13 adet metal eser, ağırlıklı olarak erkek bireylere ait iskeletlerin yanında bulunmuştur. Bu eserlerin üçünde yapılan element analizinde, söz konusu metal buluntuların arsenikli bakır ve bakırdan yapılmış olduğu anlaşılmıştır⁴. Ayrıca bir spatuladan alınan numune üzerinde yapılan kurşun izotop analizi sonucu, kullanılan bakır kaynağının Kuzey-Orta Anadolu olduğunu göstermiştir⁵.

Tartışma ve Sonuç

Tepe I’in kuzey yamacında yürütülen 2021-2023 kazı çalışmalarının ön sonuçlarına göre Orta Tunç Çağı tabakasının hemen altında Erken Tunç Çağı I ve Geç Kalkolitik Çağ tabakaları açığa çıkarılmıştır. Bahsi geçen tabakalardan elde edilen mimari, ölü gömme, keramik ve diğer buluntular önceki dönem kazılarında açığa çıkarılmış bulguların devamı niteliğinde olsa da çalışılan tabakalardan alınan örneklerden elde edilen kalibre edilmiş radyokarbon sonuçları ve diğer buluntular değerlendirildiğinde, Tepe I’de eski kazılara

⁴ Maden buluntuların element analizleri ana sponsorumuz olan Eti Bakır Samsun İşletmesi Lmt. Şti’de taşınabilir XRF cihazı ile yapılmıştır.

⁵ Kurşun izotop analizi Doç. Dr. Gonca Dardeniz Arıkan tarafından 220N374 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılmıştır. Kurşun izotop sonuçları, Amasya Gümüş bucağı ve Tokat Kozlu’nun muhtemel bakır cevher kaynağı olarak numune ile uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Doç. Dr. Gonca Dardeniz Arıkan’a yardımları için teşekkür ederiz.

göre en erken yerleşmenin ETÇ I'de değil Geç Kalkolitik Çağ'da başladığını göstermektedir. Ayrıca 3. dönem çalışmalarının ortaya koyduğu bazı yeni bulgular da söz konusudur. Bunlardan biri İkiztepe kazılarında daha önce saptanmamış olan "adak çukuru"dur. Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren uygulandığı bilinen adak çukuru ritüelinin İkiztepe'de de varlığı dikkat çekici olmuştur.

Ölü gömme geleneklerine ilişkin OTÇ I. evrede 6 (Sk. 702-706, 708) ve ETÇ I'e ait (Sk. 707,709-723) 16 olmak üzere toplam 22 adet iskelet açığa çıkarılmıştır. OTÇ'ye ait gömütler Tepe I'in kuzeydoğusunda yer alan yaklaşık 37 m²'lik alanda (C20/IV5-D1/IV5 plankareleri) bebek ve çocuklara ait çömlek – küp mezar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Önceki dönem kazı çalışmalarında aynı alanda ortaya çıkartılan benzer mezar küplerinin varlığı, yerleşmenin bu kesiminin Orta Tunç Çağı başlarında bebek ve çocuk mezarlığı olarak kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan aynı plankarelerde yapılan derinleşme çalışmalarında Orta Tunç Çağı mezarlık alanının altında saptanan ETÇ I'e ait basit toprak mezarlardan alınan kemik örneklerinin mutlak tarihlendirme sonuçlarına göre MÖ 3. Binyıl başlarında da yerleşimin bu kısmının mezarlık alanı olarak tercih edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda 2021-2023 sezonlarında Tepe I'de çalışılan 175 m² ile sınırlı alanda yürütülen çalışmaların, Tepe I kronolojisi için oldukça kilit bir noktada gerçekleştirildiği söylenebilir. 2012 yılına kadar Tepe I'de yürütülen kazılarda ana kayaya kadar inilmiş ve en erken yerleşim, elde edilen maddi kültür kalıntılarına göre ETÇ I olarak değerlendirilmişti. Tepe I'de 2021-2023 yıllarında yapılan kazılarda henüz ana toprağa ulaşamamış ancak şimdiye kadar elde edilen veriler Tepe I'in kronolojisinin MÖ 4. Binyıl başlarına kadar geri gittiğini göstermiştir.

Açığa çıkarılan çanak çömlek, çeşitli pişmiş toprak, madeni, taş ve kemik gibi pek çok buluntu toplumun sosyal ve ekonomik yapısını yansıtan bulgulardır. İkiztepe toplumunun sosyo-ekonomisinde erken dönem kazılarında da görüldüğü gibi dokumacılık ve madencilik ön plandadır. Hemen hemen her yapının içinde ve etrafında dokumacılık ile ilgili buluntuların açığa çıkarılması tekstil üretiminin her evde gerçekleşen günlük bir aktivite olduğunu göstermektedir. Madeni buluntular içinde bakırdan yapılmış silah, alet ve takılar genellikle mezarlarda ölü hediyesi olarak ele geçmektedir. Metal silahların ağırlıklı olarak erkek mezarlarında bulunması bu mezarların sahiplerinin, kişisel eşyalarıyla gömülen savaşçı kimliğe sahip olduklarını düşündürmektedir. Diğer taraftan yalnızca kadın mezarlarında bulunan içi kırmızı dışı siyah astarlı mal grubuna ait omurgalı çanakların önceki kazılarda da genelde mezar hediyesi olarak bulunması bu kap grubunun bilinçli bir tercih sonucu kadın mezarlarına bırakılmış olduğunu göstermektedir. Bununla beraber önceki kazılarda az da olsa zengin buluntulu kadın mezarları da açığa çıkartılmıştır. Bunlara en iyi örnek Sk. 581 olarak kodlanmış olan kadın mezarından ele geçen bir pişmiş toprak çanak, bir arsenikli zıpkın ucu, iki altın küpe, bir frit boncuk kolye, bir kurşun disk pandantif ve iki hançerdir (Bilgi 1987). Bu çerçevede mezarların, İkiztepe toplumunda yaş, cinsiyet ve sosyal statü gibi unsurların mezar hediyeleri ile paralel bir yapıya sahip olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Karadeniz'in protohistorik dönemine ışık tutan yerleşim, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren bölgesel etkileşimlerin ve toplumsal değişimlerin anlaşılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Yerleşimin zenginliğini ve önemini öngören ve 1974 yılında kazı çalışmalarını başlatan B. Alkım ve sonrasında çalışmaları devam ettiren Ö. Bilgi İkiztepe kültürel mirasını Anadolu arkeolojisine tanıtmıştır. İkiztepe'de 38 sezon aralıksız sürdürülen araştırmalar, yerleşmeyi Karadeniz arkeolojisinde önemli bir referans haline getirmiştir. Bununla beraber yeni dönem kazılarıyla İkiztepe yerleşmesine ait verilerin yeni yaklaşımlarla ve interdisipliner çalışmalarla güncel bir şekilde ele alınması Kuzey Anadolu'nun protohistorik çağlarının anlaşılabilmesi için önem taşımaktadır.

Katkı Belirtme ve Teşekkür

İkiztepe kazı projesine izin ve destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Bafra Belediyesi'ne, Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, kazımızın ana sponsoru Eti Bakır Samsun A.Ş. İşletmesi Müdürlüğü'ne, İkiztepe Mahallesi Muhtarlığı'na ve 2021 yılından itibaren kazımıza katılan tüm öğrencilerimize ve heyet üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

Alkım, U. B. 1975

Samsun Bölgesi Çalışmaları 1973, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXII/1: 5-12.

Alkım U. B., Alkım, H., Bilgi Ö. 1988

İkiztepe I, *Birinci ve İkinci Dönem Kazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- 2003

İkiztepe II, *Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.

Aykurt, A., Boyükulusoy, K., Oğuzhanoglu, U. 2024

Çaltılar Höyük 2022 Yılı Kazıları, 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, Ankara: 333-351.

Bilgi, Ö. 1987

İkiztepe'den Ünik Bir Hançer, *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 201, Türk Tarih Kurumu, Ankara:

1109-1112.

- 2001

Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri: Hind-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım / Protohistoric Age Metallurgists of the Central Black Sea Region, A New Perspective on the Question of the Indo-Europeans Original Homeland, TASK Vakfı, İstanbul.

- 2003

İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri: 2000 ve 2001 Dönemleri, *Belleten*, Cilt 67, Sayı 249: 383-402.

Burney, C. A. 1956

Northern Anatolia Before Classical Times, *Anatolian Studies* VI: 181-189.

Doğan, N. 2006

İkiztepe İlk Tunç Çağı Mezarlık Buluntularının Sosyokültürel Açısından Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Dönmez, Ş. 2000

İlk Tunç Çağı II Öncesi Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi (İkiztepe Çanak Çömleği ile Küçük Eserleri Işığında), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Duru, R. 1974

Değirmentepe 1973, *Anatolian Studies* XXIV: 30.

Ekmen, H., Mercan, A., Ekmen, F. G., Güney, A. 2019

İnönü Mağarası 2018 Yılı Kazı Çalışmaları, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 309-330.

Erdal, Y. S. 2010

İkiztepe Yerleşimi Işığında Orta Karadeniz Bölgesi İnsanlarının Antropolojik Yapısı, *Anadolu Araştırmaları* 19/1: 67-97.

Gerritsen, F. Özbal, R. 2019

Barcın Höyük, a Seventh Millennium Settlement in the Eastern Marmara Region of Turkey, *Documenta Praehistorica*, 46: 58-69.

Hauptmann, H. 1976

Die Grabung auf dem Norşuntepe, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXIII-1: 69-70.

Helms, S. 1973

Taşkun Mevkii 1970-71, *Anatolian Studies* XXIII: 113-114.

Korfmann, M. 1977-78

Demirci Hüyük. Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung von 1973, *Istanbul Mitteilungen* 27/28: 5-59.

Koruyucu, M. M. 2019

Anadolu Erken Tunç Çağı Topluluklarında Ağız ve Diş Sağlığı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Kökten, İ. K., Özgüç T., Özgüç N. 1945

1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor, *Bulleten* IX/35: 361-400.

Müller-Karpe, H. 1968

Handbuch der Vorgeschichte II. Zweiter Band. Jungsteinzeit, Text, C.H.Beck, München.

Müller-Karpe, H. 1974

Handbuch der Vorgeschichte III. Dritter Band. Kupferzeit, Erster Teilband. Text, C.H. Beck, München.

Özdoğan, E. 2011

Settlement Organization and Architecture in Aşağı Pınar Early Neolithic Layer 6, *Beginnings – New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*, Menschen-Kulturen-Traditionen: Forschung Cluster 1, Bd.1, R. Krauss (Ed.), VML GmbH, Rahden / Westf. : 213-223

Roodenberg, J. 2000

Ilıpınar: an Early Farming Village in the İznik Lake Basin, *The Neolithic of Turkey*, M. Özdoğan ve N. Başgelen (ed.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat: 193-202.

Tuna, C. 2009

İkiztepe Kazıları Işığında MÖ 2. Binyıl öncesi Orta Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi Mimarisi: İkiztepe Yapıları. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Türker, A., Sürül, K., Tırıl Özbilgin, C.G., Meriç, G.N. 2023

Dombalaktepe Kazısı 2021: Başlangıç Raporu ve İlk Sonuçlar, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara: 253-268.

Van Loon, M., Güterbock H. G. 1969

The 1969 Excavation at Korucutepe Near Elazığ, *Türk Arkeoloji Dergisi* 30: 123-128.

Warner, J. 1979

The Megaron and Apsidal House in Early Bronze Age Western Anatolia, *American Journal of Archaeology* LXXXIII: 140.

Yurtsever, A. 2004

MÖ 2. Binyılı Orta Karadeniz Bölgesi Çanak Çömleği (İkiztepe Kazıları Işığında), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

“Doğal ve Arkeolojik Yönleri ile Kangal Havzası’nda (Sivas) Bir Yerleşim Bölgesi: Havuz-Aslantaş ve Karaseki”

“A Settlement Area in the Kangal Basin (Sivas) with Natural and Archaeological Aspects: Havuz-Aslantas and Karaseki”

Belgin AKSOY* - Dirk Paul MIELKE**

DOI: 10.58488/collan.1484236

Anahtar Kelimeler: Havuz-Aslantaş, Kangal Havzası, Geç Hitit Dönemi, Demir Çağı, Yerleşim Arkeolojisi.

Havuz-Aslantaş (Sivas İli, Türkiye) yerleşimi 1928 yılında bazalttan yapılmış büyük bir Geç Hitit aslan heykelinin bulunmasıyla bilinmektedir, ancak ayrıntılı bir araştırmaya konu olmamıştır. 2022 de başlatılan çalışmalar Havuz-Aslantaş’ta oldukça iyi tasarlanmış bir tahkimat sistemini ana hatları ile ortaya koymuştur. Yerleşimin surlarla çevrili, bir yukarı, bir de aşağı kısımdan oluşan kale ile yamaçta kurulu olan bir aşağı kente sahip olduğu anlaşılmıştır. Ancak platoda çok sayıda tümülüs ile düzlükte inşa edilmiş bazıları oldukça büyük çok sayıda yapı grupları dikkat çekici keşifler olmuştur. 2023 yılı itibarıyla Kangal Havzası’nda merkezi bir konumda bulunan Karaseki Platosu’nun sadece doğal özellikleri ile değil aynı zamanda başta Havuz-Aslantaş ile bu bazalt platonun kenarında konumlanmış Kırkpınar, Halep Köprüsü ve Humarlı Kalesi gibi mevkiler ile çok sayıda tümülüs mezar alanlarının da bulunduğu bir arkeolojik peyzaj oluşturduğu izlenimi edinmekteyiz. Hem Havuz-Aslantaş hem de plato genelinin özellikle Demir Çağı’nda yoğun bir yerleşime sahne oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde konum itibarıyla Geç Hitit, Urartu ve Frigya arasında kalan ve şimdiye kadar da bu yönü ile sistematik bir şekilde araştırılmamış olan bölgede önümüzdeki yıllarda araştırmalarımız devam edecektir.

Keywords: Havuz-Aslantaş, Kangal Basin, Neo-Hittite Period, Iron Age, Settlement Archaeology.

Even though the settlement of Havuz-Aslantaş (Sivas Province, Türkiye) is known for the discovery of a large, basalt Neo-Hittite lion statue in 1928, it has not been the subject of detailed research. Studies that began in 2022 have revealed a well-designed fortification system in Havuz-Aslantaş. It has been shown that the settlement had an upper fortress, a lower city, and was surrounded by walls. In addition, numerous tumuli and a number of buildings built on the plains were discovered on the plateau. Since 2023, the impression is that Karaseki Plateau, which is centrally located in the Kangal Basin, creates an archaeological landscape not only with its natural features but also with many burial grounds, including locations such as Kırkpınar, Halep Köprüsü, and Humarlı Kalesi, situated on the edge of this basalt plateau. Both Havuz-Aslantaş and the plateau in general are understood to have been the site of intensive settlement, especially during the Iron Age. The region, situated between Neo Hittite, Urartian and Phrygian cultural areas, which has not been systematically examined so far with this aspect, will be further researched in the coming years.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 15.05.2024, Kabul Tarihi: 07.11.2024

* Belgin Aksoy, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü 16059 Bursa, Türkiye. belaksoy@uludag.edu.tr. ORCID: 0000-0003-0946-4808

** Dirk Paul Mielke, Universität Münster, Historisches Seminar, Abteilung für Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie, Domplatz 20-22 D-48143 Münster, Germany. dirk.mielke@posteo.de. ORCID:0000-0001-7197-2251

Giriş

Sivas'tan Malatya yönüne doğru ilerlerken, Yağdonduran Geçidi'nin hemen ardından Kangal Havzası bütün ufku doldururcasına karşımıza çıkar. Bu bölgeyi kesintisiz bir düzlük olarak tanımlamak zordur. Özellikle yolun batısında kalan Karaseki (Fig. 1), Cumhuriyet'in ilanından birkaç yıl sonra bu bölgede arkeolojik amaçlı bir keşif gezisi yapan H.H. von der Osten'in dikkatini çekmişti. Kendi ifadesiyle üstü adeta bıçakla düzgün bir biçimde kesilmiş gibi yükselen bu plato (von der Osten 1929: 65), sadece Malatya'ya doğru uzanan güzergahı kontrol etmekle kalmayıp, Halep Köprüsü Mevkii'nde doğuya doğru ayrılan ve Kulmaç Dağları üzerinden Altınyayla-Şarkışla ve Gemerek güzergahını izleyerek Kayseri'ye ulaşan bir diğer yolu da kontrol eden bir konumdadır. Bu platonun kuzeyinde, yakınında bulunduğu köyün adı ile anılan Havuzköy (Fig. 2), geçtiğimiz asır boyunca arkeolojik keşif ve yüzey araştırması yapan birkaç ekibin ziyaret ettiği yerlerinden birisi olmuştur. 2022 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü'nün vermiş olduğu izin ile öncelikle bu ören yerine odaklanarak başlattığımız çalışmalar¹, 2023 yılında Karaseki ve çevresini de dikkate alarak sürdürülmüştür. Buradaki yerleşim sistemini anlayarak başta Demir Çağı'ndaki olmak üzere bölgesel ve bölgeler arası ilişkilerin masaya yatırıldığı bir yerleşim analizi hedeflenmektedir.

Araştırma Tarihi

Havuzköy'ün arkeolojik literatüre girişi aslında oldukça dikkat çekici bir buluntu ile birlikte gerçekleşmiştir. Karaseki, 1928'de Malatya'ya yaptığı yolculuk sırasında von der Osten'in dikkatini çekmiş ve platonun kuzey kenarına inceleme amacıyla yönelmesine sebep olmuştur (von der Osten 1929: 69-73). Sistematik olmaktan uzak olan bu gözlemler sırasında platonun kuzeyinde bir dizi kalıntı dikkat çekmiştir. Bu kalıntılar tam olarak plato kenarında, ovanın platoya doğru girinti yaparak bağlandığı üç yerdeki üç kale kalıntısından ibarettir. Ancak bu tespitler arasındaki en büyük keşif, bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmekte olan aslan heykelidir (Fig. 3). Olasılıkla yerel bazalttan imal edilmiş olan bu heykel yaklaşık 1,60 m yüksekliğinde olup² ayakta duran bir aslanın

¹ 2022 sezonlarındaki çalışmalar Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin desteğiyle (Proje Nr: SGA 703) başlamıştır. 2023 yılında Deutsche Orient-Gesellschaft da çalışmalara destek vermiştir. İki Sezona yayılan çalışmalarda Bursa Uludağ Üniversitesi öğrencilerinden Ekin Hekimoğlu ve Hüdanur Boztaş ile birlikte Hacettepe Üniversitesi doktora öğrencisi arkeolog Fırat Ayvazoğlu ve Christine Kersting katılmıştır. Sivas Arkeoloji Müzesi'nden Hamis Eren, Aysel Bölükbaşı ve Yavuz Akkaya da bakanlık temsilcisi olarak katkıda bulunmuştur. Bu süre içinde Sayın Onur Aykaç ve Sayın Fatih Sungur'un şahsında Kangal Kaymakamlığı ve Havuz Köyü muhtarı Sayın Savaş Atmaca ve Körfez Haritacılık ekibimize farklı biçimlerde verdikleri destekle araştırmaları mümkün kılmışlardır.

² H. H. von der Osten tarafından (1929: 71) verilen 2 m genişlik, 1,30 m yükseklik ve 0,75 m genişlik şeklindeki bilgilerin doğru olmadığı da bu şekilde anlaşılmıştır.

Figür 1: Kangal Havzası, Karaseki ve metinde adı geçen merkezler (Grafik: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi).

ön tarafı ile sağ yanını rölyef olarak göstermektedir. Sol yanının blok olarak bırakılmış olması, mimari ile ilişkili bir parça olduğuna işaret etmektedir. Bu görünümü itibarı ile bu dönemde oldukça yaygın olan türden bir kapı aslanıdır (Orthmann 1971: 486). Bu dikkate değer eser E. Akurgal'ın 1949 yılında yayınladığı *Späthethitische Bildkunst* adlı eserindeki değerlendirmeler bir tarafa bırakılırsa halen detaylı olarak incelenmiş değildir (Akurgal 1949: 41, 54 (Fn. 59), 55, 58 (Fn. 90), 66, 75 (Fn. 212), 134; Taf. 31b, 32b, 34, Abb. 45-46). Akurgal söz konusu kapı aslanının stilini *stark assyrisierend* olarak nitelmiş ve Geç Hitit sanatının geç dönemine (MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı) tarihlendirmiştir. W. Orthmann daha sonra Akurgal'ın önerdiği bu tarihi kabul etmekle birlikte stilistik yönü itibarıyla Geç Hitit sanatının gelişimi içerisinde olmayan tekil bir eser olarak nitelendirir (Orthmann 1971: 118, 486).

Von der Osten'in eserinde yerleşimle ilgili neredeyse hiçbir şey belirtmemesi, Havuz-Aslantaş'ın uzun bir süre yalnızca kapı aslanı ile tanınmasına neden olmuştur. Kendisinin yazdıklarından sadece aşağı şehri ziyaret ettiği, yukarıdaki tahkimatı dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Çalışmasında Karaseki'deki birkaç başka kaleden bahsetmesine

Figür 2. *Havuz-Aslantaş, Yukarı ve Aşağı Kale, doğudan bakış. Havuz-Aslantaş'ın harabelerine güneyden bakılan bir hava görüntüsü. Arka planda Havuz Köyü ve arkasında Kulmaç Dağları sıralanmaktadır. (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).*

rağmen, bunlarla ilgili daha fazla açıklamada bulunmamıştır. Bu çalışmanın ardından C. Burney'nin ziyareti bir tarafa bırakılırsa (Russell 1980: 121, Nr. 154)³, neredeyse 40 yıl boyunca ne Karaseki, ne de Havuz-Aslantaş herhangi bir araştırmancının odağı olmamıştır. 1963 senesinde arkeolog E. Pocarella ile birlikte bu yerleşimi ziyaret eden P. Meriggi, görece kapsamlı bilgi sunan ilk bilimsel yayını gerçekleştirmiştir (Meriggi 1965: 273-274)⁴. Bu çalışmada yerleşimin şematik bir çizimiyle birlikte dikkat çekici kimi mimari kalıntılara ait fotoğraflar yayınlanmıştır. Ayrıca bulunan seramik malzemeden yola çıkarak oldukça genel bir tarihlendirme önerisi de yapılmıştır.

Aslında Meriggi'den bir yıl önce R.M. Boehmer ve Orthmann Havuz-Aslantaş'ı ziyaret etmiş ve hatta burada yerleşimin bir krokisini de oluşturmuşlardı. 1967 yılında Boehmer bir günü geçmeyen bu kısa gözlemede belgeleyebildikleri kadarını söz konusu kroki de dahil olmak üzere *Havuzköy in Ostkappadokien* adlı çalışmasında yayınlamıştır (Boehmer 1967). Bu makale projemizin başladığı yıla değin bu yerleşim hakkındaki en kapsamlı yayındır. Meriggi ve Boehmer'in çalışmalarıyla birlikte hem kapı aslanı hem de toplanan seramik,

³ C. Burney herhangi bir malzeme toplamamış olmakla birlikte burada Erken Tunç Çağı'nın da mevcut olduğunu belirtmiştir.

⁴ Söz konusu resimler için levha XXXIX-XLI, fig. 10-19; ayrıca çizim levha XXXI (resim 1) sağ üst; s. 274, seramik hakkındaki değerlendirme E. Pocarella tarafından yapılmıştır.

Figür 3. *Havuzköy Aslanı'nın 1928'de H.H. von der Osten tarafından tespit edilen konumu ve durumu (Chicago Oriental Institute Arşivi).*

yerleşimin Demir Çağı içinde bir zaman aralığına tarihlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Boehmer sadece birkaç resimden oluşan Orta ve Geç Tunç Çağı seramiği örneklerini de yayınlamıştır (Boehmer 1967:140; Abb. 17). 1970'li yıllara gelindiğinde J. Yakar ve A. Gürsan-Salzman yaptıkları yüzey araştırması çerçevesinde ziyaret ettikleri yerleşimler arasında Havuzköy'ü de zikretmişlerdir (Yakar, Gürsan-Salzman 1979; 1981).

1990'lı yıllarda Sivas'ı kapsamlı bir şekilde incelemeye başlayan T. Ökse de Havuzköy'ü ziyaret edenler arasındadır. Kendisi daha önce burada Demir Çağı malzemesinin varlığına işaret etmiş (Ökse 1988: 215), 1993'te ise burada Erken Tunç, Helenistik-Roma ve Orta Çağ malzemelerinin de olduğu bilgisini vermiştir (Ökse 1993: 246-247). Geç Tunç Çağı malzemesinin varlığına ise bir diğer yayında işaret etmiştir (Ökse 2005: 18; Nr.136). Son olarak A. Engin de yürüttüğü çalışmalarda bu yerleşim yerini ziyaret etmiştir (Engin 2009).

Farklı araştırma öncelikleri çerçevesinde kurgulanmış olan bu çalışmalar, bölge kronolojisinin genel görünümünü kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. Demir Çağı özeğinde Meriggi ve Boehmer'in nispeten ayrıntılı olarak nitelendirebileceğimiz yukarıda adı geçen iki çalışması dışında bir çalışma yoktur. Tüm Sivas bölgesi dikkate alındığında daha çok yüzey araştırması malzemeleri üzerinden tanımlamaların yapıldığını görmekteyiz. Kuşaklı (Müller-Karpe 2017) ve Kayalıpınar (Maner *vd.* 2023; Müller-Karpe, Müller-Karpe 2013) tabakalanmış malzeme sunan iki merkez olmakla birlikte, her ikisi de genel karakteristiği Geç Tunç Çağı olan yerleşimlerdir. Demir Çağı üzerine bilgilerimizin

bir kısmını, bu dönemde küçük bir yerleşim olan Kuşaklı'dan (Fig. 1) edinmekteyiz (Powroznik 2010).

Dikkat çekici buluntular vermiş olan bu yerleşimin bulunduğu Karaseki (Fig. 4), Kangal Havzası'nda bir yükselti olup, bölgenin bir yaşam alanı haline gelmesinde büyük bir olasılıkla belirleyici olmuştur. Yukarıda özetlenen az sayıdaki veri dahi burada stratejik olarak rol oynamış bir bölgesel merkezin olması gerektiğini düşündürmektedir. 2022'de beri yürüttüğümüz çalışmaların temel sorusunu bu husus oluşturmaktadır.

Havuz-Aslantaş ve Karaseki: Araştırma Soruları

Kangal Havzası'nda henüz bilimsel olarak incelenmemiş pek çok alan bulunmaktadır. Burada Karaseki'nin batısı, güneyi ve doğusunda olmak üzere çeşitli merkezler bilinmektedir. Demir Çağı, iki sezonu tamamladığımız araştırmamızda şu an için odak noktasını oluşturmaktadır. Havuz-Aslantaş'ta bulunan kapı aslanı, Geç Hitit sanatının en kuzeydeki örneklerinden biridir. Sadece 65 km kadar kuzeydoğuda, Gözecik (Divriği İlçesi) yakınında bulunan bir diğer kapı aslanı ise (Engin 2010) buradan biraz daha kuzeydedir. Yaklaşık 50 km güneyde Gürün'de MÖ 12./11. yüzyıla tarihlenen Luvi hiyeroglif yazıtı bulunmaktadır. 75 km güneydoğuda ise muhtemelen MÖ 8. yy'a tarihlenen Şırzı yazıtı bulunmaktadır. Bu iki yazıt da bir Geç Hitit şehir devleti olan Malida (Malizi, Melid) ile ilgilidir (Ehringhaus 2014: 82-94).

Bölge ve özellikle birçok araştırmacı tarafından ziyaret edilen Havuz-Aslantaş bir Geç Hitit krallığına veya Tabal coğrafyasına bağlanmıştır (Weeden 2023: 922; Burney 2004: 114; Özgüç 1971: 119). Ancak Tabal'ın kesin sınırları, özellikle kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde belirsizliğini korumaktadır (Aro 2023; 2012). Kaşka halkının yayıldığı bölge ise Kangal Havzası'nın kuzey ve kuzey doğusunda kalmakta, bu itibarıyla da batıdaki Frig ve doğudaki Urartu bölgelerinin arasında bulunmaktaydı (von Schuler 1965: 66-70).

Havuz-Aslantaş⁵ araştırmaları bu tarihsel bağlamlara yönelik bilinmeyenlerin aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak yerleşimin yapısal özellikleriyle birlikte içinde bulunduğu bölgesel sistemin de anlaşılması amaçlanmıştır. Bunun için sınır niteliğindeki bu bölgedeki seramik geleneğinin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması ve hem dağılım hem de kronolojik ilişkilerin tanımlanması gerekmektedir. Görünen mimari kalıntıların toplanan seramik ile ne ölçüde tutarlı bir görünüm sergilediği ele alınan bir diğer husustur. Burada bulunan kapı aslanının da işaret ettiği Demir Çağı'nın dışındaki iskân dönemlerinin, görünen mimari kalıntılardaki izlerinin tespiti de amaçlar arasındadır.

⁵ Von der Osten bu öreni yakınındaki köyün ismi ile anarak bunun literatürde bu şekilde bilinmesinin önünü açmıştır. Ancak topografik haritalarda tam olarak bu mevki için kullanılan Aslantaş ismi bölge sakinlerinin bildiği ve kullandığı isimdir. Burada bulunan aslan heykelinin yerel bellekte muhafaza edilmiş olmasını önemli buluyor ve bu şekilde anılmasını uygun görüyoruz.

Bir diğer amacımız ise yukarıda tanımlanan tarihsel dinamiklerin doğrultusunda Demir Çağı yerleşimleri ve onların bölgesel bağlantılarının yerleşim ve yerleşimler arası ilişkilerde yansımalarını tanımlayabilmektir. Bu bağlamda Havuz-Aslantaş yerleşiminin kuruluşundaki temel gerekçelerin ortaya konması için, Kangal Havzası'nın ortasında yükselen bir bazalt plato olan Karaseki'deki konumunun incelenmesi gerekmektedir (Fig. 2 ve 5). Karaseki'de plato kenarı boyunca kurulmuş olan diğer tahkimat sistemlerini ancak bu bölgedeki coğrafi, jeolojik ve diğer çevresel koşulları dikkate alarak bir bağlama oturtabiliriz.

Bölge Coğrafyası

Esas itibarı ile incelemelerimizin odağında yer alan bölge Sivas Kangal sınırlarını kaplamakta, ancak Altınyayla ve Ulaş'ın güney kısımlarını da dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Kilometrekare başına yaklaşık 6 kişinin düştüğü, 3.342 km²'lik bir alan söz konusudur⁶. Tecer ve Kulmaç dağ sıraları bölgeyi kuzeyden sınırlamaktadır. Güneybatı-Kuzeydoğu doğrultusunda uzanmakta olan bu dağlar, Orta Anadolu içlerine doğru akarak burada bir kavis oluşturan Kızılırmak vadisini de sınırlarken, aynı zamanda onu Fırat'ta ayıran bir havza sınırını da teşkil etmektedir. Kangal Havzası'nın güney ve doğusundaki dağlar Toroslar sisteminin bir parçası olup, batıda Kangal bölgesinin de dahil edilebileceği Uzunyayla'ya açılmaktadır.

Bölge jeolojisi için genel bir tanımlama yapmak gerekirse (Sunkar 2006; 2008; Sunkar vd. 2008a; Sunkar vd. 2008b); kuzeydeki dağ sıralarında esas olarak Paleosen'den kalma volkanik kayalar bulunduğu, güneydeki Toros Dağları'nda ise Kretase kireçtaşlarının hakim olduğu görülür. Bunların arasındaki Kangal Havzası Geç Miyosen'den Pliyosen'e kadar uzanan gölge kireçtaşlarının örttüğü Neojen formasyonu olup içerdiği linyit bugün termik santralde işlenmektedir.

Kangal Havzası'nın bir diğer özelliği, Miyosen ve Pliyosen sırasında toprak çatlaklarından fışkırmış ince lavlardan kaynaklanan, yüksek platolardır. Bu lavlar gölge kireçtaşlarının üzerinde ince bir bazalt tabakası halinde çeşitli yerlerde çökelmiş olup, kapladıkları alanları erozyondan korumuştur. Bugün ova seviyesinden neredeyse 170 m kadar yükselen ve parçalanmış bloklar gibi görünen yüksek düzlükler ortaya çıkmıştır. Bunların arasında en büyük ve en etkileyici olanı da Karaseki Düzü ya da von der Osten'in çizimlerinde yer alan söyleyişle Karaseki Yazı'dır (Fig. 1 ve 4).

Karaseki en uzun yerinde yaklaşık 10 km'lik bir çapa sahiptir. Alanı ise 67 km²'yi bulmaktadır. Havuz-Aslantaş yerleşimi platoda erozyon neticesinde oluşmuş ve bu şekilde plato içine doğru uzanmış bir girintinin kenarında bulunmaktadır. Bunun yaklaşık 6 km güneydoğusunda, yani karşı uçta benzer bir oluşum daha vardır ve aynı şekilde en korunaklı yerinde bir diğer arkeolojik alan olan Kırkpınar bulunmaktadır. Havuz'un yaklaşık

⁶ Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre (www.tuik.gov.tr) 2022 yılı itibarıyla Kangal 19667 nüfusa sahiptir.

Figür 4: Havuzköy ve Karaseki'ye kuzeyden bakış: Ortada yükseltinin içine doğru uzanan derin girintinin sonunda Havuz-Aslantaş kalıntıları yer alır. Platonun arka plandaki dağlar Toroslar Dağları'dır. Ön planda modern Havuz Köyü görülmektedir. (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023)

5 km kadar doğusundaki Humarlı'da benzer bir yarığın gene uç noktasında bir diğer kale bulunmaktadır. Bu yarıkları oluşturan erozyonun nedeni bazalt tabakasının altında yer alan kireç taşıdır. Çalışma alanımız Yukarı Kızılırmak'ın Orta Anadolu karstik bölgesi ile Toros karst bölgelerinin etekleri arasında yer almaktadır (Nazik vd. 2019). Karaseki'nin kenarlarındaki bu derin yarıklar, muhtemelen platonun kenarından çıkan, bir kısmı hala aktif olan su kaynakları dolayısıyla oluşmuştur. Platodaki tipik karstik unsurların arasında sayısız düden de bulunmaktadır. Kimi durumlarda yukarıdaki bazalt tabakası bir şekilde çökmüş, ancak birçoğu toprakla dolmuştur. Bu karst çöküntülerinin bazılarında muhtemelen mevsime bağlı olarak bazen daha fazla veya daha az su içeren göletler veya daha küçük göller oluşmuştur.

Kangal havzasında yükseltiler 1500 ila 1550 m arasında değişirken, Karaseki'nin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 1650 ila 1700 m arasındadır. Çalışma alanında kuzey, güney ve doğudaki dağlar 2000 m'yi aşan yüksekliklere ulaşmaktadır. Bölge neredeyse yayla niteliğinde olup, buna bağlı olarak nispeten serin ve nemli, hepsinden önemlisi yazların kısa ve soğuk olduğu sert bir karasal iklimle sahiptir. Kışlar kar yağışlı geçmektedir. Bitki örtüsü bozkır karakteristiğine uygundur. Orman alanları oldukça azalmıştır. Buna karşın dağlık kesim su kaynaklarından yana zengindir. Sulamayla belli ölçüde tarımsal üretim yapılabilmekteyse de, bölge genelinde hayvancılık daha ağırlıklı olarak uygulanmaktadır. Günümüzde madencilik yanı sıra ve güneş enerjisi üretmeye yönelik panellerle kaplı

Figür 5: Havuz-Aslantaş'ın ana yerleşim alanları ve yapılarına ilişkin plan. Yarı saydam ortofoto üzerine yerleştirilmiş dijital arazi modeli (Fotoğraf: Sefa Sarı, Grafik: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi).

geniş alanlar ile rüzgâr türbini parkları manzarayı değiştirmeye başlamıştır.

Son olarak Karaseki'nin coğrafi konumu üzerinde durulmalıdır. Sivas'tan Malatya'ya uzanan eski ve hala önemli olan kuzey-güney yolu platonun kuzeydoğu ucundan geçmektedir. Bu yol Kangal'dan Şarkışla veya Pınarbaşı'na ulaşarak Uzunyayla'yı Kayseri'ye bağlayan doğu-batı yoluyla burada kesişmektedir. Bu bölgedeki yerleşim örüntüleri ve kültürel gelişimin bu konum ile yakından ilişkili olduğu muhakkaktır.

Havuz-Aslantaş

Yukarıda araştırma geçmişinde özetlenen hususların işaret ettiği üzere Havuz-Aslantaş öreni merkezi bir yerleşime işaret etmektedir. Yerleşim, modern Havuz Köyü'ne (eski adıyla Havuzköy) yaklaşık 3,5 km uzaklıktadır. Onlarca yıldır burada sürmekte olan tahribata rağmen birbirinden farklı yerleşim alanları ayırt edilebilmektedir (Fig. 5). Platonun kenarındaki bir çıkıntının üzerinde yükselen yukarı kale bu alanların arasında en belirgin olandır (Fig. 6). Yaklaşık 1,3 hektarlık üçgen biçimli bir alanı kaplamaktadır. Burayı çevreleyen sur bir set üzerinde veya daha erken dönemden bir tahkimatin doğrultusunda inşa edilmiştir. Duvar, doğrultusu boyunca neredeyse her yerde büyük taş öbekleri halinde görülse de (Fig. 6 ve 7), iç ve dış kenarlarının tespiti oldukça zor olmuştur. Platonun daha

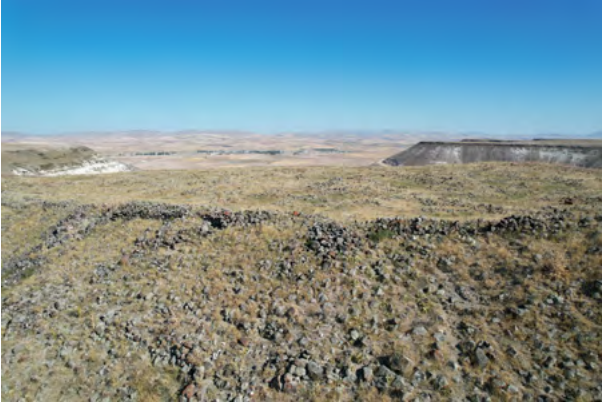

Figür 6: Havuz-Aslantaş'a kuzeydoğudan bakış; ortada üzerinde Yukarı Kale'nin yer aldığı büyük almaktadır. Dik yamaçta görülen çıkıntı, platonun bazalt yüzeyinin oluşturduğu orijinal seviye olup "Bastion" olarak nitelendirilmiştir (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).

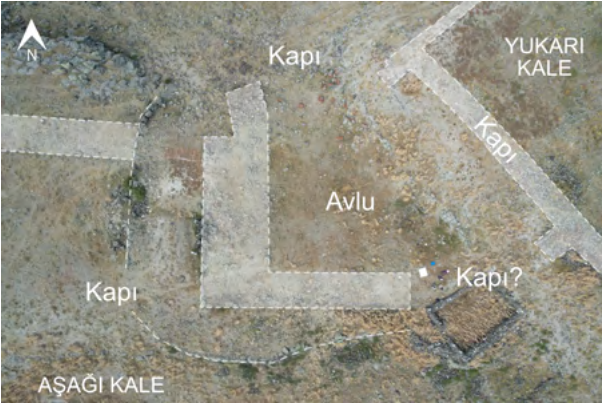
dik olan kuzey ve doğu yamaçlarında duvarın sadece 1,50 m genişliğinde olduğu anlaşılmıştır. Kuzeydoğu uçta yoğun erozyon nedeniyle herhangi bir arkeolojik buluntu ile karşılaşmamıştır. Aşağı kaleye bakan batı tarafı ise, oldukça etkileyici bir şekilde korunmuş duvar kalıntılarıyla alandaki en dikkat çekici kısımdır. Burada duvarın genişliği 2,50 m'yi bulmaktadır. Ayrıca birbirinden yaklaşık 6,50 ile 13 m arasında değişen düzensiz mesafelerde yer alan, çıkıntı yapmış dörtgen planlı on kulenin daha bulunduğunu düşünürsek, oldukça güçlü bir tahkimatın varlığı anlaşılmaktadır (Fig. 6 ve 7). Kulelerin duvarlardan yaptığı çıkıntılar ve kule genişlikleri de değişiklik göstermekte olup 3 ile neredeyse 5 m arasında değişmektedir.

Açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir soru yukarı kaleye erişimin nereden ve nasıl sağlandığıydı. Gerçekten de yüzeyde dağılmış olan mimari kalıntılar arasında kapıya benzer herhangi bir girişi tespit etmek ilk bakışta mümkün değildir. Buna rağmen sistematik bir şekilde bulgular analiz edildiğinde yukarı kaleye girişin, batıdaki duvarın kuzeybatıdaki ucunda yer aldığını kesinlikle söyleyebiliriz (Fig. 5 ve 8). Kuzey ve doğu surlarının neredeyse 80 m'ye inen dik yamaçlar üzerinde yer alması buralardan erişimi imkânsız hale getirmiş olmalıdır (Fig. 6). Girişin bulunduğu kısımda iki kule arasında bulunan 27 m gibi oldukça fark edilir bir mesafe olması dikkat çekicidir. Diğer kuleler arasındaki mesafeler çok daha kısadır. Kapının bulunduğunu tahmin ettiğimiz kısımda dikkat çeken bir diğer

Figür 7. Havuz-Aslantaş; Yukarı Kale'nin batı bölümünde öne çıkan kuleler veya bastiyonlarla donatılmış surların batı kısmına güneybatıdan bakılan bir hava fotoğrafı. (Fotoğraf: B. Aksoy, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).

Figür 8. Havuz-Aslantaş; Yukarı Kale'nin batı ucunun önündeki savunma sisteminin (Zwinger alanı) havadan görünümü (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).

farklılık da buradaki taşların daha küçük olmasıdır. Bu açıklığın iki ucu ile ortasındaki çukurluğun içindeki taş yığınları dikkat çekmektedir. Bu noktalarda daha büyük taşların; belki de zamanında orthostatların bulunmuş olması mümkündür. Bu iki kulenin arasındaki girişin yaklaşık 4 m'lik bir geçiş derinliği vardır. Girişin bu noktada olduğuna işaret eden bir diğer veri ise, kale duvarının önündeki eğimin diğer kısımlara göre daha az olması ve bunun arkasındaki duvara kadar yapıların duvara kadar uzanmamış olmasıdır. Nitekim diğer kısımlarda sur içindeki yapıların duvara dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın kapının planını çıkarmak kazı olmaksızın imkânsız görünmektedir. Yapılan ölçüm ve tespitlerle şu an için yukarı kalenin orijinal görünümü hakkında sadece varsayımlarda bulunabiliyoruz. Surun gerçek yüksekliği hakkında da bir tahminde bulunmak zordur. Kuru duvar tekniğinde üst üste konmuş iki ya da üç sıra taş ve her iki yana dağılmış taş öbekleri dışında kullanılan başka bir yapı malzemesinin izine rastlanmamıştır.

Havuz-Aslantaş'taki bir diğer dikkat çekici unsur da yerleşimi kuşatan yamaçların büyük ölçüde taş döşeli olmasıdır. Boehmer kale duvarının batıdaki kısmının altında eğimli bir döşemeden bahsetmiş, hatta iki inşaat evresini tanımlamak istemiştir (Boehmer 1967: 134, 136; Abb.10-13). P. Neve'ye atıfta bulunarak döşemeyi Demir Çağı'na tarihlendirse de, daha erken bir Hitit evresi olasılığını da göz ardı etmemiştir. Bu döşemenin yamaçların

Figür 9. *Havuz-Aslantaş; Yukarı Kale'nin kuzeybatı ucunun altındaki dik yamaçlar üzerindeki döşemenin (Glacis), kuzeybatıdan görünümü (D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2022).*

tabanına kadar uzanıp uzanmadığı belli olmasa da, kuzey ve doğudaki dik yamaçlar da dahil olmak üzere tüm taraflarında taşla kaplanmış kısımlar tespit ettik. Ancak bu yüzeyler yer yer kaymış veya bitki örtüsünün altında kalmıştır. Korunmuş veya tanınabilen en büyük bölümler yukarı kalenin kuzeybatısı ile güney ucu önlerinde yer almaktadır (Fig. 9). Yerleşimin güney kenarında bu döşeme, yamacın başlangıcından duvar tabanına kadar neredeyse sürekli olarak izlenebilmektedir. Taş döşemenin birkaç kez basamaklandırıldığı da görülmüştür. Anadolu'da Demir Çağı'nda bu tip yamaç destek duvarları veya döşemeleri (*Glacis*) nadir değildir (Vergnaud 2012: 173)⁷. Havuz-Aslantaş'ta yamaç destek duvarının tespit edilmediği tek yer de kapı geçişini tahmin ettiğimiz mevkidir. Surların kuzey kesiminin önünde bulunan ve muhtemelen basamakları olan yamaç destek duvarının kalıntıları kule izlenimi uyandırır da, daha önce de belirtildiği üzere burada herhangi bir yerde güvenilir bir kule tespit edilememiştir.

Yukarı kale surları içinde kalan alandaki mimari kalıntılar bir diğer dikkat çekici unsurdur (Fig. 5 ve 6). Küçük mekanlardan oluşan ve çoğu yerde surlara bitişik olarak inşa edildiği anlaşılan bir yapılaşma ile alan içinde dolaşımı sağlayan yollar ve doğrultuları da takip edilebilmektedir. Duvarlar hala bellidir ve kısmen yüksekliklerini korumuş görünmektedir. Bu alan içinde herhangi bir erozyon görülmediğinden, mekanların iç kısımlarının iyi

⁷ Yazar Boehmer'in makalesinde verdiği bilgiye dayanarak Havuz-Aslantaş'ı da örnekler arasında sayar.

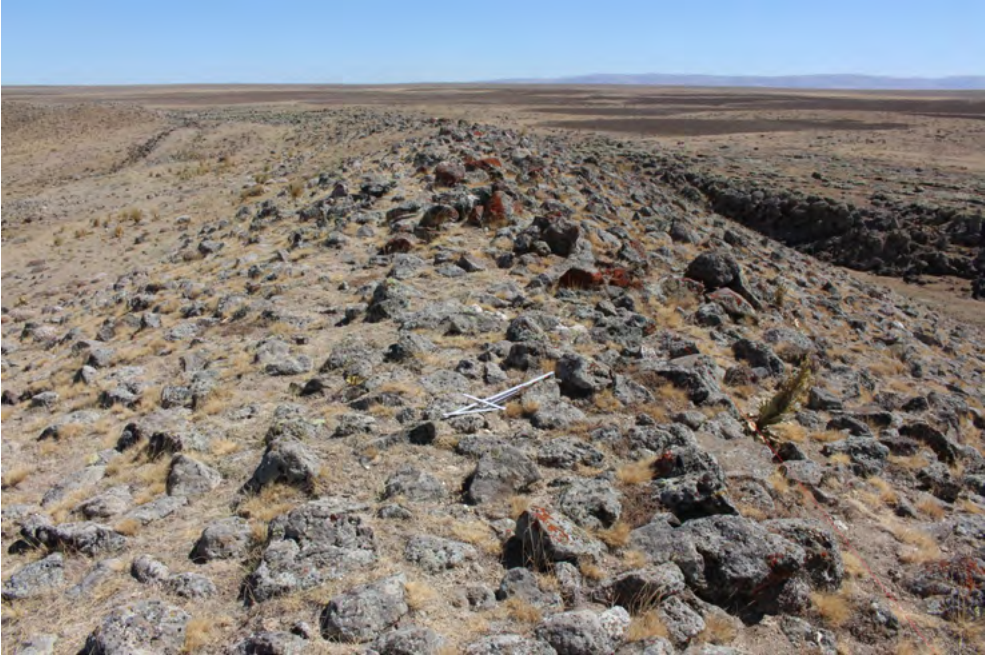
Figür 10. *Havuz-Aslantaş'ın havadan kuzeydoğu yönünden görünümü (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi 2022).*

koruna gelme olasılığı yüksek görünmektedir. Bununla birlikte yer üstünde görülebilen yapıların da kesin bir analizi henüz gerçekleşmemiştir. Şu anda tanınabilen odalardan hangilerinin daha büyük sistemlere ait olduğu ve vurgulanan alanların olup olmadığı bu analizde cevaplanması gereken sorulardır. Bu küçük ölçekli yapılaşma Anadolu'daki Demir Çağı yerleşimlerinin tipik bir örneği olsa da, yer üstünde görülebilen çok sayıda yapı olması nedeniyle öncelikle Kerkenes Dağı'ndaki bulgularla karşılaştırılabilir (Summers, Summers 2013; Genz 2011: 336-43).

Yukarı kale, uzun bir yerleşim geçmişine sahiptir ve yaklaşık 6 ila 10 m kalınlığındaki dolgulardan oluşan bir höyük görünümündedir. Güneyde, platonun kenarında, yerleşimin ana kayasını oluşturan bazalt yüzeyin takip edilebildiği mevkide bu durum kendini belli etmektedir. Plato kenarındaki orijinal arazi seviyesi özellikle bazalt yüzeyin geniş bir alana yayıldığı bu uçta görülebilmektedir (Fig. 5 ve 6). Doğu surunun altında da Karaseki bazalt tabakasının devasa bir uzantısı dik yamaçtan çıkıntı yapmaktadır. Boehmer bu mevkiyi *bastion* (hisar) olarak adlandırmakla birlikte, gerçekten insan eliyle inşa edilmiş bir alan olarak değerlendirip değerlendirmedeği açık değildir. Bu korunaklı ve çevresine hâkim konumu insanların burayı tercih etmesinde önemli bir rol oynamış olabilir. Bu bağlamda tam bu kısımda bir taşın üzerinde *cup mark* olarak da nitelendirilen (Luke, Roosevelt 2017) bir oyuntunun işlenmiş olduğu da görülmektedir. *Bastionun* tabanı burada erozyon karşısında bir bariyer rolü oynadığından, çok sayıda katmandan malzemenin birikmesi mümkün olmuştur. Bulunan en erken seramikler Erken Tunç Çağı'na tarihlenebilmektedir ki, bu döneme ait malzeme Havuz-Aslantaş'ta henüz başka bir konumda karşımıza çıkmamıştır. Görünüşe göre bu nokta erozyonun eski malzemeleri sürükleyebildiği tek yerdir. Ayrıca bazı eski araştırmalarda da Erken Tunç malzemesinin varlığına işaret edilmiştir (Ökse 1994: 247; 2005: 18; Russell 1980: 121).

Havuz-Aslantaş'ın diğer müstahkem alanı olan aşağı kale yaklaşık 3 hektarlık bir alana sahiptir. Yukarı kalenin güney ucundan başlayıp bir yay çizerek plato kenarına ulaşan bir setle güneyden tahkim edilmiştir (Fig.10). Duvarlar olasılıkla yapay olarak oluşturulmuş

Figür 11. Havuz-Aslantaş'ta Aşağı Kale'nin surlarının kuzeydoğudan görünümü (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi 2022).

ve genişliği 60 m'yi bulan bu setin üzerinde inşa edilmiştir. Yüksekliği içeriden 12 dışarıdan ise 18 m'yi bulmaktadır. Platodan bakıldığında bir höyükten farksız görünmektedir. Setin en tepesinde ise kesintisiz bir şekilde sur kalıntıları takip edilebilmektedir (Fig. 11). Bu kalıntılardan kaynaklanan taş öbekleri yukarı kaledekilere oranla daha küçüktür. Duvarın dış kabuğunda sadece birkaç yerde taş dizilerini takip etmek mümkün olmuştur. Buralarda ölçülebilen genişlik 2,30 m'dir. Birçok yerde yamaca paralel uzanan taş sıraları görülmekteyse de bunlar duvara değil, yamaç destek duvarına ait kısımlardır. Setin yerleşime bakan tarafında ise istinat duvarları ve sura çıkan basamaklar gibi unsurlar beklenebilir. Boehmer duvarın her iki yanında bulunan kil molozlarının varlığına dayanarak aşağı kalenin kuru duvar tekniğinde inşa edildiğini, ancak kerpiçten bir üst yapısı olması gerektiğini düşünmüştür (Boehmer 1967: 134). Ancak onun tanımladığı şekilde bir durum artık gözlenmemektedir. Duvar boyunca kulelerin kalıntılara da rastlanmıştır. Dört tanesini tespit edebildiğimiz bu kuleler, duvardan 5 m kadar çıkıntı yapırlarken genişlikleri de 7,50 m'yi bulmaktadır (Fig. 5 ve 6). Kulelerin arasındaki mesafe ise 25 ile 30 m arasında değişmektedir. Böylece bu kulelerin yukarı kaledekilerden hem daha büyük hem de daha uzun aralıklarla inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayrımların farklı dönemlerden mi yoksa işlevsel nedenlerden mi kaynaklandığını ise şu aşamada söylemek zordur.

Aşağı kaleyi çevreleyen setin yamaçlarının dış taraftan kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok kısımda düzgünce yerleştirilmiş taş kümeleri halinde koruna gelmiştir. Bu döşeminin yaklaşık 50 m'lik bir kısmı setin üst kenarından yaklaşık 20 m aşağıda takip

edilebilmektedir. Doğu uçta ise bu döşeme ile ilişki olduğunu düşündüğümüz, yamaçtan aşağıya doğru uzanan birkaç taş sırası da görebiliyoruz.

Aşağı kale surlarının en dikkat çekici özelliği şüphesiz önündeki hendeklerdir (Fig. 2 ve 5). Bunlar esasen doğal oluşumlardır. Bazalt yüzeyin altındaki kireç tabakasının yer yer su ile aşınması neticesinde oluşan buna benzer çöküntüleri plato üzerinde görmek mümkündür. Su kaynaklarının, plato yüzeyinin altında belirli bir derinlikte sık sık ortaya çıktığına dair izler mevcuttur. Platonun kenarında yer alan ve bu şekilde oluşmuş olan bir dizi düden kuşkusuz yerleşim yerinin tercihinde dikkate alınmış olsa gerektir. Nitekim etkili bir şekilde birer hendek halinde aşağı kent tahkimatına eklenmiş olduğu görülmektedir. Hendekler farklı genişliklere sahiptirler ve farklı şekillerde düzenlenmişlerdir. Bazı yerlerde bazaltın doğrudan surlara ulaştığı geçişler de bulunmaktadır. Hendekler ve bazalt plato yüzeyi arasında yaklaşık 5 m'lik bir yükseklik farkı olduğu düşünülürse, savunmaya yönelik önemli bir avantajı olduğu kabul edilmelidir.

Yamaç döşemesinin hendeklere kadar ne ölçüde inmiş olabileceği net anlaşılmamaktadır⁸. Hendeklerin çöküntü sınırları belli olsa da bunların çoğu genç çökellerin şekillendirdikleridir. Bazı koşullar altında uzunca bir süre su tutmuş oldukları, kenarda bulunan kayalar üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır⁹: Özellikle duvarın güney hattının ortasının hemen önündeki kalp şeklindeki çöküntüde belirgindir; kenardaki kayalarda suyun burada uzun bir süre tutulmuş olduğunu açıkça gösteren izler vardır. Bu etkileyici hendeklerin kült amaçlı kullanım ihtimalleri de göz ardı edilemez.

Yukarı kalede olduğu gibi, aşağı kaleye erişim noktalarının açıklığa kavuşturulması da çıplak gözle ilk bakışta kolay olmamıştır. Girişler muhtemelen birkaç noktadan gerçekleşmekteydi¹⁰. Bu kapılara ait bir geçidi, aşağı kale duvarı ile yukarı kalenin güney ucunun kesiştiği noktada tespit edebildik (Fig. 2 ve 5). Bu mevkide setin (ve duvarın) devam etmediği görülebilmektedir. Dikkat çekici olan bir diğer husus da setin bu noktaya doğru alçalarak ilerlemiş olmasıdır. Bu görünüm tam olarak burada bir kapı girişinin gömülü olması ile ilgili olabilir. Bu durum yerleşimlere giriş ve çıkışı sağlayan noktalarda genel olarak benzer bir topografya göstermektedir (Mielke 2011: 91). Ayrıca içerideki dolgulu alana doğru uzanan bir duvar da görülebilmektedir ki, bu da kapı sistemine ait olsa gerektir (Fig. 2 ve 5). Burası plato tarafından yerleşime girişi sağlayan kapı olmalıdır. Bunun yaklaşık 190 m batısında, kalp şeklindeki çöküntü alanı ile batıdaki "hendek köprüsü" nün üst tarafında, duvarda başka bir çöküntü daha vardır (Fig. 5). Ancak orijinal bir geçit olamayacak kadar

⁸ Boehmer (1967: 134) hendeklerin bir set ile kapatılmak suretiyle insan eliyle genişletildiklerini tahmin etmiştir. Çizdiği krokide (Abb. 3) sadece güneyde üç hendek gösterilmiştir. Batı'daki daha az belirgin yapılar dahil edilmemiştir. Meriggi ise (1965: 273) duvarın önünde üç veya dört doğal boşluktan söz etse e krokisinde yalnızca güneybatıdaki uzun hendek gösterilmiştir (Levha XXXI).

⁹ Doğudaki hendekte yağmur surunun tutulduğuna dair bir fotoğraf Meriggi tarafından yayınlanmıştır (Meriggi 1965: Taf. XL, Fig. 13).

¹⁰ Burada geçmişte farklı tespitler yapılmıştır. Meriggi (1965: 274; Taf. XXXI) sadece tek bir kapı tahmin etmiştir. Boehmer ise (1967: Abb. 3) üç kapı olasılığını ortaya atmıştır.

Figür 12. *Havuz-Aslantaş; Aşağı Kale'den Batı'ya doğru bakıldığında görülen Zwinger platformunun destek duvarı (Fotoğraf: F. Ayvazoğlu, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2022).*

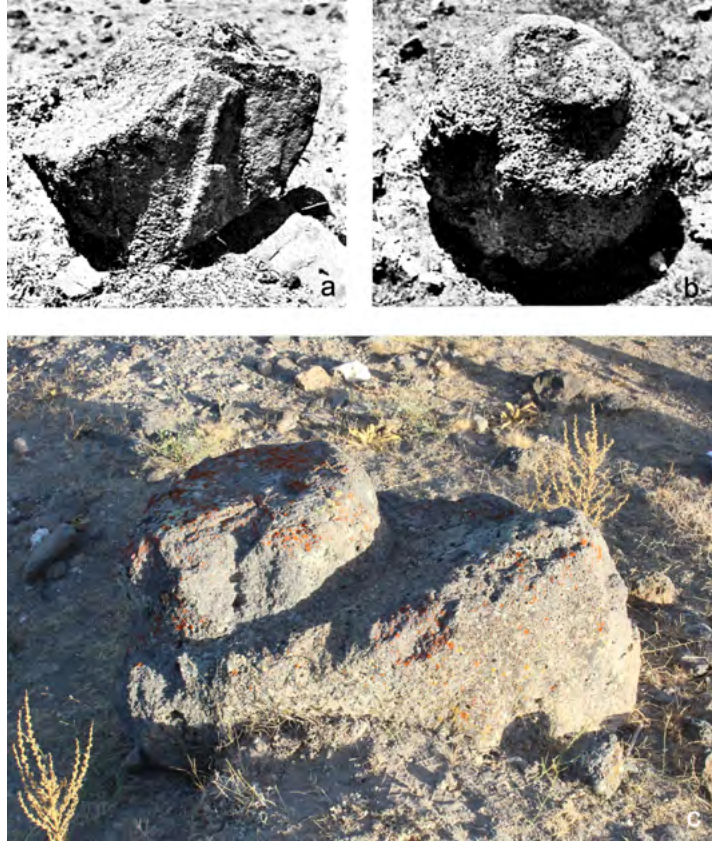
yüksek olması ve bir kapıyı işaret eden herhangi bir yapısal bulgunun görülmemesi nedeniyle modern dönemde açılmış olsa gerektir.

Yukarı kalenin kuzey ucunun altında başka bir kapı daha bulunuyordu; burada da yukarı kale duvarında bir geçit olduğunu varsaymıştık (Fig. 2, 5 ve 10). Ancak buradaki durum oldukça karmaşıktır; eğimli bir destek duvarıyla (Fig. 12) ayrılmış yaklaşık 1500 m²'lik *zwinger*¹¹ benzeri bir başka alan da (Fig. 8) bulunmaktadır. Olasılıkla teras halinde oluşturulmuş bu platformda L şeklindeki yapıdan kalan, ayrı bir duvar kalıntısı da bulunmaktadır. Maalesef, burada önemli tahribatların yapıldığı kaçak kazılar yapılmıştır.

Yukarı kale kapısı ve kalıntıları arasında, muhtemelen bir avlu olan yaklaşık 300 m²'lik üçgen biçimli bir alan daha vardır. *Zwinger* olarak tanımladığımız alandan kuzeye doğru bir patika, yamaçta kurulu olan aşağı şehre yönlendirmektedir. Terasın güneybatı köşesinde aşağı şehir ile platform ve üzerindeki L-biçimli yapı arasında başka bir giriş noktası olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak güneydeki *zwinger* bölgesinde aşağı kaleden yukarı kale duvarına paralel başka bir giriş noktası olup olmadığı belirsizdir. Maalesef buradaki kalıntıların taşlarını kullanarak doğrudan platforma yerleştirilmiş bir barınak, nihai

¹¹ Tam Türkçe karşılığını bulmakta zorlandığımız bu tabir daha çok Orta Çağ kalelerinde bilinen bir tahkimat unsurudur. Dış surlar ve iç kısımda kalan tahkimat duvarları arasında bırakılan dar ve kontrolü kolay alanlardır. Saldırı anında bir kapan işlevi görmüş olmalıdır. *Zwinger* kelimesinin diğer karşılıkları arasında kafes de bulunmaktadır. Buradan hareketle kapan ya da kapan aralığı şeklinde bir karşılık önerilebilir.

Figür 13. Havuz-Aslantaş yerleşiminden mimari kalıntılar, a) Aşağı Kale'den işlevi belirsiz bir kabartmalı blok (Boehmer 1967, Abb. 7), b) Aşağı Kale'den yuvarlak bir sütun kaidesi (Boehmer 1967, Abb. 8), c) Yukarı Kale'nin güney ucunun önünde, yerleşim dışındaki alanda bulunan üçgen tabanlı sütun kaidesi (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2022).

değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Tüm bu karmaşık dokuda kuşkusuz yeni tespitler ya da açıklanamamış noktalar olsa da aşağı ve yukarı kalenin belirlenmiş girişleri ile birlikte savunmanın ana hatları da ortaya çıkmıştır.

Aşağı kalenin iç kısmında da çeşitli yapılar görülebilmektedir ancak bunlar yukarı kaledeki küçük mekanların oluşturduğu örüntüden çok daha farklı bir görünüm sergilerler. Bu yapılar boyutları 300 ila 800 m² arasında değişen teraslar halinde duvarlarla ayrılan 25 civarında dikdörtgen mekândan oluşmaktadır (Fig. 2, 5 ve 6). *Zwinger*'in güneybatı köşesinden başlayan ve setin batı zirvesinin yaklaşık 50 m önünde güneye dönen bir patikayla bunlara ulaşılır. Birkaç istisna dışında başka hiçbir bağlantı veya iç yapılaşma belirtisi görünmemektedir. En belirgin yapı kalıntıları kuzey kenarındaki mekanlardır. Bu tarafta tahkimata yönelik bir setin de izlerine rastlanmaz. Platonun dik eğimi yeterli görülmüş olmalıdır. Ancak bu alandaki yapılar arasında, aşağı kalenin kuzey tarafını koruyan ve *Zwinger*'in masif duvarına bitişik, kazamat benzeri yapıda bir sur duvarının kanıtı bulunmaktadır (Fig. 8 ve 9).

Aşağı kalenin en alçak kısmında günümüzde terk edilmiş olan yakın zamandan kalma bir çiftlik evi bulunmaktadır (Fig. 2, 5 ve 6). Eski tahkimatın basit taşlarının yanı sıra bazı işlenmiş taşların da devşirme malzeme olarak kullanıldığı açıktır. Boehmer ve Orthmann,

ziyaretleri sırasında yerleşim içinde kabartmalı bir taş blok ve etrafta uzanan bir taş sütun kadesini keşfetmeyi başarmışlardır (Boehmer 1967: 137, Abb. 7 ve 8). Her ne kadar bunları tespit etmek mümkün olmadıysa da (Fig. 13a ve b), yerel bazalttan yapılmış büyük bir taş sütun kadesi plato kenarında, yukarı kalenin güney ucunun hemen önünde, keşfedilmiştir (Fig. 13c). Buna benzer yapı elemanlarının Demir Çağı'nda örneğin *bilani* tipindeki binaların cephesinde kullanıldığını biliyoruz. Ancak tespit edilen konumda buna işaret eden yapı kalıntısı olmadığı gibi, yakın çevrede de henüz buna yönelik dikkat çekici bir keşif yapılmamıştır.

Son olarak aşağı kalede dikkat çekici bir diğer nokta sur duvarının kuzey ucunda yer alan -maalesef yakın zamanda yağmalanmış- bir tümüldür. Bunun hemen yakınında yerleşimde başka yerlerde tespit edemediğimiz *terra sigilata* parçaları bulunmuştur. Böylece bu mezar için Roma Dönemi'ne ait olduğu tahmininde bulunabiliriz.

Havuz-Aslantaş'ta cevaplanması gereken bir diğer soru ise her iki kale arasındaki kronolojik ilişkidir. Aşağı kale seti, açık bir şekilde yukarı kalenin güneydeki çıkıntısına dayandığı için, ilk başta bu iki yapının ilişkili olduğu anlaşılır. Ancak, bu bağlantının görünen yukarı kale suruyla mı yoksa muhtemelen bunun altındaki daha eski bir Geç Tunç Çağı suruyla mı ilişkili olduğunu söyleyemeyiz. Aşağı kale duvarındaki kule düzeninin farklı karakteri bu ikinci olasılık için bir dayanak olabilir. Zira aşağı kale duvarındaki burçlar arasındaki açıklık daha çok Geç Tunç Çağı örneklerine uygunken, yukarı kalenin dar aralıkları Demir Çağı'na özgü bir görünüm sergilemektedir.

Yukarı ve aşağı kale kalıntılarının hemen altında yer alan ve ovoidan plato içine uzanan girintinin plato kenarına doğru yükseldiği yamaçta aşağı kent kuruludur (Fig. 5, 6, ve 10). Kapı aslanı da buraya yakın bir konumda bulunmuştur. Yaklaşık üç hektar genişliğindeki bu alanda yüzeyde kimi mimari kalıntılar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra aşağı kalede olduğu gibi burada da terasa benzer dörtgen alanları çeviren duvarlar ile bağlantı yolları görülebilmektedir. Bu alanın çevresinde de bir savunma duvarı olabilir. Düz bir duvarın uzun bir parçası korunmuş görünmektedir. Yerleşim izlerinin de bir noktadan sonra kesildiği dikkat çekmektedir. Kaleye erişim ise olasılıkla *zwinger*'in girişinden gerçekleşmekteydi. Ayrıca aşağı kalenin savunma duvarının kuzey ucunun önünde bir yol, plato üzerine ulaşmaktadır (Fig. 5). Şimdiye kadar yoğun bir incelemede bulunmadığımız bu alana ilişkin tespitlerimizi önümüzdeki sezonlarda artırmayı umuyoruz.

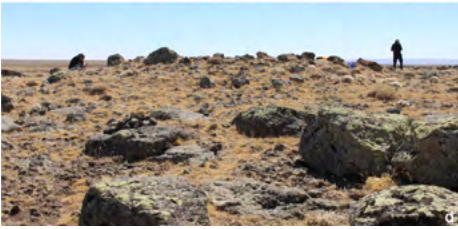
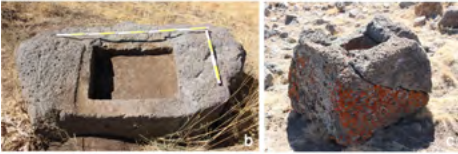
Havuz-Aslantaş yerleşiminin genişliği ile ilgili en önemli keşiflerden biri, kale duvarlarının güneyindeki platoda önemli yapı kalıntıları, yollar ve çevrili alanlar ile birlikte tümülüsler gibi diğer yerleşim unsurlarının tespitidir. Aslında yerleşimi sit alanı olarak kayıt altına alan Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün kayıtlarında yerleşimin sur dışında kalan kısmı da belirtilmiş olmasına karşın bununla ilgili başka bir ayrıntıya yer verilmemiştir. Gözlemlerimiz doğrultusunda bu alanı "dış yerleşim" olarak tanımlamayı uygun gördük (Fig. 5 ve 14). Yaklaşık beş hektarlık bir genişliğe sahip bu alan kuzeyde ve doğuda platodan vadiye doğru su taşıyan ve dere görünümü kazanmış bir erozyon kanalı ile sınırlanmıştır. Batı sınırı ise burada çok daha belirginleşen bazalt

Figür 14. *Havuz-Aslantaş'ın plato düzliğündeki kale dışı bölgelerinin güneyden çekilen hava fotoğrafı. Arkada Kulmaç Dağları yükseliyor (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).*

yüzeyle bağlı olarak çekilmiş gibidir. Aşağı kale ve aşağı kentte olduğu gibi bu alanda da büyük taşlarla çevrelenmiş dörtgen mekanlar dikkat çekmektedir. Bunların işlevleri hakkında sadece tahminlerde bulunabiliriz. Hayvan ağılları veya başka türlü bir ekonomik etkinlik ya da onunla ilişkili bir sosyal yapıyı yansıtıyor olabilirler. Sıklıkla dik yerleştirilen taşların çevrelediği alanların arasından geçen yolların tüm bu alan içindeki bağlantıları sağladıkları görülmektedir. Yukarı kaleden ovaya doğru uzanan yamaçların hemen arkasındaki vadiden platoya doğru uzanan bir çıkış vardır (Fig. 5 ve 14). İlk olarak doğal bir yolmuş gibi görünen bu çıkışların açıkça insan eliyle düzenlenip döşendiği anlaşılmaktadır. Bu dış yerleşim alanındaki en dikkat çekici keşiflerden biri de, etraftan hafifçe daha yüksek konumlarda inşa edilmiş olmaları ile ayırt edilebilen yapı gruplarıdır. B1 binası olarak adlandırdığımız yapıyı ayrıntılı bir şekilde kayıt altına aldık (Fig. 5 ve 15). 820

Figür 15. Havuz-Aslantaş; plato üzerindeki dış yerleşimde bulunan B1 Binası'nın havadan görünümü (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023)

Figür 16. Havuz-Aslantaş'ta tümülüs mezarlar. a) Önde niş oyulmuş taşı olan 3 numaralı tümülüs. Arka planda (sağda) Aşağı Kale'nin surları görülebilir, b) 3 numaralı tümülüsün nişli taşı, c) 1 numaralı tümülüsün nişli taşı, d) Hafifçe yükseltilmiş 1 numaralı tümülüse kuzeyden bakış (Fotoğraflar: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2022)

metrekare büyüklüğündeki yapı güneybatı-kuzeydoğuya doğrultusundadır. Yaklaşık 60 m uzunluğunda ve 13 ile 27 m arasında genişlikte L şeklinde bir planı vermekte olup çeşitli odalardan oluşur (Fig. 15). Henüz detaylı olarak incelenmemiş diğer bina kompleksleri doğrudan A binasının batısında ve kuzeybatısında yer almaktadır, bunlardan başka kuzeyde plato kenarında da kalıntılar bulunmaktadır (Fig. 14). En güneyde, A binası ile aynı doğrultuya sahip 22 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğinde ve toplamda 130 m²'lik alana sahip küçük bir dikdörtgen bina daha tespit edilmiştir (Fig. 14). A binasının yaklaşık 230 m doğusunda, erozyon kanalının diğer tarafında, birkaç binadan ve bağlantılı

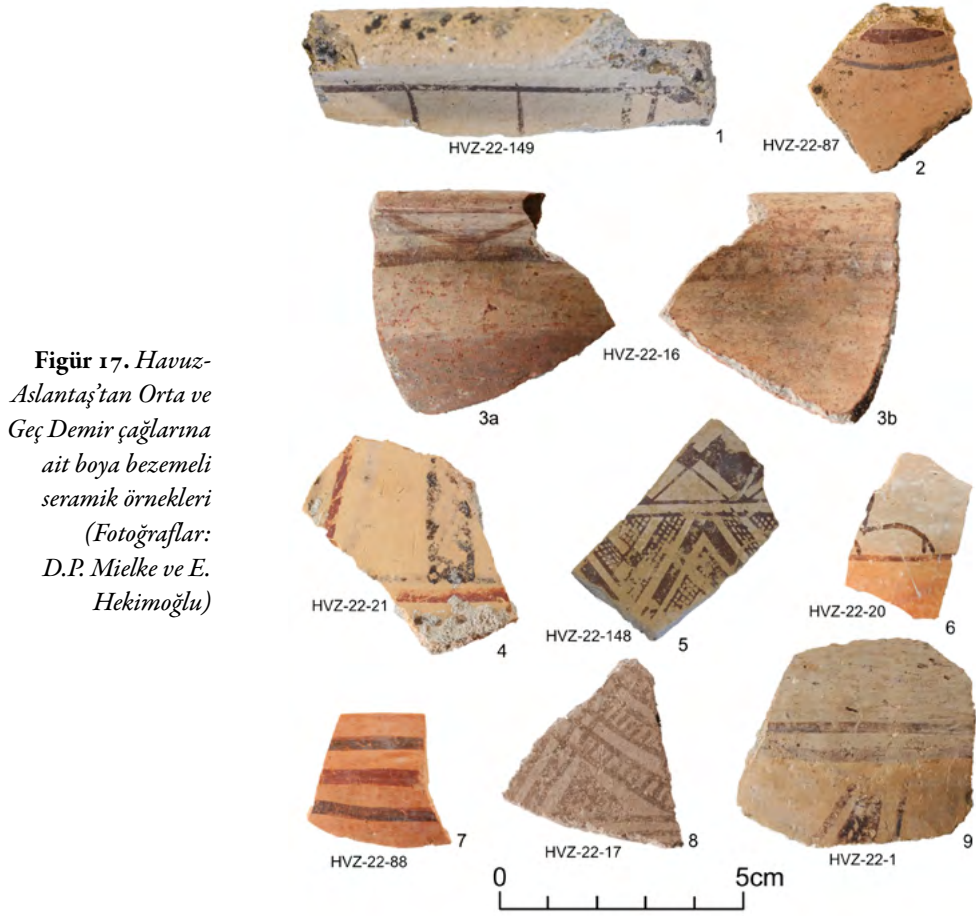
duvarlardan oluşan bir kompleks ve yakındaki diğer tümülüs kalıntıları da yeni tespitler arasındadır (Fig. 14). Erozyon kanalının içinde ise su toplama yapılarına ait olabilecek kimi izler yakından incelenmeyi beklemektedirler.

Şaşırtıcı ve yeni bir bilgi, platoda hala yer üstünde görünen birçok Tümülüs mezarının bulunmasıdır¹². Maalesef, bunların tamamı kaçak kazılarla hem tahrip edilmiş hem de yağmalanmıştır. Yerleşim yakınında 50 kadar mezar kaçak kazı çukurları ile birlikte tespit edilmiştir. Bazı durumlarda tümülüse ait yükselti seçilir durumdadır. Bu tümülüsler çoğunlukla yükseltiyi alttan çevreleyen taş çemberler içindedirler. Kaçak kazı çukurları sayesinde gerçekten birer mezar oldukları anlaşılmıştır. Çoğu örnekte mezar odaları büyük taş blokların dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu halleriyle tek kişilik gömülere işaret etmektedirler. Kaçak kazıların oluşturduğu toprak yığınlarında şimdiye kadar sadece küçük kemiklere rastladık. Tümülüsleri tespit ettiğimiz ilk alan kalenin güneyinde ve dış yerleşimin batısında, bazalt bir platformunda bulunmaktadır (Fig. 5). Bunun gibi doğal bazalt alanların arasında kalan kısımlarda mezara rastlamak zordur. Ancak çok yakınına gelindiğinde fark etmek mümkün olmuştur (Fig. 16d). İki mezarın ağır makineler kullanılarak tahrip edilmiş olduğu açıktır. Bunların hemen yanında üzerinde oyularak niş yapılmış birer büyük taş keşfedilmiştir (Fig. 16b ve c). Mezarı çevreleyen taş çember içinde yer aldığını düşündüğümüz bu taşların ölü kültü ile ilgili bir detay olması muhtemeldir.

Neredeyse 20 m'lik çapıyla aşağı kalenin setinden 200 m kadar batıda bulunan bir tümülüs keşfedilen en büyük mezar olup maalesef ağır hasar görmüştür (Fig. 5 ve 16a). Yaklaşık 10 m uzaklıktaki tarla kenarında bulunan ve iyi bir işçiliğe sahip büyük ebatlardaki nişli taş blok, muhtemelen buraya makine çalışmalarına engel teşkil etmesin diye getirilmiştir (Fig. 16a ve 16b). Her ne kadar bugün tarla kenarında tek başına duruyor olsa da, yakın çevresinde başka örnekler de vardır. Aşağı kale setinin önündeki modern bir yapı kalıntısının yaklaşık 200 m kuzeydoğusunda bir sonraki tümülüs bulunmaktadır. Aşağı kalenin kuzey ucundan bakıldığında doğuda kalan plato kenarında, kuzeye doğru yaklaşık yarım kilometre boyunca devam eden alanda mezarların yoğunluk kazandığı gözlenmiştir. Bu nedenle burada bir nekropol alanı söz konusudur.

Havuz-Aslantaş yerleşimi ve yakın çevresinde yaptığımız yeni araştırmalar, arkeolojik kalıntıların alışılmadık bir çeşitlilikte ve kısmen yüzeyde korunduğu, zengin bir kültür peyzajını ortaya koymaktadır. Cevaplanması gereken ilk soru mevcut kalıntıların aynı döneme ait olup olmadıklarıdır. Bu sadece seramiğin sistematik olarak belgelenmesi ile cevaplanabilir. İlk sistemli seramik toplama işlemi, aşağı ve yukarı kalenin iç kısımlarında yapılmıştır. Yaklaşık bin parçadan oluşan koleksiyonun incelenmesi hala devam etmektedir. Buna karşın incelenen alanın hemen her yerinde karşılaşılan ve sayıca en fazla olan grubu Demir Çağı malzemesi oluşturmaktadır (Fig. 17). Henüz iki sezonu geride bırakan

¹² Burney kalenin dışında plato kenarında yığma mezarlardan söz etmiş, ancak Vergnaud'ı da alıntılanmıştır. Bu nedenle ilk gözlemin kime ait olduğu çok açık değildir (Burney 2004: 114; Vergnaud 2012: 42).

Figür 17. *Havuz-Aslantaş'tan Orta ve Geç Demir çağlarına ait boya bezemeli seramik örnekleri*
(Fotoğraflar: D.P. Mielke ve E. Hekimoğlu)

çalışmalarımız sırasında aşağı kent, dış yerleşim ve tümülüslerde örneklem amaçlı seramikler de toplanmış, fakat bunlar henüz sistematik olarak değerlendirmeye alınmamıştır. Ancak, ön değerlendirmeler Demir Çağı'nın en önemli yerleşim evresini oluşturduğunu ve olasılıkla yüzeyde görülebilen yapılarla ilişkili olduğunu doğrular niteliktedir.

Bir Yerleşim Alanı Olarak Karaseki

Karaseki açık bir şekilde Kangal Havzası'nda belirgin bir unsurdur. Bu özelliği ile Demir Çağı'ndaki yerleşim sisteminde bir çeşit merkezi nitelik kazanmıştır. von der Osten raporunda Karaseki'nin kuzey tarafında birkaç doğal girişe işaret etmiş ve bu kesimlerin her birinde ova tarafında modern bir köy ile ona plato tarafında denk gelen kısımda bir kale bulunduğuna işaret etmişti (von der Osten 1929: 67). Her ne kadar von der Osten bu gözlemi sırasında Karaseki'nin genişliği hakkında bir fikir edinmemiş olsa da bu platonun sıra dışı niteliğini fark etmişti. Çalışmalarımız sırasında Karaseki'de bulunan birkaç diğer yerleşimi ziyaret etme şansımız oldu. Aşağıdaki gözlemlerimiz Karaseki'nin bir arkeolojik bağlamın parçası olduğu şeklindeki kanımızı güçlendirmiştir.

Figür 18. Halep Köprüsü Höyüğü'nün güneybatıdan görünümü. Arka planda, soldan sağa doğru Sivas-Malatya Yolu ve tepenin hemen arkasında, solda ve sağda Kayseri-Kangal Yolu yer almaktadır. Arka planda Kulmaç Dağları uzanıyor (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).

Karaseki'nin kuzeydoğu ucunun yaklaşık 700 m kadar önünde bulunan Halep Köprüsü Höyüğü (ya da bilinen bir diğer adı ile Ziyarettepe) kuzeyden Malatya yönüne doğru giderken karşılaşılan ilk höyüktür. Platodan ayrık gibi görünse de jeolojik olarak buraya dahil bir konumdadır (Fig. 2 ve 18). Bu tepenin hemen önünde Malatya'ya uzanan kuzey-güney rotası, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve Kayseri istikametine devam eden yol ile kesişmektedir. Aynı yerde doğudan gelen Çamurlu Çayı, kuzeyden güneye akan Balıklıtohma'ya dökülür.

Bu noktada uzun zamandır Halep Köprüsü olarak bilinen bir köprü de bulunmaktadır ki, adı da güneye giden yola işaret etmektedir. Bölge sakinleri burada eski bir kervansaraydan da söz etmekte, ancak uzun süre önce yıkıldığını belirtmektedirler. Bugün burada bulunan betonarme köprüünün herhangi bir noktasında daha erken bir yapıya işaret eden bir kalıntıya rastlanmamıştır. Höyüğün batı yamaçlarından çıkarak, plato istikametine uzanan stabilize yol, yukarıda artık kapanmış olan taş ocakları için yapılmıştır. Sonradan açılmış olan bu yol bir tarafa bırakılırsa platoya doğru uzanan herhangi bir doğal bir yol yoktur.

Von der Osten, tepede iyi bir işçilik gösteren kuru duvar tekniğinde yapılmış duvar kalıntılarında ve köprüye yerleştirilmiş iki bazalt devşirme malzemeden bahseder (von der Osten 1929: 65). Yakar ve Gürsan-Salzmänn da yıllar sonra aynı tespitte bulunmuş olup, basit bir yükseklik planını da yapmışlardır (Yakar, Gürsan-Salzmänn 1979: 39, 44, şek. 6).

Yerleşim yeri olarak nitelendirmekle kalmayıp, Orta ve Geç Tunç Çağı seramiği bulunduğu notunu da düşmüşlerdir. Ökse ise 1993 yılı yüzey araştırması raporunda Halep Köprüsü Höyüğü'nde Geç Tunç Çağı ve Orta Çağ seramiğinden bahseder (Ökse 1994: 321).

2023 kampanyası sırasında buraya yaptığımız ziyarette yaklaşık 50 metre yüksekliğindeki belirgin tepenin, tabanda yaklaşık 300 x 250 metrelik bir genişlikte olduğunu tespit ettik. Bu taban zirvede küçük ve hafif sivri bir tepe halindedir. Özellikle güney tarafında, kalker bir kayalık olduğu açıkça görülmektedir (Fig. 18). Ziyaretimiz sırasındaki yoğun bitki örtüsü mimari kalıntıların görünürlüğünü oldukça zorlaştırmıştı. Sadece güney ve güneydoğu yamaçlarında, bitki örtüsü olmayan alanlar olmakla birlikte bu alanlar büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Neredeyse tüm seramik bu kısımda toplanmakla birlikte, bunların tamamının sürüklenmiş malzeme olduğu belirtilmelidir. Zira yerleşim izleri sadece zirve çevresindeki bir hektarı geçmeyen büyüklükteki bir alandır. Çevre duvarı, kuleler ve binalara ait kalıntıların çoğunu keşfettik. Ancak bitki örtüsü nedeniyle daha ayrıntılı bir belgelemede bulunmak mümkün olmadı. Tepede iki tümülüs bulunmuş olabilir. Ne yazık ki bazı alanların son dönemde (muhtemelen ağır ekipman kullanarak) yapılan tahribat ve talandan ciddi şekilde etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey yamaçta, yukarıdan yuvarlanmış olduğu belli olan büyük, dikdörtgen şeklinde işlenmiş bir bazalt bloğu bulunmuştur.

Olumsuz şartlara rağmen çok sayıda seramik toplamak mümkün olmuştur. Yaklaşık 150 parça arasında Demir Çağı'na ait örnekler dikkat çekmektedir. Erken Tunç Çağı'na ait malzeme daha fazladır. Buluntular arasında Hitit dönemine ait seramik parçaları da mevcuttur ancak bu parçaların tamamı, Eski ve Orta Hitit dönemleriyle sınırlıdır. İmparatorluk Dönemi'ne ait malzeme ise gözlenmemiştir. Son olarak, Orta Çağ / Bizans dönemlerine ait parçalar az sayıda da olsalar bu yerleşimden toplanan koleksiyonda temsil edilmektedirler. Yerleşim alanının küçük oluşu ve konumu, burada bir yerleşimden ziyade, Karaseki'nin kuzeydoğu ucundaki önemli ulaşım yollarını izleyen bir karakolla karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir.

Karaseki'nin kuzey yamaçlarının altında Kangal'dan Kayseri'ye kadar uzanan doğu-batı rotası üzerinde ve buranın iki kilometre batısında, Humarlı eski kayıtlarda geçen adı ile Kumarlı adlı bir köy bulunmaktadır (Fig. 2). Görünüşe göre platodaki su kaynaklarının buradan bir akarsuya dönüşerek oluşturduğu aşınma kanalı, platonun içine bir vadi halinde bir kilometre kadar sokulmaktadır. Plato yönüne doğru daralarak giden bu yarığın batı kenarından Humarlı Kalesi olarak bilinen mevkiye çıkılır (Fig. 19). Burada yaklaşık 4-5 hektarlık bir alan üzerinde çok sayıda yer üstü yapıları bir arada görülebilir. Von der Osten bu kaleyi platodakilerin en büyüğü olarak değerlendirse de (von der Osten 1929: 66-68, Fig 74) yukarıda belirtildiği gibi kendisi Havuz-Aslantaş harabelerini görmemiştir. İlginçtir ki, bölgeye uğrayan diğer araştırma ekipleri de Humarlı (Kumarlı) Kalesi'ni ziyaret etmemişlerdir.

Yerleşimin yapısının net olduğu söylenemez. Öncelikle burası birbiri ile iç içe geçmiş birden fazla aşamaları olan bir yerleşimdir. T şeklinde yakın zamana ait bir bina ile bir

Figür 19. *Karaseki kenarında, Humarlı Kalesi kalıntıları, hava fotoğrafı (Fotoğraf: D. P. Mielke, Havuz-Aslantaş / Karaseki Projesi, 2023).*

hayvan barınağı da yüzeyde dikkat çekmektedir. Kuzeyde ve batıda yer alan yapılar, Havuz-Aslantaş'ın dış yerleşimindeki yapıları andırmaktadır. Kazamat benzeri düzenlemelerle yerleşime bir sınır konmuş gibidir ve fark edilebilen geçiş yerleri vardır. Yerleşimin sınırı, platonun kuzey kenarına kadar yaklaşık 350 metre kadar uzanan bir tümülüs mezarlığının izleri ile desteklenmektedir. Bu durum Havuz-Aslantaş'taki durumla da kıyaslanabilir. Maalesef burada da yoğun tahribat en önemli sorun olarak karşımıza çıkar. Yerleşimin iç bölgesinde, muhtemelen eski bir kilise ile ilişkili apsisi iki büyük bina kalıntısı dikkat çekmektedir¹³. Kuzeyde tanımlanan yapı kalıntılarında daha yüksek ve daha iyi korunmuşlardır. Bir harç izi tespit edilemediği gibi, ören yerinin kendisinde de neredeyse hiç seramik bulunamamıştır. Buraya çıkan patika üzerinde erozyonla buraya inmiş aralarında şaşırtıcı bir şekilde iri parçaların da bulunduğu seramik parçaları tespit edilebildi. Bunların da çoğu Demir Çağı tarihi vermiştir. Ayrıca az miktarda Hitit, Erken Tunç Çağı ve

¹³ Bunlardan birisi von der Osten'in da dikkatini çekmiştir (1929: 68).

İslami dönemlerden de çanak çömlek bulunmuştur.

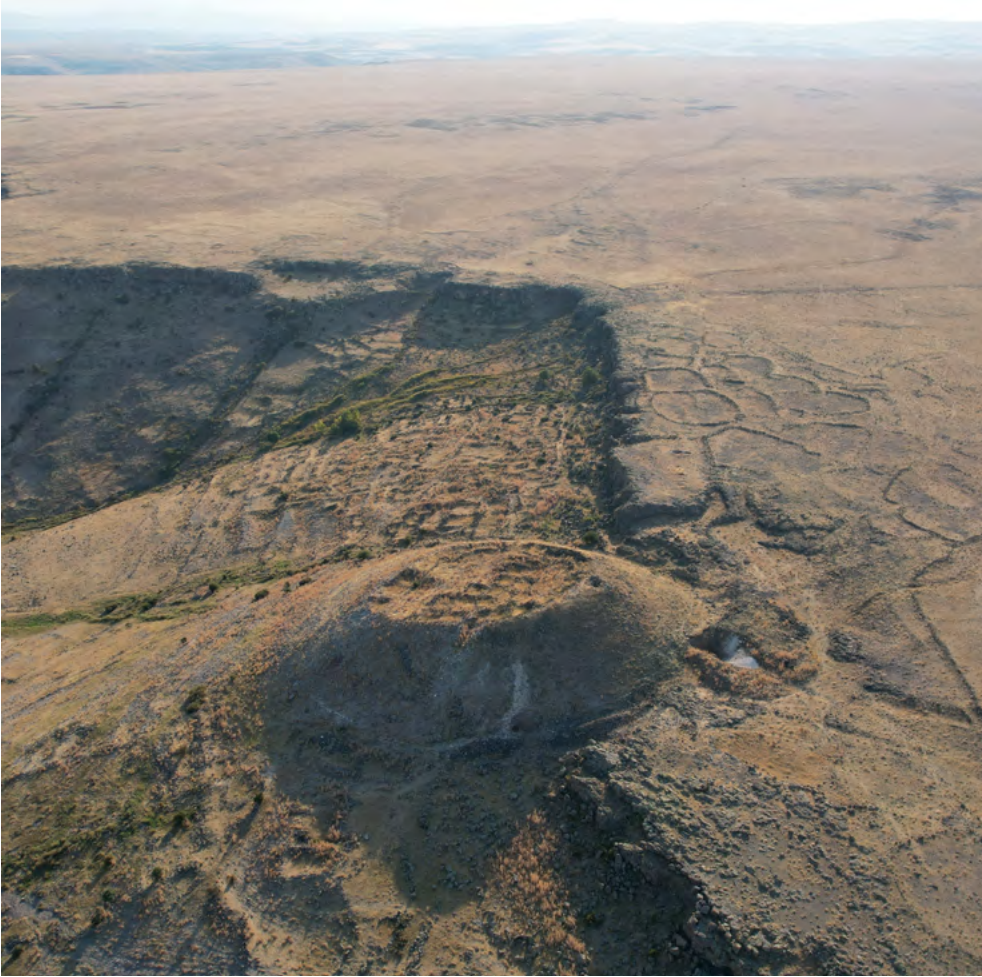
Ziyareti sırasında von der Osten'a yöre sakinleri Humarlı'da, kalenin hemen yakınındaki bazalt platonun dik kenarında yer alan kazıma resimlerden söz etmişlerdi. Bunların Hristiyanlık ile ilişkili oldukları anlaşılmaktadır ve olası kilise binalarıyla ve hatta platodaki bir manastır kompleksiyle bağlantılı olması kuvvetle muhtemeldir.

Havuz-Aslantaş'ta olduğu gibi Humarlı Kalesi kalıntıları da önemli arkeolojik verilere sahiptir ancak yine de daha yoğun bir şekilde araştırılıp belgelenmesi gerekmektedir. Araştırmanın mevcut durumu göz önüne alındığında, buradaki yapı kalıntılarının kronolojik sınıflandırması hakkında henüz güvenilir bir açıklama yapmak mümkün değildir. Aslantaş'taki gibi devasa bir tahkimat olmasa da mevcut izler daha küçük, surlarla çevrili bir Demir Çağı yerleşimine işaret etmektedir. Araştırma projemiz kapsamında Humarlı Kalesi'nin Havuz-Aslantaş ile ne gibi bir ilişkisi olduğunu açıklığa kavuşturmayı istiyoruz. Bu iki merkez arasındaki mesafe kuş uçuşu yaklaşık 5 km'dir. Von Osten, Humarlı'nın üç kilometre batısındaki Mısırören Köyü'ne platoda karşılık gelen alanda masif duvarları olan, ancak daha küçük bir alana sahip başka bir kaleden bahsetmektedir (Fig. 2). Her ne kadar isim vermese de muhtemelen kastedilen, topografik haritalarda bu tarife uygun gelen yerde gösterilen Keçikalesi'dir. Burayı henüz yerden görmemekle birlikte uydu görüntülerinden kimi yapı kalıntılarının hala mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Karaseki'nin kuzey kenarında pek çok görünür durumda ve kısmen iyi koruna gelmiş arkeolojik yerleşimler ile diğer kalıntıların sıklığı dikkat çekmektedir; bu durum platonun yerleşim tarihinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Dikkatimizi Havuz-Aslantaş'a yedi kilometre uzaklıktaki en büyük ikinci derin girintinin bulunduğu güneydoğuya çevirdiğimizde bu izlenim daha da güçlenmektedir (Fig. 2). Burada Mancılık Köyü'ne bağlı Kırkpınar adında küçük bir mezra bulunmaktadır. Höyük olduğu anlaşılan bir tepe ile yamaca yayılmış oldukça geniş iki aşağı yerleşim biriminden oluştuğu ilk bakışta anlaşılmaktadır (Fig. 20). Erken Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı ve Orta Çağ'a ait seramik de veren bu yerleşim, Ökse tarafından da ziyaret edilmiş (Ökse 1994: 247, 2005: 18)¹⁴, ancak daha ayrıntılı bir gözleme şimdiye değin konu edilmemişti. Bununla birlikte Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün alan için aldığı sit kararında geniş bir tümülüs mezar alanı beraberinde Frig ve Hitit, yani Demir Çağı ve Geç Tunç Çağı olarak tanımlanan bir tarihlendirme notu da düşülmüştür. Burada yaptığımız görece kapsamlı gözlemler yerleşim için daha net bir konteksti tanımlamamızı mümkün kılmıştır.

Kırkpınar, en az 25 hektarlık bir alana yayılan göz alıcı bir arkeolojik yapılar topluluğudur. Oviden platoya doğru uzanan girintinin tam ortasında, yamaçtan başlayarak, doğrudan Karaseki'nin kenarına oturmuş bir halde, plato seviyesinin de oldukça üzerine çıkan bir höyük bulunmaktadır (Fig. 20). Yalnızca 1,3 hektarlık büyüklüğündeki bu yerleşim

¹⁴ Ökse 2005'te 137 numaralı yerleşim olarak verilmiş ve tarihlendirmede Helenistik-Roma Dönemi notu düşülmüştür.

Figür 20. *Doğudan Kırkpınar harabelerine bakış, hava fotoğrafı (Fotoğraf: D.P. Mielke, Havuz-Aslantaş/Karaseki Projesi, 2023).*

birimi nispeten küçük olsa da, konumu ve yamaçta yaklaşık 40 m'yi bulan yüksekliği ile etkileyici bir görünüme sahiptir. Havuz-Aslantaş'ta olduğu gibi bu yamaç da muhtemelen tamamen taşlardan oluşturulmuş bir döşemeye sahiptir. Höyüğün zirvesindeki kaleye giriş, dik tepenin kuzeybatı tarafındaki yayladan uzanan bir patikanın ulaştığı küçük bir kapıdan gerçekleşmekteydi. Höyükteki alan 0,3 hektar gibi nispeten küçük bir alandır, ancak sur duvarı ve içindeki yoğun yapılaşmadan oluşan güçlü ve iyi korunmuş bir kale kompleksinin kalıntılarını içermektedir. Mevcut bazalt yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Maalesef kaçak kazıların yarattığı tahribat burada da varlığını göstermiştir. Doğu yandaki masif duvar, derin bir kaçak kazı çukuruyla ağır bir hasar görmüştür. Ancak bu şekilde sur duvarının çoğunlukla beyaz kireç taşından oluşan daha eski bir evresini tanımlamamıza olanak sağlamıştır. Bu çukurda bulunan seramiklerin verdiği tarih ağırlıklı olarak Erken Tunç Çağı olduğundan surların bu erken aşaması için de makul tarih bu olsa gerektir. Bu

bir tarafa bırakılırsa surla çevrili olan bu alan içinde toplanan malzeme ağırlıklı olarak Demir Çağı'na tarihlendirilmekte, bir kısım malzeme ise Orta Çağ'a işaret etmektedir.

Bu höyüğü çevreleyen diğer arkeolojik kalıntılar oldukça zengindir. Kalenin bulunduğu höyüğün batı ve doğusunda kalan plato yamaçları ile höyüğün yamaçlarında geniş yerleşim alanları bulunmaktadır. 3 ila 4 hektarlık bir alana sahip olan batı bölgesi, evlerin ve patikaların bulunduğu, yoğun yapılaşmaya işaret eden ve daha iyi korunmuş mimari kalıntılara sahiptir. Büyük olasılıkla Helenistik-Roma ya da Bizans dönemine ait olduğu düşünülse de, tarihlendirme için hâlâ yeterli bir dayanak mevcut değildir. Doğu yamacında modern mezraya kadar uzanan daha büyük, çevrelenmiş dikdörtgen alanlar bulunmaktadır. Havuz-Aslantaş'taki yukarı ve aşağı kalelerin her biri ile aşağı kentte tespit edilen örneklerle benzer özellikler sergilemektedirler. Ancak kalenin bulunduğu tepenin güneydoğu eteğinin hemen önünde daha genç bir sur duvarına ait olduğu anlaşılan daha büyük duvarlar bulunmaktadır (Fig. 20). Bölgede yüzeyden toplanan seramik parçaları ve bir adet sikke, burada bir Bizans kompleksine işaret etmektedir. Platoda, özellikle höyüğün doğusunda ve hemen kenarında, daha yuvarlak ve ağılları anımsatan çevrelenmiş başka alanlar da vardır. Platonun tüm kenarı boyunca yaklaşık bir kilometrelik bir yay içinde irili ufaklı çok sayıda tümülüs bulunmaktadır ve bunların tamamına yakını kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Bu arada ayrıca, toprak yığını olmayan Helenistik-Roma mezarlarına ait kalıntıların yanı sıra, daha geç bir Hıristiyan mezarlığı da tespit edilmiştir.

Kırkpınar ile birlikte şüphesiz Karaseki üzerinde önemli bir diğer yerleşimle daha karşı karşıyayız. Kırkpınar ile Havuz-Aslantaş yerleşimlerinin Demir Çağı'nın yanı sıra diğer dönemlerde birbirleriyle ne gibi bağlantıları olduğunu araştırmak önümüzdeki yıllarda ilginç sonuçları ortaya çıkarabilir.

Kangal Havzası

Burada sunulan yerleşimler Karaseki'nin arkeolojik potansiyelinin tamamı değildir. Platonun kenarındaki sulak noktalarda yer alan en az iki alanın daha olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte, iki sezonun ardından Karaseki'de özellikle Demir Çağı'nda ve olasılıkla Erken Tunç Çağı ile Orta Çağ'da da bir yerleşim sisteminin olduğu açıklık kazanmıştır. Karaseki bu nedenle yalnızca olağanüstü bir coğrafi simge değil, aynı zamanda özel bir tarihi yerleşim alanı olarak da görülmelidir. Gelecekteki araştırmalarımızın odağı bu yerleşim alanının arka planını anlamaya yönelik olacaktır. Bununla birlikte Kangal Havzası'nı dikkate almaksızın bu tespitleri bir bağlama oturtmak mümkün olmayacaktır. Şu ana kadar elde ettiğimiz sonuçlar Karaseki ve Kangal havzasındaki yerleşim sistemlerinin birbiriyle bağlantısını göstermektedir. Kangal Havzası kavşak özelliği ile dikkat çekmektedir. Bu kavşaktaki uğrak yerinin ise Havuz-Aslantaş olduğu kabul edilebilir.

Bölgenin hem coğrafi hem de kültürel olarak bir sınır oluşturmasından dolayı, gelecekteki çalışmalarımızın yönünü Kulmaç Dağları'na çevirmek istiyoruz. Havuz-Aslantaş'ın yaklaşık 20 km kuzeybatısında, en az 11 km uzunluğunda ve kuzeye karşı savunma amaçlı

inşa edilmiş bir tahkimat sistemi olan *Kapadokya Duvarı* bu dağ sırasının zirveleri boyunca inşa edilmiştir (Fig. 2). Bu dağ silsilesi aynı zamanda Kızılırmak ile Fırat arasındaki havza sınırını da oluşturmaktadır. Henüz detaylı olarak araştırılmamış bu olağanüstü yapı, A. Müller-Karpe tarafından Yeni Assur İmparatorluğu'nun kuzey sınırıyla ilişkilendirilmiştir (Müller-Karpe 1998; 2009: 109-12). Batıda Frig ve Frig etkisi altındaki bölgeler, doğuda ise Urartu'nun varlığı da dikkate alındığında, Anadolu Demir Çağı'nın üç büyük kültür bloğu arasında kalan bu bölgenin yeni araştırmalarla birlikte daha pek çok soru ve sorunu ortaya çıkaracağını düşünüyoruz.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Havuz-Aslantaş çalışmaları uzun zamandır bilinen bu yerleşimin topografisini kimi detaylarıyla birlikte ortaya koymuştur. Henüz araştırılmayan kısımları olmakla birlikte özellikle surla çevrili alanları detaylı bir şekilde inceleyerek duvarlar, kule ve girişleri tanımlayabildik. Yamaç destek duvarı hendeklerin de eklenmiş olduğu oldukça kapsamlı bir tahkimat anlayışının bir örneği ile karşılaşmış olduğumuz açıktır. Karaseki'de yaptığımız çalışmalar ise bu alanda müstahkem yerleşimlerin bölgeden geçen yolların kontrolü amacıyla planlı bir şekilde, konumlarının verdiği özel avantajlar da dikkate alınarak inşa edilmiş olduğu izlenimini vermektedir. Özellikle Havuz-Aslantaş ile Kırkpınar bu platoyu iki kritik noktadan kontrol etmekle kalmayıp kuzey güney ve doğu-batı rotalarını da kontrol etmektedir. Humarlı ve Halep Köprüsü ise bu manzarayı tamamlayan diğer iki yerleşimdir. Ancak Karaseki çevresinde bu tip yerleşimlerin sayısının önümüzdeki yıllarda daha da artacağını tahmin ediyoruz.

Hitit Devleti'nin yıkılışının ardından ortaya çıkan yeni siyasi durumun niteliği, özellikle sınır özelliğine sahip olan bu bölgede bu tarz bir yerleşim yapılanmasını gerekli kılmış olmalıdır. Henüz alınması gereken yolun tamamını almadığımızı düşünerek erken bir sonuca gitmek istemiyor olsak da, mevcut durum 67 kilometrekare büyüklüğündeki Karaseki'nin kendisinin bir tahkimat unsuru olduğunu ve bu amaçla organize edildiğini düşündürmektedir. Bu durum ise burada bu organizasyonu gerçekleştirebilecek bir bölgesel gücün varlığına işaret etmektedir. Önümüzdeki dönemlerde gelecek yeni bulguların bunu ne ölçüde desteklediğini göreceğiz.

Her ne kadar yüzey araştırması ile edinilebilen sonuçlar sınırlı da olsa, Karaseki ile Havuz-Aslantaş, bu genelde kabul gören durum için bir istisna oluşturmaktadır. Fazlasıyla yapının yüzeyde görünür olması, çok sayıda tespiti yapma şansını da getirmiştir. Ne yazık ki bu durum yasadışı kazıların burada yoğunlaşmasına da sebep olmaktadır. Mevcut durumu belgelemek, geçen zaman içinde tahribatın yoğunluğu düşünüldüğünde adeta zamana karşı bir yarış halini almaktadır. Uydu görüntülerin analizi, tümülüslerin büyük bir kısmının yalnızca son 10 ila 20 yıl içinde tahrip edildiğini göstermiştir. Arka plandaki peyzajın değişimi ise Karaseki'de daha çarpıcıdır. Buradaki en büyük sorun yaylanın ortasındaki askeri mühimmat imha alanıdır. Patlamaların yerleşim yerlerinin kalıntılarını doğrudan

ne şekilde tehlikeye attığını ölçülebilir verilerle şu an için söyleyecek durumda olmasak da, bu durum özellikle platoda hurda metal toplamak için dolaşan, muhtemelen bunun için yanlarında dedektör taşıyan çok sayıda insanın kontrolsüz olarak bu alanlarda dolaşmasına neden olmaktadır. Uydu fotoğraflarında tespit ettiğimiz tahribat artışını bundan bağımsız olarak düşünemeyiz. Aynı şekilde Havuz-Aslantaş'ın aşağı kentindeki piknik alanının da kontrolsüz girişlere neden olması mümkündür. Bu nedenle çalışmalarımızın temel kaygılarından biri yalnızca çalışma alanındaki kültürel ve doğal peyzajı araştırmak değil, aynı zamanda mevcut peyzajı korumak ve korunmasını da teşvik etmektir.

Kaynakça

Akurgal, E. 1949

Späthethitische Bildkunst. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Aro, S. 2012

Tabal. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 13: 388-391.

– 2023

Vanishing kingdoms: Tabal and Tuwana during the seventh century BC. *From Midas to Cyrus and other stories. Papers on Iron Age Anatolia in honour of Geoffrey and Françoise Summers, British Institute at Ankara Monograph*, C. Drycote, S. Branting, J. W. Lehner, Y. Özarslan, (ed.), London: 113-35.

Boehmer, R. M. 1967

Havuzköy In Ostkappadokien. *Archaeologischer Anzeiger* 82 (2): 132-141.

Burney, C. 2004

Historical dictionary of the Hittites. Scarecrow Press, Ann Arbor.

Ehringhaus, H. 2014

Das Ende, das ein Anfang war. Felsreliefs und Felsinschriften der luwischen Staaten Kleinasien vom 12. bis 8./7. Jahrhundert v. Chr. Philipp von Zabern, Mainz.

Engin, A. 2009

Sivas İli 2007 Yılı Yüzey Araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26 (Cilt 2): 73-94.

– 2010

Gözcük: Sivas'da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2): 60-68.

Genz, H. 2011

The Iron Age in Central Anatolia. *The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*. C. 1, *Colloquia Antiqua*, G. R. Tsetskhladze (ed.), Peeters, Leuven, Paris, Walpole MA: 331-368.

Luke, C., Roosevelt, C.H. 2017

Cup-Marks and Citadels: Evidence for Libation in 2nd-Millennium B.C.E. Western Anatolia. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* (318): 1-23.

Maner, Ç., Kuruçayırılı, E., Shafiq, R., Peker, H., Öztürk, G. 2023

A new start at Kayalıpınar: 2022 field season. *Anatolia Antiqua / Eski Anadolu* (31): 179-203.

Meriggi, P. 1965

Quarto viaggio anatomico. *Oriens antiquus* 4: 263-315.

Mielke, D. P. 2011

Stadtter. C. Archäologisch. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 13: 91-97.

Müller-Karpe, A. 1998

Untersuchungen in Kuşaklı 1997. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 130: 93-174.

-2009

Die kappadokische Mauer - Nordgrenze des Assyrischen Reiches? *Mauern als Grenzen*, A. Nun (ed.), Philipp von Zabern, Mainz am Rhein: 46-55.

-2017

Sarissa. Die Wiederentdeckung einer hethitischen Königsstadt. Philipp von Zabern, Frankfurt am Main.

Müller-Karpe, V., Müller-Karpe A. 2013

Kayalıpınar. Ss. 282-87 içinde *Hittiter. Bir Anadolu İmparatorluğu / Hittites. An Anatolian Empire*, M. Doğan-Alparslan ve A. Metin (ed.). Yapıkredi Yayınları, İstanbul: 282-287.

Nazik, L., Poyraz, M., Karabıykoğlu, M. 2019

Karstic Landscapes of Turkey. *Landscapes and Landforms of Turkey*, C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, N. Kazancı (ed.). Springer, Cham: 181-196.

Orthmann, W. 1971

Untersuchungen zur spätethitischen Kunst. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 8, Habelt, Bonn.

Ökse, A. T. 1988

Mitteleisenzeitliche Keramik Zentral-Ost Anatoliens. Mit dem Schwerpunkt Karakaya-Stauseegebiet am Euphrat. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 9, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.

-1993

Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 243-258.

-1994

Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması. *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 317-329.

-2005

Early Bronze Age Settlement Pattern and Cultural Structure of the Sivas Region. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 3: 1-18.

Özgüç, T. 1971

Demir Devrinde Kültepe ve Civarı. - Kültepe and its Vicinity in the Iron Age. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Powroznik, K. J. 2010

Die Eisenzeit in Kuşaklı. Kuşaklı-Sarissça 5 Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf.

Russell, H. F. 1980

Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia. Based on a survey by Charles Burney. British Archaeological Report, International Series 85 British Institute of Archaeology at Ankara, London.

Summers, G., Summers, F. 2013

The kale at Kerkenes Dağ: an Iron Age capital in central Anatolia. *Cities and citadels in Turkey: from the Iron Age to the Seljuks*, S. Redford ve N. Ergin. Leuven -Paris-Walpole, MA: Peeters: 137-159.

Sunkar, M. 2006

Kangal Havzası'nın (Sivas) Jeomorfolojisi. Elazığ Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

– 2008

Zamanlı Çayı Yukarı Havzası (Uzunyayla)'nın Jeomorfolojisi. *e-Journal of New World Sciences Academy* 3(4): 623-643.

Sunkar, M., Özdemir, M. A., Tonbul, S. 2008a

Tohma Çayı Yukarı Havzası'nın (Kangal Batısı) Jeomorfolojisi. *Coğrafya Dergisi* 17: 16-36.

– 2008b

Çaltı Çayı Yukarı Havzası'nın (Kangal Doğusu) Jeomorfolojisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 6: 141-158.

Vergnaud, B. 2012

Recherches sur les fortifications d'Anatolie occidentale et centrale au début du premier millénaire av. J.-C. (Xe-VIe s.). Université Michel de Montaigne-Bordeaux (Thèse de Doctorat en Histoire, Langues et Littérature Anciennes), Bordeaux.

Von der Osten, H. H. 1929

Explorations in Hittite Asia Minor 1927-28. Oriental Institute Communications 6 University of Chicago Press, Chicago.

Von Schuler, E. 1965

Die Kaşkärer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien. Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie 3 Walter de Gruyter, Berlin.

Weeden, M. 2023

The Iron Age states of Central Anatolia and Northern Syria. *The age of Assyria*. C. IV, *The Oxford history of the Ancient Near East*, K. Radner, N. Moeller, D. T. Potts (ed.). Oxford, Oxford University Press: 912-1026.

Yakar, J., Gürsan-Salzman, A. 1979

Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces – 1977. *Tel Aviv* 6: 34-53.

– 1981

Gemerek - Sivas - Malatya Üçgeninde Arkeolojik Bir Yüzey Araştırması. *Türk Arkeoloji Dergisi* 44: 175-185.

Geç Hitit Sanatında Kadınlar ve Tanrıçalar: Soyluluk ve Kutsallığın Sembolik Anlatımı

*Women and Goddesses in Late Hittite Art:
Symbolic Expressions of Nobility and Divinity*

Medya KARAKAYA*

DOI: 10.58488/collan.1484791

Anahtar Kelimeler: Kadın, Tanrıça, Toplumsal Cinsiyet Roller, Geç Hitit, Orta Demir

Geç Hitit krallıklarında anıtsal sanat üretimi sadece yöneticilerle sınırlı değil aynı zamanda mezar anıtları adayabilen elit aileleri de kapsamaktaydı. Bu iki sınıfın tekelinde oluşan anıtsal sanatta kadın ve tanrıça kimliklerinin ortak öğeleri göze çarpmaktadır. Bu kabartmalarda tasvir edilen tanrıça ve kadın kimlikleri toplumsal alanda üst sınıfı temsil eder ve çeşitli imgelerle soyluluk ve kutsallığın sembolik anlatımını oluşturur. Bu imgelere, giyim kuşam özellikleri, ortak belirteçleri ve bu belirteçlerin anlamları, sahnedeki duruş pozisyonları örnek gösterilebilir.

Keywords: *Woman, Goddess, Gender Roles, Neo-Hittite, Middle Iron Age*

The production of monumental art in the Neo-Hittite kingdoms was not limited to the rulers, but also included the elite families, who could offer funerary monuments. In the monumental art controlled by these two classes, common elements between female and goddess identities can be identified. The goddess and female identities depicted in these reliefs represent the upper class in the social sphere and constitute the symbolic expression of nobility and holiness through various images such as features of clothing, common attributes, and their meanings, and postures on the stage.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 15.05.2024 Kabul Tarihi: 26.11.2024

* Medya Karakaya, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir Tarihi, İstanbul, Türkiye.
karakayamedya@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7738-2105

Giriş

Tanrıçalar, devletin kendi egemenliğini dayandırdığı olgulardan biri olarak hem yazılı hem de görsel kaynaklarda görülmektedir (Fig. 1). Geç Hititlerde tasvir edilen tanrıçalar, MÖ II. binyılda Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'da tapınım gören Kubaba, Hepat ve Şauşa'dır. Tanrıçaların hepsi çeşitli belirteçlerle temsil edilir ve her bir belirteç kendi içinde anlamlar barındırır. Ayna ile bilgelik, güzellik ve kadınlık erdemleri; buğday/başak salkımı ve nar/haşhaş(?) ile bereketi/şifayı bahşeden özellikleri; asa/lotus ile egemenliği ve gücü; içki kabı ile yapılan sunuları kabul eden yönü vurgulanmaktadır. Yazılı kaynaklarda ise yazıtın sonundaki lanet bölümünde, savaş ve zafer anlatılarında, kurban listelerinde, anıtsal bir yapının adandığı metinlerde veya Hepat örneğinde görüldüğü gibi bir şehrin atfedildiği anıtlarda isimleri görülmektedir (Hawkins 1981, 1983, 2000a, 2000b; Marchetti, Peker 2018; Peker 2022).

Kadınlar ise Geç Hititlerde ölü kültü ile ilişkili olarak gelişen mezar anıtlarında (Bonatz 2000, 2016) ya da Karkamış ve Melid krallıkları örneğinde görüldüğü gibi ortostatlarda betimlenmiştir. Bu kadınların tasvirlerine bakıldığında tanrıçalarla pek çok ortak özellik görülmektedir. Giyim kuşam özellikleri, ortak belirteçler ya da tanrının/erkeğin yanındaki duruş pozisyonları ve sahnedeki ikincil konumları bunlara örnek gösterilebilir.

Bu çalışma, Geç Hitit toplumunda idealize edilen kadın kimliğinin tanrıça tasvirleri ile olan benzerliğini ve her iki kimlik aracılığıyla aktarılan soyluluğun ve kutsallığın sembolik dilini incelemektedir.

Giyim Kuşam ve Kimlik

Kıyafet, görünüşte kim olduğunuzla ilgili mesajlar içerir. Bu mesajlar, belirli öğelerle temsil edilerek toplumsal alanda bir kimlik yaratır. Bu bağlamda kıyafetleri, kimliklere atfedilen statülerin teşhir biçimi olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin, Maraş'ta bulunan bir kabartma üzerinde, sahnenin ortasında oturan ve oldukça süslü kıyafetler içinde bir kadın betimlenir. Oturan kadının sağ ve sol tarafında ellerinde yelpaze tutan iki kadının daha tasviri vardır ve kadınların sade ve "özensiz" kıyafetleri, onların sahnedeki ikincil konumlarını ve sosyal statülerini vurgulamaya hizmet eder (Bonatz 2000: C59; Tiryaki 2010: Nr. 38). Buna ek olarak, kıyafetler, bir rolü üstlenme aracıdır (Cifarelli 2019; Sørensen 1997; Şare 2011). Örneğin, Karkamış Tören Alayı'nda bir kült sahnesinde tasvir edilen tanrıçanın (Fig. 3) düz, işlemsiz ve tüm bedeni saran bir kıyafet ile betimlendiği görülür (Karkamış F/7).¹ Ancak, Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen tanrıçanın kıyafeti rosaslı, geometrik bezemelerle işlenmiştir (Karkamış C/1). Her iki temada tasvir edilen

¹ Bu çalışmada aksi belirtilmediği sürece tüm stel ve ortostatlar Winfried Orthmann'ın (1971) katalog numarası ile belirtilmiştir.

Figür 1. Tanrıça ve kadın tasvirlerinin dağılımı.

tanrıçanın, sahne içindeki rolü kıyafetindeki detaylarla teşhir edilir. Bu durum kadın tasvirlerinde de geçerlidir. Gurgum'da, elinde lir ve kuş tutan, sade kıyafetiyle ön plana çıkan kadın tasviri ile (Maras B/19) elinde iğ-örekeyle betimlenen herhangi bir zengin kadının kıyafetindeki detaylar (Maras C/1; Bonatz 2000: C 59), bu bireylerin toplumsal alanda üstlendiği rolleri vurgular.

Geç Hitit sanat repertuarı incelendiğinde kadın ve tanrıça kıyafetlerinin yuvarlak veya "V" yaka, uzun ya da kısa kollu ayak bileğine kadar inen elbise, kemer, başörtüsü, polos, manto ve ayakkabı gibi parçalardan oluştuğu görülmektedir. Ancak, polos ve başörtüsü, tanrıça ve kadın tasvirlerinde ortak öğe sayılması için belirli kriterler gerektirmektedir.

Polosun² tanrıçalara özgü, ilahi imgeler taşıyan bir başlık olduğu belirtilir (Müller 1915: 80-84; Şare 2011: 50). Bu başlık, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda tasvir edilen Tanrıça Hepat'ın başında görülmüştür ve Geç Hititlerde de Tanrıça Kubaba ve Hepat için kullanılmıştır (Darga 1992: 157; Seeher 2012: Fig. 18). Polos çeşitlerine bakıldığında ise Karkamış, Uzun Heykelli Duvar'da Tanrıça Hepat ve Kubaba'nın başındaki örnekler, rosaslı, işlemeli ve oldukça süslüdür (Fig. 2 ve 4; Karkamış C/1, 3). Bununla beraber düz, işlemsiz polos örneği de görülür (Fig. 3; Karkamış F/7; Pınarcık, Gökce 2020: Fig. 7a).

Geç Hitit sanatında, tanrıçalar dışında bazı örneklerde kadınlar polos ile tasvir edilmektedir. Örneğin, MÖ 12.-11. yüzyıl arasına tarihlenen Malatya/Arslantepe Aslanlı Kapı ortostatlarında prenses Tuwati polos ile betimlenmiştir (Fig. 5). Bu örnek, kraliyet ailesinden kadınların polos ile tasvir edilebileceğini gösterebilir.

² Darga (1992: 157), polusu yüksek silindirik ya da dikdörtgen formda bir başlık türü olarak tanımlar. Başörtüsü ise başı saran bir örtüdür.

Figür 2. Karkamış Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen Tanrı Tarhunza ve Tanrıça Hepat (Brandl 2016: 3.1).

sinin tekrarlandığı bir örnek olarak değerlendirilir. İkinci neden ise, Melid Krallığı'nın prensesi Tuwati ve Karkamış Ülke Beyi'nin eşi Wasti'nin tasvirlerinin farklı yüzyıllara ait olmasıdır. Erken Demir Çağı'nda (MÖ 12.-10. yüzyıl) Hitit İmparatorluğu'nun kültürel etkisinin Geç Hititler üzerinde daha derin olduğu belirtilir (Darga 1992; Gilibert 2011, 2015). Bu bağlamda, daha erken tasvirlerde kraliyet üyelerinde polos kullanımı devam ettirilmiş veya MÖ 10. yüzyılın ikinci yarısıyla farklı kültürel etkiler nedeniyle bu uygulama terk edilmiş olabilir mi? Her iki öneri kendi içinde tutarlı nedenlere sahip olsa da arkeolojik kaynaklar ve yazılı belgeler şu anda polos ve kraliyet üyesi kadınlar arasındaki bağlamın sınırlarını net bir şekilde belirleyememektedir.

Polos, rahibelerin başlarında da görülmektedir. Tören Alayı'nda Tanrıça Kubaba'nın (Fig. 3) arkasında yürür pozisyonda toplam 15 rahibe tasvir edilmiştir (Karkamış F/8-12). Tanrıça Kubaba gibi düz ve sade bir örtü ile bedenleri sarılmış, başlarında birer polos ve polosların altında görülen baş bantları bulunur. Burada tasvir edilen rahibeler, tanrıçaya, ayna, buğday, bez parçası ve çanak gibi çeşitli ürünler taşımaktadır (Orthmann 1971: Karkamış F/8-12). Bu giyim tarzı, muhtemelen tapınak içindeki kadınların nasıl giyinmesi gerektiğine dair bir rol model olarak, bilinçli bir şekilde tasarlanmıştır.³

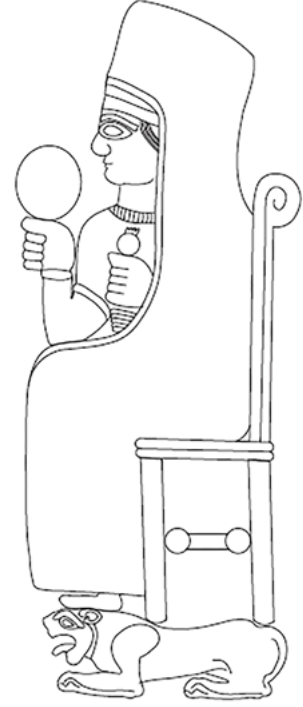
³ Dini alanlarda kılık kıyafet tasarımı günümüzde de görülen bir uygulamadır. Örneğin, Hıristiyanlıkta rahibeler siyah, beden hatları belli olmayan, tek tip kıyafet ile kiliselerde ve kamusal alanda bulunurlar. Bu durum, rahibe kimliğinin vurgulanması ile ilişkilidir, bu kimliğin getirdiği görev ve sorumlulukların bulunduğu her ortamda vurgulanmasıyla bağlantılıdır. Bu uygulama benzer bir şekilde Müslüman

Ancak MÖ 10. yüzyıl- da Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen II. Sui'nin eşi Wasti (Fig. 6) bir başörtüsü ile betimlenmiştir. Bu tezat örnekler iki neden ile açıklanabilir. Birinci neden, polosun kültürel anlamı göz önüne alındığında, libasyon yapan Prenses Tuwati'nin bu törensel anlatı içinde tapınakla olan ilişkisinin ve dini kimliğinin vurgulanmış olmasıdır. MÖ 10. yüzyıl sonlarında Karkamış Tören Alayı'nda Tanrıça Kubaba ve arkasındaki rahibelerin polos ile tasvir edilmesi, polos ve kült sahnelerinin birbiriyle olan ilişki-

Maraş'ta bulunan üç kabartma örneğinde (Maraş B/19; Hawkins 2000b: Pl. 281 ve 124) başında polos ile tasvir edilen kadınlar görülmektedir. İlk örnek, bir rahibenin tasviridir⁴ (Fig. 7; Maraş B/19). İkinci örnekte polos, bir kadının başında tasvir edilmiştir (Hawkins 2000b: Pl. 132). Üçüncü örnekte ise, karşılıklı oturan iki kadının başlarında görülmektedir (Fig. 8) ve kabartma üzerinde bulunan yazıt sayesinde bu kadınlardan birinin adının Tarhuntiwasati (Fig. 8) olduğu tespit edilmiştir (Hawkins 2000a: MARAŞ 2; 2000b: Pl. 124). Bu kabartmaların arkeolojik bağlamı bilinmemekle birlikte, birer mezar anıtı olduğu belirtilmektedir (Bonatz 2000; Tiryaki 2010). Polosun rahibeler/tapınak görevlileri tarafından kullanıldığı göz önüne alındığında bu kadınların tapınakla ilişkili kişiler olduğu önerilebilir.

Geç Hitit kabartmalarında tasvir edilen kadınlar çeşitli desenler taşıyan başörtüsü takarlar (Maraş A/2, B/19, B/20). Başörtüsü, MÖ II. binyıl Hititlerde kadınların gündelik yaşamında kullandığı bir öge olarak karşımıza çıkar (Çilingir-Cesur 2019: 79; Dinçol 1991). Geç Hitit kadın tasvirlerindeki örnekler bakıldığında başörtülerinin genellikle iki katlı olduğu görülür. Birinci bölümde örtünün altında bulunan ve muhtemelen örtüyü sabitlemek/kaymamasını sağlamak için kullanılan bant/bone bulunur. Bantların çiçek süslemeli (Maraş C/5; Bonatz 2000: C 59; Tiryaki 2010: Nr. 41) ya da sade örnekleri mevcuttur (Maraş C/6, Maraş B/8). Baş bandının, Hititlerde renkli kumaşlardan yapıldığı belirtilmektedir. Örneğin, Şausga için (metinde Nineve'nin İstar'ı olarak adlandırılır) yapılan bir ritüelde yer alan pasaj bu durumu desteklemektedir (Darga 2013: 214; Koşak 1982: CTH 715.1A: KBo II 9 IV 27, ^{TUG}BAR.Si SA₅).

Tanrıça ve kadınların ortak kıyafet öğelerinden biri başörtüsü ya da polostan aşağıya

Figür 3. *Karkamiş Tören Alayı'nda tasvir edilen Tanrıça Kubaba (Orthmann 1971: Karkamiş F7).*

kadınlarda da görülür. Müslümanlar, kadının vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde saçlarından ayak bileklerine kadar kıyafetle kapatılmasını önerir. Başörtüsü takan bir kadının Müslüman olduğu anlaşılır ve bu noktada bu semboller dini kimliklerin tanımlanması için araç niteliğindedir.

⁴ Kucağında kendisiyle koşut giyimli bir kız çocuğu taşıyan anne figürü, bir elinde lir ve lirin üzerinde kuş ile tasvir edilmiştir. Lir, Yakındoğu ritüellerinde en önemli enstrüman olarak görülür. Tapınak görevlileri arasında şarkıcı kadınlar (Darga 2013: 207-209) göz önüne alındığında ve lirin kült pratiklerinde kullanılması bu belirtecin, tasvir edilen kadının statüsüne atıf olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Geç Hitit yazılı kaynaklarında "kuş yakalayıcısı", "kehanet almak için kuşları gözlemleyen kişi", "doğancı" gibi anlamlar barındıran logogramlarla belgelenmiştir (Baykan 2022; Peker 2023) Tasvir edilen kadının polos taşıması göz önüne alındığında, bir rahibe ve/veya tapınak görevlisi olabileceğini belirtmek yanlış olmasa gerek (Fig. 7; Maraş B/19).

Figür 4. *Karkamış Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen Tanrıça Kubaba (Hawkins 2000b: Pl. 79).*

sarkan “şeffaf örtüdür”. Başörtünün üstünden, polosun ise üstünden ya da altından ayak bileklerine kadar inen ince bir kumaşı tanımlayan bu örtü MÖ II. binyılda da kadınlar tarafından kullanılırdı (Darga 1992: 213).

Tanrıçalarda kullanılan “şeffaf örtü” çeşitli örneklerle sahiptir. Örneğin, Zincirli’de tasvir edilen Tanrıça Kubaba, polosun arkasında aşağıya kadar sarkan, işlemeli bir şeffaf örtü ile tasvir edilir (Zincirli B/13b). Tanrıçanın kollarının dışarıda kaldığı, polos üstünden aşağıya inen ve kenarlarında kare bezemelerin olduğu çeşitli örnekler de vardır (Ancuzköy 1). Bunlara ek olarak peçesiz tasvir edilen tanrıça örnekleri de bulunmaktadır (Birecik 1; Blömer, Messerschmidt 2014: Fig. 1). Demir Çağı’nda Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu’da kadın tasvirlerinde Meharde Anıtı⁵ ve

Zincirli’de görülen bir kabartma (Zincirli B/3) dışında tüm örneklerde kadınların başörtüsü ve “şeffaf örtü” ile tasvir edildiği görülür ve tasvir edilen örtülerin düz (Bonatz 2000: C66) veya kenarları işlemeli (Bonatz 2000: C61) örnekleri mevcuttur.

Kadınlar ve tanrıçalar uzun, ayaklarına kadar inen ve vücudu saran elbise ile tasvir edilir (Fig. 3, 4). Bu elbiseler yuvarlak ya da “V” yaka, üst kısmı düz, bel kısmında yedi kabartmalı şeritten oluşan kemerlerle ikiye bölünerek kullanılmaktadır. Elbiselerin etek bölümleri ise sade ya da oldukça süslü modellerden oluşmaktadır (Hawkins 2000b: Pl. 164; Luschan 1902: Taf. 103). Ayrıca tüm elbisenin işlemelerle dolu olduğu örnekler de görülmektedir (Hawkins 2000b: Pl. 40-41). Bunlara ek olarak, elbiselerin kolları uzun ya da kısa olarak

⁵ Geç Hitit görsel sanat repertuarında peçe veya herhangi bir başlık (polos, başörtüsü) olmadan tasvir edilen tek örnek Meharde Anıtı’dır. Meharde Mezar Anıtı, iki parçadan oluşmaktadır. Bir parçası Meharde, diğer parçası ise Sheizer yazıtı olarak adlandırılmaktadır (Hawkins 2000b: Pl. 225-226, Pl. 227-228). Meharde yazıtında, anıtın “ülkenin kutsal kraliçesine” ait olduğu (Hawkins 2000a: MEHARDE); Sheizar’da ise tasvir edilen kadının Taita’nın eşi Kupa(pa)piya (Kubaba’nın hediyesi/bahşettiği) olduğu belirtilir (Hawkins 2000a: SHEIZAR). Kadın tasvirinin altında küçük bir kadın/kız çocuğu (?) tasviri daha bulunmaktadır. Kadın/kız çocuğu, büyük kadın tasvirinin kolunun altında, profilden çizilmiştir (Hawkins 2000b: Pl. 226). Anıt üzerindeki hasarlardan dolayı tasvir edilen kadınların kıyafet detayları anlaşılmamaktadır. Meharde ve Sheizar anıt parçalarını bir bütün olarak ele aldığımızda, büyük kadın tasvirinin Tanrıça Kubaba’yı, küçük tasvirin ise kraliçeyi temsil ettiği önerilebilir.

Figür 5. *Malatya Aslanlı Kapı'da tasvir edilen Prenses Tuwati (Hawkins 2000b: Pl. 148b).*

çeşitlilik göstermektedir (Blömer, Messerschmidt 2014: Taf. 7; Hawkins 2000b; Pl. 164). Elbise üzerine mantonun giyildiği örnekler de mevcuttur (Karkamış C/1-2).

Kadın tasvirlerindeki kıyafet detaylarına bakıldığında, uzun elbiselerinin üzerinde tanrıçalarda kullanılan yedi kabartmalı şeritten oluşan bir kemer görülür. Elbiselerin etek uçlarının püsküllü (Maraş D/1), pileli (Maraş C/1) veya düz olduğu örnekler vardır. Elbiselerinin üst kısımlarında da düz modellerin yanı sıra çeşitli desenlerle süslenmiş (Bonatz 2000: C20, C59) örnekler mevcuttur. Ayrıca, ucu yukarıya kalkık MÖ II. binyılda Hitit sanatında karşılaşılan ve ucu düz olan ayakkabı çeşitleri kullanılmıştır (Darga 1992). Hem tanrıçalarda hem kadın kıyafetlerindeki süsleme detayları, dönemin “moda” anlayışına göre değişmektedir.

Kadın ve tanrıçalar arasında bacakları açık tasvir edilen tek kişi Tanrıça Şauşa'dır. Tanrıça Şauşa, Karkamış'ta çıplak (Karkamış C/4), Malatya/Arslantepe'de ise Yazılıka-ya Açık Hava Tapınağı'ndaki temsili ile koşut; (Darga 1992: Res. 225; Scheer 2012: Fig. 181) bir bacağı dışarıda tasvir edilmiştir. Bir bacağının dışarıda tasvir edilmesi, tanrıçanın Anadolu'da çift cinsiyetli olarak tapınım görmesiyle ilişkilidir (Akurgal 1962: 80; Sevinç 2008: 182; Singer 2016: 47). Kısa tunik ve tasvirlerde bacakların görüldüğü diğer örnekler, tanrılar (Karkamış C/1), erkek tapınak görevlileri (Karkamış F/9), askerler (Karkamış C/14a) veya tanrı ile avlanan kral tasvirleridir (Karkamış E/3). Krallar ve erkek saray üyeleri (Gilibert 2011) ise bazı örneklerde uzun tunik ile tasvir edilmektedir (Karkamış G/5, G/6).

Belirteç ve Kimlik

Sanat, bulunduğu toplumun sembolik bilincini, yaşam kurgusunu ve kültürel öğelerini yansıtsan önemli bir araçtır. Kıyafetler gibi semboller de ilişkili olduğu kimlikle bir bağlam yaratır. Bu bağlam ile tasvir edilen kimliğin sınırları ve ölçütleri belirtilir. Ayrıca, kimliklerin tasvir edilmesinde kullanılan her bir imge, beden, kimliğin ve aktarılmaya çalışılan temanın arasında bir köprü niteliğindedir (Arslan, Yelözer 2021; Sezgin, Çilingiroğlu 2021). Geç Hitit krallıklarında yöneticilerden elit ailelere kadar her sınıf, kent peyzajında kullandığı anıtsal sanatı belirli ölçütlerle üretir ve tasarlar. Bu ölçütler kolektif kimliğin ideolojisini yansıtır ve aynı zamanda kolektif kimliğin kurumsallaşmasına hizmet eder (Bonatz 2000; Gilibert 2011, 2015). Bu amaç doğrultusunda kullanılan imgeler, hem ilahi boyutta tanrı ve tanrıçalar arasında hem de toplumsal alanda kadın ve erkek arasında keskin sınırlarla ölçütler yaratır. Bunun sonucunda; kimliklere atanan toplumsal cinsiyet rolleri, soyluluk ve kutsallık temaları ya da krallık ideolojisi, materyal kültür ile eyleme dökülür. Örneğin, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit ve Arami krallıklarında Tanrı Karhuha ve Tarhunza'nın çeşitli silahlarla tasvir edildiği görülür (Karkamış C/1, 2). Yazılı kaynaklarda Tanrıça Kubaba'nın da savaş alanlarında krala yardım ettiği, tanrıçanın da krallığa zaferi bahşettiği yazılsa da (Hawkins 1981: KARKAMIŞ A11b) görsel sanat repertuarında elinde silah ile tasviri görülmemektedir (Akurgal 1962; Darga 1992; Orthmann 1971). Geç Hititlerde silah ile tasvir edilen tek tanrıça, Şauşga'dır ve Malatya/Arslantepe'de bulunan bu eser, sanat dağarcığı olarak Hitit İmparatorluğu'nun devamı niteliğindedir (Aro 2010: 269; Delaporte 1940: 40). Yukarıda da belirtildiği gibi, tanrıçanın çift cinsiyetli doğasının sanatsal anlatıya yansımaları (Monaghan 2010: 70), bir

Figür 6. Karkamış Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen II. Subi'nin eşi Wasti (Hawkins 2000b: Pl. 8).

bacağı dışarıda, elinde balta ve başında sivri başlığı ile tasvir edilmesine neden olmuştur (Malatya A/5, A/7). MÖ 10.-9. yüzyıla gelindiğinde ise Şauşga, çıplak olarak tasvir edilmiştir (Karkamış C/4). Tanrıçanın tüm bedeni kadın formunda, çıplak, iki eliyle bereketi temsil etmek için göğüslerini tutmuş ve üçgen bir form ile vulvası detaylandırılmıştır- bir nevi elinden silahı alınmıştır- (Bahrani 2018: 240). Geç Hititlerde, Tanrıça Kubaba'nın, savaşlarda ki öncü rolü yazılı belgelerde beyan edilse

de görsel sanat anlatısına yansıtılmaması -tanrıça doğüstü varlık olsa bile- toplumun kadına atfettiği sembolleri aşamadığının bir göstergesi olduğunu düşündürmektedir. İdeal kadınlık ve erkeklik propagandası, savaşçı erkek tanrı ile güzel ve süslenmiş tanrıça eklenisinde var olmakta ve anıtsal sanat aracılığıyla devlet ideolojisinde teşhir edilmektedir.

Sanatta beden tasvirinin, antik toplumlarda gerçek bedenlerin bir yansımasından ziyade, temsili bir gösterge olarak incelenmesi gerektiği önerilmiştir (Bahrani 2018: 86). Kadın ve tanrıçaların beden tasvirlerine bakıldığında nezaket timsali olarak, kibar ve “narin hatlarla” çizilerek ideal bir kadın imgesi yaratılmaktadır. Bu imgeyi, biyolojik unsurlardan ziyade, formüle edilmiş toplumsal cinsiyet anlayışının temsili olarak değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda kimliklerin duruş pozisyonları ve özdeştirildikleri semboller, bu kimliklere atanan roller hakkında bazı fikirler verebilir. Geç Hitit sanatında tanrıça, tanrı, kadın ve erkeklerin duruş pozisyonları birbirine koşuttur. Ancak, bazı örneklerde tanrıların her iki kolunun havaya kaldırılmış olarak tasvir edilmesi bu kimlikler arasında en güçlü ve hepsine hâkim olan rolünü vurgular (Zincirli B/14).

Sanat temsilinde, sahnedeki figürler arasında hiyerarşiyi gösteren imgelerden biri figürlerin beden ölçüleridir (Darga 1992; 1998). Geç Hitit krallıklarındaki kadın ve erkek tasvirlerinin beden ölçülerine bakıldığında, sahnede erkeklerin, kadınlardan daha büyük

temsil edildiği görülür (Bonatz 2000: C69). Buna ek olarak bazı örnekler sadece boyutta bir farklılık gözükmez, ayrıca, figürlerin ilişkili olduğu mobilyalarda da farklılık vardır. Örneğin, erkeğin arkalıklı bir sandalyede kadının ise bir tabure üzerinde tasvir edilmesi, iki cinsiyet arasındaki hiyerarşinin teşhir biçimidir (Malatya B/3, Zincirli B/13).

Tanrı ve tanrıçaların beraber tasvir edildiği kabartma örneklerinde boyutlar aynı orandadır (Zincirli B/12-13). Ancak sahnede tanrılar önde tasvir edilir (Karkamış C/1). Buna ek olarak her iki kimlik arasındaki duruş pozisyonları farklılık gösterir. Sahnenin genel görünüsünde iki eli yukarıya kalkık, silah taşıyan tanrının arkasında, durağan ve “narin” hatlarla, elleri ve kolları ölçülü oranda kaldırılmış ayna, buğday gibi sembollerle tasvir edilmiş tanrıçalar görülmektedir (Karkamış C/1, C/3, Zincirli B/13, B/15).

Figür 7. *Maraş'ta bulunan kabartma üzerinde kucacağında kızı ile tasvir edilen kadın (Orthmann 1971: Maraş B/19).*

Figür 8. *Karşılıklı duran iki kadın*
(Hawkins 2000b: Pl. 124).

erkek kimlikleri ekseninde ortak sembollerin var olduğunu dolayısıyla ortak bir rol paylaştıklarını göstermektedir. Buğday ve başağın sembolik anlamı bereket ve üretkenlikle bağlantılıdır (Bonatz 2000; Hawkins 1983; Tiryaki 2010, 2013). Karkamış Krallığı'nda baş tanrıça konumunda olan Kubaba, bereket kültürüyle ilişkili olarak tapınım görmekte olup, onuruna tahıl ambarlarının yapılmaktaydı (Hawkins 2000a: KARKAMIŞ A30b; 2000b: Pl. 61). Bereket kavramı, kadınlarda çocuk doğurma ile ilgili olmalıdır. Tanrıça Nişaba'nın, kızı Tanrıça Ninli'e verdiği nasihat, çocuk doğurmanın⁶ evdeki bereket ve bollukla ilişkisi hakkındaki anlayışı göstermektedir (Gadotli 2014: 34 vd.). Geç Hitit repertuarında da çocukların anne ile beraber tasvir edilmesi (Maraş C/1, B/19, B/14, B/20; Çifçi, Başpınar 2023: Fig. 2-3), annenin aile içinde çocuk bakımından sorumlu olmasının yanında evdeki bereketin de vurgusu olarak değerlendirilmelidir.

Tanrı ve tanrıçaların beden tasvirleri kadar ellerinde taşıdıkları semboller de onların kimlikleri ve rolleri hakkında önemli bilgiler içerir. Tanrılar, balta, mızrak, kalkan gibi askeri teçhizatlar ile tasvir edilir (Zincirli B/14). Geç Hitit mezar anıtlarında da ok, yay, sadak ve kılıçtan oluşan silahlar ile tasvir edilen erkekler görülür (Maraş B/14; Bonatz 2000: C59). Bu semboller erkeklere atanan savaşçı, egemen, koruyan gibi sıfatları vurgular (Bonatz 2000: 79; Çilingir-Cesur 2019; Hoffner 1966: 1987).

Tanrıçalar ile erkek kimliği arasındaki ortak belirteç ise başak ve üzüm salkımıdır (Maraş C/1, C/4, B/17). Ayrıca, Orta Anadolu'da Tabal Krallığı'nda Fırtına Tanrısı başak ve üzüm salkımı ile tasvir edilmiştir (Ivriz 1). Bu durum tanrıça, tanrı ve

⁶ Anne ve çocuk arasındaki ilişki, antik toplumlarda şiirlerde, mitolojik anlatılarda konu olmaktadır. Hamilelik, doğum veya çocuğun bakımı hakkında detaylı bilgiler belgelenmiş, evlendikten sonra "kadın olmanın" en önemli koşullarından biri olarak vurgulanmıştır. Bu durum Geç Hitit krallıklarında da, aile tasvirlerinde çocuk ve annenin temas halinde olmasıyla propaganda edilmiştir (Maraş C/1). Anne ve çocuk ilişkisi hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Civil 1964; Matuzsak 2018; Weiershäuser 2018; İrgin 2024.

Kadın atribülerine bakıldığında, erkekler için kullanılan atribüler ile keskin sınırlar paylaşmaktadır. Örneğin, kadınlar ayna, iğ ve öreke ile temsil edilirken, erkekler üzüm sal-kımı, içki kabı, ok ve yay, asa, başak/buğday demeti gibi atribüler ile tasvir edilir. Kadın-ların, tanrı ve erkek kimlikleri gibi asa ile tasvir edildiği bir örnek mevcuttur. Karkamış'ta Uzun Heykelli Duvar'da Tanrıça Şauşa ile tasvir edilen Wasti'nin elinde, avucundan aşağıya doğru düz bir asa (?) görülmektedir (Fig. 6). Asa, tanrı, kral ya da yerel yöneticilerin elinde tasvir edilen ve egemenliğin, gücün simgesi olarak kabul edilen bir belirteçtir (Bonatz 2000: 76-78; Darga 1998: 245). Ayrıca asa, Tavşantepe Steli'nde Tanrıça Kubaba'nın elinde de görülür (Lanaro 2015: Fig. 6-7) ve tanrıçanın doğası gereği bölgesel gücünü ve egemenliğini vurgular. Geç Hititlerde kamusal alanda bir kadının yönetici olarak beyan edilmesi şu ana kadar olan yazılı verilerde saptanmamıştır. Bir başka örnek, Karkamış'ta bulunan bir ortostattaki yazıttır ve *“Ben Ülke Beyi (II.) Subi'nin sevgili kadını Wasti(yim). Her nerede adamım (kendisi) adı(nı) onurlandırırsa, beni de birlikte iyilikle onurlandırır”* (Peker 2022: KARKAMIŞ A1b) içeriğine sahiptir. Saray hayatı hakkında hem Karkamış hem de Geç Hitit kaynaklarında bilgiler yok denilecek kadar azdır. Ancak, çağdaş kral-liklarının verileri saray kadınları hakkında bazı bilgiler sunmaktadır. Örneğin, Yeni Assur İmparatorluğu belgelerinde takip edebildiğimiz kadarıyla kraliçeler, inşa faaliyetlerinde bulunabilen (Melville 2014: 229-230), kral ile tanrı/tanrıça arasında kâhinlik yapabilen (Nemet-Nejat 2014: 241-242), saray içinde aktif, gerektiğinde krallığa naiplik yapan bir konumdadır (May 2018; Melville 2014; Svärd 2012). Yeni Assur'da saray hayatı hakkın-daki bilgiler göz önüne alındığında, Karkamış'ta Uzun Heykelli Duvar'da tasvir edilen Wasti'nin, aile içinde II. Sui'den sonra en önemli kişi olması asa ile vurgulanmış olabi-ler mi? Buna ek olarak, Yeni Assur yazıtları sarayda harem var olduğunu belirtir ve ha-remdeki kadınların sosyal statüleri ve görevleri hakkında da çeşitli bilgiler sunar (Melville 2014; Svärd 2012). Geç Hitit merkezlerinde herhangi bir harem yapısı hakkında arkeolo-jik veri şu ana kadar bulunmasa da, yazılı kaynaklar böyle bir yapının olabileceği izlenimi vermektedir. Örneğin, Karkamış Ülke Beyi Katuwa'nın (MÖ 925-900) yazıtında *“Bu üst katları (yani) yaşam alanlarını ise sevgili eşim Ana için inşa ettim”* (Peker 2022: KARKA-MIŞ A11a+) ifadesini harem yapısına bir atıf olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki Yeni Assur askeri seferlerinin kayıtlarına bakıldığında III. Şalmanaşar (MÖ 859-824), Karkamışlı Sangara'nın (MÖ 875-848) kızını, çeyizini ve 100 soylu kadını ganimet olarak saraydan aldığını belirtmiştir (Grayson 2002: 18: ii27b-30a).

Tanrıça ve kadın kimliklerin ortak kullandıkları sembol ise aynadır ve Demir Çağı'nda Tanrıça Kubaba'nın belirteci olarak görülmektedir (Bittel 1983: 243). Ayna atribütünün tarihsel arka planı, anlamı ve kullanımı hakkında Hitit metinlerinde herhangi bir bilgi henüz bulunmamaktadır. Ancak, Alacahöyük ve Horoztepe mezarlarında aynanın bulun-ması, arkeolojik bağlamıyla bir öneri sunmamıza olanak sağlamaktadır (Koşay 1951: Pl. 197, 1; Taffet, Yakar 2007: 782). Birçok ağırşak ile beraber bulunan bronz ayna kalıntısı, ölü kültürle ilişkili bir nesne olmalıdır (Taffet, Yakar 2007). Ayna kelimesi, Hititçe ve Luvice'de henüz tespit edilmemiştir (Çilingir-Cesur 2019; Hawkins 2024; Peker 2022),

Akadça'da ise *naramu* (temizlenmek) fiilinden türeyen *naramu(m)* kelimesi aynaya karşılık kullanılmaktadır (Black *vd.* 2000: 235).

Ayna belirteci, Mezopotamya'da Demir Çağı'nda Assur Kraliçesi Libbali-Şarrat'ın elinde tasvir edilmiştir (Duymuş-Florioti 2015: Fig. 18). Ayrıca İran'da Orta Demir Çağı yerleşim birimlerinden biri olan Hasanlı IVb'de, altın bir kap üzerinde tasvir edilen sakalsız erkeğin elinde bulunmaktadır (Cifarelli 2019: Fig. 7). Yeni Assur belgeleri de, aynanın, hadımlık seremonilerinde hadımlar için kullanılan sembolik bir nesne olduğu belirtilmektedir (Rova 2008). Mitannilerde prestij nesnesi olarak görülen ayna, Geç Hititlerde kadın tasvirlerinin hemen hemen hepsinde iğ-öreke ile beraber görülmektedir (Bonatz 2000: C59; Orthmann 1971: Maraş C/1). Aynanın mitolojik anlamı bilmek ve yansıtmak kavramlarına karşılık gelmektedir. Ayrıca, aynanın temizlik, arı olma, kadınlık ve güzellik anlamlarının da olduğu belirtilir (Bonatz 2000: 86). Bu bağlamda, tanrıça ve kadınlarda kullanımı kültürel anlamlar barındırmasının yanında arı olma, temizlenme, güzellik ve kadınlık gibi anlamlara da karşılık geldiği önerilebilir.

Sonuç

Kadın ve tanrıça tasvirlerinin ortak ve farklı detaylarını ele alan bu çalışma, her iki kimliğin kamusal alanda idealize edilmiş kadınlık olguları ile tasvir edildiğini öne sürmektedir. Kimlikler (tanrıça, tanrı, kadın, erkek, savaşçı, rahibe *vd.*) bulunduğu toplumun kültürel değerleriyle şekillenir. Bundan dolayı, kamusal alanda yer alan kadınlık kimliği hem tanrıça olarak ilahi boyutta hem de insan olarak dünyevi alanda belirli ölçütlerle halka sunulmaktadır. Örneğin, dini imgelerle tasvir edilen tanrıçalar ve kadınlar oldukça sade ve gösterişsiz kıyafetler içinde betimlenirken, savaşın, zaferin ya da inşa faaliyetlerinin teşhir edildiği anlatılarda süslü ve gösterişli kıyafetlerin kullanıldığı saptanmıştır. Tanrıça ve kadın, giyim kuşam kültüründe, başörtüsü, polos, "şeffaf örtü", elbise, ayakkabı, kemer gibi ortak ürünler ve modeller ile betimlenir. Ancak, polosun tanrıçaya özgü ve aynı zamanda kült sahnesinde ya da tapınakla ilişkisi vurgulanan kadınlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Kadınlar, ayna, lir, iğ-öreke ile betimlenirken, tanrıçaların, nar/haşhaş, buğday/başak salkımı, ayna gibi çeşitli belirteçler ile tasvir edildiği görülmektedir. Bereket ve güzellik kavramlarıyla betimlenen tanrıçaların, yazılı kaynaklarda savaşlardaki rolü belirtilse de görsel sanat anlatısında silah sadece erkek ve tanrılara özgü bir belirteç olarak kullanılmıştır. Görsel sanat öğeleri, sergilendikleri kamusal alanın doğası gereği, maruz kalan her kişi üzerinde bir etki yaratmaktadır. Bu etki, yaratılmak istenilen devlet ideolojisi ve kolektif kimlikle doğrudan ilişkilidir. Savaşın ve zaferin erkek dünyasına ait olduğu düşüncesi, görsel sanat aracılığıyla tanrıçada yer edinmemiş olması ile sonuçlanır. Buna ek olarak tanrıçalar ve tanrılar arasındaki duruş pozisyonları da yine belirtilen olgulara hizmet etmektedir. Tanrıçaların bir eli yüz hizasında bir eli baş hizasına kadar kalkık tasvir edilir. Buna karşın, tanrılar her iki eli havada, sahnede güç, sahip olma, egemenlik gibi imgeleri yansıtır durumda betimlenmiştir. Kadın ve erkek tasvirlerinde de kadının durağan tasvir detayları ile

erkeğin hareketli duruş pozisyonları; ilahi ve dünyevi alanda, toplumun ve devletin kabul gördüğü kadınlık ve erkeklik rollerinin ölçütleri ile açıklanabilir. Tüm bu öğeler kadın ve tanrıça kimliklerine atfedilen toplumsal rollerin ve soyluluk ile kutsallığın birer sembolik anlatımını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Akurgal, E. 1962

The Art of the Hittites. Thames and Hudson, London.

Aro, S. 2010

Sanat ve Mimari, *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*, H. C. Melchert (ed.). Kalkedon, İstanbul: 245-288.

Arslan, A., Yelözer, S. 2021

Materyal Kültür ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi, *Materyal Kültür ve İnsan*, A. Baysal (ed.). Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 61-100.

Bahrani, Z. 2018

Babil'in Kadınları: Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsili. Kolektif, İstanbul.

Baykan, D. 2022

İkonografi MÖ 1. Bine Kadar Alıcı Kuşlar, *Işık Şahin'e Armağan* M. Hasdağlı, E. Taştumur (ed.). Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne: 38-59.

Bittel, K. 1983

Kubaba: Ikonographie, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie VI*, D. O. Edzard (ed.). Walter de Gruyter, Berlin, New York.

Black, J., George A., Postgate, N. 2000

A Concise Dictionary of Akkadian. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Blömer, M., Messerschmidt, W. 2014

Das Fragment einer syro-hethitischen Votivstele vom Dülük Baba Tepesi II: Die Ikonographie, *Kult und Herrschaft am Euphrat*, E. Winter (ed.). Dr. Rudolf Halbelt GmbH, Bonn: 23-34.

Bonatz, D. 2000

Das syro-hethitische Grabdenkmal: Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch südostanatolischen Raum. Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

-2016

Syria-Hittite Funerary Monuments Revisited, *Dining and Death: Interdisciplinary Perspectives on the "Funerary Banquet" in Ancient Art, Burial and Belief*, C. M. Draycott, M. Stamatopoulou (ed.). Peeters Press, Leuven, Paris-Bristol: 173-194.

Brandl, B. 2016

Rakib'il and "Kubaba of Aram" at Ördekburnu and Zincirli and New Observations on Kubaba at Zincirli, Carchemish and Ugarit. *Alphabets, Texts and Artifacts in the Ancient Near East; Studies Presented to Benjamin Sass*, in I. Finkelstein, C. Robin, T. Römer (eds). Van Dieren, Paris: 47-61.

Cifarelli, M. 2019

Gender, Personal Adornment, and Costly Signaling in the Iron Age Burials of Hasanlu, Iran, *Studying Gender in the Ancient Near East*, S. Svard, A. Garcia-Ventura (ed.). Eisenbrauns, Pennsylvania: 73-107.

Civil, M. 1964

The Message of Lu-Dingir-Ra to his Mother and a Group of Akkado-Hittite "Proverbs", *Near Eastern Studies*. XXIII/I: 1-11.

Çifçi, A., Başpınar, G. 2023

The Yörükselim Stele: A Neo-Hittite Period Stele from the Kahramanmaraş Museum, *Anatolica* XLIX: 81-91.

Çilingir Cesur, S. 2019

Eşyanın Cinsiyeti: Hitit Ritüellerinde Kadın, *TUBA-AR* 24: 74-89.

Darga, A. M. 1992

Hitit Sanatı. Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.

-1998

Geç-Hitit Dönemi Maraş Mezar Stellerinden Üç Örnek ve Gözlemler, *Light of Top of the Black Hill Studies Presentes to Halet Çambel; Karatepe'deki Işık Halet'e Sunulan Yazılar*, G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (ed.), Ege Yayınları, İstanbul.

-2013

Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Delaporte, L. 1940

Malatya: Fouilles de la Mission Archéologique Française Dirigées par M. Louis Delaporte. E De Boccard Editeur, Paris.

Dinçol, B. 1991

Hitit Metinlerinde Geçen Baş ve Ayak Kıyafetleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Hititoloji Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Duymuş-Florioti, H. H. 2015

Çivi Yazılı Belgeler Işığında Asur İmparatorluk Döneminde Kraliçeler/ Assyrian Queens of the Imperial Period in the Light of the Cuneiform Texts and the Archaeological Sources. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Gadotli, A. 2014

Sumerian Wisdom Literature, *Woman in the Ancient Near East London*, M. V. Chavalas (Ed.). New York, Routledge.

Gilibert, A. 2011

Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance: The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

-2015

Religion and Propaganda Under the Great King of Karkemis, A. D'Agostino, *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians: proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*. Florence, February 6th-8th 2014, Orsi, G. Torri (Ed.). Firenze University Press, Floransa: 137-156.

Grayson, A. K. 2002

Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745 BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods III. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London.

Hawkins, J. D. 1981

Kubaba at Karkamis and Elsewhere, *Anatolian Studies* 31: 147-176.

-1983

Kubaba: A Philologisch, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie VI*, D. O. Edzard (ed.). Walter de Gruyter, Berlin-New York: 257-264.

-2000a

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I, Part 1: Introduction, Karatepe, Karkamis, Tell Abmar, Maraş, Malatya, Commagene. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

-2000b

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I, Part 3: Plates. Walter de Gruyter, Berlin, New York.

- 2024

Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Volume III: Inscriptions of the Hittite Empire and New Inscriptions of the Iron Age, De Gruyter, Berlin, Boston.

Hoffner, H. A. 1966

Symbols for Masculinity and Femininity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals, *Journal of Biblical Literature* 85/3: 326-334.

İrgin, N. 2024

MÖ 1. Binyıl Anadolu Sanatında Çocuk ve Annelik Temsili. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.

Košak, S. 1982

Hittite Inventory Texts (CTH 241-250). Carl Winter Universitäts Verlag, Heidelberg.

Koşay, H. Z. 1951

Les Fouilles d'Alacaböyük Entreprises par la Societe d'Historie Turque: Rapport preliminaire sur les travaux en 1937-39. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Lanaro, A. 2015

A Goddess Among Storm-gods. The Stele of Tavşantepe and the Landscape Monuments of Southern Cappadocia, *Anatolian Studies* 65: 79-96.

Luschan, F. 1902

Ausgrabungen in Sendschirli. V. 3. Thorsculpturen, Georg Reimer, Berlin.

Marchetti, N., Peker, H. 2018

The Stele of Kubaba by Kamani and the Kings of Karkemish in the 9th Century BC, *Zeitschrift für Assyriologie* 1/108: 81-99.

May, N. N. 2018

Text and Architecture. YBC 5022 and BM 15285 as "Manuals of an Architect", *Orbis Biblicus et Orientalis: Series Archaeologica*, P. Attinger, A. Cavigneaux, C. Mittermayer, M. Novák (ed.). Peeters, Leuven, Paris, Bristol: 255 - 269.

Melville, S. C. 2014

Women in Neo-Assyrian Text, *Women in the Ancient Near East*, M. V. Chavalas (ed.). Routledge, London, New York.

Monaghan, P. 2010

Encyclopedia of Goddesses and Heroines; Africa, Eastern Mediterranean, Asia I. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, Greenwood.

Müller, V. K. 1915

Der Polos, Die Griechische Götterkronen. Druck der Universitäts-Buchdruckerei von Gustav Schade, Berlin.

Nemet-Nejat, K. R. 2014

Women in Neo-Assyrian Inscriptions, M. V. Chavalas (ed.). *Women in the Ancient Near East*, Routledge, London and New York: 240-245.

Orthmann, W. 1971

Untersuchungen zur späthethitischen Kunst. Rudolf Habelt Verlag, Bonn.

Peker, H. 2022

Geç Hitit Karkamış Krallığı Yazıtları, Anadolu Hiyeroglif Yazıtları 1, Ante Quem, Bologna.

- 2023

A New Funerary Stele from Karkemish and New Values for Some Anatolian Hieroglyphic Signs, *Bulleten* 87: 357-383.

Pınarcık, P., Gökce, B. 2020

Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler, *CEDRUS*. 8: 147-176.

Rova, E. 2008

Mirror, Distaff, Pomegranate and Poppy Capsule: On the Ambiguity of Some Attributes of Women and Goddesses, *The Reconstruction of Environment: Natural Resources and Human Interrelations Through Time and Art History: Visual Communication (ICAANE 4/1)*, H. Kühne, R. M. Czichon, F. J. Kreppner (ed.), Wiesbaden: 557-570.

Seeher, J. 2012

Gods Carved in Stone: The Hittite Rock Sanctuary of Yazılıkaya. Ege Yayınları, İstanbul.

Sevinç, F. 2008

Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal of the Institute of Social Sciences* 1: 175-195.

Sezgin, E., Çilingiroğlu, Ç. 2021

Arkeolojik Verilen Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi, *Metaryal Kültür ve İnsan: Yeni Yaklaşımlar* Baysal (ed.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Singer, G. G. 2016

Shaushka, the Traveling Goddess, *Centro de Estudios de Historia del Antiquo Oriente*. 7: 43-58.

Svärd, S. 2012

Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces, Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East. *Proceedings of the 54th Rencontre Assyriologique Internationale at Würzburg 20-25 July 2008*, G. Wilhelm (Ed.). Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana: 507-518.

Sørensen, M. L. S. 1997

Reading Dress: The Construction of Social Categories and Identities in Bronze Age Europe, *Journal of European Archaeology*. 5 (1): 93-114.

Şare, T. 2011

Dress and Identity in the Arts of Western Anatolia: The Seventh Through, The State University of New Jersey, Graduate School-New Brunswick Rutgers, Art History Department, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New Jersey, New Brunswick.

Taffet, A., Yakar, J. 2007

The Spiritual Connotations of the Spindle and Spinning Selected Cases from Ancient Anatolia and Neighboring Lands, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker, (ed.). Ege Yayınları, İstanbul: 781-788.

Tiryaki, S. G. 2010

Erken Demir Çağ Gurgum (=Kahramanmaraş) Kabartmaları Mezar Taşları, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya.

- 2013

Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Araştırmalar (1): Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filizi Taşyanlar/Iconographic Studies on Neo-Hittite Art (1): Figures Holding A Bunch of Grapes and/or Ears of Wheat, Cedrus: *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* I: 33-53.

Weiershäuser, F. 2018

Narrating About Men, Narrating About Women in Akkadian Literature, *Gender and Methodology in the Ancient Near East Approaches from Assyriology and Beyond*, S. L. Budin, M. Cifarelli, A. Garcia-Venture, A. M. Alba (eds). Universitat de Barcelona, Barcelona: 273-283.

Elbistan Karahöyük Kazılarında Bulunan Eski Assur Stilinde Yapılmış Bir Silindir Mühür

*An Old Assyrian Style Cylinder Seal from the Elbistan Karahöyük
Excavations*

Bora UYSAL*

DOI: 10.58488/collan.1424924

Anahtar kelimeler: Kahramanmaraş, Elbistan Karahöyük, Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Eski Assur, silindir mühür

Kahramanmaraş ili, Elbistan ilçesinin 10 km kuzeybatısında bulunan Elbistan Karahöyük, Karahöyük mahallesinin merkezindedir. Bölgedeki en büyük yerleşim yerlerinden biri olan bu höyük, bugünkü haliyle 450x300 m boyutlarında ve 21 m yüksekliğindedir. Elbistan Karahöyük'ün batı kenarında Hurman suyu akmakta ve bunun diğer kenarında da höyükle bağlantılı bir başka merkez olan Hamzatepe yer almaktadır. Bazı kesimleri kayalıklarla kaplı doğal bir tepe olan Hamzatepe, 380x380 m boyutlarında ve 48 m yüksekliğindedir. Elbistan ovasının güneybatı kesiminde ve Şar dağının kuzeyinde bulunan bu iki merkez, Ceyhan nehrine akan Hurman suyunun iki yanında konumlanmıştır.

Bu makalenin konusu oluşturan silindir mühür, 2022 yılı kazıları sırasında Kuzeydoğu yamacında yer alan O9 açmasındaki 8. tabakada yüzeye yakın bir seviyede ele geçmiştir. Bu nedenle tür yüzey bulunması olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Üzerinde boğa altarına tapma konusunun işlendiği Elbistan Karahöyük mührü, gösterdiği özellikler bakımından Kanış-Karum II. tabakada karşımıza çıkan III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stili grubuna girmektedir.

Keywords: *Kabramanmaraş, Elbistan Karahöyük, Assyrian Trading Colonies, Old Assyrian, cylinder seal*

Elbistan Karahöyük is located in the centre of the Karahöyük neighbourhood, 10 km northwest of the Elbistan district of Kahramanmaraş province. The mound, one of the largest settlements in the region, in its present state measures 450 x 300 m in dimensions and 21 m in height. On the western edge of Elbistan Karahöyük flows the Hurman Stream, and on the other side is Hamzatepe, another centre connected to the mound. Hamzatepe, a natural hill covered with rocks in some parts, measures 380 x 380 m in dimensions and 48 m in height. Located in the southwestern part of the Elbistan Plain and north of Mount Şar, these two centres are on both sides of the Hurman Stream which flows into the Ceyhan River.

The cylinder seal of Elbistan Karahöyük, which is the subject of this study, was recovered close to the surface during the excavations in 2022 in Trench O9 on the northeastern slope in Level 8. It should therefore be regarded as a surface find. The cylinder seal, which depicts the worship of a bull altar, belongs to the group of Old Assyrian seals made in the tradition of Ur III and is known from the Kanish-Karum layer II.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 24.01.2024 Kabul Tarihi: 07.11.2024

* Bora Uysal, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 58140, Sivas, Türkiye.
borauysal58@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5427-4662

Kahramanmaraş ili, Elbistan ilçesinin 10 km kuzeybatısında bulunan Elbistan Karahöyük, Karahöyük mahallesinin merkezindedir. Bölgedeki en büyük yerleşim yerlerinden biri olan bu höyük, bugünkü haliyle 450x300 m boyutlarında ve 21 m yüksekliğindedir. Elbistan Karahöyük'ün batı kenarında Hurman suyu akmakta ve bunun diğer kenarında da höyükle bağlantılı bir başka merkez olan Hamzatepe yer almaktadır. Bazı kesimleri kayalıklarla kaplı doğal bir tepe olan Hamzatepe, 380x380 m boyutlarında ve 48 m yüksekliğindedir. Elbistan Ovası'nın güneybatı kesiminde ve Şar Dağı'nın kuzeyinde bulunan bu iki merkez, Ceyhan Nehri'ne akan Hurman suyunun iki yanında konumlanmıştır (Resim 1)¹.

Elbistan Karahöyük'teki ilk yerleşimin Erken Tunç Çağı'nda kurulduğu düşünülmektedir. Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Hitit dönemleri boyunca bölgedeki büyük şehirlerinden biri olmalıdır. Bu durum Demir Devri için de geçerlidir. Gücünü kaybetmiş olmakla birlikte, yerleşim süreci Helenistik ve Roma Devri'nde de devam etmiştir.

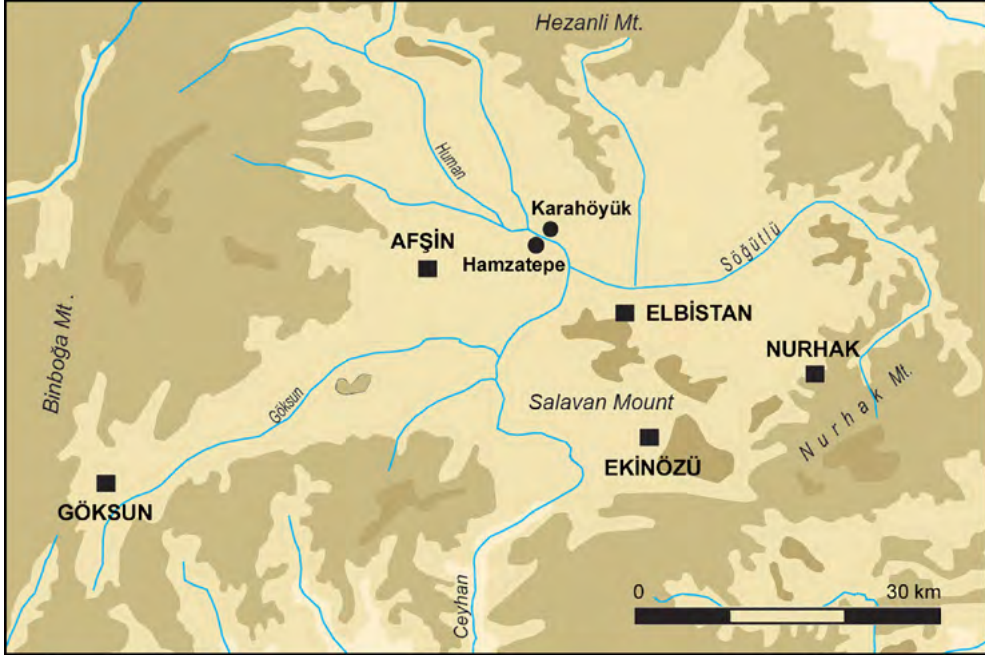
Elbistan Karahöyük'ün Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir yerleşim olduğu tahmin edilmekle birlikte, günümüze kadar bu dönemin varlığını belirgin bir şekilde ortaya koyan tek eser, 1947 yılı kazısına ait Eski Suriye stilinde yapılmış bir silindir mühürdür. Söz konusu mühür, höyükte bulunduğunu ifade eden bir köylüden satın alınarak elde edilmiştir (Özgüç, Özgüç 1949: 41-42, lev. 48, 1). Ayrıca, 2018 yılında Hamzatepe'de yapılan kazılarda da yine Eski Suriye stilinde yapılmış bir silindir mühür ele geçmiştir (Uysal, Çifçi 2019: 413-414, res. 13).

Bu makalenin konusunu oluşturan silindir mühür de Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na aittir. Üzerinde boğa altarına tapma konusunun işlendiği mühür, gösterdiği özellikler bakımından Kaniş-Karum II. tabaka'da karşımıza çıkan III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stili grubuna girmektedir. 2022 yılı Elbistan Karahöyük kazıları sırasında bulunan bu mühür, Kuzeydoğu yamacında yer alan O9 açmasındaki 8. tabakada yüzeye yakın bir seviyede ele geçmiştir (Resim 2). 8. tabakanın tarihlendirilmesi henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte², bulunan mührün bu tabakadan daha eski bir döneme ait olduğu belirgindir. Dolayısıyla bir tür yüzey buluntusu olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yeşilimsi renkte bir taştan yapılmış mührün yüksekliği 2 cm, çapı 0.95 cm, delik açıklığı 0.4 cm ve ağırlığı da 3 gr olarak ölçülmüştür (Resim 3-4).

Bilindiği gibi, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren Mezopotamya kökenli bir

¹ Elbistan Karahöyük ve Hamzatepe kazıları, 2021 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından desteklenmektedir.

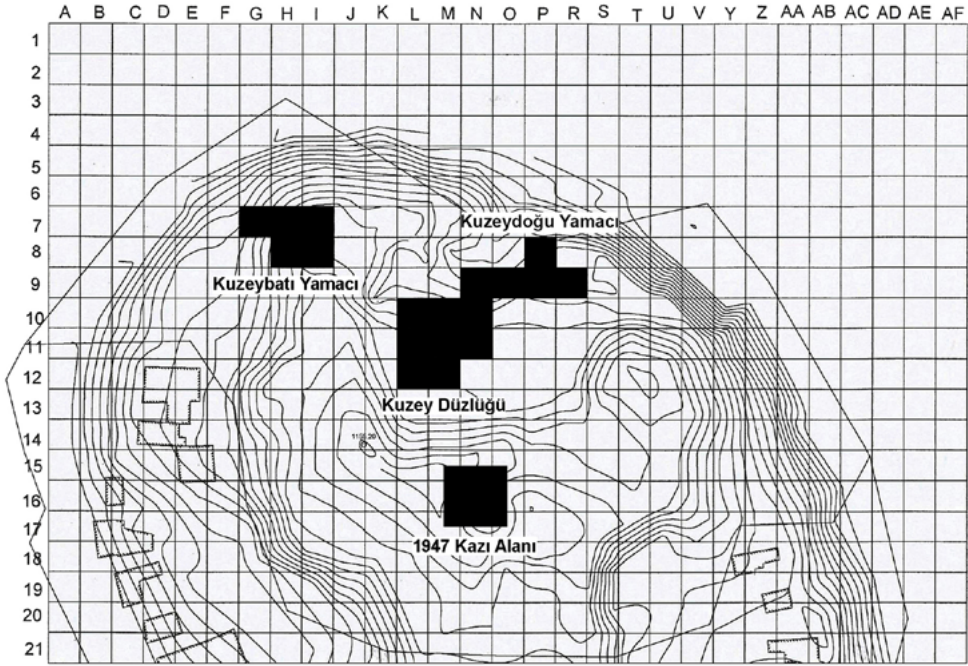
² Elbistan Karahöyük Kuzey düzlüğü ve Kuzeydoğu yamacı kazılarında açığa çıkarılan 5-7. tabakalar Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir. Şimdiye kadar belirlenen en eski tabaka olan 8. tabaka N9 açmasında ilk kez kazıldığı zaman, bu tabakanın Geç Tunç Çağı tabakalarının sayısını bir artıracığı ya da Orta Tunç Çağı'nın son tabakası olacağı düşünülmüştür (Uysal, Çifçi 2021: 102). Daha sonra, 8. tabakadan alınan bir örneğe ait radyokarbon analiz sonucunun bilgi verilmeden kalibre edilmemiş bir şekilde gönderilmesi, tabakanın Geç Tunç Çağı'na ait olduğu şeklinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu örneğin kalibre edilmiş sonucu Orta Tunç Çağı'nın son dönemine ait olduğunu göstermektedir. 8. tabakanın kesin tarihlendirilmesi için, bu tabakanın yeni açmalarda kazılması ve yeni radyokarbon analiz sonuçlarının alınması beklenmektedir.

Figür 1. Elbistan Karahöyük'ün coğrafi konumu

mühür türü olan silindir mühürler Orta Anadolu Bölgesi'nde de kullanılmaya başlanmıştır. Yaşanan süreç içinde Eski Assur stili, Eski Babil stili ve Eski Suriye stili gibi yabancı stil gruplarına ek olarak, bir süre sonra Anadolu stili de ortaya çıkmıştır (Özgüç 1968: 21-23; Özkan 2022: 40-59). Bu gruplar içinde konumuzu ilgilendiren Eski Assur stili, başta Kültepe olmak üzere Anadolu'daki merkezlerden ele geçen mühür ve mühür baskıları sayesinde tanınmaktadır. Bunun nedeni Assur şehirlerinde yapılan kazılarda Eski Assur dönemine ait tabakaların yeteri kadar kazılamamış olmasıdır. Özellikle Mezopotamya kökenli stil gruplarına ait mühürlerde yaygın olan konu tapma sahneleridir. Çizgisel bir stil olan Eski Assur stilinde, antropomorfik biçimde oturur vaziyette gösterilmiş tanrıların huzurunda yapılan tapma sahnelerinin yanı sıra, boğa altarı karşısında yapılan tapma sahneleri de vardır. Bununla birlikte, boğa altalarının oturan tanrının arkasında yer aldığı ya da tapınan figürlere eşlik eder vaziyette işlendiği örneklerin sayısı daha fazladır. Boğa altarıyla ilgili konular, nadir olmakla birlikte Eski Suriye ve Anadolu stili mühürlerinde de görülebilmektedir (Özkan 1991: 6-13; 2022: 42).

Elbistan Karahöyük mührü üzerindeki tasvir alanı, üstte sağ tarafında kesinti bulunan bir kontur çizgisiyle sınırlandırılmıştır. Buna karşılık altta bu tür bir çizgi yoktur. Mührün yaklaşık yarısından itibaren, sağ tarafta üstte sola dönük bir boğa altarı ve arkasında bir nokta, ortadaki yatay bir çizgiden sonra, altta sola dönük bir aslan ve arkasında sekiz köşeli bir yıldız yer almaktadır. Nokta ve yıldız buldukları alanın sağ üst kısmına yerleştirilmiştir. Üst kontur çizgisinde görülen kesinti, boğa altarının bulunduğu bölümedir. Sol tarafta ise yüzleri boğa altarı ve aslana dönük olarak ayakta durur vaziyette yapılmış,

Figür 2. *Elbistan Karahöyük Kazısı'nın topografik haritası ve kazının güncel durumu*

tapınan üç erkek figür vardır.

Şematik bir biçimde yapılmış olan boğanın gövdesi dikdörtgen şeklindedir. Bu gövde yatay bir çizgiyle ikiye bölünmüş ve yatay çizgiyi kesen çok sayıda dikey çizgiyle bir tür kafes görünümü verilmiştir. Sırtın arkaya daha yakın kısmında koni şeklinde bir yükselti bulunmaktadır. Boynuzları cepheden, iri bir çıkıntı halindeki burnu, yüzü ve sol kulağı profilden gösterilmiştir. Kuyruğu belirtilmemiştir. Birer ön ve arka bacağın gövdenin ön ve arkasında boydan boya yapılmasına karşılık, diğer iki bacak alt kısımda iki kısa uzantı halindedir. Çıkıntı şeklinde olan ayakların arka kısımları da kısa çıkıntılıdır. Boğa altarnın arkasında, sağ üst kısımda bulunan noktanın bilinen bir anlamı yoktur.

Boğa altarnı tapılan, koruyan ve tanrı sembolü olarak üç gruba ayıran değerlendirmeye göre (Özgüç 2006: 13), Elbistan Karahöyük mührünün tapılan gruba girdiği açıktır. Boğa altarnına tapma sahnesi Eski Assur stiline özgü bir konu olmakla birlikte, bu stilin etkisi nadir olarak Eski Suriye ve Anadolu stillerinde de görülebilmektedir. Boğa altarnının kökeni ve ne anlam ifade ettiği konusunda ileri sürülmüş çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, içlerinde en mantıklı olanı Assur kökenli olduğu, tanrı Assur'u, Assur şehrindeki Assur tapınağını ya da bu tapınakta bulunan altarı temsil ettiği yönündeki düşüncedir (Özkan 1991: 29-31; 2022: 42).

Aslan figürü de şematik olmakla birlikte, boğa altarnına göre daha doğal işlenmiştir. Ağızı açık ve adeta kükrer vaziyettedir. Ayakta duran hayvanın bacaklarında bir hareket ifadesi yoktur. Pençeleri birer çıkıntı halindedir. Yeleleri ve bacak tüylerinin bir kısmı belirtilmiştir. Yukarıya kaldırdığı kuyruğu hafif öne uzatılmıştır. İkonografik bakımdan aslan

figürü daha çok tanrıça İştâr ile ilişkili bir hayvandır (Hrouda 1957-1971: 487; Black, Green 1992: 118-119). Aslanın sağ üst kısmında yer alan sekiz köşeli yıldız da yine tanrıça İştâr ile bağlantılı bir semboldür (Hrouda 1957-1971: 485; Black, Green 1992: 169-170).

Erkek figürleri her bakımdan birbirlerinin aynıdır. Yüz ve bacakların profilden işlenmesine karşılık, gövdeleri büyük ölçüde cepheden gösterilmiştir. Şematik bir yapıda olan yüzler, baş çıkıntısı üzerinde bulunan üçgen şeklinde iri bir burun ve iki paralel çizgiden oluşan dudaklardan ibarettir. Sağ kollar saygı pozunda yukarı kaldırılmıştır. Sol kollar ise bel hizasında vücuda doğru bükülmüştür. El detayları belirgin değildir. Sağ bacaklar önde olmak üzere adım atar vaziyette oldukları görülmektedir. Çıkıntı şekline olan ayakların topukları da birer kısa çıkıntı halindedir. Başlarında bulunan yarım daire biçimli başlıkların üst kısmında dike taramalar vardır. Giyindikleri ayak bileklerine kadar inen uzun elbiselerin üstü, sağ aşağıya dönük diyagonal çizgilerle taranmıştır.

Elbistan Karahöyük mühründe olduğu gibi, üzerinde boğa altlarına tapma konusunun işlendiği III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stilindeki mühürlerin benzerlerine baktığımız zaman, genellikle mühür baskılarından ibaret olan bu örneklerin sayısının fazla olmadığı görülmektedir. Elbistan Karahöyük mührünün kompozisyon bakımından en yakın benzeri olan Kaniş-Karum'dan ele geçmiş bir mühür baskısında, sağ tarafta üstte boğa altarı, ortada çizgi, alta aslan, bunların karşısında tapınan üç erkek figürü ve mührün bir kenarında dik duran bir yılan işlenmiştir (Kültepe kazısı: Özkan 1991: lev. 15: 58; Özgüç 2006: lev. 60: CS 647). Diğer örneklerde yapılan figürler, bunların sayıları, detayları ve doldurma motiflerinde farklılıklar vardır (Yale Üniversitesi koleksiyonu: Stephens 1944: lev. 84: f; Lewy 1937: lev. 235: 77; Özkan 1991: lev. 14: 53; Kayseri Müzesi Kültepe

Figür 3. Elbistan Karahöyük silindir mühür ve baskısı

Figür 4. Elbistan Karahöyük silindir mübrü ve baskısının çizimi

tabletleri: Hrozny 1952: lev. 74: 76a Ka. 930; Özkan 1991: lev. 15: 59; Heidelberg Üniversitesi koleksiyonu: Kienast 1960: lev. 8: 29; Özkan 1991: lev. 15: 60a; Eski Şark Eserleri Müzesi Kültepe tabletleri: Matouš 1962: lev. 102: Ka. 404, 128: Ka. 646; Özkan 1991: lev. 14: 56; Kültepe kazısı: Özkan 1991: lev. 14: 54-55, 57, 15: 60; 2022: res. 45: ikinci sıra ikinci çizim; Özgüç, Tunca 2001: lev. 3: CS 20, 12: CS 65, 13: CS 75; Özgüç 2006: lev. 20: CS 75, 14: CS 330, 26: CS 395, 27: CS 398, 31: CS 427, 34: CS 452, 41: CS 511, 44: CS 528, 48: CS 554, 50: CS 570, 52: CS 582, 58: CS 624, 59: CS 639, 72: CS 20, 78: CS 777). Boğa altlarına tapma konusu, Kaniş-Karum II. tabaka çağdaş sanatların etkisinde yapılmış Eski Assur stilindeki mühürlerde de devam etmiş olmakla birlikte, öncekine göre hem oldukça farklılaşmış, hem de sayıları daha da azalmıştır (Yale Üniversitesi koleksiyonu: Clay 1927: lev. 82: a; Buchanan 1981: res. 1146b; Özkan 1991: lev. 31: 125; Kültepe kazısı: Özgüç 1989: lev. 88: 5, 89: 6; Özkan 1991: lev. 31: 123-124, 126). Kaniş-Karum Ib yapı katında, II. tabaka geleneğini devam ettiren Eski Assur stilinde ise çok nadir görülmektedir (Kültepe kazısı: Özgüç 1968: lev. 24: B; Özkan 1991: lev. 38: 151).

Kaniş-Karum II. tabaka'da karşımıza çıkan III. Ur geleneğinde yapılmış Eski Assur stilinde, boğa altlarına tapma konusunun mühür halinde bulunan nadir bir örneği olan Elbistan Karahöyük mührü, bu temanın işlendiği en güzel mühürlerden biri olmasının yanı sıra, Elbistan Karahöyük'te Assur Ticaret Kolonileri Çağı tabakalarının bulunduğu ortaya koyan şimdye kadar ele geçen en geçerli kanıttır.

Kaynakça

Black, J.A., Green, A., Rickards, T. 1992

Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary, University of Texas Press, Austin.

Buchanan, B., Hallo, W.W., Kasten, U. 1981

Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection, Yale University Press, New Haven.

Clay, T. A. 1927

Letters and Transaction from Cappadocia, Yale University Press, New Haven, Humphrey Milford Oxford University Press, London.

Hrouda, B. 1957-1971

Göttersymbole und -attribute. A. Archäologisch. II. Syrien/Palästina, *Reallexicon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 3: Fabel-Gyges und Nachtrag*, E. Ebeling, B. Meissner, E. Weidner, W. von Soden (ed.), De Gruyter, Berlin, New York: 490-495.

Hrozny, B. 1952

Inscriptions Cunéiformes du Kultépe 1, *Inscriptions cunéiformes du Kultépe*, Praha.

Kienast, B. 1960

Die Altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel, De Gruyter, Berlin.

Lewy, J. 1937

Tablettes Cappadociennes du Louvre 3, Paul Geuthner, Paris.

Matouš, L. 1962

Inscriptions Cunéiformes du Kultépé 2, Editions de l'Academie tchecoslovaque des sciences, Praha.

Özgüç, N. 1968

Kaniş Karum Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları. Seals and Seal Impressions of Level Ib from Karum Kanish, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- 1989

Bullae from Kültepe, *Tahsin Özgüç'e Armağan. Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink ve N. Özgüç (eds), Türk Tarih Kurumu, Ankara: 377-405.

- 2006

Kültepe-Kaniş/Neša. Yerli Peruva ve Aşşur Imitti'nin Oğlu Asurlu Tüccar Uşur-ša-Istar'ın Arşivlerine Ait Kil Zarfların Mühür Baskıları. Seal Impression on the Clay Envelopes from the Archives of the Native Peruva and Assyrian Trader Uşur-ša-Istar Son of Aşşur Imitti, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özgüç, T., Tunca, Ö 2001

Kültepe-Kaniş. Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar. Sealed and Inscribed Clay Bullae, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özgüç, T., Özgüç, N. 1949

Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947. Ausgrabungen in Karahöyük, Bericht über die im Auftrage der Türkischen Geschichts-Kommission im 1947 durchgeführten Ausgrabungen, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özkan, S. 1991

Kültepe Mühür Baskılarında Eski Assur Üslubu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

- 2022

Eski Anadolu Mühür Sanatı, Akademisyen Kitabevi, Ankara.

Stephens, F. J. 1944

Old Assyrians Letters and Business Documents, Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies, Yale University, Vol. IV, Yale University Press, New Haven, Humphrey Milford Oxford University Press, London.

Uysal, B., Çifçi, A. 2020

Elbistan Karahöyük Kazısı 2018, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara: 411-421.

- 2021

Elbistan Karahöyük and Hamzatepe Excavations 2015-2020: A Hittite Settlement and Cemetery in the Elbistan Plain. *The Archaeology of Anatolia 4, Recent Discoveries (2018-2020)* S. R. Steadman, G.McMahon (eds), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle: 96-107.

Early Iron Age Carian Material Culture: The Beginning of Fibula Production in the Region

Erken Demir Çağı Karia Maddi Kültürü: Fibula Üretiminin Başlangıcı

Bekir ÖZER*

DOI: 10.58488/collan.1474085

Keywords: Early Iron Age, Caria, Keramos Chora, grave, fibula

In 2019, one of the fibulae among the metal finds in a rectangular chamber tomb unearthed in Belentepe / Kavaklı in the Keramos Chora drew attention as a “new” type of fibula not previously encountered in the region. The artifacts recovered from the burial chamber indicate that the tomb was used almost throughout the Early Iron Age. Fibulae consistently and regularly appear as characteristic finds in Carian burial contexts from the middle of 11th century BC to the first half of the seventh century BC. The early series fibulae of Caner Type II d, produced in two different sizes, should be seen as indisputable evidence of the widespread use of fibulae in Caria and the production of local forms. Establishing a connection with the asymmetrical twisted bow fibulae known from Sub-Mycenaean burial contexts and exhibiting sufficient similarities that indicate it as a precursor to Caner Type II d fibulae, the fibula from Grave 78 in Belentepe/Kavaklı should be dated to the first half of the 11th century BC, likely its early years. Fibulae, along with Naue II type swords and other metal artifacts, indicate the inclusion of the Carian region in the commonality observed in metal objects across the Mediterranean world.

Anahtar Kelimeler: Erken Demir Çağı, Karia, Keramos Kırsalı, mezar, fibula

2019 yılında Keramos Kırsalı Belentepe / Kavaklı’da ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı bir oda mezarın metal buluntuları arasında yer alan fibulalardan bir tanesinin, bölgede şimdiki kadar benzerine rastlamadığımız “yeni” bir tip fibula olduğu anlaşılmıştır. Mezar odasından ele geçen buluntular, mezarın neredeyse Erken Demir Çağı boyunca kullanıldığına işaret eder. Fibulalar, MÖ 11. yüzyıl içlerinden MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına değin sürekli ve düzenli olarak Karia mezar kontekstlerinin karakteristik buluntuları olarak karşımıza çıkar. İki farklı boyutta üretilmiş olan Caner tip II d erken seri fibulaları, Karia’da fibula kullanımının yaygınlaştığına ve yerel formların üretilmekte olduğunun tartışmasız kanıtları olarak görülmelidir. Sub-Miken mezar kontekstlerinden bilinen asimetrik twisted bow fibulalarla kurulan ilişki ve Caner tip II d fibulalarının öncüsü olduğuna işaret eden yeterli benzerlikleri ile Belentepe / Kavaklı Mezar 78 fibulası, MÖ 11. yüzyılın ilk yarısına, muhtemelen başlarına ait olmalıdır. Fibulalar, Nau II tipi kılıçlar ve diğer metal buluntular, Akdeniz dünyası metal buluntularında gözlenen ortaklığa Karia bölgesinin de dahil olduğuna işaret eder.

* Bekir Özer, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli-Muğla-Türkiye. bekirozer@mu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3706-6372

My endless thanks to all the employees who contributed to the excavations carried out in the Milas ykeiütaş excavation areas, Duygu Tüylüoğlu (MA), who prepared the drawings and figures of the study, and Dr. Özlem Şimşek-Özer, who translated the text.

Introduction

Recent excavations and research concerning the Lelegian Peninsula (Özer 2018; Diler 2019; 2020) and the Keramos Chora (Özer 2019, 2020) have significantly contributed to our understanding of the material culture of the Early Iron Age Caria, allowing us to evaluate, compare and classify the archaeological evidence from various centers (Fig. 1). Current publications also allow us to begin to understand the similarities and the differences of sub-regional characteristics of Caria. This study is a part of the ongoing research on the material culture of Early Iron Age Caria. In 2019, a fibula of a previously unknown type in the region was discovered along the other metal finds from a rectangular chamber tomb in the Keramos Chora, Belentepe/Kavaklı. In this study, this new fibula form (Fig. 2) will be evaluated in terms of its shape, origin, chronology, typological development and intercultural relations.

The archaeological evidence from the Carian Early Iron Age burials reveals continuity in certain sites allowing us to follow the similarities and differences in terms of material cultural considering various groups of material starting from the end of the Late Bronze Age. The fibulae form the most common group of finds among the Early Iron Age grave contexts. The earliest known example is dated to the end of the 12th century BC. It was uncovered in the pithos urn of “Grave O”; a circular platform tomb in Asarlık / Termera by Paton in the nineteenth century (Paton 1887: fig. 17; Caner 1983: taf 1.3; Özer, Şimşek-Özer 2017: fig. 4). The fibula has been redated to the end of the 12th century BC due to the reevaluation of a stirrup jar belonging to the same context with current data and similar fibulae examples being known from other Late Helladic IIIC contexts (Özer, Şimşek-Özer 2017: 144-46).

On the other hand, it is rather surprising that the violin bow fibulae (Pabst 2018) well known from the Aegean cultural contexts of the end of the Late Bronze and Early Iron Ages are absent in Caria. In fact, Müsgebi, Pedasa, Asarlık, Çömlekçi and Keramos Chora provide sufficient evidence in regard to intensive usage of graves and a broad range of grave finds during the period when the violin bow fibulae were commonly used.

The Aegean/Mycenaean type Müsgebi chamber tombs (Boysal 1964, 1965, 1967; Mee 1978, 137-42; Benzi 2013: 538-39; Özgünel 2013; Özer, Şimşek-Özer 2017) the Pilavtepe chamber tomb (Benter 2009a; Kalaitzoglou 2013) provide ample evidence in terms of the 13th and the early 12th centuries BC grave contexts. Consequently, Pedasa (Diler *et al.* 2014; Diler *et al.* 2019; Özer 2018; Özer, Şimşek-Özer 2017) from the mid 12th century BC and Asarlık / Termera (Diler 2015, 2019; Özer, Şimşek-Özer 2017) from the end of the 12th century BC provide good amount of information for defining the material culture of the region. The evidence from the Lelegian Peninsula where Pedasa and Asarlık / Termera located confirms that the sole grave type is the platform-grave where cremation is practised in the beginning of the Early Iron Age. Although the funerary architecture of Asarlık / Termera seems very close to Pedasa along with its burial practises and the grave offerings,

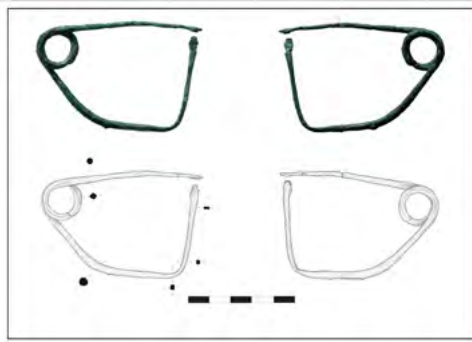

Figure 1 *Southeastern Aegean centers mentioned in the text.*

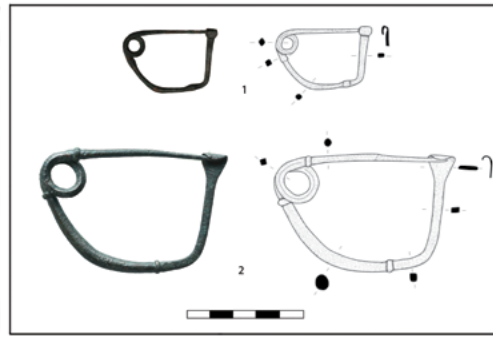
so far we do not have any finds from the middle of 12th century BC at this settlement. Our main sources defining the material culture of the region are mainly consisted of the Çömlekçi tholos and cist graves and rectangular chamber tombs (Boysal 1967, 1968: 77; 1969, 29-31; Özgünel 2013: 111) and the rectangular chamber tombs of Keramos Chora starting from the end of 12th century BC. Specifically, the graves and the related finds uncovered at the closely situated settlements of the Keramos Chora, namely Belentepe, Hüsamlar and Mengefe have contributed much to our understanding of the culture across the sub-region (Özer 2019, 2020). It is clear that while cremation is the common type of burial on the Lelegian Peninsula, inhumation in multiple burials seems to be preferred in the region which includes Çömlekçi, Hüsamlar, Belentepe and Mengefe. However, while these two cultural sub-regions are certainly different in terms of the funerary architecture and the burial customs, metal finds from both sub-regions seem to share more common features in comparison to other cultural elements (Özer 2020).

Explaining the absence of the violin bow fibulae in the region becomes even more challenging while there is a certain correlation across the Aegean cultural regions in terms of the grave finds and the density of certain ceramic groups of the 12th and the 11th centuries BC (Diler *et al.* 2014; Özer 2019, 2020; Özer, Şimşek-Özer 2017; Diler *et al.* 2019). The existence of the violin bow fibulae among the finds from the island of Kos (Vitale, Blackwell 2017: pl. LXXIX, f-g; Pabst 2018: abb. 12.2) along with the resemblance between the ceramic assemblages from Kos and the Lelegian Peninsula (Diler *et al.* 2014; Diler *et al.* 2019; Özer, Şimşek-Özer 2017) in the 13th and the 12th centuries BC, may indicate that it is not a coincidence that Caria is actually not one of the regions where the violin bow fibulae are in existence. At the moment, we do not actually know to what extent the facts such as the Carian clothing habits or the scarcity of metal finds in Pedasa graves of the 12th century BC can explain the lack of the violin bow fibulae in these regions. It becomes even more complicated and harder to explain this picture considering the continuity of the violin bow fibulae into the 11th century BC. Perhaps, it is best to suggest the scarcity of metal finds in the region in the 12th century BC as the reason for the lack of the violin bow fibulae (Özer 2020: 227-28).

The fibulae are among the most characteristic finds of the grave contexts between the mid 11th to the first half of seventh centuries BC (Özer 2020; Gürbüz 2022: fig. 10). Eventually, they appear to be more numerous and varied (Özer 2020). The dimensions of the fibulae seem to decrease as new typological variations come along. In relation to these changes, the evidence from Pedasa, Iasos (Caner 1983: taf. 4.49-54, 57-58, taf. 5.75, taf. 7.109, taf. 8.114A.B-115, 117), Damlıboğaz / Hydai (Diler 2009: fig. 5), Beçin (Akarca 1971: lev. 4.12-14; Arslan, Kızıl 2007: fig.10), Keramos Chora (Tırpan 2008: res. 5.35; Tırpan, Söğüt 2009: res. 15; Erdoğan, Ayaçlar 2012: res. 5, 9, 13; Ekici 2012: res. 6-7; Özbey 2014: res. 8), Belentepe, Hüsamlar, Mengefe and Hydas (Benter 2009b: abb. 13) excavations clearly point out that different fibula types coexisted. Their numbers were greatly diminished by the first half of the seventh century BC and in the Archaic Period

Figure 2. *Belentepe / Kavaklı Tomb 78 fibula (HED.55).*

Figure 3. *Caner Type II d Early Series Fibulae (After Özer 2020, Fig.2).*

the fibulae almost disappear from the grave contexts. However, they continue to exist in the Carian sanctuaries in the Archaic period for a little longer (Slawisch 2006: 189-90; Sakarya, Atıcı 2022: 228-29).

Carian Fibulae from the Beginning of the Early Iron Age: A Short Summary

The earliest known fibula from Caria dated to the 12th century BC excavated from Asarlık Grave O is chronologically followed by the examples classified as Type II d group by Caner in the region (Caner 1983: 29-31, taf. 1.7-9, taf. 2.10-13; Carstens 2008: fig. 22; Özer 2020) (Fig. 3). Caner Type II d is the most common fibula type found in Carian grave contexts in the first centuries of the Early Iron Age. The characteristic features of this type are the double beaded mouldings defining a circular or oval bow, a wide double spring starting right off one of the mouldings, the rectangular form of the spiral and the slim, rectangular form of the forearm.

Caner Type II d fibula type has been discussed in detail regarding the typology, chronology, types of graves they were found and cultural interrelations along with the current evidence (Özer 2020). The fibulae of this type are well represented in Keramos Chora and the Lelegian Peninsula starting from the first half of the 11th century until the mid ninth century BC and they form about 90% of all fibulae from this period. From the burial evidence of both sub-culture regions, it is understood that this fibula type undergoes a rather slow form change and remains in use for an extended period. The earliest examples must date to 1100-1050/30 BC, considering the Sub-Mycenaean grave contexts of Kerameikos and Lefkandi and the dating suggestions for the similar examples from various centers from the Eastern Mediterranean, mainly Cyprus (Özer 2020: 230-31). The fibulae were excavated from the platform graves (Özer 2018: res. 8, 18), above ground chamber tombs (Diler 2020: fig. 16) and the tumuli of the Lelegian Peninsula and from the rectangular chamber tombs of the Keramos Chora (Özer 2019: fig.10; 2020, fig. 6) (Fig. 4).

	Asarlık	Pedasa	Çömlekçi	Keramos Kırsalı	Beçin
1100/1050 BC 					
Early Series 	 				
Standard Series 	 	 	 ?	 	
Late Series 			 ?	 	
Lemos Typ 6 					
 Platform grave Above ground chamber tomb Tholos Tumuli Rectangular chamber tomb Cist grave					

Figure 4. *The places where the fibulae were found and the types of graves discussed in the text.*

Keramos Chora Belentepe/ Kavaklı Grave 78 and Related Finds

In 2019, a rectangular chamber tomb, namely Grave 78 has been excavated in Keramos Chora Belentepe / Kavaklı and amongst the finds is an asymmetrical bow fibula representing a new type in the region (Fig. 2). Grave 78 is a part of burial cluster including both contemporary and later graves located on a hill. Recent research reveals that the Early Iron Age tombs in the region along with later burials in their circumference grew into a considerable necropolis in time. Since the burials were built in form of separate clusters, it has been suggested that there might actually have been a certain type of land organization and a burial arrangement with respect to clan or kinship (Özer 2019).

Grave 78 built on the north-west and the south-east direction is consisted of a grave chamber and a vestibule located on its west (Fig. 5). The grave chamber has been built into the bedrock and the upper part of walls can be followed on top of the surface code of the bedrock. The dimensions of the the grave chamber are 3,53x1.98 m and its walls have been preserved in the height of 1.77 m. The floor of the chamber is 0.90 m lower than that of the vestibule and has been covered with flat stones of varied size. The upper structure of the grave has not been preserved and the large size flat stones scattered around must belong to the lid covering the grave. The preliminary observations on the skeletons point out that the grave included at least 15 inhumation and one cremation burials.

The related finds attest that the grave has been almost continuously used along the Early Iron Age (Fig. 6). It is the earliest grave amongst the burial cluster it belongs. Nearly

half of its finds are consisted of 38 fibulae. In terms of quantity of finds, fibulae are followed by bronze rings (Fig. 6). Other finds include armbands, personal objects made of bronze, cloth ornaments, a single golden earring and sharp tools made of iron. The ceramic finds of Grave 78 are in limited numbers as the other Early Iron Age tombs in the Keramos Chora. The finds are consisted of two belly-handled amphoriskoi (Fig. 6) and a small jug with a spout in the belly, a rare find in Carian grave contexts (Özer 2019).

Another common feature that Grave 78 shares with the rest of the graves at Keramos Chora is the fact that they all contain more burials starting from the end of the ninth century BC continuing along the eighth century BC. The abundance of fibulae indicates a significant increase in the number of burials. The multiple burial practise in the region point out that the tombs constructed in the 11th and the 10th centuries were used in the following centuries. However, there are some graves which were only in use in the 11th and the 10th centuries, although their numbers are quite limited. In relation of the grave structure (Papadimitriou 2001) and the related finds, we can clearly say that rectangular chamber tombs appear as a continuation of the Bronze Age Aegean tradition in the second half of the 12th century BC, specifically in Çömlekçi and Keramos Chora. This new grave structure, previously unknown in Caria must have been brought to the region by the new arrivers who must have come from the other regions of the Aegean (Özer 2019).

Grave 78 Fibula: A New Type of Fibula in Caria

Grave 78 fibula with its 7.2 cm height and 4.9 cm width bears resemblance to the large examples of Caner Type II d early series (Fig. 3). Stylistically, it follows the form of the early series of Caner Type II d, having a large spiral with double beaded moldings, a slightly swollen round bow placed between the spiral and the spring of the forearm and the rectangular forearm widening at the catchplate. However, it also differs from Caner Type II d fibulae in that the bow section is less swollen, and there are no plastic nodes limiting this section. It seems that Grave 78 fibula is the predecessor of Caner Type II d fibulae. Since no similar example has been published so far, we can clearly say that it is a new fibula type in the region. The absence of a similar example from its contemporary period and its typologically less developed form compared to Caner Type II d fibulae may provide evidence that this fibula marks the beginning of local fibula production in the Carian region. It can also be concluded that the Grave 78 fibula might represent the preliminary stage of the standardization of local types.

The examples related to Grave 78 fibula were found in the Aegean grave contexts, mainly in Lefkandi and Kerameikos. The finds from Kerameikos Grave 108 (Kraiker, Kübler 1939: taf. 28; Müller-Karpe 1962: 87, abb. 5.12; Desborough 1964: pl. 21; Snodgrass 2000: fig. 80; Ruppenstein 2007: 217-18), from Grave 42 (Kraiker, Kübler 1939: 83, abb. 2; Müller-Karpe 1962: 85, abb. 3.10; Mountjoy 1995: 60, fig. 79; Ruppenstein 2007: 218) and Lefkandi Skoubris Grave 43 (Catling, Catling 1980, 237: pl. 247.18) have

Figure 5. *Belentepe / Kavaklı Tomb 78.*

similar form features with the double beaded asymmetrical bow fibulae. Fibulae of this type have been found together with asymmetrical twisted bow fibulae in the contexts of Kerameikos grave 108 and Lefkandi Skoubris Grave 43 (Müller-Karpe 1962: 87; Ruppenstein 2007: 217-18; Catling, Catling 1980: pl.104.43.1-7). These asymmetrical twisted bow fibulae have rather common features with Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula in terms of their bows, forearms and large spirals. In comparison to bow fibulae, asymmetrical bow fibulae are less represented in 11th century BC grave contexts (Pare 2008: fig. 5.10 A-B).

The fact that the fibula types represented in other Aegean cultural regions were not known here except the ones related to Caner Type II d despite the existence of numerous graves that were in use in Lelegian Peninsula, Keramos Chora and Çömlekçi by the 11th century BC points out an interesting disconnection. Yet, the Aegean cultural regions in the Late Helladic IIIC late phase and Sub-Mycenaean grave contexts provide sufficient information about the common usage of slim and light bow fibula types (Blinkenberg 1926: 73-75; Müller-Karpe 1962: 60, abb. 1-6; Sapouna-Sakellarakis 1978; Catling, Catling 1980: 236-37; Lemos 2002: 109; Ruppenstein 2007: 217-19, typ 1a, b, c, typ 2b, c; Pare 2008: fig. 5.10.A.B; Papadopoulos 2017: type 1, 909-11). The reason for the absence of the slim and light fibula types in Caria that were in use in the Mainland Greece 11th century BC graves might be related to our rather limited findings and little knowledge about this period in Caria. However, ceramic finds from the grave contexts of the region provide firm information that 11th century BC was actually represented in Caria and that we can

easily link these finds with the examples from mainland Greece (Özgünel 2013: lev. 56.b-e, lev. 57. a-c, lev. 58. a-d, lev. 59. a, b, lev. 60. c-h, lev. 61. e-f, lev. 62. e-f, lev. 64.g, lev. 65. a, f, lev. 66. a, c, d, lev. 68.a-g, lev. 69. a-d; Boysal 1969; Özer 2018, 2019; Diler 2015: fig. 10; 2019, fig. 13; 2020, fig. 16). In any case, well-defined Caner type II d fibulae constitute an important find group in terms of proving the existence of the relations between Caria and the Mainland Greece and Cyprus. Even though the findings that contribute to the material culture of Caria have not been treated broadly within a chronological sequence, there are indications that the communication network of the Late Bronze Age persisted continuously from the beginning of 12th century BC and also at certain periods, such as the first half of the 10th century BC, there are clues suggesting brief interruptions or weaknesses (Özer 2020: 237-38). Due to the numerous excavated graves, we can clearly say that the slim and light fibula types that were common in the Mainland Greece 11th century BC graves were not represented in Carian grave contexts. It becomes rather difficult to explain the absence of the this type of fibulae in Caria that were in use in the 11th century BC Aegean graves considering the widespread use of fibulae in dress customs and assuming there was no issue with metal supply. At this point, the necessity for thicker fibulae in the attire used by Carian communities provides a convincing explanation.

Taking into account that Caner Type II d fibulae were in use according to burial contexts in Mainland Greece, Caria, and Cyprus before the mid 11th century BCE, it can comfortably be stated that the fibula from Grave 78, which bears a close form resemblance to the early series of this fibula type and asymmetrical twisted bow fibulae, was in use in the first half of the 11th century BC. The absence of this type in Caria grave contexts apart from the Grave 78 fibula might point to the fact that this type of fibula was used within a limited time frame, only in the first half of 11th century BC and even indicate an experimental period in fibula production. The Grave 78 fibula is an exceptional and unexpected case being the sole representative of its type despite the sufficient evidence from the 11th century BC Carian graves. On the other side, Cyprus evidence reveals a shorter time frame for similar examples in comparison to other fibula types (Catling 1964: 243; Giesen 2001: 88-90, taf. 15.9). If we consider the Grave 78 fibula as an imported object, we must also consider the possibility of Cyprus as its origin.

The Grave 78 has been used starting from the 11th century BC until the beginning of the seventh century BC, and this does not allow a safe dating for the fibula. The other fibula types from the grave; one example from each of Caner Type II d early, standard and late series; one example from Lemos type VI group (Lemos 2002: 113), one bronze ring and a number of earrings prove that the grave has been used continuously along the first centuries of the Early Iron Age. The fact that the belly handled amphoriskoi, the most common finds of the 11th century BC grave contexts, also known from the end of 12th century BC (Özer 2019: fig. 9-10) are amongst the ceramic finds from the Grave 78 (fig. 6) indicate that the grave was in use in this century. The belly handled amphoriskoi are among the earliest finds of the Early Iron Age graves of Keramos Chora. The fact that

Figure 6. *Belentepe / Kavaklı Tomb 78, selected finds.*

the earliest finds from the region consists of the fibulae and the belly handled amphoriskoi corresponds to the evidence from Kerameikos (Ruppenstein 1999: tab. 1; Özer 2019; Özer 2020: 237). In fact, the weak representation of dress pins in the beginning of the Early Iron Age perhaps is due to the same reason for the absence of slim and light bow fibulae. At the time, perhaps fibulae had not yet been part of the dress customs in the region or the dress repertoire was consisted of rather heavy fabrics that would have required large fibulae. The long term usage of the graves could have disturbed the homogeneity of the earlier finds. Would this be a sufficient answer for the scarcity or the absence of certain finds? We do not have the answer yet.

It has been observed that many vase forms and metal objects forming part of the Early Iron Age Carian material culture were in use for a long period of time undergoing slow typological changes over time. This situation is particularly noticable in rural areas such as the Keramos Chora. Locally made ceramics in Keramos Chora, inspired by Aegean models, were used for an extended period, maintaining unchanged form characteristics (Özer 2020: 234). The long-term use of objects such as vase forms and fibulae indicates the persistence of traditions over generations. A similar situation is also observed in some vase forms that were widely used in the Archaic period in the region (Özer 2017). Therefore, it is quite challenging to determine the specific usage periods of the finds from Early Iron Age Carian tombs and living spaces within short time frames (Özer 2020: 226-27). Regional local production or imported finds associated with the artifacts known from Aegean cultural contexts indicate the existence of intercultural relations for specific periods

and support the establishment of chronological sequences. Particularly for the first half of 10th century BC and the ninth century, it becomes increasingly difficult to integrate Carian context finds with the evidence from the Aegean world. Differences in the material culture among the sub-regions of the Carian region further complicate the situation.

Before addressing the conditions behind the initiation of local fibula production in the Caria region, it is necessary to briefly touch upon the fibula types of the Late Helladic IIIC period: Asymmetrical bow fibulae, dated to the 12th century and early 11th century BC, found in Naxos (Vlachopoulos 2006: fig. 38.3573, pl. 23), Argos (Piteros 2001: fig. 19; Thomatos 2006, 234, fig. 5.1) and Eleteia (Pare 2008: fig. 5.10.A2) are typically considered among the imported examples of Balkan origin (Ruppenstein 2007: 221). Similar proposals are suggested for the fibulae from Asarlık / Termera (Paton 1887: fig. 17; Caner 1983: taf. 1.3; Özer, Şimşek-Özer 2017: fig. 4) and Pylona (Karantzali 2001: 70-71, fig. 42.1352, pl. 47a; Thomatos 2006: 238, 240, fig. 5.15; Pare 2008: fig. 5.10.A3; Benzi 2013: 525). The fibulae from Crete Moulia (Blinkenberg 1926, 67, fig. 44; Sappouna-Sakellarakis 1978, 52, taf. 8.222; Steinmann 2012, taf. 59) and Perati (Iakovides 1969 / 1970: 276, M83, fig. 122, pl. 80; Harding 1984: fig. 38.15; Thomatos 2006: fig. 5.9, M83; Teržan 2007: 161, fig. XXXVIb) are other bow fibula examples encountered in Late Helladic IIIC middle and late phase contexts. Among these, the Eleteia, Argos, and Kamini fibulae are the earliest dated examples of asymmetrical bow fibula types.

The relationship of precedence and succession between these fibulae known from Late Helladic IIIC contexts and the fibulae with double beaded mouldings encountered in Sub-Mycenaean Period contexts has not been sufficiently discussed. Following Catling's proposition (Catling, Catling 1980: 237), the view that the fibulae with double beaded mouldings type originated in Cyprus and subsequently its manufacture persisted in the Aegean world, has been widely accepted, despite being controversial (Papadopoulos 2017: 913-14). Archaeological evidence leaves no room for doubt that the fibulae with double beaded mouldings were particularly favored in Cyprus and Caria. The fibulae that likely pioneered this form are the examples from Naxos, Argos, and Eleteia. Features like the double beaded mouldings and the swollen bow center offer sufficient form resemblances to draw parallels between Late Helladic IIIC types and Sub-Mycenaean types. The advanced examples of the Late Helladic IIIC period must be the pioneers of the double beaded asymmetrical bow fibulae of the 11th century BC and they were produced in several regions, primarily Cyprus and Caria, during the 11th century BC, and have gradually transformed into forms embodying local features over time (Teržan 2007: 161).

The typological and chronological continuity of the double beaded asymmetrical bow fibulae during the 11th and 10th centuries BC can be traced exceptionally well thanks to examples from Caria (Özer 2020) and Cyprus (Giesen 2001: taf. 17.3-7, taf. 32.108, 110, taf. 35.24, taf. 37.44; Karageorghis, Raptou 2016: Tomb 192, no. 26, pl. XXVIII, LXXXVI, Tomb 197, no. 6, 45-46, pl. XLII, XC). Cyprus and other Eastern Mediterranean centers constitute the source of chronological and typological evidence for the first examples of

similar fibulae (Stronach 1959: 183-85; Birmingham 1963: 89; Demetriou 1989: 65-66; Peddle 2001: 486; Pruss 2002: 171, abb. 8b; Welton *et al.* 2019: fig. 21.6-7).

Mainland Greece provides fewer in number, but offers examples that enable us to observe a sense of continuity. The finds from Vergina (Radt 1974: 125, 141, 144, taf. 38.25), Halos / Voulokalyva (Malakasioti, Tsiouka 2011: 612, fig. 8), Volos / Nea Ionia (Batziö-Efstathiou 1999: 124, fig. 19) and Torone (Papadopoulos 2005: fig. 171.b, pl. 453.a-b) are successors of the Sub-Mycenaean types with double beaded mouldings. An increase in the number and find spots of fibulae is observed in the Aegean world cultural regions in the second half of the 10th century BC (Lemos 2002: 111-12; Papadopoulos 2017: 914), in centers such as Lefkandi (Catling, Catling 1980: 238-40, pl. 167.1.10-11, pl. 248.5-8; Popham, Lemos 1996: pl. 67.6, pl. 69, bottom left), Attica (Nea Ionia: Smithson 1961: 173, pl. 27.58; Athens Agora: Papadopoulos 2017: 911; Kerameikos: Müller-Karpe 1962: Tomb 39, abb. 12.1, Tomb 48, abb. 15.2), Northern Peloponnese (Snodgrass 2000: fig. 87), Skyros (Vlavianou-Tsliki 1998: 129, pl. 42, 703), Kameiros (Jacopi 1932 / 1933: 356, fig. 84.1) and Kos (Morricone 1978: fig. 433, 505).

The findings obtained from different centers of the Aegean and Mediterranean world listed above, and the related examples from Italy, prove that the double beaded bow fibulae and the asymmetrical bow fibulae of the Late Helladic IIIC period are the precursors of the double beaded asymmetrical bow fibulae from the 11th century BC. The limited imported examples from the Late Helladic IIIC period have been produced locally in many regions ranging from Vergina to Euboia and Attica, and from Caria to Cyprus and other Eastern Mediterranean centers. Finds from the Central Mediterranean region can also be added to the related examples (Tanasi 2004: fig. 21; Pare 2008: 95; Savella 2016: 298, 300). The Carian and Cypriot examples show much more similarity compared to other regions, indicating that these two regions were in constant and regular communication. The suggestion that the copper used in Carian bronzes originated from Cyprus supports the notion of collaboration and technology transfer in metal productions between Carian region types and Cyprus (Özer 2020).

Conclusion

Chronologically, the fibula from Grave 78 must be an example that was produced and used just before the standardization phase of the Caner Type II d fibulae. The fibulae obtained from the Pedasa platform tomb 72 (Özer 2020: fig. 2.1), Asarlık platform tomb N (Caner 1983: taf. 2. 12) and the fibulae obtained from the circular grave 50 during the 2012 excavations (Diler 2019: fig.13. h, i, j) which are early series of Caner type II d fibulae, are immediate successors to the Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula in terms of form development. The early series of Caner type II d fibulae, produced in two different sizes, should be seen as indisputable evidence that the use of fibulae has become widespread in Caria and that local forms were being produced.

Evaluating the current archaeological evidence, the Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula of Keramos Chora seems to be the first fibula encountered in the Caria region after the Asarlık Grave O fibula, which is dated to the 12th century BC in the Lelegian Peninsula. Apart from the plastic knobs placed on both edges of the bow section, it is observed that the Caner type II d fibulae are very similar to the early series examples. Due to the fact that the fibulae related to the early series examples of Caner Type II d are found together with finds from the first half of the 11th century BC in the contexts of mainland Greece and Carian graves, and similar examples from Cyprus and Eastern Mediterranean centers are also dated to the 11th century BC, these fibulae must have been used between the years 1100-1050/30 BC. Given its established connection with asymmetrical twisted bow fibulae known from Sub-Mycenaean grave contexts and its substantial similarities that indicate it is a precursor to the Caner Type II d fibulae, the Belentepe / Kavaklı Grave 78 fibula should be dated to the first half of the 11th century BC (but more precisely within the earlier segment of the first half, rather than towards the middle). Even though the unchanged or minimally changed forms of the fibulae over a span of 2 to 6 generations demand a more cautious approach in suggesting dates, the reasons outlined above, coupled with this fibula not transforming into a widely used type, supports the proposition that its use was short-lived. There is no doubt that the Iron Age communities in Caria preferred fibulae that featured mouldings on either side of the bow section during the 11th and ninth centuries BC.

Fibulae, Naue II type swords, and other metal finds indicate that the Caria was also part of the commonality observed in the Mediterranean metal finds, defined as the *koine of international bronzes* (Pare 2008: 95) or *metallurgical koine* (Mehofer, Jung 2017). As can be understood from the wide geographic distribution of similar examples, fibulae of the Caria region, which are the descendants of the Late Helladic IIIC period fibulae, must have begun to be produced locally, based on common models, at the beginning of the 11th century BC. The fact that the fibulae of the Lelegian Peninsula and Keramos Chora are quite similar examples in the early centuries of the Early Iron Age indicates that their places of production were common. As previously suggested, the copper used in regional bronzes and the techniques used in metal production are indicators of close relationships established with Cyprus (Özer 2020: 226, 237-38).

The components forming the material culture of the Early Iron Age in Caria leave no doubt that the region participated in the international communication network. Detailed research on the material groups of the region will present us with the character and dynamics of the communication network established with the Mediterranean and Aegean cultural regions by the communities living in the sub-cultural regions of Caria from the beginning of the 12th century BC. The form/typological development of Caner Type II d fibulae exhibits parallels with Cyprus until the middle of 10th century BC, and from the mid 10th century BC onwards, increasingly with the Aegean cultural regions, particularly Euboea. By the end of the 9th century BC and into the eighth century, the types of fibulae

were composed of local examples of types we know very well from the Aegean Islands. The representation of fibulae in Aegean world grave contexts in terms of number and variety remains far behind the Lelegian Peninsula, Mylasa, and Keramos Chora. One of the main reasons for the striking richness in Caria region grave data should be the far greater representation of double moulded asymmetrical fibulae than in other regions and the traceability of their continuity.

Bibliography

Akarca, A. 1971

Beçin Altındaki Eskiçağ Mezarlığı. *Belleten* 137:1-37.

Arslan, N., Kızıl, A. 2007

A Late Geometric Carian Grave from Beçin. *Anatolia Antiqua* 15:83-93.

Batziou-Efstathiou, A. 1999

Το νεκροταφείο της Νέας Ιωνίας (Βόλου) κατά τη μετάβαση από της ΥΕ ΙΙΙΓ στην ΙΙΓ εποχή. In *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου: Α΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία, 25-29 Σεπτεμβρίου 1994* / [επιμέλεια κειμένων και εποπτικού υλικού Ελένη Φρούσσου], Ph. Dakōronia (ed.), Lamia: E. P. K. A.: 117-30.

Benter, M. 2009a

Das mykenische Kammergrab vom Pilavtepe. In *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn, F. Rumscheid (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 349-58.

- 2009b

Hydas, einebefestigte Höhensiedlung auf der Bozburun-Halbinsel. In *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn, F. Rumscheid (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 481-501.

Benzi, M. 2013

The Southeast Aegean in the Age of the Sea Peoples. In *The Philistines and other "sea peoples" in text and archaeology*, A. E. Killebrew, G. Lehmann (ed.), Atlanta: Society of Biblical Literature: 509-42.

Birmingham, J. 1963

The Development of the Fibula in Cyprus and the Levant. *Palestine Exploration Quarterly* 95: 80-112.

Blinkenberg, Chr. 1926

Fibules Grécques et Orientales. Kopenhagen: A. F. Høst

Boysal, Y. 1964

Millî Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu. *Türk ArkDerg* 13(2): 81-85.

- 1965

1964 Müsgebi kazıları hakkında kısa rapor. *Türk ArkDerg* 14: 123-24.

- 1967

Karya Bölgesi'nde Yeni Araştırmalar. *Anadolu* 11: 1-29.

- 1968

Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu. *Anadolu* 12: 63-93.

- 1969

Katalog Der Vasen im Museum in Bodrum I Mykenisch-Protogeometrisch. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 190, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Caner, E. 1983

Fibeln in Anatolien I. Prähistorische Bronzefunde XIV. Band 8. Munich: CH Beck.

Carstens, A. M. 2008

Tombs of the Halikarnassos Peninsula-The Late Bronze and Early Iron Age. *Halicarnassian Studies V*: Odense: Portland, OR: University Press of Southern Denmark: 52-118.

Catling, H. W. 1964

Cypriot bronzework in the Mycenaean world. Oxford: Clarendon Press.

Catling, H. W., Catling, E.A. 1980

Objects of Bronze, Iron and Lead. In *Lefkandi I, The Iron Age.* M. R. Popham, L. H. Sackett, P. G. Themelis (ed.), British School at Athens, Supplementary Vol. 22, London: Thames and Hudson / the British School of Archaeology at Athens: 231-64.

Demetriou, A. 1989

Cypro-Aegean relations in the early Iron Age. Gothenburg: P. Åströms Förlag.

Desborough, V. R. D'A. 1964

The Last Mycenaeans and Their Successors, An Archaeological Survey c. 1200-c. 1000 B.C. Oxford: Clarendon Press.

Diler, A. 2009

Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedasa: Preliminary Report in the Light of Surface Investigations and Excavations. In *Die Karer und die Anderen. Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005*, Bonn, F. Rumscheid (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 359-76.

- 2015

Agricultural land use in Lelegian Termera: Change in settlement model in agricultural landscape. In *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17.-19 Kasım 2011, Urla-Izmir*, A. Diler, A. K. Şenol, Ü. Aydınoglu (ed.), Izmir: Ege Üniversitesi: 1-30.

-2019

Early Iron Age Termera (Asarlık): Some Notes On The Lelegian Settlements And Their Impacts On The Karian Identity. In *KARIA ARKHAIA - La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide, 4èmes Rencontres d'Archéologie de l'IFÉA Istanbul 14-16 Novembre 2013*, O. Henry, K. Konuk (ed.), Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil: 507-46.

-2020

Taşların Efendisi Leleg Halkının Ana Kenti Pedasa'da Geç Tunç-Erken Demir Çağı'nda Yaşam ve Ölüm. In *Karialılar Denizcilerden Kent Kuruculara*, O. C. Henry, A. B Henry (ed.), Istanbul: Yapı Kredi Yayınları: 254-73.

Diler, A., Özer, B., Bulut, H., Gümüş, Ş., Adıgüzel, G., Kasar, Ö., Eryılmaz, N. S., Çur, M.

2014

Pedasa 2011-2012. *KST* 35.3: 536-538.

Diler, A., Özer, B., Gümüş, Ş., Adıgüzel, G., Yıldız, S. Z. 2019

Pedasa 2018. *KST* 41.1: 42-46.

Ekici, M. 2012

Karya Bölgesi Mengefe Mevkii'nden Bir Mezar. *Stratonikeia'dan Lagina'ya, Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, B. Söğüt (ed.), İstanbul: Ege Yayınları: 241-48.

Erdogan, A., Aytaçlar, N. 2012

Milas-TKİ Kazıları. In *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Klasik Arkeolojisi, Sanat Tarihi*, A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz (ed.) İzmir: Ege Üniversitesi Kültür Yayınları: 357-75.

Giesen, K. 2001

Zyprische Fibeln, Typologie und Chronologie. Jonsered: P. Åströms Förlag.

Gürbüz, M. 2022

The Traces of The Early Iron Age at Amos. *TÜBA-AR* 31: 27-38.

Harding, A. F. 1984

The Mycenaean and Europe. London: Academic Press.

Iakovides, S. 1969 / 1970

Περατή: το νεκροταφείον, Α, Β, Γ, Athens: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Jacopi, G. 1932 / 1933

Esplorazione archeologica di Camiro, II, Clara Rhodos VI-VII. Rodi: Istituto storico-archeologico.

Kalaitzoglou, G. 2013

Methodische Anmerkungen zur Identifizierung mykenischer Gräber in Westanatolien. In *Petasos: Festschrift für Hans Lohmann*, G. Kalaitzoglou, G. Lüdorf (ed.), Paderborn: Brill Schöningh: 303-316.

Karageorghis, V., Raptou, E. 2016

PALAEOPAPHOS-SKALES Tombs of the Late Cypriote IIIB and CyproGeometric Periods (Excavations of 2008 and 2011). Nicosia: The Cyprus Institute.

Karantzali, E. 2001

The Mycenaean cemetery at Pylona on Rhodos, British Archeological Reports. International Series 988, Oxford: Archaeopress.

Kraiker, K., Kübler, W. 1939

Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts. Kerameikos 1, Berlin: de Gruyter.

Lemos, I. S. 2002

The Protoegeometric Aegean, The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC. Oxford: Oxford University Press

Malakasioti, Z., Tsiouka, F. 2011

Ζητήματα ταφικών πρακτικών στα νεκροταφεία της Εποχής του Σιδήρου στην περιοχή της αρχαίας Άλου, θέση «Βουλοκαλύβα». In *The "Dark Ages" revisited: acts of an international symposium in memory of William D. E. Coulson, University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007*, A. Mazarakis Ainian (ed.), Volos: University of Thessaly Press: 609-23.

Mee, C. 1978

Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.. *AnatSt* 28: 121-56.

Mehofer, M., Jung, R. 2017

Weapons and Metals— Interregional Contacts between Italy and the Eastern Mediterranean during the Late Bronze Age. In *"Seapeoples" up-to-date. New research on transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th–11th centuries BCE, Proceedings of the ESF Workshop*

held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014, P. M. Fischer, T. Bürge (ed.), *Denkschriften der Gesamtakademie 81. Contributions to the Chronology of Eastern Mediterranean 35*. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press: 389-400.

Morricone, L. 1978

Sepoltura della prima età del ferro a Coò. *ASAtene* 56: 9-408.

Mountjoy, P. A. 1995

Mycanaean Athens. Jonsered: P. Åström Förlag.

Müller-Karpe, H. 1962

Die Metallbeigaben der früheisenzeitlichen Kerameikos-Gräber. *JdI* 77: 59-129.

Özbey, A.S. 2014

TKİ-GELİ-YLİ Kurtarma Kazıları 2011-2012 Yılı Çalışmaları. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu 22*: 37-66.

Özer, B. 2017

Kıyı Karia Arkaik Seramiği: Karia Kaseleri ve Denizaşırı Dağılımları. *Arkeoloji ve Sanat* 156: 71-76.

- 2018

Pedasa'dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar. *TÜBA-AR* 22: 35-55.

- 2019

Erken Demir Çağı'nda Karia'da Mezar Mimarisi ve Ölü Gömme Gelenekleri: Keramos Kırısali, Hüsamlar Nekropolisi'nden MÖ 12. Yüzyılın İlk Sakinlerine Ait Dikdörtgen Planlı Oda Mezarlar. *OLBA* XXVII: 133-168.

- 2020

Erken Demir Çağı Başlarına Ait Karia Fibulaları. In *Metallurgica Anatolica: Festschrift für Ünsal Yalçın Anlässlich Seines 65. Geburtstags*, H. G. Yalçın, H. Stegemeier (ed.), Istanbul: Ege Yayınları: 225-44.

Özer, B., Şimşek-Özer, Ö. 2017

Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC and the Arrival of Newcomers. *CollAn* 16: 139-162.

Özgünel, C. 2013

Anadolu'da Miken Seramiği, Anadolu Ek Dizi II.1 Monografi Serisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Pabst, S. 2018

Spätbronzezeitliche Violinbogenfibeln zwischen Donau, mittlerer Adria und Ägäis / Poznobronzodobnefibule v obliki violinskega loka med Donavo, srednjim Jadranom in egejskim prostorom. *ArchVest* 69: 135-178.

Papadopoulos, J. K. 2005

The Early Iron Age Cemetery at Torone. Los Angeles: Cotsen. Institute of Archaeology.

- 2017

Small Finds Other Than Pottery. In *The Early Iron Age: The Cemeteries* (Agora XXXVI), J. K. Papadopoulos, E. L. Smithson (ed.), Princeton, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens: 899-955.

Papadimitriou, N. 2001

Built chamber tombs of Middle and Late Bronze Age date in mainland Greece and the islands, British Archaeological Reports, International Series 925, Oxford: J. and E. Hedges Archaeopress Distributed by Hadrian Books.

Pare, C. 2008

Italian metalwork of the 11th-9th centuries BC and the absolute chronology of the Dark Age Mediterranean. In *A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology, Proceedings of the XV World Congress, Lisbon, 4-9 September 2006*, D. Brandherm, M. Trachsel (ed.): Oxford: Archaeopress, 77-101

Paton, W. R. 1887

Excavations in Caria. *JHS* 8: 64-82.

Peddle, F. 2001

Development and Expansion of Near Eastern Fibulae in the Iron Age. In *Migration und Kulturtransfer. Der Wandel vorder- und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend, Akten des Internationalen Kolloquiums Berlin, 23. bis 26. November 1999*, R. Eichmann, H. Parzinger (ed.), Bonn: R. Habelt Verlag: 485-496.

Piteros, X. 2001

Ταφές και τεφροδόχα αγγεία τύμβου της ΥΕ ΙΙΙΓ στο Άργος. In Πρακτικά του συνεδρίου «Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου», Ρόδος, 29 Απριλίου – 2 Μαΐου 1999, Ν. Χ. Stampolidis (ed.), Athens: Panepistemio Kretes: 99–120.

Popham, M.R., Lemos, I. S. 1996

Lefkandi III: the Toumba Cemetery: The Excavations of 1981, 1984, 1986 and 1992-4. Athens: British School at Athens.

Pruss, A. 2002

Ein Licht in der Nacht? Die Amuq-Ebene während des Dark Ages. In *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.: Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion. Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295 "Kulturelle und sprachliche Kontakte" der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 11.-12. Dezember 1998*, E. A. Braun-Holzinger, H. Matthäus (ed.), Möhnesee: Bibliopolis: 161-76.

Radt, W. 1974.

Die früheisenzeitliche Hügelnekropole bei Vergina in Makedonien. In *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden*, H. Müller-Karpe (ed.), Prähistorische Bronzefunde XX, Band 1, Munich: CH Beck: 98-147.

Ruppenstein, F. 1999

Geschlechtsspezifische Beigabekombinationen in der submykenischen Kerameikos-Nekropole. *MdI* 114: 13-28.

- 2007

Die Submykenische Nekropole, Neufunde und Neubewertung. Kerameikos Band XVIII, Munich: Hirmer.

Sakarya, İ., Atıcı, N. 2022

Metal Buluntular. In Knidos Territory I, Emecik'teki Apollon Kutsal Alanı Arkeolojik Araştırmalar (1998-2006), N. Tuna (ed.), 228-229: Istanbul, Zero Books Produksiyon. 15.11.2023 tarihinde <https://zerobooksonline.com/urun/Emecikteki-Apollon-Kutsal-Alani-Arkeolojik-Arastirmalar-1998-2006-Knidos-Territoryumu-I/15740> sitesi.

Sapouna-Sakellarakis, E. 1978

Die Fibeln der Griechischen Inseln. Prähistorische Bronzefunde XIV Band 4. Munich: CH Beck.

Savella, D. 2016

Le fibule del Bronzo Finale in area mediotirrenica. In *Ornarsi per comunicare con gli uomini e con gli Dei. Gli oggetti di ornamento come status symbol, amuleti, richiesta di protezione*, N. Negroni Catacchio (ed.), Milano: Centro Studi di Preistoria e Archeologia: 297-305.

Slawisch, A. 2006

Metalfunde. In *Knidos, Beiträge zur Geschichte der Archaischen Stadt*, D. Berges (ed.), Mainz am Rhein: Philipp von Zabern: 188-193.

Smithson, E. L. 1961

The Protogeometric Cemetery at Nea Ionia, 1949. *Hesperia* 30: 147-78.

Snodgrass, A. M. 2000

The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries BC, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Steinmann, B. F. 2012

Die Waffengräber der ägäischen Bronzezeit: Waffenbeigaben, soziale Selbstdarstellung und Adelsethos in der minoisch-mykenischen Kultur. Wiesbaden: Harrassowitz.

Stronach, D. 1959

The Development of the Fibula in the Near East. *Iraq* XXI: 181-206.

Tanasi, D. 2004

Per una rilettura delle necropoli sulla Montagna di Caltagirone. In *Lepresenze micenee nel territorio siracusano. Lo SimposioSiracusa- no di Preistoria siciliana, Siracusa15-16 dicembre 2003*, V. La Rosa (ed.), Padua: Aldo Ausilio: 399-447.

Teržan, B. 2007

Cultural Connections between Caput Adriae and the Aegean in the Late Bronze and Early Iron Age. In *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders, Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age. Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11-14 April 2005*, I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (ed.), Aegaeum 27, Liege: Austin: 157-65.

Thomatos, M. 2006

The Final Revival of the Aegean Bronze Age, A case study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle, British Archaeological Reports, International Series 1498. Oxford: Archaeopress.

Tırpan, A. A. 2008

Geometrik Dönem'den İki Yeni Yerleşim: Belentepe ve Mengefe. *İdol Dergisi*, 35-36: 3-12.

Tırpan, A. A., Söğüt, B. 2009

Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları. *KST* 30/4:243-66.

Vitale, S., Blackwell, N.G. 2017

Kos, Italy, and Europe during the Mycenaean Period: evidence for a special connection. In *Εσπέρος/Hesperos: the Aegean seen from the West: Proceedings of the 16th International Aegean Conference, University of Ioannina, Department of History and Archaeology, Unit of Archaeology and Art History; 18-21 May 2016*, M. Fotiadis, R. Laffineur, Y. Lolos, A. Vlachopoulos (ed.), Aegaeum 41, Leuven: Peeters: 243-52.

Vlachopoulos, A. G. 2006

Η Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περίοδος στη Νάξο: Τα ταφικά σύνολα και οισυσχετισμοί τους με το Αιγαίο, Τόμος Α. Athens: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή.

Vlavianou-Tsliki, K. 1998

Protogeometric Graves on Skyros. Contribution to the PG Pottery. *ArchDelt* 53: 113-146.

Welton L., Harrison, T., Batiuk, S., Ünlü, E., Janeway, B., Karakaya, D., Lipovitch, D., Lumb, D., Roames, J. 2019

Shifting Networks and Community Identity at Tell Tayinat in the Iron Age I (ca. 12th to Mid 10th Century B.C.E.). *AJA* 123/2: 291-333.

A New Honorary Inscription from Korykion Antron (Kilikia Trakheia) and Some Thoughts on a Publication*

*Korykion Antron'dan (Kilikia Trakheia) Yeni Bir Onurlandırma Yazıtı ve
Bir Yayın Üzerine Düşünceler*

Hamdi ŞAHİN**

DOI: 10.58488/collan.1551489

Keywords: Cilicia, Korykion Antron, Inscription, Corycus, Rough Cilicia

This article aims to present a newly discovered honorific inscription found at the Cennet-Cehennem sinkholes (Korykion Antron), located approximately 20 km northeast of the Silifke district in the Mersin province, 2 km northwest of Narlıkuyu and about 5 km southwest of the ancient city of Korykos. The inscription is carved in Greek in 8 lines on a limestone block, broken at the top, right, and left. On the left side of the block are letters from a second inscription, though they do not form a coherent whole. Based on the content, the inscription can be dated to the 1st–2nd century CE. It reveals that the People and the Council honored Athenadora, daughter of Sarapas and wife of Diodotos, son of Theodotos, who served as a priestess with her husband.

Another purpose of the article is to share our views on a study published online in 2019 (Durukan 2019).

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Korykion Antron, Yazıtı, Korykos, Dağlık Kilikia

Bu makalenin bir amacı Dağlık Kilikia Bölgesi Yüzey Araştırmaları kapsamında Mersin İli Silifke ilçesinin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda, Narlıkuyu beldesinin 2 km kuzeybatısında ve Korykos antik kentinin yaklaşık 5 km güneybatısında bulunan Cennet-Cehennem Obruqları'nda (Korykion Antron) tespit edilmiş olan yeni bir onurlandırma yazıtını tanıtmaktır. Yazıtı üstten, sağdan ve soldan kırık kalker taşından bir blok üzerine 8 satır ve Hellence olarak işlenmiştir. Bloğun sol yanında ikinci bir yazıtı ait harfler bulunmakta ancak bir anlam bütünlüğü oluşmamaktadır. MS 1.-2. yüzyıla tarihlenebilecek yazıtın anlaşıldığı üzere Halk ve Danışma Meclisi'nde eşi ile birlikte rahibelik yapmış, Theodotos oğlu Diodotos'un karısı, Sarapas'ın kızı Athenadora'yı onurlandırmıştır.

Makalenin diğer bir amacı ise 2019 yılında internet ortamında yayımlanmış olan bir çalışma (Durukan 2019) hakkındaki görüşlerimizi paylaşmaktır.

Hakeme Gönderilme Tarihi: 17.09.2024 Kabul Tarihi: 25.11.2024

* Durukan, 2019.

** Hamdi Şahin, Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Ancient History, 34134 Istanbul, Türkiye. hcansahin@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2812-4246

Cennet-Cehennem Sinkholes (Korykion Antron) (Map 1), which are located 20 km northeast of Silifke District, Mersin Province, 2 km northwest of Narlıkuyu and 5 km southwest of the ancient city of Korykos, was discovered and presented in 1852 by Russian naturalist P. de Tchihatcheff (Tchihatcheff, 1854: 127-134). The sinkholes, described in detail by Strabon 2 and Pomponius Mela 3, are depressions formed due to erosion caused by underground waters coming from the Taurus Mountains. At the bottom of the Cennet Sinkhole is a cave and a church with an epigram¹ over the entrance.

During the epigraphic and archaeological surveys carried out in Korykion Antron between 2007 and 2016, a new honorary inscription was discovered among the trees at the base of the Cennet Sinkhole (Fig. 1).

Definition: Limestone block, broken from the top, right and left. It has an 8-lines Greek inscription. There are letters belonging to a second inscription on the left side of the block, but no unity of meaning is formed. It is possible to date the inscription to the 1st-2nd Centuries CE due to the existing letter characters.

H: 55 cm   W: 61 cm   Thickness: 53 cm   LH: 2-4 cm

		Right:
		[Ἡ βου]λή καὶ
		ὁ δῆμος ἐτειμή-
Left:		σαν Ἀθηνοδώραν,
A	4	Σαραπα θυγάτερα,
ΕΙ		γυναῖκα δὲ Διοδό-
ΚΙΑΣ		τοῦ τοῦ Θεοδό-
		τοῦ συνιερασα-
ΝΙ		μένην αὐτῶ.

The Boule and Demos honored Athenodora, daughter of Sarapas, wife of Diodotos, son of Theodotos, who who served as a priestess with her husband.

L. 1: Ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος must refer to the city of Corycus, which the settlement Korykion Antron is affiliated.

L. 3: Ἀθηνοδόρα LGPN II; III A; III B; IV s.v. “Ἀθηνοδόρα”.

L. 4: The name Σαραπᾶς, which is very rare in inscriptions, is attested in a funerary poem

¹ Hicks 1891, 242, Nr: 25; Keil-Wilhelm 1931: 219; Hagel-Tomaschitz 1998, Nr: KrA 5: ὥσπερ θεὸν ἐδέξω τὸν ἀχώρητον λόγον | χαίρουσα μικροῖς ἐνκατόκησον δόμοις, | οἷς Παῦλος ἀνήγειρε θεράπων ὁ σὸς καμῶν, | τὸν παῖδα τὸν σὸν Χριστὸν ἐκμιμουμένη.

from Smyrna dating to the 2nd Century BCE².

With this inscription, a woman serving as a cult priestess – most likely the cult of Hermes³ – was documented for the first time in Korykion Antron.

The epigraphic, archaeological, and geophysical works conducted in Korykion Antron in 2008 and 2009 mainly focused on the view of Th. Bent in a report⁴ published in 1890, that the church in Korykion Antron was built with blocks brought from the “temple (Göztepesi) above the sinkholes” and on the investigation of which deity the temple in Korykion Antron might have belonged to. In 2008 and 2009, geological and geophysical studies were carried out in both the Göztepesi Sanctuary⁵ and the temple in Korykion

² IKSmyrna 525= SEG 46, 1485; Merkelbach, Stauber 1998: Nr. 05/01/58: Σαραπίωνα Ἡροδότου· | Ἡροῖ νήτου παιδὸς ἀφεί-| λετο πνεῦμα Σαραπίᾱ·| πένθος ἄδρὸν προγόνους | Μοῖρα ἐπέκλωσε βίου. | Ἡροδότου πατρὸς τριε-| τῆς νόον ἐξαπατήσας | κέκρυπται τύμβωι πρὸς | πατρίδος χάρακι.

³ The author of this article first presented the possibility that the temple at Korykion Antron could be a temple of Hermes at a Symposium held in France in 2010 (see Şahin 2014: passim also Şahin 2012: passim.)

⁴ Bent 1890b, 742f. Durugönül also agreed with this view, Durugönül 1998: 112.

⁵ The inscriptions of Zeus Korykios, Hermes Korykios, Zeus Kodopaios and Zeus Kodopas dating back to the Roman Imperial Period found in Göztepesi and its vicinity indicate that the structure here was a sanctuary where offerings were made to different gods rather than a temple to a single god, for detailed information, see Şahin et. al. 2010: 77.

Antron to investigate Bent's view. As a result of the studies, it was understood that the stone was not provided from the Göztepesi sanctuary site in the construction of the temple in Korykion Antron. Still, both structures were built by cutting stones from the area where they were located. (Şahin *et al.* 2010: 71-77).

Another problem is the question of which deity the temple at Korykion Antron might have belonged to. These discussions began in the late 19th century. There are lists of names on the blocks forming the ante projection of the north wall of the temple facing east. Th. Bent conducted surveys at the Korykion Antron settlement in 1890 and in the temple, which was converted into a church in Late Antiquity. There are lists of names on the blocks forming the ante of the north wall of the temple. Th. Bent suggested that the names on the lists are “*members of the Teukros Dynasty or that of the priest-kings of Olba*” (Bent 1890a, 448); while E. L. Hicks said that they are “*contributors to the construction of the temple*” (Hicks 1891, 256) and W. M. Ramsay stated that are the “*benefactors to the temple's building*” (Ramsay 1890, 233-234), and R. Heberdey and A. Wilhelm suggest that the names belong to priests⁶ of Korykios. The view that the temple at Korykion Antron is dedicated to Zeus Korykios is based primarily on the inscriptions published in two separate articles by Th. Bent. In his article published in 1890 (Bent 1890a, 448), Bent stated that they had identified two inscriptions related to Zeus Korykios, one in the form of *graffito* on the wall of the temple and another on an altar, and lists of priest names on the northeastern ante of the north wall of the church in Korykion Antron, in a temple “*one mile above the Sinkholes*”. In his article published in 1891 (Bent 1891, 214f.), he stated that the two inscriptions and lists of names related to Zeus Korykios were found in different temples (Bent 1891, 214f). The inscriptions in question were confirmed to be found in the temple at Göztepesi, approximately 3 km north of Korykion Antron⁷. This raises the question of which deity the temple at Korykion Antron might belong to.

According to ancient literary texts, Korykos is the city of Hermes⁸. Hermes temples

⁶ Heberdey–Wilhelm 1896: 72. For the same view, see Keil–Wilhelm 1931: 216. Durugönül 1998: 85; Durugönül 1999: 114f; MacKay 1990: 2107; Dagron–Feissel 1987: 34.

⁷ For the inscription on the western wall of Göztepesi temple, see: Hicks 1891: No.: 30; IGR III 859; Hagel–Tomaschitz 1998, KrA 2: Ζεῦ Κορύ[κιε] | Τ(τρος) (?) | Τραϊανός (?). For the inscription on the rectangular altar found in the same sanctuary, see Hicks 1891: No.: 26; IGR III, 860; Dagron–Feissel 1987: No.: 16; Hagel–Tomaschitz 1998: KrA4: Δὶ Κωρυκίῳ | Ἐπινεικίῳ | Τροπαιούχῳ | Ἐπικαρπίῳ ὑπὲρ εὐτεκνίας | καὶ [[φίλαδελφίας]] | vac. τῶν vac. | Σεβαστῶν. Şahin *et al.* 2010: 66. For the inscriptions regarding Zeus Kodopas identified in the sanctuary, see Sayar–Şahin 2008: *passim*. G. Dagron and J. Marcillet–Jaubert published an inscription belonging to Hermes Korykios, which was found in the Silifke Museum in 1978 and which they thought came from the vicinity of the city of Korykos. Due to the erasure of the word philadelphia in the sixth line of the inscription, the altar is dated to the coregency of Emperors Caracalla and Geta, 209–211 CE. See Dagron–Marcillet–Jaubert 1978: No.: 42; SEG 28, 1278; BE 1979, 588; AE 1978, 817; Dagron–Feissel, 1987: 44, No.: 17; Hagel–Tomaschitz 1998: inc 13: Ἑρμεί Κωρυκίῳ | Ἐπινεικίῳ | Τροπαιούχῳ | Ἐπικαρπίῳ ὑπὲρ εὐτεκνίας | ας [[καὶ φίλαδελφίας]] | τῶν vac. | Σεβαστῶν. fol.

⁸ Anth. Pal. IX, 91: Ἑρμῆ Κωρυκίων ναίων πόλιν. Oppianus, Hal. III, 208–209: Ἑρμείας πόλιν, ναυσίκλυτον ἄστν.

like those in Çatıören (Hellenkemper 1986: 74-77; Hild, Hellenkemper 1990: 224f; Durugönül 1998: 120) and Yapılıkaya (Hild, Hellenkemper 1990, 459); coins⁹ and inscriptions found in the region support the information given by ancient literary texts.

The inscription on a lintel discovered as a result of the surveys at the Adamkayalar settlement located in the territorium of Korykos and the revision made to the text published by M. Collignon in 1880 (Şahin 2012: 68); the fact that the names on the inscription under the rock relief Nr. A 3 at the Adamkayalar settlement and the names thought to belong to the priests in the lists of Korykion Antron are in the same father-son relationship (Şahin 2012: 68f); and the possibility that Hermokrates, the Hermes priest mentioned in the inscription on the ground floor of the Yapılıkaya Hermes sanctuary, is the same person as Hermokrates in the lists in the Korykion Antron temple (Şahin 2012: 69) indicate the existence of the Hermes cult here.

Cennet Sinkhole in Korykion Antron is also the site of a mythological story. Oppianus, in his *Halientika* (III, 1-28), narrates this story as follows:

...ἔργα δέ τοι ζύμπαντα μετ' ἀνδράσι πορσύνονται,
σοὶ δ' ἐμὲ τερπώλην τε καὶ ὑμνητῆρ' ἀνέηκαν
δαίμονες ἐν Κιλικέσσιν ὑφ' Ἑρμαιοῖς ἀδύτοισι.
Ἑρμεία, σὺ δέ μοι πατρῷε, φέρτατε παιδῶν
10 Αἰγιοόχου, κέρδιστον ἐν ἀθανάτοισι νόημα,
φαῖνέ τε καὶ σήμαινε καὶ ἄρχεο, νύσσαν ἀοιδῆς
ἰθύνων· βουλάς δὲ περισσοῶν ἀλιήων
αὐτός, ἄναξ, πρῶτιστος ἐμήσαο καὶ τέλος ἄγρης
παντοίης ἀνέφηνας, ἐπ' ἰχθύσι κῆρας ὑφαίνων.
15 Πανὶ δὲ Κωρυκίῳ βυθίην παρακάτθεο τέχνην,
παιδὶ τεῶ, τὸν φασὶ Διὸς ῥυτῆρα γενέσθαι,
Ζηνὸς μὲν ῥυτῆρα, Τυφάονιον δ' ὀλετῆρα.
κείνος γὰρ δείπνοισιν ἐπ' ἰχθυβόλοισι δολώσας
σμερδαλέον Τυφῶνα παρήπαφεν, ἔκ τε βερέθρου
20 δύμεναι εὐρωποῖο καὶ εἰς ἄλλος ἐλθέμεν ἀκτῆν·
ἐνθα μιν ὄξειαι στεροπαὶ ῥιπαὶ τε κεραυνῶν
ζαφλεγέες πρήνιξαν· ὁ δ' αἰθόμενος πυρὸς ὄμβροισι
κρᾶθ' ἑκατὸν πέτρῃσι περιστυφελίζετο πάντη
ξαινόμενος· ξανθαὶ δὲ παρ' ἠϊόνεσσιν ἔτ' ὄχθαι

⁹ For the coins, see SNG France 2 Cilicie, No.: 1100, 1109, 1114, 1115, 1120, 1129; SNG Switzerland I, Levante-Cilicia No.: 802, 803, 808, 813, 818, 822; SNG Cop. Lycaonia-Cilicia, No.: 121. During surveys carried out in the region, a relief of Hermes holding a money bag was discovered carved into the rock just north of Imbriogon Kome, see Şahin 2012: 66, fn. 14.

25   λύθρω ἐρευθιώωσι Τυφασονίων ἀλαλητῶν.
 Ἑρμεία κλυτόβουλε, σὲ δ' ἔξοχον ἰλάσκονται
 ἰχθυβόλοι· τῶ καί σε σὺν ἀγροίοισιν αὔσας
 δαίμοσιν εὐθήριοιο μετὰ κλέος ἔρχομαι οἴμης.

According to the story, the hundred-headed monster Typhon fought Zeus in the Cennet Sinkhole to take over the world. In his struggle, Hermes and Pan helped Zeus. Typhon was brought out of the sinkhole by Pan with the promise of eating fish and as a result, he became the target of Zeus' lightning. At the end of the fight, Typhon's blood dyed the yellow limestone red¹⁰. The myth¹¹ of Hermes and Pan helping Zeus and the presence of a prayer inscription to Pan and Hermes on the wall of the cave¹², it was suggested in previous studies that both cults were honored/worshipped here in the cave¹³. On the other hand, based on line 8 of Oppianus' lines above ...ἐν Κιλίκεσσιν ὑφ' Ἑρμαίοις ἄδύτοισι..., it has been suggested that the temple at Korykion Antron may have been a temple to Hermes¹⁴.

In 2019, a study published online (Durukan 2019: *passim*), revisited the discussions about the temple at Korykion Antron and reiterated that the temple should have been a "Pan temple"¹⁵. At the very beginning of the study, the following view has been presented:

"At this stage, it should be remembered that there was a "temple to Pan" in Korykion Antron, where the myth of Typhon is supposed to have taken place... (Durukan 2019: 25)". The following sentences try to support this view. Durukan's, "...Tuchelt...points out that Korykion Antron is the only "temple to Pan" in Anatolia..." view is essentially based on the following sentence in Tuchelt's article published in the 1970s:

"...Bekannt dagegen ist in Kleinasien nur ein Panheiligtum:
 die korykische Grotte in Kilikien..." (Tuchelt 1970: 231)

First of all, Tuchelt is talking about a sanctuary (Heiligtum), not a temple. As is known,

¹⁰ Oppianus III, 1-28. The origins of the Greek myth of Zeus and Hermes' battle with Typhon can be traced back to a Hittite legend from the second millennium BCE, in which the storm god Tarhunt fought a similar battle with the dragon Illuyanka and won. See Houwink ten Cate 1965: 208; MacKay 1990: 2108.

¹¹ Pomponius Mela I, 75: Totus autem augustus et vere sacer, habitarique a diis et dignus et creditus, nihil non venerabile et quasi cum aliquo numine se ostentat.

¹² Hicks 1891, No.: 24; Heberdey-Wilhelm 1896, No.: 154; Hagel-Tomaschitz 1998, KrA 3; Merkelbach-Stauber 2002, 195, No. 19/08/01: Ἄγκεσι καὶ δρυμοῖς ἢ δ' ἄλλεσι πρὶν μυχὸν εὐρὴν|δύμεναι ἐν γαίης βένθεσιν εἰν Ἀρίμοις,| ἠχῆεις ὄθ' Ἄως ἀφένγεσι ρεύμασι φεύγει,| Πᾶνα καὶ Ἑρμείην Εὐπαφίς εἰλασάμην.

¹³ Tuchelt 1969/70: 231; Mackay 1990: 2107, Şahin 2013: *passim*; Şahin 2012: *passim*.

¹⁴ Şahin 2012: 70f. A. Sitz agrees with this view. See Sitz 2023: 157f.

¹⁵ There is a terminological confusion in this study. The area described as the "Temple of Pan" by Durukan, which is scattered throughout the study – e.g. pp. 25, 26, 30, 32, 33f – refers to the sanctuary in the cave at the base of the Cennet Sinkhole. For theoretical and conceptual approaches to temples, see Kortanoğlu 2018: *passim*.

sanctuaries, in comparison to temples, come in different forms and can be a mountain peak, a wooded area, a water source, under a tree in the forest, or, as in the case of Korykion Antron, a cave, such as the one inside the Cennet Sinkhole. Tuchelt clearly states that it is a “Grotte” (cave) as can be understood from the lines above.

Tuchelt states also that Pan was worshipped in the cave at Korykion Antron along with Hermes and the Nymphs. Tuchelt’s opinion is based on the inscription in J. Keil’s article published in 1928 (Tuchelt 1969/70, 231, fn. 43). This evidence is the text of the prayer on the lower part of the eastern wall of the cave entrance, which was also examined by us during the surveys in Rough Cilicia (Şahin 2012: 70):

“Ἀγκεσι καὶ δρυμοῖς ἡδ’ ἄλσεσι πρὶν μυχὸν εὐρὺν
2 δύμεναι ἐν γαίης βένθεσιν εἰν Ἀρίμοις,
ἡχῆεις ὄθ’ Ἄωος ἀφένγεσι ρεύμασι φεύγει,
4 Πᾶνα καὶ Ἑρμείην Εὐπαφίς εἰλασάμη”¹⁶.

According to the inscription, a person named Eupaphios prayed to Hermes and Pan before entering the cave sanctuary and sought refuge in their mercy. The first question that comes to mind here is why Zeus was not included in the prayer. Although it is quite difficult to give a clear answer to this question, it is possible to interpret this situation as follows:

- 1- Considering Oppianus’ text, Hermes and his son Pan help Zeus to triumph in the struggle that takes place in the cave. For this reason, Zeus is probably not included in the prayer text in the inscription at the entrance of the cave.
- 2- On the other hand, since Hermes and his son Pan are mythologically directly related to caves, only the two are mentioned in the prayer text.

But what is the main focus of Durukan’s study, since a Hermes and Pan sanctuary is already known in the cave inside the Cennet Sinkhole? The focus is not on the sanctuary of Hermes and Pan in the cave, but rather on who the name lists on the walls of the temple above the sinkhole represent, the dating of these lists, the dating of the temple above the Cennet Sinkhole, and to which god(s) the temple may have been dedicated to.

Durukan goes on to reiterate that the temple at Korykion Antron in Kilikia may also have been a “Pan temple” since the cult of Pan began to spread in Arkadia, and from the 5th Century BCE in Greece and beyond, and was worshipped in caves (Durukan 2019: 27f). On the other hand, it has been argued that the Pan Sanctuary of Paneas (Caesarea

¹⁶ For the inscription, see Hicks 1891: Nr. 24; Heberdey–Wilhelm 1896: Nr. 154; Hagel–Tomaschitz 1998: KrA 3; Merkelbach–Stauber 2002: 195, Nr. 19/08/01.

Philippi/Banias) in the Golan Heights provides strong data that would allow us to understand Korykion Antron and this situation is tried to be conveyed as follows:

“While the area of Korykion Antron in Cilicia is now called Cennet-Cehennem, the cave at Paneas is called the Gates of Hell or Gates of Hades. Both caves have water springs, and Pan and Hermes are said to have been worshipped together in both caves. The entrance to the cave at Paneas is reported to have figures of Hermes and Pan. An inscription found at Korykion Antron indicates the presence of reliefs or statues of Hermes and Pan in the middle of the weeds just in front of this cave” (Durukan 2019: 32).

As evidence for this hypothesis, the inscription at the entrance of the Cennet Sinkhole, published by Hicks in 1891, is presented (Durukan 2019: 32, fn. 45). Although Hicks published the last word in the last line of this inscription as *εικάσαμεν*¹⁷, —which does not create a coherent meaning within the context of the inscription—, Wilhelm later revised it to *είλασαμεν*¹⁸, providing a more accurate and meaningful interpretation. This correction eliminates the incorrect assumptions that Hicks made regarding the existence of statues or depictions of Hermes and Pan within the cave.

In the following part of the study, the connection between Nemesis and Pan is discussed. Considering the following text on lines 21-23 of Block B on the sinkhole, which – according to Durukan – “remains a mystery” (Durukan 2019: 38):

...
 Ζηνοφάνης β
 ὁ καὶ Ῥωμύλος
 ἱερεὺς διὰ βίου
 4 τῶν Νεμέσεων
 κτλ.

Translation: “Zenophanes, also known as Romulos, the lifelong priest of the Nemeses, who had served as a priest twice/two years...”

It was suggested that, since the Nemesis-Pan relationship is known in the Pan sanctuary at Paneas (Durukan 2019: 38ff), Korykion Antron in Kilikia was also a “temple of Pan” and the mention of Nemesis in Block B 21-23 was related to “athletic games organized within the scope of the cult of Pan” and this was tried to be explained “as a result of these evaluations, it is not possible to explain the presence of the name of the priest of Nemesis in the name list at Korykion Antron with a coincidence. The fact that the name

¹⁷ Hicks 1891: Nr. 24. Similarly, Durukan 2019: 32.

¹⁸ Heberdey–Wilhelm 1896: No154. Within the scope of our work at Korykion Antron, the said inscription was documented and the squeeze was taken. The autopsy has shown that the word in the last line is *είλασαμεν*.

Nemesis is mentioned should be considered both as a clue pointing to the existence of this cult and as a sign that annual festivals and sports games were organized at Korykion Antron” (Durukan 2019: 39). Even the name lists were questioned, saying “whether they are truly a list of priests or not” and “accordingly, is it correct that the names on the lists were ordained for only one year, while those with the letter β next to their names were ordained twice (or for two years)?” (Durukan 2019: 43) and ultimately suggested that these were the names of those who excelled in athletic competitions at festivals organized for the cult of Pan. (Durukan 2019: 45ff). He then tried to reinforce his argument by citing Strabon’s report that the priests in the Pontos region served for life (Durukan 2019: 44). However, as it is known, that pagan priests could fulfil their duties annually, for life, or even only during a festival. In other words, the duration of the priesthood could be variable and there was no specific rule (Burkert 2012: 96). On the other hand, to disprove that the names in the lists belong to priests, he refers to Zenophanes, also known as Romulos, who was the lifelong priest of the Nemesis in Block B 21-23 mentioned above, as follows:

“...It is also important to note that a priest in List B at Korykion Antron, who is emphasized to have served in the temples to Nemesis, the goddess of justice, is specifically stated to have served “for life”. Although he is listed in List B, this information can be taken as proof, which supports the hypothesis that the priests in the region served for life...” (Durukan 2019: 44).

However, this is a purely hypothetical proposition. The reason for specifically stating that Zenophanes was a lifetime priest of the Nemesis is related to the fact that Zenophanes – who is mentioned quite late in the list of names – may have been a priest of another cult as well. Indeed, priests could be both polytheists and monotheists. That means they could be priests of a single cult or more than one¹⁹.

While Durukan argues that the people in the list of names are not priests, he also explains how the numerical indicator β at the end of the names should be interpreted as follows:

“An expression in List C, used for two different names, reinforces the doubts that the assessments made so far about the letter β are not correct. The two names in this list are preceded by the adverb “δίς” and followed by the letter β” (Durukan 2019: 45). As evidence for this assumption, the following parts of the name list on the C blocks are shown:

C II. 2   Αὐρ. Ἀντώνιος Ἄκυ-
                                    λιανὸς Διοκλῆς δίς β
                                    κτλ.

¹⁹ Burkert 2012: 96-99. For instance, in the Temple of Apollo at Delphi, priestesses known as Pythia honoured other gods and goddesses while serving Apollo, the god of divination. See Broad 2007: 42-45.

C VI. 3   M. Αὐρ[ήλιος] Π .....ἴνος δις β
                         κτλ.

An explanation for the adverb “δις” after the names in the inscription have been attempted as follows: “It is already derived from the number δύο (two) and means “twice”. That is, the adverb δις is a word that exactly fulfills the meaning suggested or so far accepted to explain what the letter β means in this list. The addition of the letter β, which has the same meaning, is superfluous, but it has been added. In that case, instead of thinking that δις and the letter β mean the same thing, it would be more accurate to think that they have different meanings... Therefore, the letter β in the list can be defined as a sign indicating those who win the competition twice in a row (in festivals organized in the name of Pan), i.e. those who do a double. The few names where the letter β and the adverb “Δις” appear together can be understood as twice double winners, i.e. those who won the contest a total of four times.” (Durukan 2019: 45ff.)

Such an approach is unfortunately incorrect. The adverb δις after the names in the inscription may refer to the second occurrence of something, but it is also used extensively in the inscriptions to indicate that the father and the son have the same name. Indeed, the adverb δις after Αὐρ. Ἀντώνιος Ἀκυλιανὸς Διοκλῆς used to indicate that the father and son share the same name, and the β is added to the end of the name to indicate that the son was a priest twice. The same is true for the name M. Αὐρ[ήλιος] Π .....ἴνος in the list.

After all these considerations, it is suggested that the temple on the Cennet Sinkhole in Kilikia can be dated to the reign of Hadrianus at the earliest, but this date can also be moved to the Antonine and Severan periods. (Durukan 2019: 62). This is based on the assumption that the names 1-129 on A. Wilhelm’s List A was taken from an older list. However, this view is not correct. First of all, the letter characters in List A reflect the characteristics of the Hellenistic period. On the other hand, List B is located directly inside the blocks containing List A. The reason why Durukan supports this assumption is to facilitate the dating of the temple to the Hadrianus/Antonines/Severan periods, rather than the 1st Century BCE, assuming that the name lists were taken from another building (Durukan 2019: 62ff) and ignoring the name list on a new block discovered a few years ago (Şahin 2010: 70). The newly discovered list consists of 21 lines. When the names on the blocks on the temple are taken into account – with exceptions – there are 2 names per line. This implies that there are 44 names on the list recently identified in 2009 and that it covers approximately 22 years.

Another proof that the calculations are flawed²⁰ is the aforementioned assertion that by taking δις as a 2-year indicator and multiplying it by the letter β, which stands for the number 2, the names on the list “represent those who have won two doubles each, i.e. a

²⁰ A new publication on revisions to the names on these lists and a new dating proposal is in preparation.

total of four winners” (Durukan 2019: 63). This calculation is also incorrect, as $\delta\iota\varsigma$ is the determiner used to indicate that the father and son have the same name. Thus, Durukan’s calculations (Durukan 2019: 63), attempt to date the cutting of the names on the lists to 260 CE, “when Shapur destroyed Cilicia, causing the end of the cult of Pan” (Durukan 2019: 64), also lose their validity. The reason for his attempt to reach this date stems from his endeavor to link the names in the lists to a historical event that caused the names to be cut off due to the plundering of the region by Shapur.

In conclusion, although it is possible to speak of a worship of Hermes and Pan here, as the inscription at the entrance of the cave in the Cennet Sinkhole at Korykion Antron suggests, it is more likely that the temple above the sinkhole was a temple of Hermes in the form of a *templum in antis* rather than a temple to Pan surrounded by a temenos. There are archaeological data, inscriptions, coins, and ancient literary texts that support this idea more concretely than conjecture. Future archaeological excavations and systematic surveys in and around the temple at Korykion Antron will bring even more concrete information to light.

Bibliography

Bent, J. Th. 1890a

Explorations in Cilicia Tracheia, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 12/8: 445-463.

-1890b

The topography of Olba, *The Athenaeum*, 7 June 1890: 742-743.

-1891

A Journey in Cilicia Tracheia, *JHS* 12: 206-224

Broad, W. J. 2007

The Oracle: Ancient Delphi and the Science Behind Its Lost Secrets, Penguin Publishing, Cambridge.

Burkert, W. 2012

Greek Religion, Harvard University Press, London.

Dagron, G., Marcillet-Jaubert, J. 1978

Inscriptions de Cilicie et d’Isaurie, *Bulleten* 42: 373-420.

Dagron, G., Feissel, D. 1987

Inscriptions de Cilicie, De Boccard, Paris.

Durugönül, S. 1998

Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien, *Asia Minor Studien* 28, Bonn.

-1999

Verwaltung und Glauben der Olbier in Rauhen Kilikien, *Asia Minor Studien* 34: 111-127.

Durukan, M. 2019

Olba Hanedanlık ve Sonrası, (Basım yeri yok).

Hagel, S., Tomaschitz, K. 1998

Repertorium Der Westkilikischen Inschriften, ETAM 22, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Heberdey, R., Wilhelm, A. 1896

Reisen in Kilikien. Ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Dph. ÖAW 44, In commission bei Carl Gerolds Sohn, Wien.

Hellenkemper, H. 1986

Neue Forschungen in Kilikien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Hicks, E. L. 1891

Inscriptions from Western Cilicia, *The Journal of Hellenic Studies* 12: 225-273.

Hild, F., Hellenkemper H. 1990

Kilikien und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini 5, Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Houwink ten Cate, Ph. H. J. 1965

The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period, Brill, Leiden.

Keil, J., Wilhelm, A. 1931

Monumenta Asiae Minoris Antiqua III, Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien, University Press Manchester.

Kortanoğlu, R. E. 2018

Varlık ve Tapınak. Eski Yunan Tapınağının Kavramsal İnşası Üzerine Arkitektonik bir Deneme, Bilgin Kültür, Ankara.

MacKay, Th. S. 1990

Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia, *ANRW* II: 2045-2124.

Merkelbach, R., Stauber, J. 1998

Steinepigramme aus dem griechischen Osten. Bd 4, Teubner, München.

Ramsay, W. M. 1890

Notes from Isauria and Cappadocia, *The Athenaeum*, 16 August 1890: 233-234.

Sayar, M. H., Şahin, H. 2008

Zeus Kodopas-Eine neue Zeus Epiklese aus dem Rauhen Kilikien, *Epigraphica Anatolica* 41: 113-124.

Sitz, A. 2023

Pagan Inscriptions, Christian Viewers: The Afterlives of Temples and their Texts in the Late Antique Eastern Mediterranean, Oxford University Press, Oxford.

Merkelbach, R., Stauber, J. 2002

Steinepigramme aus dem griechischen Osten IV, de Gruyter, München.

Şahin, H., Yüksel, F. A., Görücü, M. Z. 2010

Korykion Antron ve Göztepesi: ski Problemler, Yeni ulgular, Yeni Çözüm Önerileri. *ADALYA* 13: 65-89.

Şahin, H. 2012

Korykion Antron'daki Tapınak Zeus Tapınağı mıdır?, *ADALYA* XV: 65-79.

-2014

Rural Settlements, Temples and Inscriptions of Eastern Rough Cilicia, *L'Anatolie des peuples cités et cultures: IIe millénaire av J C: Ve siècle ap. J. C.: Autour du projet d Atlas historique et archéologique de l Asie Mineure antique*, Besançon, H. Bru, G. Labarre (eds.) Presses universitaires de Franche-Comté: 289-301.

Tchichatcheff, P. de 1854

Lettres sur les antiquités de l'Asie Mineure adresser à M. Jules Mohl, *Journal Asiatique*, 5, 4: 49-143.

Tuchelt, K. 1969/70

Pan und Pankult in Kleinasien, *Istanbulur Mitteilungen* 19: 223-236.

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

1. Colloquium Anatolicum, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen konferanslarda sunulan bildiriler, bilimsel yenilik getiren özgün makale ve değerlendirmeler ile eleştiri yazılarının yayımlandığı bir dergidir.
2. Yayınlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olmalıdır;
-Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber 20 A4 sayfasını aşmamalıdır.
- Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 8) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
- Yazarların künye ve adres bilgileri ile ORCID numarası ilk sayfada dipnot olarak verilmelidir.
3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 150 kelimelik özet, Türkçe/ İngilizce başlık ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil, Adobe Photoshop TIFF/JPEG formatında gönderilmelidir. Çizim programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin dergipark sayfası üzerinden iletilmelidir.
8. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa ya da figür numarası olarak verilmelidir. Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır. Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen uzun açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.
(Walsh 1998:12)
(Lopez, Rice 2006:13-14).
(Demir vd. 2006:48).
9. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Kitap:

Soyadı, A. Yıl

Kitabın Adı (İtalik). Yayınevi, Şehir.

Benedict, R. 1959

Patterns of Culture, Houghton Mifflin Company, Boston.

Soyadı, A., Soyadı, A., Soyadı, A. Yıl

Kitabın Adı (İtalik). Yayınevi, Şehir.

Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010

Cultures and Organizations. McGraw-Hill Publishing, New York.

Kitap bölümü:

Soyadı, A. Yıl

Bölümün başlığı. *Kitabın Adı*, A. Soyadı, A. Soyadı (ed.), Yayınevi, Şehir: sayfa aralığı.

Watson, J. 1998

Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission. *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*, I. Nish (ed.), Japan Library, Surrey: 108-112.

Dinçol, A., Dinçol, B. 1992

Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 109-117.

Dergi makalesi:

Soyadı, A. Yıl

Makalenin başlığı. *Derginin adı* Cilt (Sayı): sayfa aralığı.

Robinson, M. 1995

Frank Calvert and the Discovery of Troia. *Studia Troica* 5: 323-341.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwestern Turkey. *Anatolica* 39: 53-92.

İnternet Alıntısı:

Soyadı, A. Yıl

Başlık (İtalik). ... tarihinde ... sitesi: ...

Narangoa, L. 2000

Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 1871. 18 Şubat 2017 tarihinde http://kontur.au.dk/fileadmin/www.kontur.au.dk/OLD_ISSUES/pdf/kontur_02/li_narangoa.pdf

Yayınlanmamış Tezler

Soyadı, A. Yıl

Tezin Başlığı. Üniversite Adı, Enstitü Adı, Bölüm Adı, (Yayınlanmamış Doktora/Yüksek Lisans Tezi), Şehir.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıma verilecek makaleler, Dergipark sistemine yüklenerek teslim edilmelidir.

11. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

Colloquium Anatolicum

Directions for Authors

1. Colloquium Anatolicum is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, original research articles and book reviews.
2. Manuscripts must be written in clear and concise Turkish, German, French or English. Any manuscript submitted to the journal should not contain content that has been formally published in a peer reviewed journal or another formally citable manner, whether in print or electronic.
  - The Editorial Office only will accept text files in MS word format, with single line spacing
  - 12 pt font size (Times New Roman). The total size, including the photographs and illustrations, - should not exceed 15 A4 pages.
  - Bibliographic references should be cited within the text (see Art. 8) and explanatory footnotes must be indicated below the page with a font size of 10 pt.
3. The articles should contain 150 words summary, English/Turkish title, and five keywords both provided in Turkish and in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate paper.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF/JPEG format, executable in Adobe Photoshop. Images embedded in another program (e.g. Microsoft Word) will not be accepted. Drawings prepared in drawing programs be delivered in their original format without any conversion.
7. Please submit the full text (including Figures) as a single MS Word (Microsoft Word 2010 or newer versions) file and as PDF via the page of the journal in Dergipark.
8. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages. No bibliographical footnotes will be accepted except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.
  - (Walsh 1998:12)
  - (Lopez, Rice 2006:13-14).
  - (Demir et al. 2006:48).
9. The reference list is provided at the end of the manuscript. Citations should be listed in alphabetical order as follows:

Book:

Surname, N. Year

Book Title (Italic). Publisher, City.

Patterns of Culture, Houghton Mifflin Company, Boston.

Surname, N., Surname, N., Surname, N., Year

Book Title (Italic). Publisher, City.

Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M., 2010
Cultures and Organizations. McGraw-Hill Publishing, New York.

Chapter:

Surname, N. Year

Chapter. *Book Title*, N. Surname, N. Surname (ed.), Publisher, City: page numbers.

Watson, J. 1998

Engineering Education in Japan After the Iwakura Mission. *The Iwakura Mission in America and Europe: A New Assessment*, I. Nish (ed.), Japan Library, Surrey: 108-112.

Dinçol, A., Dinçol, B. 1992

Die Urartaische Inschrift aus Hanak (Kars). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 109-117.

Journal:

Surname, N. Year

Title. *Journal Name* Vol. (No): page numbers.

Robinson, M. 1995

Frank Calvert and the Discovery of Troia. *Studia Troica* 5: 323-341.

Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. 2013

The Earliest Neolithic Levels at Barcin Höyük, Northwestern Turkey. *Anatolica* 39: 53-92.

Internet Citation:

Surname, N. Year

Title (Italic). ... date ... web page: ...

Narangoa, L. 2000

Japan's Modernization: The Iwakura Mission to Scandinavia in 187. February 18, 2017 http://kontur.au.dk/fileadmin/www.kontur.au.dk/OLD_ISSUES/pdf/kontur_02/li_narangoa.pdf

Unpublished thesis

Surname, N. Year

Title. Name of the University, Institution, (Unpublished Dissertation), City.

Konyar, E. 2004

Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

10. The articles to be submitted to our annual periodical should be uploaded to the Dergipark

11. The Journal reserves the right not to publish the articles.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com